

PREŠOVSKÁ UNIVERZITA V PREŠOVE
FAKULTA HUMANITNÝCH A PRÍRODNÝCH VIED

Kvetoslava Matlovičová
Radoslav Klamár
Mirosław Mika

TURISTIKA A JEJ FORMY

Prešov 2015

Citačný vzor:
Matlovičová K., Klamár R., Mika M. (2015): *TURISTIKA A JEJ FORMY*, Prešovská univerzita, Grafotlač Prešov, ISBN: 978-80-555-1530-4, 550 s.

PREŠOVSKÁ UNIVERZITA V PREŠOVE

Fakulta humanitných a prírodných vied

Kvetoslava Matlovičová – Radoslav Klamár –
Mirosław Mika

TURISTIKA A JEJ FORMY

„Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť/
Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ“

PREŠOV 2015

Táto publikácia je jedným z výsledkov realizácie projektu: *„Akcelerácia rozvoja ľudských zdrojov vo vede a výskume, inovácia a zlepšenie kvality vzdelávacieho procesu“*, ITMS kód projektu: 26110230069, podporeného z operačného programu Vzdelávanie, spolufinancovaného zo zdrojov EÚ

Turistika a jej formy

Recenzenti: doc. RNDr. František Križan, PhD.
doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

Za odbornú a jazykovú stránku tejto publikácie zodpovedajú autori.

© autori RNDr. Kvetoslava Matlovičová, PhD.
doc. RNDr. Radoslav Klamár, PhD.
dr hab. Mirosław Mika

© Prešovská univerzita v Prešove
Fakulta humanitných a prírodných vied

ISBN 978-80-555-1530-4

OBSAH

ÚVOD 7

1. TURIZMUS A JEHO VYMEDZENIE 9

1.1. Turizmus či cestovný ruch? 10

1.2. Turizmus – možné prístupy k jeho definovaniu 11

1.2.1. Turizmus z perspektívy dopytu 14

1.2.2. Turizmus z perspektívy ponuky 19

2. KTO SÚ TO TURISTI A AKO SA LÍŠIA? 24

2.1. Vymedzenie pojmu turista 25

2.2. Možné klasifikácie turistov 26

3. GEOGRAFICKÝ TURISTICKÝ SYSTÉM 35

3.1. Turistické toky a ich meranie 37

3.2. Dopyt a tvorba skúsenosti v turizme 44

3.3. Determinanty turistického záujmu 49

3.3.1. Záujem cestovať z globálnej perspektívy 52

3.3.2. Záujem cestovať z perspektívy jednotlivcov 56

3.3.3. Záujem cestovať z perspektívy turistickej ponuky 59

4. KLASIFIKÁCIA TURISTICKÝCH CENTIER A ICH ŽIVOTNÝ CYKLUS 67

5. HISTÓRIA TURIZMU 74

5.1. Starovek 75

5.2. Stredovek - od pádu Rímskej ríše do objavenia Ameriky 78

5.3. Počiatky novodobej turistiky 80

5.4. Turizmus na konci 18. a začiatku 19. storočia 82

5.5. Turizmus v 19. a 20. storočí 83

5.6. Turizmus po II. svetovej vojne 92

6. VYBRANÉ FORMY TURIZMU 95

6.1. Poznávací turizmus 100

6.1.1. Prírodný turizmus 101

6.1.1.1. Polárny turizmus 103

6.1.1.2. Ornitologický turizmus 108

6.1.1.3. Turistické safari 110

6.1.1.4 Geoturizmus 114

6.1.1.5. Ekoturizmus 118

a) Ekoturizmus vo svete 125

b) Ekoturizmus na Slovensku 132

6.1.2. Kultúrny turizmus 135

6.1.2.1. Vlastivedný turizmus 140

6.1.2.2. Etnický turizmus 144

6.1.2.3. Dark turizmus 146

6.1.2.4. Festivalový turizmus 151

6.1.2.5. Kulinársky turizmus 156

a) Subvarianty kulinárskeho turizmu 161

b) Gurmánsky turizmus 163

c) Gastronomický turizmus 164

d) Turizmus miestnych kuchýň 175

e) Monotematické a monoproduktové subvarianty kulinárskeho turizmu 178

6.1.2.6. Zábavný turizmus 183

6.1.2.7. Clubbing a „party“ turizmus 191

6.1.2.8. Filmový turizmus 196

6.1.3. Lingvistický turizmus 203

6.1.4. Dobrovoľnícky turizmus 205

6.1.5. Fanoturizmus 208

6.2. Odpočinkový turizmus 212
6.2.1. Morský turizmus 213
6.2.2. Nákupný turizmus 220
6.2.3. Sexturizmus a erotický turizmus 225
6.2.4. Agroturistika 227
6.3. Špecializovaný turizmus 232
6.3.1. Peší turizmus (nížinný alebo horský) 234
6.3.1.1. Vymedzenie pešieho turizmu 235
6.3.1.2. Peší turizmus vo svete 239
6.3.1.3. Peší turizmus na Slovensku 250
6.3.2. Lyžiarsky turizmus 277
6.3.2.1. Lyžiarsky turizmus vo svete 282
6.3.2.2. Lyžiarsky turizmus na Slovensku 296
6.3.3. Speleologický turizmus 313
6.3.3.1. Vymedzenie speleologického turizmu 317
6.3.3.2. Speleologický turizmus vo svete 319
6.3.3.3. Speleologický turizmus na Slovensku 323
6.3.4. Cykloturistika 342
6.3.4.1. Vymedzenie pojmu cykloturizmus 344
6.3.4.2. Cykloturizmus vo svete 347
6.3.4.3. Cykloturistika na Slovensku 358
6.3.5. Jazdectvo 366
6.3.5.1. Vymedzenie rekreačného jazdectva 366
a) Infraštruktúra pre hipoturistiku 367
b) Kritéria vedenia hipotrasy 369
6.3.5.2. Hipoturistika vo svete 371
6.3.5.3. Rekreačné jazdectvo na Slovensku 374

6.3.6. Vodný turizmus 384
6.3.6.1. Vymedzenie vodného turizmu 385
6.3.6.2. Vodný turizmus vo svete 392
a) Jachting 392
b) Kajakový turizmus 407
c) Rafting 413
d) Rekreačné potápanie 419
6.3.6.3. Vodný turizmus na Slovensku 429
a) Jachting 430
b) Kajakový turizmus 434
c) Rafting 442
d) Rekreačné potápanie 447
6.3.7. Golfový turizmus 453
6.3.8. Zážitkový turizmus 459
6.4. Zdravotný turizmus 466
6.4.1. Liečebný turizmus 467
6.4.2. Spa a wellness turizmus 472
6.4.3. Medicínsky turizmus 477
6.5. Religiózny turizmus 480
6.6. Biznis turizmus 491
6.6.1. Individuálne služobné cesty 494
6.6.2. Korporačný turizmus 495
6.6.3. Výstavný a veľtržný turizmus 495
6.6.4. Kongresový (konferenčný) turizmus 500
6.6.4.1. Hlavné oblasti kongresového turizmu 501
6.6.4.2. Konferenčné centrá 503
6.6.5. Motivačný turizmus 505
7. ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV 509

ÚVOD

Turizmus je pojem, ktorý je súčasťou bežného slovníka každého z nás. S ohromnou naliehavosťou sa tlačí do našich myšlienok najmä začiatkom leta alebo v predprázdninovom období. Vtedy sa stáva veľmi častou témou mnohých kaviarenských debát. Kam sa chystáš tento rok na dovolenku? V čase pracovného či študijného nasadenia nás zakaždým pri tejto otázke pichne pocit viny, že sme ešte nevymysleli niečo originálne. Ešte väčšou výzvou pri tejto téme je nestratiť dôstojnosť, hlavne v situáciách, keď máte hlboko do vrecka. Ak sa k tomuto dôvodu pridá aj vaša príslušnosť ku komunite geografov do ktorej môžete patriť, očakávania okolia, že ponúknete inšpiráciu, nápad či radu v oblasti cestovania výrazne narastú.

Otázka cieľovej destinácie však nemusí byť hlavnou informáciou, ktorú od nás geografov priatelia pri debatách o cestovaní očakávajú. V dnešnom nesmierne prepojenom svete sa totiž výber miesta pobytu na dovolenke stáva až druhoradým (tu abstrahujeme od problematiky bezpečnosti turistických destinácií). Dôvodom je, že v súčasnej virtuálnej dobe sa každý vďaka internetu môže „dostať" takpovediac kamkoľvek. Poznávanie vzdialených kútov sveta je za použitia aplikácii ako je napr. Google Zem a jemu podobných nesmierne jednoduché a rýchle. Umožňuje preskúmať miesta do takých neuveriteľných detailov, ktoré neobsiahneme ani počas fyzickej návštevy. Ak ešte zvážime dynamicky rastúcu sieť kamerových systémov, ktoré nám na živo sprostredkúvajú obraz a siutáciu v rozličných kútoch sveta, ovládnu nás pochybnosti, či má vôbec v takomto „Orwellovskom svete" cestovanie ešte zmysel? Oplatí sa investovať prostriedky a námahu do rozvoja turizmu?

Učebnica, ktorá sa vám dostáva do rúk ukazuje, že rozvoj turizmu má zmysel. Niečo sa však zmenilo. Jeho podstata. Turizmus je veľmi dynamický fenomén, ktorého rozvoj od čias jeho prvopočiatkov v starovekom Egypte prešiel mnohými zmenami. Veľmi dlhé obdobie bol o poznávaní neznámych kútov sveta a ich kultúr. Doba sa však zmenila. My sme sa zmenili. Už nemusíme nevyhnutne podstupovať nepohodlie spojené s cestovaním, aby sme si prezreli polárnu stanicu McMurdo na Antarktíde, či vystúpili na vrchol Machu Picchu alebo dokonca preskúmali cestu na najvyššiu horu sveta. Našu potrebu „vidieť ako to tam vyzerá" dokáže uspokojiť pár ťuknutí do klávesnice počítača, či dokonca nepatrný pohyb prsta po displeji mobilného telefónu. Z pohľadu rozvoja turizmu a to kdekoľvek na svete je na mieste otázka: Čo motivuje súčasného *Homo internetus* k cestovaniu?

Napriek tomu, že sa turizmus za ostatných viac ako sto rokov zmenil, jeho imanentná črta ostala nezmenená. Je ňou potreba relaxu, odpočinku a načerpania nových síl do ďalšej práce. To čo sa mení, je spôsob akým ho súčasný človek dosahuje. Omnoho viac ako kedykoľvek predtým, silnie dopyt po zážitku, vzrušení, neobvyklej skúsenosti a zmene každodenného stereotypu. Najnovšie trendy v turizme sú formované dopytom po silných zážitkoch, ktoré majú často omnoho väčší význam ako samotné miesto, v ktorom sa realizujú. Ponuky cestovných kancelárii na tento zmenený trend rýchlo zareagovali. Súťažia medzi sebou v tom, ktorá prinesie na trh originálnejší produkt zaručujúci ešte väčšie vzrušenie a nový druh zážitku. Jednoducho by sme mohli povedať, že ak sme už vyčerpali možnosti „kde", budeme hľadať cestu „ako".

Autori učebnice, ktorú ste práve začali čítať, zareagovali na prebiehajúce zmeny v rozvoji turizmu a pokúsili sa zostaviť učebný materiál pre študentov geografických odborov, ktorí po skončení štúdia budú v praxi čeliť novým výzvam spojeným s jeho rozvojom.

Úvodná teoretická časť sa veľmi stručne venuje niektorým terminologickým problémom, vymedzeniu problematiky ako aj základným charakteristikám turistického systému a podstate jeho fungovania. V krátkosti tiež prevedie čitateľov dôležitými míľnikmi na ceste jeho vývoja od prvopočiatkov až po súčasnosť.

Kľúčovou časťou práce je šiesta kapitola. Oproti tradičným koncepciám učebných textov preferujúcich skôr destinačný prístup (hodnotenie z perspektívy turistických regiónov sveta, ktoré je veľmi časté), učebnica pristupuje ku globálnemu fenoménu turizmu *z produktovej perspektívy*, ktorá je v podmienkach slovenskej geografie cestovného ruchu málo využívaná. V tomto smere ide o prvý pokus o ucelenú klasifikáciu aktuálne existujúcich foriem turizmu vo svete, pretavenú do podoby študijného textu.

Ide o nesmierne dynamickú oblasť, preto je potrebné uviesť, že výpočet popisovaných foriem turizmu nepovažujeme za úplný a už vôbec nie za konečný. Cieľom práce nebolo poskytnúť vyčerpávajúce charakteristiky vybraných typov turizmu, pretože rozsah problematiky značne prevyšuje možnosti pre ich publikovanie v jednej ucelenej knihe. Čitateľom však ponúkame isté kompendium najčastejšie sa objavujúcich spôsobov rekreácie v súčasnom rýchlo sa meniacom svete. Veríme, že učebnica dobre poslúži pre potreby štúdia geografie turizmu. Potešilo by nás, ak by text práce bol pre niektorých čitateľov aj inšpiráciou k zmene doposiaľ zaužívaného dovolenkového správania alebo generátorom túžob po nových zážitkoch v známom či menej prebádanom prostredí.

1. TURIZMUS A JEHO VYMEDZENIE

Hongkong – cestou na Victoria Peak
Foto: K. Matlovičová

1.1. Turizmus či cestovný ruch?

V posledných rokoch sa popri historicky vžitom označení *cestovný ruch* začína čoraz častejšie používať termín *turizmus*. Objavuje sa nielen v početných článkoch či televíznych reportážach, ale aj v odborných štúdiách, v názvoch inštitúcií a dokonca v názvosloví študijných odborov a programov. Motívy, ktoré vedú k nárastu popularity a stále väčšej obľube označenia *turizmus*, môžeme len tušiť.

Jedným z núkajúcich sa vysvetlení by mohla byť snaha pôsobiť modernejšie a atraktívnejšie. Uvedený termín má bližšie k jeho anglickej podobe *tourism*, čím sa jeho nositeľ implicitne spolieha na možnú pridanú hodnotu v podobe podvedome vnímanej vyššej miery erudície u cieľového publika. Samotná odborná verejnosť termín turizmus neodmieta a často aj otvorene zmätenej verejnosti núka vysvetlenie, že ide v podstate o synonymá. Istá jej časť sa spolu s jazykovedcami prikláňa skôr k tradičnému označeniu cestovný ruch a jeho anglicky znejúci ekvivalent považuje len za jeho nepresný preklad. Pragmatický prístup, preferujúci termín turizmus, by snáď mohol odrážať nelogickosť označenia cestovný ruch vo vzťahu k jeho účastníkom, ktorých paradoxne označujeme ako turisti.

Nech už sú dôvody popularity označenia *turizmus* akékoľvek, zväčšujúca sa intenzita jeho používania nám ponúka priestor na zamyslenie. Nemôže to byť aj dôsledok prirodzeného vývoja? Cestovný ruch, tak ako sme ho poznali v čase centrálne plánovanej ekonomiky, sa zmenil a to zásadným spôsobom. Neustále sa vyvíja a je stále zložitejšou spleťou komplexných vzťahov, z ktorých väčšina má implicitný, nepriamy a pre bežného pozorovateľa skrytý charakter.

Naznačená dilema ako vlastne označovať to, čomu sa venujeme, ak študujeme procesy súvisiace s premiestňovaním ľudí z bodu A do bodu B, hľadaním jeho príčin, dopadov a spôsobov ich riadenia, nás núti vyjasniť náš postoj k uvedenému problému hneď na úvod publikácie, ktorú držíte v rukách.

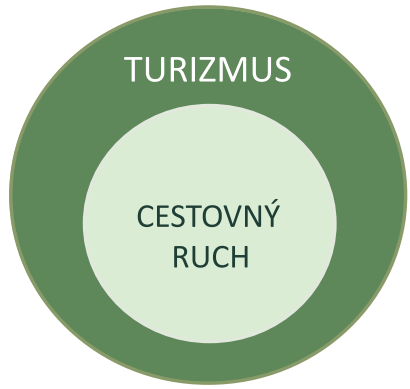
Už jej názov by mohol naznačovať naše preferencie, avšak nie je tomu tak. Zastávame názor, že oba termíny majú svoje opodstatnenie a ich používanie nie je chybou. My však považujeme za vhodné rozlišovať ich sémantické nuansy.

Čím sa teda líši pojem cestovný ruch od turizmu?

Veľmi stručná odpoveď by mohla znieť, že ***cestovný ruch*** je významovo užší pojem ako pojem turizmus (obrázok 1). Jeho používanie budeme preto v tejto publikácii obmedzovať na kontext viažuci sa k spoločenským aktivitám, ktoré sú bezprostredne spojené s premiestňovaním obyvateľstva za

účelom oddychu a regenerácie ako aj k skúmaniu charakteru a dôsledkov interakcií vznikajúcich v tomto smere medzi človekom a prostredím. Podľa Mariota (1983) je *„cestovný ruch spoločenskou aktivitou, ktorá podmieňuje premiestňovanie obyvateľstva do častí krajinnej sféry, ktoré sú charakterizované interakciami krajinných prvkov a schopné vyvolať dočasnú zmenu miesta pobytu*".

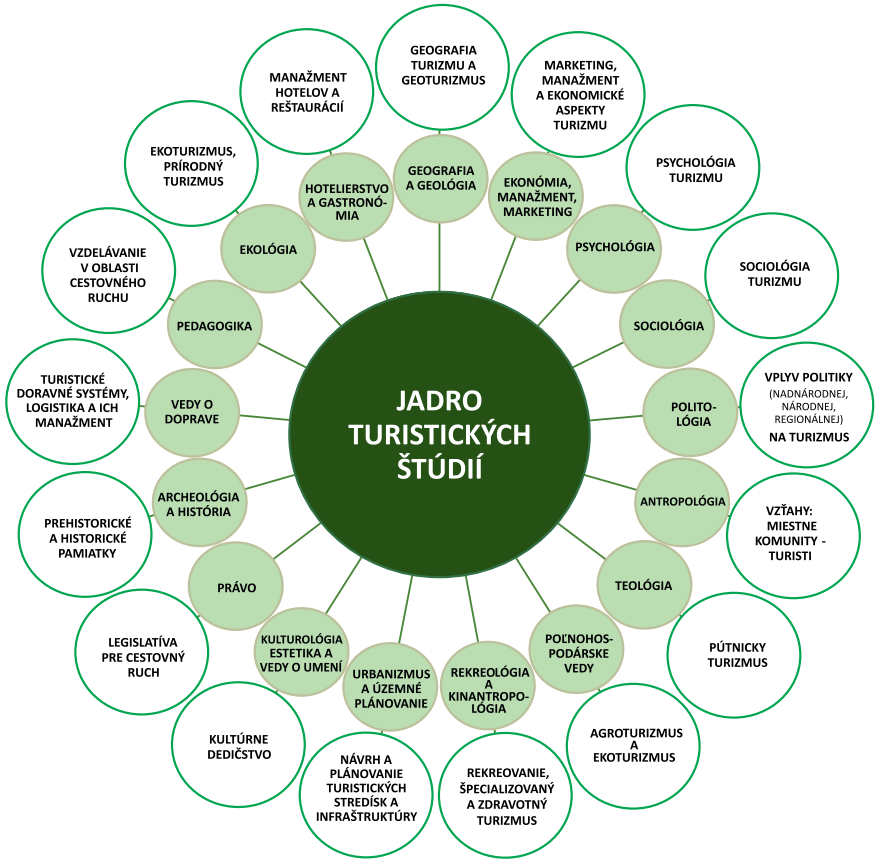
Na rozdiel od ***turizmu***, pod ktorým budeme rozumieť omnoho širšie chápaný komplex spoločenských aktivít súvisiacich premiestňovaním, vrátene spôsobov jeho manažmentu a marketingu ako aj tých, ktoré s ním súvisia nepriamo (sociálnych, kultúrnych, ekonomických a pod.).

Obrázok 1
Pozícia cestovného ruchu vo vzťahu k turizmu

1.2. Turizmus –možné prístupy k jeho definovaniu

Vývoj názorov na definíciu turizmu bol pochopiteľne odrazom jeho rozvoja ako aj jeho následného skúmania z perspektívy rôznych vedných disciplín. Dnes je predmetom záujmu širokého spektra akademikov i odborníkov z praxe (obrázok 2).

Obrázok 2
Možné prístupy k štúdiu turizmu
Vlastné spracovanie na základe: Jafari, Ritchie (1981), Cooper a kol. (2008)

Záujem o turistiku zaznamenával postupný nárast, najmä od konca 18. storočia, kedy sa začalo používať označenie turista. Neobmedzoval sa len na príslušníkov najvyšších spoločenských vrstiev. Začiatkom 20. storočia už bola turistika považovaná za všeobecný jav so zreteľným ekonomickým a sociálnym dopadom. Práve v tomto období sa začínajú objavovať jej prvé definície. V 40. rokoch minulého storočia bol turizmus napr. podľa Hunzigera a Krapfa (1942) chápaný ako určitým spôsobom prepojený systém javov a vzťahov, ktoré sú spojené s cestovaním a pobytom osôb na určitom mieste mimo ich domova, so zreteľným akcentom na vylúčenie takých ciest, ktoré sa by sa mohli spájať so zárobkovou činnosťou alebo zmenou bydliska. Takéto široké chápanie umožnilo zahrnúť do úvah všetky sociálne, hospodárske, ale aj priestorové procesy, ktoré sprevádzajú cestovanie a zároveň ho

odlíšiť od tých ciest, ktorých motívom je práca či emigrácia. Mariot (1983) však v takomto vymedzení vidí problém, pretože účastníci služobných ciest napriek tomu, že ich primárnym cieľom nie je turistika, využívajú turistickú infraštruktúru a služby určené turistom.

Iný prístup, z pohľadu hodnotenia potrieb turistu, zvolil Przeclawsky (1979) definujúc turistiku ako *„súbor určitých javov priestorového charakteru, spätých s dobrovoľnou dočasnou zmenou miesta pobytu, rytmu a prostredia života ako aj osobitými interakciami s navštíveným prírodným, kultúrnym alebo sociálnym prostredím*". Na rozdiel od Hunzigera a Krapfa Przeclawsky zdôrazňuje aspekt dobrovoľnosti účasti a výberu cieľa cesty. Problémom je nejednoznačné ohraničenie dĺžky trvania cesty označenej len ako „dočasná zmena miesta pobytu". Na druhej strane pozitívom je veľká rôznorodosť možných motívov pre cestovanie, avšak s akcentom na explicitné vylúčenie aktivít spätých so zárobkom alebo s usídlením sa v cieľovom mieste.

Podobným spôsobom by sme mohli predstaviť aj mnohé iné prístupy k vymedzeniu turistiky ako fenoménu, ktorý je predmetom intenzívneho akademického bádania už celé desaťročia. Z celého spektra udalostí upozorňujeme na *Medzinárodnú konferenciu o cestovaní a turistických štatistikách*[1] konaná v r. 1991 v Otave, ktorej jedným zo záverov bolo dosiahnutie dohody o vymedzení TURIZMU ako:

- *„súboru aktivít osôb,*
- *ktoré cestujú s cieľom odpočinku, služobnej cesty alebo iných dôvodov,*
- *nie dlhšie ako jeden rok bez prestávky,*
- *mimo svojho každodenného okolia,*
- *s vylúčením ciest, ktorých hlavným cieľom je platená zárobková činnosť v navštívenom mieste*". (UNSTAT 1994)

Definícia už reflektuje aj tie oblasti, ktoré boli dovtedy vnímané ako problematické. Predovšetkým rieši problém obchodných cestujúcich, ktorí boli dovtedy vylúčení z turistických štatistík. Argumentom pre ich zaradenie medzi turistov bol fakt, že v súčasnej dobe komercializácie turizmu ako

1 Medzinárodná konferencia o cestovaní a turistických štatistikách angl. International Conference on Travel and Tourism Statistics bola zorganizovaná Medzinárodnou turistickou organizáciou UNWTO (v tom čase WTO) s cieľom dosiahnuť konsenzus v názoroch na vymedzenie turizmu v zaužívanej terminológii a spôsoboch jeho merania. Prijaté závery a odporúčania z tejto konferencie boli následne prijaté Štatistickou komisiou OSN (UNSTAT – United Nations Statistical Commission) a publikované v roku 1994 ako súbor odporúčaní v oblasti turistickej štatistiky (Recommendations on Tourism Statistics). (UNSTAT 1994; Cooper a kol. 2008).

aj postupného stierania rozdielu medzi pracovným a voľným časom v hospodársky rozvinutých spoločenstvách nie je možné oddeliť turistické a pracovné aktivity. Pripúšťa sa preto zaradenie primárne pracovných motívov vycestovania (zárobkové ciele, osobitne späté s výkonom nejakého povolania) medzi akceptovateľné motívy turistických ciest. Taktiež bol dosiahnutý istý konsenzus v oblasti časového vymedzenia dĺžky pobytu, ktorý by nemal prekročiť jeden rok.

Vo všeobecnosti možno k vymedzeniu pojmu turizmus pristupovať z dvoch perspektív (Cooper a kol. 2008):

(1) z pohľadu dopytu
(2) z pohľadu ponuky.

1.2.1. Turizmus z perspektívy dopytu

Vyššie zmienený prístup podľa UNWTO z r. 1991, ktorý definuje turizmus ako: „*súbor aktivít osôb, ktoré cestujú s cieľom odpočinku, služobnej cesty alebo iných dôvodov, nie dlhšie ako jeden rok bez prestávky, mimo svojho každodenného okolia (bežného prostredia), s vylúčením ciest, kt. hlavným cieľom je platená zárobková činnosť v navštívenom mieste*“ (UNSTAT 1994) vychádza z tzv. ***dopytovo orientovanej perspektívy***. Táto definícia nás však vedie k istým pochybnostiam, najmä pokiaľ ide o vymedzenie každodenného okolia resp. bežného prostredia osôb, ktoré nie je celkom jednoznačné. Rovnako zahrnutie „obchodných aktivít“ a „iných návštevných dôvodov“ vyžaduje, aby sme turizmus vnímali omnoho širšie ako len jednoduché rekreovanie. Niektoré typy cestovateľov sú z definície vylúčené. Turizmus predstavuje len jednu časť cestovateľského spektra (obrázok 4) v rozmedzí od denného cestovania do práce alebo za nákupmi až po presuny, pri ktorých cestovateľ plánuje stály alebo dlhotrvajúci pobyt mimo miesta bydliska (viac v kapitole 2.2, obrázok 7, 8).

Z koncepčného pohľadu identifikuje kľúčové atribúty, ktorými sa vyznačuje turizmus:

- *cesta* a pobyt v destinácii,
- prvok *dočasnej zmeny miesta pobytu*,
- materiálne, organizačné a právne *prostriedky* späté s realizáciou a dôsledkami turizmu,
- celý súbor *podmieneností* ako sú: podmienenosť prostredia, sociálna a hospodárska podmienenosť.

Z technického hľadiska navrhuje spôsob odlišovania turistických ciest od ostatných foriem cestovania pre štatistické účely. Pri posudzovaní jednotlivých aktivít sa prihliada na:

- dĺžku pobytu
  - minimálne jeden deň (turisti, ktorí v destinácii neprenocujú sú označovaní ako jednodenní turisti),
  - maximálne jeden rok,
- striktné určený cieľ kategórií návštev,
- vzdialenosť, ktorá je niekedy hodnotená vo vzťahu k tzv. „zvyčajnému prostrediu", podľa UNWTO stanovenému ako priestor do 160 km. (Cooper a kol. 2008).

Ďalšími zmienenými aspektmi, ktoré determinujú vymedzenie turistiky vo vzťahu k iným aktivitám z perspektívy dopytu sú: oddych, voľný čas a rekreácia.

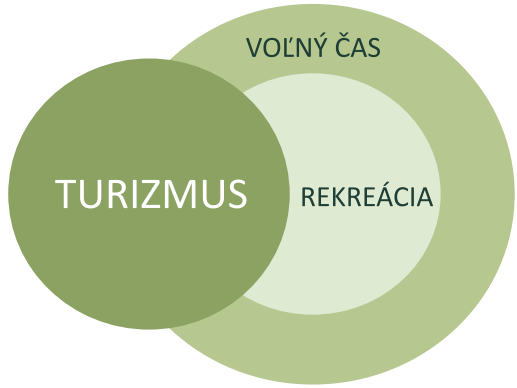
Termín ***voľný čas*** resp. „*voľno*" je často vnímaný ako miera času. Obyčajne je chápaný ako čas, ktorý nám zostane po práci, spánku a potom čo dokončíme domáce práce či rôzne osobné povinnosti. Spánok je pritom základná ľudská potreba, teda v tomto prípade nie je považovaný za primárny cieľ v rámci voľnočasových aktivít. Inými slovami, voľno či voľný čas jednotlivcov je viazaný na aktivity podľa ich vlastného slobodného rozhodnutia. Pod pojmom voľný čas rozumieme čas, ktorý človek môže z vlastnej vôle venovať aktivitám spätým s odpočinkom a zábavou, snahou rozvíjať svoje vedomosti a zručnosti, dobrovoľnou účasťou na rozličných spoločenských aktivitách alebo rozvoju vlastných tvorivých schopností. Voľný čas je teda chápaný ako protiklad k pracovnému času (Boniface, Cooper 2009).

Napriek tomu, že by prvý pohľad mohol naznačovať istú implicitnú súvislosť vedúcu k stotožneniu voľného času a oddychu, nemusí to tak byť vždy. Zamyslíme sa hlbšie nad tým, či naozaj všetok voľný čas možno považovať za oddych. Napríklad ako asi bude vnímať svoj voľný čas nezamestnaný? Ak túto úvahu vedieme v kontexte zamestnaných, potom ľudia, ktorí sa neuplatnili na trhu práce budú pravdepodobne vnímať voľný čas ako v tomto smere „vynútené" voľno. Iná úvaha nás môže priviesť k dobrovoľníkom (napr. pri nejakom športovom podujatí, povedzme podávač loptičiek na Wimbledone). Tí zasa naopak môžu vnímať prácu ako relaxačnú činnosť, resp. „skutočné" voľno. Iným príkladom je dichotómia záhradkára a poľnohospodára. To nás vedie k záveru, že voľný čas je skôr spôsob myslenia ako miera času, v ktorej je obsiahnutý proces voľby.

Faktom však zostáva, že vzťah medzi prácou a voľným časom sa počas posledných dvoch storočí zmenil vo väčšej časti sveta. Priemyselná revolúcia

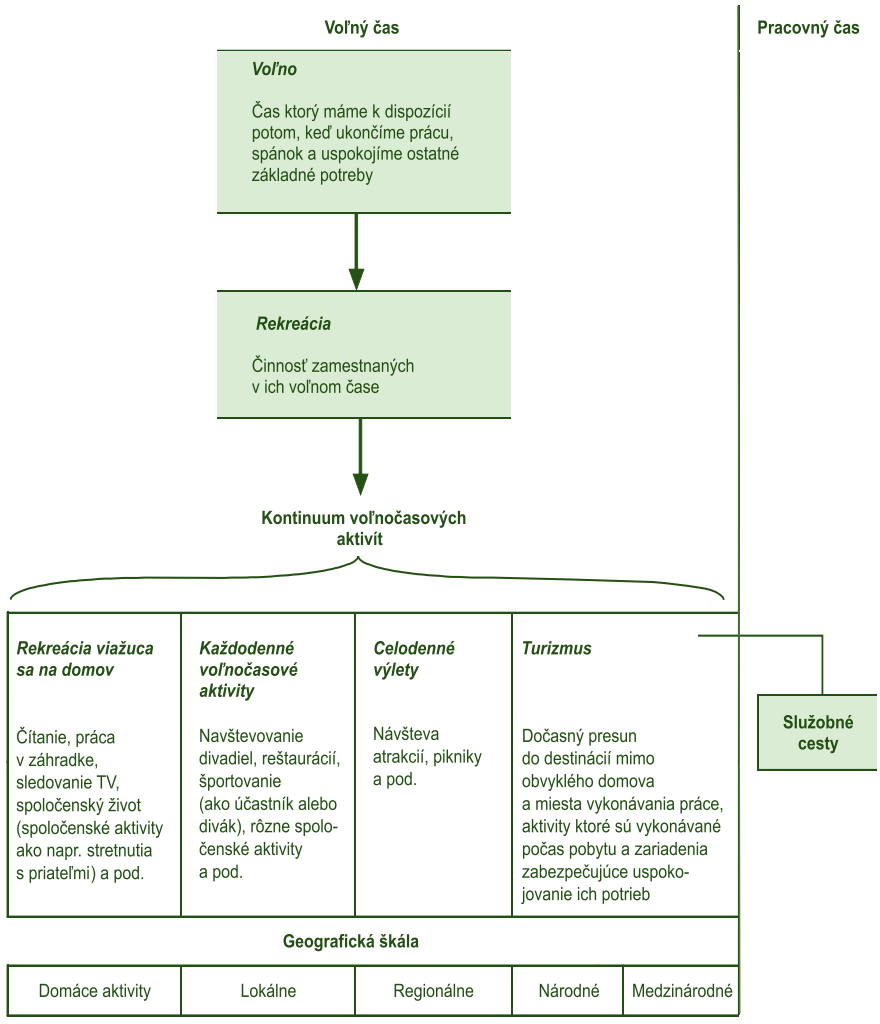
viedla k vytvoreniu väčšieho kontrastu medzi domácim, pracovným a voľnočasovým prostredím, ktoré sa spolu so zdokonaľovaním transportných možností začali od seba stále viac a viac oddeľovať. V predindustriálnych spoločenstvách sa život riadil vo väčšej miere rytmom ročných období ako hodiniek a osobná mobilita bola obmedzená. Postindustriálna éra priniesla aj nové fenomény ako napr. „*24/7 culture*" (determinujú ju najmä služby, ktoré sú k dispozícii nepretržite poskytované prakticky nonstop 24 hodín denne, 7 dní v týždni), ktoré výraznou mierou prispievajú k zotieraniu obvyklých hraníc medzi prácou a voľným časom. To následne stále viac ohrozuje tradičnú rovnováhu medzi nimi. Ako príklad nám môže poslúžiť skupina vysokopostavených manažérov obchodných spoločností. Kým zamestnávateľ poskytuje ostatným pracovníkom na pracovisku príležitosť vziať si dovolenku, od nich sa očakáva, že budú v kontakte so svojim pracoviskom aj počas dovolenky.

Ďalším zreteľahodným aspektom je fakt, že nie vždy a nie všetky aktivity späté s rodinným životom vykonávané v rámci povinností na dennej báze, musia byť vnímané ako voľnočasové, resp. súčasť rekreácie. ***Rekreácia*** je normálne chápaná ako súbor rozmanitých aktivít vykonávaných v rámci voľného času. Rekreáciu využívame ako prostriedok na obnovu a regeneráciu tela aj duše a to prostredníctvom rozličných aktivít (napr. sledovanie televízneho programu, dovolenka v zahraničí). Už sme však naznačili, že medzi jednotlivými voľnočasovými aktivitami však robíme rozdiel. Teda obvykle sa líši náš prístup ku kultúrnym aktivitám a zábave či fyzickým aktivitám. Rozlišovať možno aj šport od iných typov fyzickej rekreácie spätých so súťažením, kde účastníci musia rešpektovať pravidlá ustanovené nejakou autoritou. Pod pojmom rekreácia sa preto chápu „*všetky činnosti realizované s cieľom regenerácie fyzických a psychických síl, ktoré sa prejavujú účasťou na kultúrnych podujatiach, športových hrách, ako aj rozličných formách turistického ruchu po pracovnom čase (po realizácii pracovných povinností), školskom čase (po realizácií školských povinností), mimo spoločenských povinností a normálnych každodenných domácich činností.*" Často sa ako synonymum termínu rekreácie používa termín *odpočinok*. Odpočinok je vnímaný ako jeden z cieľov účasti na turizme a predstavuje jednu z foriem využívania voľného času. Nie všetky aktivity, ktoré sa považujú za súčasť turizmu sú vykonávané vo voľnom čase, resp. sú považované za rekreáciu (obrázok 3). Príkladom môže byť tzv. biznis turistika. Naopak, nie každá aktivita vykonávaná vo voľnom čase musí byť nevyhnutne spojená s turistikou. Napríklad regenerácia v masážnom centre, ktorá sa koná v mieste bydliska, nie je považovaná za turistiku. (Boniface, Cooper 2009; Kurek 2007)

Obrázok 3
Pozícia turizmu vo vzťahu k voľnému času a rekreácii
Zdroj: Kurek a kol. (2007:13)

Ak akceptujeme myšlienku, že voľno resp. voľný čas je mierou času a že rekreácia zahŕňa aktivity realizované počas tohto času, tak potom turizmus je jednoducho jeden z typov rekreačných aktivít. Presnejšie vymedzenie pojmov *turizmus* a *rekreácia* je však v praxi určite omnoho zložitejšie. Jedným z užitočných spôsobov odlíšenia by mohla byť predstava spektra, na ktorého jednom konci by boli rekreačné aktivity viazané na domov alebo územie bydliska a na druhom konci rekreačné cestovanie zahŕňajúce istú vzdialenosť a teda aj eventuálnu potrebu ubytovania a následného prenocovania. Takéto členenie je založené na tom, koľko času si vyžaduje vykonávanie danej aktivity ako aj na vzdialenosti, ktorú je potrebné precestovať. Pevne stanovuje pozíciu turizmu v jednej extrémnej polohe ako spektrum rekreačných aktivít (obrázok 4). Spektrum nám obvykle poskytuje priestor na uvažovanie o jednodenných návštevníkoch resp. výletníkoch, ktorých návšteva je kratšia ako 24 hodín a nevyžaduje ubytovanie. Títo cestovatelia sa stávajú stále častejšie predmetom záujmu geografie turizmu. Inými slovami, využívajú všetky turistické zariadenia mimo ubytovania a vytvárajú tlak na hostiacu komunitu a prostredie. (Boniface, Cooper 2009:5)

Obrázok 4
Voľný čas, rekreácia a turizmus
Zdroj: Boniface, Cooper (2009:4)

Turizmus je osobitá forma rekreácie vyžadujúca si samostatné uvažovanie. Predovšetkým, z geografického hľadiska je turizmus len jedna forma dočasnej alebo voľnočasovej mobility, vychádzajúcej z presvedčenia, že nové technológie a zmeny v spoločnosti dali ľuďom väčšie možnosti cestovať. Inými slovami, môžeme o turizme uvažovať ako o forme dobrovoľnej, prechodnej (dočasnej) mobility ľudí vo vzťahu k miestu ich bydliska. V prípade definície turizmu existuje mnoho rozličných interpretácií a diskusia na túto tému na medzinárodnej úrovni stále pokračuje. (Boniface, Cooper 2009: 5)

1.2.2. Turizmus z perspektívy ponuky

Druhý možný prístup k vymedzeniu turizmu využíva ***perspektívu ponuky*** a to koncepčne, resp. deskriptívne alebo technicky. Príkladom koncepčno-deskriptívneho prístupu k vymedzeniu turizmu je Leiperova definícia z roku 1979, ktorá uvádza, že: „*turistický priemysel tvoria všetky firmy, organizácie a zariadenia, ktoré majú slúžiť špecifickým potrebám a požiadavkám turistov.*“ Z technického pohľadu je takto postavená definícia na jednej strane dostatočne široká, aby pokryla celé spektrum firiem a organizácií, ktoré sú súčasťou turistického priemyslu. Na strane druhej nás však stavia pred problém, pretože väčšina subjektov uspokojuje nielen potreby turistov, ale rovnako aj miestnych obyvateľov a iných trhov (tabuľka 1).

ISIC divízia (trieda)	Biznis aktivita	Príklad
Stavby		
	T	Hotely, reštauračné zariadenia, turistické dopravné zariadenia, rekreačné strediská
Veľkoobchod a maloobchod	C	Predaj dopravných prostriedkov, predaj pohonných hmôt, maloobchodný predaj potravín a textilu
	T	Predaj cestovných potrieb (doplnky a príslušenstvo), predaj suvenírov a pod.
Hotely a reštaurácie	C	Fast-foody, strava
	T	Hotely, prevádzkovanie kempingov
Doprava, skladovanie, pošty a telekomunikácie	C	Preprava železničnými traťami, dopravné prostriedky s vodičom, vnútrozemská vodná doprava
	T	Medzimestské železničné linky, aerolínie, špeciálne železničné služby pre turistov, diaľkové autobusové spojenia, zámorské výletné lode
Finančné sprostredkovateľské služby	C	Zmenárenské služby, životné poistenie, kreditné karty
	T	Cestovné poistenie
Nehnuteľnosti, prenájom a obchodné činnosti	C	Nakupovanie alebo predaj prenajatých nehnuteľností, prenajímanie alebo vlastnenie nehnuteľností v nájme
	T	Prenájom lyžiarskeho vybavenia, prenajímanie turistickej nehnuteľnosti v osobnom vlastníctve
Verejná správa	C	Prekladateľské služby, colná správa, regulácie rybolovu, zahraničné záležitosti, pohraničná stráž
	T	Správa cestovného ruchu, informačné kancelárie, vydávanie víz, regulácie súkromnej dopravy
Školstvo	C	Vzdelávanie dospelých, autoškoly, kurzy lietania, lodné inštruktáže (kurzy riadenia plavidiel)
	T	Hotelové školy, vzdelávacie kurzy zamerané na turistiku, správu prírodných parkov či animačné služby

Ostatné komunity	C	Plavecké a potápačské usmernenia, inštrukcie pre lietanie a člnkovanie či plavbu, filmová a televízna zábava
	T	Informačné kancelárie pre návštevníkov, cestovateľské kluby, cestovateľské únie
Exteritoriálne organizácie	C	OECD, Svetová banka, IMF, ASEAN
	T	Turistické zastupiteľské orgány.

C – čiastočne zapojenie do turizmu, T – v plnej miere špecializované na turizmus

Tabuľka 1
UNWTO definícia turizmu z perspektívy ponuky -
Medzinárodná štandardná odvetvová klasifikácia ekonomických činností OSN,
angl. United Nations' International Standard Industrial Classification
of all Economic Activities, ISIC
Zdroj: WTO a UNSTAD (1994); Cooper a kol. (2008:14)

Na medzinárodnej úrovni bol dohodnutý jednotný spôsob hodnotenia ekonomickej výkonnosti turizmu prostredníctvom odhadu objemu výnosov tovarov a služieb súvisiacich s turistikou, známy aj ako *Turistický satelitný účet*[2] (*TSA – Tourism Satellite Account*).

! ***Turistický satelitný účet*** (TSA) je súborom informácií založených jednak na účelovo sledovaných štatistických údajoch ako aj na odhadoch, na základe ktorých je možné hodnotiť ekonomický impakt turizmu na národnú platobnú bilanciu.

TSA je vyjadrený prostredníctvom odhadu jeho podielu na HDP, investíciách, spotrebe, daňových výnosoch ako aj jeho podielu na zamestnanosti a ďalších charakteristikách (tabuľka 2; rámček 1). Význam TSA spočíva preto najmä v tom, že umožňuje porovnávať turizmus s inými odvetviami priemyslu.

2 Na základe záverov konferencie WTO (od r. UNWTO) v Otave (1991) o potrebe zjednotenia merania (štatistiky) výkonnosti turizmu bola zriadená pracovná skupina za účasti UNWTO, EUROSTAT a OECD, ktorá vypracovala metodiku TSA. Jednotné medzinárodné štandardy TSA boli schválené Štatistickou komisiou OSN (UNSTAT - United Nations Statistical Commission) 1. marca 2000. (WTO 2001).

TURISTICKÝ SATELITNÝ ÚČET – prehľad základných tabuliek	
Tabuľka T1	**Spotreba príjazdového turizmu**
	Výdavky nerezidentov podľa produktov a kategórií návštevníkov vynaložené na ceste priamo v SR a časť výdavkov zaplatených vopred v krajine pôvodu, ktoré smerujú na Slovensko ako platby za ubytovanie, stravovanie, dopravu a pod.
Tabuľka T2	**Spotreba domáceho turizmu**
	Výdavky rezidentov na turistiku podľa produktov a kategórii domácich návštevníkov, ktoré zahŕňajú nielen výdavky na domáce cesty, ale aj domáce výdavky na zahraničné cesty, avšak iba tá časť z nich, ktorá zostáva na Slovensku.
Tabuľka T3	**Spotreba výjazdového turizmu**
	Výdavky rezidentov na turistiku v zahraničí podľa produktov a kategórií návštevníkov, do ktorých nie sú zahrnuté výdavky na cestu alebo po ceste, ktoré boli realizované na Slovensku
Tabuľka T4	**Spotreba vnútorného turizmu**
	Objem finančných prostriedkov podľa produktov a typov turistiky, ktoré sa celkovo minuli na turistiku v národnom hospodárstve (čisté ocenenie). Syntéza tabuliek T1 a T2.
Tabuľka T5	**Účty produkcie odvetví turizmu a ostatných odvetví**
	Vychádza z tabuliek dodávok a využitia. Ide o produkciu ocenenú v základných cenách, ktorá je členená podľa odvetví (OKEČ – odvetvovej klasifikácie ekonomických činností – predstavuje stĺpce) a produktov (SKP-štandardnej klasifikácie produktov – predstavuje riadky).
Tabuľka T6	**Domáca ponuka a spotreba vnútorného turizmu podľa produktov**
	Rozširuje tabuľku T5 o dane, dotácie a dovoz, umožňuje porovnanie ponuky a spotreby vnútorného turizmu a výpočet HDP, ktorý turizmus tvorí (čisté ocenenie).
Tabuľka T7	**Zamestnanosť v odvetviach turizmu**
	Štatistika pracovných síl v jednotlivých odvetviach turizmu.
Tabuľka T8	**Hrubá tvorba fixného kapitálu súvisiaca s turizmom v jednotlivých odvetviach turizmu a v ostatných odvetviach**
	Stanovuje tvorbu hrubého fixného kapitálu (u rezidentských výrobcov) z nákladového účtovníctva podľa klasifikácie aktív (hmotné a nehmotné) a odvetví turistiky.
Tabuľka T9	**Kolektívna spotreba turizmu podľa funkcií a úrovne vládnych inštitúcií**
	Meranie kolektívnych netrhových turistických služieb podľa typov služieb a úrovní vládnych inštitúcií. Obvykle sa odporúča v tomto prípade využitie výrobných nákladov, vrátane spotreby fixného kapitálu.
Tabuľka T10	**Nefinančné ukazovatele turizmu**
	Neutrálne ukazovatele z rôznych štatistických zisťovaní (napríklad zisťovaní v ubytovacích zariadeniach, domácnostiach, hraničnej štatistike a pod.).

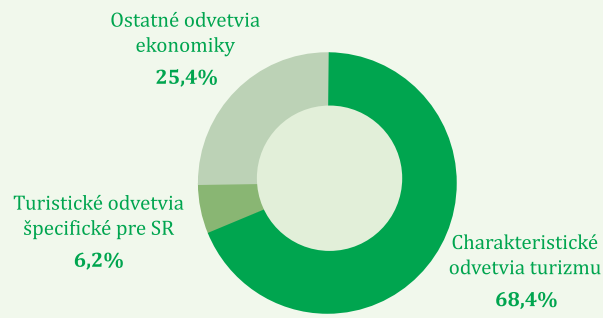
Tabuľka 2
Štruktúra ukazovateľov Turistického satelitného účtu
Spracované podľa metodiky TSA Českej republiky
Zdroj: ČSÚ (2011)

Turistický satelitný účet na Slovensku RÁMČEK 1

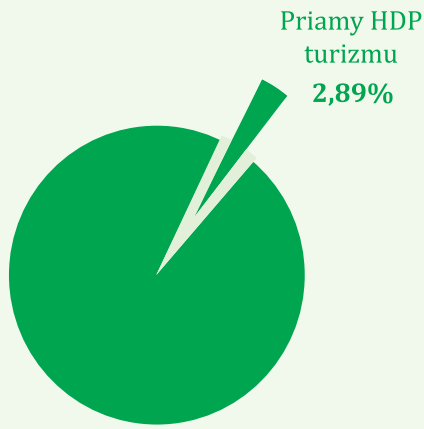
Slovensko začalo proces prípravy implementácie štandardizovaného spôsobu merania výkonnosti turizmu v r. 2001, kedy vláda SR prijala uznesenie č. 185 (UV SR 2001), v ktorom sa zaviazala: „zriadiť pri ŠÚ SR satelitný účet cestovného ruchu a pre tieto účely uplatňovať v návrhoch štátneho rozpočtu aj potrebné finančné prostriedky" (UV SR 2001). Pri jeho koncipovaní sa pritom vychádza zo smernice Rady EÚ č. 95/57/ES z 23.11.1995 o zbere turistických štatistických informácií. UV SR 2001). Prípravné práce začali v r. 2005. Prvé tabuľky boli zostavené v roku 2007, konkrétne za rok 2005 (ŠÚ SR 2007:20). Na projekte spolupracovali predovšetkým Infostat, Štatistický úrad Slovenskej republiky a Ministerstvo hospodárstva SR a ďalší odborníci z Národnej banky Slovenska, Ministerstva financií SR a iných inštitúcií. (TASR 2011)

Na rozdiel od Českej republiky, ktorá má na stránkach Českého štatistického úradu (ČSÚ 2011) zverejnené kompletné tabuľky (popísané vyššie), Slovenský štatistický úrad zverejnil za posledné dva roky len súhrnnú informatívnu správu (SÚ CR 2015).

Podľa nej: „*Priama pridaná hodnota cestovného ruchu (priama PH CR) dosiahla v roku 2012 hodnotu 1,84 mld. EUR a na celkovej pridanej hodnote (PH) ekonomiky sa podieľala 2,9%. Na priamej pridanej hodnote cestovného ruchu sa podieľali charakteristické odvetvia cestovného ruchu 68,4% . Podiel odvetví cestovného ruchu špecifických pre Slovenskú republiku dosiahol 6,2% a podiel ostatných odvetví ekonomiky tvoril 25,4%.*" (SÚ CR 2015:3) „*Priamy hrubý domáci produkt v cestovnom ruchu dosiahol v roku 2012 2,06 mld. EUR, čo predstavovalo 2,96% podiel na HDP ekonomiky SR. Čisté dane na produkty tvorili 11% a priama pridaná hodnota cestovného ruchu 89% priameho hrubého domáceho produktu v cestovnom ruchu*" (SÚ CR 2015:4).

Obrázok 5
Podiel odvetví na priamej pridanej hodnote turizmu Slovenska v r. 2012
Zdroj: SÚ CR (2015:3)

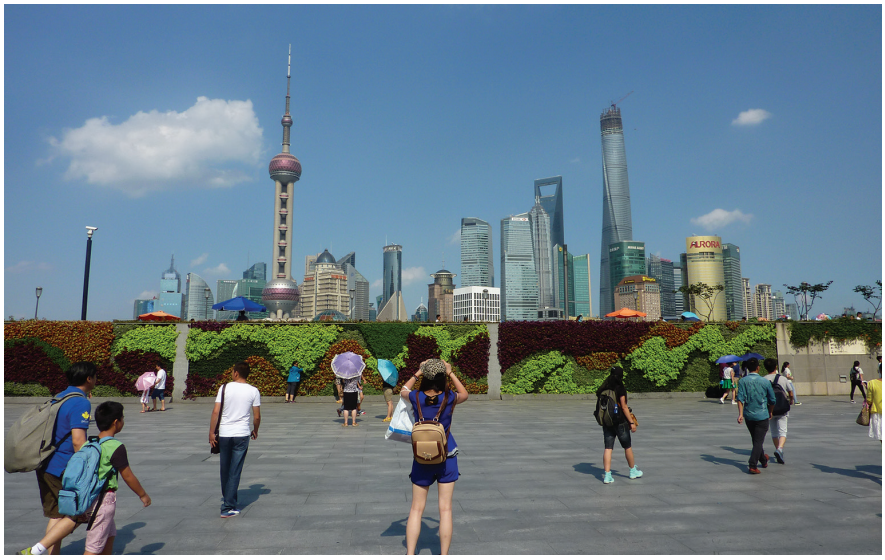

Obrázok 6
Podiel priameho HDP turizmu
na celkovom HDP Slovenska v r. 2012
Zdroj: SÚ CR (2015:4)

Copacabana, Rio de Janeiro, Brazília
Foto: K. Matlovičová

2. KTO SÚ TO TURISTI A AKO SA LÍŠIA?

Moderná štvrť Pudong v Šanghaji, Čína
Foto: K. Matlovičová

Subjektom záujmu v rámci turizmu je osoba **turistu**, ktorú charakterizujú rozličné potreby a ciele. Ich naplnenie je v tomto prípade realizované prostredníctvom mnohostranných a veľmi pestrých turistických aktivít. Väčšina stratégii rozvoja turizmu je preto postavená na ich motivácií k návšteve konkrétnych území. Proces plánovania však začína analýzou existujúcich štatistických dát. Spoľahlivé štatistické dáta, týkajúce sa veľkosti a štruktúry turizmu, sú základom všetkých analýz turistického trhu, marketingových aktivít a systémových aktivít z hľadiska turistickej politiky štátov. Aby ich však bolo možné vôbec zostaviť a budovať, je nevyhnutá dohoda v tom, koho za turistu považovať.

2.1. Vymedzenie pojmu turista

Podľa Sharpleyho (1994:63 in Chorvát 2006:112) bol termín „turista" po prvýkrát použitý v sprievodcovi oblasťou Lake District v severnom Anglicku z roku 1780. Išlo o nové označenie cestovateľa. Podľa Coopera a kol. (2008:11) bolo slovo „*tourist*" zaradené do Slovníka anglického jazyka niekedy okolo roku 1800. Napriek tomu, že sa používa viac ako dvesto rokov, ani za tak dlhé obdobie sa nepodarilo dosiahnuť všeobecný konsenzus v otázke jeho vymedzenia, čo do značnej miery komplikuje mnohé analýzy (najmä vývoja objemu turizmu či medzinárodné komparácie).

Skúsme teda spoločne veľmi rýchlo nazrieť do histórie formovania predstáv na označenie „turista". Čitateľov, ktorí by pochybovali o zmysle skúmania vývoja názorov na jeho definíciu, by sme radi upozornili, že okrem celého radu argumentov a hádam toho najdôležitejšieho, že objasnenie historických súvislosti nám slúži na pochopenie podstaty fungovania turizmu ako takého a pre možné predikcie budúceho vývoja celého systému, je tu aj jeden veľmi praktický dôvod, ktorým je zmysluplnosť porovnávania štatistických údajov o vývoji počtu turistov za časovo širšie vymedzené obdobie. Ten nás núti pátrať aj po dobovej definícii turizmu. Pre komparácie existujúcich historických štatistických dát je totiž potrebné uistiť sa, že v danom čase boli vytvárané rovnakým spôsobom (napr. v jednej štatistike mohli byť za turistov považovaní obchodní cestujúci, ale z inej mohli byť vyňatí, čo značne komplikuje porovnávanie).

1937

Prvé pokusy definovania pojmu „turista" boli uskutočnené v medzivojnovom období na návrh ekonomickej komisie Ligy Národov v r. 1937. Vtedy sa rozhodlo, že je ním „*každá osoba, realizujúca cestu, trvajúcu najmenej 24 hodín v štáte, ktorý nie je štátom jej trvalého bydliska a zároveň je cieľom jej*

cesty." Do skupiny turistov *boli započítavané osoby*, ktoré túto cestu realizovali s cieľom zabaviť sa, z rodinných dôvodov, zdravotných dôvodov a tiež účastníci rozličných zjazdov, kongresov či konferencií, diplomatických, náboženských, športových podujatí ako aj rozličných služobných a obchodných ciest. Do kategórie turistov boli tiež zahrnutí účastníci morských plavieb, dokonca aj v takom prípade, keď ich pobyt neprekročil 24 hodín. Na strane druhej však za turistov *neboli uznané osoby*, ktoré prechádzali cez dané územia tranzitom bez ohľadu na čas jeho trvania. Táto definícia neberie do úvahy turistov, ktorých čas pobytu bol kratší ako 24hodín. Ide o účastníkov tzv. krátkodobého turizmu, ktorý však hrá pomerne významnú úlohu najmä v prihraničných oblastiach (Warszyńska 1999 in Kurek a kol. 2007).

1963

Uvedená charakteristika turistu bola záväzná až do r. 1963, kedy sa konala v Ríme konferencia OSN venovaná otázkam štatistiky a medzinárodných ciest. Na nej bola upresnená terminológia týkajúca sa cestujúcich. Pre štatistické účely bol zavedený pojem *návštevníka* (angl. *visitor*), za ktorého boli považované: *„všetky osoby prichádzajúce do štátu, ktorý nie je štátom ich trvalého bydliska, s akýmkoľvek cieľom, vynímajúc zárobkovú činnosť."* Títo návštevníci boli rozdelení do dvoch kategórií:

turisti - návštevníci, ktorí pobývajú v navštívenej krajine najmenej 24 hodín,

výletníci – ktorí navštevujú krajinu dočasne a sú v nej kratšie ako 24hodín, pričom do tejto kategórie boli zahrnutí aj účastníci morských plavieb. (Kurek a kol. 2007).

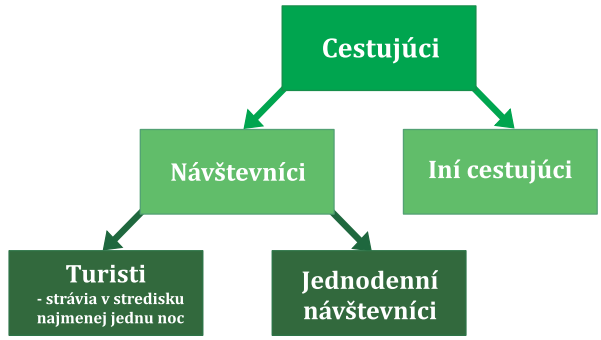
1991

Súčasný medzinárodný poriadok v oblasti štatistiky medzinárodného turizmu upravuje terminológiu pre rozlíšenie osôb, ktoré navštevujú turistické ciele a ostatných cestujúcich zhodne s odporúčaniami a návrhmi WTO (UNWTO) spracovanými počas medzinárodnej konferencie v Otave v r. 1991. V tomto roku bola upresnená definícia pojmu ***návštevník***, ktorý sa vzťahuje

- *„k osobám, ktoré cestujú a zotrvajú mimo svojho každodenného prostredia*
- *nie dlhšie ako jeden rok,*
- *s cieľom odpočinku, zo služobných dôvodov alebo z iných turistických dôvodov".* (Kurek a kol. 2007)

2.2. Možné klasifikácie turistov

V rámci návštevníkov sa rozlišujú *turisti* a *jednodňoví návštevníci* (obrázok 7). Za ***turistov*** sú v zmysle vyššie uvedenej definície považované také osoby, ktoré strávia najmenej jednu noc v ubytovacích zariadeniach, či vo verejných alebo súkromných objektoch slúžiacich pre tieto účely. Za ***jednodňových návštevníkov*** sa považujú návštevníci, ktorí v cieľovej destinácii strávia čas kratší ako 24 hodín a nevyužijú služby ubytovacích zariadení. (Kurek a kol. 2007)

Obrázok 7
Klasifikácia cestovateľov podľa UNWTO
Zdroj: Kurek a kol. (2007:15)

Najčastejšie sa v štatistikách rozlišujú vnútroštátni a medzinárodní turisti (z pohľadu danej krajiny: domácimi a zahraničnými), pričom

vnútroštátnym turistom je každá osoba, ktorá

- *má trvalé bydlisko v danej krajine,*
- *cestuje do iného miesta v rámci danej krajiny,*
- *to nie je miestom jeho trvalého bydliska,*
- *zotrvá tam dobu nie dlhšiu ako jeden rok,*
- *pričom hlavným cieľom návštevy nie je zárobková činnosť*

medzinárodným turistom je každá osoba, ktorá:

- *cestuje do krajiny, ktorá nie je krajinou jeho trvalého bydliska*
- *na obdobie, ktoré neprekračuje jeden rok,*
- *pričom hlavným cieľom návštevy nie je zárobková činnosť.*

(Kurek a kol. 2007)

UNWTO teda stanovila jednotné **pravidlá** pre vymedzenie medzinárodného turistu, ktorých podstata spočívala v tom, že:

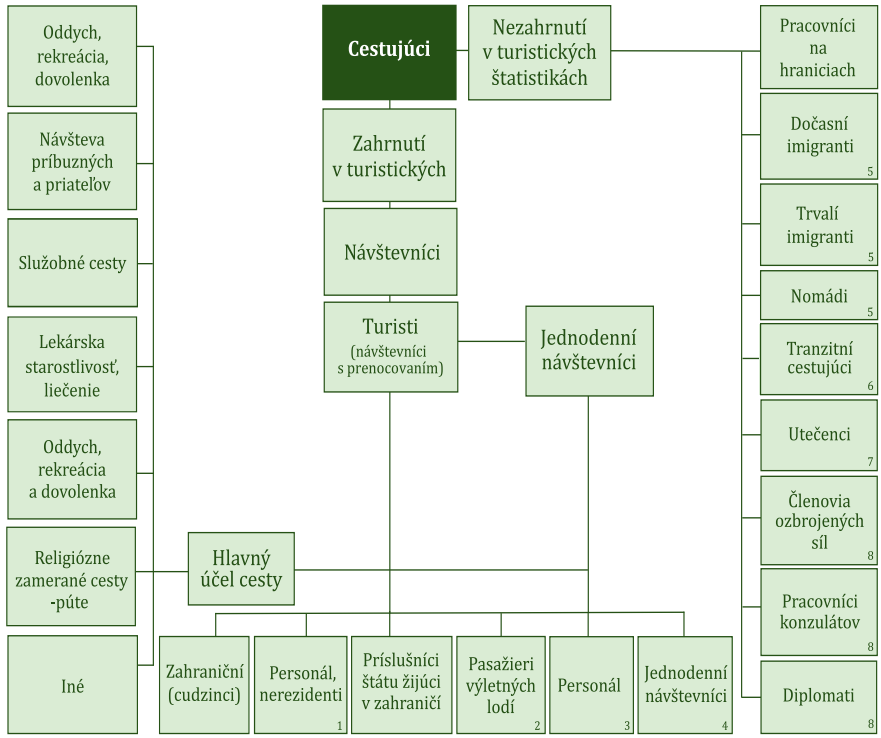
a) sa zjednotilo časové ohraničenie maximálnej dĺžky pobytu nevyhnutnej na to, aby bolo možné cestujúceho považovať za turistu a z turistických štatistík boli vylúčené osoby, ktoré zotrvávajú v krajine dlhšie ako jeden rok;
b) sa zjednotilo časové ohraničenie minimálnej dĺžky pobytu nevyhnutnej na to, aby bolo možné cestujúceho považovať za turistu a to aspoň 24 hodín s podmienku využitia nocľahu vo verejných alebo súkromných ubytovacích zariadeniach na území navštevovanej krajiny. Inými slovami, ak má byť daný návštevník zohľadnený v turistických štatistikách ako turista, musí v danej krajine nocovať;
c) bol zavedený termín jednodňový návštevník namiesto pojmu výletník.

(Kurek a kol. 2007).

UNWTO určila tiež osoby, ktoré **nemôžu byť zohľadnené v medzinárodných turistických štatistikách**. Sú nimi (Kurek a kol. 2007):

- nomádi,
- utečenci,
- imigranti,
- diplomati,
- osoby bývajúce v prihraničných územiach jednej krajiny a pracujú v susednej krajine,
- členovia ozbrojených síl, ktorí cestujú z krajiny svojho trvalého bydliska do krajiny v ktorej slúžia,
- osoby, ktoré formálne neprekračujú hranicu krajiny (napríklad pasažieri tranzitných letov alebo pasažieri na lodiach, ktoré nepodliehajú hraničnej kontrole) (obrázok 8).

Ako sme už spomínali v úvode, na Slovensku sa historicky zaužívalo označenie cestovný ruch, čo do značnej miery ovplyvnilo aj ďalšiu súvisiacu terminológiu (rámček 2).

1. *Zahraničné letecké alebo lodné posádky v dokoch alebo inde, pri prerušení cesty využívajúce ubytovacie zariadenia navštevovanej krajiny*
2. *Pasažieri, resp. osoby prichádzajúci do krajiny zo zahraničia výletnými loďami (tak ako ich definuje Medzinárodná námorná organizácia - The International Maritime Organization, 1965) a ktorí strávia noc na zahraničnej lodi alebo sa dokonca vylodia na jednodennú alebo dvojdennú návštevu krajiny, kde loď kotví.*
3. *Posádka alebo personál, ktorí nie je rezidentom navštívenej krajiny a ktorá zostáva v krajine na deň*
4. *Návštevníci, ktorí realizujú rekreačné aktivity, dovolenku, trávenie voľného času, návštevu priateľov a príbuzných, odborné alebo obchodné cesty, liečenie či inú zdravotnú starostlivosť, púte a iné turistické aktivity vrátane tranzitu do a z ich cieľovej destinácie v priebehu jedného dňa, t. j. prichádzajú a odchádzajú v rovnaký deň*
5. *Podľa definície OSN (United Nations) uvedenej v Odporúčaniach na základe štatistiky medzinárodnej migrácie z r. 1980 (United Nations in the Recommendations on Statistics of International Migration).*
6. *Tí, ktorí neopustia tranzitné územie letiska alebo prístavu, vrátane prepravy medzi letiskami a prístavmi*
7. *Podľa definície Vysokého komisára OSN pre utečencov, 1967 (United Nations High Commissioner for Refugees)*
8. *Keď cestujú z ich materskej krajiny na služobný pobyt na miesto služobného pôsobiska a naopak (vrátane personálu v domácnosti, služobníctva a závislých či sprevádzajúcich osôb).*

Obrázok 8
Klasifikácia cestovateľov
Zdroj: UNWTO in Boniface, Cooper (2009:6)

Zaužívaná terminológia v podmienkach Slovenska, podľa Štatistického úradu Slovenskej republiky (ŠÚSR CR 2013)	RÁMČEK 2

Štatistický úrad Slovenskej republiky (ŠÚSR CR 2013) používa pri svojich meraniach nasledujúce vymedzenie základných termínov v oblasti cestovného ruchu:

*„**Ubytovacie zariadenia** cestovného ruchu sú zariadenia, ktoré pravidelne (alebo príležitostne) poskytujú prechodné ubytovanie návštevníkom. Patria sem hotely, botely, motely, penzióny, turistické ubytovne, chatové osady, kempingy, ostatné hromadné zariadenia a ubytovanie na súkromí. Za ubytovacie zariadenie v chatových osadách a kempingoch sa nepovažujú jednotlivé chaty, zruby alebo stany prevádzkovateľa, ale iba chatové osady a kempingy ako celky.“*

*„**Lôžka** v ubytovacích zariadeniach cestovného ruchu zahŕňajú všetky lôžka určené na nočný odpočinok hostí, vrátane príležitostných lôžok. Nepatria sem lôžka určené pre majiteľa a zamestnancov ubytovacieho zariadenia. Miesta na voľnej ploche sú základné kempovacie jednotky pre stany, stan a osobný automobil, obytné prívesy, obytné motorové vozidlo x 4. V jednej kempovacej jednotke sa počíta s umiestnením 4 osôb.“*

*„**Návštevník** v ubytovacom zariadení cestovného ruchu je osoba (okrem personálu a majiteľa), ktorá použije služby zariadenia na prechodné ubytovanie bez ohľadu na krajinu trvalého pobytu. Do počtu návštevníkov sa započítavajú aj deti. Návštevník použije ubytovacie služby z dôvodu dovolenky, zájazdu, služobnej cesty, účasti na športovom stretnutí, školení a kurzov, sympóziu, pobytu v kúpeľoch a ozdravovniach, návštevy priateľov a príbuzných, účasti na cirkevných udalostiach a pod. Patrí sem tiež ubytovanie detí v škole v prírode, v letných a zimných táboroch. Medzi návštevníkov v ubytovacom zariadení nepatria domáci a zahraniční pracujúci zamestnaní na Slovensku, ktorí používajú dočasne zariadenie ako ubytovňu. Doba prechodného ubytovania nesmie byť dlhšia ako 1 rok.“*

*„**Zahraničný návštevník** ubytovaný v ubytovacom zariadení je osoba, ktorá navštívi krajinu a nemá v nej trvalý pobyt. Do počtu návštevníkov sa započítavajú aj deti. Zahraničný návštevník použije ubytovacie služby z dôvodu dovolenky, zájazdu, služobnej cesty, účasti na športovom stretnutí, školení a kurzov, sympóziu, pobytu v kúpeľoch a ozdravovniach, návštevy priateľov a príbuzných, účasti na cirkevných udalostiach a pod. Výnimkou sú osoby, ktoré prichádzajú kvôli zárobkovej činnosti, príprave na povolanie (dlhodobé štúdium) alebo zriadeniu trvalého bydliska. Nezapočítavajú sa ani členovia diplomatických zborov a ozbrojených síl služobne sa zdržujúci v krajine.“*

*„**Účastník aktívneho cestovného ruchu** je zahraničný návštevník, ktorý využije služby cestovného ruchu pri svojej ceste do Slovenskej republiky, ktorá nie je krajinou jeho trvalého pobytu. Účastník aktívneho zahraničného cestovného ruchu je osoba, ktorá uskutoční cestu z dôvodu dovolenky, zájazdu, služobnej cesty, účasti na športovom stretnutí, školení, kurze a sympóziu, pobytu v kúpeľoch a ozdravovniach, návštevy priateľov a príbuzných, účasti na cirkevných udalostiach a pod. Výnimkou sú osoby, ktoré cestujú kvôli zárobkovej činnosti, príprave na povolanie (dlhodobé štúdium) alebo zriadeniu trvalého bydliska. Nezapočítavajú sa ani členovia diplomatických zborov a ozbrojených síl služobne sa zdržujúci v krajine. Pobyt účastníka aktívneho cestovného ruchu nesmie trvať dlhšie ako 1 rok.“*

*„**Účastník pasívneho cestovného ruchu** je slovenský občan, ktorý využije služby cestovného ruchu pri svojich cestách do zahraničia. Účastník pasívneho zahraničného cestovného ruchu je osoba, ktorá uskutoční cestu z dôvodu dovolenky, zájazdu, služobnej cesty, účasti na športovom stretnutí, školení, kurze a sympóziu, pobytu v kúpeľoch a ozdravovniach, návštevy priateľov a príbuzných, účasti na cirkevných udalostiach a pod. Výnimkou sú osoby, ktoré cestujú kvôli zárobkovej činnosti, príprave na povolanie (dlhodobé štúdium)*

alebo zriadeniu trvalého bydliska. Nezapočítavajú sa ani členovia diplomatických zborov a ozbrojených síl služobne sa zdržujúci v krajine. Pobyt účastníka pasívneho cestovného ruchu nesmie trvať dlhšie ako 1 rok."
*„**Obvyklé prostredie** je geografická oblasť, v rámci ktorej daná osoba uskutočňuje svoje pravidelné životné činnosti (miesto trvalého bydliska, prechodného bydliska, pracovisko, pôsobisko respondenta."*
*„**Domáci cestovný ruch** je cestovanie rezidentov v rámci SR, mimo ich obvyklého prostredia."*
*„**Výjazdový cestovný ruch** je cestovanie rezidentov do zahraničia."*
*„**Dlhodobý pobyt** je cesta za účelom dovolenky, mimo obvyklého prostredia, na ktorej účastník trávi aspoň 4 noci za sebou; dovolenkový pobyt nesmie prekročiť 12 mesiacov."*
*„**Krátkodobý pobyt** je cesta za účelom dovolenkového pobytu, mimo obvyklého prostredia, na ktorej účastník trávi najmenej 1 noc a najviac 3 noci za sebou."*
*„**Služobná cesta** je cesta služobného/pracovného charakteru mimo obvyklého prostredia s najmenej jedným prenocovaním; služobná cesta nesmie prekročiť 12 mesiacov."*
*„**Celkové výdavky zahŕňajú výdavky za zájazd**, výdavky za ubytovanie, stravovanie a dopravu mimo zájazd, nákup tovaru (tovar spotrebovaný počas cestovania a pobytu, malé trvalé veci na osobné použitie, darčeky a suveníry) a ostatné výdavky na rekreáciu (vstupenky na kultúrne a športové podujatia, náklady za prenájom športových potrieb, poistné, poplatky za zmenárenské služby a pod.)"*
Zdroj: ŠÚSR CR (2013)

Napriek naznačeným pokusom o vyčerpávajúce definovanie skupiny *turistov* nie je možné v praxi dosiahnuť uspokojivú a všeobecne akceptovanú mieru presnosti vymedzenia. Turisti totiž predstavujú veľmi heterogénnu skupinu osôb, ktoré sa vzájomne líšia súborom charakteristík (napr. sociodemografické, psychologické, kultúrne a i.). Je preto pochopiteľné, že z pohľadu nastavenia diferencovanej marketingovej stratégie rozvoja turistickej destinácie alebo konkrétnej formy turizmu je potrebné zvoliť primeraný spôsob segmentácie cieľového trhu turistov na menšie, relatívne homogénne (v zmysle zvoleného kritéria) skupiny, vo vzťahu ku ktorým je možné optimalizovať komunikačnú stratégiu.

V tomto smere sa núka celý rad rozličných klasifikácii turistov, ktoré môžu byť nápomocné. Uvedieme niekoľko príkladov.

Záujem o sociálny a environmentálny impakt turizmu vedie k zvýšeniu pozornosti o spôsob klasifikácie turistov podľa ich vzťahu k cieľovému územiu. Napríklad Valene L. Smith (1978) klasifikuje turistov podľa ich vzťahu k cieľovému územiu a zoskupuje ich na spojitú škálu od bádateľov, ktorí nemajú prakticky žiaden impakt na územie realizácie, až po masový turizmus so značným dopadom na prostredie turistickej destinácie (tabuľka 3).

Typ turistu	Početnosť	Adaptácia na miestne podmienky destinácie	Smer ZMENŠOVANIA turistického impaktu	Smer ZVÄČŠOVANIA objemu turistov
Dobrodruhovia *– zahŕňa akademických pracovníkov, horolezcov, dobrodruhov v malých skupinách. Ide o turistov úplne akceptujúcich miestne podmienky, sú sebestační, s prenosnými chemickými toaletami, so sušenými potravinami a príručnou krátkovlnnou vysielačkou*	Veľmi obmedzená	Plne akceptujú		
Turistická elita *Turistická elita – radi cestujú na miesta, kde sa obvykle nechodí, na miesta, ktoré sú takpovediac od ruky. Keď sa tam dostanú, začnú hľadať niečo iné, nové, kde ešte neboli. Ak použijú nejaké turistické zariadenia, ľahko sa adaptujú na mieste podmienky v duchu hesla: „ak to môžu jesť domáci, tak aj my“*	Vyskytujú sa len raritne	Plne akceptujú		
Neobvyklí turisti *– títo nie sú až takí bohatí ako elita, hľadajú niečo extra, nad rámec štandardnej dovolenky. Dobre sa dokážu adaptovať a niekoľko dní zvládnuť aj náročné miestne podmienky*	Neznámy počet, sú však viditeľní	Dobre prispôsobiví		
Začiatok masovosti *– znamená stále toky turistov, ale len v malých skupinách alebo individuálne. Počas pobytu uprednostnia vykurované resp. klimatizované ubytovanie a iné vybavenie, ale na nejaký čas znesú aj horšie podmienky s absenciou západného vybavenia ako súčasť dobrodružstva*	Stále toky	Vyhľadávajú západné vybavenie		
Masovosť – davoví turisti *– obrovské množstvá turistov, predovšetkým z Európy alebo Severnej Ameriky, vyššia stredná trieda s relatívne vysokým príjmom. Turistické toky vykazujú črty sezónnosti. Turisti očakávajú západné vybavenie a multi-lingvistických sprievodcov*	Konštantný príval	Očakávajú západné vybavenie		
Charter *(prenajaté lietadla, lode)- turizmus vysokého objemu, plne rozvinutý, vrátane spodnej časti trhu. Úplne je na sieti obchodných predajcov. Turisti majú štandardizované požiadavky a krajina pobytu je pre nich irelevantná. Sú menej obvyklí v málo rozvinutých krajinách.*	Masové príchody	Požadujú západné vybavenie		

Tabuľka 3
Smithovej klasifikácia turistov
Zdroj: Smith (1978)

Ďalším klasifikačným znakom turistov sú ***osobné faktory***, ktoré vplývajú na cestovateľské rozhodnutia. Pravdepodobne nenájdeme čo i len dvoch turistov, ktorých postoje, motivácia či vnímanie cestovania budú totožné. Ich postoj je ovplyvnený individuálnym vnímaním okolitého sveta. To predstavuje špecifický súbor informácii, pocitov, poznatkov o okolitom a jednotlivcom vnímanom prostredí, ktoré pôsobí ako filter vnímania cieľovej destinácie (napr. zážitky z detstva, rodinné prostredie, pracovné skúsenosti, cestovné kancelárie a pod.). Je to teda jedna z možných skupín faktorov, ktorá vplýva na jej imidž. Vnímanie cieľovej destinácie turistom má nesmierny význam v procese rozhodovania a výberu cieľa cesty a je predmetom skúmania a ovplyvňovania plánovacích tímov ako aj manažérov na rozličných úrovniach turistického systému.

Samotné postoje a vnímanie sveta (jeho percepcia) však nevysvetľujú, prečo chcú ľudia cestovať. Vnútorné presvedčenie, ktoré je iniciátorom cestovného dopytu, nazývame ***cestovná motivácia***. Jej skúmanie je dôležité, pretože nám napomáha vysvetliť, prečo sú niektoré destinácie vychytené, teda „in" a tešia sa veľkej popularite a iné zasa nie. Osobné potreby jednotlivca sú napomáhajúcou formou motivácie a predstavujú tzv. „vnútorné" motivátory, zatiaľ čo „externé" motivátory ako napríklad okruh priateľov resp. módne trendy majú skôr sekundárny charakter. Iný prístup k ich klasifikácii predstavil Gray (1970 in Boniface, Cooper 2009:634), ktorý rozlíšil:

- *motivátory statusu a prestíže* – chuť cestovať, zvedavosť, resp. vnútorná potreba zažiť niečo neobvyklé a neznáme vzťahujúca sa k základnej povahovej črte človeka vidieť na vlastné oči iné miesta, odlišné kultúry a ľudí.
- *motivátory regenerácie, odpočinku, túžba po slnku a lepšej klíme*, resp. potreba rekreovania v širšom kontexte a hľadanie väčšieho pohodlia ako má jednotlivec k dispozícii doma.

Boniface, Cooper (2009:634) v tomto smere identifikovali badateľný trend postupného posunu od motivátorov regenerácie k statusovým motivátorom. Ako možný dôvod zmeny spotrebiteľského správania uvádzajú na jednej strane narastajúce obavy z možných následkov prílišného slnenia a na strane druhej aj narastajúcu túžbu po zážitku z poznávania nových kultúr a atrakcií neznámych území.

Uvedené motivátory možno teda považovať za istú reflexiu komplexu osobných faktorov a imidžu turistických destinácií, ktorý môže zásadným spôsobom ovplyvňovať turistický dopyt. Zároveň nám núkajú ďalší spôsob klasifikácie turistov, podľa charakteru motivácie, cieľov a spôsobu organizácie turistického pobytu. Tieto faktory zohľadnil pri klasifikácii turistov

Cohen (1972) a navrhuje rozlíšiť štyri skupiny turistov: *organizovaní masoví turisti*, *individuálni masoví turisti*, *bádatelia* a *tuláci* (tabuľka 4). Jeho klasifikácia je založená na teórii, že turizmus kombinuje zvedavosť a hľadanie nových zážitkov s potrebou pocitu bezpečia, ktorú poskytuje domov. Uvedené kategórie turistov však podľa neho je potrebné chápať ako 4-stupňové kontinuum možných kombinácií neobvyklosti a dôvernosti vzťahu k prostrediu.

ORGANIZOVANÝ MASOVÝ TURISTA Nízky stupeň dobrodružstva, silná snaha udržať si počas pobytu vlastnú „environmentálnu bublinu“. Obvykle nakupujú hotové dovolenkové balíčky služieb, tzv. „zo zásuvky“ a preferovaná je destinácia zaručujúca malý kontakt s miestnou kultúrou alebo ľuďmi.	**INDUSTRIALIZOVANÝ TURIZMUS** Zaoberajúci sa turistickým priemyslom rutinne – touroperátori, pracovníci cestovných kancelárií, hotelieri, prepravcovia.	**ZNÁME PROSTREDIE**
INDIVIDUÁLNY MASOVÝ TURISTA Veľmi podobný predošlému stupňu, avšak s vyššou mierou flexibility a s možnosťou vyskladať pobyt podľa vlastnej predstavy. Pobyt je však napriek tomu stále produktom turistického priemyslu a environmentálna bublina stále vytvára ochranný štít pred skutočným zážitkom z destinácie.		
BÁDATEĽ Pobyt si organizuje sám a to tak, aby sa čo najviac odlišoval od „vyjazdenej cesty“. Napriek tomu však hľadá pohodlné ubytovanie, spoľahlivú dopravu a ak je náhodou potrebné opustiť environmentálnu bublinu, tak to berie ako fakt, ktorý je potrebné strpieť a prekonať.	**NEINŠTITUCIONALIZOVANÝ TURIZMUS** Individuálne cestovanie, vyhýbanie sa kontaktu s turistickým priemyslom okrem prípadu absolútnej nevyhnutnosti.	
TULÁK Akékoľvek prepojenie s turistickým priemyslom je ním odmietané. Pokúša sa natoľko vzdialiť od domáceho a známeho prostredia ako je to len možné. Pobyt nemá vopred pevne stanovenú trasu, tramp žije s miestnymi ľuďmi, všetko si platí sám na mieste a je zahĺbený do miestnej kultúry.		**PÔVODNÉ PROSTREDIE**

Tabuľka 4
Cohenova klasifikácia turistov
Zdroj: Boniface, Cooper (2009)

3. GEOGRAFICKÝ TURISTICKÝ SYSTÉM

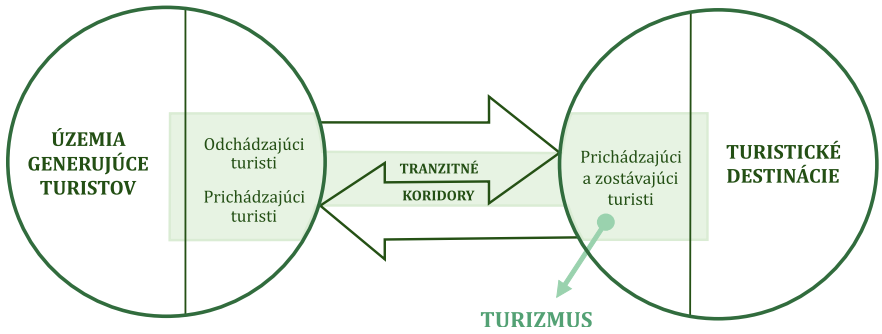

Tirana (Albánsko) - bunker vybudovaný za Envera Hodžu
Foto: K. Matlovičová

Ako sme už naznačili vyššie, dnes je turizmus vnímaný ako veľmi komplexný fenomén, ktorý má zložitú vnútornú štruktúru a jeho komponenty sú vzájomne poprepájané do systému zložitých vzťahov. Vytvorenie teoretického modelu, ktorý by vniesol istý poriadok do tejto spleti na prvý pohľad neprehľadných vzťahov sa pokúšalo viacero autorov. Veľmi často citovanou je koncepcia *Leiperovho systému geografických komponentov turizmu* (Leiper 1979).

Podľa Leipera (1979) z geografického hľadiska tvoria turizmus tri hlavné komponenty:

1) miesta pôvodu turistov, ktoré označuje ako *územia generujúce turistov,*
2) územia, ktoré sú cieľom turistických ciest - *turistické destinácie* alebo *prijímajúce územia,*
3) *tranzitné koridory* spájajúce tieto dve skupiny území, označované ako tranzitné územia (územia turistického tranzitu). (obrázok 9)

Obrázok 9
Turistický systém podľa Leipera
Zdroj: Leiper (1979:397); Boniface, Cooper (2009:8)

(1) *Územia generujúce turistov* – reprezentujú domov, miesto bydliska turistov, kde ich cesta začína a končí. Hlavným predmetom skúmania sú v tomto prípade tie prvky, ktoré pôsobia ako stimulátor dopytu po turizme a zahŕňajú geografickú lokalizáciu územia rovnako ako jeho socioekonomické a demografické charakteristiky. Tieto územia reprezentujú hlavné turistické trhy vo svete a sústreďujú rozhodujúcu časť funkcií turistického priemyslu – napr. zabezpečenie turistickej prevádzky, maloobchodný predaj turistických produktov a pod.

(2) *Územia prijímajúce turistov* lákajú návštevníkov k dočasnému pobytu a vyznačujú sa znakmi, špecifikami či zaujímavosťami, ktoré v územiach generujúcich turistov nenájdeme. Turistický priemysel

lokalizovaný v takomto území bude zahŕňať samotné turistické atrakcie, sektor ubytovania, maloobchodné a obslužné funkcie, zábavné a rekreačné zariadenia. Z geografického pohľadu si destinácie zaslúžia väčšiu pozornosť ako ostatné dva komponenty nielen preto, že lákajú turistov – a preto energizujú celý systém – ale tiež kvôli tomu, že vplyvy turizmu na hostiteľskú komunitu vysvetľujú potrebu plánovania a manažmentu turizmu pre jeho dlhodobú udržateľnosť.

(3) *Tranzitné koridory* sú kľúčovým elementom v systéme, pretože ich funkčnosť, efektivita ako aj iné atribúty ovplyvňujú jednak veľkosť a smer turistických tokov. Tieto cesty reprezentujú sektor dopravy v rámci turistického priemyslu (podrobnejšie sa im venujeme ďalej). (Boniface, Cooper 2009)

V jednotlivých častiach systému turisti interagujú s rozličnými súčasťami turistického priemyslu. Hraničné prostredie celého systému môže byť tvorené prostrediami rôzneho charakteru (fyzické, kultúrne, ekonomické, politické alebo technologické).

Uvedené komponenty nadväzujú na rozličný ekonomický, environmentálny a sociálny kontext. Napríklad turistický systém v *rozvíjajúcich sa krajinách* bude pravdepodobne, na rozdiel od vyspelých krajín s porovnateľnou veľkosťou územia a populácie, skôr generujúcim územím s dominanciou domáceho turizmu. Externé faktory ako sú napr. medzinárodná politická a ekonomická situácia, či pôsobenie turistického systému z hľadiska celého radu faktorov, predovšetkým však vplyvu terorizmu a bezpečnosti, by mali byť súčasťou plánov krízového manažmentu a plánov manažmentu rizík. Turizmus je však len málokedy ilúziou sveta z turistických brožúr. V skutočnosti je to práve spojenie s reálnym svetom, čo robí geografiu turizmu tak vzrušujúcou oblasťou štúdia. Samozrejme, že zmena v jednej časti systému bude ovplyvňovať iné časti. Napríklad zlepšenie bezpečnosti tranzitných ciest bude ovplyvňovať tak oblasť dopytu ako aj oblasť ponuky celého systému. (Boniface, Cooper 2009:9)

3.1. Turistické toky a ich meranie

Pre geografiu turizmu predstavujú turistické toky medzi územiami rozličných veľkostí, resp. priestorové interakcie medzi komponentmi turistického systému, fundamentálnu otázku. Dôraz je kladený najmä na odhalenie vzájomných vzťahov medzi uvedenými troma komponentmi Leiperovho tu-

ristického systému (1979; definované vyššie). Pochopenie turistických tokov má kritický význam pre riadenie pôsobenia turizmu na environmentálny a sociálny systém, zabezpečuje tiež komerčnú uskutočniteľnosť turistického priemyslu a plánovanie ďalšieho rozvoja (Boniface, Cooper 2009).

Turistické toky sú formou priestorovej interakcie medzi dvoma územiami:

- *cieľovým územím, turistickou destináciou* (z angl.: *destination* = cieľ, určenie, destinácia) obsahujúcim prebytok produktov alebo zdrojov (pláže vhodné na surfovanie, lyžiarske svahy a pod.)
- *generujúcim územím* s existujúcim deficitom alebo dopytom po nejakom produkte.

Ich skúmaním sa zistili isté pravidelnosti priestorových foriem, ktorých výskyt nie je náhodný, ale riadi sa určitými pravidlami. Je ovplyvňovaný celým radom tzv. „push" a „pull" faktorov.

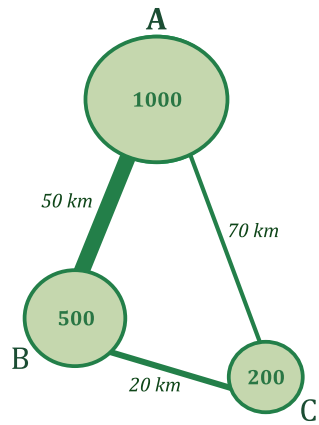
- *Push faktory* – týkajú sa predovšetkým stupňa ekonomického rozvoja generujúceho územia a zahŕňajú také faktory ako blahobyt (dostatok voľne disponibilných zdrojov), mobilita a nárok na dovolenku. Pokročilý stupeň ekonomického rozvoja daného územia nevytvára len prostriedky pre prevádzkovanie turistických aktivít, ale aj *tlak* vychádzajúci z mestského spôsobu života, ktorý veľmi často vedie k naliehavej potrebe a túžbe takpovediac uniknúť z každodenného života a stereotypu všednosti.
- *Pull faktory* – všetko do čo láka (*„ťahá"*) turistov navštíviť turistickú destináciu. Patria tu napr. atrakcie, dostupnosť či vybavenie cieľových území. Dôležitá je aj efektivita marketingu destinácie, teda spôsob namixovania tzv. *4P* – produkt (*Product*), cena (*Price*), miesto (*Place*) a propagácia (*Promotion*). (Boniface, Cooper 2009)

Pohyb ľudí medzi miestami vykazuje vysokú mieru komplexnosti a je ovplyvňovaný celým radom vzájomne sa ovplyvňujúcich premenných. Doposiaľ bolo uskutočnených mnoho pokusov o popísanie faktorov, ovplyvňujúcich turistické toky a vytvorenie pravidiel regulácie významných tokov medzi regiónmi. Jeden z ranných pokusov predstavili Williams a Zelinsky (1970 in Boniface, Cooper 2009). Vybrali 14 krajín s relatívne stabilnými a intenzívnymi turistickými tokmi počas niekoľkých rokov a identifikovali nasledujúce faktory, ktoré ovplyvňujú ich charakter:

- *vzdialenosť medzi krajinami* - čím väčšia vzdialenosť, tým menší objem tokov;
- *medzinárodná konektivita* - sila ekonomickej a kultúrnej previazanosti;
- *všeobecná atraktivita* jednej krajiny pre obyvateľov inej.

Ďalším spôsobom možného objasnenia intenzity turistických tokov ponúka ***gravitačný model***.

(1) Prvým faktorom sú už spomínané *push* a *pull faktory,* ktoré generujú toky turistov a energizujú tak celý turistický systém (obrázok 11). Čím väčšie masy ľudí sa presúvajú medzi krajinami „A" a „B", tým masívnejšie sú toky medzi nimi. Intenzita bude narastať so zmenšujúcou sa vzdialenosťou medzi územiami alebo zväčšujúcou sa veľkosťou území, medzi ktorými k nej dochádza.
(2) Druhý faktor, známy ako *faktor odporu vzdialenosti* (*friction of distance*), odráža náklady v čase a peniazoch na dlhšie cesty, ktoré zohrávajú úlohu obmedzenia (redukcie) tokov medzi krajinou pôvodu a vzdialenejšími destináciami. V tomto prípade je však možné použiť aj iné modely založené na cestovných trasách. (Boniface, Cooper 2009)

Obrázok 11
Gravitačný model - príklad
Zdroj: Boniface, Cooper (2009)

Pre potreby plánovania je však potrebné presne určiť veľkosť a intenzitu turistických tokov medzi sledovanými územiami (interregionálne toky) ako aj v ich rámci (intraregionálne toky). Ich analýza a systematické merania sa zameriavajú tak na domáce ako aj na medzinárodne toky (v závislosti od vymedzenia územia). Predmetom skúmania je ich rozsah, vývoj a zmeny v čase, čo poskytuje istý základ pre odhad ich budúceho vývoja, resp. stanovenie hlavných vývojových trendov. Dôležitú úlohu zohrávajú tiež pri optimalizovaní plánov budúceho rozvoja a efektivizovaní prijímaných rozhodnutí developerov a manažérov turizmu. V neposlednom rade je súbor štatistických údajov o turizme v danom území nevyhnutným základom pre rozmanité rozvojové stratégie a to v privátom i verejnom sektore (viac v : Boniface, Cooper 2009; Jansen-Verbeke, Spee 1995; Kim, Moosa 2005; Yang, Fik, Zhang 2013).

V zásade možno rozlíšiť tri kategórie turistických štatistických údajov (podrobnejšie sme sa im venovali aj pri TSA; podľa Boniface, Cooper 2009):

1. *Štatistické údaje o objeme* – poskytujú informácie o počte turistov, ktorí navštívili sledované územie v danom časovom intervale. Objemové štatistiky tiež zahŕňajú dáta o dĺžke pobytu turistov v cieľovej destinácii. Považujeme ich za ***miery kvantity*** turistických tokov.

K dispozícii je celý rad metód na meranie *medzinárodných* (cez-hraničných) turistických tokov. V prípade objemových štatistík možno spočítavať turistov v momente ich príchodu alebo odchodu z krajiny. Tento druh dát obyčajne vieme získať od imigračnej kontroly (ak existuje), čo je v prípade merania domáceho cestovného ruchu zložitejšie.

V prípade merania objemu *vnútroštátnych* turistických tokov, predstavuje istú alternatívu sledovania uvedených štatistických údajov možnosť vypĺňania tzv. registračných kariet v mieste ich ubytovania. Táto metóda je však efektívna len ak je zákonom vynucovaná a aj tak neobsiahne všetkých turistov sledovanej destinácie. Nezachytí napríklad tých návštevníkov, ktorí ostávajú v privátnych apartmánoch (vyňatých z povinnosti evidencie). Tiež nedokáže sledovať pohyb tzv. „VFR (*Visits to Friends and Relatives*)" turistov, t. j. ktorí bývajú u priateľov alebo u rodinných príslušníkov (viac v Moscardo a kol. 2000). Na mieste je preto otázka ako merať takéto, pravdepodobne objemom zaujímavé, ale z pohľadu evidencie turistov skryté toky?

Istou využiteľnou alternatívou sú pravidelne realizované dopravné alebo destinačné prieskumy. Príkladom takéhoto prieskumu môžu byť národné prieskumy zamerané na turizmus: UK Tourism Survey (UKTS; vo Veľkej Británii) alebo nemecký Reiseanalyse. V týchto prieskumoch ide spravidla o tematicky zamerané prieskumy verejnej mienky, ktoré z pohľadu metodiky deklarujú reprezentativitu. Spomenuté národné dopravné prieskumy sú najčastejšie realizované formou internetového prieskumu alebo prostredníctvom anketárov, ktorí navštevujú vybrané domácnosti. Cieľom je zistiť intenzitu a charakter realizovaných turistických ciest počas presne stanoveného obdobia (najčastejšie sa vzťahujú k predošlému roku). Výsledky teda poskytujú nielen informácie o početnosti návštevníkov turistických destinácií, jednotlivých atrakcií, ale môžu tiež zahŕňať aj informácie o vynaložených výdavkoch, charakteristikách týkajúcich sa dopravy do cieľového územia, socio-demografických charakteristikách spolucestujúcich a pod.

2. ***Štatistické údaje o charakteristikách turistov*** – detailne popisujú skladbu samotných turistov. Kým štatistiky objemu možno považovať za miery kvantity turistických tokov, táto kategória štatistických mier vyjadruje v istom smere ***ich kvalitu*** (myslíme tým atribúty ich štruktúry, ktoré možno kvantifikovať). Zahŕňajú informácie o pohlaví či veku turistov a ich príslušnosť ku konkrétnej socioekonomickej skupine. Ďalej zahŕňajú aj informácie o štruktúre zájazdu (turistického pobytu) a postoj k destinácii. Nezriedka sa tieto dáta zbierajú spolu s dátami o objeme turizmu. Prieskumy charakteristík turistov boli v svojich prvopočiatkoch zamerané na získanie základných faktografických informácií o turistoch (ako napr. vekový profil návštevníkov). Dnes sa však ich význam posunul do roviny vstupných dát nevyhnutných pri príprave a optimalizácií marketingových plánov a turistického manažmentu, resp. pri riešení partikulárnych problémov turizmu. V našich podmienkach je možné získať tieto údaje z ad-hoc reali-zovaných prieskumov, najčastejšie z akademického prostredia, resp. špecializovaných marketingových agentúr. V zahraničí sa získavajú viacerými možnými spôsobmi: jednak z vyššie spomenutých prieskumov, v rámci ktorých sú doplnené dodatočné otázky alebo formou rozšírenia klasických ubytovacích registračných kariet, resp. zisťovaním v rámci vstupnej procedúry počas hraničnej kontroly a pod. Najčastejšie využívaným spôsobom je samostatný účelový prieskum na vybranej vzorke návštevníkov, ktorým je položený súbor otázok o nich samotných, o ich zájazde, o názore na destináciu a podobne. Príkladom takéhoto prieskumu môže byť *UK International Passenger Survey* (IPSL), ktorý je zameraný na objemové dáta a ekonomickú hodnotu a rovnako aj na charakteristiky príjazdového a výjazdového turizmu v UK.
3. Treťou kategóriou sú ***finančné štatistické údaje týkajúce sa turizmu***. Turistické toky nepredstavujú len jednoduchý pohyb ľudí, ale majú dôležitý ekonomický význam pre celý turistický systém. Celkom jednoducho, turizmus reprezentuje toky peňazí, ktoré sú na jednom mieste zarábané a na inom míňané. Príslušná krajina generujúca turistov môže mať na svojom turistickom satelitnom účte (TSA) v prípade príjmov z turizmu *deficit* („mínus“ t. j. jej rezidenti míňajú viac na zahraničných cestách než ich vlastná krajina získa od prichádzajúcich a domácich turistov, resp. z príjazdového a domáceho turizmu). Môže nastať aj situácia, keď niektorá z rozvojových krajín, ktorá je zároveň atraktívnou turistickou destináciou, bude mať na svojom TSA *kredit* („plus“), prispievajúci k vyrovnávaniu celkovej platobnej bilancie štátu. V takom prípade je

podiel turizmu na národnom HDP veľmi výrazný (v prípade Slovenska predstavuje podiel turizmu na celkovom HDP za rok 2012 2,89% viac rámček 1). Medzinárodné finančné štatistiky o výkonnosti turizmu sú vyjadrované v amerických dolároch, aby bolo medzinárodné porovnanie jednoduchšie (je to výsledok dohovoru krajín, ktoré zostavujú TSA). Mieru turistických výdavkov môžeme získať prostredníctvom priameho zisťovania u návštevníkov zadaním otázky: „Koľko ste minuli na vašej dovolenke peňazí?" alebo nepriamo, prostredníctvom prieskumov medzi hoteliermi a inými dodávateľmi turistických služieb a na základe takto získaných dát urobiť ***odhad*** skutočných turistických výdavkov. Ďalším možným zdrojom týchto dát sú aj finančné inštitúcie. Napríklad banky zaznamenávajú výmenu zahraničnej meny (valút), resp. pohyby na účtoch, či platby kreditnými kartami vydanými v inej krajine a pod. Tieto informácie predstavujú nepriamy zdroj štatistických informácií týkajúcich sa výdavkov v rámci turizmu krajiny, ktoré je možné využiť.

Objem, štruktúru, finančné atribúty, priestorové rozmiestnenie však vykazuje istú nestálosť z pohľadu časového rytmu sledovaného najčastejšie počas roka. Ide o tzv. ***sezónnosť***. Je to jeden zo základných atribútov turistických tokov a turizmu ako takého. Pod sezónnosťou turizmu budeme rozumieť *nerovnomernú intenzitu turistických výjazdov alebo príchodov turistov, najčastejšie počas roka* alebo v kratších časových intervaloch napr. mesiacoch. V dôsledku sezónnosti sa zvyčajne vyskytujú obdobia väčšej intenzity príjazdového cestovného ruchu (napr. späté so zimnou alebo letnou sezónou) ako aj tzv. mimosezónne obdobia poklesu objemu turistov v danej destinácii.

Napriek množstvu rozmanitých metód, ktoré je možné využiť na meranie turistických tokov, získanie spoľahlivých a presných štatistických údajov nie je jednoduché. ***Problémom*** je odlíšenie turistov od ostatných cestovateľov, vrátane bežných „neturistických" ciest rezidentov. Problémom sú aj existujúce národné štatistiky o turizme. Na medzinárodnej úrovni sa totiž aj napriek odsúhlaseniu a prijatiu jednotnej definície turistu, ešte stále dôsledne neuplatňuje vo všetkých krajinách sveta. Rovnako donedávna neexistoval ani žiadny reálny pokus o koordináciu medzinárodných prieskumov v tejto oblasti. Problémom sú aj zmeny výskumných metód či metodík koncipovania štatistických údajov, ktoré komplikujú alebo dokonca aj znemožňujú porovnávanie údajov v rôznych časových obdobiach v rámci jednej krajiny. Ďalším problémom je, že prieskumy počítajú „akcie" (turistické pobyty) a nie „ľudí" (turistov). Turisti, ktorí navštívia rovnakú krajinu dvakrát za rok, sú v takom prípade započítaní dvakrát, pretože realizujú dva príchody (pobyty). Títo dovolenkári započítaní v štatistikách viackrát – prostredníctvom

každého pobytu, ktorý v danom roku realizovali v danej destinácii, tak nafukujú čísla o celkovom počte jej návštevníkov. Ešte výraznejšie sa to prejaví v prípade návštevy prihraničných zón (najmä malý pohraničný styk) za účelom obchodovania, nákupov a pod. Sloboda pohybu medzi krajinami je zdrojom ďalších komplikácii v prípade vyčísľovania objemu turistov (Boniface, Cooper 2009). Dobrým príkladom v tomto smere je cestovanie v rámci Schengenského priestoru EÚ.

Turizmus: mýty verzus realita	**RÁMČEK 3**

***Mýtus**: Väčšina turizmu vo svete tvorí medzinárodný turizmus.*
Fakt: Turizmus vo svete je prevažne domáci (to znamená, že väčšina turistických ciest realizujú obyvatelia v rámci domovských krajín). Domáci turizmus tvorí približne 80% všetkých výjazdov.

***Mýtus**: Väčšina turistických ciest je realizovaná letecky a to bohatými turistami cestujúcimi z jeden krajiny do druhej.*
Fakt: Väčšina turistických ciest sa uskutočňuje po zemi (hlavne autom).

***Mýtus**: Turizmus je len o relaxe a voľnočasových aktivitách.*
Fakt: Súčasťou turizmu sú aj cesty, ktoré majú iný primárny cieľ, t. j. jeho súčasťou sú aj pracovné cesty, konferencie a študijné pobyty.

***Mýtus**: Pracovať v turizme znamená predovšetkým cestovať a mať tak príležitosť študovať jazyky.*
Fakt: Väčšina zamestnancov v turizme, pracuje v oblasti „hospitality[3]" sektoru, ktorý cestovanie zahŕňa len minimálne.

***Mýtus**: V turistickom priemysle majú dominantné postavenie nadnárodné spoločnosti ako hotelové siete (reťazce) a letecké spoločnosti.*
Fakt: Väčšinu podnikateľských subjektov v turizme tvoria malí a strední podnikatelia[4].

***Mýtus**: Turizmus je ľahko predvídateľný sektor, vyžadujúci len minimum výskumu alebo plánovania.*
Fakt: Turizmus je komplexné multi-sektorové odvetvie priemyslu vyžadujúce vysoko sofistikované plánovacie prístupy, ktoré ak majú mať šancu na úspech musia byť podložené výskumom.
Zdroj: Cooper a kol. (2008:4)

3 Termín „hospitality" nemá presný slovenský ekvivalent. Je používaný pre označenie sektoru turizmu, ktorý označuje tvorbu a poskytovanie ubytovacích a stravovacích služieb. Používa sa aj vo význame dobrá starostlivosť o hostí (Jakubíkova 2009:27).

4 Stredne veľké podniky – do 250 zamestnancov, malé podniky – do 50 zamestnancov a mikro-podniky – do 10 zamestnancov.

3.2. Dopyt a tvorba skúsenosti v turizme

Vo všeobecnosti je akceptovaný názor, že ***turizmus je súčasťou sektora služieb***. Jeho produkty sú totiž z väčšej časti tvorené službami. Tvoria jadro ponuky turistického zážitku a skúsenosti, ktorú si odnášajú spotrebitelia. Ich účinný marketing vychádza najmä z marketingu služieb. Pre vytvorenie efektívneho marketingového mixu turistického produktu je nevyhnutné rešpektovať jeho kľúčové charakteristické atribúty, ktorými sa odlišuje od iných produktov nepatriacich do sektora služieb. Medzi najdôležitejšie špecifické vlastnosti turistických služieb (a služieb vôbec) zaraďujeme:

- *nehmatateľnosť* – len malá časť turistického produktu má hmatateľný charakter. V svojej najhlbšej podstate „turistické služby" odkazujú skôr na „skúsenosť" (zážitok) ako na „produkt". Čo znamená, že len skutočne výnimočne je možné takpovediac ohmatať si, či vyskúšať si turistický produkt pri jeho kúpe. Istá malá časť jeho súčasti to však umožňuje (napr. posteľ v hoteli, vzorka jedla v reštaurácii, dopravný prostriedok a pod.). Možno teda povedať, že nehmotný charakter turistického zážitku sa dosahuje spolupôsobením hmatateľných komponentov, prostredníctvom ktorých je produkovaný (napr. vybavenie hotela, reštaurácie, turistické atrakcie).
- *heterogenita* - podstata zážitkov, ktoré turistický produkt generuje je značne diferencovaná, pretože sú viazané na jednotlivé zariadenia a jednotlivcov, ktorí ich tvoria na základe individuálne tvorených predošlých skúseností ako aj subjektívnych očakávaní.
- *neoddeliteľnosť* – turistický produkt a služby s ním spojené sú spotrebovávané „in situ". To znamená, že na rozdiel od iných produktov, ktoré si možno kúpiť a „odniesť domov", väčšinu turistických služieb je možné využívať len priamo v mieste ich poskytovania. Suveníry, ktoré si turisti odnášajú domov, slúžia v tomto prípade ako „hmotná" pripomienka turistického zážitku.
- *neskladovateľnosť* – turistické služby nemožno uskladniť či „vyrobiť do zásoby", sú dostupné pre konzum len v danom okamihu
- *nedajú sa vlastniť* – keďže ponuka turistických služieb predstavuje imaginárny zážitok, mohli by sme povedať, že poskytovateľ „nemá čo vlastniť" a ich hodnota preto spočíva v skú-

senosti, ktorá priamo ovplyvňuje rozhodovanie a konanie turistov.
(Robinson, Lück, Smith 2013)

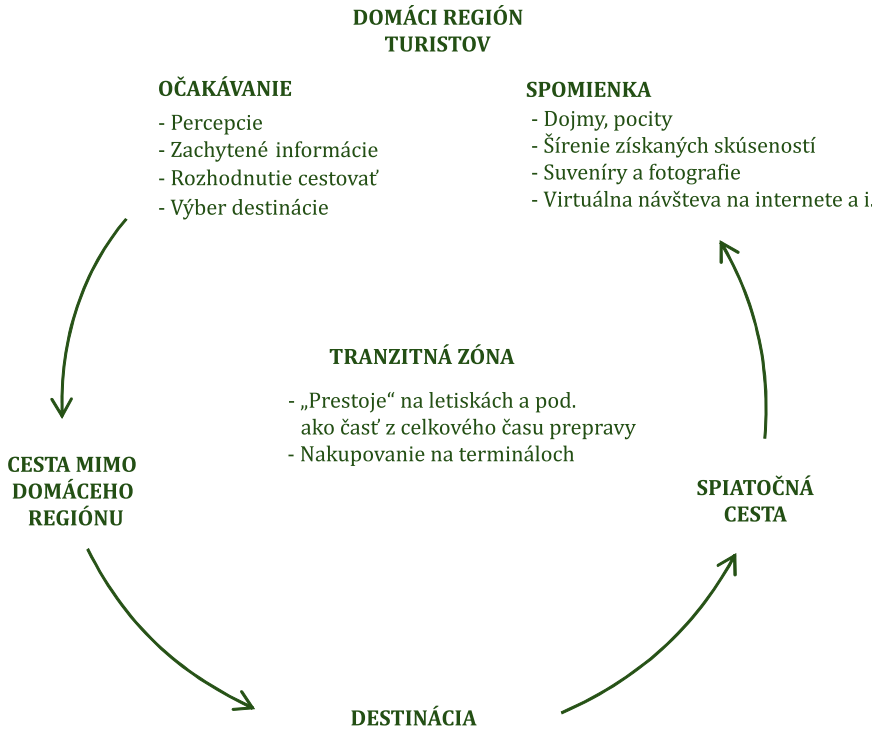
Uvedené vlastnosti turistického produktu vyžadujú na rozdiel od hmotných produktov odlišný prístup, ktorý má zmiešaný, no dominantne nehmotný charakter (komplex služieb). Jeho podstatou je tvorba skúsenosti a turistického zážitku realizovaná za pomoci istých materiálnych komponentov a jedinečnosti prostredia (in situ), v ktorom sa realizuje. Tvorba a marketing produktu v turizme vyžaduje zohľadnenie celého procesu tvorby výsledného turistického zážitku tak, aby plánované ciele a očakávania boli v súlade s realitou. V tomto zmysle je možné proces tvorby turistickej skúsenosti analyzovať prostredníctvom hierarchického modelu - postupnosti krokov, ktorými prechádza každý turista a od prvotného impulzu vedúceho k túžbe cestovať až po post-turistickú fázu spojenú so spomienkami na pobyt.

Boniface, Cooper (2009:17) popisujú tvorbu turistickej skúsenosti ako hierarchickú postupnosť nasledujúcich fáz:

- *Anticipačná fáza* – je to obdobie pred realizáciou dovolenkového pobytu. V tejto fáze sú kľúčové percepcie, imidž turistických destinácii[5], t. j. súbor subjektívnych pocitov, očakávaní ako aj súbor individuálne selektovaných a transformovaných poznatkov o zvažovaných cieľových územiach, na základe ktorých si jednotlivci vytvárajú tzv. „mentálne mapy" sveta a realizujú rozhodnutia o výbere turistickej destinácie.
- *Realizačná fáza* – ide o obdobie počas realizácie turistickej cesty a pobytu. V tejto fáze dochádza k tvorbe turistických skúseností a formovaniu tzv. primárneho imidžu. Turisti sú bezprostredne konfrontovaní s turistickou destináciou, dojmami a pocitmi nielen priamo na mieste, ale aj cestou tam a späť, pretože tranzit podľa Leiper (1979) tvorí súčasť turistického systému a teda aj celkového dovolenkového zážitku.
- *Spomienková fáza* - obdobie po návrate z turistického pobytu. Tu zohráva dôležitú úlohu kvalita zážitku, ktorý je porovnávaný s očakávaniami. Výsledné zhodnotenie bude zohrávať rozhodujúcu úlohu pri nasledujúcom rozhodovaní či do danej destinácie cestovať opäť alebo nie.

5 Imidž turistickej destinácie založený na priamej návšteve, primárnych informáciách a skúsenostiach s územím sa označuje ako tzv. primárny imidž. Imidž turistickej destinácie sformovaný bez priamej skúsenosti len na základe sprostredkovaných informácií o území označujem ako tzv. sekundárny imidž (Matlovičová 2015).

Takto popísaná hierarchia má aj cyklický charakter, čo znamená, že celá postupnosť sa môže opakovať a turista opätovne prechádza jednotlivými fázami pri podobných rozhodovaniach v budúcnosti. V prípade opätovného výberu rovnakého cieľa turistickej cesty dochádza k prehodnocovaniu už existujúcej turistickej skúsenosti. To, či sa však turista rozhodne zopakovať pobyt na rovnakom mieste a či jeho výber bude opäť už navštívená destinácia, bude závisieť aj od iných faktorov, ktoré vplývajú na výber a rozhodnutie či vôbec cestovať (napr. finančné možnosti, osobná situácia, politické zmeny v destinácii a i.; obrázok 12)

Obrázok 12
Tvorba turistickej skúsenosti
Zdroj: Boniface, Cooper (2009:17)

Súbor spomenutých osobných, ekonomických, sociálnych, kultúrnych a politických faktorov ovplyvňuje veľkosť turistického dopytu v danom území, ktorý existuje všade tam, kde existujú jednotlivci ochotní cestovať. Podľa Šlosára a kol. (2002:45) rozlišujeme:

- *individuálny dopyt* - dopyt na úrovni jednotlivcov (dopyt jediného kupujúceho) alebo dopyt po produkcii jediného výrobcu (záujem len o konkrétne kúpeľne stredisko)
- *čiastkový dopyt* - dopyt v jednom druhu tovaru alebo služieb (záujem len o kúpeľné pobyty)
- *celkový dopyt (agregátny)* - tvoriaci súhrn všetkých tovarov a služieb, ktoré sú spotrebitelia ochotní kúpiť.

V geografii turizmu je turistický dopyt definovaný ako „*celkový počet osôb, ktorí cestujú alebo si prajú cestovať, využívajú turistické zariadenia a služby na miestach, ktoré sú vzdialené od ich miesta práce a bydliska*“ (Mathieson, Wall, 1982). Táto definícia naznačuje široké spektrum determinantov. Okrem príjmu, ceny, jednotlivcov, ktorí momentálne participujú na turizme, zahŕňa aj tých, ktorí svoj záujem deklarujú, ale z nejakého dôvodu sa turizmu nemôžu zúčastniť. V tomto smere je preto užitočné rozlišovať, tzv. *nominálny dopyt* (zamýšľaný dopyt), *reálny dopyt* (tzv. efektívny kúpyschopný dopyt), *potlačený dopyt* a *nulový dopyt.*

(1) ***Nominálny dopyt*** (zamýšľaný dopyt) vyjadruje iba túžby spotrebiteľa, ktoré však nie sú podložené dostatočnými príjmami.

(2) ***Reálny turistický dopyt*** - vyjadruje reálnu schopnosť kupujúceho nakúpiť potrebné tovary a služby. Ovplyvňuje ho jednak výška dôchodkov (rozumej príjmov) ako aj ceny turistických produktov (Šlosár a kol. 2002:45). Inými slovami reálny dopyt odráža počet účastníkov turizmu, ktorí skutočne môžu cestovať.

(3) ***Potlačený dopyt*** je tvorený tou časťou populácie, ktorá z nejakého dôvodu necestuje. V tomto prípade ešte rozlišujeme:

- *Potenciálny dopyt* odkazuje na tú skupinu populácie, ktorá bude cestovať niekedy v budúcnosti v prípade, že sa zmenia okolnosti, ktoré im v tom aktuálne bránia (napr. môže vzrásť ich nákupná sila).
- *Odložený dopyt* je dopyt odsunutý z dôvodu problému podpory prostredia (napr. ázijské tsunami počas druhého sviatku vianočného v r. 2004 mohli odsunúť úmysel navštíviť postihnuté krajiny na neskoršie obdobie po obnove zničeného prostredia) (Boniface, Cooper 2009).

  Tak potenciálny ako aj odložený dopyt sa môže niekedy v budúcnosti zmeniť na reálny dopyt.

(4) Napokon vždy bude existovať aj taká časť populácie, ktorá si jednoducho cestovať neželá a tá bude predstavovať kategóriu tzv. ***nulového dopytu*** - nevytvára žiaden dopyt po turizme (Boniface, Cooper 2009).

V praxi sa venuje veľká pozornosť najmä reálnemu turistickému dopytu, pretože predstavuje z ekonomického hľadiska prakticky okamžite využiteľný trhový potenciál. Územia, ktoré disponujú veľkým reálnym dopytom sa stávajú veľmi atraktívne pre subjekty pôsobiace v turizme, čo vedie neraz k silnej konkurencii, kde nie je ľahké presadiť sa. Mnohí podnikatelia preto okrem reálneho dopytu zvažujú v svojich marketingových aktivitách aj územia s potlačeným dopytom, kde vidia istý, aj keď nie okamžite, využiteľný potenciál. Pre jeho využitie je však potrebné poznať príčiny, ktoré vedú k tomu, že ľudia necestujú resp. odkladajú cestovanie na neskôr. Identifikovanie bariér cestovania tvorí východisko pre následné marketingového stratégie, ktoré budú zamerané na ich zmiernenie alebo prekonanie.

Lansing a Blood (1960) považujú na najčastejšie existujúce bariéry cestovania:

1. *nákladnosť cestovania* – nedostatočný objem voľne disponibilných prostriedkov a i.
2. *nedostatok času* – v prípade mimoriadne pracovnej vyťaženosti (ak má jednotlivec viac zamestnaní, resp. jeho práca neumožňuje vzdialiť sa na dlhší čas z miesta bydliska) a i.
3. *osobné fyzické limity* – zdravotný stav, ktorý cestovanie znemožňuje alebo sťažuje a i.
4. *rodinné dôvody* – starostlivosť o člena domácnosti neumožňujúca cestovať a i.
5. *nezáujem* o cestovanie ako také.

V praxi sa stretávame bežne s tým, že u jednotlivca sa kombinujú aj viaceré z uvedených bariér.

Ako príklad prekonávania bariér cestovania môžeme uviesť sociálny turizmus, ktorý sa snaží zapojiť do cestovania ľudí s hendikepom či inak znevýhodnených jednotlivcov. Na národnej či regionálnej úrovni môžu byť prijímané rôzne opatrenia na podporu ich participácie v turizme. V tomto prípade je zodpovednosť za sociálny turizmus na pleciach vlády a vládnych agentúr avšak existujú aj prípady, keď túto úlohu plnia pracovné organizácie(napríklad Izrael), členovia rôznych cirkevných alebo dobrovoľníckych organizácií.

V prípade odloženého dopytu sú bariéry cestovania spôsobené najmä náhlymi zmenami – napr. dočasná finančná indispozícia, dočasné osobné problémy či nečakané zmeny prostredia. Napríklad na prelome tisícročia sa

vo svete odohralo niekoľko udalostí, ktoré mali za následok očividné zvýšenie odloženého dopytu vo svete a spôsobili zníženie rastu medzinárodného turizmu (11.9. 2001 – teroristické útoky na New York a Washington, vojna v Afganistane, bombové útoky na Bali, prepuknutie SARS, tsunami 26.12.2004 počas druhého sviatku vianočného v Ázii, vojna v Iraku, vojna v Sýrii, utečenecká kríza v Európe, séria rozličných teroristických útokov a pod.). Ich impakt na svetový turizmus bol znásobený pokrokom v oblasti technológii, ktorý má za následok zvyšujúce sa prepojenie sveta umožňujúce prakticky okamžité informovanie o dianí prakticky kdekoľvek vo svete. Informácie o zmenách vo svete či konkrétnych cieľových územiach turistov vplývajú na ich rozhodnutie vycestovať. V prípade, že vyhodnotia aktuálne zmeny ako závažné, môžu sa podľa Bonifacehoa a Coopera (2009) rozhodnúť:

- odložiť cestovanie a rezervovať dovolenku na neskôr,
- cestovať do „bezpečných" destinácií bližšie k domovu,
- použiť „bezpečnejší" spôsob prepravy (ak je problémom napríklad obava z leteckej dopravy)
- použiť flexibilnejší spôsob rezervácie, napr. internet,
- zvoliť si kratšiu vzdialenosť, aby sa vyhli dlhým letom,
- prípadne celkom odložia cestovanie.

Podrobnejšie sa uvedenje problematike venujú napr. : Gut, Jarrell (2007); Yaya (2009); Yap, Saha (2013); Bonham, Edmonds, Mak (2006); Mansfeld, Pizam (2006); Pine, McKercher(2004); Mao, Ding, Lee (2010); Yap,Saha (2013).

3.3. Determinanty turistického záujmu

Okrem potenciálnej miery dopytu je z pohľadu výkonnosti dôležité sledovať mieru reálneho dopytu, resp. ***mieru turistického záujmu*** vyjadrujúcu percento populácie, ktoré v danom okamihu realizuje turistické aktivity. Podľa Bonifaceho a Coopera (2009) je potrebné rozlišovať tzv. čistú a hrubú mieru turistického záujmu.

- ***Čistá miera turistického záujmu*** vyjadruje percento populácie, ktorá aspoň raz v sledovanom časovom intervale (najčastejšie rok) realizovala turistický pobyt.
- ***Hrubá miera turistického záujmu*** vyjadruje celkový počet turistických pobytov vyjadrený ako percento z populácie. Tá sa stáva dôležitejšia najmä v tých územiach, ktoré generujú turistov realizujúcich viac ako jeden pobyt ročne.

- Rozdiel medzi hrubou mierou turistického záujmu a čistou mierou turistického záujmu určuje ***frekvenciu cestovania***, inými slovami ide o priemerný počet pobytov realizovaných účastníkmi daného územia počas sledovaného časového obdobia.

Prakticky nevyhnutné zastúpenie potlačeného a nulového dopytu na sledovanom trhu majú za následok, že v praxi *čistá miera turistického záujmu* nemôže nikdy dosiahnuť hodnotu 100%. Za maximum sú považované hodnoty v rozsahu 70-80%. Naproti tomu hrubá miera turistického záujmu môže hodnotu 100% prekročiť, často dosahuje 200% (napr. v niektorých západoeurópskych krajinách, čo je spôsobené vysokou frekvenciou cestovania u niektorých sociálnych vrstiev). (Boniface, Cooper 2009; rámček 4)

Výpočet miery turistického záujmu a frekvencie cestovania **RÁMČEK 4**

Zo sledovanej populácie 10 miliónov obyvateľov:
3 milióny absolvuje 1 pobyt na jednu a viac nocí, t. j.: 3 x 1 = 3 milióny pobytov
1,5 mil. absolvuje 2 pobyty na jednu a viac nocí, t. j.: 1,5 x 2 = 3 milióny pobytov
0,4 mil. absolvuje 3 pobyty na jednu a viac nocí, t. j.: 0,4 x 3 = 1,2 milióna pobytov
0,2 mil. absolvuje 4 pobyty na jednu a viac nocí, t. j.: 0,2 x 4 = 0,8 milióna pobytov

Σ 5,1 mil. obyvateľov absolvuje aspoň 1 pobyt Σ 8 miliónov pobytov

Následne preto:

Čistá miera turistického záujmu (CTZ):

$$CTZ = \frac{P_a}{O_s} 100 = \frac{5.1}{10} 100 = 51\%$$

Kde:

Pa - Počet obyvateľov absolvujúcich aspoň 1 pobyt ročne
Os - Celkový počet obyvateľov sledovanej populácie

Hrubá miera turistického záujmu (HTZ):

$$HTZ = \frac{S_p}{O_s} 100 = \frac{8}{10} 100 = 80\%$$

Kde:
Sp - Celkový počet realizovaných pobytov
Os - Celkový počet obyvateľov sledovanej populácie

Následne:

Frekvencia cestovania (FC):

$$FC = \frac{HTZ}{CTZ} = \frac{80\%}{10\%} = 1.57$$

Kde:
HTZ - Hrubá miera turistického záujmu
CTZ - Čistá miera turistického záujmu

Nasledujúci spresňujúci výpočet hodnotí schopnosť krajiny generovať pobyty. Realizujeme ho takto:

(1) krok: počet pobytov, ktoré sa realizovali v krajine a ten delíme celkovým počtom pobytov vo svete. To nám dá index spôsobilosti jednotlivých krajín generovať cestujúcich.

(2) krok: počet obyvateľov krajiny delíme celkovým počtom obyvateľov sveta, následne klasifikujeme každú krajinu podľa relatívneho významu vo vzťahu k svetovej populácii.

(3) krok: podiel oboch čiastkových výsledkov (krok 1 / krok 2) nám určí *Index potenciálu generovať turistov* príslušnej krajiny (Hurdman, 1979 in Boniface, Cooper 2009).

Index potenciálu krajiny generovať turistov (IPGT):

$$IPGT = \frac{(P_p / P_s)}{(O_s / O)}$$

Kde:
Pp – počet pobytov generovaných danou krajinou
Ps – celkový počet pobytov realizovaných vo svete
Os – počet obyvateľov krajiny
O – celkový počet obyvateľov sveta

Hodnota indexu 1,0 naznačuje priemernú generačnú schopnosť krajiny. Krajiny s hodnotou indexu nad 1,0 generujú viac pobytov ako by sme očakávali vo vzťahu k počtu jeho obyvateľov a naopak krajiny s hodnotou indexu menej ako 1,0 generujú menej pobytov ako priemer.

Spracované podľa: Boniface, Cooper (2009: 24-25); Schmidhauser (1975); Hurdman, (1979)

Okrem atraktivity turistických destinácií (pozri napr. Lew 1987; Formica, Uysal 2006) je ***záujem cestovať*** determinovaný celým radom faktorov, ktoré by sme mohli v závislosti od zvolenej perspektívy rozdeliť do troch skupín:

(1) *Z globálnej perspektívy* – záujem cestovať ovplyvňujú faktory na národnej úrovni, medzi ktoré patria ekonomický rozvoj, populačné charakteristiky a politický režim krajín.

(2) *Z perspektívy jednotlivcov* – záujem cestovať ovplyvňuje životný štýl, štádium životného cyklu, v ktorom sa jednotlivec nachádza a osobnostné faktory ovplyvňujúce záujem o cestovanie.

(3) *Z perspektívy turistickej ponuky* - táto skupina faktorov zahŕňa technológie, cenu, frekvenciu rýchlosť prepravy, charakteristiky ubytovania, príslušenstva a organizátorov ciest.

3.3.1. Záujem cestovať z globálnej perspektívy

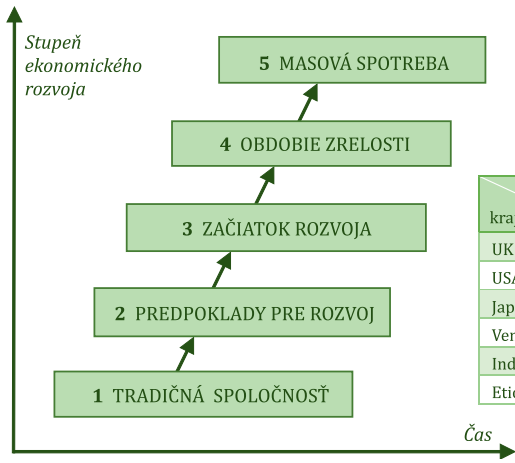
a) Stupeň ekonomického rozvoja

Stupeň ekonomického rozvoja krajiny je jedným z hlavných determinantov turistického záujmu a dopytu po cestovaní. Rozvoj turizmu ako odvetvia hospodárstva na danom území je podmienený istými socioekonomickými predpokladmi. V rozvinutých spoločnostiach disponuje veľká časť populácie nielen dostatočnými príjmami, ale aj dostatkom voľného času a vďaka masovokomunikačným prostriedkom aj dostatkom informácií a podnetov, ktoré vzbudzujú záujem o cestovanie. Čím je spoločnosť na vyššom stupni rozvoja, tým je aj záujem o turizmus a cestovanie v nej vyšší. Inými slovami, objem turizmu narastá postupne s rozvojom krajiny a nárastom objemu voľne disponibilných príjmov u jej obyvateľov (tabuľka 5). Najvyšší objem dosahuje vo vyspelých krajinách západnej Európy a severnej Ameriky, ktoré sa nachádzajú v štádiu tzv. masovej spotreby. Z mnohých analýz a odhadov budúceho vývoja globálneho turizmu však vyplýva, že v najbližších rokoch sa vďaka rýchlemu ekonomickému rozvoju a veľkosti populácie stane hlavným generátorom turistov Čína. Na jej príklade možno dobre dokumentovať ako zlepšujúce sa štandardy vzdelávania (mnoho Číňanov vyštudovalo na prestížnych zahraničných univerzitách za podpory štátu a vracajú sa späť do krajiny, ktorá podporu podmienila ich návratom) a prístup k masovokomunikačným kanálom vedú k uvedomovaniu si príležitosti, ktoré ponúka turizmus. Stále väčšia časť populácie krajiny (dnes najmä v pobrežných oblastiach tzv. špeciálnych ekonomických zónach) mení životný štýl (osobné preferencie, hodnoty, ciele), ktorý spolu so zmenou charakteru zamestnania (nárok na platenú dovolenku) vedie k narastaniu voľného času a tým aj priestoru pre rekreáciu a turizmus. Firmy preto zareagovali na narastajúci dopyt vytvorením celého radu turistických produktov a služieb. Na základe vývoja, ktorým prešli iné vyspelé krajiny sveta, je možné očakávať, že tieto vývojové trendy vyústia do štádia masovej spotreby, v ktorom silnejúca ekonomika a rastúci blahobyt obyvateľov bude stále viac intenzívnejšie stimulovať záujem o turizmus.

Ekonomická úroveň	Stručná charakteristika	Príklady
Tradičná spoločnosť -Historicky konštituované územie s tradičnými zvykmi, majorita je zamestnaná v poľnohospodárstve. -Nízky objem produkcie na osobu, zlepšenie bez zmeny systému nie je možné. -Nízka úroveň zdravotnej starostlivosti, vysoký stupeň chudoby	***Najmenej rozvinuté krajiny tretieho sveta*** - Ekonomické a sociálne podmienky neumožňujú mnohé formy turizmu s výnimkou domáceho (VFR) v obmedzenej miere	*Niektoré územia Afriky a Južnej Ázie*
Predpoklady pre naštartovanie rozvoja - Inovatívne myšlienky z externého prostredia systému - Lídri cítia potrebu zmeny	***Rozvíjajúce sa krajiny tretieho sveta*** Štádium naštartovania rozvoja, ekonomické a sociálne podmienky umožňujú nárast objemu domáceho turizmu (hlavne VFR)	*Južná a stredná Amerika, časť Stredného Východu, Ázia a Afrika (v týchto regiónoch sú výnimkou krajiny OPEC) Patria tu Alžírsko, Líbya, Nigéria, Kuvajt, Saudská Arábia, Ekvádor a Venezuela*
Odštartovanie rozvoja - Zmena výrobných metód a štruktúry ekonomiky - Začiatok expanzie výroby a služieb	- Výjazdový medzinárodný turizmus je už možný a prechádza do štádia zrelosti - Začiatok rozvoja príjazdového turizmu ako zdroja príjmov	*Mexiko, časť južnej Ameriky*
Obdobie zrelosti Industrializované krajiny, v celom ekonomickom sektore prechod od ťažkého priemyslu k sofistikovanejšej a diverzifikovanejšej produkcii		*Okrem iných tu patria aj postkomunistické krajiny a krajiny, ktoré sú prechodnom štádiu od centrálne plánovanej k trhovej ekonomike, napríklad Čína a Severná Kórea*
Masová spotreba - Ekonomika plne využívajúca svoj potenciál na produkciu veľkého množstva tovarov a služieb - Nový je dôraz na uspokojovania kultúrnych potrieb	***Rozvinutá časť sveta*** Hlavný producent medzinárodného a domáceho turizmu	*Severná Amerika, Západná Európa, Japonsko, Austrália, Nový Zéland, časť Juhovýchodnej Ázie*

Tabuľka 5
Ekonomický rozvoj a turizmus
Zdroj: spracované podľa Chubb, Chubb (1981); Cleverdon (1979); Rostow (1959) in Boniface, Cooper (2009:17)

Rozvíjajúce sa krajiny majú len malý podiel na dopyte v rámci medzinárodného turizmu, aj keď niektoré krajiny v štádiu zrelosti ako napr. Brazília, India postupne silnejú a medziročne ich podiel stúpa. V súčasnosti však podiel týchto rýchlo sa rozvíjajúcich krajín na globálnom trhu turizmu narastá omnoho rýchlejšie ako tomu bolo v minulosti (obrázok 13). V dôsledku narastajúcej dynamiky ekonomického rozvoja možno očakávať, že dosiahnu štádium zrelosti alebo masovej spotreby, pokračovať bude aj prílev zahraničných investícií a zvyšujúci sa objem obchodovania povedie aj k rozvoju turistiky.

stupeň / krajina	2	3	4	5
UK	1750	1820	1850	1940
USA	1800	1850	1920	1930
Japonsko	1880	1900	1930	1950
Venezuela	1920	1950	1970	-
India	1950	1980 ?	-	-
Etiópia	-	-	-	-

Obrázok 13
Etapy ekonomického rastu
Zdroj: Waugh (1995: 574) in Boniface, Cooper (2009:17)

b) Populačné faktory

Úroveň populačného rastu, priestorové rozmiestnenie či koncentrácia ovplyvňujú mieru turistického záujmu. Populačný rast môže byť úzko prepojený so štádiami ekonomického rastu načrtnutými v obrázku 13. Demografia popisuje štyri signifikantné fázy tzv. demografickej revolúcie (prechodu), ktorými prechádzajú krajiny:

- Pre prvé štádium vysokého rastu typické pre najmenej rozvinuté krajiny tretieho sveta je príznačný vysoký stupeň pôrodnosti a úmrtnosti, čo udržiava prirodzenú reprodukciu na stabilnej úrovni nízkej efektivity. Záujem o turizmus je tomto štádiu minimálny.
- Pre druhé štádium je príznačný vysoký stupeň pôrodnosti a zároveň

pokles úmrtnosti, čo súvisí so zlepšením zdravotnej starostlivosti, hygieny a sociálnej starostlivosti. Následne to vedie k populačnej explózii, pre ktorú sú príznačné mladé a mnohopočetné rodiny. Vysoký prírastok obyvateľstva a malá ekonomická výkonnosť krajín má často za následok prehlbovanie chudoby. Cestovanie do zahraničia je v takýchto krajinách luxusom, ktorý si môže dovoliť len malá skupina obyvateľov. Ak sa rozvíja, tak len domáci turizmus a to len v malej miere. Niektoré rozvojové krajiny v druhom štádiu demografického prechodu môžu rozvíjať príjazdový turistický priemysel, ktorý prispieva zmierňovaniu nepriaznivej ekonomickej situácie.

- Pre tretiu fázu je na rozdiel od predošlej typický pokles pôrodnosti. Väčšinu rozvíjajúcich sa krajín možno zaradiť do druhej fázy, pre ktorú je príznačný populačný rast s prechodom k tretej fáze sprevádzajúcej prechod k ekonomickej zrelosti.
- Napokon posledná fáza sa vyznačuje stabilizovaním nízkej miery plodnosti a úmrtnosti. Táto fáza korešponduje s etapou masového konzumu ekonomického rozvoja. Pre rozvoj turizmu sú kľúčové niektoré špecifické populačné charakteristiky, ktorými sa krajiny v tomto štádiu vyznačujú a ktoré ovplyvňujú charakter turistického dopytu. Sú to: zvyšujúce sa zastúpenie starších vekových skupín s pomerne vysokým objemom voľne disponibilných prostriedkov, početná a z pohľadu možných výnosov aj zaujímavá je kohorta skúsených a náročných cestovateľov tzv. „baby boom" generácie (narodení hneď po 2. svetovej vojne) a napokon zmena tradičného modelu domácností s nárastom počtu tzv. „single" teda domácností bez detí vyžaduje prispôsobenie turistickej ponuky. (Boniface, Cooper 2009; Cooper a kol. 2008).

Ďalším faktorom vplývajúcim na nerovnomernosť intenzity dopytu v území je rozmiestnenie obyvateľstva. Väčší dopyt po turizme sa sústreďuje do oblastí s vyššou koncentráciou obyvateľstva. Ak je v krajine len jedna oblasť s vysokou koncentráciou obyvateľstva, zvyčajne predstavuje aj oblasť najväčšieho dopytu. Asymetrickú distribúciu obyvateľstva dobre ilustrujú USA, kde 2/3 obyvateľstva žije na východnom pobreží a 1/3 v ostatných častiach krajiny. Z toho následne vyplýva pomerne výrazné východo-západné usporiadanie turistických tokov a vytvorenie tlaku na rekreačné a turistické zariadenia v západných štátoch. Na veľkosť turistického záujmu ďalej vplýva aj miera urbanizácie. Pre veľké urbanizované územia, najmä vo vyspelých krajinách s vysokou kúpnou silou, je príznačný vysoký stupeň záujmu o cestovanie. Tento trend však neplatí pre urbanizované zóny v mnohých krajinách tretieho sveta, kde sa hlavne na periférii hlavných miest sústreďujú početné skupiny chudobných imigrantov z vidieka v tzv. slumoch bez základnej vybavenosti (Boniface, Cooper 2009).

c) Politické faktory

Hlavne v poslednom období pri reflexii problémov ako je utečenecká kríza, či hrozba terorizmu, sa intenzívnejšie stáva predmetom diskusií vplyv politických faktorov na turistický dopyt. Vo všeobecnosti nestabilné politické prostredie nepriaznivo ovplyvňuje turizmus. Ide o územia zasiahnuté občianskymi nepokojmi či vojnami, resp. rastúcou hrozbou terorizmu. Politické prostredie vedúce k deregulácii a privatizácii tiež stimuluje turistický dopyt prostredníctvom takých podnetov ako deregulácia dopravy, ktorá môže viesť k znižovaniu prepravného, čo následne zvýši dopyt po cestovaní, ako aj efektivitu v sektore, ktorý tak opäť povedie k oživeniu dopytu prostredníctvom nižších cien a vyššej kvality. V demokratických krajinách sa miera angažovanosti vlády v procese propagácie a zabezpečovania turistických zariadení líši. Typicky konzervatívne alebo neoliberálne riadenie podporuje princípy voľného trhu a uprednostňuje podporu vytvárania priaznivého prostredia pre rozvoj turistického priemyslu a vyhýba sa priamemu zaangažovaniu sa v riadení turizmu. V plánovaných ekonomikách sú turistické organizácie centralizované a predstavujú predĺženú ruku riadiacej administratívy. Sloboda pohybu je obyčajne obmedzená a príjazdový turizmus je utlmovaný prostredníctvom vízovej povinnosti. Napríklad čínska vláda kontroluje výjazdový turizmus prostredníctvom súhlasu, ktorý musia jej obyvatelia získať. Naopak priaznivo na stimuláciu dopytu po cestovaní môže pôsobiť aj vytváranie politických a ekonomických zoskupení uľahčujúcich pohyb v rámci partnerských území. Napríklad zoskupenie štátov EÚ v schengenskom priestore bez hraničných kontrol a prijatie jednotnej meny euro sa prejavilo v náraste objemu vnútroeurópskeho turizmu (Boniface, Cooper 2009; Cooper a kol. 2008). Je však otázne, či nedávne udalosti v r. 2015 (imigrácia vojnových utečencov a ekonomických migrantov z Afriky a juhozápadnej a južne Ázie do Európskej únie, zvýšená teroristická hrozba zo strany Islamského štátu a iných islamistických hnutí, napätie medzi Ruskom a krajinami NATO) nespôsobí opätovný nárast bariérového efektu hraníc a následný pokles dopytu po turizme.

3.3.2. Záujem cestovať z perspektívy jednotlivcov

Záujem o turizmus ovplyvňuje aj súbor osobných faktorov, ktoré sa líšia na úrovni jednotlivcov.

1. Prvú skupinu tvoria atribúty *životného štýlu*. Medzi najčastejšie sledované indikátory v tomto prípade patria: príjem, zamestnanie, nárok na dovolenku, dosiahnuté vzdelanie a mobilita.

Turizmus je aktivita, ktorá vyžaduje určitú výšku príjmu na to, aby sa ho jednotlivec mohol zúčastniť. Pre mnohé skupiny obyvateľov je to luxus resp. drahá aktivita. Napriek tomu, že existujú aj nízko-nákladové formy cestovania, predsa len medzi dôležité osobné faktory, ktoré ovplyvňujú mieru záujmu patrí osobná finančná situácia jednotlivcov. Pri skúmaní dopytu je v tomto prípade predmetom analýz hrubý príjem a disponibilný príjem (*discretionary income* – tá časť prostriedkov z príjmu jednotlivcov alebo domácností, ktoré im ostanú po zaplatení nevyhnutných výdavkov na stravu, bývanie, oblečenie a pod.). Skúma sa napríklad vzťah medzi úrovňou príjmov cieľovej populácie a turistickou spotrebou (elasticita dopytu). Napríklad dopyt po biznis turizme má tendenciu byť menej pružný (elastický) z dôvodu relatívne malého vplyvu zmien cien prepravy na intenzitu využívania, kým naopak dovolenkový turizmus reaguje na zmenu cien prepravy veľmi citlivo. Ak napríklad porovnávame skupiny s rovnakým príjmom, tak Američania a Japonci majú tendenciu k vyššej elasticite dopytu ako Európania, ktorí považujú dovolenkové cestovanie za nevyhnutnosť. Vývoj voľne použiteľných prostriedkov spôsobuje výrazné kolísanie záujmu o cestovanie. S postupným nárastom voľne disponibilného príjmu je spojený aj rast dopytu po turistických produktoch. Ten stúpa až dovtedy, kým nedosiahne vrchol a nasleduje fáza ustálenia dopytu na úrovni dopytu generovaného spotrebiteľmi, ktorých pracovná pozícia reflektuje vysoký status. Ide o skupinu náročných cestovateľov, ktorí často cestujú služobne a čo následne redukuje ich schopnosť a chuť cestovať pre potešenie. (Cooper a kol. 2008)

Charakter dopytu ovplyvňuje aj typ zamestnania. Niektoré pracovné pozície neumožňujú včasné rezervovanie (tzv. *„first minute"*) vzhľadom na nestálosť pracovného času (napr. manažérske pozície). Pod vplyvom takejto neistoty často dochádza k odsúvaniu termínu zarezervovania dovolenky na poslednú chvíľu (preferencia tzv. *„last minute"*, viac napr. Dacko 2004) alebo voľba flexibilnejších alternatív ako VFR pobyty či k skracovaniu ich dĺžky, resp. k znižovaniu požadovaného štandardu. Určite veľmi zvažovaným faktom bývajú aj dni celoštátneho voľna (ako sú sviatky a pod.) resp. celonárodných či regionálnych prázdnin. (Boniface, Cooper 2009)

Dôležitým determinantom záujmu o cestovanie je úroveň dosiahnutého vzdelania. Ľudia s vyšším vzdelaním sú pozornejší a citlivejšie reagujú na správy v médiách a sú schopní obsiahnuť väčšie množstvo informácií vrátane turistických reklám. Vzdelanie podporuje aj schopnosť využívania

technológií a napomáha tak zväčšovať dopyt po cestovaní prostredníctvom využívania internetu. Osobná mobilita, obyčajne vyjadrená prostredníctvom vlastníctva dopravného prostriedku(ov), ovplyvňuje záujem o cestovanie predovšetkým v prípade domáceho turizmu. Napokon typ dopytu po dovolenke súvisí s ostatnými osobnými faktormi ako je pohlavie, príslušnosť k etnickej minorite, životný štýl a sociálny status jednotlivcov. (Boniface, Cooper 2009)

2. Druhá skupina indikátorov odkazuje na *životný cyklus* jednotlivcov. Predmetom analýz sú tu vek a rodinné okolnosti.

Pre jednotlivé životné štádiá sú príznačné rozličné druhy turistických požiadaviek ako aj rozličná úroveň záujmu o cestovanie. Z hľadiska lepšieho prispôsobenia ponuky reálnemu dopytu je preto častým postupom tzv. *analýza životných štádií človeka*. Jednotlivé štádiá sú podľa Boniface a Coopera (2009) charakterizované rôznymi dovolenkovými požiadavkami a záujmom o cestovanie (tabuľka 4).

i) *Adolescencia a ranné štádium dospelosti* – pre toto štádium je príznačná potreba nezávislosti a hľadanie vlastnej identity. Príslušníci tejto skupiny vo veku od 15 rokov spravidla preferujú trávenie dovolenky (prázdnin) nezávisle od rodičov, čo spôsobuje isté obmedzenie v nedostatku peňazí, čo je však na druhej strane kompenzované dostatkom voľného času s veľkou dávkou zvedavosti a záujmu o nové miesta a túžbou po nových zážitkoch. Táto skupina má veľký záujem o cestovanie, predovšetkým o lacné zájazdy, zväčša pozemskou dopravou a s lacným ubytovaním, zväčša bez stravy. Predstavujú dôležitú názorovú skupinu a turistický sektor ich vyhľadáva, pretože sa spolieha na ich lojalitu počas nasledujúcich rokov.

ii) *Manželstvo* – spočiatku mladé dvojice, často s vysokým príjmom malými záväzkami, predtým ako sa rozhodnú mať deti – táto skupina sa vyznačuje vysokým záujem o cestovanie, obvykle do vzdialenejších destinácií. Následné štádium, spojené s príchodom detí, znamená väčšiu zodpovednosť za domácnosť a rodinu, čo značne obmedzuje množstvo voľného času a peňazí. To môže viesť k zníženiu záujmu o cestovanie. Dovolenkovanie sa stáva viac „organizované“ ako „poznávacie“, t. j. uprednostňované sú skôr pobytové zájazdy pred poznávacími. Preferované je ubytovanie bez stravy, ale aj VFR turizmus. Ako deti postupne rastú a dosiahnu adolescentný vek, uvoľní sa tlak na čas a financie a to má za následok opätovne narastanie cestovateľského záujmu rodičov. V industrializovaných krajinách predstavujú skupinu náročných a skúsených cestovateľov ochotných investovať do vysokej kvality, ktorú cielene vyhľadávajú.

iii) *Dôchodok* - skupina 50-55 ročných predčasných dôchodcov predstavuje aktívnu a mobilnú skupinu, ktorá vyhľadáva tak domáce ako aj zahraničné pobyty (v závislosti od výšky príjmu a zdravotného stavu). Starší dôchodcovia majú obvykle nedostatok finančných prostriedkov, zvýšenú mieru zdravotných ťažkostí, zníženú schopnosť mobility a často sa vyrovnávajú so stratou partnera a následným väčším množstvom voľného času. Ich záujem o cestovanie postupne s pribúdajúcim vekom klesá. (Boniface, Cooper 2009)

Prirodzene, že všetky uvedené faktory sú vo vzájomne poprepájané a sú komplementárne. Vysoký pracovný status je obvykle asociovaný s osobou v strednom veku s vysokým príjmom, nadpriemerným nárokom na oprávnenú dovolenku, vzdelaním a mobilitou a pod. Obvykle slúžia ako základ pre segmentáciu turistického trhu.

3.3.3. Záujem cestovať z perspektívy turistickej ponuky

Neustále rastúci dopyt po turizme, znásobovaný aj zvyšujúcou mierou dosahu informácií o možnostiach cestovať, vytvára stále väčší tlak na zdroje turistických destinácii (viac o vplyve internetu na rozvoj cestovného ruchu napr. Cákoci 2011; 2012). Do istej miery je to spôsobené nerovnomernou distribúciou turistických aktivít v priestore a čase (sezónnosť). Niektoré, najmä populárne cieľové územia, musia v hlavnej sezóne čeliť mohutnému objemu turistov, čo pochopiteľne spôsobuje celý rad problémov. Ich zvládnutie si vyžaduje efektívne plánovanie a riadenie, čo predpokladá diferencovaný prístup v závislosti od typu turizmu a charakteru zdrojov, na ktorých je postavený (niektoré územia budú mať priaznivejšie podmienky pre rozvoj turizmu ako ostatné). Podľa Bonifaceho a Coopera (2009) sa turistické zdroje vyznačujú troma hlavnými charakteristikami:

1. Turistické zdroje sú vnímané ako ***hodnota viažuca sa na prvky prevažne hmotného charakteru***. Napriek hmotnej povahe sa ekonomickou hodnotou v turistickom sektore stávajú až na základe percepcie, t. j. na základe nehmotných atribútov. Tá sa môže v priebehu času meniť. Turistický sektor vrátane turistov musia najprv miesto, krajinu či jej prvky za hodnotu prijať a až následne sa z nich stanú zdroje turizmu. Napríklad, drsné a nehostinné pohorie amerického stredozápadu bolo až do 19. storočia vnímané mnohými ľuďmi skôr ako obávaná bariéra

než malebná atrakcia. Podobne aj opaľovanie prišlo do módy až v 20. rokoch minulého storočia. Kombinácia slnko, piesok a more (*SSS – sun, sand, sea*) dovtedy nebola vnímaná ako turistický zdroj. Posledné roky však priniesli opäť zmenu a percepcia plážových dovoleniek sa opäť mení, čo súvisí najmä s obavami zo zdravotných rizík intenzívneho slnenia.

2. Väčšina turistických zdrojov má ***zdieľané využitie*** aj pre iné neturistické ciele (máme na mysli tak prírodné zdroje ako aj umelé, vytvorené človekom). Napríklad niektoré sakrálne pamiatky plnia okrem religióznej funkcie aj turistickú alebo niektoré územia – pôda v nich môže byť dominantne využívaná pre turistické účely (turistické rezorty, zábavné parky a pod.), no rovnako môže slúžiť pre iné odvetvia hospodárstva (poľnohospodárstvo, lesné hospodárstvo, vodné hospodárstvo a i.) či pre miestnych rezidentov využívajúcich miestne služby. Takými územiami môžu byť napr. pláže, ktoré sú v mnohých častiach sveta dôležitým zdrojom pre miestne rybárske komunity alebo stavebný priemysel, ale rovnako aj pre turizmus. Zvyšujúci sa tlak na využitie zeme pre turistické účely často naráža na pôvodné funkcie vnímané ako tradičné a pre miestnych obyvateľov súvisiace s ich primárnym zdrojom obživy. Turistické aktivity ako „oneskorenec" sa snažia vtesnať medzi ostatných užívateľov pôdy. Hľadanie konsenzu medzi rôznymi aktérmi súperiacimi o rovnaké zdroje je neraz zdrojom konfliktov. Istým riešením je preto zdieľané využívanie zdrojov, ktoré si však vyžaduje skúsený manažment a dobrú koordináciu.
3. Turistické zdroje ***nie sú trvalé***. Podliehajú jednak opotrebovaniu, väčšina z nich sa nedokáže brániť zásahom a deštrukciám zo strany turistického priemyslu. Nie je možné skladovať ich, či „odložiť" nevyužité časti z nich na neskôr alebo presunúť ich inam (spotreba „in situ"). Tlak na zvyšovanie výkonnosti preto núti manažment území k maximalizovaniu spotreby existujúcich turistických zdrojov, ktorá má však neraz (najmä v jej masovej podobe) za následok urýchľovanie procesu ich opotrebovania (viac napr. Hunter 1997; Hall, Lew 1998).

Na globálnej úrovni možno medzi turistické zdroje zaradiť:

a) *prvky prírodného prostredia* – reliéf, vodstvo, klíma, fauna a flóra (napr. atraktívne formy reliéfu, geotermálne zdroje, krasové formy reliéfu, glaciálne formy reliéfu, pobrežné formy reliéfu, vnútrozemské vodné plochy a celý rad iných prvkov)

b) *prvky kultúrneho prostredia* – najmä kultúrne pamiatky (napr. chránená historická architektúra, súčasné moderné umenie a architektúra, signifikantné kultúrne znaky územia – základe pre kultúrny turizmus, tradície, historické pamiatky a špecifické podujatia, na ktorých je postavený heritage turizmus, dark turizmus, ale aj svetové obchodné centrá a dôležité inštitúcie ktoré sú základom pre obchodný turizmus)

Na národnej úrovni možno medzi turistické zdroje zaradiť:

a) turistické atrakcie – tie v zásade kopírujú predchádzajúcu vyššiu úroveň klasifikácie, ale v tomto prípade ide o vyššiu mieru precizovania kategórií. Podľa charakteru a veľkosti vplyvu človeka na ich vytvorenie ich delíme na:

- *Pôvodné prírodné atrakcie* – bez zásahu alebo len s minimálnym vplyvom človeka, najmä chránené územia
- *Prírodné atrakcie* – vyššie spomenuté - reliéf, vodstvo, klíma, fauna a flóra, ale na úrovni konkrétnych pláží, jaskýň, scénografických prvkov, konkrétnych druhov fauny, flóry a pod., ktoré však už boli poznačené činnosťou človeka – majú vybudovanú istú podpornú turistickú infraštruktúru (spevnené chodníky, zábradlia, móla, rozhľadne a pod.)
- *Človekom vytvorené atrakcie, ktoré neboli pôvodne vytvorené za účelom rozvoja turizmu* – najmä historické budovy, hrady, zámky, katedrály a i..
- *Účelovo vytvorené turistické atrakcie* – ich kreovanie bolo motivované rozvojom turizmu, ako napríklad múzeá, zábavné parky, umelecké galérie, výstavné centrá, kasína a pod.
- *Špeciálne podujatia,* ktorých cieľom je prilákanie návštevníkov (rezidentov, domácich návštevníkov a zahraničných turistov). Ich schopnosť prilákať turistov je na rozdiel od predchádzajúcich dočasná – v čase ich konania. V niektorých prípadoch ak je ich konanie viazané na špeciálnu infraštruktúru (napr. Sambodrom v Rio de Janeiro, kde sa koná slávny karneval alebo niektorý s futbalových štadiónov a pod.), je ich schopnosť atrahovať turistov v omnoho väčšej miere obmedzená na obdobie, keď sa konajú. V každom prípade majú potenciál istej pridanej hodnoty atraktivity pre miesta, v ktorých sa konajú. Ako príklad tu možno uviesť miesta konania olympiády, majstrovstiev sveta vo futbale, odovzdávanie ocenení Oskara vo filmovom priemysle a pod.

Podobne pristupuje ku klasifikácii zdrojov aj Clawson a Knetsch (1966), ktorí ich klasifikujú do troch skupín, podľa miery zásahu (vplyvov) človeka. Zdôrazňujú však, že hranice medzi nimi nie je možné stanoviť presne, pretože jednotlivé kategórie sa prelínajú. Zdroje vnímajú ako isté kontinuum rôznych ich štádií na spojnici dvoch extrémnych polôh: na jednej strane človekom nedotknutá divočina (čoraz zriedkavejšia) a na strane druhej oblasti masového turizmu s vysokým stupňom pretvorenia podľa očakávaných potrieb turistov s cieľom maximalizovať benefity poskytovateľov turistických služieb. Niekde uprostred škály umiestnili tzv. prechodný typ.

Z pohľadu udržateľnosti rozlišujeme *reproduktibilné* a *nereproduktibilné* zdroje (Boniface, Coopera 2009). Reproduktibilné turistické zdroje sú také, ktoré je možné nahradiť, obnoviť (najčastejšie antropogénne zdroje, niektoré prírodné zdroje). Nereproduktibilné zdroje sú také, ktorých strata je nenahraditeľná (jedinečné prírodné prvky, kultúrne dedičstvo).

Podľa veľkosti turistického trhu, ktorý majú potenciál osloviť resp. množstva turistov, ktoré dokážu prilákať ich rozdeľujeme na (hierarchia turistických atrakcií):

1. *atrakcie prvého rádu* - ide o najznámejšie svetové atrakcie s globálnym impaktom, lákajúce každoročne najviac turistov. Početnosťou však ide o najmenšiu skupina spomedzi všetkých (Eiffelova veža v Paríži, Big Ben v Londýne, Čínsky múr a pod.)
2. *atrakcie druhého rádu* - majú v porovnaní predchádzajúcou skupinou menší impakt, najčastejšie na subregionálnej a národnej úrovni (Atómium v Bruseli, Madurodam v Holandsku, Vysoké Tatry a pod.)
3. *atrakcie tretie rádu* - na regionálnej a lokálnej úrovni - všetky ostatné atrakcie s významom pre rozvoj miestneho turizmu, najčastejšie slúžiace pre oddych a rekreáciu miestnych obyvateľov, prípadne domáci turizmus.

Vzájomne súvislosti a prepojenie medzi uvedenými klasifikáciami zhrnul Clawson (1966) do nasledujúcej klasifikácie zdrojov (tabuľka 6):

ZDROJE PRISPÔSOBENÉ DOPYTU	PRECHODNÉ ZDROJE	PONUKA PRISPÔSOBENÁ ZDROJOM
- často umelo vytvorené človekom v blízkosti území generujúcich turistov - lokalizované v blízkosti cieľového užívateľa, napr. v zázemí veľkých miest, v oblasti vysokej koncentrácie obyvateľstva - napr. mestské parky, štadióny a pod.	- ide o zdroje, ktoré sú dobre dostupné pre cieľové skupiny ale nie v bezprostrednej blízkosti - najmä prírodné zdroje - sezónnosť návštevnosti - pociťujú vysoký tlak zo strany návštevníkov najmä v období vysokej sezóny	- charakter ponuky je určovaný zdrojom - ide o pozoruhodné zdroje, ktorú sú zvyčajne ťažšie dostupné, resp. vzdialené od väčšiny užívateľov
Príklad aktivít: - golf, tenis a i. športové aktivity - športové podujatia v blízkosti bydliska - návštevy tematických parkov, ZOO atď. Typický zdroj: - Tematický park	Príklad aktivít: - *člnkovanie* - *kempovanie* - *lov* - *lyžovanie, snowboarding* Typický zdroj: - *vodná nádrž*	Príklad aktivít: - *horolezectvo* - *safari* - *expedície do džungle* - *rafting na divokej vode* - *speleokanoing* - *termálne pramene* Typický zdroj: - *národný park, unikátna historická pamiatka*
REPRODUKTIBILNÉ ⟷ NEREPRODUKTIBILNÉ		
PRVORADÁ JE AKTIVITA ⟷ PRVORADÝ JE ZDROJ		
UMELO VYTVORENÉ ZA ÚČELOM TURIZMU ⟷ PRIRODZENÉ		
⟵ INTENZITA ROZVOJA ⟶		
BLÍZKO ⟵	VZDIALENOSŤ OD UŽÍVATEĽA	⟶ ĎALEKO

Tabuľka 6
Clawsonova klasifikácia turistických zdrojov
Zdroj: Clawson, Knetsch (1966); Boniface, Cooper (2009)

b) Nehmotné zdroje – patria tu národné kultúrne špecifiká, ktoré možno z pohľadu turizmu vnímať ako zdroj politické atribúty krajiny – politický systém a jeho stabilita (nebezpečenstvo prevratu a politickej nestability), bezpečnosť v krajine - všeobecne vnímaná úroveň kriminality v krajine a ďalšie.

c) Cenová dostupnosť - najčastejšie je odrazom stupňa rozvoja krajiny, avšak existujú aj destinácie s diferencovaným prístupom k turistom a rezidentom (rozdielny ceny služieb a tovarov pre turistov a pre domácich).

Istým špecifickým spôsob ako vyriešiť problém bezpečnosti pre turistov resp. kultúrnych odlišností (najmä ak je turistický dopyt v rozpore s miestnymi zvykmi či mravmi) môže byť vytváranie uzavretých turistických zón. Tie vytvárajú izolované územia v rámci krajiny, ktoré sú špeciálne chránené (napr. zvýšenou policajnou ochranou) alebo sú v nich vytvorené špeciálne podmienky, vytvárajúce „bublinu" západného štandardu služieb (napr. Kuba – Varadero, niektoré oblasti v Egypte či Spojené arabské emiráty – kde aj počas Ramadánu je turistom zabezpečený kompletný servis v rátane jedla a alkoholu počas celého dňa a pod.).

Turistické zdroje na lokálnej úrovni

Na lokálnej úrovni je oblasť zdrojov pre turizmus vnímaná vo viacerých rovinách. Jednak prostredníctvom zabezpečovania počiatočnej a podpornej turistickej infraštruktúry (pozemné komunikácie, parkovacie miesta, železnice, prístavy, letiská, siete ubytovacích a stravovacích zariadení, komplex nevyhnutných služieb). V tomto smere je dôležitá koordinácia ich plánovania a manažovania tak, aby vytvárali harmonický na seba nadväzujúci celok. Vzhľadom na rozmanitosť vlastníckych vzťahov je nevyhnutná spolupráca súkromného a verejného sektora. Tu máme na mysli privátne, štátne alebo štátom podporované organizácie, ktoré konajú v mene miestnych autorít. Primárnym záujmom privátneho sektora je návratnosť investícií a zisk, kým verejný sektor poskytuje základný servis (služby) nevyhnutné pre fungovanie či podporujúce a priaznivo ovplyvňujúce turizmus na danom mieste. V niektorých rozvinutých krajinách môže zohrávať dôležitú úlohu pri stimulovaní niektorých foriem turizmu (napr. pro-poor orientovaných foriem na podporu chudobných) aj tzv. „voluntary sektor" (sektor dobrovoľníkov), ktorí tvoria najmä neziskové a mimovládne organizácie. Ich príspevok môže spočívať napríklad v aktivitách smerujúcich k ochrane či obnove pamiatok alebo v iniciatívach vedúcich k podpore udržateľných foriem turizmu, či zapájaní turistov do ochranárskych aktivít a pod.

Do tejto úrovne zasahujú však aj celonárodné či globálne fungujúce inštitúcie (napr. Svetová banka, OSN), ktoré môžu aktívne podporovať turizmus aj na lokálnej úrovni, prostredníctvom napr. rôznych štátnych stimulov napr. vo forme daňových úľav pre developerov či účelových príspevkov a podporovať tak žiaduce trendy rozvoja turizmu na udržateľnej úrovni.

Zásadnou otázkou zdrojov na lokálnej úrovni je ich udržateľnosť. Veľmi často sa v súvislosti s rozvojom masového turizmu diskutuje otázka nakladania s odpadom, ktorý produkuje, resp. v širšom slova zmysle otázka vplyvu turizmu na životné prostredie[6]. V tejto súvislosti je potrebné spomenúť najmä základný turistický zdroj - vodu. Jej spotreba narastá s intenzitou rozvoja turizmu. Napríklad pre fungovanie luxusných hotelov či golfových ihrísk jej spotreba je dokonca tak vysoká, že to môže (najme v oblastiach s jej nedostatkom) viesť až ku konfliktom s miestnymi obyvateľmi. V prípade masového turizmu môžu problémy s vodou viesť k zhoršeniu poskytovaných služieb, najmä k zhoršeniu hygieny v oblasti a následnými zvýšeným rizikom šírenia chorôb, čo v konečnom dôsledku zhoršuje reputáciu destinácie.

Boniface, Cooper (2009) zaraďujú medzi dôležité lokálne zdroje turizmu dostupnosť, ktorá môže byť podľa nich rozhodujúcim faktorom úspechu turistických projektov. Napríklad letoviská v turistických oblastiach ako napr. Stredomorie vďačia za svoju popularitu práve polohe (blízkosť letiska, následné priame lety do hlavných turistov generujúcich krajín). V tejto súvislosti je potrebné poukázať na to, že dostupnosť je relatívna a je determinovaná nielen vzdialenosťou, ale aj cenou. Napríklad exkluzívne turistické rezorty zamerané na „upmarket" (trh náročných klientov, ktorému je určená luxusná ponuka vyššej cenovej kategórie a najvyššej kvality) sú zvyčajne situované mimo hlavných turistických ciest a izolované od oblastí masového turizmu, tak aby dokázali zabezpečiť klientom podmienku súkromia.

Súčasný masový rozvoj turizmu smeruje k vytváraniu komplexných turistických projektov v zmysle ponuky služieb. Súkromní developeri tak reagujú na dopyt zo strany zákazníkov a budujú turistické superštruktúry – turistické rezorty, ktoré ponúkajú na jednom mieste nielen základné ubytovanie a stravovanie, ale aj relax, zábavu, športové zariadenia, obchody, reštaurácie a súčasťou býva aj infraštruktúra pre transport pasažierov (napr. hotelový prístav či letisko najmä na atoloch a pod.). Plánovanie a vybudovanie takýchto komplexov však vytvára na lokálnej úrovni tlak na ďalší zo zdrojov a to je pôda. Pri plánovaní rozvoja turizmu sú zvažované:

6 Problematika vplyvu turizmu na životné prostredie by si zaslúžila nepochybne omnoho širší priestor a diskusiu, ale rozsah tejto publikácie nám to neumožňuje.

dostupnosť pozemkov, vhodné fyzické atribúty miesta (pôda, topografia), priaznivé podmienky vyplývajúce z krajinného a územného plánovania (zonácia rátajúca s využitím pôdy pre turistické aktivity). Najväčšiu atraktivitu pre developerov majú v tomto smere tzv. „*greenfieldy*“, no s narastajúcou intenzitou turizmu sú zvažované aj tzv. „*inner city tourist areas*“ (intraurbánne turistické zóny), často využívajúce nábrežné zóny, predtým využívané ako lodenice a priemyselné zóny. Využívanie tzv. „brownfieldov“ je však nákladnejšie a vyžaduje si zvyčajne nákladnú rekultiváciu pred výstavbou (napr. *London Docklands*). Preto sa tento zdroj môže, rovnako ako voda, stať predmetom sporov s miestnou komunitou. Silné nadnárodné korporácie dokážu najmä v rozvojových krajinách (ale aj vo vyspelých) presadiť vlastné záujmy a získať tak pôdu na úkor miestnych obyvateľov, ktorí takto strácajú zdroj obživy. Kontroverznosť „násilného“ turistického rozvoja na úkor miestnych komunít možno ilustrovať na príklade juhoázijských rybárskych komunít, kde po ničivých tsunami v r. 2004 boli miestni ľudia vylúčení z participácie na prípadných benefitoch z procesov rekonštrukcie a obnovy území postihnutých prírodnou katastrofou. Miestne autority nemajú dostatok skúseností a ani finančnú „silu“, aby dokázali prevziať obchodné záujmy do vlastných rúk a tak zabrániť negatívnym miestnym sociálnym a environmentálnym dopadom vyplývajúcich z realizovaných procesov obnovy. (Boniface, Cooper 2009)

Pláž severozápadne od mesta Fortaleza počas odlivu, Brazília
Foto: K. Matlovičová

4. KLASIFIKÁCIA TURISTICKÝCH CENTIER A ICH ŽIVOTNÝ CYKLUS

Národný park Ao Phang-Nga, južné Thajsko
Foto: K. Matlovičová

Niektoré formy turizmu nemusia nevyhnutne viesť k vytváraniu turistických centier v zmysle zvýšenej koncentrácie turistických služieb na danom území. V ich prípade (napr. rurálny turizmus, ekoturizmus) sú turistické služby skôr rozptýlené na väčších územiach. Opakom sú formy najmä odpočinkového turizmu (ale aj iné), ktorých rozvoj nevyhnutne vedie vytváraniu turistických centier.

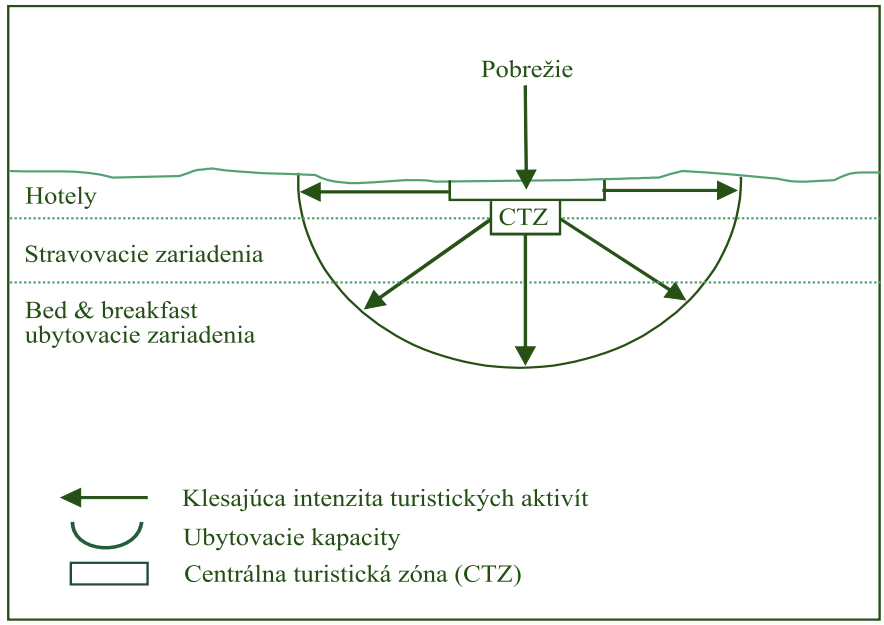
Ich charakter sa mení v závislosti na špecifikách turistických zdrojov a ďalších faktorov. V niektorých rozvíjajúcich sa krajinách môžu mať turistické rezorty[7] charakter „turistického ghetta", fyzicky aj kultúrne oddeleného od hostiteľských komunít, ktoré sú však v komplexoch zapojené do systému služieb poskytovaných turistom (napr. Varadero na Kube). Inde je zasa rozdiel medzi „hostiteľom" (miestne komunity) a „hosťom" (turista) menej výrazný a turisti sa stávajú na istý čas ich súčasťou (dobrovoľnícky turizmus, lingvistický turizmus a i.)

Takéto územia s turistickou funkciou označujeme ako: *centrálna turistická zóna* (CTZ). CTZ sa od ostatného územia plniaceho obytnú, obchodnú a obslužnú funkciu dominantne pre rezidentov (miestnych obyvateľov) odlišuje nielen funkčným zameraním na služby pre turistov, ale niekedy aj vizuálne so zreteľným priestorovom ohraničením. Centrálna turistická zóna sa zvyčajne rozvíja pod vplyvom vzájomne prepojených vplyvov hlavnej prístupovej cesty do rezortu a hlavnej turistickej črty, prípadne zdroja na ktorom je postavený rozvoj turizmu.

Napríklad v prímorskom letovisku je hlavná turistická zóna veľmi často budovaná súbežne s pobrežím, za plážovou promenádou (obrázok 14). Koncentrácia ubytovacích zariadení ako aj ostatných služieb (reštaurácie, obchody a pod.) je tu najvyššia. S rastúcou vzdialenosťou od CTZ (napr. prímorskej plážovej zóny) intenzita turistických funkcií a cena pozemkov klesá.

V prípade historických turistických centier je CTZ obyčajne ovplyvňovaná a prispôsobuje sa starovekému (antickému) jadru mesta, ktoré je v prípade mnohých európskych miest založené na dôležitom prvku – turistickej atrakcii (môže ňou byť pevnosť, hrad, historická budova univerzity, katedrála a pod.). V tomto prípade je ochrana monumentu, či komplexu primárnym

7 Termín *„rezort"* napr. vo Veľkej Británii odkazuje najčastejšie na prímorské letoviská. V USA sa používa aj vo význame samostatný rekreačný komplex. Boniface, Cooper (2009) ho používajú vo význame špecifických urbánnych a rurálnych spoločenstiev, ktoré sa od ostatných okolitých zreteľne odlišujú, predovšetkým podstatou a okolnosťami vzniku, ako priama odozva na existujúce potreby turistov.

Obrázok 14
Priestorové a funkčné vymedzenie centrálnej turistickej zóny
Zdroj: Wall, in Lavery (1975); Boniface, Cooper (2009)

záujmom subjektov zapojených do turizmu. Samotný turistický produkt je dotváraný ďalšími doplnkovými službami ako napr. prostredníctvom sprievodcov v dobových kostýmoch (približujú turistom detaily histórie, príbehy a pod.) alebo sprievodnými podujatiami zameranými na zintenzívnenie turistického zážitku a demonštráciu miestnych tradícii (rekonštrukcia historických udalostí). Niektorí turisti dokonca požadujú priamu participáciu na zážitku v jeho kompletnej podobe v rátane stredovekej stravy, cestovania, či ubytovania na stredoveký spôsob (Ashworth, Tunbridge, 1990). Moderná turistická infraštruktúra však môže pôsobiť rušivo napr. na scenériu, či siluetu historického mesta. Vo veľkých mestách, predovšetkým národných metropolách ako napr. Londýn, majú turistické funkcie polycentrické usporiadanie. Turistické zariadenia sú rozptýlené v mnohých štvrtiach po celom meste. CTZ je koncentrovaná do centrálnej mestskej zóny s nadväznosťou celej škály finančných a komerčných služieb. (Boniface, Cooper 2009)

Pri pokusoch o klasifikáciu turistických centier narážame na problém ako ich zjednotiť, keďže väčšina z nich má jedinečný charakter. Predsa len však existujú isté spoločné znaky, ktoré nám ich umožňujú klasifikovať (tabuľka 7)..

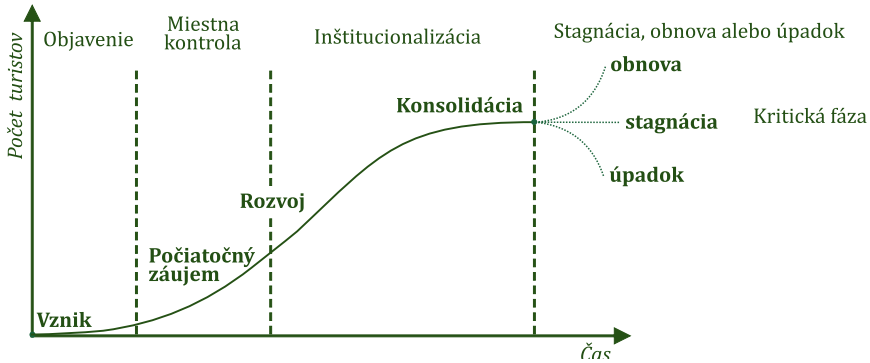
Kúpeľne rezorty	• pred r. 1914 známe ako „watering places“, vyhľadávané predovšetkým pre ozdravné účely • dnes sú predmetom krátkodobých pobytov, vrátane liečebných a ozdravných či fitness a wellness turizmu • Príklad: *Bath, Baden-Baden, Vichy, Horúce pramene - Hot Springs Aliaška a i.*
Horské strediská resp. horské stanice (rezorty)	• vznikali predovšetkým v koloniálnom období • využívané ako miesta osvieženia a ochladenia v horúcom počasí • dnes slúžia predovšetkým domácim návštevníkom • príklad: *Darjeeling v Indii (leží vo výške 2000 m. n. m.)*
Strediská zimných športov	• lokalizované v horských územiach s vybudovanou infraštruktúrou pre lyžovanie a iné zimné športy na báze snehu • dnes možno sledovať u nich proces adaptácie na zmenené klimatické podmienky zmenou ponuky – celoročné športy a dovolenkové aktivity • Príklad: *St. Moritz, Aspen*
Prímorské letoviská	a) exkluzívne s vysokým štandardom ubytovania Príklad: Cannes, The Hamptons b) populárne, so širokou škálou ubytovania a mnohými účelovo postavenými zariadeniami Príklad: Blackpool, Benidorm, Atlantic City, Acapulco, Surfers Paradise • závislé sú od kvality ich pláží, klímy, a možností pre realizáciu vodných športov
Letoviská (rezorty) pri jazerách	• založené na peknej scenérii a zároveň dobrom prístupe k dôležitým (zväčša veľkým) mestám • dobré podmienky pre rôzne vodné športy • v našich podmienkach lákajú chatárov, resp. v zahraničí tzv. „second homers“ • Príklad: *Bellaggio, Domaša*
Strediská hier a zábavy	• založené skôr na trhovo-orientovaných aktivitách ako na konkrétnom turistickom zdroji • majú tendenciu byť pod silnou reguláciou • Príklad: *LA, Sun City*
Servisné (podporné) centrá	• najmä rurálne komunity zabezpečujúce dobré podmienky a zázemie pre návštevníkov národných parkov • Príklad: *Gatlinburg*
Pútnické centrá	• zariadenia orientujúce sa na návštevníkov s religióznou motiváciou cestovania • Príklad: *Lurdy, Santiago de Compostela, Mekka, Varanasi*

Kultúrne a historické centrá	• primárna funkcia je vzdelávanie, administratíva alebo obchod a služby • turizmus tu bojuje o miesto • historické mestá sú veľkým lákadlom pre zahraničných turistov vďaka pamiatkam kultúrneho a historického dedičstva • Príklad: *Oxford, Florencia, Kjóto, Fez*
Mestá vysokého významu	• obyčajne národné hlavné mestá • primárna funkcia je administratívna, finančná a obchodno-obslužná • turizmus je jednou z mnohých funkcií • koncentrácia národnej kultúry (divadlá, múzeá, galérie) • dôležitý je aj obchodný turizmus • turisti zvyčajne zostávajú krátko, ale je vysoký podiel zahraničných návštevníkov • Príklad: *Washington, New York, Madrid, Tokio*
Priemyselné centrá	• turisti v nich preferujú krátkodobé návštevy významných priemyselno-technických pamiatok a banských diel (bane, staré banské pamiatky) • Príklad: *Bradford, Rio Tinto, Ballarat, Calico, Lodž*
Prístavné mestá	• vstupné brány transportu turistov, námorné a prístavné kultúrne pamiatky, aj napriek tomu, že prístup k niektorým z nich môže byť obmedzený z bezpečnostných dôvodov • Príklad: *Cherbourg, Hamburg, Rotterdam*

Tabuľka 7
Klasifikácia turistických centier
Zdroj: Boniface, Cooper (2009:59)

Jednotlivé kategórie sa môžu prekrývať a hranice medzi nimi nie je možné stanoviť presne. Ďalším špecifikom turistických letovísk je, že ich zaradenie do príslušnej kategórie nie je stále a v priebehu času sa mení.

Tento atribút premeny v čase súvisí aj s účelovým prispôsobovaním aktuálnemu stavu zdrojov, zmenám v dopyte s cieľom maximalizovať benefity z turizmu. V tomto smere možno na turistické strediská nazerať ako na produkt, ktorý prechádza istými vývojovými fázami, označovanými ako štádia životného cyklu. Životný cyklus turistického územia popisuje Butler (1980) ako štvorstupňový proces, v rámci ktorého rezorty postupne prechádzajú štádiami: vznik, počiatočný záujem, rozvoj, konsolidácia a úpadok (obrázok 15).

Obrázok 15
Životný cyklus turistického strediska
Zdroj: Butler (1980); Kurek a kol. (2007)

Napriek tomu, že teória životného cyklu turistických oblastí má svojich kritikov, ktorí považujú za zložitý predovšetkým proces operacionalizácie, za isté pozitívum tohto prístupu možno považovať to, že o turistických centrách sa uvažuje ako o produktoch, ktoré reagujú na meniaci sa dopyt a trhové podmienky. Z perspektívy zákazníka je to ešte zreteľnejšie. Typ turistu, ktorý navštívi stredisko vo fáze jeho vzniku sa totiž bude odlišovať od turistu, ktorý ho navštívi vo fáze jeho konsolidácie alebo úpadku (poklesu).

Jednotlivé fázy životného cyklu turistického strediska sa vyznačujú istými spoločnými znakmi (Butler 1980):

- *Vznik turistického strediska* – malý počet turistov hľadajúcich dobrodružstvo, hlavnými atrakciami sú v tomto prípade nedotknutá príroda alebo kultúrne špecifiká
- *Záujem* – miestne aktivity v podobe poskytovania ubytovania, nasledujú prvé propagačné aktivity, ktoré prilákajú väčší počet návštevníkov, začne sa rozlišovať „turistická sezóna" a nasleduje aj zaangažovanie verejného sektora
- *Rozvoj* – veľké množstvo turistov a kontrola lokálnych, národných alebo medzinárodných spoločností. Destinácia začína meniť svoj vzhľad. Môžu sa začať objavovať aj príznaky sprofanovanosti (zmena pôvodného charakteru), opotrebovanosti a devalvácie (nadmerným používaním).
- *Konsolidácia* – destinácia dosiahne obdobie plnej zrelosti v rámci turistického priemyslu, znižuje sa podiel nárastu počtu turistov. Centrálna turistická zóna je zreteľná.

- *Stagnácia* – vrchol počtu turistov už bol dosiahnutý a destinácia sa stáva nemoderná s početnými enviromentálnymi, sociálnymi a ekonomickými problémami. Hlavné úsilie propagácie je zamerané na udržanie počtu turistov.
- *Pokles (úpadok)* - s postupným úpadkom destinácie turisti začínajú preferovať novšie rurálne rezorty (alebo sa presúvajú inam). Život turistického strediska je závislý na malých geografických spádových oblastiach a na opakujúce sa návštevy.
- *Oživenie* – tu ide o pokus autorít o „znovu uvedenie“ destinácie na trh. Prilákanie nových turistov sa dosahuje prostredníctvom reinvestícií do turistickej infraštruktúry a novej turistickej ponuky.

Problematika životeného cyklu turistických destinácií je v odbornej literatúre dobre rozpracovaná (pre viac informácií viď. napr. Hovinen 2002; Moore, Whitehall 2005; Getz 1992; Strapp 1988; Priestley, Mundet 1998).

Alta Badia, Taliansko
Foto: K. Matlovičová

5. HISTÓRIA TURIZMU

Plagát propagujúci letné Olympijské hry v Londýne v roku 1908
Foto: K. Matlovičová in Hartwall Aréna, Helsinki

5.1. Starovek

Stanoviť počiatok cestovania na pomyselnej časovej osi nie je možné. Chýbajú nám o tom presvedčivé dôkazy. Na druhej strane je zrejmé, že putovanie priestorom je súčasťou nášho vývoja od nepamäti. Spočiatku bolo motivované hľadaním potravy či lepšieho miesta na usídlenie. Neskôr to boli aj obchodné, náboženské a vojenské dôvody. V každom prípade však tieto presuny nemôžeme stotožňovať s turizmom, pretože ich hlavným cieľom nebol odpočinok a relax. Pravdepodobne prvou „turistickou" cestou práve s tými dôvodmi bola Puntu (východné pobrežie Afriky), na ktorú sa niekedy okolo roku 1480 p.n.l. vydala egyptská kráľovná Hatšepsut. Záznam o nej je možné nájsť na stenách chrámu Dér el-Bahrí v Luxore. O tom že Egypt možno považovať za jednu z najstarších „turistických destinácii" svedčia aj mená gréckych turistov z 5. stor. p. n. l. vytesané na podstavcoch Memnonových kolosov v Tébach (Goeldner, Ritchie 2014). Výstavba monumentálnych stavieb akými sú hrobky v podobe obrovských pyramíd či chrámov, bola ďalším dôvodom na cestovanie. Egypťania sa zúčastňovali i náboženských osláv (festivalov) a mnohí z nich cestovali, aby si pozreli veľké stavby a umelecké diela. V cieľových miestach boli poskytované pre „turistov" dobové turistické služby ako ubytovanie a stravovanie. O tom, že uvedené cesty už mali charakter turistických ciest, svedčí aj fakt, že ich účastníci podobne ako novodobí turisti počas pobytu zháňali miestne špeciality a nakupovali rôzne suveníry pre svojich blízkych a priateľov (Goeldner, Ritchie 2014:35).

V starovekom ***Grécku*** bolo cestovanie motivované predovšetkým nábožensky. Najčastejšími turistickými cieľmi boli svätyne Dia (Zeusa) v Olympii a veštiarne (Delfy, Dodona – na severozápade Grécka). Cieľom ciest boli aj olympijské hry[8], ktoré prilákali tisícky účastníkov neraz aj z odľahlých lokalít starovekého sveta. Pre prichádzajúcich boli postavené hostince a krčmy. Pre rozvoj cestovania v tomto prípade bolo dôležité vynájdenie kolesa a zostrojenie prvých povozov spočiatku ťahaných volmi, oslami a neskôr aj koňmi. Postupne dochádzalo k výstavbe prvých ciest za účelom zrýchlenia a uľahčenia cestovania (v oblasti Mezopotámie, Anatólie a Grécka). V tom čase cestovali najmä úradníci, obchodné karavány (staroveká forma služobných ciest) a vojaci. Presuny sa uskutočňovali predovšetkým po mori, čo bolo najjednoduchšie a často to bol aj jediný spôsob prepravy na dlhšie vzdiale-

8 V roku 776 p.n.l. sa uskutočnili v Grécku prvé olympijské hry, ktoré sa opakovali pravidelne vždy po 4 rokoch.

nosti. Staroveké Grécko nemalo jediné mocenské centrum, bolo rozdelené do viacerých nezávislých mestských štátov, čo negenerovalo potrebu budovať cesty (Kurek a kol. 2007; Goeldner, Ritchie 2014).

Dôvodom cestovania ***Rimanov*** v staroveku bola potreba správy a kontroly obrovského územia impéria. Na tie časy boli podmienky pre cestovanie dobré, pretože rozsiahle oblasti ríše pokrývala sieť kamenných ciest a hostincov. Prvé cesty sa tam začali stavať okolo roku 150 p. n. l. Ďalším prvkom, ktorý uľahčoval cestovanie boli peniaze[9]. Rímske mince, ktoré prijímali všade v kontrolovanom území spolu s jednotným používaným latinského jazyka, v ktorom boli napísané prvé právne predpisy dotýkajúce sa obsluhy a bezpečnosti cestujúcich, boli ďalšími faktormi uľahčujúcimi pohyb.

Neboli to však len služobné cesty. V čase Rímskej ríše sa rozvíjal aj „wellness" resp. kúpeľný turizmus. Rímske kúpele (*termy*) slúžili ako liečebné, ozdravné a zároveň rekreačné miesta (rámček 5). Odhaduje sa, že v celom Rímskom impériu bolo okolo 900 verejných kúpeľov. Malé mali kapacitu cca 300 ľudí. (Kurek a kol. 2007)

Ako sa kúpali starovekí Gréci a Rimania... **RÁMČEK 5**

Starovekí Gréci a Rimania sa starali o svoje telo naozaj prikladne. Pravidelne cvičili a venovali nesmiernu pozornosť očiste. Viackrát denne sa kúpali, pokožku ošetrovali olejmi, ktorými sa natierali a používali aj vonné oleje. Keďže nemali tečúcu vodu, využívali dostupné miesta pri vode. Obľúbené bolo plávanie v mori a riekach. Neskôr začali v gréckych starovekých mestách vznikať prvé zápasnícke arény, telocvične a od tretieho storočia pred našim letopočtom pod vplyvom východných kultúr začali s výstavbou aj verejných kúpeľov, ktoré boli označované ako balneae resp. thermae. Podľa Valachoviča (2009) dal údajne prvé veľké verejné kúpele postaviť Augustov priateľ a vojenský veliteľ Marcus Vipsanius Agrippa. Vlastníkmi kúpeľov boli súkromníci, ktorí za poplatok umožnili ich využívanie širokej verejnosti. Spočiatku mali do nich prístup iba muži, ženy sa starali o svoje telo doma. Keďže väčšina domov nemala vane (v tom čase to boli plytké mramorové bazéniky, ktoré vyplnili často celú miestnosť), kúpanie spočívalo v umývaní a oplachovaní vodou zo špeciálnych nádob. Aj napriek tomu, že vyššie spoločensky postavení muži mali doma kúpeľňu, uprednostňovali návštevu verejných kúpeľov. Ich návšteva v tom čase plnila totiž okrem očistnej a relaxačnej funkcie aj spoločenskú (odohrávali sa v nich dôležité stretnutia, debaty o politike a spoločenskom dianí v meste a okolí). Ich vášeň pre kúpele a kúpanie sa premietla aj do spoločenských noriem, ktoré odporúčali minimálne raz denne kúpeľ (približne okolo roku 500 p. n. l.; Makarová 2007). Ďalším pokrokovým prvkom bolo vybudovanie kanalizačného systému ako aj jednoduché splachovacie verejné toalety, ktoré fungovali na princípe tečúcej vody, ktorá prakticky okamžite odvádzala odpad preč z mesta (neboli ale prví – cca

9 V roku 776 p.n.l. sa uskutočnili v Grécku prvé olympijské hry, ktoré sa opakovali pravidelne vždy po 4 rokoch.

2500 r. p. n. l. mali krytú kanalizáciu v meste Mohendžodaro, ktoré ležalo na území dnešného Pakistanu pri rieke Indus (Makarová 2007; Valachovič 2009).

Princíp fingovania starovekých rímskych kúpeľov bol nasledovný:
Po príchode hostia najprv vošli do miestnosti označovanej ako *apodyterium*, ktorá slúžila ako šatňa, kde im bol pridelený otrok, ktorý sa im postaral o šaty, ktoré odložil do drevenej truhlice alebo špeciálne na to určeného výklenku. Potrebné veci ako bol uterák, oleje, škrabky a pod. im pridelený sluha nosil počas celého pobytu v kúpeľoch. Zo „šatne" zvyčajne (nebolo to presne stanovené) nasledoval teplý kúpeľ (*tepidarium*). Už vtedy totiž vedeli, že teplom sa svaly na tele a pokožka uvoľňujú. Takto sa telo najlepšie pripraví na masáž. Keďže ešte nepoznali mydlo, na ošetrovanie pokožky používali špeciálny spôsob pilovania. Najprv vmasírovali do pokožky olivový olej a potom za použitia špeciálnych škrabiek šúchaním zbavovali pokožku najvrchnejších odumretých častí (staroveký peeling). Ďalšou kúrou bol horúci kúpeľ v miestnosti označovanej ako *caldarium*. Tá bola vykurovaná špeciálnym podlahovým vykurovaním– *hypocaust.* Systém jej vykurovania bol založený na dvojitej podlahe, pod ktorú sa dostával horúci vzduch z vedľajšej miestnosti s kotlom na ohrev vody. Tam boli otroci, ktorí sa starali o prikladanie dreva na oheň, ktorým sa ohrievala voda aj bazén v *caldariu*. Napokon poslednou z terapeutických miestností boli studené kúpele tzv. *frigidarium*. Komplex kúpeľov zahŕňal aj priestor pre fyzickú aktivitu tzv. *palaestra*, t.j. plôch vysypanú pieskom určenú k zápaseniu alebo cvičeniu resp. gymnasium, prípadne aj bazén. Napríklad v Pompejach bol pozdĺž teplého a horúceho kúpeľa ochladzovací bazén a veľká plocha na cvičenie.

V samotnom meste Rím[10] patrili medzi tie najznámejšie napríklad Trajanove, Agrippove, Dioklecianove a Caracallove kúpele. Celkom bolo v meste 14 luxusných kúpeľov a ich kapacita mohla dosahovať až 1500 ľudí.

Z ďalších známych kúpeľných miest tých čias môžeme spomenúť napríklad:

- *Baia* (západne od Pozzuoli, Taliansko) kúpele, ktoré boli vytvorené po príchode Rimanov do pôvodne gréckych osád
- *Aquae Calidae* (Vichy, Francúzsko) - vo Vichy vyviera 12 prameňov, ale len šesť z nich je v súčasnosti využívaných na liečebné účely
- *Aquae Sulis* (Bath, východne od Bristolu, Veľká Británia)
- *Aquae Hercule* (Băile Herculane, Rumunsko)
- *Aquae Helveticae* (Baden, severozápadne od Zürichu, Švajčiarsko)
- *Aquae Aureliae* (Baden-Baden, západne od Stuttgartu, Nemecko).

(Kurek a kol. 2007)

Ku kúpeľným strediskám patrili tiež pobrežné a horské oblasti. Rimania snažiaci sa uniknúť z miest s prevládajúcim horúcim počasím, prispievali

10 Odhaduje sa, že za panovania cisára Augusta mal Rím asi milión obyvateľov (Garwood 2013).

k rozvoju takých centier ako: *Baiae*, *Neapol*, *Capri*, *Puteoly* (pôvodné staroveké kúpeľné mesto, dnes Pozzuoli) a *Cuma* (Kumy, Kúmy z lat. Cumae, gr. Κύμη bolo antické mesto na západnom pobreží Talianska, severne od Neapola na území Kampánie). V cisárskom období sa z mesta Cuma stalo významné rímske kúpeľné mesto boháčov a postupne aj najväčšia staroveká grécka osada na území Talianska, ktorá sa stala vďaka svojej výhodnej polohe významným centrom námorného obchodu. Mesto sa tiež preslávilo aj tým, že tu údajne pôsobila veštkyňa Sibyla. Dnes sa tu popri vykopávkach nachádza aj slávna Sibylina jaskyňa. (Kurek a kol. 2007)

5.2. Stredovek – od pádu Rímskej ríše do objavenia Ameriky

V stredoveku bolo cestovanie spojené s náboženskými, obchodným a vzdelávacími cieľmi. Kresťania putovali najčastejšie do *Ríma*, *Jeruzalemu* a do *Santiago de Compostella.* V 9. storočí tu boli objavené údajné pozostatky svätého Jakuba Staršieho, jedného z dvanástich apoštolov. Od vrcholného stredoveku až dodnes je Santiago jedným z najvýznamnejších katolíckych pútnických miest s veľkou katedrálou (Kurek a kol. 2007:51).

V moslimských krajinách sa púte robili najmä do *Mekky*, *Mediny* (Saudská Arábia) a *Kairuanu* (Tunisko, zapísane v UNESCO). Z náboženských dôvodov cestovali aj vyznávači budhizmu a hinduizmu. Na druhej stane odchodné ciele sledovali osobitne arabskí kupci, ktorí sa premiestňovali na veľké vzdialenosti v Ázii a Afrike. V 14. storočí bol jedným z najznámejších moslimských cestovateľov Maročan *Ibn Battúta* (rámček 6).

Ibn Battúta	**RÁMČEK 6**

Ibn Battúta (arabské meno: *Abú Abd Alláh Muhammad bin Abd Alláh bin Muhammad bin Ibráhím al-Lawátí at-Tandží)* bol berberský učenec, právnik a sudca, ktorý žil v 14. storočí a preslávil sa ako cestovateľ, geograf a spisovateľ. Jeho cestovateľská vášeň prerástla až do tri desiatky rokov trvajúcej púte po Afrike (najmä severná a subsaharská oblasť), Európe (najmä juh a východ) a Ázii (Blízky východ, centrálna a stredná Ázia, Čína). Celkom sa uvádza, že precestoval asi 117 tisíc kilometrov. Podľa Drozdíka (2009) svoje putovanie začal vo veku 21 rokov. Vydal sa na púť hadždž do Mekky. Pri návrate pokračoval do Fezu v Maroku a cestu domov si napokon predĺžil o ďalších 30 rokov. Po návrate nadiktoval svoje zážitky z ciest pisárovi, ktorý ho doplnil o ďalšie poznámky a vzniklo tak dielo Cesta Ibn Battútu (Rihla Ibn Battúta) alebo len Cesta (ar-Rihla).
Zdroj: Drozdík (2009)

Vzdialené cesty podstupovali aj Európania, pričom prinášali zaujímavé informácie zo svojich objaviteľských ciest. Najznámejším cestovateľom tých čias bol Marco Polo (rámček 7).

Marco Polo	**RÁMČEK 7**

Marco Polo bol benátsky kupec, ktorý žil na prelome 13-14. storočia a preslávili ho najmä jeho príbehy z ciest po Číne. Pochádzal z kupeckej rodiny. Po prvýkrát sa vydal na cestu do Ázie v r. 1271 spolu s otcom a strýkom, pre ktorých to bola už druhá cesta v poradí (predtým navštívili Mongolsko). Mongolský chán Kublaj ho poveril tri roky dôležitými úlohami (správou mesta a okresu Jang-čou v južnej Číne). To bol dôvod, ktorý mu umožnil cestovať a spoznávať nielen Čínu, ale aj vzdialenejšie územia Indie. Jeho služba pre chána bola ukončená v r. 1292, načo sa vrátili po trojročnej ceste späť do Benátok. Svoje spomienky následne nadiktoval Rustichellovi da Pisa a neskôr aj vydal pod názvom „Livres des merveilles du monde" (Kniha o zázrakoch sveta). V Taliansku je jeho cestopis známy pod názvom „Milione". Napriek tomu, že pôvodný text sa v priebehu rokov stratil, zachovali sa niektoré jeho odpisy, ktoré poskytujú zaujímavý dobový obraz o Ázii v období ranného stredoveku. Cestopis Marca Pola je dnes považovaný za prvý zemepis Ázie, ktorý bol na prelome 14. a 15. storočia veľmi čítaným titulom. Napriek tomu, že dielo obsahuje niektoré zveličené charakteristiky a nepresnosti a to aj o územiach, ktoré Marco Polo nenavštívil, predsa len poskytuje cenné informácie o spôsobe života obyvateľov ako aj o ostatných prírodných pomeroch krajín ktoré precestoval. Zdroj: Masefield (2012)

Od 13. storočia súbežne s rozvojom univerzít sa populárne stali tiež študentské vandrovky, ktorých cieľmi boli Padova a Bologna (Kurek a kol 2007).

V 15. a 16. storočí sa Európania koncentrovali na objavovanie nových ciest do Ázie a Afriky. Vďaka ich cestám boli objavené dovtedy neznáme pobrežia Afriky, morská cesta do Indie (Bartolomej Diaz, Vasco da Gama) a rovnako v tom čase sa Európania dozvedajú o existencii Ameriky (Krištof Kolumbus, Amerigo Vespucci). Objavenie nových území bolo dôležité nielen z pohľadu zaplnenia bielych miest na mape sveta, ale bolo aj dôležitým impulzom pre rozvoj cestovania do nových a neprebádaných častí sveta.

Krištof Kolumbus a objavenie Ameriky	**RÁMČEK 8**

Krištof Kolumbus bol Janovčan v službách Španielska, ktorý žil v druhej polovici 15. storočia. O uskutočnenie svojich plánov plaviť sa do Ázie musel bojovať osem rokov. Najprv ho odmietli na portugalskom dvore a neskôr aj kráľovská rada pro geografické záležitosti v Španielsku jeho plány odmietla. Napokon uspel u kráľovnej Isabely Kastilskej, ktorá mu po dobytí Granady poskytla prostriedky v apríli 1492. Svoje plány na cestu do Ázie novou západnou cestou tak začal napĺňať v auguste 1492, kedy začala jeho prvý výprava (Janáček 1992).

Prvá výprava (1492-1493) sa začala vyplávaním z prístavu Palos de la Frontera blízko Huelvy. Celková flotila tvorila asi 100 mužov, ktorí sa plavili na troch obchodných plachetniciach (Santa Maria, Pinta a Niña). Všetko čo sa počas cesty prihodilo, zaznamenával Kolumbus do lodného denníka, ktorého opisy sa zachovali dodnes. Dozvedáme sa z nich, že svoj cieľ – pevninu dosiahol 12. októbra 1492, ktorý je dnes považovaný za deň objavenia Ameriky. V tom čase toto pomenovanie ešte nemala, pretože Kolumbus bol až do svojej smrti presvedčený, že priplával k ostrovom východne od Indie a Japonska. Navyše jeho prvenstvo je spochybňované predkolumbovskými výpravami Vikingov z Islandu a Grónska (napr. Leif Erikson), podľa ktorých doplávali k brehom severnej Ameriky dávno predtým.

Územie, ku ktorému Kolumbus v skutočnosti doplával boli brehy dnešných Bahám a ostrov, na ktorom sa vylodil označil ako San Salvádor. Počas svojej plavby sa ešte zdržal na ďalších ostrovoch (Kuba, Haiti – kt. označil ako Hispaňola). Po stroskotaní jednej z lodí (Santa Maria), časť posádky vyložil a so zvyšnou posádkou a dvoma plachetnicami sa vydal na spiatočnú cestu. Viezol so sebou aj „suveníry", ktoré mali potvrdiť jeho objav nových ostrovov v Indii (bavlnu, aloe a niekoľko Indiánov) (De Lollis 1992; Janáček 1992).

Po tejto výprave uskutočnil do oblasti ešte ďalšie tri výpravy, ktorými postupne objavoval ďalšie územia strednej Ameriky a Karibiku.

Zdroj: De Lollis (1992); Janáček (1992); Varela, Mazzara (2010)

V 16. storočí zaznamenávame rozvoj turistiky aj na Slovensku. Bol viazaný najmä na oblasť Vysokých Tatier. Napríklad v archívoch je možné nájsť záznamy o výlete kežmarských mešťanov na Zelené pleso z r. 1567, či napr. zmienku z r. 1598 o výlete prešovských študentov do Vysokých Tatier (Dancák 2005).

V 17. storočí sa naďalej cestovalo z najmä náboženských a obchodných dôvodov, avšak čoraz väčší význam nadobúdali cesty s odpočinkovým, zdravotným a poznávacím zameraním. V mnohých krajinách sa cestovanie stávalo ľahšie dostupnou aktivitou, najmä vďaka rozvoju pravidelných dostavníkových liniek. Pozdĺž ich trás vznikali hostince, ktoré zabezpečovali cestujúcim nocľahy a stravovanie. Z viacerých miest navštevovaných vtedajšími európskymi spoločenskými elitami sa vyprofilovali známe turistické destinácie. K najdôležitejším patrili kúpele. Najlepšie renomé v tých časoch mali *Bath* (v Anglicku), *Baden-Baden* (v Nemecku), *Spa* (v Belgicku), *Montecatini* (v Taliansku), *Karlsbad* (Karlove Vary), *Marienbad* (Mariánske Lázně v Čechách), *Aix-les-Bains*, *Evian* a tiež *Vichy* (vo Francúzsku) (Kurek 2007).

5.3. Počiatky novodobej turistiky

V 17. storočí sa objavil fenomén ciest bohatých Angličanov na európsky kontinent, ktoré sa nazývali Grand Tour of Europe. Išlo o zájazdy, ktoré mali

edukačné a poznávacie ciele. Nezúčastňovali sa ich ženy, trvali od niekoľkých mesiacov do niekoľkých rokov a mladým aristokratom robili spoločnosť učitelia, umelci a lekári. Cesty Grand Tour boli pre príslušníkov vyšších spoločenských tried v princípe „povinné“. Odhaduje sa, že sa na nich zúčastnilo približne 15-20 tis. turistov ročne a kulmináciu zažili v polovici 18. storočia. Najčastejšie sa cestovalo do Talianska a Francúzska, avšak navštevované boli aj iné európske krajiny (obrázok 16; Kurek a kol. 2007).

Fenomén Grand Tour bol nepochybne jedným z najdôležitejších udalostí v histórii turistiky a niektorí bádatelia ho dokonca považujú za počiatok novodobého turizmu.

Obrázok 16
Najčastejšie trasy Grand Tour v r. 1814-1820
Zdroj: spracované na základe Towner (1996 in Kurek 2007:52)

Počiatky novodobého turizmu na prelome 17. a 18. storočia sú spájané aj s rozvojom tzv. horskej turistiky. Mnohí Angličania realizovali pobyty v Alpách a pokúšali sa vystúpiť na najvyššie štíty. Bol to doslova začiatok rozvoja mnohých horských destinácií, ktoré sa postupom času pretvorili na známe turistické centrá. Najvýraznejší bol rozvoj *Chamonix* pod Mont Blancom vo Francúzsku, *Zermatte* pod Matternhornom vo Švajčiarsku a *Grindelwalde* vo Švajčiarsku. Najvýraznejší bol rozvoj alpského strediska Chamonix vo Francúzsku, kde sa z malej pastierskej osady postupne rozvinulo centrum turizmu a alpinizmu. Vďaka polohe sa stalo dôležitým východiskom výstupov na najvyšší vrchol Álp. Prvými dobyvateľmi Mont Blancu (4810 m – na hranici Francúzska a Talianska) boli v r. 1786 Francúzi *Jacques Balmat* a lekár *Michel Paccard*. Prvý zaregistrovaný výstup na Mont Blanc sa uskutočnil 8. augusta 1786. V nasledujúcom roku (1787) tento štít dosiahol *Horace-Bénédict de Saussure*, iniciátor alpinistických výprav na Mont Blanc. (Kurek a kol 2007)

5.4. Turizmus na konci 18. a začiatku 19. storočia

Koncom 18. storočia sa začala v Anglicku priemyselná revolúcia spojená s mechanizáciou produkcie bavlnených a vlnených tkanín. Priniesla veľké hospodárske a sociálne zmeny v západnej Európe a severnej Amerike. Jej dôsledkom bola urbanizácia spätá s migráciou obyvateľstva z vidieka do miest. V tejto súvislosti sa objavujú prvé formy vidieckej rekreácie, teda vznik potreby cestovania mestského obyvateľstva za odpočinkom do známeho vidieckeho prostredia.

V 18. a 19. storočí sa postupne zavŕšila éra veľkých geografických objavov, pretože sa zaplnili posledné biele miesta na mape sveta. K najznámejším cestovateľom, moreplavcom a objaviteľom v tomto období nepochybne patril James Cook. Podnikol tri známe výpravy okolo sveta a objavil mnohé ostrovy, najmä v Tichom oceáne a preskúmal aj východné pobrežie Austrálie. Z ďalších mien cestovateľov, dobrodruhov a objaviteľov môžeme spomenúť napríklad:

- *Mungo Park* - škótsky bádateľ, ktorý v Afrike zmapoval tok rieky Niger
- *David Livingstone* - škótsky cestovateľ a misionár, ktorý preskúmal rozsiahle časti Afriky. Neúspešne sa pokúšal nájsť prameň Nílu. Podarilo sa mu však zistiť, kde pramení Kongo. Pripisuje sa mu objav Viktóriiných vodopádov a jazier Niasa, Mueru, Banguelu.
- *Henry Morton Stanley* - bol cestovateľ a novinár z Walesu, ktorý preskúmal pramene Nílu, zmapoval tok rieky Kongo a preskúmal horské regióny Ruwenzori.

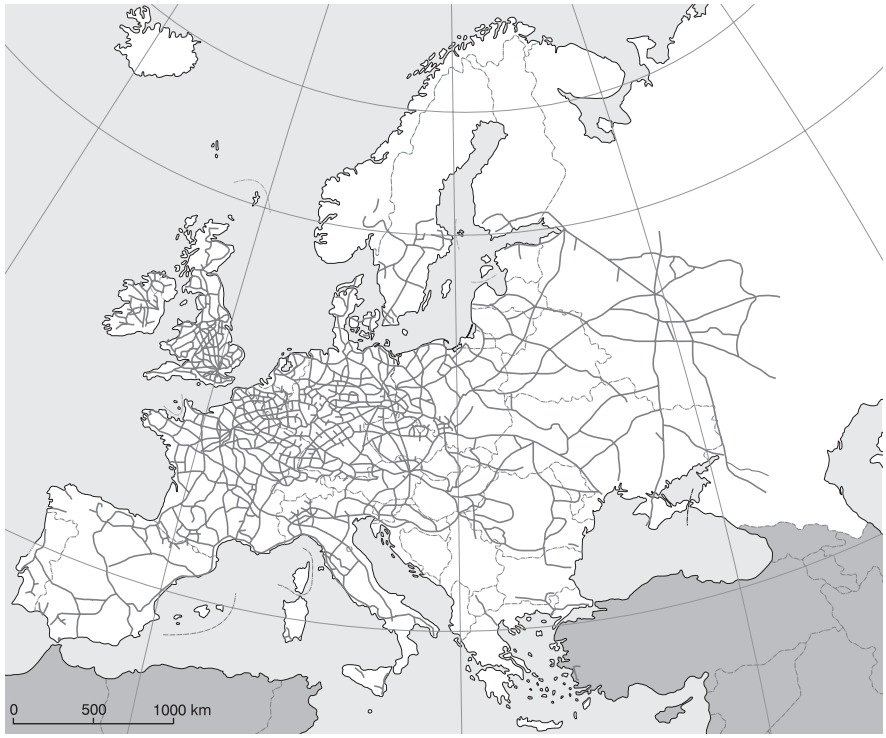
- *John Hanning Speke* - objavil jazero Tanganika, spolu s *Richardom Burtonom* tiež jazero Viktória. (Kurek a kol. 2007).

Ďalšie objavy boli výsledkom výprav a expedícií do oblasti strednej a severnej Ázie. V tomto prípade išlo najmä o bádateľov z Ruska.

5.5. Turizmus v 19. a 20. storočí

V 19. a 20. storočí sa dovtedajší elitársky charakter turizmu začína meniť do podoby masového turizmu. Prispel k tomu najmä rozvoj dopravy a dopravných prostriedkov, priemyslu, zvyšujúci sa stupeň urbanizácie, postupné predlžovanie voľného času a prístup k vzdelaniu. Prelomovým momentom v rozvoji turizmu bolo objavenie parného stroja a počiatok éry železníc a parníkov. Vďaka týmto dopravným prostriedkom sa stalo cestovanie rýchlejšie, pohodlnejšie a lacnejšie.

Prvá ***železničná*** trať vznikla v Anglicku v r. 1825 medzi mestami *Stockton* a *Darlington*. Obdobím najväčšieho rozvoja železničných tratí v Európe bola druhá polovica 19. a začiatok 20. storočia. V r. 1846 v západoeurópskych krajinách existovalo približne 5 500 železničných tratí, pričom o desať rokov neskôr to už bolo 18 000 a v r. 1876 vzrástol ich počet na približne 75000. V tomto čase postavené železničné trate už spájali hlavné turistické regióny (napr. francúzska a talianska riviéra, pobrežie Atlantiku a tiež aj hlavné alpské strediská). V r. 1883 vyrazila prvýkrát na cestu súprava na linke medzi Parížom a Istanbulom, známa ako Orient-Express. To samozrejme viedlo k rozvoju turizmu v priľahlých územiach tratí. Na americkom kontinente sa začali trate budovať od r. 1830. Medzi najdôležitejšie momenty v rozvoji turizmu patrilo nepochybne prepojenie západného a východného pobrežia. Sieť železničných tratí prispela k rozvoju mnohých miest, turistických stredísk a kúpeľov. Príkladom turistických lokalít, na ktorých rozvoj mala vplyv železničná doprava boli: Brighton, Karlove Vary, Mar del Plata, Punta del Este. (Kurek a kol 2007; obrázok 17)

Obrázok 17
Železničná sieť v Európe v r. 1880
Zdroj: Kurek (2007:54)

Súčasne so železnicami sa objavili prvé ***parníky***, ktoré začali vytláčať plachetnice. Umožňovali výrazné skrátenie námorných plavieb. Cesta z Veľkej Británie do Ameriky sa skrátila z 20 na zhruba 7 dní. Parné motory boli neskôr nahradené dieselovými motormi a v prvej polovici 20. storočia mali už takýto motor takmer všetky lode. Veľký význam pre prepravu tovaru, ale v určitom stupni aj prepravu osôb malo vybudovanie (1869) Suezského kanálu, ktorý skrátil cestu z Európy do Indie o viac ako polovicu. (Kurek a kol. 2007)

Ďalším impulzom v rozvoji turizmu bol pokrok oblasti ***automobilovej*** dopravy na začiatku 20. storočia, avšak niektoré súvisiace vynálezy sa objavili už koncom 19. storočia. Zásadný význam v rozvoji automobilového turizmu malo skonštruovanie spaľovacieho motora (Gottlieb Daimler v r. 1885) a tiež použitie gumových pneumatík spoločnosťou Michelin v r. 1895. Dôležitým momentom bolo taktiež spustenie masovej výroby automobilov, ktorú odštartoval Henry Ford. V r. 1903 postavil v Detroite obrovskú automobilku

a v r. 1908 začal s produkciou svetoznámeho modelu Ford-T (z ktorého bolo vyrobených 15 mil. kusov). V Nemecku bol najpopulárnejším modelom Volkswagen, vo Francúzsku Citroen. Ich rozšírenie prinieslo markantný rozvoj a modernizáciu prepravy. Ešte výraznejšiu akceleráciu rozvoja zaznamenali v USA, kde v roku 1938 pripadalo na 1000 osôb 194 automobilov (vo Francúzsku to bolo 49 a v Nemecku 33). Rozvoj motorizácie si vyžadoval výstavbu cestnej infraštruktúry, najmä siete pevných ciest. V r. 1924 v severnom Taliansku bola vybudovaná prvá autostráda na svete, ktorá spájala Miláno a Varese. V Európe sieť diaľnic vznikala už v medzivojnovom období (v r. 1939 ich malo Nemecko už 4000 km). Rozvoj automobilizmu vplýval na rozvoj turizmu veľmi výrazne, pretože umožnil individuálne cestovanie aj do lokalít, ktoré boli dovtedy horšie dostupné inými dopravnými prostriedkami (Kurek a kol. 2007).

Rozvoj ***leteckej*** dopravy pripadá na obdobie po 2. svetovej vojne a bol spätý najmä s nahradením vrtuľových lietadiel prúdovými (50. roky minulého storočia), ktoré boli omnoho rýchlejšie a ekonomickejšie. Od tohto momentu sa začal zvyšovať podiel charterovych[11] letov.

Na ***Slovensku*** od pol. 19. storočia, v období národného obrodenia, bola turistika podporným nástrojom posilňovania národného povedomia. Z tých čias sú známe najmä turistické výlety J. Kollára na Znievsky vrch a Vyšehrad, štúrovcov na Devín a Kriváň, z ktorých sa neskôr stali národné púte (Dancák 2005).

V 19. storočí sa vďaka rozvoju dopravy zvýšil počet cestujúcich osôb natoľko, že vyznikla potreba ich organizácie, čo viedlo k vzniku prvých cestovných kancelárii (rámček 9).

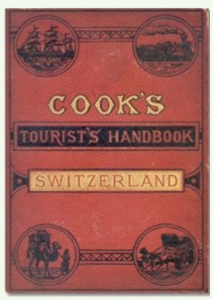
11 Z angl. „*charter*" – prenajatý dopravný prostriedok napr. lietadlo, autobus, preprava mimo pravidelných liniek. V leteckej doprave rozlišujeme:
- *osobný charter* – celá kapacita lietadla je prenajatá cestovnou kanceláriou,
- *part-charter* – ide o prenájom lietadla na pravidelnej linke, ktorého celá kapacita je vyhradená pre organizovanú skupinu turistov,
- *split-charter* – keď sa v lietadle prepravujú viac ako dve organizované skupiny,
- *block off charter* – náhrada pravidelnej linky charterovou, pričom sa jedným smerom uskutočňuje preprava na pravidelnej linke a druhým smerom nepravidelná preprava na objednávku). (Gúčik a kol. 2006)

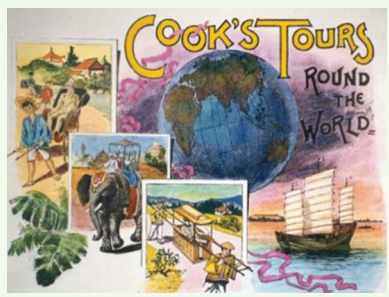
Prvá cestovná kancelária RÁMČEK 9

Thomas Cook (1808–1892) zakladateľ prvej cestovnej kancelárie, ktorá funguje dodnes pod názvom Thomas Cook Group (nemýľte si ho s moreplavcom a bádateľom Jamesom Cookom, ktorého sme spomínali vyššie - 18 stor.). Prvý „zájazd" o ktorom máme záznamy zorganizoval 5.7.1841 v Leicesteri v Anglicku.

Myšlienka ponúkať exkurzie napadla Cookovi počas čakania na dostavník na *London Road at Kibworth*. Po tom čo otvorili predĺženú trasu *Midland Counties Railway* z *Nottinghamu* do *Londýna* ako striktný baptista sa rozhodol zorganizovať cestu pre 570 bojovníkov proti alkoholu z *Leicesteru* na manifestáciu do *Loughborough*, čo predstavovalo vzdialenosť 11 míľ (teda asi 18 km). Po zložitých vyjednávaniach so *Škótskou železničnou spoločnosťou* sa mu napokon 5. júla 1841 podarilo presadiť myšlienku na zavedenie novinky. Išlo o prvý rozšírený cestovný balíček, ktorý v cene jeden šiling na osobu zahŕňal cestovný lístok a jedlo na cestu vlakom. Z poplatkov vybratých od pasažierov mu bol vyplácaný podiel, keďže cestovné lístky, ktoré boli legálnym kontraktom len medzi spoločnosťou a pasažierom, nemohli byť vydávané na jeho vlastné náklady (Ingle 1991).

Myšlienku ponuky cestovných služieb ďalej rozvíjal. 4.8.1845 zabezpečoval ubytovanie pre skupinu cestujúcu z *Leicesteru* do *Liverpoolu*. V r. 1846 zorganizoval pre 350 ľudí z *Leicesteru* zájazd do Škótska, ale nedostatok obchodných skúseností ho priviedol k bankrotu. Nevzdal sa však a pokračoval až zaznamenal úspech, keď zorganizoval zájazd na výstavu do Londýna. Následne bol organizátorom prvej zahraničnej exkurzie do Paríža. V nasledujúcich rokoch začal organizovať vlastné tzv. „*grand circular tours*" po Európe. V r. 1860 zrealizoval pobyty pre skupiny v Švajčiarsku, Egypte, USA. Zaviedol tzv. „*inclusive independent travel*" (mohli by sme to nazvať zájazdy „na mieru", zorganizované podľa individuálnych požiadaviek klienta, j. t. doslova v ktorých je zahrnuté všetko čo cestovateľ počas cesty potrebuje). Svojim zákazníkom teda ponúkal možnosť slobodného výberu trasy, ktorú chceli absolvovať. Účtoval si za to poplatok na cestu, jedlo a ubytovanie v presne určenom čase. Bol natoľko úspešný, že v rokoch 1862-1863 ho *Škótska železničná spoločnosť* prestala podporovať. Preto sa rozhodol prevádzkovať tento „*zájazdový biznis*" sám. (Ingle 1991)

a) *b)* *c)*

Obrázok 18
a) Prvý knižný sprievodca po Švajčiarsku z r. 1874
b) Propagačný leták na cestu okolo sveta z r. 1872-1873
c) Zmenáreň Thomas Cook (1878)
Zdroj: TC (2015)

Známy sa stal predovšetkým tým, že zorganizoval prvý vlakový charterový zájazd z *Leicesteru* do *Loughboroughu*. Ďalej začal organizovať zájazdy na svetovú výstavu v Paríži, zájazdy do Švajčiarska, Talianska, Egypta, USA a dokonca ja cestu okolo sveta na lodi Oceanic. (Ingle 1991)

Spolu so svojim synom *John A Masonom Cookom* uzatvorili partnerstvo a premenovali cestovnú kanceláriu na *Thomas Cook & Son*. Následne dostali povolenie na podnikanie v Londýne na *Fleet Street*. Po čase Cook prestal organizovať individuálne zájazdy a zameral sa len na sprostredkovanie zahraničných a domácich zájazdov. Jeho kancelária zahŕňala aj obchod s cestovateľskými potrebami, kde predával ďalekohľady, knižných sprievodcov, kufre, cestovné topánky a pod. Svoj podnik vnímal ako sociálnu a náboženskú službu obyvateľom. Nad priezormi svojej kancelárie prevádzkoval spolu so svojou manželkou hotel pre abstinentov. Jeho syn mal na starosti obchodné expertízy, ktoré im umožňovali expandovať. Ďalšou z noviniek zavedenou v r. 1866, boli tzv. hotelové poukazy - „*hotel coupon*" (predchodca dnešného voucheru, poukazu na služby CK). Išlo o samostatné oddeliteľné kupóny v rámci „účtovnej knihy", ktorú vydával každému cestovateľovi na stravu a ubytovanie v hoteloch a reštauráciách, ktoré mal na svojom zozname tzv. „*Cook list*". (Ingle 1991)

V r. 1865 CK organizoval poznávacie zájazdy do USA a ako špeciálnu službu ponúkal turistom možnosť ich vyzdvihnutia priamo z miesta bydliska. Sprievodcom zájazdu bol *John Mason Cook.* Tematicky by sme mohli túto formu označiť ako *dark* resp. *heritage turizmus*, keďže tematicky bol zameraný na poznávanie miest, kde prebiehali boje počas občianskej vojny US. (Ingle 1991)

V r. 1871 uzatvorili krátke a búrlivé partnerstvo s Americkým podnikateľom *Jenkinsom* a premenovali kanceláriu na *Cook, Son and Jenkins*. Po rozdelení kancelárie sa však vrátili k pôvodnému menu (Ingle 1991)

V r. 1872 začali organizovať cesty okolo sveta za 200 guinei, ktorá zahŕňala cestu parníkom cez Atlantik, cestu dostavníkom naprieč Amerikou, kolesovým parníkom cez Japonsko a pozemnú cestu naprieč Čínou a Indiou. Cesta trvala 222 dní. V r. 1874 zaviedol aj tzv. „*circular notes*", produkt, ktorý sa stal neskôr známy ako cestovné šeky[18] *American Express's.* (Ingle 1991)

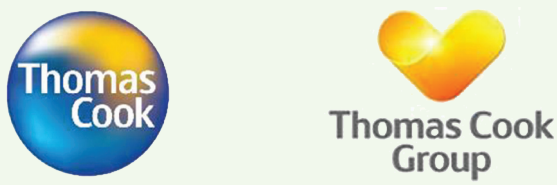
Samozrejme ako to už niekedy v rodinách býva, aj v rodine Cookovcov nedali názorové nezhody medzi otcom a synom na seba dlho čakať. Napokon viedli k tomu, že sa Thomas rozhodol v r. 1879 ísť do dôchodku. Vrátil sa do Leicestershiru a tam žil v tichosti až do smrti. (Ingle 1991)

Jeho syn spolu so svojimi dvoma synmi pokračoval v rozvoji spoločnosti a to aj vďaka tomu, že počas 80. rokov 19. storočia zahrnuli do svojho portfólia zájazdy do oblasti Blízkeho a Stredného východu a to tak, že využili služby vojenského a poštového transportu pre Britániu a Egypt. V r. 1888 už mali kancelárie po celom svete, vrátane troch v Austrálii a jednej v Aucklande na Novom Zélande. V r. 1890 spoločnosť predala 3,25 milióna lístkov. Sám John Mason Cook propagoval a aj sám viedol zájazdy napr. na Blízky a Stredný Východ, kde bol dokonca miestnymi označovaný za „*druhého najväčšieho muža v Egypte*". Napokon sa počas sprevádzania nemeckého imperátora Wilhelma II Palestínou v r. 1898 nakazil infekčnou dyzentériou a o rok na to zomrel (Ingle 1991).

12 Prvé cestovné šeky sa však začali vydávať skôr londýnskou zmenárenskou spoločnosťou: London Credit Exchange Company a mohli sa používať v 90 európskych mestách (už 1.1.1772). Spoločnosť American Express vyvinula široko použiteľný systém šekov až v r. 1891, ale dokázala sa presadiť omnoho širšie a stala sa jedným z ich najväčších distribútorov

Jeho synovia neboli veľmi úspešní v podnikaní a napokon v r. 1928 museli spoločnosť predať belgickej spoločnosti *Compagnie Internationale des Wagons-Lits – International Sleeping-Car*. Počas 30. rokov minulého storočia sa im podarilo spoločnosť konsolidovať, predovšetkým vďaka zájazdom do Egypta a Palestíny. Dokonca v tom čase firma bola jedným z najväčších zamestnávateľov v Egypte. Po prepuknutí II. svetovej vojny bola centrála tejto spoločnosti obsadená okupantmi a následne vrátená Britom. V 1941 na sté výročie založenia bola predaná štyrom železničným spoločnostiam s cieľom expanzie. V r. 1948 bola spoločnosť znárodnená a ovládaná Britskou komisiou pre transport. Následne ponúkala zahraničné zájazdy predovšetkým do Španielska, Talianska a Švajčiarska. Zaviedla aj takzvané *„lacné dovolenkové balíčky"*, ktoré obsahovali ubytovanie a transport. Opäť sa však dostala do ťažkostí a tak sa vláda rozhodla 26. mája 1972 predať ju konzorciu spoločností (*Trust House Forte, Midland Bank a Automobile Association*). Nad týmto zoskupením v r. 1977 získala kontrolu *Midland Bank,* ale keďže americké zákony neumožňovali žiadnej banke vlastniť cestovnú kanceláriu, bola americká divízia spoločnosti predaná spoločnosti *Dun&Bradstreet* v r. 1975. (TC 2012)

Nasledovalo obdobie, kedy spoločnosť prechádzala doslova *„z rúk do rúk"* či už celá alebo jej časti. Posledný vývoj je spätý s *nemeckou spoločnosťou C&N Touristic AG* (vlastniaca okrem iného aj leteckú spoločnosť *Lufhansa*), ktorá ju nadobudla a premenovala na *Thomas Cook AG*. V r. 2007 oznámila fúziu s *My Travel* a nová spoločnosť *Thomas Cook Group plc* zaknihovala svoje akcie na londýnskej Burze. V r. 2008 *Thomas Cook* kúpil *Canadian travel wholesaler IFS Voyages* (zahŕňa aj *Fun Sun Vacations, Intair*, *Exotik Tours*, *Boomerang Tours* a i.). V r. 2013 prešla spoločnosť dôležitými zmenami a nová spoločnosť *Thomas Cook Group* 1. októbra 2013 odštartovala aj podpornú re-brandingovú kampaň pod názvom *„Sunny Heart"*, ktorá je pokrytá aj novým logotypom (obrázok 19b).
Zdroj: Ingle (1991); TC (2012; 2015)

a) *b)*

Obrázok 19
a) Pôvodné logo Thomas Cook AG
b) Thomas Cook Group (od r. 2013)
Zdroj: TC (2012; 2015)

Ďalším faktorom akcelerácie rozvoja turizmu bolo skrátenie pracovného času, ktoré si vynútili rôzne robotnícke organizácie a odbory. Výsledkom ich iniciatív v období rokov 1850-1950 bolo zavedenie zákonov, ktoré v mnohých európskych krajinách a USA obmedzovali týždenný pracovný čas z 80-

90 hodín (11-13 h. denne a 7 dní v týždni) na 40-48 hodín (t. j. 8-9 h. denne a 5 dní v týždni). Okrem toho v druhej polovici 19. storočia boli zavedené neplatené voľné dni (najprv vo Veľkej Británii na základe *Bank Holiday Act* v r. 1871 a neskoršie aj v iných krajinách). Robotníkom bolo priznané právo na platenú dovolenku až v medzivojnovom období (Kurek a kol 2007). Od roku 1910 zaručoval dovolenku, minimálne 10 dní, zákon o obchodných pomocníkoch. Po prvej svetovej vojne sa zákonom zaručená platená dovolenka vo väčšine štátov rozšírila aj na iné kategórie pracujúcich. Dovolenka sa postupne sa stala masovou záležitosťou pre strednú vrstvu i pre robotníkov (Dancák 2005).

Nová etapa vývoja je spojená predovšetkým so vznikom turistických spoločností. Ich cieľom bola hlavne organizácia cestovného ruchu, výstavba turistickej infraštruktúry, hlavne „turistických útulkov", značkovanie turistických chodníkov a popularizácia turizmu v spoločnosti. V 19. storočí pod vplyvom narastajúceho turizmu a popularizácie poznatkov z vlastivedy v európskych krajinách začali vznikať prvé organizácie a turistické združenia:

- British Alpine Club (1857),
- Osterreichischer Alpenverein (1862),
- Schweizer Alpen Club (švajcer) (1863),
- Club Alpino Italiano (1863),
- Deutscher Alpenverein (1869) (dojče alpnfeajn),
- Uhorský karpatský spolok (Magyarországi Kárpát Egyesület) (1873)
- Galicyjskie Towarzystwo Tatrzańskie (1873)
- Club Alpin Francais (1874).
- Hrvatski planinarski savez (1874) (Kurek a kol. 2007).

Z týchto potom vznikali medzinárodné turistické spoločnosti. V r. 1934 bola založená Medzinárodná únia organizácií pre propagáciu turizmu (The International Union of Official Tourist Propaganda Organizations (IUOTPO), ktorá sa postupne transformovala na UNWTO pri OSN).

Aj na Slovensku (vtedajšie územie Uhorska) v druhej polovici 19. storočia vznikali prvé turistické organizácie. Najväčším a najznámejším bol *Uhorský karpatský spolok* (*Magyarországi Kárpát Egyesület*). Tento turistický spolok založila skupina nadšencov 10. augusta 1873 v Starom Smokovci. Organizovali turistickú činnosť prevažne na Slovensku, najmä vo Vysokých Tatrách. S jeho činnosťou sú spojené aj začiatky ochrany prírody, sprievodcovskej a záchrannej služby. Spolok budoval chaty, cesty, značil turistické chodníky. Vedúcim spolku bol banskoštiavnický lekár a horolezec Edmund Téry, ktorý sa zaslúžil o rozvoj turistiky najmä vo Vysokých Tatrách. Spolok fungoval až

do prvej Česko-slovenskej republiky a v r. 1918 zanikol (KTS 2015; Dancák 2005).

Ako ukazuje *Uhorský karpatský spolok*, aj napriek tomu, že do roku 1918 nebolo možné na území Slovenska založiť samostatný slovenský turistický spolok, organizovaná turistika sa úspešne rozvíjala vo viacerých regiónoch krajiny. J. Terezčák (in KTS 2015) zostavil genealógiu jednotlivých jeho sekcií:

21. 5. 1881 - Gemerská sekcia so sídlom v Rožňave
14. 8. 1881 - Východo-karpatská sekcia v Novom Meste pod Šiatrom (Sátoraljaújhely)
26. 2. 1882 - Novoveská sekcia so sídlom v Spišskej Novej Vsi
12. 5. 1882 - Sitnianska sekcia v Banskej Štiavnici
29. 4. 1884 - Liptovská sekcia v Liptovskom Sv. Mikuláši
14. 2. 1886 - Tatranská sekcia so sídlom v Kežmarku
23. 5. 1886 - Magurská sekcia so sídlom v Spišskej Starej Vsi
26. 5. 1889 - Zvolenská sekcia so sídlom v Banskej Bystrici
14. 2. 1889 - Hnilecká sekcia so sídlom v Gelnici
jún 1896 - Levočská sekcia so sídlom v Levoči
15. 10. 1905 - Prešovská sekcia so sídlom v Prešove
3. 12. 1912 - Košická sekcia so sídlom v Košiciach
l2. 12. 1913 - Lyžiarska sekcia v Spišskej Novej Vsi
21. 6. 1914 - Sekcia Branisko so sídlom v Spišskom Podhradí
25. 11. 1917 - Fatranská sekcia so sídlom vo Vrútkach
23. 3. 1918 - Hornotrenčianska sekcia so sídlom v Žiline
24. 4. 1918 - Podtatranská sekcia so sídlom v Poprade. (KTS 2015)

Ako sa uvádza na stránkach Klubu slovenských turistov (KTS 2015) po vyhlásení Česko-slovenského štátu 28. 10. 1918 prijal *Ústredný výbor Klubu českých turistů* dňa 13. 11. 1918 na svojom zasadnutí za účasti 12 členov rozhodnutie o novom názve *Klub česko-slovenských turistov*. V roku 1918 mal KČT vo svojich 53 odboroch takmer 5 000 členov (KTS 2015).

Súčasne so vznikom turistických klubov začali vznikať aj organizácie zastrešujúce podnikateľov, ktorí pôsobili v spoločnostiach spätých s turizmom (predovšetkým v hotelierstve). Prvé hotelierske organizácie vznikli vo Švajčiarsku v r. 1882 a v Rakúsku v r. 1886. (Kurek a kol. 2007)

Hlavnými turistickými destináciami v 19. storočí boli historické mestá, prímorské územia, kúpele a horské územia. Naďalej sa najväčšiemu záujmu tešili talianske mestá (hlavne: *Rím*, *Benátky* a *Florencia*) a francúzske mestá (hlavne: *Paríž* a *Marseille*. V prímorských územiach boli najpopulárnejšie stredomorské kúpele (obzvlášť vo Francúzsku). *Azúrové pobrežie* sa stalo veľmi obľúbeným miestom odpočinku Britov. Rozvoj zaznamenali aj re-

kreačné strediská v blízkosti veľkých miest, ktoré slúžili najmä ako miesto rekreácie ich obyvateľov miest v ich zázemí. Napríklad *Brighton* slúžil ako hlavné zázemie pre obyvateľov Londýna, *Atlantic City* pre New York, *Oostende* pre Brusel, *Boulogne-sur-Mer* a *Deauville* pre Parížanov a Sopot pre Gdańsk. (Kurek a kol. 2007)

19. storočie bolo tiež obdobím rozvoja európskych ***kúpeľov*** (liečebných zariadení, sanatórií, kolonád pre pitné kúry na báze liečivých minerálnych vôd, kúpeľných hotelov najmä vyššej úrovne, penziónov, objektov zábavy a pod.) Medzi najpopulárnejšie v tom období patrili: *Baden*, *Vichy*, *Karlové Vary*, *Mariánske Lázne*, *Bagnères De Bigorre* (v Pyrenejach), *Aix-les-Bains* (neďaleko Nont Banc), *Bath*, *Krynica, Budapešť, Bardejovské Kúpele* a i. Kúpele sa stali v 19. a na začiatku 20. storočia aj miestami stretnutia umelcov, politikov a podnikateľov. Väčšina európskych kúpeľov sa zmenila z monofunkčných liečebných stredísk na liečebno-rekreačné strediská. (Kurek a kol. 2007)

Horská turistika sa najvýraznejšie rozvíjala v Alpách a v menšej miere aj v iných pohoriach. Vďaka rozvoju železničných tratí v období 1880-1914 zaznamenali tieto strediská najväčší rozvoj. V tom období sa vybudovali veľké a prepychové hotely, lanovky, zubačky (smerujúce na zaujímavé vyhliadkové body). Do II. svetovej vojny sa turizmus v horách sústreďoval len na letnú sezónu. Najlepšie renomé mali turistické strediská v Alpách ako napr. *St. Moritz*, *Davos* a *Arosa* vo Švajčiarsku alebo *Bad Gastein* v Rakúsku. V medzivojnovom období sa v horských regiónoch začína rozvíjať aj zimná turistika spätá s lyžovaním. Veľký vplyv na jej popularizáciu mal nórsky prieskumník, vedec a diplomat *Fridtjöf Nansen*, ktorý v r. 1888 prešiel naprieč Grónskom na lyžiach. V tomto období sa začínajú stavať prvé lyžiarske vleky a sedačkové lanovky. Medzi prvé ***lyžiarske*** strediská parili: *Sestriere* v Taliansku (vybudované v nadmorskej výške 2035 m), *Alpe d'Huez*, *Meribel a Le Revard* vo Francúzsku. Prvá generácia nových stredísk bola vybudovaná ešte pred II. svetovou vojnou a to nad hranicou stálych sídel, vysoko v horách, kde boli veľmi dobré podmienky pre lyžovanie. Významným momentom, ktorý prispel k spopularizovaniu zimných športov, patrilo aj zorganizovanie zimných olympijských hier (prvé ZOH sa konali v r. 1924 r. *Chamonix* vo Francúzsku). (Kurek a kol. 2007)

V medzivojnovom období začali hrať v rekreačnom turizme dôležitú úlohu turistické dediny (holiday villages), ktoré boli situované v atraktívnom prírodnom prostredí. Aj v prímestských zónach sa začali objavovať mnohé rekreačné strediská, kde si obyvatelia veľkých miest stavali letné domy (hlavne v okolí *Paríža*, *Berlína*, *Viedne*, *Prahy*, *Varšavy* a i.). (Kurek a kol. 2007)

5.6. Turizmus po II. svetovej vojne

V prvých rokoch po II. svetovej vojne neboli vhodné podmienky pre rozvoj turizmu. Išlo o obdobie povojnovej obnovy. Avšak už od r. 1950 dochádza k viditeľnému oživeniu turizmu, ktorý narastal v ďalších rokoch rýchlym tempom. V rokoch 1950-2000 priemerný medziročný globálny prírastok objemu evidovaných medzinárodných pobytov bol na úrovni 6,8%, čo znamená 30-násobné zväčšenie (obrázok 20, tabuľka 8). Najdôležitejším faktorom rozvoja turizmu v tom období bol hospodársky rast sveta, najmä krajín západnej Európy a severnej Ameriky ako aj niektorých ázijských krajín. Veľký význam mal aj rozvoj dopravy, najmä intenzity jej využívania (predovšetkým osobných automobilov a leteckej dopravy). V r. 1960 bolo vo Francúzsku evidovaných 5,5 mil. osobných automobilov (122 áut na 1000 ob.), v Nemecku - 4,3 mil. osobných automobilov (81 áut na 1000 ob.) a v USA to bolo – 61,4 mil. osobných automobilov (340 áut na 1000 ob.). Prakticky už v 70. a 80. rokoch 20. storočia vo vysoko rozvinutých krajinách každá rodina disponovala vlastným autom. Narastal tiež objem voľného času vďaka skracovaniu pracovného času ako aj znižovaním množstva času, ktorý bolo potrebné venovať domácim prácam (mechanizácia, automatizácia, informatizácia). Výsledkom bolo vytvorenie disponibilného času pre turizmus. Ako reakciu na hrôzy druhej svetovej vojny prijala 10.12.1948 OSN *Všeobecnú deklaráciu o ľudských právach*. Keďže sa OSN stotožnila s myšlienkou, že voľný čas, oddych, rekreácia a turizmus sú osožné tak pre jednotlivcov ako aj pre spoločnosti, ustanovila v tomto dokumente právo každého človeka na odpočinok a voľný čas vrátane platených sviatkov. (Kurek a kol. 2007)

Po II. svetovej vojne sa najrýchlejšie začali rozvíjať turistické oblasti Stredomoria (najmä pobrežie Francúzska, Španielska a Talianska). V Španielsku bola istým impulzom navyše aj devalvácia španielskej pesety, čo spôsobilo, že krajina sa stala pre turistov veľmi lacná. Druhým faktorom bola rýchla výstavba prímorských rekreačných stredísk. Po španielsku sa zdynamizoval rozvoj aj v Grécku, vtedajšej Juhoslávii, Tunisku, Maroku a Turecku. Povojnový rozvojový optimizmus a nárast blahobytu prispel k rozšíreniu turistickej ponuky a rozšíreniu ponúkaných foriem turistiky (napr.: zjazdové lyžovanie, zaoceánske plavby - cestovanie turistickými loďami po Stredomorí a Karibiku, kongresová turistika, výstavy, trhy, festivaly, športové podujatia a i.). Najväčší rozvoj zjazdového lyžovania nastal v 60. - 70. rokoch 20. stor., kedy vznikla väčšina lyžiarskej infraštruktúry. V alpských krajinách vo vysokých polohách boli v tom čase vybudované veľké strediská zimných športov. Tieto strediská sa dodnes vyznačujú vysokým štandardom turistickej infraštruk-

túry. Istým problémom prudkého rozvoja turizmu v niektorých destináciách boli isté negatívne prejavy (najmä negatívne dopady na prírodné prostredie). Ďalšou charakteristickou črtou povojnového turizmu bola aj priestorová expanzia mimo tradičné regióny a turistické strediská. Výsledkom bolo to, že okrem Európy sa sformovali turistické regióny aj v severnej Afrike, na juh od Sahary, ďalej v oblasti Karibiku a Mexického zálivu ako aj v niektorých častiach Ázie, južnej Ameriky a Oceánie. (Kurek a kol. 2007)

Oproti obdobiu povojnovej obnovy dochádza v posledných rokoch k istým zmenám v spôsobe života veľkých skupín ľudí, ktorí začínajú meniť preferencie v oblasti trávenia voľného času či turistických zájazdov. Mnohé tradičné turistické regióny preto strácajú na význame (napr. v Španielsku Costa Brava, kde 60 - 70. bolo vybudovaných mnoho hotelov, ktoré už nezodpovedajú nárokom súčasných turistov). Stagnáciu možno pozorovať aj vo veľkých strediskách zimných športov v Alpách, čo je spojené s nárastom počtu osôb, ktoré uprednostňujú nenáročné formy turistiky ako aj otváranie nových trhov v krajinách tretieho sveta. Od 80. rokov minulého storočia sa objavujú myšlienky harmonického rozvoja turizmu, čiže udržateľný turizmus a ekoturizmus, ktoré si nachádzajú čoraz viac prívržencov. Viditeľné sú tiež tendencie rozdeľovania turistiky podľa charakteru cieľových destinácií (napr. na pobyty v prímorských strediskách, horských strediskách, pamiatkovo chránených mestách či v národných parkoch). (Kurek a kol. 2007)

Súčasný globálny turizmus hádam najviac ovplyvnil nový fenomén – terorizmus. Z najtragickejších udalostí je potrebné uviesť: 9/11 – útoky na USA v r. 2001, útok na turistov na ostrove Bali v r. 2002, útok na turistov pri Luxore v r. 1997 a v blízkosti Egyptského múzea v Káhire v tom istom roku, či zostrelenie lietadla s prevažne ruskými turistami v r. 2015 nad Sinajským polostrovom v Egypte, útoky v Londýna (2005), Madride (2004), ale aj nedávne teroristické útoky v Paríži (2015). Negatívny vplyv na rozvoj turizmu majú aj prírodné katastrofy, ktoré okrem ľudských obetí prinášajú aj ohromné materiálne škody (spomeňme napr. tsunami v decembri 2004 v Indickom oceáne alebo tropickú búrku, ktorá zdevastovala Vanuatu začiatkom roka 2015).

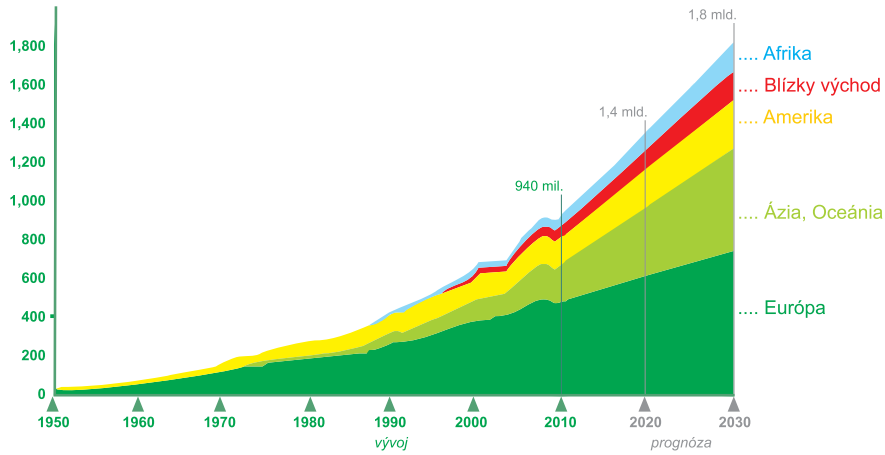
Záverom by sme mohli zhrnúť vývoj turizmu od r. 1950 nasledovne:

1. Od r. 1950 do r. 2014 narástol počet turistických pobytov vo svete takmer 45 násobne z 25 mil. na 1,1 miliardu ročne.
2. Kým v r. 1950 tvoril podiel turistov v 15 top svetových destináciách 88% medzinárodných príjazdov, v r. 1970 – to bolo už len 75% a v r. 2005 len 57%.
3. V r. 2006 dosiahol počet medzinárodných príjazdov 842 mil., čo predstavuje 4,6% ročný rast.

4. Do roku 2030 sa odhaduje nárast počtu medzinárodných pobytov až na úroveň 1,8 miliárd, pričom viac ako 1/3 podiel bude pripadať na európske turistické destinácie. (UNWTO 2015; Kurek a kol. 2007; tabuľka 8; obrázok 20)

Rok	Svet	Európa
1950	25	17
1960	69	59
1970	166	113
1980	278	176
1990	441	265
2000	681	384
2004	763	416
2010	1 008	527
2014	1 113	582
Odhad do r. 2030	*1800*	*744*

Tabuľka 8
Evidovaný počet realizovaných medzinárodných turistických pobytov (v mil.)
Zdroj: UNWTO in Kurek (2007:57

Obrázok 20
Vývoj a prognóza evidovaného počtu medzinárodných turistických pobytov (v mil.)
Zdroj: UNWTO (2015:14)

6. VYBRANÉ FORMY TURIZMU

Pouličná gastronómia – Macao, Čína, 2014
Foto: K. Matlovičová

Mimoriadna akcelerácia rozvoja turizmu vo svete, motivovaná jednak nárastom blahobytu a následnými zmenami v spôsobe života stále početnejších skupín jednotlivcov na celom svete, vedie k neustálemu rozširovaniu ponuky. Naznačený historický vývoj turizmu jasne tento trend potvrdzuje. Kým pred zhruba sto rokmi by sme mohli poľahky klasifikovať záujmy turistov v rámci cestovania na pobytové, poznávacie a obchodné, dnes už narážame na takú pestrosť turistických cieľov a záujmov, že klasifikovať ich do zmysluplného systému je naozaj zložité. Okrem pestrosti dnes existujúcich foriem je problémom aj dynamika zmien dopytu, ktorý je kľúčovým faktorom ovplyvňujúcim ich vznik. To je dôvod prečo nie je možné vytvoriť klasifikáciu, ktorá by vyčerpávajúcim spôsobom pokrývala všetky existujúce varianty tak fluidného, nesmierne diferencovaného a štruktúrovaného fenoménu akým je turizmus.

Viacerí autori nerozlišujú medzi druhmi a formami cestovného ruchu. Ich vzájomný vzťah však doposiaľ nie je jednoznačne doriešený. Formy cestovného ruchu sa na najvyššej úrovni vyčleňujú podľa prevládajúcej činnosti účastníkov cestovného ruchu, t. j. podľa určitých štruktúrnych znakov cestovného ruchu, kým pre vymedzenie druhov cestovného ruchu sa používajú kvalitatívne znaky cestovného ruchu. Na nižších stupňoch členenia základných foriem cestovného ruchu sa aplikujú rovnaké kritériá ako pri druhovom členení, čo spôsobuje prelínanie oboch klasifikácií (Mariot 1983).

V kasickej práci od P. Mariota (1983) sa môžeme stretnúť s členením na druhy a formy cestovného ruchu a to nasledovne:

I. DRUHY CESTOVNÉHO RUCHU

Pre ich rozlíšenie P. Mariot (1983) identifikoval nasledujúce klasifikačné znaky:

I.a) *Kritérium času*

- *celoročný cestovný ruch* zahrňuje také formy cestovného ruchu, ktoré sa realizujú v priebehu celého kalendárneho roka.
- *sezónny cestovný ruch* tvoria také formy cestovného ruchu, ktoré z rozličných príčin nie je možné realizovať počas celého roka

I. b) *Kritérium dĺžka pobytu*

- *dlhodobý* cestovný ruch - viac ako 3 dni pobytu:
  - a) dlhodobý putovný cestovný ruch - 3 až 7 dní pobytu
  - b) dlhodobý pobytový cestovný ruch
- *krátkodobý* cestovný ruch - menej ako 3 dni pobytu:
  - a) víkendový CR
  - b) každodenný cestovný ruch - niekoľkohodinová účasť

I. c) *Kritérium motív účasti*

- *zotavovací* - s dôrazom na fyzickú a duševnú regeneráciu
- *poznávací* - s dôrazom na rozširovanie vedomostí
- *špeciálny* - s dôrazom na rôzne osobité záujmy účastníkov CR

I. d) *Kritérium počtu účastníkov*

- *individuálny* CR – turisti cestujú individuálne a miesto, obdobie aj dĺžku pobytu si určujú podľa vlastných úvah.
- *skupinový* CR - turisti cestujú zvyčajne v skupinách, spoločným dopravným prostriedkom, majú spoločné ciele, rovnakú dĺžku pobytu aj obdobie

I. e) *Kritérium finančných prostriedkov*

- *pasívny cestovný ruch* – tá časť CR, ktorá sa v platobnej bilancii štátu prejavuje záporne (veľmi zjednodušene: napr. výjazdový CR, z ktorého príjmy má iná krajina)
- *aktívny cestovný ruch* - vystupuje zdroj príjmov pre navštívené krajiny (najčastejšie príjazdový CR)

I. f) *Vo vzťahu k sledovanému územiu (najčastejšie štát)*

- *príjazdový* – v prípade krajiny turisti prichádzajúci na dané územie
- *výjazdový* - v prípade krajiny domáci obyvatelia, ktorí realizujú turistický pobyt mimo nej (v zahraničí)
- *domáci* - v prípade krajiny domáci obyvatelia, ktorí realizujú turistický pobyt v rámci územia republiky

I. g) *Ďalšie kritéria druhového členenia cestovného ruchu:*

- podľa veku účastníkov
- podľa druhov používaných dopravných prostriedkov a i.

II. FORMY CESTOVNÉHO RUCHU

Tu podľa Mariota (1983) je možné použiť nalsedujúce kritériá klasifikácie:

II. a) *Podľa dominantnej aktivity:*

1. *odpočinkový CR* (rekreačné aktivity orientované na fyzickú a psychickú regeneráciu človeka) spojený s premiestňovaním jeho účastníkov (poznávanie prírody, pešia turistika, cykloturistika, mototuristika, vodná turistika, táborenie, hry v prírode, lyžiarska turistika, poznávanie kultúrnohistorických pamiatok a i.).

Podľa charakteru týchto aktivít:

1a) rekreačného cestovného ruchu (vystupuje do popredia pobyt na jednom mieste a orientácia na jednu zá-

kladnú aktivitu - vodné športy a hry, loptové hry, rekreačná atletika, hry na ľade, lyžovanie, prechádzky) - významný komponent v rámci podskupiny - *prímestská* rekreácia

1b) liečebného cestovného ruchu - pobyt účastníkov cestovného ruchu na jednom mieste s orientáciou na aktívne využitie jeho predpokladov, vhodných pre zlepšenie zdravotného stavu účastníkov cestovného ruchu

2. *zamestnanecký CR* (určovaný najmä služobnými aktivitami) – určujú ho aktivity spojené s výkonom služobných povinností účastníkov cestovného ruchu (návšteva riadiacich inštitúcií rozličného stupňa, profesionálna spolupráca, účasť na vedeckých podujatiach a pod.).

3. *iné formy CR* (špeciálne aktivity) - určujú ich špeciálne aktivity jeho účastníkov, ktoré nie sú zamerané ani na regeneráciu síl ani na výkon služobných povinností (návštevy veľtrhov, kultúrnych, športových a iných podujatí, rybolov, poľovníctvo a i.).

II. b) *Dĺžka pobytu účastníkov:*

- krátkodobý
- dlhodobý

II c) *Časové rozloženie cestovného ruchu v priebehu roka:*

- celoročný
- sezónny

Ďalší z možných prístupov klasifikácií druhov turizmu vytvorila poľská geografka J. Warszyńska (1999). Ako kľúčový kasifikačný znak použila charakter motivácie turistického pobytu a rozlišuje:

A) *poznávaciu turistiku*, ktorá je spojená s vnútornou potrebou osobného (kultúrneho) rozvoja

B) *odpočinkovú (rekreačnú) turistiku*, ktorá je motivovaná predovšetkým potrebou regenerácie psychických a fyzických síl

C) *religióznu turistiku*, ktorá má predovšetkým náboženské (resp. s vierou súvisiace) motívy

D) *obchodnú turistiku*, ktorá je spätá s vybavovaním služobných (pracovných) záležitostí.

V rámci skupiny odpočinkového turizmu je ešte možné podľa Kureka a kol. (2007) rozlišovať dva odlišné motívy cestovania:

1. *zdravotný motív* - vyplýva z potrieb zdravotnej prevencie a liečenia prípadných chorôb,
2. motív spätý s potrebou realizovať určite osobné *záľuby* či pasie (ide o rozličné formy aktívnej rekreácie a športu, ktoré si môžu vyžadovať aj špeciálne zručnosti, či osobnú dispozíciu - napr. fyzickú kondíciu, zručnosť pri používaní turistického a športového náradia, náčinia, zariadení a pomôcok.

V našej práci sme vyčlenili šesť základných skupín turizmu:

1. *poznávací turizmus*
2. *odpočinkový turizmus*
3. *zdravotný turizmus*
4. *religiózny turizmus*
5. *obchodný turizmus*
6. *špecializovaný turizmus,*

ktoré budeme podrobnejšie charakterizovať. Kľúčovým difereciačným kritériom bola primárna motivácia, respektíve dominantná aktivita v rámci pobytu.

Tuk tuk - motorizovaná trojkolka, používaná ako taxík, Srí Lanka
Foto: K. Matlovičová

6.1. Poznávací turizmus

Morskí kočovníci a ich príbytky na vode (Sea Gypsy Village)
- Panyse Island, južné Thajsko
Foto: K. Matlovičová

6.1.1. Prírodný turizmus

Základom rozvoja prírodného turizmu sú nenarušené alebo človekom len čiastočne zmenené prírodné zdroje (prírodné prostredie, prípadne jeho jedinečné prvky). Pod pojmom prírodný turizmus budeme rozumieť všetky cesty, ktorých hlavných motívom je poznávanie, pozorovanie a obdivovanie prírody.

Predmetom záujmu účastníkov prírodného turizmu sú jednotlivé druhy rastlín, živočíchov, rastlinné a živočíšne spoločenstvá, geologické formy, či už pozemné alebo podzemné, oblasti zaujímavé z hľadiska zachovaných turistických hodnôt, zalesnené územia, horské a vodné oblasti, t. j. rôzne prímorské územia, územia v okolí jazier či riek. V anglosaskej literatúre sú v spojitosti s prírodným turizmom zaužívané označenia ako napr. *nature tourism* alebo *wildlife tourism*. Oba uvedené termíny odkazujú na turistické aktivity smerujúce k poznávaniu prírodných hodnôt, s ktorým je spojené získavanie nových skúseností a poznatkov o neživej a živej prírode. Pre charakteristiku tohto javu sa tiež používa termín „*zelený turizmus*“, resp. jeho anglický ekvivalent „*green tourism*“ (Kurek a kol. 2007).

! ***Prírodný turizmus*** môžeme definovať ako všetky turistické cesty, ktorých primárnym cieľom je návšteva a poznávanie prírodne cenných území prostredníctvom aktivít, ktoré nenarúšajú (alebo len v minimálnej miere) jeho integritu a charakter.

Spočiatku nemal prírodný turizmus komerčný charakter. Bol skôr doménou milovníkov prírody a jeho priestorový dosah sa obmedzoval len na niektoré prírodne cenné územia, predovšetkým národné parky. Hlavným motívom tejto formy turizmu je pobyt v prírodnom prostredí a blízky kontakt s prírodou, najčastejšie spojený so získavaním poznatkov o danej oblasti a pozorovaním prebiehajúcich prírodných procesov. Turisti preferujúci prírodný turizmus spravidla reprezentujú skupiny osôb s vysokým ekologickým povedomím a vzdelaním, uvedomujúce si význam zachovania prírodného dedičstva. Veľmi často sa angažujú v ochranárskych aktivitách a vystupujú proti komercializácii a masifikácii tejto formy turizmu. Z pohľadu udržateľnosti prírodného turizmu je ho nevyhnutné organizovať takým spôsobom, ktorý by zasahoval do prírodného prostredia čo najmenej. Naopak, žiaduce je, aby prispieval k zachovaniu prírodnej diverzity území, na ktorých sa rozvíja. V tomto smere môžu byť súčasťou pobytov aj aktivity vedúce k ochrane

či obnove už zničeného prostredia (vysádzanie stromčekov, zber odpadkov, prikrmovanie lesnej zveri a pod.)

Táto relatívne ohľaduplná forma turizmu si však tiež vyžaduje isté nevyhnutné materiálno-technické zabezpečenie. Ide predovšetkým o základnú turistickú infraštruktúru, ktorá umožní prístup k cenným prírodným oblastiam (siete turistických chodníkov v podobe značených poľných, horských či lesných ciest). Aby bola naplnená podmienka minimalizácie zásahov do prírody, predstavuje jej plánovanie a budovanie výzvu. V tejto súvislosti je potrebné uviesť aj opačný extrém označovaný ako *ekoterorizmus*. Ten označuje snahy o extrémne dôslednú ochranu prírodného prostredia prejavujúce sa strachom podniknúť akúkoľvek aktivitu v obave z možných negatívnych dôsledkov na prírodu, za škodlivé, pretože vedú k stavu paralýzy a rozvojovej letargie.

Niektoré z komerčných produktov ponúkajú turistom možnosť poznávania prírody za použitia dopravných prostriedkov (terénne autá, vzdúvadlá, motorové člny, rogalá, malé lietadlá a pod.), pričom trasy poznávania sú vopred určené stanoveným programom a konajú sa pod dohľadom skúsených sprievodcov. Súčasťou programu môže byť aj lov (rýb, lesnej zveri a pod.) či zbieranie lesných plodov. Osobitným druhom prírodného turizmu sú cesty s cieľom pozorovania zvierat v ich vlastnom prostredí. Objektmi pozorovania môžu byť vtáky v ich prirodzených hniezdiskach („*birdwatching*"), pozorovanie veľrýb („*whalewatching*"), delfínov, dravcov, tiež iných zriedkavých druhov zvierat, napr. horské gorily v Rwande, šimpanzy v Ugande, americké bizóny v severnej Amerike, kengury a pštrosy v Austrálii. Takéto pozorovanie je zvyčajne spojené s fotografovaním divokej prírody (napríklad *photo safari*). Ďalšími formami prírodného turizmu spojeného s obdivovaním prírody, ktoré sa v posledných rokoch stávajú stále populárnejšie, sú od 80. rokov minulého storočia aj *ekoturizmus* (Kurek a kol. 2007), alebo tzv. *geoturizmus* (pojem zavedený v roku 2002; viac ďalej v texte v časti geoturizmus, geoparky).

Spomedzi súčasných foriem turizmu orientovaných na poznávanie a obdivovanie prírody je možné vyčleniť:

a) polárny turizmus
b) ornitologický turizmus
c) turistické safari
d) geoturizmus
e) ekoturizmus,

ktorým sa budeme venovať v nasledujúcich kapitolách.

6.1.1.1 Polárny turizmus

Za polárne územia sa zvyknú považovať všetky územia, ktoré sa nachádzajú za polárnymi kruhmi. Iné vymedzenie sa odvíja od severnej a južnej hranice lesa alebo tajgy, územia tundry a večného snehu. Sú to územia s majestátnymi krajinnými scenériami a človekom takmer nedotknutou prírodou. Impulzom k rozvoju turizmu bola predovšetkým túžba po jedinečnom a nevšednom zážitku z návštevy človekom málo prebádaných miest sveta, ktoré sú vďaka svojej polohe a drsnej klíme pre väčšinu obyvateľov len veľmi ťažko dostupné.

! K ***polárnemu turizmu*** (*polar tourism*, *polar travel*) zaraďujeme všetky pobyty, ktorých hlavným motívom je návšteva, obdivovanie a poznávanie prírodného prostredia za severným a južným polárnym kruhom spojené s návštevou a poznávaním miestnych komunít, ktoré toto nehostinné územie obývajú.

Polárny turizmus patrí medzi formy turizmu, ktoré majú dlhú, v tomto prípade takmer dvestoročnú tradíciu. Jeho rozvoj bol podmienený najmä záujmom o poznávanie odľahlých a nehostinných území, ktoré sú celoročne alebo takmer počas celého roka pokryté snehom alebo ľadovcom. Prvopočiatky sú datované do prvej polovice 19. storočia, kedy mal charakter individuálne organizovaných ciest najmä do oblasti ***Arktídy*** (napr. s cieľom rybolovu, lovu divo žijúcej zveri, či zdolania niektorých atraktívnych horolezeckých cieľov) (Conway 1897; Williams 1859; Suydam 1899). Masový charakter nadobudol už v polovici 19. storočia v dôsledku rýchleho rozvoja dopravy, najmä železničnej a lodnej (parníky). Niektoré zdroje (napr. Brendon 1991) sa odvolávajú na prvé organizované zájazdy Thomasom Cookom, ktoré boli koncipované na báze partnerstva medzi železničnými a námornými spoločnosťami. V 80. rokoch 19. storočia napríklad Cook ponúkal návštevu odľahlých severských oblastí na Aljaške, v Kanade, (napr. zájazd: „*Klondike Gold Rushes*“ – *Zlatá horúčka na Klondiku*) alebo škandinávskych arktických oblastí (napr. zájazd do Laponska: „*Land of the Midnight Sun*“ – *Krajina polnočného slnka*, resp. *Krajina kde slnko nezapadá*) (Dufferin 1873; duChaillou, 1881, Pacific Steamship Company 1885).

Prvopočiatky antarktického turizmu siahajú do obdobia rokov 1957-1959, kedy boli uskutočnené štyri národné výpravy argentínskeho a čilského námorníctva na ***Antarktídu***. Na palube lodí boli ubytovaní aj turisti, ktorých prostriedky za „výlet“ boli využité na financovanie vysokých nákladov spo-

jených s cestou do tejto nehostinnej oblasti. O najväčšiu propagáciu Antarktídy sa však zaslúžili expedície Richarda Byrda, Viviana Fuchsa a Edmunda Hillaryho. Prvé antarktické cruisingové plavby začal organizovať v roku 1966 Lars Eric Lindblad. Ich súčasťou bolo aj objavovanie ťažko dostupných území, ku ktorým dopravoval turistov na gumených motorových člnoch (zodiakoch). Neskôr boli nahradené plavidlami špeciálne určenými pre „malé expedície" s kapacitou 50-120 pasažierov. Prvé väčšie plavidlo, ktoré bolo použité pre prepravu turistov do oblasti bola *Ocean Princess* (v rokoch 1990-93). Jej kapacita bola síce 480 pasažierov, avšak ročne prepravila len okolo 250-400 turistov. V posledných rokoch popularita polárneho turizmu ako aj technický pokrok umožnil zvýšenie intenzity a kapacity prepravy na približne 2000 liniek ročne s kapacitou 800-3700 pasažierov (údaj k 2007; UNEP 2007).

Svetový fond na ochranu prírody odhaduje, že rozličné regióny s črtami polárneho prostredia ročne navštívi okolo 1,5 milióna turistov. V správe Tourism in the Polar Regions (UNEP 2007) sa uvádza, že počet „lodných", resp. „cruisingových" polárnych turistov (ubytovaných počas návštevy polárnych oblastí na zaoceánskych lodiach) v rokoch 1993-2007 stúpol o 430% a ostatných polárnych turistov (ubytovaných „na pevnine", najmä v kempoch alebo v súkromných základniach) v rokoch 1997-2007 až o 757% (UNEP 2007).

Medzi najnavštevovanejšie svetové turistické destinácie, v ktorých sa polárny turizmus rozvíja patria: *Aljaška*, *Grónsko*, severné časti *Kanady*, *Škandinávie* a *Ruska* a na juhu sú to najmä južná *Patagónia* a pobrežné oblasti *Antarktídy* spolu s priľahlými ostrovmi. Pre miestne komunity predstavuje turizmus zaujímavý zdroj príjmov, ktorý umožňuje diverzifikovať miestnu ekonomiku. Niektoré riedko obývané územia na Aljaške alebo polárne oblasti Škandinávie disponujú prinajmenšom základným vybavením a infraštruktúrou nevyhnutnou pre prijatie turistov. Výhodou severných polárnych oblastí v porovnaní s južnými je najmä ich ľahšia dostupnosť z husto zaľudnených ekonomicky vyspelých štátov na severnej pologuli. V prípade južných oblastí, najmä v prípade Antarktídy navštevovanej z južnej Ameriky, je bariérou náročná plavba cez Drakov prieliv s častým výskytom búrok, silných vetrov a vysokých vĺn. (Kurek a kol. 2007)

Napriek tomu patrí Antarktída k oblastiam s rastúcim objemom turistov. Prvopočiatky turizmu v tejto oblasti sú spojené s rozvojom civilného letectva v 50. rokoch minulého storočia. Väčšina územia Antarktídy nie je trvalo obývaná. Je ťažko dostupná a nemá vybudovanú takmer žiadnu turistickú infraštruktúru. Spočiatku mal preto ***antarktický turizmus*** (*Antarctic Tourism*) len podobu leteckých eskapád (únikov), ktoré sa realizovali ako jedno-

denné výlety. Od roku 1977 začala lietať na kontinent novozélandská letecká spoločnosť na linke *Auckland – McMurdo* (americká základňa - najväčšia na Antarktíde) - *Auckland*, pričom celý let vrátane krátkeho pobytu trval približne 11 hodín. Išlo o lety nízko nad povrchom Antarktídy - vo výške cca 300-400 m. Po leteckej katastrofe v roku 1979 však boli zrušené (rámček 10). Letecká doprava na Antarktídu však nebola zrušená úplne. Od roku 1985 prevádzkuje lety a tematicky zamerané zájazdy z Punta Arenas (v Čile) na v súkromne obývanú základňu *Patriot Hills* v *Heritage Range* napr. spoločnosť *Adventure Network International* (ANI; www.adventure-network.com). Turisti však môžu využiť aj iné charterove letecké spojenia z južnej Ameriky do oblasti Zem kráľovnej Maud alebo na Ostrov Kráľa Juraja (je v ponuke aj našich cestovných kancelárií).

Katastrofa letu TE- 901 - Air New Zealand	**RÁMČEK 10**

Novozélandská letecká spoločnosť Air New Zéland zabezpečovala v rokoch 1977 až 1979 antarktické turistické lety na linke Auckland – McMurdo lietadlami typu McDonnell Douglas DC-10-30. Let začínal na letisku v Aucklande ráno a večer sa vracal späť do Aucklandu cez Christchurch. Let TE-901 dňa 28. novembra 1979 vzlietol ráno z Nového Zélandu a smeroval k sopke Mount Erebus na Rossovom ostrove. Aby mali pasažieri lepší výhľad, rozhodli sa piloti zostúpiť pod odporúčanú výšku 1830 m (čo je minimum aj za dobrého počasia). Domnievali sa, že klesajú na priblíženie k stanici *McMurdo Centre*, avšak boli niekde úplne inde. Pred odletom boli totiž z neznámych dôvodov dva koordináty zmenené. Neboli teda nad McMurdo, ale nad Lewisovým prielivom a leteli priamo na vulkán Mount Erebus s nadmorskou výškou 3794 m. Počasie nebolo veľmi nepriaznivé, avšak vyskytovala sa oblačnosť spôsobujúca splývanie oblohy so zasneženým povrchom pevniny. Piloti preto nezaregistrovali, že sa približujú k zasneženému svahu sopky, do ktorého napokon lietadlo narazilo. Pri nešťastí zahynulo 237 turistov a 20 členov posádky (Mahon 1984).

Lety boli obnovené až v polovici 90. rokov. Ponúkajú možnosť obdivovať polárnu krajinu a ročne sa ich zúčastní cca 4000 osôb. V tomto prípade nemožno turistom prakticky nikdy garantovať dobrú dohľadnosť, čo nie je veľmi dobré vzhľadom k vysokej cene letu. Návšteva Antarktídy a jej obdivovanie z vtáčej perspektívy stojí totiž viac ako 1000 dolárov (pre porovnanie vyhliadkový let ponad Grand Canyon v USA stojí menej ako 100 dolárov) (Kurek a kol. 2007).

Súčasný antarktický turizmus má dominantne charakter morských výprav. Cena trojdenného zájazdu s plavbou cez Drakov prieliv sa pohybuje od 6000 € a pri dvojtýždennom zájazde s plnou penziou turista zaplatí viac ako 10 000 €. Tento produkt zahŕňa odlet z Prahy do Buenos Aires, následne

prelet do Ushuaia (NP Tierra del Fuego) – nalodenie na expedičnú ľadoborcovú loď a plavbu prielivom Beagle na juh. Počas plavby cez Drakov prieliv je pre turistov pripravený populárno-odborný program s polárnou tematikou (prednášky, filmy a pod.). Zastávky po ceste sú najčastejšie plánované na priľahlých ostrovoch južných Shetlandov a následne sa pokračuje na Antarktický polostrov. Fakultatívne sa turistom ponúka aj plavba medzi ľadové kryhy s pozorovaním miestnej fauny na gumených člnoch (*Zodiak*).

Počiatky plavieb k pobrežiu Antarktídy siahajú do obdobia r. 1969, kedy tam začali výpravy na ľadoborci „*Lindblad Explorer*" plávajúcom pod švédskou vlajkou. Odvtedy sa turizmus na Antarktíde začal veľmi rýchlo rozvíjať (Kurek a kol. 2007). V r. 1991 založilo sedem cestovných kancelárii zaoberajúcich sa turizmom v danej oblasti organizáciu „*International Association of Antarctica Tour Operators"* (*IAATO*), ktorej hlavným cieľom je organizácia a monitorovanie turizmu na území Antarktídy. Dnes táto organizácia združuje viac ako 100 spoločností Argentíny, Austrálie, Belgicka, Kanady, Čile, Francúzska, Nemecka, Talianska, Japonska, Holandska, Nového Zélandu, Švédska, Veľkej Británie a USA. Ich cieľom je spolupráca v oblasti rozvoja a propagácie turizmu, zabezpečenia bezpečnosti turistov, ako aj obmedzovania jeho negatívnych dopadov na prírodné prostredie Antarktídy (IAATO 2015).

Polárny turizmus na Antarktíde sa sústreďuje na pomerne malé územie ľadovcom nepokrytého fragmentu Antarktídy, ktorý predstavuje iba 2-3% jej celkovej rozlohy. Počet turistov prichádzajúci na kontinent dosiahol v r. 2015 viac ako 30 000 zaregistrovaných turistov. Ich počet je pomerne stabilný a pohybuje sa zhruba na rovnakej úrovni (v r. 2006 – 25 000, v r. 2007 ich bolo 36 460). Spomedzi návštevníkov prevažujú Američania (asi 40% z celkového počtu), Briti, Nemci, Austrálčania a ostatní. Väčšina účastníkov sú turisti nad 50 r. (tvoria 2/3). Od začiatku 90. rokov min. stor. navštívilo Antarktídu už takmer 450 000 turistov. Väčšina lodí, ktorá pláva k antarktickým brehom začína svoju viac ako 1000 km dlhú plavbu z Ushuaie (NP Tierra del Fuego) v Argentíne (považovanej za najjužnejšie mesto sveta) alebo z Punta Arenas v Čile. Veľa turistických spoločností využíva ruské ľadoborce. Okrem toho sa pri pobreží Antarktídy objavujú aj veľké súkromné jachty. Po dosiahnutí brehov sú pasažieri transportovaní na breh pomocou malých pontónových lodiek. Okrem divokej prírody (kolónie tučniakov, veľrýb, vtákov a pod.), môžu turisti aktívne tráviť voľný čas – napríklad možnosť zúčastniť sa expedícii do vnútrozemia, kajakové splavy, potápanie, jazda na lyžiach a snowboarde. Všetci turisti sa po návšteve pevniny musia vrátiť na palubu lodí. Na území Antarktídy praktický neexistuje turistická infraštruktúra

(v letných mesiacoch december a január je preto jedinou možnosť stanovanie alebo využívanie služieb lodí, na ktorých turisti priplávali) (Kurek a kol. 2007; IAATO 2015).

Úplne odlišný charakter má turizmus v polárnych oblastiach severnej pologule, ktorý sa nazýva tiež ***arktický turizmus*** (*Arctic Tourism*). Dobrým príkladom je nórske súostrovie *Špicbergy* (*Svalbard* s hlavným ostrovom Spitsbergen a najväčším mestom Longyearbyen). Turizmus je v tamojších rozvojových stratégiách považovaný už od 90 r. 20. stor. za jeden z najdôležitejších zdrojov príjmov miestnych obyvateľov a preto sa mu venuje veľká pozornosť. Turisti prichádzajú na Špicbergy zvyčajne dvoma spôsobmi: vodnou alebo leteckou cestou. Za obdobie najvyššej sezóny sú považované mesiace apríl, kedy sa začína polárny deň a možno obdivovať krásu zimnej krajiny alebo v hlavnej letnej sezóne a rovnako aj obdobie od začiatku júna do konca augusta. Veľmi populárne sú plavby výletnými loďami okolo súostrovia (napr. „*Nordstjernen*“, „*Polar Star*“), umožňujúce pozorovať plávajúce čelá ľadovcov či ich telenie, malebné fjordy a faunu arktických morí (veľryby, polárne medvede plávajúce na ľadových kryhách apod.). Na pevninu sa ročne dostáva okolo 30 000 cruisingových turistov (cruise= výletná plavba). Vyloďovanie v prímorskej tundre sa realizuje pomocou lodiek typu zodiak – s cieľom pozorovania blízkych kolónii vtákov, hlavne kačiek a celého radu iných druhov. Súčasťou exkurzií býva aj návšteva historických baníckych osád (napr. *Smeerenburg*, *Barentsburg*) alebo tiež prehliadka vedeckých základní. Mnoho turistov podniká v oblasti aj plavbu vlastnými alebo prenajatými loďami. V poslednom období sú populárne aj plavby na kajakoch. Špicbergy ponúkajú turistom možnosť pokochať sa arktickou faunou a flórou počas niekoľkodňových trekkingových výprav (trek= dlhá, namáhavá cesta, putovanie) po slabo dostupných horských územiach, ktoré majú za cieľ návštevu rozmanitých kolónií ornitofauny, či pozorovania väčších zvierat – losov a medveďov. Môžu mať však aj charakter výpravy so sprievodcom, ktorého cieľom je prekonanie určitej trasy v ťažkých polárnych podmienkach. Populárne sú prechody horských pásem alebo prekonávanie ľadovcov. Dôkazom komercializácie turizmu na Špicbergoch je vybudovanie 4* hotela (v r. 1995) siete Radisson SAS v meste Longyearbyen. Na spopularizovanie turizmu na Špicbergoch sa začali organizovať aj rôzne festivaly ako *festival kvetov* (koncom októbra), *Polar Jazz Festival* (koncom januára) či *Svalbard Ski Maraton* (v apríli a máji). Pobyt môže zahŕňať aj návštevu ľadových jaskýň a tunelov, návštevu Longyearbyenu, kde sídli guvernér, múzeá, či podniknutie rôznych výprav počas polárnej noci, návšteva starých už nefunkčných baní, jazda na snežných skútroch a populárnych psích záprahoch. (Kurek a kol. 2007)

6.1.1.2. Ornitologický turizmus

Drozd čvíkotavý (Turdus pilaris)
Foto: K. Matlovičová

Medzi najpopulárnejšie subvarianty prírodného turizmu patrí pozorovanie vtákov (*Birdwatching*), resp. *ornitologický turizmus*. Človek sa už od pradávna zaujímal o život vtákov, ktoré žili v jeho okolí. Boli predovšetkým objektmi lovu a poľovačiek, ale tiež objektmi pozorovania ich správania, spôsobu lietania, zakladania hniezd, spevu atď. Už niekoľko desiatok rokov sa najmä v krajinách západnej Európy rozvíjajú amatérske organizácie združujúce milovníkov vtákov. Členovia týchto združení sa organizovaným spôsobom alebo individuálne vyberajú na rozličné miesta alebo do rozličných regiónov, aby pozorovali neznáme vtáky a identifikovali ich. *Birdwatching* alebo pozorovanie vtáctva pre radosť je netradičné hobby. Je to hit posledných rokov najmä v prímorských krajinách, kde čoraz viac ľudí s ďalekohľadmi objavuje úžasný svet vtáčej ríše. Navštevujú nielen divokú prírodu, ale i bežné každodenné prostredie, napr. parky uprostred veľkomesta. Stačí im len málo - poznať spôsob, kde a ako pozorovať vtáctvo a na vlastné oči tak vidieť to, čo nezachytí žiadna kamera, či prírodopisný film (Kurek a kol. 2007).

! Za ***ornitologický turizmus*** považujeme všetky cesty a pobyty s primárnym cieľom porozovať vtáky v ich prirodzenom prostredí, pričom hlavným motívom je relax v prírode a s pozorovaním súvisiace aktivity, ktoré nenarúšajú (alebo len v minimálnej miere) prirodzené prostredie sledovaných druhov.

Milovníci tejto formy turizmu sa zvyčajne združujú v rôznych spolkoch a organizáciach s cieľom zdieľať zážitky a poznatky súvisiace s pozorovaním a poznávaním vtáčej ríše.

Jednou z najznámejších je *BirdLife International* - globálne spoločenstvo ochranárskych organizácií s poslaním ochrany vtáctva. Pôsobí vo viac ako 100 krajinách sveta, z toho v 40 európskych štátoch. Má viac ako 2,5 milióna členov. Jeho hlavným cieľom je poskytovať údaje a informácie o stave vtáctva, ich biotopoch a problémoch ovplyvňujúcich ich život. Usiluje sa chrániť vtáky, ich biotopy a globálnu biodiverzitu v spolupráci s ľuďmi a zabezpečiť dlhodobo udržateľné využívanie prírodných zdrojov. (Kurek a kol. 2007)

Cestovný ruch milovníkov vtákov sa rozvíja aj na Slovensku a v okolitých krajinách. Na Slovensku má viac ako 80 ročnú tradíciu. *SOS/BirdLife Slovensko* nadväzuje na činnosť a tradície *Československé ornitologické společnosti* (založená r. 1926), *Slovenskej ornitologickej spoločnosti* (založená r. 1985) a *Spoločnosti pre ochranu vtáctva na Slovensku* (založená r. 1993). *Slovenská ornitologická spoločnosť/BirdLife Slovensko* je mimovládna nezisková organizácia, ktorej poslaním je ochrana vtáctva a biotopov. Od roku 2008 sa kladie vysoký dôraz na organizovanie takých podujatí, počas ktorých budú účastníci informovaní o vtáctve žijúcom v bezprostrednej blízkosti ľudí a o potrebe ich ochrany. Jedným z podujatí sú napr. *Európske dni vtáctva* - pozorovanie ako Európu opúšťajú milióny sťahovavých vtákov. Prvý októbrový víkend sa v rôznych kútoch Európy stretnú nadšenci a milovníci vtáctva. Spoločne sledujú migrujúce vtáky, ktoré v nastávajúcich dňoch húfne opúšťajú starý kontinent. Vtáky sa v tomto čase vydávajú na dlhú cestu do zimovísk ležiacich často až v južnej Afrike. V r. 2008 sa do Európskych dní vtáctva zapojilo cca 30 štátov a zorganizovaných bolo asi 1500 podujatí, ktorých sa zúčastnilo takmer 50 000 ľudí.

Pozorovanie vtákov v Central Parku, New York
Foto: Daniel Schwen, 2008
Zdroj: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Birdwatching.jpg

6.1.1.3. Turistické safari

Miestna obchodná ulica v dedinke Pinnawala, oblasť Kegalle, Sri Lanka
Foto: K. Matlovičová

Termín *Safari* bol odvodený z arabského *safara*, čo znamená cestovanie alebo lovná výprava či dlhšia karavanová výprava.

! ***Turistickým safari*** budeme rozumieť pobyty a cesty, ktorých primárnym cieľom je obdivovať a poznávať prírodu s osobitným zreteľom na exotickú faunu. Cieľom ciest sú predovšetkým národné parky a prírodné rezervácie, v ktorých možno pozorovať svet divokých zvierat (predovšetkým v Afrike) ako aj tamojšiu neopakovateľnú prírodu, prípadne miestne komunity a ich život priamo v ich autentickom prostredí.

Safari sú najčastejšie organizované v krajinách východnej a južnej Afriky - Keňa, Tanzánia, Uganda, Zambia, Mozambik, Zimbabwe, Botswana, Namíbia a JAR (Kurek a kol. 2007). Za najväčšiu výzvu pre turistov je v prípade väčšiny safari zájazdov možnosť pozorovať tzv. veľkú päťku (tzv. „*The Big Five*“):

1. nosorožec (čierny = *Diceros bicornis*, biely = *Ceratotherium simum*),
2. slon africký (*Loxodonta Africana*),
3. byvol africký (tiež kaferský, *Syncerus caffer*),
4. lev (*Panthera leo*),
5. leopard (*Panthera pardus*; Kurek a kol. 2007).

Tento termín pôvodne používali lovci, pre ktorých ulovenie týchto zvierat a kompletná zbierka ich trofejí znamenal vysoké pocty a uznanie. Súviselo to s tým, že ide o najnebezpečnejšie zvieratá, ktorých ulovenie nie je jednoduché a vyžaduje si značné majstrovstvo lovca. V súčasnosti sa namiesto lovu využíva omnoho šetrnejšie pozorovanie a fotografovanie.

V ***Keni*** sú najčastejšie organizované výpravy do rezervácie *Masai Mara* a národných parkov *Amboseli*, *Tsavo* a *Mount Kenya*. Najpopulárnejšou je národná rezervácia *Masai Mara*, ktorá susedí s tanzánskym národným parkom Serengeti a z juhu s chráneným územím Ngorongoro. Turisti v nej môžu počas v obdobia od augusta do októbra pozorovať migrácie miliónov *antilop*, *zebier* a *pakoní* známych tiež pod označením *Gnu* a súčasne sa môžu stretnúť s kmeňmi *Masaiov* (Kurek a kol. 2007; Akama, Maingi, Camargo 2011). Keňa patrí medzi turisticky veľmi populárne krajiny Afriky. V roku 2008 bola podľa hodnotenia KNBS (2010) štvrtou najnavštevovanejšou africkou krajinou s viac ako 1,5 milióna turistov, pričom väčšina z nich bola účastníkom niektorej subvarianty safari. Objem príjmov z prírodného turizmu predstavoval v roku 2008 približne 70% z celkových príjmov z turizmu. Podľa rovnakého zdroja predstavuje jeho podiel na národnom HDP 25%. Uvedená forma turizmu sa podieľa viac ako 10% na celkovej zamestnanosti v odvetví (stav v r. 2008; KNBS 2010).

V ***Tanzánii*** sú najpopulárnejšími územiami národný park Serengeti spolu s chráneným územím *Ngorongoro*, rezervácia *Selous* a *Kilimandžáro*. Národný park *Serengeti* je prevažne rovinaté územie hraničiace na severe s rezerváciou Masai Mara. Je turisticky vyhľadávaným územím s výskytom obrovského množstva zvierat, ktoré pravidelne cez toto územie migrujú. Táto veľká migrácia (*The Great Migration*) je jedným z najvyhľadávanejších fenoménov africkej prírody a územie parku je tak rajom pre fotografov. Dochádza k nej pravidelne od júna do augusta. Vtedy sa zvieratá z južnej časti parku premiestňujú na sever do rezervácie Masai Mara v Keni (Kurek a kol. 2007; Akama, Maingi, Camargo 2011).

Dokonalé podmienky pre organizovanie safari má ***Uganda***. Osobitnou atrakciou sú v tomto prípade horské gorily a šimpanzy. Miesto výskytu takmer polovice populácie horských goríl o rozsahu asi 650 jedincov sa nachádza v národnom parku *Bwindi*. Pre turistom boli vytvorené špeciálne tzv. „*gorilie cesty*" (*Gorilla Forest Treks*) (Kurek a kol. 2007). Zaujímavou ponukou pre turistov je aj napr. nočné safari (*night safari walks*), pri ktorom sú turisti vybavení aj okuliarmi na nočné videnie, ďalej 1-2 týždenné tréningové kurzy tzv. *ranger training courses* a pod. Najväčšej popularite sa teší Národný park Queen Elizabeth (40% všetkých návštev) a NP Murchison Falls (28%). (UTS 2012)

Zimbabwe je územím, kde turisti môžu nájsť najviac druhov divých zvierat, pričom osobitný význam má národný park *Hwange*. Zimbabwe je vyhľadávané predovšetkým pre obrovskú populáciu slonov, žiráf, byvolov a viac ako 100 iných druhov cicavcov, ktoré sa koncentrujú okolo málo početných a vodou slabo zásobených nádrží. Tu sa nachádza okrem iného najväčšia populácia afrických *divých psov* (*Lycaon pictus*). Atraktívnym miestom pre safari sú tiež *Viktóriine vodopády*, ktoré sa nachádzajú na rieke Zambezi pri meste Livingston na hraniciach *Zambie a Zimbabwe*. Osobitný charakter má tiež delta rieky *Okawango* w ***Botswane***, ktorá je jednou z najväčších vnútrozemských delt na svete. (Kurek a kol. 2007)

Ďalším obľúbeným parkom je *Etosha* v ***Namíbii***, známy najvyššími slonmi v Afrike (sú vysoké aj 4 metre). Ďalej sa tu vyskytuje aj ohrozený druh čierneho nosorožca (Kurek a kol. 2007). Najväčší potenciál rozvoja má tzv. fly-in safari, predovšetkým do odľahlých častí Namíbie. (Ashley 2000)

Najnavštevovanejším parkom v Afrike je (viac ako 1,5 mil. turistov ročne) však národný park *Kruger* v ***Juhoafrickej republike***. Je jedným z mála území, kde je možné vidieť všetky zvieratá patriace do veľkej pätky. Turisti tu majú možnosť pozorovať 147 druhov cicavcov (žirafy, byvoly, gepardy), 507 druhov vtákov, niekoľko desiatok druhov plazov, rýb, krokodílov a podobne. Cesty v rámci parku sú v dobrom stave a je po nich možné zorganizovať aj súkromné rodinné safari na vlastnom aute. Inými územiami v JAR, vhodnými pre realizáciu safari, sú *Zululand*, ktorý má bohatú históriu spätú s kultúrou Zuluov a *Garden Route* - územie s prekrásnymi krajinnými scenériami rozprestierajúce sa pozdĺž južného pobrežia Afriky od Kapského mesta po Port Elizabeth.

V ostatných rokoch sa safari organizuje už aj v niektorých krajinách strednej Afriky. Príkladom môže byť ***Gabon*** s národným parkom *Loango*. Tu je možné pozorovať veľryby (Kosatky dravé), šimpanzov, slonov a iné živočíšne druhy (Kurek a kol. 2007).

Turistické safari môže mať rozličnú podobu a spôsob organizácie. Cestovné kancelárie ponúkajú viaceré varianty poznávania africkej prírody a kultúry:

1. Walking safari - pešia turistika, ktorá je realizovaná s vystrojeným a vysokokvalifikovaným sprievodcom. Najčastejšie spočíva v premiestňovaní sa medzi dočasnými alebo stálymi formami ubytovania. Veľkosť skupiny vzhľadom k bezpečnosti nemôže presiahnuť 6 osôb.

2. Canoe safari – splavy kajakmi organizované hlavne v Zambii na rieke Zambezi, v Zimbabwe v národnom parku Mana Pools, v Botswane po delte rieky Okavango, v Juhoafrickej republike na rieke Orange alebo v Mala-

wi po jazere Malawi (Niasa). Účastníci splavov majú možnosť obdivovať inak zo súše nedostupné zákutia a prírodné scenérie.

3. Fly-in safari - sú lety lietadlom umožňujúce premiestňovanie sa medzi rozličnými územiami, ktoré sú inak nedostupné a ponúkajú panoramatické pohľady. Najčastejšie sú organizované v delte Okavango, v NP Chobe (sever Botswany), ponad Viktóriine vodopády, ponad púšť Namib, ako aj medzi kenskými chránenými územiami: rezerváciou Masai Mara, NP Amboseleli a NP Tsavo. Okrem toho v NP Serengeti v Tanzánii sú tiež organizované lety balónom.

4. Mobile safari - spočíva v pohybe v rámci chráneného územia na džípe. Tento typ cestovania dáva možnosť poznávať rozličné prostredia počas jedného výjazdu. Najviac je preferovaný v Namíbii, Botswane, Keni a Tanzánii.

5. Self-drive safari - je najflexibilnejší druh safari, opierajúci sa o špeciálny individuálne stanovený plán, trasu a cieľ cesty. Spočíva v premiestňovaní sa medzi atrakciami vlastným autom. Je preferovaný najmä rodinami. Najčastejšie sa realizuje v Juhoafrickej republike v národnom parku Kruger, v Zululande, pozdĺž južného pobrežia Afriky cez Garden Route a v národnom parku Etosha v Namíbii.

6. Overland safari – spočíva v premiestňovaní sa medzi jednotlivými atrakciami špeciálne upraveným autom, najčastejšie pripomínajúcim nákladné auto, ktoré má v zadnej časti miesta prispôsobené na prevoz osôb s možnosťou pozorovania zo strechy vozidla. Trvá obvykle od 3-56 dní. Veľkosť skupiny môže byť 4-30 osôb, v závislosti od veľkosti vozidla. Je to jeden z najlacnejších spôsobov objavovania Afriky. Najdlhšia 56 denná cesta z Nairobi (Keňa) do Kapského mesta cez Keňu, Ugandu, Tanzániu, Zambiu, Botswanu, Namíbiu a JAR stojí okolo 1500 USD.

7. Train safari – predstavuje cestu medzi najatraktívnejšími miestami v Afrike železnicou. Uskutočňuje sa tzv. Rovos Rail, je to jeden z najluxusnejších vlakov na svete, ktorý je ťahaný parnou lokomotívou. Príkladom klasického train safari je 13 denná cesta z Kapského mesta cez Garden Route do národného parku Kruger (v JAR) a ďalej cez najzaujímavejšie miesta v Zimbabwe a Zambii až do tanzánskeho Dar es Salaamu. Je to najdrahšia forma safari určená pre turistov očakávajúcich luxus a bezpečie. Cesta z Kapského mesta do Dar es Salaamu stojí od 7 000 do 13 000 USD.

8. Birdwatching safari – ide o špeciálnu formu safari zameranú na pozorovanie vtákov. Najčastejšie sa organizuje v Juhoafrickej republike (národný park Kruger), v Malawi (počas kajakových splavov po jazere Malawi), v Namíbii (v národnom parku Etosha), v Botswane (delta Okawango a ná-

rodný park Chobe) a v národnom parku v Zambii a Zimbabwe a v rovníkových lesoch Ugandy.

(Kurek a kol. 2007; Akama, Maingi, Camargo 2011).

Najlepším a zároveň aj najčastejšie vyberaným obdobím pre safari je obdobie sucha. V tomto období sa totiž obrovské stáda zvierat koncentrujú okolo malých vodných plôch, kde majú turisti väčšiu pravdepodobnosť, že ich budú môcť nerušene porozovať. Vo východnej Afrike trvá obdobie sucha od januára do marca a od júla do októbra. V Južnej Afrike je to od mája do októbra. V tomto období je aj pribrzdený rast vegetácie (hlavné vysoká tráva) a preto je možné lepšie pozorovať zvieratá. V iných obdobiach nemajú turisti záruku, že sa im naskytne príležitosť vidieť všetky druhy živočíchov.

Sloní sirotinec v Pinnawale, severozápadne od Kegalle, Sri Lanka
Foto: archív K. Matlovičovej

6.1.1.4. Geoturizmus

! ***Geoturizmus*** je forma prírodného turizmu, ktorej hlavným motívom je návšteva a spoznávanie objektov neživej prírody. Patria medzi ne rozličné formy georeliéfu, ktoré vznikli ako výsledok geologických a geomorfologických procesov prebiehajúcich na povrchu alebo pod povrchom zeme. Hlavným cieľom geoturistických zájazdov je poznávanie určitých objektov (geologické a geomorfologické lokality) ich súborov alebo geologických procesov a určitý estetický zážitok spojený s pozorovaním a týchto javov.

Lokalita „The Seven Coloured Earth" pri dedinke Chamarel, Maurícius
Foto: K. Matlovičová

Územiami a miestami rozvoja tejto formy turizmu sú napr. horské masívy, púšte morské pobrežia, kaňony, riečne doliny a prielomy, vulkány, vodopády, jaskyne, odkryvy a pod. Popri prírodných objektoch sa geoturizmus rozvíja tiež v miestach lokalizácie technických pamiatok spätých s ťažbou alebo spracovaním geologických surovín (napr. staré a opustené štôlne, objekty a stavby spojené s ťažbou a pod). Pestovanie geoturizmu si často vyžaduje špeciálne znalosti a zručnosti týkajúce sa používania zariadení, výstroje alebo prístrojov (napr. potápačské, horolezecké či banícke). (Kurek a kol. 2007) Niektorí autori preto geoturizmus zaraďujú medzi špecializované formy turizmu.

Pre potreby organizovaného turizmu sú geologické objekty transformované do podoby tzv. *geoparkov*, v ktorých dochádza k realizácii edukačných aktivít. Iniciatíva tvorby geoparkov bola prijatá počas konferencie UNESCO v r. 1997. Vtedy bola navrhnutá ochrana litosféry v podobe programu zakladania geoparkov ako cenných prírodných objektov, doplňujúcich existujúci zoznam svetového prírodného a kultúrneho dedičstva UNESCO. Doterajšia sieť geoparkov v Európe zahŕňa cca 30 miest a objektov. (Kurek a kol. 2007) Geoturizmus je tiež propagovaný špecialistami a milovníkmi geologických a geografických vied a baníctva (Farsani, Coelho, Costa 2011).

Do septembra 2009 bolo vo svete uznaných 64 „svetových geoparkov" tzv. „*Global Geoparks*" v 19 krajinách (na stránkach UNESCO je uvádzaný počet 65, vrátane *Mecklenburg Ice Age Geopark* v Nemecku, ktorý však vystúpil

zo siete geoparkov). Ku koncu septembra 2009 bolo evidovaných 35 európskych geoparkov.

Medzi prvé iniciatívy, ktoré viedli k vytvoreniu medzinárodnej siete geoparkov patrilo prijatie *Medzinárodnej deklarácie práv pamätihodností Zeme* (*International Declaration of the Rights of the Memories of the Earth*) prijatej v r. 1991 v Digne (Francúzsko; Jones 2008; Hose 2008). Prihlásili sa k nej *Medzinárodná únia geologických vied* (International Union of Geological Sciences, IUGS), *Medzinárodný program geovied* (International Geoscience Programme, IGCP), ProGeo, *Malvern Group*, *UNESCO* – divízia vied o Zemi a *Rada Európy*. Sformovaná bola medzinárodná skupina expertov pre geoparky. Tá následne dala podnet pre vytvorenie Globálnej siete národných geoparkov pod gesciou UNESCO. K ďalším grémiám, ktoré prispeli k sformovaniu siete geologických parkov, patria Konferencia OSN o životnom prostredí a rozvoji (konaná v r. 1992 v Riu de Janeiro), 30. svetový geologický kongres v Pekingu (1996) ako aj nasledujúce dva svetové geologické kongresy: v Rio de Janeiro v r. 2000 a 2004. Kvôli existujúcim prekážkam a nečinnosti sa však myšlienku siete geoparkov nepodarilo zatiaľ uspokojivo realizovať, čím sa mnohé veľmi cenné územia nedostali na Zoznam svetového prírodného dedičstva UNESCO. Niektoré geologicky hodnotné územia boli zase zaradené medzi biosférické rezervácie. ***V roku 2000*** preto Francúzsko, Nemecko, Španielsko a Grécko vytvorili nezávislú ***Európsku sieť geoparkov*** (European Geoparks Network, EGN; obrázok 21) (Klinda 2006). Pod ingerenciu uvedenej siete zo začiatku patrili:

- Geologická rezervácia v Hornom Provensálsku (Reserve Geologique de Haute-Provence) vo Francúzsku,
- Múzeum vývoja prírody Skamenelý les na ostrove Lesbos v Grécku,
- Geopark Gerolstein/Vulkaneifel (neskoršie ako Vulkaneifel Euroepan Geopark) v Nemecku,
- Kultúrny park Maestrazgo v Španielsku (Klinda 2006).

V roku 2005 bola sieť rozšírená o ďalších 21 geoparkov (v 10 krajinách Európy):

- Regionálny prírodný park Luberon a Astrobléme Rouchechouart Chassenon vo Francúzsku
- Národný park Psiloritis v Grécku
- Geopark Medeného pobrežia (Copper Coast Geopark) v Írsku
- Kulturpark Kamptal a Eisenwurzen Naturpark v Rakúsku
- Beigua Geopark, Kultúrny park Rocca di Cerere a Parco delle Madonie v Taliansku
- Český raj v Českej republike
- Geopark dinosaurov v kraji Hateg v Rumunsku.

Ostatné geoparky v sieti reprezentuje päť geologicky významných chránených lokalít vo Veľkej británii:

- Abberley and Malvern Hills Geopark,
- waleský Forest Fawr Geopark,
- škótsky North West Highlands,
- severoírsky Marble Arch Caves & Cuilcagh Mountain Park
- North Pennines Geopark.

V Nemecku sú takéto lokality štyri:

- Mecklenburg Ice Age Park,
- Geopark Harz Braunschweiger Land Ostfalen,
- Naturpark Bergstrasse-Odenwald
- Terra Vita Naturpark. (Klinda 2006).

Napokon táto európska iniciatíva viedla podpísaniu tzv. *Madonieskej deklarácie* (The Madonie Declaration), ktorú 29. októbra 2004 uzatvorili medzi sebou UNESCO a Sieť európskych geoparkov čím vytvorili ***Globálnu sieť geoparkov UNESCO*** (*Global UNESCO Network of Geoparks; obrázok 21*). Tomuto aktu predchádzalo podpísanie spoločnej deklárácie Európskej siete geoparkov (v tom čase ich bolo 17) a siete čínskych geoparkov (v tom čase 8):

- Lushan,
- Wudalainchi (vulkanické formy),
- Songshan,
- Yuntaishan,
- Danxiashan,
- Zhagjiajie (pieskovcové formy),
- Huangshan,
- Shilin (krasové formy), ktoré sa tak tiež stali súčasťou Globálnej siete geoparkov UNESKO. (Klinda 2006).

a) *b)* *c)*

Obrázok 21
a) Logo Globálnej siete geoparkov UNESCO,
b) Logo Európskej siete geoparkov,
c) Logo Novohrad – Nograd Geopark (Maďarsko-Slovensko)
Zdroj: EGN (2015)

Neskôr bola sieť ďalej rozširovaná. V r. 2015 bolo v rámci Európskej siete geoparkov evidovavných dovedna 69 geoparkov (ich zoznam je uvedený na stránke siete: www.europeangeoparks.org) a ich celkový počet bol v tom istom roku celkom 111 geoparkov v 33 krajinách sveta (ich zoznam je uvedený na stránke siete: www.en.globalgeopark.org). (EGN 2015)

Slovensko má aktuálne zaregistovaný jeden geopark: Novohradský geopark (označovaný ako *Krajina najmladších sopiek* a na zozname UNESCO je pod názvom: Novohrad – Nograd Geopark). Rozprestiera sa na území Maďarska a Slovenska v Cerovej vrchovine. Jeho celková rozloha je 1 587 km^2 . Jeho súčasťou je *CHKO Cerová vrchovina* a *TK Karancs-Medves* po stranách centrálnej osi Fiľakovo – Salgótarján. Jeho centrálnu časť tvorí *NPR Šomoška* (stredoveký hrad a Kamenný vodopád) (Klinda 2006; EGN 2015).

Pobrežie Atlantického oceánu 300 km západne od mesta Fortaleza, Brazília
Foto: K. Matlovičová

6.1.1.5. Ekoturizmus

„Až keď sa vyrúbe posledný strom, otrávi posledná rieka,
uloví posledná ryba, až vtedy pochopíme, že peniaze sa nedajú jesť"
Indiáni kmeňa Cree

Človek výrazne vplýva svojou činnosťou na svoje okolie, pretvára ho a mení. Výsledkom je kultúrna človekom pretvorená krajina nesúca známky jeho intenzívnej činnosti.

Hospodárska činnosť človeka by sa ukázala veľmi málo rentabilná, ak by bolo potrebné „Matke Prírode“ platiť za využívanie jej zdrojov. Podľa výpočtov odborníkov je celková hodnota tovarov a služieb vyprodukovaných ľuďmi v priebehu jedného roka (meraná hrubým národným produktom) približne dvakrát nižšia ako hodnota využitých zdrojov prírody. Odborníci vypočítali, že človek by musel ročne platiť 33 mld. USD za využívanie prírodných zdrojov (Zaręba, 2010).

Práve z týchto využívaných prírodných zdrojov ako napr. rieky, jazerá, moria, lesy, lúky, polia, koralové útesy a pod. čerpá aj turistika resp. jej účastníci. Bez týchto zdrojov by turizmus nemohol fungovať. Tento prevažne jednostranný vzťah má pozitívny dopad na rozvoj jednotlivých regiónov, najmä z ekonomického pohľadu, no temnejšou stránkou je otázka dopadu na prírodné prostredie a kultúrnospoločenský kontext územia. Prvé takéto negatívne skúsenosti v turistike sa objavili už v polovici minulého storočia v regiónoch s vysokým stupňom masového turizmu. Išlo o viaceré horské regióny Álp a destinácie na pobreží Stredozemného mora. Ukázalo sa, že neuvážený a živelný rozvoj turizmu smeruje k degradácii pôd, znečisteniu ovzdušia a vôd, ničeniu fauny a flóry, ovplyvňuje negatívne fyziognómiu krajiny a prispieva k zániku miestnej kultúry a identity. Výsledkom tohto vývoja bol v 70-tych rokoch 20. storočia nárast medzinárodnej kritiky smerujúcej ku konzumnému a masovému prístupu turizmu v mnohých krajinách a hľadanie nových alternatívnych spôsobov poznávania sveta, prírody, ľudí a ich kultúry. Nositeľmi nových myšlienok boli prevažne mladí ľudia, ktorí najrýchlejšie prijímali nové myšlienky a dokázali sa najskôr prispôsobiť nastupujúcim trendom. Tie pokračovali a rozvíjali sa aj v nasledujúcom období. Prelom 20. a 21. storočia priniesol množstvo medzinárodných deklarácií, konvencií a stratégií týkajúcich sa turizmu a životného prostredia, ktorých cieľom bolo ukázať správny smer rozvoja turizmu do budúcnosti. A že je potrebné „ekologizovať“ turizmus a s ním spojené dopady svedčia aj prognózy UNWTO. Podľa nich by sa v roku 2020 malo realizovať celkovo približne 1,56 mld. ciest, ktoré by mali priniesť cca 2 bil. USD. Z týchto údajov je zrejmé, že turizmus bude v budúcnosti tvoriť významnú zložku ekonomiky mnohých regiónov sveta.

Ekoturizmus patrí v súčasnosti k často diskutovaným témam v rámci turizmu ako celku. Vyplýva to jednak z toho, že ide o pomerne „mladú“ formu turizmu ako aj v dôsledku absencie jeho jednotnej definície.

Termín ekoturizmus resp. ekoturistika sa objavuje na pozadí rozvoja koncepcie alternatívnych foriem turizmu v 70-tych a 80-tych rokov minulého storočia. Miller, Kaae (1988 In Orams, 1995) popisujú kontinuum defino-

vania ekoturizmu. Na jednom póle je názor, že všetky formy turizmu (vrátene ekoturizmu) majú negatívny vplyv na prírodné prostredie. Ekoturizmus je v tomto pohľade nemožný, pretože akákoľvek forma turizmu bude mať negatívny dopad. Druhý extrém vníma ľudí ako živé organizmy, ktorých správanie je prirodzené a ľudia nemajú žiadnu povinnosť resp. zodpovednosť voči ostatným živým stvoreniam. Výsledkom tejto paradigmy je, že ľudia sú doslova schopní sa správať neprirodzene alebo „ne-ekoturisticky". Tam nie je žiaden rozdiel medzi „prírodným prostredím" a „ľudsky vytvoreným prostredím" a všetok turizmus je ekoturizmus. V skutočnosti definícia ekoturizmu leží niekde medzi týmito dvoma extrémami.

Orams (1995) na základe vyššie uvedeného definuje kontinuum v smere od nízkej zodpovedonosti človeka k vysokej zodpovednosti človeka následovne: všetok turizmus je ekoturizmus, pasívna snaha o minimalizáciu škôd, aktívny prístup k ochrane zdrojov, ekoturizmus nemožný.

Priekopníkmi ekoturizmu boli pôvodne bohatí Newyorčania, ktorí považovali za módne cestovať do Amazónie alebo afrických krajín. Na prenocovanie však nevyužívali lokálne hotely, ale chatrče miestnych domorodcov, s ktorými sa taktiež stravovali a za tieto služby im platili, čím pomáhali miestnej komunite s prežitím. Ako spôsob miestnej prepravy zvyčajne volili pešiu chôdzu, jazdu na koni, či kanoe.

V počiatkoch rozvoja tejto formy sa ekoturistika často stotožňovala s termínmi *nature tourism* alebo *wildlife tourism*, ktorých hlavným cieľom bol pohyb v prírodnom, človekom nezmenenom prostredí. V literatúre je možné sa stretnúť ešte aj s označením zelený turizmus (*green tourism*). V súčasnosti sa na ekoturistiku pozerá skôr ako na symbol alternatívnej turistiky resp. prístupu k súčasným komerčným formám masového turizmu. Terminologicky sa niekedy ekoturistika považuje za synonymom prírodného turizmu, no v takomto prístupe stráca svoj veľmi dôležitý aspekt a to aspekt kultúrny.

O rozšírenie termínu „ekoturistika" o jej dôležitú kultúrno-spoločenskú časť priniesli až 90-te roky. V roku 1996 Svetová únia ochrany prírody (IUCN) prijala širší význam ekoturistiky, ktorá sa definuje ako: ekologicky zodpovedné cestovanie do oblastí málo pretvorených človekom s cieľom poznávania prírody a všetkých sprevádzajúcich elementov kultúry (minulej i súčasnej), cesty propagujúce ochranu prírody s minimálnym negatívnym dopadom a napomáha rozvoju miestnej komunity v oblasti socioekonomickej (Ceballos, Lescurain, 1996 In Kurek a akol. 2008).

Zaręba (2010) uvádza, že ekoturistika je „najčistejšia" forma cestovania priaznivého k prírodnému prostrediu, pretože sa zvyčajne realizuje v prírodne i krajinársky najcennejších územiach, v rámci ktorých prispieva

k ochrane prírodného i kultúrneho dedičstva a jej účastníkmi sú ľudia proekologicky orientovaní s citom pre životné prostredie.

Medzinárodná organizácia pre ekoturizmus TIES (*The International Ecotourism Society*) definovala ekoturistiku ako zodpovedné cestovanie do oblastí prírodne málo narušených, ktoré jednak pomáha chrániť životné prostredie ako aj podporuje prosperitu miestneho obyvateľstva.

Z uvedeného je zrejmé, že jednoznačné definovanie termínu ekoturizmus je problematické. Vo všeobecnosti je na globálnej úrovni chápaný ako forma turistiky smerujúca najmä do chránených území. V našich podmienkach (ČR, SR) sa chápe skôr ako forma šetrného cestovného ruchu zameraného predovšetkým na prírodné lokality, pričom sa berie na zreteľ dodržanie minimálnych negatívnych zásahov turistiky na dané životné prostredie a životný štýl miestneho obyvateľstva. Ekoturizmus by mal byť tiež zdrojom financovania chránených území a miestnych obyvateľov (Doležal, Hošek, Nováková, 2000).

! ***Ekoturizmus*** je cestovanie resp. návšteva území prírodne cenných a zachovalých s cieľom ich poznávania, pričom sa rešpektujú zásady ochrany navštívených území a ich ekosystémov a integrálnosť miestnej komunity (upravené podľa Kurek a kol. 2008)

Súčasné chápanie pojmu ekoturistika je možné v troch rovinách:

- ako formu turistiky z pohľadu motívu a cieľa cestovania a osôb sa jej zúčastňujúcich
- ako jeden so spôsobov organizácie turizmu na pozadí jeho príjmu
- ako turistický produkt

Motivácia účasti v ekoturistike vychádza z túžby navštíviť atraktívne územia, ktoré sú z hľadiska človeka málo preštudované, či už ide o ich prírodné prostredie alebo aj kultúrnu zložku v materiálnej i nemateriálnej forme. Vyššie uvedený motív vychádza z potreby poznania týchto miest a pochopenia ich hodnoty. V rámci ekoturistiky sa pripúšťajú rôzne formy cestovania umožňujúce bezprostredný kontakt a poznávanie prírodného i kultúrneho prostredia navštíveného regiónu (napr. trekking, safari, sledovanie zvierat v ich prirodzenom prostredí).

Z hľadiska organizácie turizmu (najmä v rámci jeho príjmov), musí ekoturistika spĺňať štandardy trvalo udržateľného rozvoja, čo znamená prispôsobiť jej rozsah a sezónnosť podmienkam udržateľnosti daného územia a využívania jeho zdrojov. Z hľadiska ekoturistických ciest sa zvyčajne preferujú malé skupiny návštevníkov, ktorých negatívne ekologické a spoločensko-

ekonomické dopady sú minimálne. V ekoturistike je dôležité tiež nadviazanie bezprostredných kontaktov medzi turistami a predstaviteľmi miestnej komunity. Takéto stretnutia sa musia realizovať s ohľadom na miestnu kultúru, pričom turisti musia rešpektovať miestne zákony a obyčaje. Ekoturistika má prinášať i benefity miestnej spoločnosti prostredníctvom generovania príjmov a vytvárania pracovných miest. Jej rozvoj by mal byť v súlade so zásadami alternatívnych prístupov v turizme, čo z ekonomického pohľadu by nemalo znamenať rýchly návrat finančných prostriedkov za každú cenu a bezbrehú maximalizáciu zisku. Rozvoj miestnej ekonomiky spojenej s turizmom by sa mal uberať smerom k nárastu čo najväčšieho podielu na zisku z turistických aktivít pre miestne obyvateľstvo.

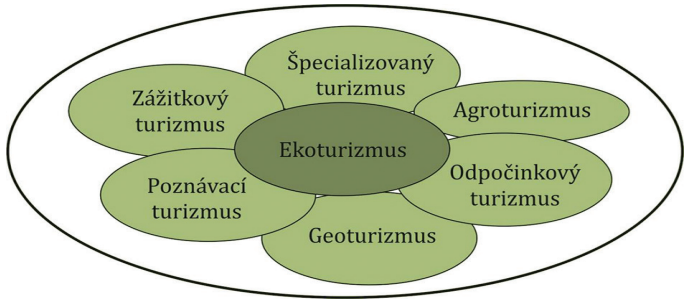
Rozvoj ekoturistiky v tretej rovine sa môže realizovať prostredníctvom tak turistickej brandže ako aj priamo cez predstaviteľov miestnej komunity. Prvá možnosť je založená na ponuke cestovných kancelárií ponúkajúcich produkty ekoturistiky na medzinárodnom trhu pre vybranú klientélu turistov, ktorí sa zaujímajú viac komerčnou formou cestovania o kontakt z „divokou" prírodou a exotickou kultúrou. Ako príklad môžu poslúžiť výpravy typu safari pod pláštikom ekoturistiky v Afrike alebo Indii, komerčný trekking v rôznych častiach sveta alebo tiež miestne ekoturistické výlety pre účastníkov výletných plavieb – cruisingu. Pri realizácii ekoturistiky v rámci niektorých medzinárodných cestovných kancelárií zaoberajúcich touto formou turizmu dochádza z „falzifikácii" základnej idei ekoturizmu. Pobyty prezentované ako ekoturistické majú často charakter typickej masovej turistiky. Nedostatok informácií a pochopenia hlavnej idei ekoturizmu alebo aj snaha o dosiahnutie ziskov majú za následok, že prevádzkovatelia používajú ekoturistiku ako reklamné heslo, kde „eko" znamená jedine to, že sa turistika realizuje v prírodnom prostredí. Tento prístup si zakladá na ponuke takých produktov turizmu, ktorých výhodou je ponuka rýchleho a komfortného cestovania a návštevy území s vysokou prírodnou hodnotou a obývaných exotickými etnickými skupinami (tzv. komercionalizácia divočiny).

Ekoturistika sa môže stať šancou pre získanie dodatočného príjmu pre miestne obyvateľstvo (*community-base ecotourism*) a využitie pre rozvoj lokálnej infraštruktúry potrebnej pre sprístupnenie prírodne hodnotných území a lokalít. Takýto prístup nemá zvyčajne rozmer medzinárodný. Ide skôr o charakter lokálny, regionálny resp. maximálne národný bez výraznejšieho vplyvu zo strany dopytu. Preto je potrebné zapojenie a podpora zo strany štátu a jeho aktívnu účasť na projektoch ekoturistiky. Príkladom môže byť Belize, ktoré už niekoľko rokov buduje svoj imidž na medzinárodnom trhu ako krajiny úzko spojenej s touto formou turistiky.

Zaręba (2010) uvádza charakteristiky cestovania v rámci ekoturistiky (v ideálnej podobe) nasledovne:

- počet osôb: jednotlivci alebo v skupinách v počte niekoľko málo osôb (rodina, priatelia)
- časová dĺžka: dlhšia cesta umožňujúca hlbšie zamyslenie a vnímanie okolitého sveta
- program cesty: veľká elasticita, spontánnosť pri výbere, vlastné rozhodnutia
- štýl života počas cesty: prispôsobenie sa miestnym tradíciám, úcta k ľuďom a ich kultúre
- štýl cestovania: aktívny, kľudný, ohľaduplný
- spôsob poznávania: dôkladné poznanie okolitého sveta, hľadanie cez duchovno
- poznávanie turistických atrakcií: aktívne poznávanie cenných atrakcií prírodného i kultúrneho charakteru, silný emocionálny kontakt s týmito atrakciami, ktorý rozširuje aj vlastný obzor a názor turistov
- príprava (aj jazyková) cesty: solídne znalosti o histórii, kultúre a prírode navštíveného miesta, získavanie informačno-poznávacích informácií, máp a poznanie miestneho jazyka
- pamiatky z cesty: vlastné obrázky, fotky, denníky z cesty, pamiatky vytvorené miestnymi obyvateľmi a pod.

Ekoturistika ako taká má množstvo foriem a podôb. Viaceré ďalšie formy turizmu sa nachádzajú na prieniku tradičnej turistiky a ekologických alternatív. Závisí od spôsobu ich realizácie a fungovania. Medzinárodný trh turizmu ponúka množstvo príkladov, kde sa slovo „ekoturistika" nachádza vedľa názvov najodľahlejších kútov sveta. Ekoturistické cestovné agentúry ponúkajú pešiu turistiku v odľahlých a ťažko dostupných horských územiach i dažďových pralesoch, sledovanie divokých zvierat v ich prirodzenom prostredí, putovanie púšťou na chrbte ťavy, ornitologické pozorovania, potápanie sa na koralových útesoch, jachting medzi ostrovmi, návštevy historických a starobylých miest a iné. Ďalšie možnosti sú bližšie ku klasickým formám poznávacej a špecializovanej turistiky (obrázok 22).

Obrázok 22
Dlhodobo udržateľný turizmus
Zdroj: vlastné spracovanie podľa Zaręba (2010)

Z uvedeného je zrejmé, že ekoturistika ako integrálna súčasť trvalo udržateľného turizmu má od komerčného chápania turizmu určité špecifiká a odlišnosti. V mnohých prípadoch ide skôr o odlišný prístup realizácie danej formy turistiky vzhľadom na jej dopad na prírodné prostredie a miestne komunity (tabuľka 9).

Konvenčný prístup (manažment)	Dlhodobo oudržateľný prístup (manažment)
rozvoj turizmu bez plánovania	najprv plánovanie - potom rozvoj
každá obec plánuje samostatne	plánovanie celých regiónov
výstavba chaotická - všade	koncentrovaná výstavba, priestorová úspora
mestská architektúra odlišná od lokálneho štýlu	typická miestna architektúra (formy, suroviny)
využívanie zvláštností krajinne hodnotných častí	uchovanie krajinných zvláštností v nenarušenom v pôvodnom nenarušenom stave
budovanie novej infraštruktúry, počtu lôžok a pod.	lepšie využívanie už existujúcej infraštruktúry
rozvoj turistiky v rukách zahraničných spoločností	miestna komunita má právo rozhodovať a podieľať sa na benefitoch turizmu
branie do úvahy výhradne ekonomických benefitov	prehodnotenie pomeru ziskov a strát vo svetle ekonomických, ekologických a sociálnych aspektov
orientácia najmä na osobnú automobilovú dopravu	podpora verejnej a alternatívnej dopravy (bicykle, vozy, sane, kanoe, pešia chôdza a pod.)
všeobecná technizácia a mechanizácia turistických zariadení	selektívny technický rozvoj a podpora nemechanizovaných foriem turistiky

Tabuľka 9
Konvenčný a dlhodobo udržateľný prístup v turizme
Zdroj: Zaręba (2010)

a) Ekoturizmus vo svete

Ekoturizmus má vo svete množstvo podôb. Na rozdiel od iných foriem turistiky, nemá jednu vyhranenú podobu, ale viacero variácií. V mnohých prípadoch ide o tradičné formy turizmu s prívlastkom „eko", teda o ohľaduplnejší prístup k životnému prostrediu a miestnej kultúre a komunite. Kritérium rozdelenia býva často hlavný cieľ v rámci ekoturistiky. Nasledujúci prehľad spracovaný podľa Berglie, Geffen (1993) a Zaręba (2010) prináša prehľad foriem ekoturistiky a ich príklady fungovania vo svete.

Aktívna ekoturistika:

- *pešia horská turistika* - trekking v okolí Annapurny v Nepále, výpravy v južnej časti rumunských Karpát, trekking v Tatrách,
- *pešia nížinná turistika* - výpravy do dažďového rovníkového pralesa s indiánskym sprievodcom k mayským ruinám v Guatemale,
- *cyklotúry* - cyklotúry na Srí Lanke, cyklotúra na najvyšší cestný prechod sveta Ghun-jera (4730m n. m.) na pakistánsko-čínskej hranici, cyklotúry v nórskom parku Troli, projekt Zelený bicykel vo Východných Karpatoch na slovensko-poľských hraniciach,
- *výpravy na kajaku a kanoe* - výpravy na originálnom indiánskom kanoe na Amazonke v Peru, špeciálne výpravy na kajakoch pre ženy na kľudnej vode v národnom parku Utalis Canyonlands v USA, výpravy malými loďami na rieke Usumacinta cez dažďový rovníkový prales v Mexiku a Guatemale,
- *splavy na rafte* - rafting na divokej vode riek Aljašky, výpravy na rafte na riekach Colca, Santa a Urubamba v Peru, splav Dunajca na pltiach v Pieninách
- *plavby a jachting* - plavby medzi ostrovmi Galapág, výpravy na lodi na rieke Orinoko vo Venezuele, jachting na Mazúrskych jazerách v Poľsku,
- *výlety na koni* - cez mongolskú step alebo v okolí jazera Chubsugul, poznávanie Arizony z chrbta koňa, výlety na koňoch v Krkonošiach,
- *výpravy na ťavách* - výpravy do podhorských regiónov Južného Jemenu a púšti Ar-Rab al-Chali, výpravy k piesočným dunám v púšti Gobi v mongolskom národnom parku Gurwan Sajchan, výpravy na ťavách na Sinaji,
- *výlety na bežkách a zimná pešia turistika* - výpravy na bežkách v Bolívijských Andách, výpravy na bežkách v španielskom regióne Astúria,
- *potápanie s potápačským výstrojom a šnorchlovanie* - potápanie na Veľkej útesovej bariére v Austrálii a Karibských ostrovoch, plávanie a potápanie sa s delfínmi na Bahamách a mantami v USA.

Výpravy a ciele ekoturistiky spojené s faunou - sledovanie zveri, fotografovanie, kreslenie, maľovanie, nahrávanie zvukov zvierat a pod.:

- *ornitologické výpravy* - ornitologické výpravy do Etiópie, sledovanie a maľovanie vtákov v Andalúzii v Španielsku,

- *safari v rôznych častiach sveta* - safari z chrbta slona v tigríchparkoch v Indii, sledovanie života divokých zvierat dažďového pralesa v národných parkoch, v Belize, riečne safari v Manause v Brazílii, sledovanie morských cicavcov v okolí Antarktídy, polárne safari v Škandinávii,
- *výpravy s cieľom sledovania veľrýb* - sledovanie veľrýb v Baja v Kalifornii v Mexiku, na Azorských ostrovoch, v Karibskom mori,
- *tematické výpravy a hobby výpravy* - výpravy s cieľom sledovania bezstavovcov rovníkových lesov Afriky.

Výpravy a ciele ekoturistiky spojené s flórou - poznávanie flóry, fotografovanie, kreslenie, maľovanie a pod.:

- *výlety s cieľom poznania flóry daného regiónu* - botanické výpravy do rovníkového dažďového pralesu v Brazílii, Venezuele a Bolívii, výlet „Alpské kvety Východných Himalájí" v Indii, botanická výprava „Balkánska flóra" v Albánsku,
- *vzdelávanie v oblasti poznávania a využívania bylín a húb* - pobyt na farme tropických bylín – Ix Chel Mayan Farm v Belize.

Výpravy spojené s poznávaním kultúry a etnografie:

- *pešie vychádzky a okruhy v rámci etnokultúrnych pamiatok* - trasa kultúrneho dedičstva „El Mundo Maya" v Strednej Amerike, „Bialostocká Tatárska trasa" v severovýchodnej časti Poľska,
- *pobyty v dedinách a kultúrnych centrách rôznych etnických skupín* – poznávanie ich tradícií, kultúry a osláv (poznávanie kultúry kmeňa Aniszabe v Kanade a bývanie v indiánskom típí, etnografická výprava na Ďaleký Východ a účasť na živote Amurov v Rusku, pobyt v indiánskej dedine Indian Kekchi v Belize s ochutnávkou miestneho jedla),
- *edukačné výlety:* výučba miestnych jazykov, ľudového remesla, ľudového tanca, umenia a varenia (výučba španielskeho jazyka v ekologickej škole v San Andrés v Guatemale, výprava pre ženy do amazonskej divočiny s indiánskou sprievodkyňou s cieľom zvládnutia výroby indiánskej keramiky a šitia odevov, školy v prírode s možnosťou výuky poľského jazyka a poznávania prírody a kultúry v Poľsku),

Iné výpravy:

- *cesty spojené s dobrovoľnickými aktivitami* - cesty dobrovoľníkov na lesné práce do krajín Latinskej Ameriky, výjazdy za účelom zberu odpadkov v národných parkoch po ukončení turistickej sezóny,
- *vedecké výpravy a turisti-dobrovoľníci pomáhajúci pri výskumoch v teréne* - výskum problematiky ochrany lesov v Kostarike, štúdovanie inteligencie delfínov na Havaji, výskum života bobrov v chránených územiach,
- *výpravy spojené s geológiou, astrológiou a pod.* - geologické výpravy na Is-

land, Kanárske ostrovy, vulkán Colima v Mexiku, expedície geológov a speleológov na púšť Gobi alebo pohorie Altaj v Mongolsku, astrologické cesty po starobylých miestach Strednej Ameriky, geologicko-botanické výpravy.

K jedným z najznámejších príkladov ekoturistiky vo svete patrí projekt s názvom **Svet Mayov** (*El Mundo Maya*) v Strednej Amerike, ktorý vznikol v roku 1990. Nachádza sa na ploche cca 500 tis. km^2 v rámci 5 krajín a to Mexiko, Belize, Guatemala, Honduras a Salvádor. Prvotným propagátorom tejto myšlienky bol redaktor časopisu National Geographic W. E. Garrett, ktorý navrhoval vytvorenie ekoturistickej trasy kultúrneho a prírodného dedičstva pod názvom „La Ruta Maya" (cesta Mayov) s celkovou dĺžkou 2400 km spájajúcej najznámejšie archeologické pamiatky a strediská Mayov. Po prvých úspešných krokoch projektu prišla pomoc aj zo strany prezidentov všetkých piatich zúčastnených krajín, ktorí v roku 1993 navštívili najznámejšie starobylé mayské centrá v každej z nich a to Palenque v Mexiku, Tikal v Guatemale, Altún-Ha v Belize, Joya de Cerén v Salvadore a Copán v Hondurase. Tým sa pomoc nasmerovala k širšej podpore projektu, nastavenie politiky podporujúcej spoločnú spoluprácu a zjednodušenie a zjednotenie colných predpisov pre ľahší prechod hranice. Nasledoval ďalší dôležitý krok v podobe založenia Organizácie Sveta Mayov, ktorá začala programovo napĺňať rozvojovú stratégiu ekoturizmu v regióne. Popri ojedinelých bodoch na mape Sveta Mayov sa začali objavovať dôležité strediská pokročilého rozvoja ekoturistiky (napr. Biosférická rezervácia Mayov v regióne El Petén v Guatemale). Podporu projektu prezentovala banka s názvom Banco InterAmericano de Desarollo, medzinárodná ekologická organizácia Conservation International a National Geographic Society.

Svet Mayov ako projekt je veľmi rôznorodý. Nájdu tu ponuku zástupcovia rôznych foriem zelenej turistiky, tak výprav aktívnych a zážitkových ako aj milovníci výprav typicky prírodných i etnografických. Na organizované turistické skupiny ako aj na individuálnych návštevníkov čaká ponuka exotickej cesty Svetom Mayov. V tomto zmysle Zaręba (2010) približuje nasledujúce aktivity v rámci ekoturistiky v predmetnom území:

- pešie vychádzky alebo vychádzky na koni s indiánskym sprievodcom s cieľom návštevy ruín mayských lokalít, výpravy do jaskýň a k vodopádom ukrytých v dažďovom pralese
- trekking a horolezectvo v rámci okolitých vulkanitov
- jachtárske trasy medzi ostrovmi Karibského mora
- cesty za potápaním na koralových útesoch, k podmorským jaskyniam a tunelom

- fotosafari v národných parkoch a rezerváciách, ornitologické vychádzky, sledovanie veľrýb a inej fauny
- vychádzky flóristické, poznávanie tropických liečivých rastlín
- vychádzky etnografické a kultúrne slúžiace na poznávanie starobylých archeologických pamiatok spojených s Mayským etnikom, návšteva indiánskych dedín a obydlí, etnických skupín (napr. Garifuna, zoznámenie sa s miestnymi jazykmi, tancami, tradičným tkáčstvom, vypletaním košíkov, výrobou hlineného riadu, prípravou miestnych jedál, umenia a pod.)
- ekologické vzdelávanie (pomoc pri ochrane prírodného a kultúrneho dedičstva, šírenie ekologického povedomia medzi turistami, zlepšenie ekologického vedomia miestneho obyvateľstva vo vzťahu k svojmu vlastnému životnému prostrediu, ktoré môžu ponúknuť ako prostredie majúce pozitívny vplyv na ľudí z krajín rozvinutých a vysoko urbanizovaných)
- zlepšenie komunikačnej dostupnosti (prepájanie a zbližovanie susedných miest, regiónov a krajín, výmena tovaru a služieb ako aj skúseností a dobrých príkladov praxe v ekologickej, spoločenskej, ekonomickej oblasti a aplikácia v ďalších regiónoch)
- nárast turisticko-rekreačných možností (trasy kultúrneho dedičstva sami o sebe sú originálnym turistickým produktom pre čoraz početnejšie skupiny návštevníkov v súvislosti s trendom aktívneho trávenia voľného času)
- podpora trvalo udržateľného rozvoja regiónov (trasy sa podieľajú na aktivizácii hospodárskej situácie v periférnych regiónoch a pomáhajú odbremeniť územia s nadmerným stupňom turizmu)

Ďalším príkladom ekoturistiky je projekt **Annapurna** v Nepále. Rozvoj turizmu v Nepále súvisel s nárastom záujmu o trekking v 80-tych rokoch minulého storočia, kedy sa počet príjazdov zvýšil dvojnásobne. Napriek tomuto progresu to malo aj negatívny dopad na životné prostredie v krajine ako aj veľmi malý prínos pre miestne obyvateľstvo a ich ekonomiku. Z tohto dôvodu vzniklo v roku 1986 Chránené územie Annapurna s rozlohou 7 tis. km^2 s troma hlavnými cieľmi: ochrana prírody a krajiny, zvýšenie kvality života miestneho obyvateľstva a kontrola rozvoja turistiky spojenej s trekkingom. Región Annapurny patrí medzi najkrajšie územia Himalájí a preto je cieľom mnohých peších výprav. Pre turistov sú hlavnou výzvou vysoké horské štíty – osemtisícovka Annapurny sa týči nad jednou z najhlbších riečnych dolín na svete s riekou Kali Gandaki. Na úpätí zasnežených vrcholov sa nachádzajú lesy s prevahou rododendrónov a bambusov. Toto územie navštívi ročne priemerne 60 tis. návštevníkov, pričom ich počet prevyšuje počet miestneho obyvateľstva (40 tis. obyv.). Z tohto vývoja je najväčším ohrozením masové vyrubovanie lesov a rozširovanie poľnohospodárskych pozemkov súvi-

siacich s dopytom po poľnohospodárskych produktoch zo strany turistov a znečistenie prostredia odpadom.

Spoločne s vytvorením chráneného územia Annapurny sa uviedol do života aj projekt Annapurna Conservation Area Project (ACAP), ktorého hlavným koordinátorom sa stala nepálska organizácia King Mahendra Trust for Nature Conservation. Hlavným cieľom projektu malo byť poskytnutie ekonomickej a sociálnej podpory miestnemu obyvateľstvu a spoločne s tým aj zvýšenie ekologického povedomia, aby sa ono stalo strážcom prírody. Nárast citlivosti k prírodnému prostrediu a propagácia príslušných vzorcov správania sa v horách by sa malo dotýkať aj turistov, ktorých zodpovednosť za prírodné prostredie Himalájí je tak isto veľká ako aj miestneho obyvateľstva (Kałuszko, 1995 In Zaręba 2010).

Herliczek (1996) a Kałuszko (1995 In Zaręba 2010) uvádzajú nasledujúce úspechy projektu ACAP:

- zmena vo vykurovaní z dreva na plyn resp. ropu v domoch miestnych obyvateľov i ubytovacích zariadeniach pre turistov (šetrenie miestnych lesov)
- výstavba ubytovacích zariadení a čajovní na trekkingových trasách pod dohľadom ACAP, kde si nachádzajú pracovné príležitosti miestni obyvatelia
- zmena systému nakladania s odpadom, ktorý vzniká zvýšeným pohybom turistov, inštalujú sa pozdĺž trás odpadkové koše a odpad je potom systémovo likvidovaný
- realizácia školiacich a edukačných programov pre miestne obyvateľstvo, kde sa vzdeláva v oblasti geografie, histórie regiónu, biote a ochrane prírodného a kultúrneho dedičstva
- zvýšenie ekologického povedomia u návštevníkov prostredníctvom inštalovaných infotabúľ nielen o regióne, ale aj službách a nakladaní s odpadom, školia sa aj miestni dobrovoľní strážcovia, ktorí informujú turistov nielen o regióne, ale aj o pravidlách správania pri pohybe v teréne a rešpektovaní zásad zodpovedného prístupu k prírode i kultúre regiónu

V Európe sa ekoturistika rozvíja vo viacerých krajinách ako napr. Taliansku, kde sa rozbehol projekt **Ekologická Elba**. Myšlienka tohto projektu vyvstala v súvislosti s rastúcou úrovňou a intenzitou turizmu na ostrovoch Stredozemného mora. Taliansky ostrov Elba ležiaci pri západnom pobreží Apeninského polostrova je svojou rozlohou 224 km^2 po Sicílii a Sardínii tretím najväčším ostrovom Talianska. Na ostrove žije celkovo 31 tis. obyvateľov.

Ostrov je charakteristický mnohými zátokami, skalnatými mysmi, nádhernými piesčitými plážami, ktoré na niektorých miestach pokrývajú menšie lesy. Nachádzajú sa tu aj nižšie pohoria s najvyšším vrchom Monte Ca-

panne (1019 m n. m.), na ktorý vedie lanovka. Elba bola ušetrená veľkého priemyslu a zachovala si tradičnú „stredomorskú" atmosféru. Vďaka týmto prednostiam talianska ekologická organizácia Lega Ambiente spoločne s predstaviteľmi z turistickej brandže v roku 1996 spracovala a predstavila projekt „Ekologická Elba". Cieľom projektu bola integrácia rozvoja turizmu a ochrany životného prostredia na ostrove. Rozvoj ekoturistiky mal priniesť zmenu správania sa návštevníkov v zmysle väčšieho záujmu o ochranu životného prostredia v rámci navštívenej lokality. Jedine takýto trvalo udržateľný prístup môže zachovať osobitosť a jedinečnosť ostrova. Tomuto rozvojovému kontextu sa začínajú prispôsobovať hotely, reštaurácie a obchody, ktoré sa zaviazali správať viac ekologicky (napr. separovať odpad, šetrne hospodáriť s vodou a energiou, pripravovať jedlá z produktov pochádzajúcich z ostrova, ekologicky vzdelávať personál a pod.). Ekologické myslenie preniklo aj do dopravy, kde automobily a motocykle postupne vystriedali bicykle a lode. Ďalším dôležitým krokom bolo zriadenie strážcov-dobrovoľníkov, ktorí najmä v letnom období bedlivo monitorujú miestne lesy, ktorým v minulosti často hrozili požiare viac krát založené aj turistami.

Napriek tomu, že polovica nákladov na fungovanie projektu pochádza z fondov EÚ, je pozitívom skutočnosť, že stále viac zdrojov začína vytvárať samotná ekoturistika a jej aktivity ako napr. pešie trasy pozdĺž pobrežia i cez ostrov s označením *trekking all´Elba*, ktoré sú dokumentované sprievodcami, mapami a bohatým sprievodným textom. Zaujímavosťou je aj priložený malý ďalekohľad na sledovanie zvierat a príručný fotoaparát.

Ďalším európskym projektom ekoturistiky blížiacim sa viac svojim charakterom k podmienkam Slovenska je projekt **Po stopách vlka** realizovaný v rumunských Karpatoch. Ide o projekt s problematikou veľkých karpatských dravcov „Carpathian Large Carnivore Project" (CLCP) realizovaný v rokoch 1993 – 2003, na ktorom spolupracovali viaceré rumunské i medzinárodné organizácie. Hoci hlavným cieľom projektu bol výskum a ochrana veľkých karpatských dravcov (vlka, medveďa a rysa) v regióne rumunských Karpát, ukázalo sa, že tento prístup môže pomôcť pri riešení tejto problematiky aj v ostatných regiónoch Európy.

Oblasť rumunských Karpát patrí medzi najzachovalejšie lesné ekosystémy v Európe so zastúpením bukov-smrekovo-jedľových lesov. Podľa projektu CLCP nebola predmetná oblasť výskumu vybraná náhodne, pretože sa tu vyskytuje najviac veľkých dravcov v Európe (cca 3100 vlkov, 5500 medveďov a 1500 rysov). Miestne obyvateľstvo sa zaoberá poľnohospodárstvom, lesníctvom a tradičným pastierstvom. Ide o územie s bohatou a živou ľudovou kultúrou a tradíciami.

Samotný projekt CLCP bol realizovaný v rámci pilotného územia s rozlohou cca 3 tis. km^2 v zázemí rumunského mesta Brašov, kde v roku 1992 vznikol národný park Piatra Craiuli-Bucegi. Z ekonomického hľadiska ide o pomerne zaostalý región, kde došlo počas svetovej hospodárskej krízy k ďalšiemu prepúšťaniu. V tomto kontexte ekoturistika predstavuje jednu z alternatívnych možností rozvoja a tvorby pracovných príležitostí.

Ako sa uvádza v správe CLCP bola ekoturistika ako forma turizmu úplne novou skúsenosťou pre miestne obyvateľstvo. Pre väčšinu z nich bolo veľmi ťažké pochopiť, že existujú ľudia schopní precestovať tisíce kilometrov, len aby uvideli divoké zvieratá v ich prirodzenom prostredí. V programe rozvoja ekoturistiky v predmetnom území boli stanovené tri hlavné ciele:

- rozvoj turistickej infraštruktúry v meste Zărneşti a obciach na úpätí pohoria Piatra Craiuli v podobe menších rodinných podnikov
- príprava atraktívnych turistických produktov založených na prítomnosti veľkých dravcov
- pritiahnutie solventnejších turistov zo Západnej Európy

Okrem týchto cieľov je potrebné podporiť rozvoj ekoturistiky aj prostredníctvom vyškolenia miestnych sprievodcov, podpory rozvoja miestnej ekodopravy (kone, vozy), zvýšenia počtu dobrovoľníkov, vedcov i donorov projektu, zapojenia obyvateľov pri výrobe upomienkových predmetov (oblečenie s podobizňami dravcov, poštové známky, výrobky ľudovej tvorby, miestne produkty ako napr. „medvedí med“), výstavby vyhliadkových veží a posedov na sledovanie divokej zvery, rozvoja cestovných agentúr ponúkajúcich tento región v rámci svojho cestovného portfólia a podpory public relation (kontakty s podnikateľmi a firmami, dokumentárne filmy a reportáže o divokej zvery a jej spolužití s miestnym obyvateľstvom, workshopy, výstavy a konferencie).

Najväčším úspechom projektu bolo vzbudenie záujmu o túto problematiku a zapojenie sa regionálnej vlády a deklarácia podpory do budúcnosti. Zároveň sa aktivizovala aj miestna sieť podnikateľov a prehĺbila sa spolupráca s organizáciami zaoberajúcimi sa ochranou životného prostredia. Posledným, no nie významom bol fakt, že aj v prostredí chudobnejších regiónov Východnej Európy je možné vzájomnou spoluprácou všetkých dôležitých zainteresovaných aktérov podporiť myšlienku rozvoja ekoturistiky a napomôcť tak ochrane prírody a krajiny a zároveň čiastočne pozdvihnúť životnú úroveň miestneho obyvateľstva.

b) Ekoturizmus na Slovensku

V slovenských podmienkach je záujem o ekoturizmus ako jednu z foriem prírodného turizmu (wildlife turism) pomerne malý. Ako uvádzajú Koščová, Koščová (2013), súvisí to s nízkou informovanosťou o tejto forme turizmu, slabou propagáciou a taktiež neochotou domácich platiť za pozorovanie sumy, ktoré sú v niektorých prípadoch dosť vysoké. Naopak zahraniční turisti majú veľký záujem o pozorovania práve na Slovensku. V zahraničí sa prírodný turizmus teší významnej popularite. Na Slovensku ich často láka možnosť vidieť vo voľnej prírode viac druhov ako sa vyskytuje v ich krajine, napr. pre anglických turistov.

Táto forma turizmu prináša vo svetovom meradle jednotlivým krajinám a regiónom značný ekonomický prínos v podobe platieb za povolenia, za vstupy, poplatky za sprievodcovské služby, platby za ubytovanie, stravovanie a ďalšie služby využívané turistami. K ďalším aktivitám spojeným s touto formou turizmu patrí návšteva kultúrnych a historických pamiatok, miestnych atrakcií, možnosť ochutnať miestne špeciality a spoznať miestny folklór a tradície. Nezanedbateľným prínosom sú aj príjmy z predaja lokálnych produktov a služieb ako napr. miestne agroprodukty, výrobky remeselníkov a ľudových umelcov, čo prináša aj možnosť tvorby nových pracovných príležitostí v miestnej ekonomike.

Na Slovensku z vyššie uvedených dôvodov nefunguje veľa firiem resp. organizácií zaoberajúcimi sa ekoturizmom. Jedným z pozitívnych príkladov je organizácia **Envihike** sídliaca v Bratislave, ktorá vo svojom portfóliu ponúka Ekovýlety. V súčasnosti ponúka celkovo 41 produktov, z ktorých sa 30 realizuje na Slovensku a 11 v zahraničí (najmä v Rakúsku a na Morave). V rámci produktov na Slovensku dominujú ekovýlety v Bratislave a okolí (19). Z ostatných slovenských regiónov sú cesty smerované do Bielych Karpát, Malej Fatry, Západných Tatier, Považia, Súľovských vrchov a pod. Ekovýlety sa orientujú na pozorovanie prírody a života v nej, vybraných živočíšnych a rastlinných druhov, zapájanie sa do ochranárskych aktivít, čistenie územia od odpadkov, poznávanie kultúrnych pamiatok (napr. vodné mlyny na Malom Dunaji, staré vodárenské objekty), včelárstvo a aktivity s ním súvisiace, pomoc pri sčítaní cieľových druhov fauny a flóry a pod. Pri každom produkte sa uvádza stručný popis a jeho náročnosť v závislosti od dĺžky trasy a časovej dotácie, prevýšenia, náročnosti na fyzickú kondíciu a turistické vybavenie. Stupne náročnosti výletov sú nasledujúce:

A – ľahký výlet (nenáročné trasy do 8 km, prevýšenie do 300 m, turistická obuv nie je nevyhnutná), *B – stredne náročný výlet* (trasy do 15 km, prevýšenie do 700 m, prevažne na vrchol alebo krátka hrebeňovka), *C – náročný výlet*

(trasy do 20 km s prevýšením 700 – 1000 m, potrebná dostatočná fyzická kondícia a turistické vybavenie), *D – veľmi náročný výlet* (do 25 km s prevýšením do 1300 m, hrebeňové túry v menších pohoriach, potrebná turistická výstroj a fyzická zdatnosť), *E – extrémne náročný výlet* (viac ako 30 km, prevýšenie nad 1300 m, skúsený turista).

Nasledujúca tabuľka prináša prehľad ekoproduktov firmy Envihike ponúkaných na Slovensku (spracované podľa Ekovylety, 2014):

Bratislava a okolie: Prírodné zákutia Bratislavy (PZB) – Bratislavským lesoparkom (náročnosť B), PZB – Soví lužný les a Hrabiny (A), PZB – rieka Morava (A), PZB – Jarné záblesky na Devínskej kobyle (B), PZB – 10. výročie výletov OZ Ekovýlety, PZB – Dunajské pláže v Bratislave (A), PZB – Trojhraničný kameň (A), PZB – Tajomná Fialková dolina (B), PZB – Horský park a Kalvária (A), PZB – Vodárenské múzeum a ostrov Sihoť (A), PZB – Ostrov Kopáč (B), PZB – Šúr trochu inak (B), PZB – Vrchná hora pri Stupave (B), PZB – Z Dúbravky do Devínskej Novej Vsi (A), PZB – Chránené stromy v Starom Meste 2 (A), PZB – Chránené stromy v Starom Meste 3 (A), PZB – Zo Záhorskej Bystrice na Kačín (B), PZB – Z Devínskeho hradu do Dúbravky (B), PZB – Z Marianky do Stupavy (B), Chatam Sófer a Strmé schody (A).

Ostatné regióny Slovenska:

Pezinský banský náučný chodník (B), Modranskou dolinou na Veľkú Homolu (C), Včelárska paseka a vodné mlyny na Malom Dunaji (A), Biele Karpaty – výstup na Veľkú Javorinu a Jelenec (C), Turistika v Litavských kopcoch (C), Čachtický hrad a Plešivec (C), Súľovské vrchy – Žibrid a Budzogáň (C), Štiavnické vrchy – Szaboova skala a Pustý hrad (C), Strážovské vrchy – výstup na Vápeč (A), Lúčanská Malá Fatra – Minčol a Hrad Strečno (C), Spoznávame regióny Slovenska – Západné Tatry – Roháče (A).

Česká republika:

Moravský kras – Jaskyňa Punkevní a priepasť Macocha (C), Skalné mestá na Morave – Lačnovské, Čertovy a Pulčínske skály (C)

Rakúsko:

Bocianí raj v Marcheggu (B), Hainburgský kopec (B), Braunsberg a zrúcanina hradu Röthelstein (B), Výstup na Hohe Weichsel (C), Tiesňava Steinwandklamm a vodopády Myrafälle (B), Prechádzka v národnom parku Donau Auen (B), Planina Dűrre Wand – Ohler, Schober a Sebastiánov vodopád (C), Veľkonočná „Hrebeňovka" Hainburgských vrchov (C), Medvedia tiesňava – Barenschutzklamm (C), Dachstein a okolie (B).

Koščová, Koščová (2013) uvádzajú ďalšie organizácie zamerané na ekoturizmus a prírodný turizmus na Slovensku. Ich klientela je predovšetkým zahraničná a ponúkajú široké spektrum ponúk v prírodne atraktívnych úze-

miach. Ide o nasledujúce organizácie (spracované podľa internetových stránok organizácií):

TATRA WELL – produkty: *Tatra Moutains* (lokalita: Vysoké Tatry), *Brown Bear in Western Tatras* (Tatry, Orava)

Stunning Slovakia – produkty: *Tatra Bear Watching Week* (Vysoké Tatry, Pieniny), *Slovak Bear Watching Week* (Vysoké Tatry, Poľana), *Nature Week* (Vysoké Tatry, Pieniny, Kozie Chrbty, Ždiar), *Bear Watching Weekends* (Vysoké Tatry, Poľana), *Butterflies, Birds and Flowers* (vybraný región), *Pieniny and Bats* (Pieniny), *Spis Castle, Birds and Beavers* (Spišský hrad, Dreveník), *Birdwatching Tours* (Kozie Chrbty, Veľká Lomnica, Kamenistá)

CARPATICA – produkty: *Pozorovanie vtáctva, jarná migrácia* (CHVÚ Medzibrožie, CHKO Latorica, NPR a CHVÚ Senianske rybníky, NPR Tajba), *Stopovanie divokých zvierat v zimnej divočine Východných Karpát* (Východné Karpaty), *Vlčie hory – po stopách filmárov* (Východné Karpaty, Poloniny), *Bobor vo Východných Kar*patoch (Východné Karpaty)

Slovak Wildlife – produkty: *Bear and wolf watching in Slovakia* (Východné Karpaty)

Baby Bear Cottage – produkty: *Bear Project* (Slovenský raj, Tatry)

Liptov Active – produkty: *Sprievodca divočinou* (Liptov)

Osobitnú pozíciu má špecializovaná cestovná kancelária **CK Watching**, ktorá sa zameriava na produkty výhradne zamerané na pozorovanie živej prírody, živočíšstva a rastlinstva. Ponúka celkovo 18 produktov, z ktorých je 15 zameraných na slovenské regióny, 2 produkty na maďarské regióny a 1 produkt v Rakúsku. Podľa prezentovaných produktov je drvivá väčšina zameraná na pozorovanie vtákov v ich prirodzenom prostredí tzv. *birdwatching*. Celý prehľad produktov je dostupný na internetovej stránke organizácie www.watching.sk.

Rozvoj tohto druhu turizmu môže byť prínosom z hľadiska ekonomického, sociálneho pre rozvoj regiónov a ochrany prírody. Je založený na princípoch aktívneho prispievania k zachovaniu prírodného a kultúrneho dedičstva, so zapojením miestnych a domorodých komunít pri plánovaní rozvoja a prevádzky, ktoré prispievajú k ich blahobytu ako aj tlmočenie prírodného a kultúrneho dedičstva pre návštevníkov (Koščová, Koščová 2013).

Ekoturizmus sa rozvíja na princípe trvalej udržateľnosti s cieľom ochrany prírodného aj kultúrneho dedičstva pre nasledujúce generácie. Okrem priamych ekonomických prínosov je potrebné upozorniť aj na neekonomické benefity súvisiace so vzdelávaním návštevníkov a miestneho obyvateľstva a pestovanie proekologického prístupu a zodpovednosti k životnému prostrediu a citlivosti k miestnej kultúre a histórii.

6.1.2. Kultúrny turizmus

Chrám Sensoji v Asakuse, Tokio
Foto: K. Matlovičová

Pojem *kultúrny turizmus* zahŕňa všetky cesty, ktorých hlavným motívom je návšteva miest a objektov s historickou, umeleckou a kultúrnou hodnotou a účasť na podujatiach kultúrneho charakteru. Základom rozvoja tejto formy turizmu sú materiálne a nemateriálne kultúrne hodnoty. V niektorých prácach sa označuje ako turizmus kultúrneho dedičstva (*Cultural heritage tourism*).

K jeho vymedzeniu možno pristupovať z užšej alebo zo širšej perspektívy.

! (1) V užšom slova zmysle sa záujem ***kultúrneho turizmu*** obmedzuje na pamiatky materiálnej kultúry, ktoré nám zanechali predchádzajúce generácie, na miesta ich výskytu a miesta ich koncentrácie v múzeách, galériách.

(2) V širšom slova zmysle sú základom rozvoja tejto formy turizmu všetky prejavy kultúry ako celku, čiže materiálne ako aj duševné výsledky aktivít ľudí, ktoré sú zhromažďované, uchovávané a postupom času aj zhodnocované a v priebehu dejín ľudstva aj odovzdávané z generácie na generáciu (Kurek a kol. 2007).

Táto definícia je bližšia súčasnému chápaniu kultúry a turizmu v humanistických kategóriách ako cestovanie, vnútorné obohacovanie alebo hľadanie poznatkov. Takáto forma poznávania umožňuje turistovi odhaľovať špecifiká vlastnej kultúry cez poznávanie odlišných kultúr. Je zameraná na získavanie poznatkov o odlišnostiach v spôsobe života a kultúrnych prejavoch. Vychádza pritom z prirodzenej ľudskej potreby skúmať to ako žijú iní. Komerčná podoba produktu kultúrneho turizmu je zameraná na uspokojovanie potreby turistov pozorovať iných ľudí v ich autentickom prostredí. Nejde pritom len o sledovanie činností v ich každodennom živote, ale aj jeho odraz v remeselných produktoch, v hudbe, vo výtvarnom umení, v literatúre, v hudbe, v zábave, v jazyku, náboženstve a miestnych rituáloch (Kurek a kol. 2007).

Ku kultúrnemu turizmu sa v odbornej literatúre pristupuje rozlične. Je chápaný ako súbor aktivít zameraný na návštevu a poznávanie:

a) kultúry daného územia v jej tradičnom - úzkom ako aj modernom - širokom chápaní
b) materiálneho a nemateriálneho dedičstva územia
c) iných spoločenstiev, komunít a výsledkov jeho činností
d) histórie a súčasnosti navštívených území (Kurek a kol. 2007).

Zhoda sa zatiaľ nedosiahla ani v tom, či kultúrny turizmus vnímať ako súčasť iných foriem turizmu alebo ako samostatnú formu. Dôvodom je jeho multidimenzionálny charakter, ktorý núka pestré bádateľské možnosti a vedie k pomerne širokým možnostiam jeho obsahovej interpretácie.

Hlavnými oblasťami rozvoja kultúrneho turizmu sú *mestá*. Ide o územia s najvyššou koncentráciou historických a kultúrnych objektov. Zároveň sa v nich koncentruje značná časť populácie, ktorá je nositeľom signifikantných prvkov súčasného spôsobu života v danej krajine. Vidiecke oblasti na druhej strane ponúkajú vyššiu mieru zastúpenia tradičného spôsobu života (tradície, zvyky neraz v ich autentickej podobe). Kultúrny turizmus zameraný na mestá je niekedy označovaný aj ako mestský turizmus. Poznávanie prebieha prostredníctvom návštev galérií, múzeí, účasti na umeleckých a kultúrnych podujatiach. V prípade ciest, ktoré sú orientované na poznávanie iných vzdialených kultúr a spoločenstiev, ktoré sú turistami považované za exotické, sa poznávanie sústreďuje na bežné životné prostredie miestnych komunít, ich kultúrneho dedičstva a histórie. Konkrétne ide o:

a) materiálne prejavy kultúry – vyhľadávané sú unikátne a pamiatkovo chránené objekty, špecifická architektúra, pamätníky, remeselné výrobky, umelecké diela, ručné výrobky a pod.

b) každodenný život miestnych obyvateľov – ich práca, jazyk, zvyky, gastronómia s pod.
c) rituály a zvyky - udalosti späté s obradmi, sviatkami, rôzne festivaly, inscenácie známych bitiek, demonštrácie starých pôvodných technologických procesov, používanie starej techniky a pod. (Kurek a kol. 2007).

V súčasnom chápaní kultúrneho turizmu sú zdôrazňované tri hlavné elementy, ktoré v prípade území prijímajúcich turistov môžu vystupovať buď spoločne alebo oddelene:

- materiálne a duchovné dedičstvo,
- kultúrne udalosti a vizuálne umenie,
- kreatívna realita, napr. produkty filmového priemyslu, módy, súčasná architektúra a i.

Tieto tri elementy tvoria podstatu kultúrnej atraktivity každého územia. Vo vidieckych lokalitách a malých územiach zvyčajne dominuje prvá skupina elementov (materiálne a duchovné dedičstvo). Vo väčších mestách a historických mestách môžu byť v jeho rámci uplatňované prvé dve skupiny (materiálne, duchovné dedičstvo ako aj kultúrne udalosti, vizuálne umenie). Napokon vo veľkých metropolách, ktoré nemajú dobre zachované historické jadro, môže byť rozvoj kultúrneho turizmu postavený na všetkých troch skupinách elementov vrátane tretej skupiny – pestrých prejavov aktuálnej tvorivej aktivity obyvateľov územia. Veľmi dôležitú úlohu v tomto ohľade zohráva moderná architektúra a urbanistické riešenia, športové podujatia ako aj široko chápaná zábava (Kurek a kol. 2007).

V komerčnej praxi môžu mať produkty kultúrneho turizmu podobu kultúrno-tematických ciest. Môžu to byť pešie cesty, bicyklové trasy, automobilové trasy a pod. Najčastejšie spájajú objekty a miesta späté s archeológiou, s kultúrnymi sakrálnymi pamiatkami, profánnymi (svetskými) pamiatkami, umeleckými štýlmi (napr. románska, gotická, renesančná, barokova, secesná a pod.), ľudovou tvorivosťou, so starými obchodnými cestami, pútnickými cestami, kulinárske cesty, či cesty približujúce život známych osobností. Takéto cesty nezriedka spájajú aj rozličné témy a umožňujú tak širšie a hlbšie preniknutie do problematiky kultúry. V rámci medzinárodného kultúrneho turizmu je organizovanie zájazdov zamerané na sledovanie kultúrneho dedičstva miestnych národov. Základnými znakmi turistickej tematickej cesty z hľadiska jej tvorby sú:

- obsahové zameranie na vybranú kultúrnu tému (napr. historickú, architektonickú, umeleckú a i.)

- výber vhodných signifikantných prvkov zvolenej témy, ktoré umožnia pochopenie podstatných diferenciačných znakov
- výber a voľba zodpovedajúceho označenia zvolených objektov a miest
- zabezpečenie dostupnosti pre turistov.

Príkladom takýchto ciest môžu byť staré obchodné cesty ako „*Hodvábna cesta*" do Číny, „*Zlatá cesta*" do Samarkandu[13] alebo „*Jantárová cesta*", ktoré vznikli ako kultúrne cesty pod patronátom medzinárodných organizácií. Cesty môžu sprevádzať turistov aj určitým historickými udalosťami ako napr. „*Juhoafrická cesta bitiek so Zuluimi*" v provincii KwaZulu-Natal. Spomedzi ďalších spomenieme napríklad v Európe veľmi populárnu a masovo navštevovanú cestu „*Zámky na rieke Loire*" vo Francúzsku. Z okolitých krajín spomeňme napríklad poľskú cestu *Orlích hniezd* alebo *Cestu drevenej architektúry*. Na Slovensku by sme sa mohli zmieniť napríklad o prvej kultúro-tematickej ceste: *Spišsko-gemerská gotická cesta* (rámček 11).

Spišsko-gemerská gotická cesta	**RÁMČEK 11**

Ide o prvú tematickú cestu kultúrno-poznávacieho charakteru, ktorá bola vytvorená v roku 1996. Na Slovensku spája historické územie Spiša a Gemera ako aj priľahlé oblasti Poľska a Maďarska. Jej celková dĺžka je 276 km. Spája deväť miest a 24 vidieckych lokalít. Tematicky je zameraná na pamiatky z obdobia gotiky. Celkovo bolo na trase osadených 270 informačných tabúľ (hnedo-biele s piktogramom v tvare gotickej klenby). Najvýznamnejšie z pamiatok sú Chrám sv. Jakuba v Levoči, Spišský hrad, hrad Krásna Hôrka, kaštieľ v Betliari, rímsko-katolícky kostol v Žehre, evanjelický kostol v Štítniku a rímsko-katolícky kostol v Chyžnom. Mnohé z pamiatok sú zapísané do Zoznamov svetového dedičstva UNESCO. Gotická cesta je rozdelená na štyri okruhy: Spišsko-Gemerský, Tatranský, Pieninský a Gemersko-Rimavský okruh.
Zdroj: Slovakia travel (2015).

Na území Európy bola naprojektovaná sieť kultúrnych turistických ciest, ktoré sú produktom koncepcie ochrany a odkrývania *Európskeho kultúrneho dedičstva*. Program *Európskych kultúrnych ciest* začala tvoriť Rada Európy v 80. rokoch minulého storočia. Cesty dedičstva spájajú miesta s podobným historickým charakterom, architektonickým či umeleckým charakterom. Majú buď regionálny, národný alebo nadregionálny rozmer. Rada Európy koordinuje programy pri spoluúčasti verejných a štátnych inštitúcií. Cesty sú zoskupené okolo troch hlavných tém: *ľudia*, *migrácie* ako aj veľké *religiózne*, *umelecké*, *technické* a *obchodné* prúdy Európy. Prvou Európskou

13 Samarkand (Uzbekistan) – islamské pútnické miesto.

kultúrnou cestou sa stala stredoveká pútnická cesta smerujúca do *Santiago de Compostela* v Španielsku. Niekedy to bola predovšetkým pútnická trasa spätá s kultom sv. Jakuba, avšak v súčasnosti je tiež ponúkaná pre turistov, ktorí sa snažia spoznať kultúrne dedičstvo južného Francúzska a severného Španielska. (Kurek a kol. 2007)

Spomedzi iných naprojektovaných ciest možno spomenúť napr. *„Architektúra bez hraníc“*, *„Európske mestá objavov“*, cesty *„Hodvábne a textilné*, *„Barokové“*, *„Kláštorné“*, *„Keltské“*, cesta *„Mozarta“*, *„Schickhardta“*, *„Vikingská“*, *„Normándska“*, *„Hanza“*, *„Cesta parkov a záhrad“*, *„Umenia a Európskej identity“*, *„Fenická“*, *„Cigánska“*, *„Humanistická“*, *„Obrannej architektúry“*, *„Panovania Arabov v Španielsku“*, *„Polárnych žiar“*, *„Festivalov a ľudových zvykov“*, *„Knihy a písma“*, *„Kastílskeho jazyka“* a mnohé ďalšie. Cieľom budovania a propagovania týchto ciest je okrem iného dosiahnutie posilnenia európskej identity, ako aj zachovanie a ochrana európskeho kultúrneho dedičstva ako zdroja sociálneho, ekonomického a sociálneho rozvoja. (Kurek a kol. 2007)

Na základe rozličných prejavov kultúry sa rozvinuli odlišné formy kultúrneho turizmu, ku ktorým je možné uviesť vlastivedný turizmus, etnický turizmus, festivalový turizmus, kulinársky turizmus, a zábavný turizmus.

Tradičná japonská svadba, Kamakura, oblasť Kanagawa, Tokio, Japonsko
Foto: K. Matlovičová

6.1.2.1. Vlastivedný turizmus

Vlastivedný turizmus je z pohľadu dominantného zamerania vnímaný ako súčasť resp. subvariantná forma kultúrneho turizmu, ktorá kladie dôraz na poznávanie prírodného a kultúrneho dedičstva územia. Jeho špecifikom je akcent na výchovu a edukáciu. Môže však byť vnímaný aj ako samostatná forma turizmu. Dôvodom názorovej nejednotnosti jeho zaradenia je fakt, že kultúrny turizmus (tak ako sme ho definovali vyššie) abstrahuje od prírodných prvkov prostredia, ktorých poznávanie je súčasťou vlastivedného turizmu. V každom prípade sa však obe formy do značnej miery prekrývajú.

Predmetom poznávania vlastivedného turizmu sú tak prírodné (*natural heritage*) ako aj antropogénne (*cultural heritage*) prvky prostredia, ktoré predstavujú signafikantnú súčasť identity územia. Nazerať naňho možno z dvoch perspektív:

- ako na tvorbu *skúsenosti a pocitu z miesta* (v širšom zmysle slova), ktoré je prezentované ako súbor hmotných a nehmotných prvkov. Súbor takýchto atribútov miesta je následne vnímaný turistami ako súčasť ich *osobného dedičstva*.
- ako na *navštevovanie miest*, ktoré sú všeobecne považované za *dedičstvo* na ktorejkoľvek úrovni – od lokálnej až po globálnu (deskriptívny prístup). To znamnená, že návštevníci ich považujú sa dôležitejšie ako iné. (Poria, Ashworth 2009)

! ***Vlastivedný turizmus*** tak možno chápať ako posledné štádium procesu „*heritizácie*" – sociálneho procesu, ktorého cieľom a výsledkom je istá interpretácia dedičstva. Ide o proces vedomej selekcie (vyzdvihovanie alebo potláčenie) atribútov dedičstva s cieľom ovplyvniť jeho výslednú percepciu. Heritizácia je proces, v rámci ktorého je dedičstvo využívané ako zdroj dosahovania určitých sociálnych cieľov a tvorí imanentnú črtu vlastivedného turizmu. Na druhej strane ochrana a snaha o zachovanie dedičstva, tvorí jadro kultúrneho turizmu (Poria, Ashworth 2009).

V tejto forme turizmu dominuje poznávací motív, ktorý je často spojený s edukačnými cieľmi sledujúcimi posilňovanie vlastenectva a národnej hrdosti. Konkrétne cieľom turistických ciest môžu byť:

a) prvky kultúrneho dedičstva:

- *antropogénne objekty, monumenty* – ide o jedinečné alebo nejakým spôsobom zaujímavé či cenné stavby (napr. chránené pamiatky),

- *skupiny budov* – väčší počet z pohľadu historických súvislostí hodnotných alebo inak architektonicky výnimočných budov, ktoré z priestorového hľadiska vytvárajú celok,
- *lokality* – najčastejšie miesta historického významu (dejiská významných udalostí, archeologické náleziská, bojiská a pod.)
- *mestá alebo ich časti* (najmä historické mestá),
- *regióny* (obývané napr. špecifickými etnikami a pod.).

b) prvky prírodného dedičstva:

- *prírodné objekty, monumenty* – rôzne jedinečné prírodné tvary a formy georeliéfu
- *vzácne* alebo nejakým spôsobom špecifické *biotopy*,
- *unikátne prírodné náleziská* alebo jasne ohraničené územia mimoriadnej svetovej hodnoty. (WHC 2005:10)

Ich ochrana je inštitucionalizovaná na rôznych úrovniach od lokálnej, regionálnej, národnej až po globálnu. Najvýznamnejšou inštitúciou je v tomto smere je UNESCO[14] (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*).

Heritage (v tomto prípade chápaná ako ekvivalent k slovenskému „vlastiveda") je pojmom opisujúcim na jednej strane sociálne hnutie snažiace sa zbierať a popularizovať relevantné poznatky o krajine alebo regióne. Tento súbor aktivít spája rozličných aktérov (vlastivedcov), ktorí uvedené ciele realizujú v praxi. Inými slovami, vlastivedné poznatky tvoria súbor informácií o vlasti, krajine alebo inak vyčlenenych regiónoch na geografickom, historickom či etnografickom princípe.

Aktivity osôb zúčastňujúcich sa vo vlastivednom hnutí majú často amatérsky a dobrovoľnícky charakter, teda sú realizované vo voľnom čase a vyplývajú z osobitných záujmov a vnútorných potrieb zúčastnených osôb. Ich cieľom je snaha o všestranné a čo možno najúplnejšie odovzdávanie poznatkov o krajine alebo regióne. Títo aktivisti sa nezriedka angažujú v rozličných sociálno-kultúrnych či osvetových organizáciách alebo sprevádzajú turistické zájazdy (najčastejšie vo forme výletov), vydávajú turistických

14 UNESCO organizácia so sídlom v Paríži, ktorá v vznikla v r. 1945. „Hlavným cieľom UNESCO je rozvoj medzinárodnej spolupráce a porozumenia v oblasti výchovy a vzdelávania, spoločenských a prírodných vied, životného prostredia, kultúry, informácií, komunikácie, informatiky a tým prispievať k upevňovaniu mieru vo svete. UNESCO je tak jedinou odbornou organizáciou systému OSN, ktorá má mandát na rozvoj kultúrneho a intelektuálneho potenciálu svetového spoločenstva. ... V súčasnosti má UNESCO 195 členov a 9 pridružených členov. Po rozdelení bývalého Československa sa Slovenská republika stala členom UNESCO sukcesiou 9. februára 1993." (viac na: www.unesco.sk).

sprievodcov, vlastivedných informátorov, mapy alebo využívajú aj iné formy a prostredky vedúce k uchovávaniu spoločensky akceptovanej interpretácie príslušného dedičstva. Interpretácia prírodného a kultúrneho dedičstva, s ktorou sa stretávajú účastníci vlastivedných zájazdov, má osobitný význam. Slúži ako prostriedok pre dosahovanie vopred stanovených edukačných cieľov, zameraných najmä na objasnenie a tlmočenie hlbšieho, často skrytého významu miesta. Popularizáciou poznatkov o miestach sa sleduje vyvolanie určitej úcty účastníkov k prostrediu, uvedomenie si významu histórie, ochrany kultúrneho prostredia a zvyšovanie environmentálneho povedomia. (Kurek a kol. 2007; Poria, Ashworth 2009).

V praxi môže mať produkt vlastivedného turizmu formu individuálne naplánovaných a realizovaných ciest (tzv. *self-guiding tours*) podľa osobných preferencií turistov alebo skupinových tematických ciest. Dizajnovanie takýchto ciest môže viesť k budovaniu náučných chodníkov alebo ciest umožňujúcich aj nekomerčnú formu poznávania. V prípade že absentujú, predstavuje istú alternatívu koncipovanie poznávacích trás, ktoré sa konajú za asistencie profesionálnych sprievodcov. Takéto zájazdy môžu byť: monotematické (sledujú jednu, dominantnú tému) alebo multi-tematické. Istou špecifickou formou vlastivedného turizmu sú školské zájazdy a študentské cesty, ktoré sú súčasťou vyučovacieho procesu. Ich prioritou však ostávajú už zmienené edukačné ciele – prehĺbenie prírodovedných a spoločenskovedných poznatkov o krajine, prípadne nejakej jej časti.

Interpretácia dedičstva vo vlastivednom turizme môže mať podobu *osobného* a *neosobného* odkazu. Kľúčová je v tomto prípade osoba sprievodcu a to bez ohľadu na to, či ide o osobu alebo jej neživý ekvivalent v podobe knižnej publikácie, či iných audiovizuálnych technických substitútov.

V rámci tzv. self-guiding vlastivnedného turizmu, založenom na neosobnom sprostredkovávaní vlastivedných informácií, sa v praxi najčastejšie využívajú nasledujúce jeho formy:

- *návšteva muzeálnych expozícií* – okrem klasických sú čoraz častejšie preferovaným spôsobom ich organizácie sú tzv. interaktívne výstavy,
- *informačné panely a centrá* – najčastejšie umiestnené bezprostredne pri vlastivedných objektoch s cieľom odovzdať isté informačné posolstvo, upozorniť na isté málo zreteľné či skryté atribúty objektov a zvýšiť tak mieru porozumenia (napr. pri monumentoch, pred vchodom do národných parkov, záhrad, skanzenov a pod.),
- *náučné chodníky a tematické cesty* (kultúrne i prírodné),
- *živá interpretácia* - je založená na oživovaní historických objektov prostredníctvom rôznych podujatí či rekonštrukcie historických uda-

lostí (napr. histórie zámkov, historických bitiek, portrétovanie života ľudí v historických časoch, nosenie historických odevov, prezentácia remeselných techník, umeleckých diel, inscenácií, slávnostné korunovácie panovníkov a pod.) (Kurek a kol. 2007).

K formám tzv. školského vlastivedného turizmu, ktorý sleduje primárne edukačné a výchovné ciele (poznávanie vlasti, posilňovanie národného a environmmentálneho povedomia) patria:

- *predmetové exkurzie*, ktoré sú iniciované a realizované učiteľmi ako doplnok ku povinnému vzdelávaciemu programu vlastivedy, dejepisu a geografie,
- *vlastivedno-turistické výlety*, v ktorých účasť nevyžaduje od účastníkov osobitnú kondičnú prípravu či iné špeciálne schopnosti,
- *vlastivedno-turistické podujatia* - napríklad turnaje, súťaže, kempingy,
- *podujatia špecializovaného turizmu a putovné tábory*, v ktorých sa už od účastníkov vyžaduje určitá kondičná príprava a špeciálne schopnosti a zručnosti (napríklad schopnosť využívať špecializované zariadenia),
- *zájazdové podujatia* – ktoré sú späté s realizáciou programu výuky napr. školy v prírode, zelené školy, ekologické školy, zimné školy a pod. (Kurek a kol. 2007; Poria, Ashworth 2009).

Vlastivedný turizmus bol u nás masívne rozvíjaný predovšetkým v predchádzajúcom období reálneho socializmu. V súčasnom trhovom prostredí jeho podiel u nás klesá v prospech rozmanitých komerčných foriem turizmu. Jeho didaktická hodnota spočíva vo formovaní pozitívneho vzťahu k prírode, vlastnej národnej, regionálnej či lokálnej kultúre, ale aj vo vytváraní istých návykov vedúcich k vnímaniu turistiky ako zmyslupného spôsobu trávenia voľného času aj u mladej generácie čoraz častejšie preferujúcej pasívny pasívny relax a virtuálne poznávanie krajiny.

6.1.2.2. Etnický turizmus

Námestie Largo do Pelourinho - Salvador, Bahia, Brazília
Foto: K. Matlovičová

Pojem *etnický turizmus* je v odbornej literatúre chápaný z dvoch rôznych perspektív ako (1) tzv. turizmus autochtónnych kultúr a ako (2) sentimentálny turizmus.

(1) Zájazdy, ktoré sú motivované poznávaním odlišných etnických skupín sa vo vedeckej literatúre označujú aj ako ***turizmus autochtónnych kultúr***, angl. *tribal tourism* alebo *aboriginal tourism.* Ide o turizmus spätý s pôvodnými obyvateľmi. Tieto pojmy sa považujú za totožné a označujú rovnakú formu turizmu, ktorej hlavnou motiváciou je túžba mať skúsenosť s odlišnou kultúrnou domorodcov a kontaktovať sa s etnikami, ktoré sú z perspektívy daného turistu exotické.

! ***Turizmus autochtónnych kultúr*** sa vymedzuje ako pobyty, ktorých primárnym motívom je poznávanie odlišných kultúr a nadväzovania kontaktov s kultúrne odlišným domorodým obyvateľstvom.

Pre etnického turistu sú primárnym motivátorom autochtónne kultúry v jednotlivých regiónoch sveta (pôvodné kultúry vyskytujúce sa v mieste svojho pôvodu). Ich atraktivita spočíva v tom, že ich príslušníci reprezentujú veľmi odlišné hodnoty v porovnaní s hodnotami a spôsobom života turistu. Každodenný život spoločenstva, ktoré navštevuje je teda výrazne odlišný od bežného života turistu. (Kurek a kol. 2007; Baraniecki 2001)

Etnický turizmus sa rozvíja predovšetkým v územiach obývaných spoločenstvami, ktoré si zachovali tradičný charakter alebo systematicky kultivujú tradície predkov. Ide zväčša o kultúry, ktoré nie sú výnimočné svojou vyspelosťou, nevytvorili obdivhodné architektonické diela, či iné svojrázne výtvory. To čo v tomto prípade láka turistov je skôr zážitok spojený s celkom odlišným spôsobom života kultúry, ktorej súčasťou sa stanú aspoň na krátky čas. Príkladom môžu byť napríklad spoločenstvá indiánov v Amerike, pôvodné kultúry a etniká v Afrike, domorodé komunity v juhovýchodnej Ázii, Austrálii a Oceánii. Navštevovanie týchto lokalít môže mať charakter komerčne organizovaných zájazdov alebo formu exploratívnych výprav - expedícií (individuálnych alebo skupinových). (Kurek a kol. 2007)

Napríklad v Severnej Amerike majú turisti možnosť stať sa súčasťou tradičnej indiánskej domácnosti, zdieľať s nimi kuchyňu, zvyky, zapojiť sa do tradičnej remeselnej výroby, môžu sa zúčastniť putovania po prérii, či sa oboznámiť s tradičnými indiánskymi spôsobm prežitia v komplikovaných podmienkach lesnej krajiny. Medzi vyhľadávané možnosti patria aj lodné výpravy, či expedície psích záprahov. Etnický turizmus možno považovať aj za istú podobu pro-poor turizmu, keďže pre domorodých obyvateľov môže byť zdrojom príjmov. Rozvoj turizmu v týchto komunitách rovnako prispieva aj k udržiavaniu a kultivovaniu pôvodných zvykov a tradícií, ktorých osud by bez záujmu zo strany turistov mohol byť ohrozený (Kurek a kol. 2007, Baraniecki 2001).

Podobný charakter majú tiež návštevy turistov v niektorých afrických vidieckych sídlach (napr. masajské dediny). Môžu mať charakter komerčných produktov cestovných kancelárií ako súčasť ponuky safari zájazdov alebo môžu mať exploračný charakter. V prípade návštevy etník žijúcich mimo vplyvov súčasnej civilizácie (napr. v Amazónii, Novej Guinei), kde je regulovaný počet turistov, majú tieto prevažne expedičný charakter a realizujú sa v malých skupinách. Veľmi dôležitou otázkou v rámci rozvoja etnického turizmu je poskytnutie autenticity ponúkaných prejavov miestnej kultúry. Pre osoby, ktoré hľadajú skutočné a pravé hodnoty, predstavuje autenticita hlavný prvok atraktivity navštevovaných spoločenstiev. Žiaľ, v procese komercionalizácie kultúrneho turizmu a v rámci neho aj etnického turizmu, je autenticita často nahrádzaná arteficiálnymi produktmi. Turistom sú tak v podstate ponúkané len určité inscenácie imitujúce pôvodné zvyky a tradície, ktorými nie je možné nahradiť zážitok z autentického prejavu kultúry (Kurek a kol. 2007).

(2) Druhou skupinou etnických turistov sú tzv. ***sentimentálni turisti***, ktorých charakterizuje nejaká skupinová väzba alebo pocit spolupatričnosti

k etniku či komunite, ktorú navštevujú. Zvyčajne ide o osoby bývajúce mimo územia vlastného štátu alebo regiónu (napr. emigranti, vysídlené resp. presídlené osoby alebo členovia subetnických skupín vyskytujúce sa v určitej krajine napr. v súvislosti so zmenou priebehu štátnych hraníc a pod.).

! ***Etnický turizmus***, v rámci ktorého uskutočňujú turistické cesty príslušníci rovnakej etnickej skupiny ako je cieľové etnikum, označujeme ako ***sentimentálny turizmus***. Hlavnými dôvodmi ciest sú buď návšteva rodísk alebo regiónov ich pôvodu, resp. respektíve miest, z ktorých pochádzali, či kde sú pochovaní ich predkovia a iní členovia rodiny.

Sentimentálna turistika zohráva dôležitú úlohu vo formovaní spoločného dedičstva a udržiavaní kontaktov s rodinami. Ku krajinám, pre ktoré má tento druh turizmu veľký význam, patria Veľká Británia, Írsko, Austrália, Grécko (kde prichádzajú potomkovia účastníkov migrácií v 19. a v prvej polovice 20. storočia). Veľký vplyv na situáciu obyvateľstva, hlavne v krajinách strednej a východnej Európy, mali veľké migračné pohyby späté s druhou svetovou vojnou. Súčasným prejavom sentimentálneho turizmu sú napríklad cesty Nemcov do západného a severného Poľska a českého pohraničia, či návštevy nemeckých vojenských cintorínov v strednej a východnej Európe. Iným príkladom sú cesty židovských turistov do oblastí a lokalít niekdajšej koncentrácie židovského obyvateľstva, resp. do miest spätých s holokaustom (bývalé koncentračné tábory a pod.) (Kurek a kol. 2007).

6.1.2.3. Dark turizmus

Spojitosť medzi smrťou a turizmom ako aktiviou primárne plniacou cieľ odpočinku a relaxu znie na prvý pohľad pomerne bizarne. Na druhej strane je však známe, že miesta tragédii, vojnových konfliktov, nekropoly a cintoríny sú predmetom záujmu turistov už dlhé obdobie.

! ***Dark turizmus*** (temný turizmus) bude označovať všetky turistické cesty, ktorých hlavným motívom je návšteva miest, ktoré sú nejakým spôsobom spojené so smrťou, utrpením a tragédiami.

Okrem toho, že je považovaný za súčasť kultúrneho a vlastivedného turizmu (má teda aj edukačný rozmer ak je zameraný na historické udalosti spojené so smrťou a uchovávaním spomienok), môže byť aj súčasťou *filmového turizmu* (ak odkazuje na udalosti a miesta, ktoré boli sfilmované). V tomto prípade filmové spracovanie má pripomínajúcu funkciu. Môže oživiť zabud-

nuté historické udalosti, avšak môže tiež hyperbolizovbať a skresľovať ich význam. To na jednej strane môže zvýšiť atraktivitu miest z pohľadu počtu návštevníkov, na strane druhej môže viesť k deformáciám a skresleniam. Často slúži aj ako nástroj propagandy, najmä ak je spojené s účelovým „prispôsobovaním" významu temných historických udalostí. Spôsob ich interpreácie alebo zámerná selekcia a zdôrazňovanie vybraných atribútov môže viesť k zmenám posolstva významu pamätného miesta. Ten sa môže meniť v priebehu času. Napríklad interpetácia niektorých udalostí z obdobia totalitného komunistického režimu je dnes diametrálne odlišná ako bola v predchádzajúcej ére.

Podľa charakteru miest, ktoré môžu byť cieľom dark turizmu rozlišujeme (podľa Wight 2005):

- *„primárne" miesta* – autentické miesta pripomínajúce tragédie ako (napr. koncentračné tábory), pričom na miestach nemusí byť nevyhnutne inštalovaná expozícia či pamätník,
- *„sekundárne" miesta* – múzeá a expozície pripomínajúce tragédie a smrť, odkazujúce na miesta smrti, ktoré však nemusia byť situované priamo v dejisku tragédie.

Temné miesta teda z pohľadu rozvoja dark turizmu vystupujú ako kuriozita, atrakcia, ale zároveň v mnohých prípadoch majú edukačný význam (najmä z pohľadu formovania historickej pamäte).

Dôvody, ktoré vedú účastníkov dark (temného) turizmu k návšteve miest spojených so smrťou alebo výskytom katastrofickej udalosti je viacero:

1. *emocionálna spätosť s osobami*, ktoré na danom mieste zahynuli – inštinktívne motívy, podvedomá potreba navštiviť miesto, vzdanie úcty, následná potreba navštevovať miesto (aj pravidelne) ako akt spomienky (napr. maďarská obec Hejce ako miesto leteckej tragédie slovenského vojenského lietadla v r. 2006),

2. *zvedavosť a inštiktívna túžba „zažiť"miesto nešťastia*, bezprostredne potom ako sa stalo, („výlety" ma miesto útoku na dvojičky WTC v r. 2001 – Ground Zero v New Yorku, dôsledky hurikánu Katrina v New Orleans v r. 2005, dôsledky zemetrasenia a tsunami na tichomorskom pobreží regiónu Tóhoku v r. 2011 v Japonsku a pod.),

3. *inštiktívna túžba po silnom zážitku smrti vidieť smrť na vlastné oči* – zažiť smrť priamo, keď sa odohráva, návšteva nebezpečných vojnových zón, túžba po autentickom zážitku (napr. v r. 2015 východná Ukrajina, Sýria a pod.),

4. *rituálne alebo vzdelávacie motívy* - byť svedkom verejného stvárnenia smrti ako pripomienka udalosti (zúčastnenie sa stvárnenia ukrižovania Ježiša Krista),

5. *edukačné motívy a osobný rozvoj* - návšteva miest historicky významných masových alebo menej rozsiahlych tragédií (miesta úmrtia, koncentračné tábory, dejiská bojov a pod.) resp. účasť na rekonštrukciách bojov, návšteva cintorínov a pod.,

6. vedecké a bádateľské motívy k návšteve miest smrti – profesionálny záujem, skúmanie miesta nešťastia z rôznych dôvodov alebo skúmanie smrti (spôsob pochovávania, pohrebné rituály a pod.).

Mnohé z uvedených motívov sú však veľmi kontroverzné a spoločensky neprijateľné. Medzi akceptovateľné motívy, na ktorých je postavená väčšina produktov dark turizmu, patria edukačné motívy. Ich cieľom je pripomínať aj temné stránky našej histórie, aby sa zabránilo ich opakovanie. Vyhladzovacie tábory z čias II. svetovej vojny ako aj početné expozície a múzeá pripomínajúce hrôzy vojen patria medzi bežne akceptované atrakcie v rámci dark turizmu. Turistické produkty, ktoré sa na nich viažu však majú isté špeicfiká v porovnaní s inými formami kultúrneho turizmu (Wight 2005):

a) interpretácia miest slúži ako doplnok výlučne pamätného aspektu atrakcie
b) motiváciu turistov k navštevovaniu temných miest je zložité klasifikovať, najčastejšie je založená nerealistickom predpoklade, že všetci, ktorí navštevujú pamätné miesto sú turisti, pre ktorých je návšteva súčasťou odpočinku
c) koncentračné tábory ako turistická atrakcia neponúkajú širší význam podobne ako iné turistické produkty a v priebeu času sa ich posolstvo významu môže meniť (aj cielene). Niektoré z nich sa môžu stať kontroverzné významom a následne prostriedkom vymazávania pamäte.

V rámci dark turizmu rozlišujeme niekoľko jeho subvariantov v závisloti od charakteru cieľa cesty, udalostí a motívov:

1. ***Battlefield tourism*** - dark turizmus zameraný na návštevu pamätných miest historických bojov (napr. Dukliansky priesmyk, Slavkov u Brna, Waterloo, Lipsko)
2. ***War tourism*** – cestovanie do dejísk aktívnych vojnových konfliktov – (napr. „exkurzie" do dejisk bojov na východe Ukrajiny - v r. 2014 boli ponúkané cesty v cene od 50 £ do oblastí prerušených bojov a v cene 400 £ do oblastí aktívnych bojov prebiehajúcich vo východných častiach Doneckej a Luhanskej oblasti) (Driver 2014).
3. ***Disaster tourism*** – návšteva území bezprostredne postihnutých katastrofami. Tu ešte rozlišujeme typ nešťastia:

a. *prírodné katastrofy* (hurikány, sopky, tsunami, zemetrasenia, povodne, požiare a pod.)
b. *antropogénne katastrofy* (niekedy aj *Grief tourism*)
   - priemyslové (napr. havária v Černobyle),
   - dopravné (napr. pád dopravného lietadla),
   - násilné (napr. teroristické útoky)

4. ***Cemetery tourism*** – návšteva historicky dôležitých cintorínov (vojnové cintoríny alebo inak dôležitých miest pochovávania (miesta odpočinku dôležitých osobností a pod.). Môžu byť súčasťou sentimentálneho turizmu (napr. návšteva židovských cintorínov), ale i vlastivedného turizmu (napr. Národný cintorín v Martine). Z prípadného stimulovania návštevy cintorínov ako komerčného turistického produktu rozlišuje Tanaś (2008) tieto signifikantné motívy:
   - Návšteva miest posledného odpočinku známych alebo významných osobností,
   - Historická hodnota nekropoly - viažuca sa k historickej udalosti (boje, katastrofy a pod.),
   - Unikátna kultúra pochovávania – jedinečné hrobky, krypty a náhrobky a iná sprievodná architektúra (doby smútku, mauzóleá či iné stavby),
   - Unikátna hodnota z pohľadu príslušnej relígie, prípadne iný symbolický význam cintorína,
   - Špecifická atmosféra miesta alebo poloha cintorína v zmysle zasadenia do okolitej krajinnej scenérie.
5. ***Nekro-turizmus*** - návšteva cintorínov spojená so skúmaním rituálov pochovávania. Okrem edukačného je tu prítomný aj exploračný motív návštev.
6. ***Thanatourism*** (gr. thanatos – smrť resp. násilná smrť, násilie) – návšteva miest, ktoré sa spájajú s násilím. Najčastejšie ide o muzeálne expozície spojené s tragickými udalosťami (napr. Pol Potov režim v Kambodži). V niektorých prácach sa považuje uvedený termín za synonymum k *dark tourism*, resp. *black tourism*.
7. ***Ghost tourism*** – miesta, ktoré sú opradené historkami, strašidelné miesta. Často bývajú známe z filmov a románov (napr. hrad Bran v Rumunsku spätý s postavou Drakulu). Môžu byť predmetom stvárnenia rôznych predstavení aj pre deti, zábavnejšou formou (noc strašidiel na hradoch, príbehy krvilačných príšer a pod.)

8. ***Samovražedný turizmus*** – ide o veľmi kontroverznú formu dark turizmu, ktorá má morbídny motív - samovraždu alebo eutanáziu. Najčastejšími „účastníkmi" sú smrteľne chorí ľudia, ktorých kvalita života je dôsledku choroby, či zlej životnej situácie bezvýchodisková. Vzhľadom na ich utrpenie sa rozhodujú dobrovoľne ukončiť svoj život. Môže mať aj organizovanú podobu v prípade skupín ľudí, ktorí hľadajú krajinu alebo miesta, kde je eutanázia povolená a praktizuje sa. V prípade jednotlivcov, ktorí hľadajú „fatálny" únik z neriešiteľných problémov, patria medzi vyhľadávané miesta pre spáchanie samovraždy hlavne vysoké mosty a veže (napr. Golden Gate v San Franciscu, Nuselský most v Prahe). Vo väčšine prípadov boli prijaté opatrenia, ktoré im v tom majú zabrániť – napr. inštalovaním rôznych bariér, bezpečnostných kamerových systémov a pod.).
9. ***Doomsday Tourism*** – v tomto prípade ide o miesta, ktoré nie celkom súvisia so smrťou človeka. Je spätý s návštevou ohrozených miest na Zemi, čím je jeho začlenenie k dark turizmu pomerne diskutabilné. Kampaň na prilákanie turistov do ohrozených miest je postavená na myšlienke: *navštívte dané miesto predtým ako sa roztopí (ľadovce), rozpadne, zmizne, zaplaví ho oceán* a pod. Ohrozenie je podmienené napríklad klimatickými zmenami, ktoré môžu spôsobiť zvýšenie hladiny svetového oceánu a zaplavenie niektorých atolov a ostrovov s nízkou nadmorskou výškou (napr. Kiribati, Maledivi).
10. ***Poverty Tourism*** – ide o návštevu miest, ktoré sú postihnute vysokou mierou chudoby (s vysokou úmrtnosťou). Jeho zaradenie k temnému turizmu rovnako nie je celkom jednoznačné, pretože so smrťou súvisí len nepriamo.

6.1.2.4. Festivalový turizmus

Vystúpenie v klube Leblon Plataforma Uno, Rio de Janeiro, Brazília
Foto: K. Matlovičová

Organizovanie rozmanitých podujatí kultúrneho charakteru - festivalov je dnes považované za veľmi dôležitý faktor rozvoja turizmu. Ich počet každým rokom narastá, čo zvyšuje tlak na kreativitu a originalitu organizátorov, aby priniesli niečo nové a atraktívnejšie ako konkurencia. Početné podujatia sa tak odlišujú prezentovanou témou, charakterom a veľkosťou (v zmysle početnosti zúčastnených ľudí) ako aj priestorovým dosahom. Účasť na takýchto festivalových udalostiach je jednou z najdynamickejších foriem trávenia voľného času. (Kurek a kol. 2007)

! Pojem ***festivalový turizmus*** (z anglického „*festival tourism*“ alebo „*event tourism*“) zahŕňa všetky formy turistiky, ktorých hlavným cieľom je účasť na podujatiach s kultúrnym charakterom (napríklad na filmových, divadelných, hudobných, pouličných festivaloch a pod.).

Pod festivalom si môžeme predstaviť veľmi rozmanité podujatia. Sú to kultúrne udalosti, koncerty, slávnosti odovzdávania ocenení (filmových, hudobných, výtvarných, literárnych), náboženské ceremoniály, karnevaly, parády, zábavné koncerty, kultúrne výstavy, obchodné výstavy, športové podujatia (profesionálne i amatérske), organizované zábavy na voľnom priestranstve, jarmoky a pod.

U nás termín *festival* znamená umelecké podujatie, nezriedka cyklické, ktoré je spojené aj s nejakou súťažou. Anglosaský význam slova festival zahŕňa udalosť s kultúrnym charakterom alebo podujatie organizované s cieľom zábavy - ako sú napríklad koncerty, plenéry, športové zjazdy. Napriek tomu, že význam slova *festival* je v slovenčine chápaný užšie ako anglický termín *event* (podujatie) používa sa ako najvhodnejší variant označenia pre *event tourism* – t. j. *festivalový turizmus*. V spojitosti s turizmom budeme chápať význam označenia „festival" širšie. Bude sa vzťahovať k všetkým podujatiam, ktoré majú charakter naplánovaných stretnutí, či už sú to jednorazové alebo pravidelne sa opakujúce podujatia. Tie priťahujú pozornosť osôb z vonkajšieho prostredia a motivujú ich tak k návšteve. Popri spomenutých udalostiach označenie event sa bude vzťahovať v tomto smere aj na udalosti obchodného charakteru (trhy, veľtrhy, kongresy, konferencie, semináre, návštevy významných osobností zo sveta umenia či politiky).

Súčasne táto forma predstavuje jeden z elementov marketingových a promočných aktivít na územiach prijímajúcich turistov, ktorých cieľom je zvýšenie atraktivity pre rozvoj turizmu. Na ich organizácii sa podieľajú tak miestne inštitúcie, súkromní podnikatelia v súvisiacich odvetviach ako aj predstavitelia turistického priemyslu. Rôznorodosť aktérov podujatí si preto vyžaduje osobitný manažment. V závislosti od veľkosti (relatívnej vo vzťahu k miestu konania) sú považované za udalosti osobitného významu. Vzhľadom na rang a počet účastníkov rozlišujeme:

- *mega events* - to sú veľké medzinárodné podujatia v podobe napr. olympijských hier, svetových šampionátov, či svetových výstav, ktoré predstavujú svetové turistické atrakcie. Podujatia tohto typu priťahujú zväčša globálnu pozornosť a mimoriadne veľké počty turistov z celého sveta. S ich priebehom je spätá aj veľká zaangažovanosť médií, veľká prestíž a značné ekonomické efekty.
- *hallmark events* – (hallmark z angl. znak, známka, symbol, punc kvality alebo autentickosti vecí) reprezentujú podujatia, ktoré sú považované za špecifikum, respektíve symbol určitého regiónu, mesta alebo organizácie. Vo vzťahu k lokálnym spoločenstvám predstavujú reprezentáciu hodnôt a dedičstva. Takým znakom odlišujúcim tento druh udalostí je vysoká úroveň organizácie alebo autenticita.
- *lokálne udalosti* – ide o podujatia miestneho významu. (Kurek a kol. 2007)

Festivalový turizmus je dôležitým elementom mestského kultúrneho turizmu. V súčasnosti je ambíciou každého väčšieho mesta organizácia takýchto podujatí. Bohatým festivalovým životom sa vyznačujú hlavne historické mestá a mnohé metropoly. V snahe odlíšiť sa a zaujať pozornosť si viaceré

mestá postavili svoje stratégie rozvoja festivalového turizmu na špecializácii na konkrétne témy alebo na niektorý typ podujatí (napr. profilujú sa ako miesto konania kultúrnych, historických či zábavných podujatí).

K známym festivalom v Európe patria napr. *karneval v Benátkach*, *Opernball* v budove Viedenskej štátnej opery, *karneval Notting Hill* v Londýne, filmové *festivaly v Cannes*, v Benátkach, v Berlíne, Parížske *Prêt à Porter*, *Berlínske Love Parade*, Mníchovský pivný festival *Október fest*, preteky *formula 1 grand prix* v Monaku a Monte Carle, obchody *Queen´s Day* v Amsterdame, medzinárodný festival v Edinburghu, uličný festival v Las Fallas vo Valencii, uličná paradajková vojna La Tomatina v Buñol pri Valencii alebo aj „naháňačka s býkmi" v San Fermín v Pamplone (*The fiesta of San Fermin, Pamplona*). Ohromnej popularite sa tešia tiež oslavy silvestrovskej noci pod holým nebom organizované vo všetkých väčších mestách sveta (Kurek a kol. 2007).

Osobitným záujmom spomedzi turistov sa tešia *karnevaly*. Symbolom je *Brazílsky karneval v Rio de Janeiro*. Veľkou atrakciou pre turistov sú tiež karnevaly v karibskom štýle. Najznámejší je na *Trinidade*. Karnevalová sezóna v Karibiku trvá viac ako mesiac. Zábava sa odohráva na všetkých väčších ostrovoch súostrovia Veľkých a Malých Antíl. Spolu s emigráciou obyvateľov zo strednej a južnej Ameriky do Severnej Ameriky a Európy sa aj tam rozšíril zvyk organizovať karnevaly. Tieto karnevaly v karibskom štýle sú organizované napríklad v New Orleans (Mardi Gras), v Londýne (Notting Hill) alebo Leeds (West Indian) (Kurek a kol. 2007).

V súčasnom vnímaní festivalového turizmu sa tiež zdôrazňuje niekoľko jeho funkcií. Z ekonomického hľadiska ide o generátor príjmov pre územia ich konania. Veľké podujatia majú tiež silu priťahovať masový cestovný ruch a prispievať tak k rozvoju miestneho turistického priemyslu alebo služieb s ním spätých (napr. zvýšenie obratu maloobchodu, reštaurácií, návštevnosť okolitých pamiatok a pod.) Napríklad na karneval v Trinidade v r. 2004 sa prišlo pozrieť okolo 40 tis. turistov. Ich výdavky boli odhadnuté na 22 mil. dolárov. Festivalu v Notting Hill v Londýne sa každoročne zúčastňuje okolo 2 mil. osôb. Na newyorkskej paráde *Labour Day* asi 3 milióny turistov. Príjmy z týchto podujatí sa odhadujú na zhruba 90 milionov libier alebo 70 miliónov dolárov. (Kurek a kol. 2007)

Festivalové podujatia sa považujú tiež za faktor, ktorý pomáha preklenúť výpadky turistických príjmov v čase nízkej sezóny a teda predlžuje turistickú sezónu a dĺžku pobytov turistov. Z marketingového hľadiska sa zdôrazňuje ich propagačná funkcia. Niektoré pravidelne sa opakujúce podujatia sa stali doslova symbolom mesta (regiónu alebo štátu), jeho dôležitým

imidžotvorným prvkom. Napríklad pre mnohých je Brazília symbolizovaná karnevalom v Riu (Rio de Janeiro). Dobrým príkladom je tiež mesto Edinburgh (rámček 12).

Festival v Edinburghu	**RÁMČEK 12**

Ide o sériu kultúrnych podujatí organizovaných v letných mesiacoch júl a august. K najznámejším patria: Festival *uličných divadiel Fringe*, *Tattoo* – prehliadka vojenských kapiel (odohráva sa pred Edinburghským hradom, za účasti orchestrov z niekoľkých desiatok krajín, zakončený umelými ohňami), *Medzinárodný vedecký festival*, *Medzinárodný festival kníh* (najväčší na svete), *Jazzový festival*, *Filmový festival*, *Detský festival*. Odhaduje sa, že Edinburgh takto získava príjmy v objeme 1,1 miliardy libier ročne, pričom len predstavitelia podnikateľskej sféry, ktorí sa tam zúčastňujú na rozličných konferenciách, utratia ročne okolo 120 miliónov libier. Organizácia festivalu dáva ročne prácu asi 27 tisícom ľudí.

Podľa údajov z r. 2002 asi 42% ľudí pochádza z Edinburghu, 18% z ostatných regiónov Škótska, 21% z iných regiónov Veľkej Británie a 17% zo zahraničia. Priemerný čas pobytu na festivale je 8 dní. Úspech tohto festivalu spočíva v niekoľkých faktoroch: najčastejšie sa spomína bohatá ponuka, bohatá a zaujímavá história mesta a vynikajúce konferenčné zázemie. (Kurek a kol. 2007:219)

Festivaly tam totiž plnia aj dôležité sociálne funkcie v rámci subkultúr, ktoré ich organizujú. Môžu sa podeliť s vlastnou kultúrou, zvyšujú pocit vlastnej dôležitosti, umožňujú výmenu myšlienok a pohľadov, turistom dávajú možnosť kontaktu s miestnymi subkultúrami, prispievajú ku kultivovaniu miestnych tradícií a umožňujú stretávanie so živými a plnohodnotnými symbolmi danej kultúry (Kurek a kol. 2007; rámček 13).

Mníchovský Októberfest	**RÁMČEK 13**

Tento kulinársky festival je každoročným sviatkom piva. Má dlhú tradíciu. Po prvýkrát sa konal 12. októbra 1810, na počesť svadby Ludwiga a Therezy zo Saxe-Hildburghausen. Bujará oslava trvala týždeň a bola taká úspešná, že sa začala opakovať pravidelne. V súčasnosti sa koná na prelome septembra a októbra, vždy v prvú októbrovú nedeľu. Odohráva sa v Mníchove na Tereziánskej lúke (*Theresienwiese*, resp. *Wiesen* - lúky), v blízkosti centra mesta. Festival trvá 16 – 18 dní.

Teší sa ohromnej popularite. V Nemecku je najväčším festivalom a aj v celosvetovom meradle ho možno zaradiť medzi najväčšie. Každoročne prichádza do bavorského hlavného mesta kvôli nemu 6-7 miliónov turistov z celého sveta.

Najväčšie mníchovské pivovary postavia obrovské stany a ponúkajú najlepšie druhy piva, ktoré sú špeciálne vyrobené pre tento festival. Okrem stanov s kapacitou 10 tisíc osôb sa tam nachádzajú aj mnohé pivné záhrady (*Biergarten*) s dlhými stolmi a lavicami. Podujatie sa odohráva v príjemnej atmosfére spojenej s konzumáciou piva a degustáciou rozličných druhov mäsa (populárne sú pečené bravčové kolená), sprevádzané sú aj umeleckými výstupmi so spoločným spievaním atď.)

Zaujímavé sú aj dostupné štatistiky, ktoré jasne ukazujú na ekonomický prínos podujatia. Uvádza sa v nich napríklad, že festival zamestnáva viac ako 12 000 ľudí. Len v r. 2010 počas 16 dni festivalu odhadujú výdavky návštevníkov na 830 miliónov EUR, z ktorých 324 miliónov minuli priamo na festivale a približne 205 miliónov EUR v okolitých prevádzakach (v meste na nákupy, ubytovanie a pod.) ďalších viac ako 300 miliónov EUR.
(Kurek a kol. 2007:220; Oktoberfest 2011, 2015)

Obrázok 10
Vývoj počtu návštevníkov a spotreba piva počas Októberfestu (1980-2014)
Zdroj: Oktoberfest (2015)

Pečené stonožky, larvy, pavúky, škorpióny, hady a iné pochúťky.
Trh na ulici Donghuame, Peking, Čína
Foto: K. Matlovičová

6.1.2.5. Kulinársky turizmus

„Jednou z výsad ľudského rodu je, že môžeme piť aj keď nie sme smädní
a dnešné kuchárske umenie nás dokáže primäť k tomu
aby sme jedli aj keď nie sme hladní“
Brillat-Savarin (2012)

Japonská kuchyňa – Gotemba, Japonsko
Foto: K. Matlovičová

Stravovacie návyky resp. preferencie (bez ohľadu na vyššie zmienené determinanty) sú považované už niekoľko storočí za jeden z možných indikátorov identity človeka, jeho životného štýlu či dokonca môžu naznačovať aj jeho sociálny status. Dokazuje to aj všeobecne známy výrok zakladateľa modernej vedeckej gastronómie Jean Anthelme Brillat-Savarina z počiatku 19. storočia: *„Povedz mi, čo ješ a ja ti poviem, kto si“* (*Tell me what you eat, and I will tell you what you are*). Inými slovami - to čo jeme, kde to jeme, prečo to jeme ako aj to, ako to jeme, nás určitým spôsobom charakterizuje (napr. Richard 2002, Hall, Sharples 2003). Bell a Valentine (1997) tvrdia, že jedlo je súčasťou osobnej politiky jednotlivca. Existuje tu teda jednoznačná súvislosť medzi jedlom ako nevyhnutnou podmienkou k udržaniu života a jeho podstatou, podmieňujúcou jeho obsah vychádzajúci z osobného presvedčenia ako súboru názorov na individuálnej báze.

Gastronómia resp. stravovanie v najširšom možnom slova zmysle je integrálnou súčasťou života človeka a je tak aj nevyhnutným a veľmi dôležitým predpokladom všetkých foriem turizmu. Podľa názorov niektorých

odborníkov môžu výdavky na stravu presiahnuť aj tretinu všetkých turistických výdavkov (napr. podľa Quan, Wang 2004; Hall, Sharples 2003), čo z gastronómie a stravovania (vrátane spotreby základných potravín a potravinových produktov) robí priam kľúčový faktor ovplyvňujúci kvalitu ponúkaného produktu príslušnej turistickej destinácie a v konečnom dôsledku aj výsledného turistického zážitku.

Kvalita, pestrosť a spôsob stravovania sú do značnej miery podmienené množstvom finančných prostriedkov, ktoré jednotlivec môže a je ochotný investovať. Väčšina obyvateľov je nútená v tomto smere správať sa veľmi racionálne, predovšetkým v dôsledku ekonomických faktorov. So zvyšujúcou sa životnou úrovňou, sociálnym blahobytom, neustále sa rozširujúcim konzumným spôsosbom života, narastajúcimi príjmami a kozmopolitarizmom dochádza k formovaniu skupiny tzv. *gastronomických hedonistov* a to aj v postkomunistických krajinách. Ide o ľudí, ktorí sú ochotní pre pôžitok z jedla vzdať sa niekoľkých rokov života navyše, ktoré sľubujú prívrženci zdravého stravovania, vyžadujúceho si zdržanlivosť a dodržiavanie dietetických zásad. Gastronomickí hedonisti sú dokonca ochotní podstúpiť isté nepohodlie spojené s cestovaním, aby uspokojili svoje veľmi špecifické potreby v oblasti stravovania. Takáto skupina potenciálnych turistov, ktorá je ochotná vynaložiť nemalé prostriedky na kvalitné jedlá, potraviny ako aj strpieť presun za nimi, sa stáva zaujímavá pre rozvoj tzv. gurmánskeho, gastronomického resp. kulinárskeho turizmu.

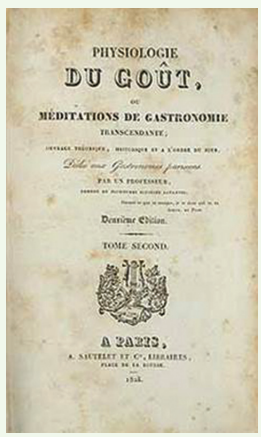
„Povedz mi, čo ješ a ja ti poviem, kto si ...“	**RÁMČEK 14**

Jedným z najznámejších gurmánov 18.-19. storočia bol francúzsky právnik a politik **Anthelme Brillat-Savarin** (1755-1826). Jeho známy výrok: „*Povedz mi, čo ješ a ja ti poviem, kto si*“ istotne pozná takmer každý. Aj napriek tomu , že dnes jeho meno označuje mnohé jedlá, nebol kuchárom. Profiloval sa ako známy labužník obdarený schopnosťou vtipne filozofovať na tému jedál a s nimi spojených pôžitkov. Napísal niekoľko diel, napríklad o ekonómii, histórii či o dueloch, ale nepodarilo sa mu nimi nejako výrazne zaujať.

Slávu mu prinieslo až dielo: *Physiologie du goût, ou méditations de gastronomie transcendant* (v slovenskom preklade: ***Umenie vychutnať si život alebo Fyziológia chuti***, 2012, obrázok 23), ktoré dokonca pôvodne vydal anonymne. Práca je písaná uhladeným a vtipným slohom vo forme causerie (neformálnej konverzácie, vtipnej úvahy) popreplietanej aforizmami, anekdotami a kuchárskymi receptami. Zaujímavé sú predovšetkým jeho filozofické úvahy na tému úlohy jedla v živote človeka. Venoval sa odrazu spôsobu stravovania v životnom štýle nielen jednotlivcov, ale aj celých národov, na osud ktorých môže mať stravovanie zásadný vplyv („*Osud národov závisí od spôsobu, akým sa stravujú.*“ Brillat-Savarin,2012). Práca ponúka zaujímavú dobovú interakciu filozofických úvah a vtedajších názorov na zdravú výživu a to aj z medicínskeho hľadiska. Jeho názory v tomto smere nepochybne formovali početné stretnutia a diskusie s takými osobnosťami ako Napoleonov osobný lekár Jean-

-Nicolas Corvisart, chirurg Guillaume Dupuytren či patológ a odborník na žalúdočné vredy Jean Cruveilhier. Čerpal od nich cenné poznatky z potravinárskej chémie a jej vplyvu na fyziologické procesy. V práci sa venuje téme možnej liečby obezity a vyziabnutosti, ale aj afrodiziakálnym účinkom niektorých jedál, skúma podstatu chutí a upozorňuje na nebezpečenstvo žalúdočného prekyslenia.

Dielo *Umenie vychutnať si život alebo Fyziológia chuti* zaujalo najmä široké masy, ktoré ho považovali viac za gastronóma ako právnika. Avšak rešpekt vo vtedajších vyšších spoločenských kruhoch si nezískal. Vyčítali mu predovšetkým to, že nie je odborníkom v oblasti zdravej výživy. Jeho filozofické úvahy a výroky o konzumácii vyberaných jedál a nápojov ako spôsobe relaxácie či odbúravania stresu, sú dodnes veľmi často citované a možno ich tak považovať za nadčasové. Z mnohých možno uviesť napríklad:

PHYSIOLOGIE
DU GOÛT,
OU
MÉDITATIONS DE GASTRONOMIE
TRANSCENDANTE;
Deuxième Édition.
TOME SECOND.
A PARIS,

Prvé vydanie slávneho diela Physiologie du goût, ou méditations de gastronomie transcendante od Jean Anthelme Brillat-Savarina. Originál bol vydaný v r. 1825 bez mena autora, v dvoch zväzkoch a náklade 500 kópií len veľmi krátko pred jeho smrťou, takže si slávu z neho neužil. Odvtedy bolo preložené do mnohých jazykov.
Zdroj: Librairie Trois Plumes (2011); Ottův slovník (1891)

PHYSIOLOGIE DU GOUT
BRILLAT SAVARIN,
PAR BERTALL

Vydanie Physiologie du goût ... z roku 1848 už aj s menom a portrétom autora, ktoré vydal Gabriel De Gonet v Paríži.
Zdroj: Nilius, Appendino (2011)

Obrázok 23
Pôvodné vydania práce: Physiologie du goût, ou méditations de gastronomie transcendante od Jean Anthelme Brillat-Savarina

- *„Kto sa prejedá a opíja, nevie ani jesť a piť."*
- *„Zvieratá sa pasú, človek je, ale iba duchaplný človek vie jesť."*
- *„Objavenie nového jedla prinesie ľudstvu viac potešenia ako objavenie novej hviezdy."*
- *„Jednou z výsad ľudského rodu, že môžeme piť aj keď nie je smädní a dnešné kuchárske umenie nás dokáže primäť k tomu aby sme jedli aj keď nie sme hladní"*
- *„Chuť nás prostredníctvom pôžitku privádza k nahrádzaniu ustavičných strát, spôsobených životnou činnosťou."*
- *„Gastronomické vedomosti sú potrebné všetkým ľuďom, pretože prispievajú ku zväčšeniu súhrnu pôžitkov, ktorý je im určený."*
- *„Jedlo bez vína je ako deň bez slnečného svetla."*
- *„Osud národov závisí od spôsobu, akým sa stravujú."*
- *„Stôl je jediné miesto, kde sa človek nenudí počas prvej hodiny."*
- *„Pri bordeaux človek o bláznovstvách uvažuje, pri burgundskom o nich hovorí, pri šampanskom ich vykonáva."*
- *„Ten, kto prijíma svojich priateľov a nevenuje osobitnú pozornosť jedlu, ktoré pre nich pripravil, nie je hoden mať priateľov."*
- *„Zo všetkých dobrých vlastností kuchára je presnosť tá najdôležitejšia."*
- *„Víno, najpríjemnejší z nápojov, je známe už od detstva sveta."*

Použité zdroje: Brillat-Savarin (2012); Modlin, Lawton, (1996); Schnetzer, Amanda (1999); Ottův slovník (1891:861-862)

Ak vychádzame z turizmu ako dopytovo orientovaného konceptu, tak na základe aktuálnych údajov zverejnených v *Správe o stave food turizmu vo svete* Svetovou turistickou organizáciou (v publikácii *Global Report on Food Tourism*) je kulinársky turizmus (ang. food turizmus *„... jedným z najdynamickejšie rozvíjajúcich sa segmentov na turistickom trhu"*. (*... one of the most dynamic segments within the tourism market*). (UNWTO 2012:10) Ako sa v správe ďalej uvádza, gastronómia a na ňu naviazané formy food turizmu predstavujú pre destináciu nielen príležitosť revitalizovať či diverzifikovať turistickú ponuku, ale i novú možnosť podpory a oživenia primárneho sektora, na ktorý sú v rámci dodávateľských reťazcov naviazané aj ostatné odvetvové sektory hospodárstva, reprezentované najmä rôznymi producentmi, obchodníkmi, kuchármi, a pod. (UNWTO 2012:10; Smith, Xiao 2008).

Zjednodušená predstava stotožňujúca kulinársky turizmus s akoukoľvek návštevou reštaurácie alebo konzumáciou potravín či jedál spôsobom narúšajúcim stereotyp zaužívaného každodenného spôsobu stravovania, zväčša mimo miesta bydliska, je veľmi nepresná. Okrem iného aj preto, že takéto zjednodušenie považuje za turistické aj aktivity, ktoré tento charakter nemajú. Naviac neumožňuje odlíšiť ho od iných foriem turizmu, u ktorých je gastronómia síce nevyhnutnou súčasťou cesty, ale nie je jej primárnym cieľom.

Z pohľadu vymedzenia kulinárskeho turizmu je preto nevyhnutné rozlišovať medzi turistami:

- u ktorých je stravovanie nevyhnutnou súčasťou cestovateľského zážitku a tými,
- u ktorých sú turistické aktivity a dokonca aj výber cieľa cesty ovplyvnený jedlom s cieľom dosiahnuť očakávaný kulinársky zážitok.

Pri koncipovaní turistického produktu a marketingovej stratégie turistickej destinácie je preto možné ku *stravovaniu* a k s ním súvisiacim aktivitám pristupovať:

- ako k prostriedku, resp. nevyhnutnej *súčasti* turistickej cesty
- alebo ako k *cieľu* turistickej cesty.

Podstatu a relevanciu odlíšenia kulinárskeho turizmu od iných foriem turizmu preto vidíme v spôsobe uspokojovania dopytu po relaxe, odpočinku či zábave prostredníctvom aktivít súvisiacich primárne alebo sekundárne s jedlom alebo gastronómiou.

Reflektujúc uvedené fakty je **kulinársky turizmus (angl. *food tourism*[15])** možné považovať za formu zážitkového a poznávacieho turizmu, ktorej hlavným alebo dôležitým motívom je návšteva turistických miest ponúkajúcich možnosť ochutnávania gastronomických či potravinárskych produktov. Nie je pri tom rozhodujúce, či ide o primárnych alebo sekundárnych producentov, pretože (napr. podľa Hall, Sharples 2003) *hlavným cieľom* je rekreácia, zábava a spoznávanie kultúry navštíveného miesta, ktoré je nejakým spôsobom spojené s jedlom a jeho ochutnávaním.

! Pod pojmom ***kulinársky turizmus*** chápeme všetky individuálne alebo hromadne organizované cesty do miest produkcie špecifických druhov potravín, pochutín, požívatín a výroby jedál a pokrmov, za účelom ich konzumácie ako prostriedku odpočinku, relaxu či pre pocit potešenia z konzumácie.

15 Pri hľadaní vhodného slovenského významového ekvivalentu k anglickému označeniu Food Tourism narážame na problém. Dôvodom je, že existujúce prívlastky v slovenskom jazyku zužujú obsah tejto formy alebo majú nevhodné významové konotácie (napr. alimentárny turizmus, potravinový turizmus, reštauračný turizmus a pod.). Možno to je aj dôvod istej terminologickej nejednotnosti, s ktorou sa stretávame v odbornej literatúre. Označenia ako kulinársky, gastronomický či gurmánsky turizmus dokonca niektorí autori (napr. Kurek a kol. 2007) považujú za synonymá. My však ďalej v texte poukážeme na ich významové odlišnosti, ktoré sa postupne s rozvojom tejto formy turizmu stali zdrojom diferenciácie jednotlivých jeho špecifických variantov.

To však neznamená, že za kulinársky turizmus možno považovať každú návštevu reštaurácie, či miestneho trhu. *Hlavným motívom* kulinárskych ciest je túžba po skúsenosti z chuti osobitných druhov potravín alebo potravinárskych či gastronomických produktov, ktoré sú nejakým spôsobom výnimočné alebo sa vyznačujú nejakými regionálnymi špecifikami ako napríklad vína, syry alebo tiež degustácie rozličných pokrmov, pripravených známymi a uznávanými šéfkuchármi a podávanými v drahých a exkluzívnych reštauráciách a miestnych (endemických) špecialít, ktoré z rôznych dôvodov nie je možné ochutnať inde. Z pohľadu vymedzenia tejto formy turizmu je preto degustácia potravín a kulinárskych produktov nadradeným cieľom cesty, ktorý vplýva na správanie sa turistov ako aj na nimi prijímané rozhodnutia o smere, čase výjazdu, forme trávenia času počas zájazdu. Kulinársky turizmus možno charakterizovať ako formu turizmu špecializovaných záujmov, v rámci ktorej je konzumácia či degustácia potravín a nápojov významným prvkom trávenia voľného času (napr. Kurek a kol. 2007).

Jeho význam možno vidieť nielen v očakávaných ekonomických benefitoch pre dané územie, ale aj v jeho sociálnom potenciáli, ktorý je vnímaný z pohľadu prehlbovania povedomia kulinárskej diverzity. Prostredníctvom jedla núka inú optiku spoznania miestnej kultúry, napomáha k lepšiemu spoznávaniu a pochopeniu tradície regionálnych kuchýň a s nimi spätých kultúrnych hodnôt čo vytvára predpoklad pre lepšie spoznanie navštevovaných spoločenstiev.

a) Subvarianty kulinárskeho turizmu

Kulinársky turizmus môže mať celý rad podôb od degustácií, cielených návštev reštaurácii, demonštrácií až po farmárske trhy, jarmoky či gastronomické festivaly (Hall, Sharples 2008). Reflektuje istý druh kultúrneho bohatstva národov, čo stimuluje záujem potenciálnych turistov pre poznávanie histórie územia cez gastronomické zvyky a tradície príslušných komunít. V tejto súvislosti môže byť považovaný za špecifickú variantu tzv. *heritage* resp. kultúrneho turizmu.

Z pohľadu miesta realizácie ho možno zaradiť buď do mestského alebo do vidieckeho turizmu. Obe prostredia istým spôsobom determinujú jeho možné varianty (napr. agroturizmu, festivalovému turizmu a pod.).

V závislosti od intenzity a miery vplyvu jedla ako motivátora pre podniknutie turistickej cesty rozlišujeme:

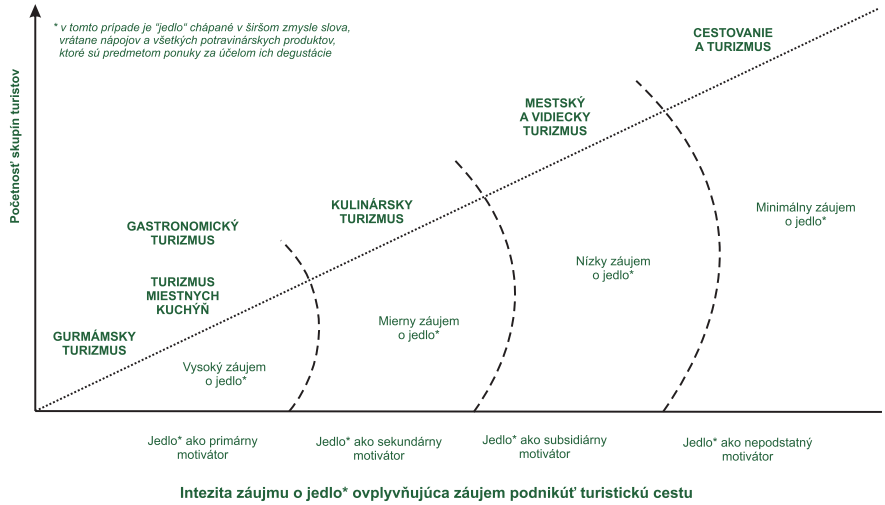
a) varianty turizmu, u ktorých je jedlo primárnym motívom turistickej cesty:

- gurmánsky turizmus (*gourmet tourism*)
- gastronomický turizmus (*gastronomic tourism*)
- turizmus tradičných jedál alebo miestnych kuchýň (*cuisine tourism*)

b) varianty turizmu, u ktorých je jedlo sekundárnym motívom turistickej cesty:

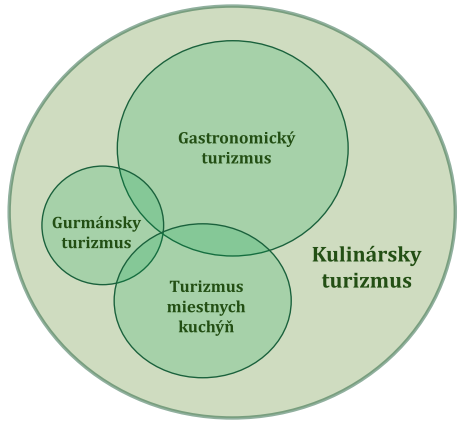
- kulinársky turizmus (*culinary tourism*)

c) ostatné varianty turizmu, u ktorých je záujem o jedlo a degustáciu potravín podriadený iným cestovateľským záujmom (Hall 2003:11; obrázok 24).

Obrázok 24
Formy turizmu v závislosti od miery záujmu spojeného s degustáciou potravín a kulinárskych produktov
Zdroj: Upravené podľa Hall (2003:11)

Stravovanie a degustácia potravín či potravinárskych produktov ako motivácia k cestovaniu predstavuje v rámci kulinárskeho turizmu primárny alebo sekundárny cieľ. Ako sme už naznačili v úvode, aktuálne globálne homogenizačné tendencie a šíriaci sa kozmopolitarizmus vedú k neustálemu rozširovaniu ponuky a to aj v oblasti kulinárskeho turizmu, v rámci ktorého sa už vyprofilovali tri špecifické varianty: gurmánsky, gastronomický a turizmus miestnych kuchýň (obrázok 25).

Obrázok 25
Formy kulinárskeho turizmu

b) Gurmánsky turizmus

Podielom turistov najmenší z nich je gurmánsky turizmus, u ktorého je miera záujmu o jedlo a degustáciu kulinárskych produktov najvyššia a predstavuje hlavný motív podniknutia turistickej cesty. Samotné označenie gurmán pochádza pôvodne z francúzštiny, kde označoval špecialistu na posúdenie kvality vína. Jeho neskoršie rozšírenie na všetky druhy lahôdok a kulinárskych špecialít, ktorých konzumácia nebola primárne spájaná s obživou ako nevyhnutnou súčasťou potrieb človeka pre prežitie, sa v podstate používa dodnes.

Gurmánsky turizmus je považovaný za sub-variant kulinárskeho turizmu zameraný na labužníkov, znalcov jedla a nápojov, t. j. gastronomicky erudovaných ľudí s vycibreným zmyslom pre posúdenie chuti jedla, ktorí vyhľadávajú vysokokvalitné luxusné jedlo a vyberané potravinárske špeciality, za ktorými sú ochotní cestovať a ak je to nevyhnutné, minúť naň aj značné finančné prostriedky (rámček 15).

Gurmán	**RÁMČEK 15**

Podľa niektorých zdrojov sa označenie „*gourme*“ s nejasným pôvodom, objavuje už niekedy okolo 13. storočia. Vtedy sa však vzťahovalo všeobecne na osobu mládenca. Neskôr ho nachádzame v starofrancúzštine.

Začiatkom 19. storočia sa transformovalo na „*gourmet*“ a označovalo „ochutnávača“ respektíve „znalca vína“ v službách obchodníka s vínom. Explicitne sa s týmto označením stretávame v diele Brillat-Savarina *Physiologie du goût* z r. 1825 Z(Brillat-Savarin 2012), kde sa spomína v súvislosti s nevyhnutnosťou posúdenia nielen kvality, ale aj odrody vína. V podobe prídavného mena sa začína používať až začiatkom 20. storočia.

Niekedy koncom 15. storočia sa začína objavovať aj druhé označenie „*gourmant*" vo význame „*nenásytníka, nenažranca, žrúta*". Vo francúzštine sa však jeho význam v 18. storočí začal posúvať do polohy „*osoby milujúcej dobré jedlo*", respektíve Brillat-Savarin ho používa pre označenie „*znalca jedla*".

Oba výrazy teda boli pôvodne významovo odlišné. Kým „*gourmet*" označoval znalca v oblasti jedla a vína, teda odborníka na jeho kvalitu, tak „*gourmand*" bolo vnímané skôr v zmysle kvantitatívnom, teda vo význame „*jedák*", čiže niekto kto rád veľa jedáva.

Dnes majú oba francúzske výrazy viac-menej podobný význam, ktorý korešponduje s jeho starofrancúzkou podobou označujúcou dobrého gurmána za osobu, ktorá musí mať vyberaný vkus na chute jedla a nápojov (najmä vína). V angličtine sa však dodnes zachoval drobný sémantický rozdiel v zmysle vyššie naznačeného rozdielu, kde „*gourmet*" sa používa vo význame znalca jedla a nápojov viac v pozitívnom zmysle slova a „*gourmand*" označuje skôr jedáka, nenásytníka, pažravca s náznakom negatívnych konotácií.

V slovenčine teda termínom „***gurmán***" označujeme - znalca dobrého jedla, labužníka, znalca, vychutnávača a milovníka dobrého jedla či nápojov (najmä vína) teda niekoho, kto je dobre informovaný a má v tomto smere vysoké nároky, vycibrenú chuť s dôrazom na pôžitok s ním spojený. Pre gurmána ako erudovaného odborníka sú okrem chute dôležité aj ďalšie sprievodné stránky ako spôsob servírovania, prostredie v ktorom je jedlo podávané a celý rad ďalších, najmä vizuálnych atribútov podávaných pokrmov, podľa zásady „*čo zle vyzerá pravdepodobne aj zle chutí*". Isté výhrady z hľadiska presnosti by sme mohli diskutovať pri mnohými slovníkmi ponúkané synonymum maškrtník, ktorého významový podtón môže odkazovať na extenzívnu stránku prijímania potravy, v zmysle kvantitatívnom. Dôraz pri správnom chápaní osoby označenej ako gurmán, je preto potrebné položiť práve na **gastronomickú erudíciu** a vyžadovanú vysokú kvalitu jedla a nápojov.

Zdroj: Elias 2011; Etymology Dictionary (2013)

c) Gastronomický turizmus

V prípade gastronomického turizmu je rovnako ako u gurmánskeho turizmu miera záujmu o degustáciu kulinárskych produktov primárna, avšak jeho účastníci sú ochotní akceptovať aj širšiu škálu gastronomických produktov stále však s dôrazom na kvalitu, status a prestíž. Cieľový trh turistov bude preto v tomto prípade širší ako u predošlej skupiny. Okrem odborníkov na gastronómiu sa doň zapájajú aj laici, teda miera náročnosti je o niečo nižšia ako v predošlom subvariante.

! ***Gastronomický turizmus*** možno považovať za variantnú formu kulinárskeho turizmu, ktorý je primárne zameraný na návštevu kvalitných reštaurácií a vyhľadávanie gastronomických produktov s dôrazom na kvalitu, status a prestíž (napr. reštaurácii na zozname „Michelin Guide"), pričom cieľovým trhom sú okrem odborníkov na gastronómiu aj laici akceptujúci aj širšiu škálu gastronomických produktov ako gurmáni.

Za jeden z dôležitých faktorov, ktorý prispel k sformovaniu skupiny tzv. gastronomických turistov možno považovať fenomén neustále sa rozširujúcej pop-kultúry spojený s trendom navštevovania módnych a často aj exkluzívnych reštaurácií, či špeciálnych podujatí súvisiacich s ochutnávaním jedál a nápojov. Tento trend v spôsobe života najmä strednej a vyššej strednej triedy spolu s gastronomickou globalizáciou prispieva k vytváraniu nových kulinárskych produktov na báze miešania rozličných kultúr sveta, pričom kľúčovým atribútom je uvoľnenie, či úplná absencia prísnych pravidiel. Súčasná moderná kuchyňa tak generuje nové formy a chute, ktorými sa snaží o neustálu produktovú diferenciáciu a následné ovplyvnenie rozhodovacích procesov turistov s cieľom primäť ich k realizácii cesty a získaniu skúseností s ponúkanými chuťovými zážitkami.

Pre zjednodušenie informačného posolstva v rámci marketingovej komunikačnej stratégie sú často využívané aj tzv. personálne asociácie založené na osobnosti niektorého z uznávaných šéfkuchárov. Jedinečné kvality osobnosti jednotlivca - tvorcu štýlov chutí a kulinárskych trendov, tak tvoria základ kulinárskeho produktu a nezriedka sa prenášajú aj na širšie územie, s ktorým sú tak asociované ako istý druh osobnosti spojenej s územím.

Michelin a jeho slávna hviezda	**RÁMČEK 16**

Za jeden z najstarších a najznámejších sprievodcov po kvalitných reštauráciách sveta je *Guide Michelin*, niekedy je označovaný aj ako Red Guide Michelin. Aj keď to možno nezasvätených trochu prekvapí, pôvod a súčasnosť je istým spôsobom previazaný s výrobou pneumatík. Dôvodom bol rozmach automobilového priemyslu a snaha o jeho rozšírenie a spropagovanie, čo si vyžadovalo vylepšenie zážitkov z cestovania.

Nápad vydávať sprievodcu, ktorý poskytne cyklistom a motoristom užitočné informácie o benzínových čerpadlách, autoservisoch, ale aj o miestach, kde sa dá dobre nejsť či oddýchnuť po ceste skrsol v hlave André Michelina. V auguste roku 1900 uzrel svetlo sveta prvý červený sprievodca po Francúzsku *Guide Michelin* (obrázok 26). Jeho prvé vydanie vyšlo v náklade 35 tisíc kusov s neskromnou ambíciou bratov Michelinovcov, ktorí pri jeho uvedení prehlásili, že: "*Tento sprievodca za zrodil spolu s novým storočím a rovnako dlhé bude aj jeho trvanie*". V roku 1904 sa stal medzinárodným, keď bol rozšírený o Belgicko - Michelin *Guide Belgium* a v roku 1911 aj o Veľkú Britániu - *The Britain Guide*. V roku 1908 si dopyt vyžiadal zriadenie aj samostatnej kancelárie The Bureau of Itineraries, ktorého úlohou bolo zdarma poskytovať motoristom pomoc pri zostavovaní itineráru cesty. O vysokom záujme o túto službu svedčia aj štatistiky: kým v roku 1921 kancelária vybavila 19 000 žiadostí v roku 1925 to už bolo 155 000. V roku 1910 boli informácie rozšírenie o kartografickú prílohu v podobe automáp v mierke 1:200 000. (Michelin History 2013)

Počiatočná stratégia voľného šírenia sprievodcu síce zabezpečila, že sa rýchlo dostal do povedomia motoristov, ale postupom času začal strácať na vážnosti. V snahe vylepšiť jeho reputáciu sa spoločnosť v roku 1920 rozhodla spoplatniť ho. Komercionalizáciu zdôvodnila príbehom, podľa ktorého raz, keď sa Andre Michelin prechádzal po servisnej dielni, uvidel *Guide Michelin,* ktorým bol podložený nerovný pracovný stôl. Vtedy sa spolu s bratom Edouardom rozhodoli, že už nemôže byť zadarmo, pretože „ľudia si vážia len to za čo platia". Počiatočnú cenu stanovili na 7 frankov a rozbehli reklamu. Nešlo však o neuvážené rozhodnutie, predchádzal mu okrem iného aj nárast popularity sprievodcu, najmä časti venujúcej reštauráciám. (Michelin History 2013)

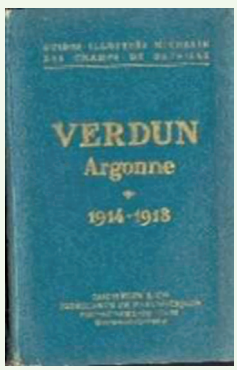
a) Vydanie z r. 1939

b) Vydanie z r. 1900

c) Plagát z r. 1920

d) Vydanie z r. 1914

e) Vydanie z r. 1939

f) Vydanie z r. 1939

Obrázok 26
Pôvodné verzie vydania Guide Michelin
Zdroj: Michelin T&L (2013); Fortification et Mémoire (2012); Michelin (1939a, b)

Posmelení záujmom zostavil tím anonymných inšpektorov, ktorí ich začali hodnotiť podľa špecifických pravidiel. V roku 1926 začali miestam, kde ponúkajú kvalitné jedlo prideľovať hviezdičku (aj keď zaoblené tvary piktogramu, ktorý zvolili ju nepripomínajú). V roku 1931 bol systém hodnotenia precizovaný tým, že k hodnoteniu pribudla aj druhá a tretia hviezdička a v roku 1936 ustanovila kritéria na ich prideľovanie, ktoré (ako spoločnosť prehlasuje) fungujú viac menej do dnešných čias. Ich prideľovanie na svojich stránkach popisuje nasledovne:

- jedna hviezdička - veľmi dobrá kuchyňa vo svojej kategórii
- dve hviezdičky - vynikajúca kvalita hodná navštívenia aj za cenu odbočenia z plánovanej trasy cesty
- tri hviezdičky - označuje výnimočnú, excelentnú kuchyňu, pre ktorú sa oplatí podniknúť aj samostatný výlet (viac nižšie).

(ViaMichelin 2009; Michelin Dictionary 2013)

V roku 1931 bola modrá obálka zmenená na dnes dobre známu červenú, ktorá sa stala výrazným vizuálnym atribútom značky *Guide Michenlin* a to až do takej miery, že je nezriedka označovaný aj ako *Red Guide* (Michelin T&L 2013).

Napriek tomu, že vydávanie sprievodcov počas prvej a druhej svetovej vojny bolo z pochopiteľných príčin zastavené, predsa len zohrali dôležitú úlohu. Najmä mapy, ktoré sa aj napriek ich pôvodnému zameraniu na služby spojené s cestovaním, stali v čase druhej svetovej vojny veľmi užitočné pre armádu. Boli pomerne podrobné a v tom čase boli v podstate tým najlepším čo francúzska armáda mohla mať. Na žiadosť vtedajšieho Ministerstva vojny Francúzska Michelin povolal svojich kartografov a pripravili špeciálne vydanie susedných krajín, ktoré neboli v skorších vydaniach pokryté a tiež Nórska. Podľa vyjadrenia spoločnosti podobnú žiadosť o pomoc dostalo aj od nacistického Nemecka, ktoré v tom čase okupovalo Francúzsko, ale spoločnosť ju odmietla. Istým spôsobom kuriózne bolo vydanie z roku 1939, len šesť mesiacov začiatkom vojny. Na jar roku 1944 totiž na požiadanie velenia spojeneckých vojsk, ktoré sa v Británii pripravovali na vylodenie v Normandii, bolo pripravené špeciálne upravené vydanie *Guide Michenlin* z r. 1939. Vytlačené bolo v roku 1944, v Spojených štátoch a na obálke (inak svetlejšej ako pôvodné vydanie) malo poznámku *„Len pre úradné účely“*. Táto limitovaná séria bedekrov bola určená pre americké vojská, ktoré sa obávali orientácie na vojnou zdevastovanom území, bez značenia. A tak v júni 1944 sa na pobreží Normandie vylodili Spojenecké vojská vyzbrojené okrem iného aj špeciálnym vydaním Michelinskeho sprievodcu rozšíreného o stovky aktualizovaných máp a podrobných plánov francúzskych miest. Účel, pre ktorý bol určený však dáva tušiť, že väčšina z nákladu bola zničená alebo si ju americkí vojaci odniesli so sebou do USA. A tak neprekvapí, že dnes majú veľkú zberateľskú hodnotu (šťastlivec vlastniaci toto špeciálne vydanie pôvodne za 30 frankov t. j. vtedajších cca 7 USD ho dnes môže predať aj za cca 2000 USD) (Lottman H. 2003; ViaMichelin 2009).

Týždeň po skončení II. svetovej vojny 16. mája 1945 bolo vydávanie sprievodcov obnovené. Prvé povojnové vydanie obsahovalo na obálke aj poznámku: *„Tento diel bol pripravovaný počas vojny, preto nie je natoľko kompletný a presný ako naše predvojnové vydania. No aj napriek tomu by mal dobre poslúžiť“*.

Zásadnejšia zmena v označovaní reštaurácii prišla až v roku 1955, keď bola zavedená okrem 1-3 hviezdičiek nová kategória:

 coins – označujúca reštaurácie ponúkajúce plné menu pozostávajúce z predjedla, hlavného chodu a dezertu za pevne stanovenú prijateľnú cenu („*dobré jedlo za dobrú cenu*“). Dnes je týmto piktogramom označená taká reštaurácia, ktorá ponúka kvalitné jedlo pod 25$.

V roku 1997 sa začalo používať označenie:

Bib Gourmand – označujúca reštauráciu s kuchyňou mimoriadnej kvality za rozumnú cenu. Dnes je jeho význam spoločnosťou prezentovaný ako: „*inšpektormi obľúbená reštaurácia s ponukou za dobrú cenu* “

(ViaMichelin 2009; Michelin Dictionary 2013)

Ak premýšľate nad tým čo znamená „*Bib*“? Na ozrejmenie je potrebné aspoň stručne vysvetliť históriu známeho Michelinskeho maskota. Všetky komunikačné prostriedky, ktoré firma používa už viac ako 100 rokov, sú výsledkom premyslenej komunikačnej stratégie. Ako naznačuje piktogram, predstavuje *Bib* skrátenú verziu pôvodného mena maskota *Bibendum*. Dnes sa však môžete stretnúť s jeho označením ako Michelinsky panák či Michelinsky mužíček (Michelin Man). Táto roztomilá bucľatá postavička však pôvodne vyzerala menej prívetivo. Nápad vznikol v roku 1894 na Universal Exhibition v Lyone, ktorú bratia Michelinovci navštívili. Vtedy pri pohľade na navrstvenú hŕbu bielych pneumatík (čierne sa začali vyrábať až neskôr) Édouardo poznamenal, že ak by tej kope pridali ruky pokojne by to mohol byť panák. A tak sa aj stalo. V r. 1897 oslovili výtvarníka O'Galopa, ktorému v tom čase Mníchovský pivovar odmietol propagačný plagát s vyobrazenou majestátnou postavou s krígľom piva v ruke a nápisom „*Nunc est bibendum!*“, čo je citát z lyrickej básne rímskeho poeta Horácia oslavujúcej smrť Kleopatry a znamená „*A teraz je čas napiť sa!*“. Postava na plagáte bola upravená do podoby „pneumatikového mužíčka“ a nadpis bol prijatý za vtedajší slogan firmy. Nech jeho prijatie vyznieva v automobilovom priemysle akokoľvek čudne mal svoju premyslenú, aj keď kontraintuitívnu logiku. Pod označením „napiť sa“ bola totiž myslená jedna z kľúčových nových vlastností pneumatík Michelin oproti konkurenčným (najmä vtedajších Dunlop) a to ich absorpčná schopnosť, ktorú vtedy prezentovali ako schopnosť „vsiaknuť prekážky“. Prečo citát z Horácia a ešte k tomu v latinčine? Dôvodom bolo využitie diferencovanej marketingovej komunikačnej stratégie, pretože hlavnou cieľovou skupinou boli vyššie majetné vrstvy, ktoré si mohli dovoliť kúpiť auto a pre ktoré pochopenie posolstva Horáciovej ódy v latinčine znamenalo potvrdenie vyššieho spoločenského postavenia. Časom sa však začala používať len jeho skrátená forma a tak ostalo len „*bibendrum*“. Dnešná podoba panáka, však už len málo pripomína pneumatiky a ak tak len v prenesenom zmysle slova na označenie osoby s nadváhou. V kontexte gastronómie a *Guide Michenlin* však postavička ako aj slogan dávajú zmysel aj dnes, aj keď s pôvodným zámerom nemajú nič spoločné. (Anonym 2012; Michelin History 2013). Viac dobových fotografií z prvopočiatkov firmy Michelin nájdete napríklad na: Wax (2013).

Michelin Red Guide na prahu nového milénia

Rozrastajúca sa konkurencia v oblasti vydávania podobných sprievodcov a stále širšie prenikanie internetu do nášho každodenného života prinútilo manažment Michelin guide k reflektovaniu nových trendov v oblasti formy a v roku 2001 vydáva prvých on-line sprievodcov na svojich stránkach: ViaMichelin. Com. Napríklad japonské mestá Tokyo, Yokohama, Shonan, Kyoto, Osaka, Kobe, Nara nájdete na: Michelin Japan (2013). Základné on-line vyhľadávanie je dostupné na interaktívnej mape: http://www.viamichelin.com/web. Stránka poskytuje okrem iného množstvo ďalších užitočných informácii pre motoristov vo ôsmych jazykoch (stav k 2014).

Rok 2005 znamenal zasa počiatok priestorovej expanzie v zmysle pokrytia hodnotených území, ktoré odštartovalo rozšírením edície o New York City (v tomto prvom vydaní získalo Michelinsku hviezdičku 39 reštaurácii). V roku 2006 pribudlo do edície aj San Francisco s 28 reštauráciami. Rok 2007 priniesol prvé vydanie *Bonne Petites Tables France* a rozšírenie na ázijský kontinent. Spomedzi ázijských miest ako prvé bolo vybrané Tokio. (Michelin Dictionary 2013)

Novinkou roku 2009 bolo sprístupnenie prvej iPhone aplikácie. V rovnakom roku bolo publikované jubilejné sté vydanie Michelin guide France a prvýkrát vyšiel aj sprievodca Bib Gourmand štátov Beneluxu a *Buenas mesas* Španielsko. Zaujímavým bolo územné rozšírenie do Ázie a vydanie prvého sprievodcu pre Hongkong a Macao (Michelin Dictionary 2013).

V r. 2011 vyšiel Červený sprievodca s 23 ohodnotenými reštauráciami v Chicagu. Japonské Tokio bolo v tomto roku rozšírené o edíciu *Bonnes Petites Tables Tokyo* a územné pokrytie Japonska sa zväčšilo o Yokohamu a Kamakuru, vrátane samostatnej edície pre Kyoto, Osaku u Kobe. V nasledujúcom roku pribudla Nara (v rámci Kyoto Osaka Kobe guide) ako aj Shonan (v rámci Tokyo Yokohama Kamakura guide) ako aj nový Hokkaido sprievodca. (Michelin Dictionary 2013)

Ohlásenou novinkou pre rok 2015 bude (možno aj v dôsledku pomerne častej kritiky) vydanie prvé Red guide z územia Južnej Ameriky. V marci 2015 teda môžeme očakávať prvé brazílske vydanie - The Michelin Guide Rio de Janeiro a Sao Paulo. (Michelin Gide 2012, Michelin South Africa 2014)

V roku 2015 teda budú *Michelin Red Guides* pokrývať 24 krajín na 4 kontinentoch, v ktorých hodnotia viac ako 45 000 podnikov od Sao Paula cez New York až po Hongkong. Aktuálne je najlepšie územne pokrytá Európa.

Európska printová verzia Micheliin *Red Guides* edícia 2014 zahŕňa:

- Main Cities of Europe Michelin Guide 2014
- France Michelin Guide 2014
- Paris Michelin Guide 2014
- Germany Michelin Guide 2014
- London Michelin Guide 2014
- Great Britain & Ireland 2014 Michelin Guide
- Eating Out In Pubs (Great Britain and Ireland) Michelin Guide 2014
- Italy Michelin Guide 2014
- Great Britain & Ireland Michelin Guide 2014
- Spain & Portugal Michelin Guide 2014
- Belgique Luxembourg Michelin Guide 2014
- Italy Michelin Guide 2014

- Great Britain & Ireland Michelin Guide 2014
- Spain & Portugal Michelin Guide 2014
- Belgique Luxembourg Michelin Guide 2014
- Nederland Michelin Guide 2014
- Suisse Michelin Guide 2014
- Bib Gourmand Benelux Michelin Guide 2014
- Bonnes petites tables du guide France Michelin Guide 2014

Ázijská printová verzia Micheliin *Red Guides* edícia 2014 zahŕňa:

- Gide Hong Kong & Macau Michelin Guide 2014
- Michelin Guide Kansai (Kyoto, Osaka, Kobe, Nara) 2014
- Michelin Guide Tokyo ,Yokohama & Shonan 2014
- Bib Gourmands in the 2014 Michelin Guide to Tokyo Yokohama Shonan

Americká printová verzia Micheliin *Red Guides* edícia 2014 zahŕňa:

- Chicago Michelin Guide 2014
- San Francisco Michelin Guide 2014
- New York City Michelin Guide 2014

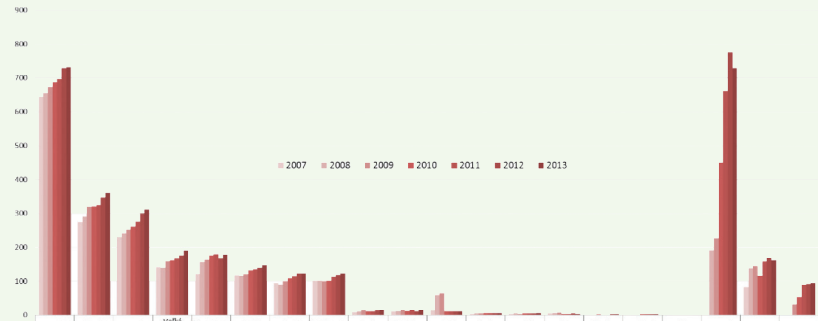
Na rok 2015 je plánované prvé Brazílske vydanie:

- Rio de Janeiro and Sao Paulo Michelin Guide 2015

Red guides vychádzajú v jednotlivých krajinách obvykle od septembra do marca (teda už 4 mesiace pred začiatkom roka, na ktorý sú hodnotenia vydané), tak v printovej ako aj elektronickej verzii. V posledných rokoch je dostupná i aplikácia pre iPhony. Odkazy na on-line obchody, u ktorých je možné zakúpiť jednotlivých sprievodcov ponúka stránka: http://www.michelintravel.com/michelin-guides. Napríklad cena najnovšej verzie MICHELIN Guide Main Cities of Europe 2014 (v júni 2014) bola 30€. (Michelin Gides 2014).

Obrázok 27
Maskot Bibendum a Michelinsky „červený sprievodca“ Hlavné mestá Európy 2014
Michelin (2014)

	Francúzsko	Taliansko	Nemecko	Veľká Británia	Španielsko	Belgicko	Holandsko	Švajčiarsko	Dánsko	Švédsko	Rakúsko	Fínsko	Grécko	Nórsko	Česko	Maďarsko	Poľsko	Japonsko	USA	Hong Kong
2007	644	275	231	141	121	117	93	102	9	11	14	4	3	5					83	
2008	655	290	241	140	157	116	90	101	11	13	59	5	5	6	1			191	138	
2009	673	320	252	159	163	120	100	100	14	16	64	5	4	7	2			227	145	31
2010	687	321	261	162	175	132	109	101	11	13	12	6	5	4	1	2		450	116	54
2011	697	325	276	167	179	134	115	113	11	16	11	6	5	4	1	2		661	158	89
2012	729	347	299	176	167	140	122	118	14	12	12	6	5	5	2	2		775	169	92
2013	732	360	311	190	178	147	123	122	15	15	11	6	6	4	2	2	1	729	162	95

Obrázok 28
Prehľad krajín podľa počtu reštaurácií,
ktoré získali Michelinsku hviezdičku v rokoch 2007-2013
Vlastné spracovanie, zdroj dát: Zadrozny (2013)

	Francúzsko	Nemecko	Taliansko	Španielsko	Veľká Británia	Belgicko	Holandsko	Švajčiarsko	Japonsko	USA	Hong Kong
2000	21	4	3	3	1	2	0	2	0	0	0
2001	19	5	3	3	2	2	0	2	0	0	0
2002	23	5	2	4	2	2	0	2	0	0	0
2003	24	5	3	4	2	2	1	2	0	0	0
2004	26	5	4	4	3	2	2	2	0	0	0
2005	24	6	4	5	3	3	2	2	0	0	0
2006	25	7	4	6	3	3	3	2	0	4	0
2007	26	6	5	6	3	2	2	2	0	4	0
2008	28	9	5	6	3	2	2	2	8	4	0
2009	26	9	5	6	3	2	2	2	9	5	1
2010	26	9	6	7	4	2	2	2	18	6	2
2011	25	9	6	7	4	2	2	2	26	9	4
2012	26	9	7	5	4	3	2	2	32	10	5

Obrázok 29
Prehľad krajín podľa počtu reštaurácií,
ktoré získali najvyššie hodnotenie - 3 Michelinske hviezdičky 2000-2013
Vlastné spracovanie, zdroj dát: Zadrozny (2013)

Spôsob hodnotenia a jeho kritika

Hodnotenia vykonávajú tzv. inšpektori, ktorí sú overenými odborníkmi v oblasti gastronómie. Prechádzajú náročným výberom a následne musia absolvovať polročný zácvik pod dozorom iného inštruktora. Hodnotenie sa vykonáva anonymne, teda bez toho, aby to prevádzkovatelia reštaurácií vedeli. Obvykle nenavštívia dvakrát po sebe tú istú reštauráciu a príslušné miesto môžu navštíviť len raz za desať rokov. V novšie zverejnených informáciách spoločnosť uvádza, že môžu (ale aj nemusia) odtajniť svoju identitu a požiadať aj o ďalšie informácie, ale až po zaplatení účtu (Michelin Dictionary 2013:4). Následne vypracujú veľmi podrobnú správu, ktorú posielajú na ďalšie spracovanie do centrály v Paríži. Na rozdiel od iných podobných sprievodcov, sú inšpektori zamestnancami spoločnosti alebo spoločnosti, ktorá pre Michelin sprievodcov v danej krajine vydáva.

Hodnotenie kuchyne reštaurácií, ktoré bolo zavedené v roku 1926 -1936 prostredníctvom prideľovania hviezdičiek (popísané vyššie) sa v podstate nezmenilo dodnes. Získanie Michelinskej hviezdičky je podľa spoločnosti ocenením know-how, prejavom istého duhu kreativity a istej stability v ponúkanej kvalite. Hodnotiace kritéria sú jednotné pre všetky hodnotené zariadenia po celom svete. V prípade, že hodnotený subjekt nezíska od inšpektorov dostatočne dobré hodnotenie na pridelenie hviezdičky, nie je do sprievodcu zaradené (pozn.: existujú výnimky viď nižšie). (Michelin Gide 2012)

Dôležité je však poznamenať, že hodnotenie sa vzťahuje výlučne na kvalitu kuchyne v zmysle podávaných pokrmov, teda na to „čo je tanieri a len na to čo je na tanieri". Pre získanie hviezdičky teda nie je založené na posudzovaní zariadenia reštaurácie, ceny použitých surovín či kvality obsluhy. Zverejnené sú kritériá, ktorými sa riadia inšpektori sú formulované nasledovne:

1. Kvalita ingrediencii (nie je rozhodujúce pre získanie hviezdy ponúkať a pripravovať najdrahšie možné ingrediencie ako kaviár či husacie pečienky, ale dôležitá je kvalita ponúkaných produktov)
2. Spôsob, elegancia a originalita prípravy ingrediencii ako aj cit pre kombináciu chutí
3. Osobnosť kuchára, ktorá sa odráža v jeho jedlách (jeho osobitosť a štýl)
4. Adekvátnosť pomeru ceny a ponúkanej kvality
5. Konzistentnosť kulinárskych štandardov (teda je potrebné aby boli štandardy kvality dodržiavané dlhodobo).

(Michelin Gide 2012; Michelin Dictionary 2013)

Na základe ich posúdenia sú potom prideľované hviezdičky nasledovne:

Dobré miesto pre zastávku v rámci plánovanej trasy cesty.

Označuje veľmi dobrú reštauráciu vo svojej kategórii, s kuchyňou na dlhodobo vysokej úrovni

Miesto hodné odbočenia z plánovanej trasy cesty. Označuje excelentnú kuchyňu, so starostlivo a zručne pripravovanými jedlami vynikajúcej kvality.

Miesto, pre ktoré sa oplatí podniknúť aj samostatný výlet. Označuje výnimočnú kuchyňu, ktorá dá extrémne dobre najesť, často dokonca takmer dokonalo. Ponúkané jedná sú pripravované veľmi precízne, z ingrediencie výnimočnej kvality. (Michelin Gide 2012; Red Guide Use 2014)

Okrem kvality kuchyne je predmetom hodnotenia aj prostredie reštaurácie. Teda reštaurácia, ktorá nezíska hviezdičku sa aj napriek tomu môže dostať do prestížneho sprievodcu. Kvalita prostredia je v tomto prípade oceňovaná počtom „príborov" na stupnici od 1-5, pričom, ak je piktogram príboru červenej farby, znamená vyšší stupeň hodnotenia, t. j. príjemnejšie prostredie. Jednotlivé priznávané kategórie, sú hodnotené nasledovne:

1 príbor – celkom príjemná reštaurácia

2 príbory – príjemná reštaurácia

3 príbory – veľmi príjemná reštaurácia

4 príbory – príjemná reštaurácia prvotriednej kvality

5 príborov – špičková, luxusná reštaurácia v tradičnom štýle

Small plates – označuje reštaurácie, ktoré sa riadia konceptom malých porcií („*small plate concept*"). Jeho podstata spočíva v servírovaní viacerých menších chodov, namiesto dvoch alebo troch väčších. Tento koncept vznikol niekedy okolo roku 2000 ako reakcia na snahy o zdravé a diétne stravovanie, ktoré nepridáva na váhe. V priebehu nasledujúceho obdobia sa rozvinul najmä v USA až do podoby, ktorá je označovaná aj ako *Small Plate Movement. (*Michelin Dictionary 2013; Red Guide Use 2014; Small-plate 2013)

Predmetom hodnotenia je ďalej priemerná cena ponúkaného jedla a ďalšie sprievodné služby ako vínna karta, asistované parkovanie (parkovacia služba), neskoré raňajky, neskorá večera a iné. Súčasťou sprievodcu je aj hodnotenie hotelov a ich služieb. Podrobnejšie informácie o tom čo je predmetom hodnotenia a ako ajnávod ako používať jednotlivých sprievodcov nájdete na: Red Guide Use (2014) ako aj na: Michelin Dictionary 2013.

Dnes už teda s istotou môžeme povedať, že viac ako sto rokov trvajúci príbeh budovania značky „Michelin" bol úspešný. Aj keď to pôvodne asi nebol zámer bratov Michelinovcov, je dnes značka silnejšie asociovaná práve s gastronómiou, prostredníctvom hodnotenia kvality reštaurácií, každoročne zverejňovaných v Michelin Red Guides. Získanie Michelinskej hviezdičky je dnes považované za jedno z najprestížnejších ocenení, ktoré môže kuchár získať. O sile značky Michelin v oblasti gastronómie snáď najlepšie vypovedá známa aféra francúzskeho šéfkuchára Bernarda Loiseaua z roku 2003, ktorý keď sa dozvedel, že mu hrozí strata jednej z troch hviezdičiek, ešte pred vydaním sprievodu spáchal samovraždu. Najsmutnejšie na celom prípade je to, že *Michelin Guide,* ktorý po jeho smrti vyšiel, mu napokon všetky tri hviezdičky ponechal. Samozrejme, že táto situácia okamžite rozpútala diskusie o spôsobe hodnotenia a prideľovania hviezdičiek. (napr. aj Labanc M. 2013; Anonym 2012)

Honba za získaním a udržaním „nálepky Michelin" vytvára na šéfkuchárov obrovský psychický tlak a v dôsledku nevyhnutnosti používania tých najkvalitnejších ingrediencii a vysokosofistikovaných postupov pri príprave jedál zaťažuje aj finančný rozpočet prevádzky. Mnohí šéfkuchári kritizujú aj samotné kritéria hodnotenia, ktoré podľa nich nie sú jednoznačné. Firma totiž doposiaľ nezverejnila detaily postupov, ktoré už takmer 100 rokov používa. Diskusie sa ešte zintenzívnili v roku 2004, po vydaní kontroverznej knihy *L'inspecteur se met a table*. Bývalý inšpektor Pascal Rémy v nej vylíčil prácu anonymných hodnotiteľov, ich enormné zaťaženie, tlak na výkon, nízke ohodnotenie a mnohé ďalšie detaily zo zákulisia hodnotenia a rozhodne v nej *Michelin Guide* nešetril. (Labanc M. 2013).

Medzi veľmi často uvádzané výhrady patrí aj to, že referenčným rámcom hodnotenia je francúzska kuchyňa a teda nerešpektuje miestne kultúrne špecifiká a odlišnosti. Súčasne sa ozývajú aj kuchári z krajín, ktoré doposiaľ inšpektori nenavštívili vôbec. V tomto smere sa dostala v médiách na pretras aj otázka ako vlastne dosiahnuť, aby spoločnosť vyslala už aj tak preťažených inšpektorov do ich krajiny. Platí, že krajina by mala mať dostatočne veľký turistický trh a v prípade miest je spodná hranica pre zaradenie na zoznam plánovaných návštev stanovená na 500 tisíc obyvateľov. Pochopiteľne, že existujúce výnimky najmä v prípade Francúzska a Veľkej Británie, sú vodou na mlyn pre kritikov, ktorí tak spochybňujú selekciu ako neobjektívnu. Na jednej strane sú do hodnotenia zaradené malé krajiny a mestečká, avšak krajiny ako Kanada, Austrália či Mexiko sú stále ignorované. Pre Slovensko sa tak natíska otázka, či by nemala Bratislava využiť blízkosť Viedne na to, aby sa presadila. V tomto smere kritici poukazujú aj na Japonsko a Hong Kong, kde hviezdičku získali aj reštaurácie, ktoré to vlastne ani nečakali a ktoré aj podľa slov Pascala Rémyho nemuseli splniť tak náročné podmienky ako inde. Potvrdzuje to aj pravdepodobne najlacnejšia reštaurácia ocenená Michelinskou hviezdou v Hong Kongu - Tim Ho Wan, kde Vám na kulinársky zážitok postačí maximálne 40 HD, čo je v prepočte necelé 4 EUR. (Tim Ho Wan 2014; Labanc M. 2013; Anonym 2012).

Výhrady sa margo hodnotenia vzniesli aj potom, ako sa šéfredaktorkou parížskeho Michelinskeho sprievodcu stala Juliane Caspar, pôvodom z Nemecka. Ťažko povedať, či v tomto prípade zohral nejakú úlohu fakt, že sa na čelo vydania po prvý krát postavil niekto bez francúzskych koreňov, no kritici vypozorovali, že jej príchodom začali Nemecku akosi prirýchlo pribúdať hviezdičky, čo začali pripisovať práveej vplyvu (Labanc M. 2013). Nakoľko sú uvedené tvrdenia pravdivé a akou mierou sú len výsledkom konkurenčného zápasu sa asi nedozvieme. Isté je však, že dobrý marketing postavený na silnej medializácií zohráva kľúčovú úlohu na ceste získať uznanie nielen od Michelin Guide, ale predovšetkým od gurmánov a širšej turistickej verejnosti, ktorá povýšila dobré jedlo a nápoje na cieľ cestovania. V tomto smere môžu byť médiá skutočne nápomocné. Sú totiž známe prípady, keď vytrvalá práca novinárov, ktorí dlho propagovali napr. dánsku kuchyňu, dosiahli jej zaradenie na Michelinsku červenú mapu. Byť súčasťou tohto prestížneho sprievodcu, znamená pre krajinu mimoriadnu pomoc pri propagovaní turizmu v krajine.

Obrázok 30
Michelinska trojhviezda,
ktorú získala v r. 2009 reštaurácia Maison Pic vo Valencii.
Zdroj: Maison Pic (2009)

d) Turizmus miestnych kuchýň

Turizmus miestnych kuchýň sa realizuje buď v mestskom alebo rurálnom prostredí. Vo väčšej miere sa rozvíja na vidieku, kde ku kľúčovým faktorom patrí špecializácia poľnohospodárskej produkcie zameraná na tradičné kulinárske špeciality. Degustácia potravín je často spojená s ich nákupom a odohráva sa na mieste, ktoré je prispôsobené na prijímanie turistov. Môže ním byť roľnícka usadlosť alebo potravinársky závod, prípadne verejný priestor počas kulinárskych festivalov alebo jarmokov.

! Primárnym motívom ***turizmu miestnych kuchýň*** je poznanie a ochutnávka tradičných miestnych kulinárskych špecialít. Po formálnej stránke môže ísť o rôzne farmárske trhy, jarmoky či gastronomické festivaly a iné podujatia zamerané na špecifické pre danú oblasť typické potravinárske produkty či gastronómiu.

Tento variant kulinárskeho turizmu môže byť svojou povahou považovaný v istých prípadoch za súčasť rurálneho (vidieckeho) turizmu resp. agroturizmu, pretože je úzko spätý s miestnou poľnohospodárskou produkciou. Zo všetkých vyššie uvedených variantov sa práve turizmus miestnych kuchýň vyznačuje najvyššiu mierou kulinárskej resp. potravinovej autenticity, ak zohľadníme ponuku najviac odrážajúcu miestnu kultúru a gastronomické tradície. Potravinová a gastronomická homogenizácia je v tomto prípade vnímaná skôr negatívne a znižuje atraktivitu turistického produktu. Ide o ilustráciu ambivalentného charakteru pôsobenia turizmu v gastronomickej globalizácii. Na jednej strane síce masový turizmus priamo prispieva svojim dopytom k zvyšovaniu gastronomickej uniformity v miestnej ponuke (tzv. mcdonaldizácia), avšak na strane druhej kulinársky turizmus vytvára dopyt po „*in situ*“ produkcii, t. j. špeciálnych miestnych kulinárskych produktoch (potravinách, jedlách a nápojoch). Ich konzumácia v mieste produkcie je sprevádzaná nenapodobiteľným „genius loci“ a je považovaná za dôležitý diferenciačný znak produktu turizmu miestnych kuchýň. Tieto trendy podporuje bioregionalizmus, rozpracovaný P. Bergom a R. Dasmanom. Presadzuje kultiváciu rastlín majúcich pôvod v príslušných bioregiónoch a konzumáciu jedál pripravených z miestnych surovín (McGinnis 1999 in Matlovič, Matlovičová 2015:73-74).

Dôležitým atribútom z hľadiska formy realizácie uvedeného variantu kulinárskeho turizmu je kulinárske podujatie (*event*), ktoré sa pravidelne opakuje. Periodicita je v tomto prípade dôležitým predpokladom umožňu-

júcim vytvoriť udržateľný turistický produkt a prilákať tak potenciálnych turistov.

Festivaly sú oslavou niečoho, čo miestna komunita chce verejne demonštrovať, prezentovať a zároveň umožniť širokej verejnosti zapojiť sa do prípravy a konzumácie jedál. Festivaly či verejné podujatia sú od prvopočiatkov úzko späté s jedlom (primárne alebo sekundárne). Najčastejšie mali spirituálny či náboženský charakter – napr. slávnosti patróna miestneho kostola alebo slávnosti výročia posviacky kostola (tzv. hody, kermeš, hostina). Početné kultúry praktizovali oslavu ukončenia zberu úrody (dožinky, vinobranie a pod.). Tieto podujatia predstavujú zaujímavý turistický produkt, ktorý v koncentrovanej podobe ponúka prehľad miestnych kultúrnych tradícii spojený s konzumáciou celej škály lokálnych potravinových produktov a jedál.

V závislosti od významu a veľkosti územného dosahu v zmysle schopnosti prilákať turistov rozlišujeme:

- lokálne podujatia (festivaly)
- regionálne podujatia (festivaly)
- národné podujatia (festivaly)
- medzinárodné podujatia (festivaly) miestnych kuchýň (Hall, Sharples 2008).

V závislosti od zamerania kulinárskeho podujatia (festivalu) môžeme rozlíšiť:

- *Všeobecné* - zamerané na miestne potravinové produkty a produkty miestnej kuchyne všeobecne (Exeterský festival jedla, Chute Tasmánie, Štiavnický regionálny farmársky jarmok a pod.)
- *Multitematické* – zamerané na presne stanovené kategórie či skupiny produktov (Novozélandské Mendocinské dni krabov a vína, Spišský festival vína a medu "VIA REGIA" a pod.)
- *Monotematické* – zamerané len na jednu skupinu produktov (Niagarský festival ľadového vína, Fašiangové zabíjačkové hody B. Štiavnica a pod.)
- *Monoproduktové* – špecializované na jeden potravinový alebo gastronomický produkt (Oregonsky festival rumových praliniek - Oregon Truffle Festival, Krumpľový festival Štiavnické Bane, Dni zelá v Stupave a i.). (Upravené podľa Hall, Sharples 2008)

Oslavy jedla za čias našich predkov	RÁMČEK 17

Festivaly a verejné podujatia boli odjakživa viac či menej spojené s jedlom a to aj v prípade, že ich hlavný motív bol odlišný. Okrem rôznych druhov náboženských slávností patria medzi najstaršie druhy podujatí dožinkové slávnosti, resp. formy podujatí oslavujúce úrodu. Ich tradícia siaha do predkresťanskej éry. Ako príklad môžeme uviesť bakchanálie – starorímske hýrenie na počesť rímskeho boha vína Bakchusa (v starogréckej mytológii známeho ako Dionýzos), ktoré sa konali obvykle uprostred marca. Neskôr sa konali dokonca až päťkrát do roka. Kresťanské zvyky a oslavné podujatia obvykle nadväzovali na tradície z predkresťanských čias, avšak mnohé ich nahradili. Krajiny či regióny s tradíciou vinárstva sú odjakživa spojené s najrozmanitejšími formami osláv vína. Oslavy mohli mať náboženský motív, avšak aj v týchto prípadoch bolo víno prítomné. Zaujímavé je, že dôvodom usporiadania festivalov či inak nazývaných podujatí boli rôzne štádiá jeho produkčného cyklu. Napríklad dôvodom pre oslavu mohlo byť vyrašenie prvých pupeňov, prvých kvetov, vytvorenie prvých bobúľ, či počiatok ich dozrievania (fr.: „*veraison*“) a napokon posledné štádium, u nás dodnes najviac rozšírené - vinobranie. V súčasnosti sa význam osláv spojených s vínom posunul viac do sekulárnej (svetskej) sféry i keď v mnohých krajinách (napr. Španielsko, Taliansko) je prepojenie vínnych a kulinárskych festivalov s náboženskými či cirkevnými slávnosťami stále veľmi bežné. Napokon nie je nič výnimočné, ak sú kulinárske festivaly považované za národný či regionálny sviatok a môžu byť dňom pracovného pokoja či špeciálnych prázdnin. Napríklad Deň vďakyvzdania (tzv. *Thanksgiving Day*) oslavovaný pravidelne vo štvrtý štvrtok v novembri v USA a druhý pondelok októbra v Kanade, sa niekedy žartovne zvykne označovať ako Deň moriaka („*Turkey Day*“). Už tradične sú v tento deň v oboch krajinách prázdniny, ktoré ľudia využívajú na rodinné stretnutia a symbolické poďakovanie za úrodu.
Zdroj: Hall, Mitchell (2008); Barkin, James (1994); Hall, Sharples (2008)

Napriek pretrvávajúcej popularite podobných podujatí dochádza k neustálym produktovým inováciám, čo si vyžaduje zostrujúca konkurencia na turistickom trhu. Nie sú to len nové tradičné pokrmy, špeciality či iné produkty, ale aj o rozširovanie o nové typy podujatí. V snahe zaujať a atrahovať čo najviac návštevníkov sa niektoré tradičné podujatia posúvajú smerom ku kategórii *všeobecné festivaly* , resp. popri tradičných špecialitách dostávajú priestor na prezentáciu aj známe reštaurácie a nimi ponúkané gurmánske špeciality, ktoré nepochádzajú z miestneho regiónu. Za zaujímavé oživenie možno považovať vnesenie prvku interaktivity do kulinárskych produktov, prostredníctvom špeciálnych produktov, umožňujúcim turistom zapojiť sa do procesu prípravy jedla či nápoja. Najčastejšie ide o rôzne kurzy varenia, barmanské kurzy určené pre širokú verejnosť.

Dynamika zmien kulinárskych produktov je značná, čo na jednej strane poukazuje na vysokú flexibilitu a životaschopnosť tejto línie turizmu, avšak na strane druhej robí pokusy o jeho klasifikáciu zložitejšími. Z uvedeného

dôvodu je preto potrebné vnímať vymedzenie jednotlivých variantov nielen za dočasné, ale aj vzájomne sa prelínajúce.

Kulinársky turizmus tak v tomto duchu možno označiť za strešný pojem, označujúci okrem uvedených foriem aj také turistické cesty, u ktorých sú aktivity spojené s jedlom a jeho ochutnávaním sekundárnym motivátorom. Okrem už uvedených aktivít to môžu byť rôzne festivaly, demonštrácie či šou zamerané na potraviny a gastronómiu. Konzumácia a degustácia kulinárskych špecialít počas dovolenky je v mnohých prípadoch zaradená na rovnakú významovú úroveň ako návšteva historických pamiatok či múzeí (Hjalager, Richards 2002).

e) Monotematické a monoproduktové subvarianty kulinárskeho turizmu

V prípade kulinárskych ciest tematicky zameraných len na jeden špecifický produkt, resp. skupinu produktov, sa sformovalo mnoho subvariantov. Medzi najrozšírenejšie monotematické či monoproduktové subvarianty kulinárskeho turizmu patria tematické kulinárske cesty zamerané na degustáciu vína, piva, syrov, rýb a morských plodov, exotických korenín, ovocia, zeleniny a ďalších kulinárskych produktov. Vzhľadom na zostrujúci sa konkurenčný zápas o zákazníka (turistu) nútiaci organizátorov prakticky neustále hľadať niku na kulinárskom trhu, môžeme v najbližšej budúcnosti očakávať rozšírenie šírky ponuky produktov (kulinárskych ciest).

Z pohľadu obsahovej náplne a možných aktivít zahŕňajú kulinárske cesty návštevu rozličných objektov spätých so spracovaním, produkciou a distribúciou týchto produktov. Okrem nevyhnutnej degustácie a oboznámením sa s celým výrobným procesom, získajú turisti aj množstvo informácií o zvykoch, tradíciách či špecifických obradoch sprevádzajúcich celú históriou produkcie od jej vzniku až po súčasnosť.

Medzi najstaršie a zároveň aj najrozšírenejšie subvarianty kulinárskeho turizmu patrí tzv. vínny turizmus (***enoturizmus****; angl.: vine tourism*).

Turistické návštevy vinohradov majú v Európe dlhú tradíciu. Súčasťou organizovaného turizmu sú prakticky už od čias *Grand Tours*, ale ich prvopočiatky siahajú pravdepodobne ešte hlbšie do histórie a to do obdobia antického Grécka a Ríma. V každom prípade sa však návšteva vinohradníckych oblastí za účelom degustovania ušľachtilých odrôd vína datuje až od polovice 19. storočia. Nevyhnutné v tomto smere bolo naplnenie troch predpokladov:

1. Prvým bolo zabezpečenie primeranej dopravnej konektivity vinohradníckych regiónov s územiami generujúcimi turistov (väčšinou veľké mes-

tá). Tento predpoklad sa začal napĺňať v období dopravnej revolúcie, ktorá súvisela najmä s rozvojom železničnej a neskôr automobilovej dopravy.

2. Druhým predpokladom bola sociálna revolúcia, ktorá sa prejavila sformovaním a pomerne rýchlym rastom strednej triedy. Táto nová spoločenská trieda v snahe priblížiť sa životným štýlom dovtedajšej aristokracii, začala vyhľadávať kvalitné víno a formovať tak zvýšený dopyt.

3. Tretím predpokladom bolo vytvorenie prvej francúzskej *klasifikácie vín z roku 1855* (označovanej tiež ako *Klasifikácia Bordeaux*), ktorá bola zavedená za účelom explicitného označenia pôvodu a garantovania kvality produkcie vína. Zavedenie klasifikácie podľa *apelácie* (preverenej vinohradníckej oblasti) na báze označenia *terroir* vín sa používa dodnes. Aj keď nešlo o vôbec prvú klasifikáciu na báze apelácie (rámček 18), jej význam spočíval v tom, že bola špeciálne vytvorená za účelom druhej Všeobecnej svetovej výstavy (dnes známej ako EXPO) v Paríži. Zámerom bola prezentácia kvalít francúzskeho vinárstva a stimulovania obchodných a turistických aktivít. Zavedením klasifikácie boli jasne sformované diferenciačne znaky destinačnej identity produkčných oblastí, ktoré z dnešného pohľadu možno vnímať ako začiatok vedomého formovania značky francúzskych vinohradníckych oblastí. Prínos zavedenia Klasifikácie Bordeaux spočíva nielen v tom, že dodnes prispieva k udržaniu kvality a regionálnych charakteristík vín z oblasti Bordeaux, ale najmä v dlhej tradícii (takmer 160 rokov) jej využívania ako účinného marketingového nástroja v rámci rozvoja enoturizmu (Hall a kol. 2002; Kučera 2014, de Blij 1983).

Terroir – apelácia pôvodu vín	**RÁMČEK 18**

Termín *terroir* pochádza z francúzštiny, kde označuje pôdu, zem, územie alebo vidiecky či rodný kraj. *Apelácia pôvodu* je teda vo vinohradníckej terminológii chápaná ako pomenovanie alebo označenie miesta pôvodu hrozna, z ktorého je vyrobené víno (používaná najmä pri francúzskych a talianskych vínach). *Terroir* podporuje apeláciu pôvodu. Vo francúzskej vinárskej tradícii je totiž súbor istých fyzicko-geografických (charakter pôdy, úhrn slnečného svitu a zrážok, poloha a orientácia vinohradu, amplitúda denných a nočných teplôt) a humánno-geografických podmienok (technologické postupy pri spracovaní a výrobe) považovaný za veľmi dôležitý diferenciačný znak jednotlivých odrôd vína. *Terroir* mu zaručuje pri dodržaní obvyklých postupov isté špecifické vlastnosti, výnimočnosť a kvalitu. Zjednodušene povedané to znamená, že všetky vína označené príslušnou apeláciou budú vykazovať rovnaké typické senzorické vlastnosti, ktoré sú odrazom špecifických prírodných podmienok, odrodovej skladby a tradičných výrobných postupov vymedzenej vinohradníckej oblasti (Hronský, Ruf 2008; Tinlot 2008; Mráz 2007). Kvalitu a jedinečnosť charakteru apelačných vín zaručujú prísne

kontroly. Oblasti a normy vymedzené spravidla na historickom princípe sú väčšinou upravené zákonom. Preveruje sa celý proces vinifikácie (t. j. celý proces výroby vína - od zberu hrozna až po fľaškovanie vína). Predmetom kontroly je spôsob pestovania a zberu plodov vínnej révy (niekedy je dovolený len ručný zber), množstvo úrody (spravidla je limitovaná hektárová produkcia hrozna), dodržanie zaužívaných výrobných postupov (od spracovanie až po zrenie), dodržanie typu fliaš, maximálna doba ponúkania na trhu. Ak si teda kúpite apelačné víno so storočnou tradíciou neznamená to, že vám osobne bude chutiť, ale máte garanciu, že by malo chutiť rovnako ako pred sto rokmi (napr. Mráz 2007; Sedlák 2009b).

Podľa Kowalczyka (2003 in Kurek a kol. 2007:225) rozlišujeme dva rozdielne typy vínnej turistiky:

- *európsky model* – tu sa chápe vínna turistika ako súčasť kultúrneho turizmu. Primárnym motívom ciest je degustácia a konzumácia ušľachtilých odrôd vína s priateľmi alebo inými odborníkmi i amatérskymi nadšencami, účasť na festivaloch spojených s oslavou vína a tradícií vinárstva, pobyty majú často aj edukačný rozmer (účastníci si rozširujú poznatky o víne a vinárstve napríklad návštevou múzeí či iných prezentácií venovaných vinárstvu v danej oblasti) a pod.
- *americko-austrálsky model* – v tomto modeli dominujú zábava, obchod a rekreácia. Aj tu je súčasťou návšteva vínnych pivníc a miest produkcie vína, môžu to byť aj festivaly spojené s vínom a iné zábavné podujatia organizované s tematickou orientáciou na problematiku vinárstva.

V Európe bolo vytvorených mnoho vínnych ciest, ktoré každoročne lákajú početné skupiny turistov. Vo francúzskej oblasti Burgunsko patrí medzi najpopulárnejších päť vínnych ciest - Grands Crus v regiónoch Côte de Nuits a the Côte de Beaune, Grands Vins v regióne Côte Chalonnaise, Yonne v regióne Yonne, Mâconnais-Beaujolais v regiónoch Saôneet a Loire, Coteaux de Pouilly-Sancerre – v regióne Nièvre (BWR 2011).

Na Slovensku patria medzi najnavštevovanejšie vínne cesty: Malokarpatská vínna cesta, vínna cesta Záhorie, Tokajská vínna cesta, Nitrianska kráľovská vínna cesta, Turnianska vínna cesta, Modrokamenská vínna cesta, Požitavská vína cesta (rámček 19).

Klasifikácia slovenských vín	**RÁMČEK 19**

„Vinári sú pominuteľní, terroir je večný“
Sedlák (2009a)

Na Slovensku sme prijatím nového zákona č. 313/2009 Z.z. o vinohradníctve a vinárstve postupne prešli od pôvodného jednoduchého nemeckého systému označovania vinárskych výrobkov k francúzskemu systému apelácii. Pôvodný systém rozlišoval akostné víno, stolové víno so zemepisným označením a stolové víno.

Zmenu si vyžiadal najmä export do mimoeurópskych krajín, ktoré nemecký systém nepoznajú (Sedlák 2009b).

Podľa apelačného princípu sa teda slovenské hroznové vína členia na:

a) víno s chráneným označením pôvodu (CHOP)

(tu je umožnené uvádzať aj tradičný výraz *„akostné víno“*, *„akostné víno s prívlastkom“* napr. kabinet, neskorý zber, výber z hrozna, bobuľový výber, hrozienkový výber, cibébový výber, ľadové víno a slamové víno, *„sekt vinohradníckej oblasti“*, *„sekt V.O.“* alebo *„pestovateľský sekt“*, resp. výraz *„Districtus Slovakia Controllatus“* alebo skratkou *„D. S. C.“*, alebo jeho symbol, ak bolo víno certifikované podľa zákonom stanovených pravidiel .

b) víno s chráneným zemepisným označením (CHZO)

c) víno bez zemepisného označenia (víno). (Zákon 313/2009)

Okrem nich zákon rozlišuje aj ďalšie vinárske produkty:

hroznový mušt, burčiak, odalkoholizované víno a nízkoalkoholické víno, víno na priemyselné spracovanie a napokon vinárske produkty podľa osobitného predpisu. (Zákon 313/2009).

Pestovanie viniča hroznorodého a výroba vína sa uskutočňuje podľa zákona (313/2009) na vinohradníckych plochách zaregistrovaných vo vinohradníckom registri, pričom Slovenský vinohradnícky región člení do nasledujúcich 6 vinohradníckych oblastí:

1. Malokarpatská vinohradnícka oblasť,
2. Južnoslovenská vinohradnícka oblasť,
3. Stredoslovenská vinohradnícka oblasť,
4. Nitrianska vinohradnícka oblasť,
5. Východoslovenská vinohradnícka oblasť,
6. Vinohradnícka oblasť Tokaj.

Zdroj: Zákon (313/2009); ZV (2015)

V Európe je však popri víne populárny aj iný nápoj – ***pivo***, ktorého tradíciu varenia započali pravdepodobne už pred šesťtisíc rokmi starovekí Sumeri. Dnes môžeme výrobu piva považovať za samostatné odvetvie priemyslu, ktoré zamestnáva približne 2,5 milióna pracovníkov (EU Brewers 2011). Podľa dostupných štatistík sa len v Európe ročne vyrobí takmer 430 miliónov hektolitrov piva, čím sa radí na špičku svetovej produkcie. Pivo sa varí vo viac ako 3700 európskych pivovaroch a jeho ročná spotreba v EU je

uvádzaná na úrovni takmer 400 miliónov hektolitrov (The Brewers of Europe 2010). Verhoef (2003) klasifikuje pivovary podľa charakteru a objemu ročnej produkcie piva do piatich kategórii: (1) „amatérsky" sládok, (2) reštauračný pivovar, (3) minipivovar, (4) regionálny pivovar, (5) veľkopivovar.

Medzi najväčie pivné podujatia vo svete patrí nemecký Októberfest, ktorý sa koná každoročne v Mníchove (rámček 13).

V susednom Česku, ktoré je tiež označované ako krajina piva, je tradícia varenia piva rozvíjaná už niekoľko storočí. Z pohľadu ***pivného turizmu*** je turistom umožnené absolvovať exkurzie, navštíviť účelovo zriadené múzeá či tematické festivaly. Spomedzi početných možností ako príklad možno spomenúť: Reštauračný pivovar U Fleků v Prahe (od r. 1999 otvorená expozícia pivovarníckeho múzea) alebo Pivovar Veľké Popovice (turisti majú možnosť absolvovať tematickú exkurziu s názvom Po stopách Kozla).

Na Slovensku sa stala tradícia pivovarníctva taktiež základom pre rozvoj pivného turizmu. Príkladom sú ponúkané pivné cesty so sprievodcom a doplnkovým programom (napr. Bratislavská pivná exkurzia: Urban House - Hostinec Múzejný pivovar - Richtár Jakub/ Staroslovienský pivovar, Košická exkurzia: pivovar Golem - Košický pivný dom "Dobré časy" a pivovar Cassa Brewery a ďalšie; PC 2015). Nie sú to len skupinovo organizované tematické cesty, ale i individuálne návštevy pivovarov. Napríklad pre návštevníkov sú otvorené pivovary Kaltenecker v Rožnave, Sessler v Trnave, Lanius v Trenčíne a ďalšie minipivovary, reštauračné pivovary či historické pivovary (napr. Sessler, Kaltenecker, Kvačany - vidiecka usadlosť, minipivovar ERB.) (PI (2012). Niektoré pivovary organizujú pravidelné festivaly spojené s možnosťou ochutnať ich produkciu a prezrieť si jednotlivé časti výroby piva s profesionálnymi sprievodcami (napr. pravidelne organizovaný Deň otvorených dverí v pivovare Šariš vo Veľkom Šariši). Súčasťou pivného turizmu na Slovensku je výstavnícky turizmus orientovaný na prezentáciu produkcie pivovarníckeho priemyslu (napr. v septembri 2014 sa konala v bratislavskej Starej tržnici prezentačná pivovarnícka výstava Salón piva, ktorá bude zrejme začiatkom novej tradície, keďže v decembri 2015 sa chystá jej druhý ročník pod názvom *Pivobrana Beer Fest* - festival malých nezávislých pivovarov Slovenska).

Z ďalších monotematických a monoproduktových subvariantov kulinárskeho turizmu môžeme uviesť produkty orientované tematicky na mliečne výrobky napr. ***syry***. Príkladom takýchto ciest sú napr. „*syrové cesty*" cez Šlezvicko-holštajnsko, ktoré spájajú výrobne syra medzi Severným a Baltským morom (Kurek a kol. 2007).

Na Slovensku je v tomto smere silná tradícia výroby bryndze, parenice a oštiepkov ktoré boli zaradené do databázy pôvodu a registrácie a sú evidované ako chránené zemepisné označenie. Práve na báze produktov slovenského ovčiarstva bola vytvorená Syrová cesta (*Horná Orava – gmina Czarny Dunajec*), ktorá je postavená na tradícii výroby syrov a bryndze pochádzajúcej z čias valašskej kolonizácie. Iným príkladom je tzv. *Bačova cesta*, ktorá prepája salaše a ubytovacie zariadenia v oblasti Turca a Liptova (Bačova cesta 2012, Syrová cesta 2013).

6.1.2.6. Zábavný turizmus

Potreba zábavy vyplýva z túžob človeka odpútať sa od každodenných problémov, načerpať sily po namáhavej práci a zregenerovať „telo a ducha". Zábava je považovaná za prirodzenú potrebu človeka. V súčasnosti predstavuje natoľko dôležitú súčasť života človeka, že sa jej poskytovanie stalo odvetvím priemyslu (zábavný priemysel). Poskytuje neustále sa rozširujúce možnosti, ktoré sa postupne transformovali do tzv. masovej kultúry. Tieto trendy sa prejavili aj v turizme, v ktorom sa regenerácia síl prostredníctvom zábavy a účasťou na podujatiach zábavného charakteru stáva čoraz častejším motívom (primárne alebo sekundárne) turistických pobytov.

! ***Zábavný turizmus*** možno charakterizovať ako cesty do miest, kde sa ponúka turistom trávenie voľného času vo forme zábavy, pričom je často sprevádzané emocionálnymi, estetickými a poznávacími zážitkami, v niektorých prípadoch aj s hazardom.

Súčasnými symbolmi spojenia turizmu, odpočinku, masovej popkultúry a zábavy sú tematické a zábavné parky. Spojenie turizmu a hazardu ako tzv. ***gambling turizmus*** reprezentujú mestá zábavy (označované aj ako *mestá hazardu*) ako Las Vegas, Macao, Monte Carlo, Atlantic City, Reno, Palm Springs (Kurek a kol. 2007).

Zábavné parky a tematické parky (užší pojem) ako turistické atrakcie charakterizujú osobitne rýchle tempo rozvoja zábavného turizmu od 70. rokov 20. storočia. V spojitosti s turizmom predstavujú príklad z pohľadu investícií vysokonáročného prostredia, ktoré sa vyznačuje značnými zásahmi do prírodného prostredia so silnou orientáciou na zákazníkov a dopyt po zábave, dobrodružstve. (Pearce 1988 in Kemperman 2000:14)

! ***Zábavné parky*** (angl. *amusement parks*) predstavujú určitým spôsobom ohraničené územia, ktoré sú vybavené rozličnými zábavnými alebo športovo-rekreačnými zariadeniami, medzi ktorými sa najväčšej popularite tešia rozličné horské dráhy (ang. *roller coaster*). Ich súčasťou sú aj doplnkové služby pre návštevníkov (najmä ubytovacie, stravovacie, sprievodcovské služby, parkoviská a pod.).

Jednotlivé parky rivalizujú medzi sebou o najrýchlejšiu, najdlhšiu či najkrkolomnejšiu dráhu zjazdu. Najrýchlejšie horské dráhy prekračujú rýchlosť 200 km za hodinu a majú svojich entuziastov tvoriacich určitú svojbytnú subkultúru (Kurek a kol. 2007).

V literatúre nájdeme početné klasifikácie zábavných parkov. Napríklad Clavé (2007, s. 29) uvádza dve skupiny klasifikačných kritérií zábavných parkov:

(1) ***veľkostné kritéria****:*

- podľa počtu návštevníkov
- podľa veľkosti plochy
- podľa počtu zamestnancov
- podľa objemu finančných nákladov potrebných na vybudovanie a prevádzku

(2) ***podľa územného dosahu a veľkosti trhu****:*

- *Destinačné zábavné parky* – ide o typ parku, ktorý bol projektovaný s cieľom osloviť klientelu zo strednej až veľkej vzdialenosti od parku, čomu je uspôsobené vybavenie doplnkových služieb parku. Pod veľkou vzdialenosťou sa rozumie taká vzdialenosť, ktorá predpokladá aspoň jedno prenocovanie návštevníka. Ide o investične náročné projekty v objeme od 1 miliardy €. Do tejto skupiny patrí väčšina *Disney parkov* a parkov spoločnosti *Universal Studios*. Takéto parky sú schopné pritiahnúť viac ako päť miliónov návštevníkov ročne. Veľký podiel v tejto skupine majú tematické parky.
- *Regionálne zábavné parky* – tu sa exaktne uvádza vzdialenosť resp. akčný rádius dosahu v rozmedzí 100-200 km. Priťahujú záujem jednodenných návštevníkov, hoci môže sa stať, že turisti strávia v parku alebo jeho zázemí aj jednu noc. Príkladmi takýchto zábavných parkov sú *Europa park* v Nemecku, *PortAventura* juhozápadne od Barcelony v Španielsku, *SeaWorld* v Orlande na Floride v USA, *Ocean Park* v Hongkongu. Asi najväčším prevádzkovateľom zábavných parkov tohto typu je americká spoločnosť Six Flags, ktorá prevádzkuje cca 30 zábavných a vodných parkov v USA.

- *Mestské zábavné parky* – ide o parky, ktoré sú projektované s cieľom uspokojiť dopyt obyvateľov väčšieho mesta a jeho okolia. Tieto parky môžu byť v zázemí mesta, suburbánnej zóne, ale aj vo vnútornom meste. Príkladom takýchto parkov sú: *Isla Magica* v Seville v Španielsku, *Enchanted Kingdom* južne od Manily na Filipínach, *Elitch Gardens* v štáte Colorado v USA, či sieť mestských parkov spoločnosti Six Flags v USA. K najstarším príkladom parkov tohto druhu patria Práter vo Viedni (otvorený v r. 1766), Blachgang Chine Cliff na ostrove White (Veľká Británia z r. 1842), park Tivoli v Kodani z r. 1843).
- *Lokálne (miestne) zábavné parky* – tu ide skôr o malé rekreačné územia, s návštevnosťou 750 tisíc návštevníkov ročne a obmedzenou variabilitou atrakcií (maximálny počet 20). Veľmi často ide o miestne zóny oddychu a zábavy, určené pre miestnych obyvateľov.
(Clavé 2000:31; tabuľka 10)

Typ parku	Investície	Počet návštevníkov ročne	Počet atrakcií
Destinačný	viac ako 250 mil. €	viac ako 3,5 mil.	viac ako 55
Regionálny	100-250 mil €	1,5 – 3,5 mil.	35 - 50
Mestský	80-100 mil €	0,8 – 1,5 mil.	25 - 35
Miestny	10-80 mil €	do 0,8 mil.	neurčené

Tabuľka 10
Klasifikácia zábavných parkov podľa územného dosahu a veľkosti trhu
Zdroj: Clavé (2000:31)

Podľa počtu návštevníkov delíme zábavné parky na:

1. *veľké* s návštevnosťou nad 1 milión návštevníkov ročne
2. *stredne veľké* s ročnou návštevnosťou 250 000 až 1 milión návštevníkov
3. *malé* parky s ročnou návštevnosťou do 250 000 návštevníkov.
(IAAPA 2009)

Samostatne sa ešte uvádza kategória parkov, ktoré nemajú zavedený systém jednotného vstupného, ale sa v nich platí za každú atrakciu zvlášť (tzv. „*pay-as-you-go*" systém platby). Tie sa delia na veľké parky s ročnou návštevnosťou nad 500 tisíc návštevníkov a malé parky s návštevnosťou do 500 tisíc návštevníkov. (IAAPA 2009).

Podľa pôvodu a spôsobu ako boli vytvorené rozlišujeme tri typy zábavných parkov (v kontexte historických súvislostí):

1. *staré zábavné parky*, ktoré prešli rekonštrukciou,
2. *novovybudované privátne zábavné parky* – orientácia na masový turizmus,
3. *historické parky* - zvyčajne tematicky zamerané na prezentáciu a edukáciu kultúrnych tradícií, historických udalostí, techniky, technologických postupov a pod. (externé múzeá, rôzne skanzeny a pod.) (Kemperman 2000:16).

Osobitnou kategóriou v rámci skupiny zábavných parkov sú ***tematické parky.*** Majú špecifický dizajn a zameranie na určitú dominantnú tému - napr. svet rozprávok (napr. *Walta Disneyho*), postavy *Asterixa*, svet filmov (napr. *Star Trek*), staroveké civilizácie (*Terra Mítica*), architektúra (*Europa Park*), tradícia a lokálny folklór, divoký Západ, svet Japonských bojovníkov a pod. (Kurek a kol. 2007).

! ***Tematické parky*** (angl. *theme parks*) predstavujú „miesto koncentrujúce rekreačné a zábavné atrakcie a aktivity pre deti a dospelých s určitým zjednocujúcim zábavným, historickým alebo iným prvkom a poskytujúce ďalšie služby (ubytovacie, stravovacie, sprievodcovské, animačné, športovo-rekreačné, rekreačno-liečebné, nákupné atď.)“ (Pasková, Zelenka 2002).

V odbornej literatúre však nepanuje zhoda na kritériách ich vymedzovania. Clavé (2007:28) a Yeh (2008:13) konštatujú, že tematické parky sa vyznačujú:

- Plocha parku je zreteľne ohraničená, pričom vstup je kontrolovaný a spoplatnený.
- Jednotnou tematickou identitou (jedna alebo viacero tém) s vysokou koncentráciou rôznych tematicky zjednotených atrakcií podfarbených atmosféru dovárajúcou hudbou, či kostýmami servisného personálu (prípadne organizovanými predstaveniami)
- Hlavnou cieľovou skupinou sú rodiny s deťmi
- Ich návšteva trvá minimálne 5-7 hodín (podmienená vstupným poplatkom a množstvom dostupných atrakcií)
- Súčasťou parku sú doplnkové služby (tzv. obchodno-predajná funkcia parkov), najmä predaj suvenírov, reštaurácie, parkoviská či špeciálna doprava, ubyovacie zariadenia (aj pramo v parku) a pod.
- Vyznačujú sa vysokými vstupnými investičnými nákladmi a prevádzkovými nákladmi (údržba jednotlivých atrakcií, dodržiavanie vysokých štandardov bezpečnosti, čistoty a pod.). Napríklad investícia do Disney

parku v Tokiu predstavovala celkový objem 542 miliónov USD, v Hongkongu dokonca viac ako 3 miliardy USD.

- Manažment komplexných služieb v parku kladie vysoké nároky. Predmetom riadenia je nielen samotná náročná prevádzka, ale aj rôzne výrobné a spotrebiteľské procesy a manažment ľudských zdrojov.

Tematické parky možno ešte ďalej klasifikovať do skupín, podľa charakteru zvolených tém, na ktoré sa orientujú (tabuľka 11):

TYP	ATRIBÚTY
Dobrodružný	*Vzrušenie a akcia* *Strašidelné* *Mysteriózne*
Futuristický	*Technologický pokrok* *Objavy* *Výskum vedy a techniky* *Sci-fi*
Medzinárodný	*Miniatúrne repliky* *Scénické spoty* *Svetové výstavy* *Medzinárodné dedinky*
Prírodný	*Zvieratá* *Prírodné divy* *Morský život* *Kvetinové záhrady*
Fantazijný	*Animácie* *Kreslené postavičky* *Mágia* *Mýty a legendy*
Historický a kultúrny	*Historické prostredie* *Autentickosť* *Kultúrne dedičstvo* *Etnicita*
Filmový	*Šoubiznis* *Komédia*

Tabuľka 11
Typy tematických parkov podľa charakteru zvolených tém
Zdroj: Wong, Cheung (1999 in Clavé 2007)

Ponuka tematických parkov môže byť okrem zábavy na zvolenú tému a rodinného odpočinku obohatená aj o edukačné prvky. Tie sú prítomné v rôznych druhoch parkov - vodné parky, aquaparky, umelé lyžiarske svahy, lunaparky, veselé mestečká, ZOO parky a záhrady, botanické záhrady, del-

finániá, oceánografické parky, IQ parky a pod. Príkladom je malý rodinný park Moominworld (svet rozprávkových postáv Muminkov vo fínskom Naantali pri Turku). Edukačný rozmer má aj spojenie tematického parku s priemyselnou turistikou - napr. Autostadt automobilového koncernu Volkswagen, v ktorom sa môžu návštevníci oboznámiť s najnovšími výdobytkami motorizácie (Kurek a kol. 2007).

Podstata fenoménu zábavných parkov spočíva v tom, že ich ponuka je smerovaná na deti a mládež. Dominujú skupinové návštevy v sprievode dospelých, ktoré sa vyznačujú zdieľaním zážitkov. Tento spôsob je atraktívny a dokáže pritiahnuť záujem veľkých skupín turistov. Tematické parky majú zväčša celoročnú prevádzku, čím ich strediská netrpia sezónnymi výkyvmi návštevnosti v porovnaní s inými turistickými destináciami.

Z hľadiska lokalizácie veľkých zábavných a tematických parkov možno poukázať na tri hlavné tendencie (Kurek a kol 2007):

a) Vyskytujú sa v rámci mestských území alebo v prímestských zónach veľkých aglomerácií ako jeden z prvkov veľmi komplikovaného turistického systému. Priťahujú turistov z mnohých oblastí a zároveň slúžia na rekreáciu miestneho obyvateľstva (Paríž, Los Angeles, Tokio);
b) V prímorských a horských regiónoch ako napríklad Florida, Costa Adriatica, východné pobrežie Španielska, západné pobrežie Veľkej Británie, Francúzske Alpy, Rakúske Alpy sú atrakciami pre turistov z neďalekých prímorských alebo horských turistických stredísk a komplementárnou formou trávenia ich voľného času;
c) Môžu byť lokalizované v periférnych územiach, kde plnia úlohu hlavného zdroja príjmov pre miestnych obyvateľov a v niektorých prípadoch sú aj stimulom pre miestny a regionálny rozvoj. Tento princíp rozvoja sa uplatnil hlavne v niektorých štátoch USA, kde však bol splnený hlavný lokalizačný predpoklad – dobrá dopravná dostupnosť z veľkých miest (napr. miesta hazardu, zámerne lokalizované v púšťach z dôvodov vyšších rizík kriminality a pod.).

Medzi najväčšie spoločnosti prevádzkujúce zábavné parky vo svete patria:

- *Walt Disney Company* – najväčší z hľadiska počtu návštevníkov. Má vlastné parky v Kalifornii, na Floride, v Tokiu, v prímestskej zóne Paríža, Hongkongu (ročná návštevnosť sa pohybuje okolo 90 miliónov návštevníkov);
- *Six Flags* - známa hlavne super rýchlymi horskými dráhami. Má práva používať postavičky z produkcie Warner Brothers (zajac Bugs, káčer

Duffy, Teety, Brid, Batman, Superman). Priemerná ročná návštevnosť sa pohybuje okolo 50 miliónov osôb;

- *Universal Studios* – zameriava sa najmä na tematické parky späté s produkciou filmových štúdií Universal Pictures, okrem iného Shrek, E.T., Terminátor, Spider-Man, Jurský park, Návrat do minulosti, Múmia, Men in Black. Má parky na Floride, v Ósake a Kalifornii (ročná návštevnosť sa pohybuje okolo 30 miliónov návštevníkov);
- *Anheuser-Busch* – sústreďuje sa na segment rodinných parkov. Prevádzkuje parky Busch Gardens a morské parky Sea World (ročná návštevnosť sa pohybuje okolo 20 mil. návštevníkov);
- *Cedar Fair LP* – vlastník siedmych zábavných regionálnych parkov v USA a Kanade, napr. Cedar Point v Ohio s ponukou veľmi rýchlych horských dráh, húsenkových dráh a podobných atrakcií. Prevádzkuje aj vodné parky a parky Camp Snopy. V roku 2006 Cedar Fair LP kúpil Viacom Paramount Parks – sieť zábavných a vodných parkov v severnej Amerike. (Ročná návštevnosť celkom sa v ich prípade pohybuje okolo 12,5 mil. návštevníkov);
- *The Tussauds Group* – vlastní známe múzeá voskových figurín Madame Tussauds, vlastnia aj Heide Park v Nemecku, sú tiež prevádzkovateľmi londýnskeho kolesa: The British Airways Eye (známeho tiež aj ako London Eye) (ročná návštevnosť sa pohybuje okolo 14 mil. návštevníkov).(Kurek a kol. 2007).

Najznámejšími a najprogresívnejšími svetovými zábavnými parkmi sú parky ***Walta Disneyho*** a ***Universal Studios***. Ide o destinačné parky, ktoré sa zameriavajú na klientelu z celého sveta. Ich výstavbou sa v oblastiach ich lokalizácie stimuloval medzinárodný cestovný ruch. Najväčším z hľadiska rozlohy je zábavný park Walta Disneya pri Orlande na Floride (12 tisíc ha). Tvorí ho skupina parkov *Magic Kingdom, Disney – MGM Studios*, *Animal Kingdom* a menšie vodné parky v *Lake Buena Vista*. Parky Walta Disneya sa tešia najväčšej frekvencii návštev. Osem parkov tejto siete sa dokonca nachádza v prvej desiatke parkov z hľadiska počtu hostí. V r. 2005 navštívilo najviac návštevníkov Magic Kingdom park na Floride (16,2 milióna). (Kurek a kol. 2007)

V ***Európe*** je najpopulárnejším parkom *Disneyland v Paríži*, ktorý v r. 2005 navštívilo okolo 10,2 milióna osôb. K obľúbeným zábavným parkom v Európe patria tiež *Blackpool Pleasure Beach* (Veľká Británia – 6 miliónov návštevníkov), *Tivoli Gardens* (v Kodani – 4,1 milióna návštevníkov), *Európa Park* (Rust, Nemecko - 4 milióny návštevníkov) a *De Efteling* (v Kaatsheuvel Holandsko - 3,2 milióna návštevníkov). (Kurek a kol. 2007)

Spomedzi ***ázijských*** štátov sa najviac atrakcií tohto typu nachádza v Japonsku, kde ich v r. 2005 navštívilo spolu 60 miliónov návštevníkov. Najviac z nich pripadlo na Tokijský park Disneyho (13 miliónov návštevníkov) a Universal Studios v Ósake (8 miliónov návštevníkov). Súčasný svet tematických a zábavných parkov sa vyznačuje predovšetkým veľmi rýchlym rozvojom v Ázii a v Pacifickom regióne. Najväčším potenciálom však disponuje Čína a štáty Perzského zálivu (najmä parky v Dubaji a v Šanghaji). (Kurek a kol. 2007)

Podľa údajov z *International Association of Amusement Parks and Attractions* funguje na svete približne 1500 zábavných a tematických parkov, z ktorých je najviac v USA (okolo 600), v Európe (okolo 300), v Japonsku (okolo 230). Podľa ich odhadov navštívilo v roku 2005 všetky tieto parky spolu 1,5 miliardy návštevníkov a ich obrat dosiahol úroveň okolo 16 miliárd €.

Z kultúrneho hľadiska vychádza fenomén popularity zábavných parkov z nasledovných aspektov:

- doslova povzbudzuje emocionálnu explóziu,
- ponúka návštevníkom možnosť pobytu vo virtuálnej realite, vo svete ilúzií a predstáv, takže sprostredkúva únik od každodenných starostí a rutiny,
- sú kvintesenciou postmoderného priestoru, ktorý je charakterizovaný miešaním štýlov a zámerným miešaním reality a nereálnosti,
- reprezentujú príklad globalizácie, homogenizácie súčasnej kultúry, ktorej zdrojom sú hlavne severoamerické zábavné parky a ktorých črty boli adoptované v Európe a v Ázii,
- odvolávajú sa na „*konzumentov umelých znakov*", ktorí sa v turistike označujú ako „*postturisti*", čo niektorí bádatelia považujú za prejav novej éry turistickej kultúry,
- reprezentujú ideu vymysleného miesta (*creative place*), ktorého obsah a hodnoty sa zvyčajne viažu na niektorú zo strán zábavného odvetvia, napr. sféry show biznisu, čo sú napríklad postavy z kreslených filmov, sveta básní, filmu, mýtov, legiend (napr. Magic Kingdom, Fantasy Land, Disneyland) a na druhej sa strane odvolávajú aj na reálny svet (napr. architektúry ako v prípade Main Street USA) (Kurek a kol 2007).

Podstata novodobého turistického konzumu na báze zábavných parkov spočíva v tom, že realita sa nahrádza vymysleným svetom (napr. simulovaným prejazdom turistov vesmírom alebo simulovanou účasťou vo vlakovom nešťastí a pod.). Rozvoj tohto typu atrakcií sa bude rozvíjať pravdepodobne v ešte väčšom akcente na interaktívnu zábavu, na fantastiku, tajomnú auru, adaptáciu filmových a televíznych produkcií, tematiku science fiction, eko-

lógiu, šport a tiež zvyšovanie edukačných elementov a rozširovanie komplementárnych služieb (Kurek a kol 2007).

6.1.2.7. Clubbing a „party" turizmus

! ***Clubbing*** príp. ***party turizmus*** predstavuje formu turistiky, ktorej hlavným motívom je hľadanie príjemných zážitkov prostredníctvom účastí v rámci akcií organizovaných v rôznych kluboch a diskotékach. Clubbing je anglický termín, ktorý označuje účasť na rôznych klubových akciách a party a prekladá sa v tomto prípade ako skupinová zábava.

Oba termíny sa využívajú na popis tej istej skutočnosti, ktorú možno nazvať aj ako turistikou neobmedzenej zábavy mládeže alebo turistikou zabávania sa. Clubbing sa stal čoskoro masovým spoločenským javom. Rozvíja sa najmä medzi mládežou v mestách severnej Európy, USA a Austrálie a predstavuje formu trávenia voľného času najmä počas víkendov a voľných dní. Jeho počiatky siahajú do 80-tych rokov 20. storočia. Ako jav charakteristicky spojený s miestom bývania jeho účastníkov sa s jeho rozvojom rozšíril aj do miest a regiónov typicky turistických destinácií ako napr. Stredomorie alebo Karibská oblasť.

Účasť na klubových akciách sa stala cieľom turistických výjazdov, najčastejšie niekoľkodňových (víkendových). Táto forma turistiky zažíva pomerne intenzívny rozvoj. Jej charakteristikou črtou je prepojenie modelu „3S" (*sun* – slnko, *sand* – piesok, *sea* – more) s „kultúrou" hudby a tanca súčasného mladého pokolenia (napr. techno, hip-hop a pod.). Dôležitým sprievodným elementom je požívanie alkoholu, narkotík a nadväzovanie náhodných známostí s erotickým charakterom. Preto je clubbing často krát charakterizovaný ako jeden z hedonistických prejavov súčasnej turistiky. K hlavným faktorom jeho rozvoja patria:

- nárast nezávislosti mládeže v krajinách severnej Európy, USA a Austrálie, ktorá si už v mladom veku môže samostatne alebo s priateľmi organizovať prázdninové cesty
- veľký význam hudby a hudobného priemyslu v súčasnej masovej kultúre a jej vplyv na mládež
- meniaca sa úloha žien v rozvinutých krajinách najmä v škandinávskych, prejavujúca sa vo väčšej tolerancii k požívaniu alkoholu u žien a väčšej sexuálnej slobode
- univerzálnosť clubbingu ako formy trávenia voľného času v mieste bydliska

- rozvoj siete diskoték, nočných klubov a barov v turistických destináciách s cieľom pritiahnuť turistov
- komercionalizácia tejto formy turistiky prostredníctvom vzniku špeciálnych turistických agentúr ponúkajúcich výlučne túto formu turizmu (napr. *„Club 18-30“*)

Hlavný podiel účastníkov tejto formy turizmu v Európe tvoria mladí ľudia z Veľkej Británie, Nemecka, Holandska, Írska a škandinávskych krajín. Účastníkov tejto klubovej zábavy označujú aj ako clubberov alebo raverov (ang. *raver* – zábava). Táto forma oddychu sa veľmi rýchlo šíri aj do ďalších európskych krajín. Pre Európanov je cieľovým regiónom oblasť Stredomoria, pre Američanov a Kanaďanov prímorské destinácie USA, Mexika a Karibiku, pre Austrálčanov ostrov Bali v Indonézii a Goa v Indii. Celosvetovým symbolom tejto formy turistiky je španielsky ostrov Ibiza, ktorého hlavnou atrakciou je prepojenie nočného života vo veľkých hudobných kluboch s pobytom pri mori, atrakciami na pláži a inými aktivitami. K medzinárodným centrám patria aj niektoré európske mestá ako napr. Berlín, Amsterdam, Dublin a Reykjavík, ktoré predstavujú clubbing v „mestskej verzii“.

Zábavný turizmus v Európe v oblasti Stredozemného mora	**RÁMČEK 20**

Európa je regiónom s najlepšími podmienkami vzhľadom na ponuku cestovného ruchu pre nízkorozpočtových turistov. Najmä je to letné obdobie, kedy sa tisíce návštevníkov túlajú s ruksakom na pleciach po celej Európe a hľadajú zábavu. Heslo, ktoré charakterizuje európske miesta zábavy znie: Zabávaj sa ostro alebo choď domov! (Party Hard or Go Home!).

Nižšie sú predstavené najpopulárnejšie destinácie clubbingu v Európe v oblasti Stredozemného mora, v ponuke ktorých sa nachádza množstvo zábavných aktivít ako napríklad tanečné party v kluboch – „penové party“, „UV party“, party pre dospelých (18+), zábava pod holým nebom alebo zábavné plavby pozdĺž pobrežia.

- *Ibiza* – je to bezpochyby najlepším miestom clubbingu. V priebehu dňa je v po-nuke množstvo aktivít a atrakcií napr. návšteva v prestížnom Ocean Beach Club, oddych na viacerých plážach: Reggae Reggae Beach alebo Calla Bassa. Okrem zábavy ponúka Ibiza aj možnosti pre nákupných turistov – okrem obchodov sa tu nachádzajú aj početné miestne „blšie trhy“.
- *Magaluf (Malorka, Španielsko)* – dlhé roky bol jedným z najpopulárnejších destinácii zábavy v západnej časti ostrova. Známy je vďaka plážam, atmosfére a nočnému rušnému životu v miestnych kluboch, ktoré hostili na svojich scénach muzikantov a DJ-ov svetových mien ako David Getta, Martin Garrix, či Tinie Tempah. Megaluf ožíva v noci, hoci aj počas dňa fungujú mnohé atrakcie. Veľkej návštevnosti sa teší BH Mallorka, objekt, ktorý spája hotel, vodný park s party bazénom a festivalovou scénou a ponúka možnosti najväčších koncertov na ostrove.

- *Ayia Napa (Cyprus)* – je považované za jedno z najlepších centier clubbingu v Európe. V lokalite sa nachádza viac ako 80 klubov a všade prítomná karneva-lová atmosféra uspokojí potreby fanúšikov hudby všetkých štýlov. Kluby orientujúce sa na dance, hip-hop, reggae, rock aj indickú hudbu sú lokalizované na hlavnej ulici a pri pláži.
- *Kardamena (Kos, Grécko)* – je miestom turizmu s privlastkom „zábavná scéna Grécka". Ostrov Kos ponúka dokonalé prepojenie oddychu a clubbingu. Je obľúbeným miestom odpočinku a relaxu DJ-ov vystupujúcich v lokálnych kluboch.
- *Ostrov Zante (Grécko)* – je všeobecne jedným z najviac populárnych destinácií prázdninujúcich clubberov. Ostrov pri pobreží kontinentálneho Grécka je známy vďaka malebnej scenérii, ktorú tvoria more, piesok, lode a nočný život. Je to malý ostrov, ktorého dušou je mesto Laganas – „Mekka clubberov". Laganas ako najväčšia klubová destinácia na ostrove koncentruje najlepších DJ-ov v známych kluboch ako napr. Rescue Club, Plus Club, Medousa Bar, Cherry Bar alebo Zeros. Jednou z najznámejších atrakcií je plážová party „Plná noc", počas ktorej sa prezentuje nádherný ohňostroj na pozadí noci. Laganas ťaží aj z prítomnosti jednej z najdlhších pláží v regióne Stredozemného mora (dĺžka okolo 10 km).
- *Malia (Kréta, Grécko)* – jedna z najpopulárnejších destinácií zábavného turizmu v celej Európe ako aj v rámci sveta. Zábavné akcie sa konajú na lodiach, v baroch, nočných kluboch s rôznou ponukou zábavy a tanca po celú noc. Každý si nájde svoj štýl hudby aký preferuje: electro, house, hip-hop, indi rock a pod. Nočné kluby Malii sú miestom osobitých módnych prehliadok s hudobným doprovodom medzinárodne uznávaných Dj-ov.
- *Slnečné pobrežie (Bulharsko)* – je to destinácia, ktorú začína navštevovať čoraz viac clubberov. Pre západných turistov je to veľmi lacná destinácia, ale party a akcie vyzerajú podobne ako v iných populárnych regiónoch Európy.

Clubbing je prejavom zmien vychádzajúci zo súčasnej kultúry. Rozvíja sa v turistických oblastiach prostredníctvom podnikania a prináša značné ekonomické profity najmä v sektore gastronomických služieb. Okrem toho niektoré turistické destinácie sa priamo špecializujú na propagovanie tejto formy turizmu, pričom si takto vytvárajú svoj imidž destinácie zábavy na domácich i zahraničných trhoch. Trvanie rozvoja týchto destinácií je však veľmi závisle od trendov v subkultúrach mládeže smerujúcich k zábave najmä tanečných a hudobných žánrov. Meniace sa tanečné a hudobné trendy spôsobujú, že situácia v rôznych kluboch je nestabilná a rýchlo sa meniace chute mladých ľudí spôsobujú zmenu atraktívnosti týchto destinácií. Kluby v turistických destináciách musia okamžite reagovať na zmeny a novinky nielen na hudobnom trhu, ale aj rešpektovať zachovanie kultúry krajín,

z ktorých pochádzajú návštevníci. Turistika tohto razenia je často nositeľom negatívnych stereotypov návštevníkov z bohatých krajín a je mnoho krát zdrojom miestnych konfliktov:

- medzi mladými návštevníkmi a majiteľmi hotelov (ničenie interiéru objektov, hluk, nerešpektovanie iných návštevníkov resp. návštevníkov starších vekových kategórií)
- medzi turistami a miestnym obyvateľstvom, kedy nerešpektujú ich súkromie a životný štýl
- medzi samotnými turistami (rôzne potýčky a rivalita rôznych skupín)
- v rodinách mladých turistov (negatívny pohľad rodičov na túto formu turistiky)
- medzi turistami a predstaviteľmi miestnej samosprávy a polície vzhľadom na nárast negatívnych elementov v miestnej komunite napr. rast trhu s drogami, krádeží a pod.

Rozvoj tejto formy turistiky spôsobuje vážny konflikt s formami turistiky, ktoré využívajú najmä rodiny s deťmi a staršie osoby. Clubbing vzbudzuje kontroverzné reakcie aj vo vzťahu k jeho hlučnosti a sprievodným patologickým javom (napr. pritiahnutie dílerov drog a rozvoj prostitúcie). Ak sa daná turistická destinácia a jej imidž spája s takouto formou turistiky, je ťažké jej imidž v čase konjunktúry zmeniť.

Je možné predpokladať rýchly rozvoj tejto formy turistiky. Západný štýl klubovej zábavy sa rýchlo udomácňuje u mládeži aj v iných európskych krajinách ako aj v rozvíjajúcich sa krajinách Ázie a Južnej Ameriky. Rozvoju clubbingu napomáha aj rozvoj siete nízko nákladových leteckých spoločností, ktoré menej zámožná mládež vo veľkom využíva.

Goa – ázijské centrum zábavného turizmu **RÁMČEK 21**

Najznámejšou destináciou zábavného turizmu a clubbingu v Ázii je ***indické pobrežie Goa***. Ide o najmenší štát v Indii a štvrtý najmenší podľa počtu obyvateľov. Nachádza sa na západnom pobreží v regióne známom ako Konkan. Pôvodne to bola portugalská kolónia, ktorú mali v držaní 450 rokov až do roku 1961. Najznámejšia je tu lokalita Margao, ktorá bola dlhodobo kultúrnym centrom Portugalcov. Celkovo je Goa regiónom s najvyššou kvalitou života v krajine. Obyvateľstvo sa koncentruje najmä v dedinách, ktoré sú väčšinou čisté a dobre organizované. Z dôvodu nedostatku pracovných príležitostí veľká časť obyvateľstva dochádza denne za prácou do väčších miest. Turizmus je hlavným motorom ekonomiky Goa: región navštívi viac ako 12% všetkých turistov prichádzajúcich do Indie. Okrem baníctva, spracovania železa, poľnohospodárstva (najmä pestovania ryže, kešu orieškov a kokosových paliem), ponúka pracovné príležitosti aj rybolov. Región preslávený svojimi plážami, kultovými miestami a svetovým architektonickým dedičstvom ročne navštívi množstvo domácich i zahraničných návštevníkov.

Turizmus v Goa sa začal rozvíjať od roku 1960, keď sa začal stály príliv turistov, prvých hipisákov a vracajúcich sa emigrantov z Goa. Potom začali prichádzať chartroví turisti z Nemecka (od roku 1987) ako aj pútnici navštevujúci katolícke i hindustánske sanktuária.

Všeobecne ide o najznámejšiu destináciu návštevníkov v rámci zábavného turizmu a clubbingu. Hlavná sezóna pripadá na obdobie od októbra do mája s vrcholom december – február. Južná časť Goa je známa tiež vďaka unikátnej Silent Party v Palolem. Zatiaľ „najhorúcejšia" party sa konala v severnej časti Goa. Akcie sú organizované na rôznych miestach: od populárnych chatrčí až po nekončiace rauty na pláži.

Sprievodným javom clubbingu môžu byť negatívne javy - ako je užívanie drog. Niekedy sa dokonca cestovanie za účelom zábavy spojenej s užívaním drog uvádza ako samostatná a veľmi kontroverzná (nelegálna) ***drogová turistika***. Jej motívom môže byť nákup drogových a omamných látok pre vlastnú spotrebu alebo pre účely ďalšieho obchodovania. Tu je však potrebné zdôrazniť, že ide o nelegálnu činnosť. Vo väčšine krajín sveta je veľmi prísne sledovaná a trestaná, niekedy až trestom smrti. Produkciou drog vynikajú Afganistan, Kolumbia, Goa (v Indii) a i. Niektoré omamné látky môžu byť v určitých štátoch sveta tolerované (napr. marihuana). V tomto smere je veľmi známym mestom drogového turizmu Amsterdam v Holandsku (niekedy označovaný aj ako hlavné mesto drogového turizmu). Turisti tu môžu navštíviť napríklad špeciálne kaviarne, kde je ponúkané Konope siate ako súčasť menu.

Sprievodným javom clubbingu môžu byť negatívne javy - ako je užívanie drog. Niekedy sa dokonca cestovanie za účelom zábavy spojenej s užívaním drog uvádza ako samostatná a veľmi kontroverzná (nelegálna) ***drogová turistika***. Jej motívom môže byť nákup drogových a omamných látok pre vlastnú spotrebu alebo pre účely ďalšieho obchodovania. Tu je však potrebné zdôrazniť, že ide o nelegálnu činnosť. Vo väčšine krajín sveta je veľmi prísne sledovaná a trestaná, niekedy až trestom smrti. Produkciou drog vynikajú Afganistan, Kolumbia, Goa (v Indii) a i. Niektoré omamné látky môžu byť v určitých štátoch sveta tolerované (napr. marihuana). V tomto smere je veľmi známym mestom drogového turizmu Amsterdam v Holandsku (niekedy označovaný aj ako hlavné mesto drogového turizmu). Turisti tu môžu navštíviť napríklad špeciálne kaviarne, kde je ponúkané Konope siate ako súčasť menu.

6.1.2.8. Filmový turizmus

Vplyv médií môže mať výrazne stimulačný efekt na turizmus. Nemáme na mysli len televízne reklamné spoty, ktoré sú cielene vytvárané na propagáciu destinácií alebo konkrétnych turistických produktov. Filmová produkcia tiež výrazne ovplyvňuje záujem o cestovanie do určitých oblastí sveta. V niektorých prameňoch je tento turizmus označovaný ako film-unduced tourism (turizmus, ktorý vyvoláva filmová produkcia). Jeho začiatky siahajú k prvopočiatkom kinematografie v 1. polovici 20. storočia (Beeton 2005). Neskôr sa s nástupom televízie a masifikácie kultúry vplyv filmovej produkcie na cieľové publikum značne rozšíril.

Médiá ako literatúra a film môžu vysielať divákom/čitateľom celé spektrum posolstiev súvisiacich s územiami, do ktorých je situovaný dej príbehu. Tieto územia sa stávajú potenciálnymi turistickými destináciami. Tieto posolstvá nemusia odrážať realitu, ale môžu byť fiktívne, dotvorené alebo určitým spôsobom upravené, čím môžu zvyšovať atraktivitu príbehu a územia.

V prípade filmového turizmu sa v literatúre rozlišuje medzi:

- filmami z televíznej produkcie (seriály, telenovely a pod.) a
- filmami z kinematografickej produkcie (premietaných v kinách a distribuovaných na rôznych elektronických nosičoch).

Toto členenie však naráža na istý problém (najmä posledne zmienená kategória), keďže väčšina kinematografickej produkcie je neskôr upravená do televíznej podoby a masovo šírená médiami (internet).

Filmový turizmus je vnímaný ako subvariant kultúrneho turizmu (je jeho súčasťou). Film predstavuje prostriedok umelecky alebo dokumentárne stvárneného územia, prípadne jeho obyvateľov a ich kultúry. Vo všeobecnosti sa účastníci kultúrneho turizmu sústreďujú na isté signifikantné prvky kultúrnej krajiny – diferenciačné znaky, ktoré sú nositeľom hodnoty a priťahujú ich záujem. Tento princíp je zachovaný aj v prípade filmového turizmu. Odlišnosť spočíva v zdroji informácií (filmový príbeh), charaktere posolstva (vysiela informácie nepriamo na pozadí príbehu) a tiež v tom, že informácie nemusia nevyhnutne zodpovedať realite.

! ***Filmový turizmus*** charakterizujeme ako turizmus špeciálnych záujmov, pri ktorom je hlavným motívom turistických pobytov návšteva miest, ktoré súvisia s úspešnými príbehmi - sú súčasťou filmového príbehu, film na nich odkazuje, sú vo filmovom spracovaní prezentované alebo sa v nich film natáčal.

Rozlišujeme tri skupiny filmových turistov:

- *filmových turistov (film tourist)* – sú inšpirovaní dejom filmu k návšteve miesta ako takého. Nehľadajú konkrétne miesta, na ktorých bol film nakrúcaný. Napríklad (*Sex v meste* môže inšpirovať navštíviť New York ako mesto, *Policajt zo Saint Tropez* k návšteve mestečka na juhovýchode Francúzska).
- *turistov filmovej produkcie (film-location tourist)* – ktorí chcú na vlastné oči vidieť miesto, kde sa natáčal film (napr. v Tunisku: jaskyňu v ktorej natáčali film *Anglický pacient* alebo rôzne oblasti Tuniska, kde sa natáčal film *Hviezdne vojny* – napríklad filmová dedinka *Mos Espa*, kde sa odohral súboj *Qui-Gonn Jinna* a *Darth Maula*, bola postavená v púšti a rozpadávajúce kulisy dodnes lákajú turistov) (Roesch 2009).
- *turisti filmových premiér* – ide o turistov, ktorí sú ochotní precestovať aj veľké vzdialenosti do miesta premiéry filmov. V tomto prípade ide skôr o tzv. celebrity tourism, pretože cieľom cesty nie sú ani tak miesta, na ktoré film odkazuje, či kde sa nakrúcal (ten totiž ešte turisti nevideli), ale ich hlavným motívom je okrem samotného filmu stretnúť slávnych hercov, režisérov (neraz spojených so získaním podpisu či spoločnej fotografie). Napríklad na premiéru filmu druhej časti filmu Harry Potter a dary smrti, pricestovali do Londýna turisti zo USA, Kanady, Austrálie, Švédska, Fínska, Holandska, Belgicka (Warner Bros Channel 2011).

Filmový turizmus je špecifický aj pokiaľ ide o cieľové skupiny, ktoré oslovuje. Nemá stálu cieľovú skupinu, tzv. „fanúšikov" filmového turizmu. Ide skôr o špecifický trhový segment, ktorý je pre každý film odlišný. Ako príklad možno uviesť telenovelu *Sultán* oslovujúcu z pohľadu inšpirácie vycestovať do Turecka celkom inú cieľovú skupinu ako napr. oslovujú rozprávky *Harry Potter*. Prínos pre miestne komunity môže spočívať napríklad v tom, že návšteva filmových turistov stimuluje rozvoj tematicky (k danému filmu prispôsobených) zameranej turistickej infraštruktúry (napríklad v nadväznosti na film *Pán prsteňov* boli na Novom Zélande v jednotlivých lokalitách natáčania postavené hotely v štýle Hobbit, tematické reštaurácie, predaj najrozmanitejších suvenírov a i.).

Filmový priemysel môže mať v závislosti od charakteru cieľového miesta rozličné podoby:

a) autentické miesta nakrúcania (on-locations) alebo s filmom súvisiace miesta v ich autentickej podobe (skutočne existujúce budovy, jazerá, mosty a pod.).

Podľa ich charakteru môže ísť o cesty s cieľom navštíviť:

- turistické atrakcie - miesta, ktoré boli atrakciou ***už predtým ako boli stvárnené*** vo filme (napr. Karlov most, Eiffelova veža, Tower Bridge a i.)
- miesta, ktoré *sa stali* ***„slávne" až potom*** ako boli súčasťou filmového príbehu (napr. stanica st. Pancras - King's Cross, nástupište 9 a ¾; časť púšte neďaleko pri meste Tozeur v Tunisku, kde sa natáčali Hviezdne vojny a i.).
- miesta, ktoré *nemajú nič spoločné* s miestami natáčania filmu. V tomto prípade sa rozlišuje aj ***celebrity tourism***, ktorého podstata súvisí s návštevou miest, ktoré nesúvisia s filmom ako takým. Jeho cieľom sú miesta, kde bývajú slávne osobnosti (v tomto prípade herci).
- viaceré miesta spojené s nakrúcaním filmu, spojené do jednej ***tematickej cesty*** (napr. miesta nakrúcania Harryho Pottera vo Veľkej Británii, Pán prsteňov na Novom Zélande a i.)

a prechodná kategória medzi „on" a „off" miestami:

- tzv. „***runaway productions***", t. j. situácia, pri ktorej dej filmu odkazuje na jedno miesto, ale reálne bolo nasnímané iné miesto (napríklad film *Hostel* odkazuje na Bratislavu, ale celý film bol natočený v Prahe). Tieto miesta sú reálne, ale výstižnejšie je pre nich označenie: ***autentické suplenty*** miest, ku ktorým sa vzťahuje filmový príbeh.

b) neautentické miesta nakrúcania (off-locations) sú umelo vytvorené špeciálne pre potreby nakrúcania filmového príbehu (filmové štúdiá a parky). Pre filmový turizmus slúžia sekundárne. Turistom je ponúkaná možnosť exkurzií so sprievodcom, kde si môžu prezrieť na vlastné oči ako vznikal film, kulisy alebo rôzne použité rekvizity.

Zaraďujeme tu:

- ***Reálne suplenty*** – vytvorenie vernej štúdiovej kópie reálne existujúceho miesta (napr. v Hollywoodske štúdiá)
- ***Neautentické suplenty reality*** – upravená kópia miest, ktoré boli vytvorené umelo pre potreby nakrúcania (vo filmových štúdiách)
- ***Imaginárne miesta (nereálne)*** – vytvorenie fiktívneho miesta, fantázie, rozprávky, science-fiction, vymyslený svet a pod.

a špeciálne kategória neautentických miest, ktoré imitujú miesta nakrúcania:

- ***Filmové parky*** – sú súčasťou zábavného turizmu. Ide o špeciálny typ tematických parkov zameraných na kinematografiu a filmový priemysel. Veľké filmové štúdia ako *Warner*

Bros, *Universal* či *Fox* majú vlastné parky a štúdia, v ktorých je turistom ponúkaná možnosť prehliadky interiérov a kulís použitých nakrúcaní známych filmov (napr. Terminátor, E.T., Harry Potter, Jurský park). Prehliadky majú charakter tematických ciest. Ich súčasťou môže byť aj predaj špecifických suvenírov súvisiacich s témou filmu, ktorá je predmetom exkurzie.

Existujúce varianty filmového turizmu ako aj ich charakteristiku uvádzame ako prehľad podobe v tabuľky 12.

FORMA	CHARAKTERISTIKA	PRÍKLAD
Cieľ ciest v rámci filmového turizmu: ***A. autentické miesta nakrúcania (on-location)***		
Filmový turizmus ako primárny motivátor	Miesta súvisiace s filmom sú samé o sebe atrakciami schopnými pritiahnuť turistov (boli nimi aj pred nakrútením filmu)	Westminsterské opátstvo v Londýne, Anjelský hrad v Ríme (*Da Vinciho kód*)
Filmový turizmus ako sekundárny motivátor	Návšteva filmových miest alebo štúdií ako doplnková aktivita v rámci turistickej cesty	V rámci konferencie alebo jazykového kurzu v Londýne návšteva stanice st. Pancras - King's Cross a nástupišta 9 a ¾ (*Harry Potter*)
„Filmové púte" - po stopách nakrúcania filmu alebo filmového deja (tematické cesty)	Návšteva miest na počesť filmu s cieľom vzdať „poctu" filmu, niekedy je ich súčasťou rekonštrukcia filmových scén	Miesta nakrúcania filmu *Pán Prsteňov*
Celebritný turizmus	Návšteva domov slávnych hercov a režisérov (miest bydliska) – reálnych alebo fiktívnych (miesta, ktoré sa stali slávne vďaka filmu alebo sa spájajú s celebritou)	Domy slávnych filmových hviezd v Hollywoode alebo *Hollywoodsky chodník slávy*

Nostalgický filmový turizmus	Návšteva filmových miest, ktoré reprezentujú „staré časy“ (slávnu éru, detstvo a pod.) – *kinematografická nostalgia*	*Cesta do praveku* (1955), *Obchod na Korze* (1965), *Pásla kone na betóne* (1982), *Tri oriešky pre Popolušku* (1973)
Cieľ ciest v rámci filmového turizmu: ***B. miesta komerčnej povahy***		
Umelo vytvorené atrakcie (miesta) s cieľom rozvoja filmového turizmu	Miesta vytvorené po ukončení nakrúcania na danom mieste (ako pripomienka a zároveň atrakcia pripomínajúca film)	Westernové mestečko *Old Tucson* (na juhu Arizony v USA), Hobbiton Movie Set (*Hobitia filmová scéna*) na Novom Zélande (*Pán prsteňov*)
Fanúšikovské filmové tematické cesty	Individuálne organizované turistické cesty fanúšikov filmu, miestami jeho nakrúcania	*Da Vinciho kód*, *Harry Potter* a i.
Komerčne organizované filmové tematické cesty	Skupinové turistické cesty so sprievodcom, špecifickými miestami nakrúcania filmu (niektoré aj na miesta, kde by sa jednotlivci samostatne nedostali (napríklad pre verejnosť uzavreté priestory)	Exkurzia po miestach nakrúcania TV seriálu *Priatelia* - so sprievodcom; vrátane návštevy bytu, kde sa odohráva väčšina príbehov
Cieľ ciest v rámci filmového turizmu: ***C. miesta zavádzajúcej identity***		
„Runaway productions“, t. j. situácia, pri ktorej dej filmu odkazuje na jedno miesto, avšak reálne bolo nasnímané iné	Filmový turizmus na miesta, kde *diváci veria*, že sa film natáčal (reálne to však bolo inde)	*Hostel* – diváci veria že bol nakrúcaný v Bratislave, ale v skutočnosti to bolo v Prahe (dokonca autori filmu Bratislavu predtým vôbec nenavštívili)
Miesta, kde je situovaný dej filmu, ale v skutočnosti tam nebol nakrúcaný	Film preslávil miesto, región krajinu, na ktoré odkazuje jeho príbeh. Dej však v skutočnosti ukazuje celkom iné miesta, kde bol reálne nakrúcaný (vytvára ilúziu, že to čo prezentuje film je realita na mieste, ktoré spomína)	*Winnetou* – vytvára dojem že bol natáčaný na americkom stredozápade, ale mnohé scény boli natáčané inde (napr. Plitvické jazerá, vodopády Krka v Chorvátsku).

Cieľ ciest v rámci filmového turizmu: ***D. neautentické miesta nakrúcania (off-locations)***		
Organizované prehliadky filmových štúdií	Prehliadky filmových ateliérov, spojené s demonštráciou procesu nakrúcania (filmových efektov, zázemia hercov a pod.)	Napríklad v Paramount Studios
Návštevy filmových tematických parkov	Najčastejšie sa nachádzajú pri filmových štúdiách ako účelovo vytvorené miesta zábavy (nejde o reálne miesta natáčania)	Napríklad v Universal Studios
Filmové premiéry	Hlavne také, ktoré sa konajú mimo tradičných miest filmovej produkcie	*Pán prsteňov: Návrat kráľa* (premiéra na Novom Zélande); *Mission Impossible II* (premiéra v Sydney)
Filmové festivaly	- Pravidelne organizované podujatia, najčastejšie s oceňovaním najlepších filmov, hercov, režisérov a i. – Priťahujú fanúšikov aj filmové hviezdy	Cannes, Edinburgh, Karlove Vary, Trenčianske Teplice
Cieľ ciest v rámci filmového turizmu: ***E. Autentické miesta – spracované ako dokumenty a demonštrácie (niekedy označované aj ako „gaučové" cestovanie)***		
Televízne cestovateľské programy	Nástupca cestovných sprievodcov a printových katalógov, ktoré podmanivým spôsobom vydávajú túžbu navštíviť prezentované miesta	*Getaway*, *Pilot Guides, Cestománia,* Produkcia filmov *Discovery channel*
Gastronomické programy	Rôzne kulinárske cestovateľské programy, približujúce gastronomické programy po celom svete – inšpirácia pre turistov vycestovať na prezentované miesta a ochutnať prezentované špeciality	Napríklad: *S kuchařem kolem světa*

Tabuľka 12
Formy a charakteristiky filmového turizmu
Foto: upravené podľa Beeton (2005)

Pre fanúšikov filmového cestovania boli vytvorené špeciálne filmové mapy a sprievodcovia, ktoré majú dnes už interaktívnu elektronickú podobu. Existujú aj mobilné aplikácie, ktoré umožňujú fanúšikom väčšiu flexibilitu pri plánovaní a realizácií „filmových ciest". Napríklad vo Veľkej Británii vytvoril prvú takúto mapu v 90. rokoch minulého storočia *Britský turisticky úrad* (British Tourist Authority, BTA 2001 in Beeton 2005). Mapa je dostupná tak v printovej ako aj elektronickej podobe (voľne na internete). Printová verzia zahŕňa 67 filmov a televíznych programov z produkcie Anglicka, Škótska, Walesu a Írska. Elektronická verzia je širšia a eviduje 107 filmov a miesta filmovej produkcie z Anglicka, Škótska a Walesu. Špeciálna pozornosť je venovaná filmu Harry Potter. Na internetovej stránke je aj špeciálna mapa „Bollywoodskej" produkcie, zameranej na filmy indickej proveniencie. Podobné mapy existujú aj v USA (zamerané na Kaliforniu a Hollywood – na zozname je 240 filmov, ktoré sa spájajú s Hollywoodom), Austrálii (od r. 1996), na Novom Zélande (špeciálna pozornosť je venovaná filmu *Pán prsteňov*) a i. (Beeton 2005).

V Česku a na Slovensku taktiež existujú filmové mapy, ktoré sú okrem internetovej verzie dostupné v podobe mobilnej aplikácie (optimalizovanej pre iOS, Android, Windows Phone). Viac informácii o nich nájdete na: http://filmkult.refresher.sk/3038-Aplikacia-ti-pomoze-najst-v-tvojom-okoli-miesta-na-ktorych-sa-nakrucali-najznamejsie-filmy.

Filmový turizmus vyvolaný filmom Pán prsteňov	**RÁMČEK 22**

Film Pán prsteňov (*The Lord of the Rings*) - trilógia natočená na Novom Zélande je príkladom kinematografickej produkcie, ktorá sa stala základom pre rozvoj masívneho turizmu. Príbeh filmu je fikciou (hrdinská *fantasy*), ktorá sa neodohráva v reálnom čase a priestore. Filmová adaptácia bola spracovaná na námet 6-dielneho epického románu John Ronald Reuel Tolkiena (1892 –1973), ktorý za ňu získal v roku 1957 cenu *International Fantasy Award.* Prvú časť diela *Hobit* alebo *Cesta tam a späť* napísal už v roku 1937. Celkom sa predalo viac ako 150 miliónov výtlačkov. Filmová trilógia bola ukončená v rokoch 2001, 2002, 2003 a jej jednotlivé časti sú známe ako: Spoločenstvo prsteňa, Dve veže a Návrat kráľa. Miesta filmovej produkcie sa nachádzajú po celej krajine. Existenciálna autenticita miest sa stala základom silnej motivácie pre turistické cesty sprevádzajúce návštevníkov krajinou Hobbitov, resp. ponúkajú zhmotnenie fiktívneho sveta, ktorý nadizajnoval Tolkien. Nový Zéland poňal úspešnú filmovú adaptáciu ako príležitosť zviditeľniť krajinu vo svete a postavil na filme svoju brandingovú kampaň. Prezentuje sa v nej ako krajina Pána prsteňov. Postavičky či výjavy z filmu turisti nájdu po celej krajine. Napríklad na letisku vo Wellingtone je nainštalovaných niekoľko z nich v nadživotnej veľkosti (Glum privíta turistov tak v exteriéri ako aj v interiéroch).
(Buchmann, Moore, Fisher 2010; Beeton 2005)

6.1.3. Lingvistický turizmus

! Pojem ***lingvistický*** alebo ***jazykový turizmus*** predstavuje všetky domáce či zahraničné cesty, ktorých hlavným cieľom je učenie sa a praktizovanie cudzieho jazyka. Táto forma je teda určitou súčasťou široko chápaného edukačného turizmu, ktorý spočíva vo výjazdoch osôb, najčastejšie mládeže, s cieľom zúčastniť sa didaktických hodín mimo stáleho miesta návštevy školy na obdobie nie dlhšie ako jeden rok.

V prípade štúdia cudzieho jazyka majú zahraničné pobyty veľký význam. Dokonalé zvládnutie jazyka je možné iba v prostredí, kde je aj bežne používaný. Zahraničné cesty nútia osobu cestujúcu do danej krajiny aktívne používať jazyk v každodenných situáciách, čím si zdokonaľuje jazykové zručnosti nadobudnuté v škole, obohacuje si slovník a nadobúda jazykové sebavedomie. Takýto pobyt umožňuje zmenšovanie jazykových bariér. Dovoľuje bezprostredný kontakt nielen so živým jazykom, ale aj s kultúrou navštevovanej krajiny a umožňuje nadväzovanie kontaktov s obyvateľmi rozličných krajín. Takéto cesty bývajú nezriedka spojené s prácou, čo umožňuje týmto osobám získať aj finančné prostriedky na pokrytie časti alebo aj kompletných nákladov na cestu a štúdium (Kurek a kol. 2007).

Ľudia, ktorí majú záujem zúčastniť sa pobytu v zahraničí spojeného so štúdom cudzieho jazyka, si organizujú takéto zájazdy buď samostatne alebo prostredníctvom cestovných kancelárii. Podľa *Association for Language Travel Organisations*, ktorá monitorovala *jazykový turizmus* na vzorke vyše okolo 60 tisíc študentov vo vybraných strediskách sveta, tvoria osoby mladšie ako 21 rokov viac ako 50% účastníkov lingvistického turizmu (v roku 2005 ich bolo 55%, v roku 2006 približne 44%). Rozhodujúci podiel na ňom má teda mládež vo veku 15-20 rokov. Každý desiaty účastník takejto formy turizmu je starší ako 30 rokov. Jazykové pobyty trvajú najčastejšie od 2 do 4 týždňov (okolo 50% prípadov). Časté sú tiež dlhšie trvajúce pobyty - do troch mesiacov (tvoria približne 30% pobytov). Len zanedbateľná časť osôb si vyberá pobyty kratšie ako dva týždne (približne 2%). Málopočetná je tiež skupina účastníkov, ktorí sa zúčastňujú dlhodobých kurzov, (najčastejšie trvajúcich 6-12 mesiacov). Táto skupina tvorí približne 7%. (Kurek a kol. 2007)

Najviac účastníkov lingvistických kurzov pochádza z Japonska. Početné sú tiež skupiny študentov zo Španielska, Nemecka, Brazílie, Talianska, Južnej Kórei, Švajčiarska, Francúzska, Mexika a Ruska. Najčastejšími jazykmi, ktoré si vyberajú pre štúdium sú *anglický jazyk*, *nemecký jazyk*, *francúzsky jazyk*, *španielsky jazyk*, *taliansky jazyk*. Hlavnými krajinami, do ktorých odchádzajú

za týmto cieľom podľa počtu prichádzajúcich sú Veľká Británia, Španielsko, USA, Kanada, Austrália, Francúzsko, Malta, Nový Zéland, Taliansko, Nemecko a Mexiko. (Kurek a kol 2007)

Dôležitým prvkom jazykového zájazdu je tiež možnosť zúčastniť sa skúšok v akreditovaných skúšobných centrách, ktoré potom udeľujú všeobecne uznávané certifikáty a potvrdzujú mieru znalosti tohto jazyka. Medzi edukačnými kurzami nájdeme aj špecializované ponuky ako:

- jazykové kurzy orientované na biznis terminológiu (najmä obchodná angličtina a pod.),
- jazykové kurzy pre tých, ktorí plánujú následne študovať v danom jazyku na strednej alebo vysokej škole (napr. najčastejšie príprava pre štúdium na zahraničnej univerzite v anglickom jazyku),
- prípravné kurzy na jazykové skúšky,
- intenzívne jazykové kurzy,
- dlhodobé jazykové kurzy,
- jazykové kurzy s cieľom osviežiť si jazykové znalosti
- a kurzy prostredníctvom internetu, tzv. on-line kurzy. (Kurek a kol 2007)

Jazykové pobyty sú zvyčajne organizované prostredníctvom jazykových agentúr a špecializovaných cestovných kancelárií. Často sú spájané s iným programom počas pobytu. Tieto programy možno rozdeliť na tri skupiny:

a) jeden druh ponúka účastníkom aj *zárobkovú činnosť* (napr. v reštauráciách, hoteloch, au-pair) alebo nehonorovanej práce v rámci dobrovoľníctva a praxe v rozličných biznis či administratívnych inštitúciách s cieľom nadobudnutia konkrétnych skúseností alebo využívania dodatočných kurzov, napr. počítačových, barmanských,
b) ide o kurzy, ktoré spájajú učenie jazyka s doplnkovou *rekreačnou* či *poznávacou* ponukou aktivít.
c) kombinované pobyty – ide najmä o programy platených praxí spojených s učením jazyka - *Study & Work Programmes*. Určené sú pre mladých ľudí vo veku od 18 do 30 rokov, teda študentov, žiakov alebo absolventov. Trvajú najčastejšie do 30 týždňov a sú založené na spojení nadobudnutia pracovnej praxe napr. v hoteloch, reštauráciách, kaviarňach, krčmách, obchodoch, supermarketoch, v starobincoch, v domoch sociálnej starostlivosti pre postihnutých, so štúdiom jazyka. Vyučovanie jazyka prebieha buď pred nastúpením do práce alebo súčasne s prácou. Najpopulárnejším programom sú okrem iného *Work Experience* a *Concordia* v Európe a tiež *Camp America a Work &Travel USA* v severnej Amerike. (Kurek a kol 2007)

6.1.4. Dobrovoľnícky turizmus

Cestovanie späté s dobrovoľníctvom je označované termínom „*voluntu-rizmus*“. Je odvodený z anglických termínov „*volunteer tourism*“ a „*volontou-rism*“, v súčasnosti je to jedna z najrýchlejšie rozvíjajúcich sa foriem turizmu na svete.

! Pod „***voluntariátom***“ (lat. *voluntarius* – dobrovoľný, ochotný) je potrebné rozumieť nehonorované, uvedomelé a dobrovoľné činnosti vo vzťahu k iným spoločenstvám, osobám, ktoré prekračujú rodinné, kolegiálne a priateľské zväzky.

Dobrovoľníctvo môže mať charakter lokálny, čiže v mieste bydliska dob-rovoľníka alebo zájazdový (v rámci toho aj medzinárodný). Súčasné dobro-voľníctvo sa inštitucionalizovalo a je realizované zvyčajne v rámci aktivít humanitárnych organizácií (napr. v rámci Medzinárodného červeného kríža a Červeného polmesiaca), cirkevných inštitúcií, náboženských inštitúcií ale-bo početných mimovládnych inštitúcií. (Kurek a kol. 2007)

! ***Dobrovoľnícky turizmus*** je forma cestovania, v ktorej sa spája poznáva-nie sveta a odpočinok s prácou na prospech spoločnosti či komunít, kto-rú dobrovoľník navštevuje. Najčastejšie je spojené s aktivitami na pros-pech chudobných komunít, pomocou pri prekonávaní nedostatku a bie-dy sociálne odkázaných osôb alebo skupín, s aktivitami prispievajúcimi k ochrane prírodného prostredia a kultúrneho dedičstva alebo s realizáci-ou sociálnych a prírodovedných výskumov.

Zahraničné cesty môžu mať individuálny charakter alebo sa môžu tiež realizovať v rámci výmenných programov. Trvajú zvyčajne dlhšie ako typic-ké turistické pobyty (zájazdy), avšak nie dlhšie ako 12 mesiacov. Rozlišuje-me krátkodobé dobrovoľníctvo trvajúce do 6 mesiacov a dlhodobé od 6-12 mesiacov. (Kurek a kol. 2007)

Za dobrovoľníka považujeme osobu, ktorá by mala spĺňať niekoľko al-truistických (nezištných, ľudomilných) čŕt spätých s túžbou:

- byť potrebný a robiť veci užitočné pre iných,
- potrebou nadväzovania blízkych kontaktov s ľuďmi,
- chuťou nadobúdať nové skúsenosti a schopnosti bez nároku na od-menu (najčastejšie finančnú).

Tieto schopnosti často môžu byť stimulované religióznymi motívmi. Osoby, ktoré sa rozhodnú vykonávať takúto aktivitu majú šancu osobne sa rozvíjať, samorealizovať a psychofyzicky dozrieť. (Kurek a kol. 2007)

Idea dobrovoľníctva sa rozšírila súčasne s rozšírením koncepcie alternatívneho turizmu v 80. rokoch 20. storočia v rámci rozvoja nových foriem spoločensky akceptovateľného a zodpovedného turizmu. Značnú úlohu v rozšírení tejto idei v západných spoločenstvách hrajú veľké mediálne a kultúrne kampane (napr. koncerty *Live Aid*). Rozvoj dobrovoľníckych ciest tiež podmieňuje zvyšujúci sa počet dobrovoľníckych projektov, narastajúci počet inštitúcií využívajúcich služby dobrovoľníkov, najmä mimovládnych organizácii a veľká rôznorodosť turistickej ponuky. (Kurek a kol. 2007)

V rámci zahraničného dobrovoľníctva sú realizované medzinárodné výmeny dobrovoľníkov. Pracujú v zahraničných sociálnych zariadeniach alebo v rámci pracovných táborov, tzv. *workcampov*. Ide o zájazdy trvajúce najčastejšie od 2-4 týždňov, v rámci ktorých medzinárodná skupina dobrovoľníkov z rozličných krajín vykonáva práce s osobitným významom na prospech lokálneho spoločenstva a za túto prácu dostávajú ubytovanie a stravovanie. Táto práca má napomôcť miestnym iniciatívam a zámerom, ktoré budú po ukončení pracovného tábora pokračovať. Takéto pobyty sú často organizované do atraktívnych miest na svete, takže okrem dobročinných motívov, môže stimulovať účastníkov aj spoznávanie. (Kurek a kol. 2007)

Inou formou zahraničného dobrovoľníctva sú ***misie*** organizované cirkevnými alebo svetskými inštitúciami (napr. na Slovensku *Slovenská katolícka charita*, v Poľsku *Poľská Akcia Humanitárna*). Jednou zo svetových organizácii koordinujúcich medzinárodné dobrovoľnícke projekty je *Service Civil International* (SCI) so sídlom v Antverpách. (Kurek a kol. 2007)

Dobrovoľníci najčastejšie cestujú do rozvojových krajín. Vyhýbajú sa nebezpečným krajinám a vojenským konfliktom. Ide o krajiny ako sú napríklad Ekvádor, Kostarika, Guatemala, Honduras, Brazília, Ghana, Keňa, India, Indonézia a Čína. Projekty dobrovoľníctva zahŕňajú práce na prospech určitých spoločenstiev ako sú:

- starostlivosť o deti, staršie a postihnuté osoby;
- starostlivosť o utečencov;
- zdravotnícka edukácia (v jej rámci aj proti AIDS);
- boj s narkomániou a alkoholizmom;
- podpora humanitárnych akcií a aktivity v prospech mieru;
- právne poradenstvo (pro bono);
- učenie cudzích jazykov, rozšírené najmä medzi mladými anglickými *native spíkrami*;

- vyučovanie používania počítačov;
- rozvoj ekologického poľnohospodárstva;
- ochrana prírodného dedičstva (napr. rozmnožovanie a ochrana ohrozených druhov, ochrana kultúrnej krajiny);
- budovanie a modernizácia verejnoprospešných budov (napr. školy, nemocnice);
- ochrana kultúrneho dedičstva (napr. starostlivosť o cintoríny);
- propagácia zamestnanosti žien;
- účasť vo vedeckých výskumoch, ktoré sú realizované rozličnými vedeckými inštitúciami;
- práca v hospicoch a nemocniciach a ďalšie. (Kurek a kol. 2007)

Pobyty v rámci dobrovoľníctva sú často realizované mládežou počas určitých prestávok vo vzdelávacích aktivitách (prázdniny, prerušenie štúdia a pod.). Rozšírená praktika v anglosaských krajinách je niekoľkomesačný alebo dokonca až dvojročný pobyt v rámci tzv. *gap year* (angl. ročné prerušenie štúdia). Zúčastňujú sa na ňom študenti stredných škôl, ktorí ešte nie sú rozhodnutí, čo si vyberú ako svoj študijný smer alebo absolventi vyšších škôl, ktorí sa tak snažia získať určitú pracovnú skúsenosť (prax) a realizovať svoje túžby po poznaní ďalekých exotických krajín. Nezriedka je cieľom dobrovoľníckej práce aj „odpracovať" si svoje záväzky, ktoré im vyplývajú z povinnej vojenskej služby. Takáto práca je všeobecne veľmi oceňovaná zamestnávateľmi a to je aj významný faktor ďalšieho osobného rozvoja účastníkov. Je to populárna schéma, napr. vo Veľkej Británii v roku 2003 absolvovalo dobrovoľnícke zahraničné cesty v rámci tzv. *gap year* viac ako 100 tisíc osôb vo veku 18-25. (Kurek a kol. 2007)

Rozvoj dobrovoľníctva môže byť aj výsledkom istého znudenia z tradičného cestovania a hľadaním nových možností a neobyčajných zážitkov. Dobrovoľníctvo je v súčasnosti spojené s realizáciou mnohých projektov, ktoré nie je možné dostatočne financovať z verejných či súkromných zdrojov. Inštitúcie a mimovládne organizácie ponúkajú mladej generácii príležitosť cestovať aj do odľahlých kútov sveta bez vynaloženia akýchkoľvek prostriedkov a zároveň možnosť získať cenné pracovné skúsenosti z multikultúrneho prostredia a zdokonaliť si svoje jazykové schopnosti. Zamestnávatelia často uprednostňujú uchádzačov o prácu, ktorí preukážu absolvovanie dobrovoľníckych aktivít. Predpokladá sa totiž ich vyššia miera ochoty pracovať a participovať na rozvoji spoločnosti nad rámec bežných povinností a tiež vyššia miera lojality.

6.1.5. Fanoturizmus

Štadión Marakana (Estádio do Maracanã), Rio de Janeiro, Brazília
Foto: K. Matlovičová

V ostatných rokoch bol zaznamenaný mimoriadny rozvoj turistických ciest spätých so športom a športovými podujatiami. V literatúre sa tento fenomén označuje ako ***športový turizmus***. Tento termín však môže byť trochu mätúci. Zahŕňa totiž v sebe dva výrazne sa od seba odlišujúce motívy turizmu.

- Jeden súvisí s aktívnou rekreáciou a pestovaním určitého športu.
- Druhý je spojený s túžbou bezprostredne, teda „naživo" sledovať športové zápasy alebo zápolenia.

Je teda účelné rozlišovať tieto dva motívy a na nich nadväzujúce subvarianty športového turizmu.

! ***Fanoturizmus*** – z anglického: *„fan"* – fanúšik, označuje zájazdy osôb mimo miesto ich trvalého bydliska, ktoré sú uskutočňované s cieľom zúčastniť sa ako divák na športových podujatiach.

V anglickom jazyku sa na označenie tejto formy turizmu ujalo označenie *„fan-turism"*. Fanoturizmus zohráva čoraz významnejšiu úlohu v turizme,

osobitne z hľadiska konkurencieschopnosti turistických lokalít. Veľká popularita športu a športových podujatí je podmienená globálnou propagáciou prostredníctvom médií, najmä televízie. Vďaka priamym prenosom veľkých televíznych spoločností, výrazným spôsobom narástlo angažovanie sa niektorých skupín vo vzťahu k jednotlivým športovým tímom alebo športovcom (fanúšikovské kluby, isté subkultúry). S nárastom popularity športových podujatí je spätý aj nárast ciest motivovaných záujmom bezprostredne sa zúčastniť športových podujatí. Fanoturizmus sa teda stáva katalyzátorom rozvoja území prijímajúcich fanoturistov (Kurek a kol. 2007).

Športové podujatia sú turistickou atrakciou samé o sebe. Za ich najväčší prínos sa považuje ich stimulačná funkcia vo vzťahu k rozvoju turizmu v mestách, prímestských zónach i na vidieku. Môžu tiež pôsobiť ako prvok oživenia turizmu na tradičných územiach turistickej recepcie, či na územiach doterajšou nízkou atraktivitou. Mnohé športové objekty sa stávajú turistickými atrakciami aj vďaka unikátnym urbanistickým a architektonickým riešeniam s využitím futuristických elementov (napríklad *Alianz Aréna* v Mníchove). Tieto objekty sa stávajú cieľovými miestami nielen pre milovníkov športu, ale aj pre účastníkov poznávacích zájazdov (Kurek a kol. 2007).

Športové zápolenia sú stále viac medializované. V mnohých prípadoch sú dokonca pravidlá zápasov cielene menené len preto, aby boli vzrušujúcejšie a ponúkali divákom hlbší emočný zážitok. Dobrým príkladom tu môžu byť skoky na lyžiach - *Turné štyroch mostíkov*, ktoré sa realizuje na základe iných pravidiel ako ostatné podobné súťaže. Veľké medzinárodné športové podujatia sú účinným nástrojom propagácie miest a regiónov, v ktorých sa uskutočňujú. Televízne prenosy ponúkajú ohromné možnosti z hľadiska marketingu turistickej destinácie. Je to výborná príležitosť nielen pre tradičné športové kluby loptových hier, ale tiež napríklad pre cyklistické preteky ako sú napr. *Tour de France* a ďalšie (Kurek a kol. 2007).

Osobitnou otázkou sú veľké podujatia športového charakteru – *olympijské hry (letné a zimné), majstrovstvá sveta, kontinentálne majstrovstvá* (napr. vo futbale). Organizácia takýchto podujatí prispieva k rozvoju modernej športovej infraštruktúry a celého spektra ďalších zariadení (ubytovacie, stravovacie zariadenia a dopravná infraštruktúra). Spoločne s mediálnou propagáciou sa zvyšuje turistická atraktivita daných miest. ***Mega eventy*** priťahujú veľké skupiny turistov (tabuľka 13) nielen počas trvania poduja-

tia, ale stimulujú príjazdový turizmus[16] aj počas niekoľkých ďalších rokov. Pri dobre zvládnutej organizácií a dôsledne premyslenom plánovaní môže organizácia športových podujatí znamenať istý rozvojový impulz v zahraničnom príjazdovom turizme a v rozvoji ďalších foriem turizmu. Pozitívnym príkladom v tomto smere môže byť Južná Kórea v súvislosti s LOH v Soule v r. 1988, či Peking po LOH v r. 2008. Organizácia olympijských hier v r. 1992 pomohla *Barcelone* zmeniť imidž mesta, ktoré bolo dovtedy spájané len s prímorskou rekreáciou. Po olympiáde sa v meste a okolí začali rozvíjať aj iné formy turizmu - ako napríklad biznis a kongresový turizmus. Rozvoj športovej a ďalšej sprievodnej infraštruktúry pri príležitosti veľkých športových podujatí sa stáva aj faktorom revitalizácie zanedbaných miest a štvrtí (napr. v *Barcelone*, *Liverpoole*, *Londýne*) (Kurek a kol. 2007). Na druhej strane však existujú aj príklady, keď sa po ukončení podujatia nepodarilo udržať naštartovaný rozvoj a športoviská začali pomaly chátrať. Príkladom sú Atény po olympiáde v r. 2004, či novšie Soči po ZOH v r. 2014.

Miesto konania	Rok konania	Odhad počtu návštevníkov
Los Angeles	1984	771 000
Soul	1988	240 000
Barcelona	1992	450 000
Atlanta	1996	968 000
Sydney	2000	475 000
Atény	2004	450 000
Peking	2008	700 000
Londýn	2012	590 000

Tabuľka 13
Odhad počtu návštevníkov v čase konania Olympijských hier
Zdroj: Preuss (2004 in Kurek a kol. 2007); Telegraph (2012); IOC (2008); AFP (2004)

16 V prípade olympijských hier je tento argument však sporný a je predmetom diskusií odborníkov, nakoľko je veľmi problematické následné využitie rozsiahlych komplexov a počas ich priebehu v súvislosti s hrozbami teroristických útokov ako aj preľudnenia skôr podnecujú odlev náhodných turistov a domácich obyvateľov mimo miesta ich konania.

Signifikantný ekonomický efekt spätý s príchodom turistov je tiež dosahovaný v prípade podujatí nižšieho rangu a nižšieho priestorového dosahu. Ekonomické benefity vyplývajúce z rozvoja turizmu spätého so športovými podujatiami záležia hlavne od:

- rangu podujatia,
- od druhu športovej disciplíny (či ide o šport masový alebo skôr elitársky),
- od spôsobu organizácie a času trvania podujatia, úrovne súťaže (či ide o krajskú, štátnu alebo medzinárodnú – prevahu tu majú známe lokality),
- od lokalizácie súťaže vzhľadom na obchodno-obslužné centrá z hľadiska možnosti míňania peňazí na nákupy a reštaurácie,
- od ponuky a úrovne rozvoja sprievodnej infraštruktúry – možnosť trávenia času mimo vlastnej účasti na súťaži. (Kurek a kol. 2007)

Súčasne s rastom záujmu o fanoturizmus sa rozvíjajú špecializované cestovné kancelárie, ktoré ponúkajú zájazdy na športové podujatia (napríklad na futbalové zápasy, alebo zápasy amerického futbalu, tenisové turnaje, automobilové preteky, kriketové zápasy a pod.). Cestovné kancelárie ponúkajú aj špeciálne balíčky pri príležitosti veľkých športových podujatí ako sú olympijské hry, majstrovstvá sveta alebo Európy vo futbale, zápasy Super Bowl, zápasy Masters v tenise, Veľké ceny Formuly 1 alebo NASCAR (National Association for Stock Car Auto Racing). Balíček najčastejšie zahŕňa letenku, ubytovanie, vstupenku na jedno alebo niekoľko športových podujatí a ďalšie špeciálne ponuky (napr. *special VIP event*), možnosť vstupu do šatne pretekárov, možnosť rozhovorov s trénermi alebo športovcami a možnosť účasti na spoločných banketoch. Tieto služby sú pomerne finančne náročné (často niekoľko tisíc dolárové čiastky) (Kurek a kol. 2007).

Počet turistických ciest, ktoré súvisia so športovými podujatiami bude s veľkou pravdepodobnosťou v budúcnosti narastať. Podujatia kultúrneho a športového charakteru sa dostávajú do strategických cieľov rozvoja turizmu v rozličných kontextoch (národných, regionálnych , destinačných).

6.2. Odpočinkový turizmus

Obľúbené hamaky (závesné hojdacie lôžko), jeden z penziónov (pousada) na pobreží Atlantického oceánu neďaleko mesta Fortaleza, Brazília
Foto: K. Matlovičová

6.2.1. Morský turizmus

! Pod pojmom ***morský turizmus*** budeme rozumieť všetky pobyty primárne zamerané na odpočinok a relaxáciu, ktoré sa realizujú na otvorenom mori, v pobrežných zónach a na územiach v bezprostrednej blízkosti otvoreného mora. Využívajú sa pri ňom prostriedky vodnej dopravy ako sú osobné lode, lode so zmiešanou funkciou (osobno-nákladné), morské jachty a pod. a na súši aj rôzne druhy suchozemskej dopravy.

Rozlišujeme tieto varianty morského turizmu:

1) plavby na výletných lodiach pribežnej dopravy,
2) plavby na morských trajektoch,
3) výletne plavby na obchodných lodiach,
4) plavby na námorných jachtách,
5) plavby na námorných výletných lodiach (*cruisingove plavby*).

1) ***Plavby na výletných lodiach pribrežnej dopravy***

Ide o niekoľkohodinové výletné plavby organizované na plavidlách, ktoré sú súčasťou tzv. „*bielej flotily*". Ide o menšie osobné lode, katamarány a pod. Tieto plavby zahŕňajú krátke výlety po mori, medzi prístavmi, kabotážne plavby, t.j. medzi prístavmi susedných štátnov alebo medzinárodnými prístavmi. Príkladmi takýchto turistických ciest z Poľska môžu byť napríklad plavby v Gdańskom zálive, medzi Kołobrzegom a Nexo na dánskom ostrove Bornholm, alebo medzi Elblągom a Kaliningradom v Rusku. (Kurek a kol. 2007)

2) ***Plavby na morských trajektoch***

Trajekty zabezpečujú kyvadlový prevoz osôb a tovarov medzi jednotlivými prístavmi. V súčasnosti osobné trajekty neplnia len dopravnú funkciu, ale aj turistickú funkciu. Výletná ponuka trajektov zahŕňa relatívne krátke morské a pribežné plavby. V súčasnosti sú trajekty vybavené rozličnými zábavnými zaradeniami, kasínami, bazénmi a pod. Výletné plavby na trajektoch sú v podstate náhradou plavieb na morských výletných lodiach. Majú však kratší dosah a nižší štandard (napr. vo vybavenosti kajút) a samozrejme aj skromnejšiu ponuku zábavných a gastronomických služieb. Súčasne je možné registrovať tendenciu konštruovať čoraz rýchlejšie a komfortnejšie trajekty. Takéto trajekty na krátkych európskych trasách sa stávajú konkurenciou pre kasické výletné lode. (Kurek a kol. 2007)

V Európe je morský turizmus najlepšie rozvinutý v Stredozemnom, Severnom a Baltskom mori. V *Stredozemnom mori* je najhustejšia sieť trás

trajektov medzi gréckymi ostrovmi, chorvátskymi, španielskymi, talianskymi a tureckými prístavmi. V *Severnej Európe* je to medzi škandinávskymi, britskými a nemeckými prístavmi. Niekedy sa trajekty ponúkajú aj pre obchodnú dopravu, na organizovanie konferencií, výstav a školení. Atraktivitu takýchto krátkych lodných výletov zvyčuje aj možnosť nakupovania v tzv. „*Duty Free Shops*", ktoré sa nachádzajú na niektorých medzinárodných trajektoch (Kurek a kol. 2007). Príkladom takejto plavby sú spojenia medzi Európou a Afrikou (napr. španielskou Almeriou a alžírskym Ghazaouetom, talianskym Palermom a Tunisom).

3) ***Výletné plavby na obchodných lodiach***

Tieto plavby sú ponúkané ako doplnok typických dopravných služieb. Tieto lode majú pre turistov vyčlenených len niekoľko miest v jedno až dvoj lôžkových klimatizovaných kajutách. Ide o relatívne dlhé plavby trvajúce od jedného až po niekoľko mesiacov. Prípadní cestujúci majú na lodi zabezpečené stravovanie a lekársku starostlivosť. Rovnako môžu využívať všetky zábavné zariadenia lode, ktoré slúžia posádke. Počas kotvenia v prístavoch, ktoré často trvá okolo týždňa, majú možnosť navštíviť pevninu. Špecifikom týchto plavieb sú dlhé úseky a čas strávený na širom mori a nedostatok turistických atrakcií. Na strane druhej sú jedným z najlacnejších spôsobov prepravy a uskutočnenia ďalekých medzikontinentálnych ciest. Takéto plavby sa plánujú a rezervujú so značným predstihom. Možnosť nalodiť sa je v ľubovoľnom prístave, v ktorom loď zakotví. Ponukou takýchto plavieb sa zaoberajú špecializované cestovné kancelácie. Najväčší záujem je o juhoamerické, africké a stredomorské trasy a destinácie (Kurek a kol. 2007). Slovensko síce nemá prístup k moru a nevlastní ani žiadnu obchodnú loď, ale pod vlajkou Slovenska pláva po svetových moriach niekoľko desiatok plavidiel.

4) ***Plavby na námorných jachtách***

Na rozdiel od iných foriem morského turizmu sú plavby na morských jachtách formou individuálneho cestovania v pribrežných zónach alebo aj na otvorenom mori. Rozlišujeme motorové jachty, plachetnice a motorové plachetnice. Existuje asi desiatka druhov plachetníc (jednosťažňové, dvojsťažňové, trojsťažňové). Dosah možných plavieb plachetnicou závisí od vybavenia a bezpečnostnej triedy. Rozlišujú sa jachty *morské*, *zátokové* a *vnútrozemské*. Vzhľadom k štandardu rozlišujeme jachty ekonomické a luxusné (angl. *super-yacht* alebo *mega-yacht*). Morský jachting ako forma rekreácie sa teší veľkej popularite hlavne v prímorských krajinách na pobreží Stredozemného mora, Severného mora, Mexického zálivu. Pre individuálne plavby na jachtách je potrebná kvalifikácia morského jachtového kapitána a podmienkou jej získania je absolvovanie určitého počtu plavieb. Kapitán

musí byť pripravený nielen odborne, ale aj kondične. Cesty tohto druhu turizmu sú skôr radené k tzv. špecializovanému turizmu. Vzhľadom na značné výdavky spojené so samotnou kúpu jachty a jej udržiavaním (vrátane zazimovania v marínach), sa táto forma radí k tzv. *elitným formám turizmu*. Veľký význam pre jej popularizáciu a rozšírenie malo zavedenie charterových služieb (prenájom jácht), čím sa rozšíril okruh osôb, ktoré majú prístup a možnosť realizovať túto formu turizmu. Pre turistov, ktorí nemajú kapitánsku licenciu existuje možnosť prenajať si jachtu s posádkou. (Kurek a kol. 2007) Ponuka prenájmu jácht je nasmerovaná na osoby, ktoré túžia po súkromí a teda aj samostatnom riadení jachty, čo im umožňuje koncipovanie programu *ad hoc* podľa ich slobodnej vôle (možnosť slobodného rozhodnutia a načasovania sprievodných rekreačných aktivít ako šnorchlovanie, rybárčenie a pod.). Podrobnejšie sa charakteru tejto varianty morského turizmu zo sociologickej perspektívy venuje štúdia Lett (1983).

Podľa údajov z Ministerstva dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR nolo k 26.7.2013 zapísaných v evidencii námorného registra Slovenska 981 námorných rekreačných plavidiel, ktoré plávajú pod slovenskou vlajkou. Ide o námorné rekreačné plavidlá, ktorých dĺžka je od 2,5 do 24 metrov, pričom počet osôb na palube nepresahuje tucet. Ide jednak o motorové lode, plachetnice, ale aj o menšie plavidlá ako napríklad nafukovacie člny. Zapísať do registra ich môžu ronako fyzické ako aj právnické osoby (MIND 2013).

5) ***Plavby na námorných výletných lodiach (cruisingové plavby)***

Ide o jednu z najrýchlejšie sa rozvíjajúcich sa foriem komerčného turizmu. Cruisingové plavby sa realizujú na výletných lodiach, trajektoch, plachetniciach alebo jachtách. Rozvoj cruisingu sa začal v 70. rokoch 20. storočia v severnej Amerike. V medzivojnovom období bol cruising formou elitného cestovania na zaoceánskych lodiach, ktorých sa zúčastňovala úzka skupina bohatých. V súčasnosti sú cruisingové lode nazývané aj „plávajúcími ostrovmi" (rezortmi či mestami). Ponúkajú pasažierom komfortné ubytovanie a široké možnosti trávenia voľného času. Od 90. rokov 20. storočia nadobudlo cestovanie na námorných výletných lodiach masový charakter a stále expanduje. Intenzita a smerovanie rozvoja cruisingu viedlo niektorých akademikov k presvedčeniu, že táto forma turizmu sa stáva jedným zo symbolov súčasnej komerčnej turistickej kultúry (Kurek a kol. 2007). Odhaduje sa, že v roku 2014 predstavoval celkový objem turistov na zámorských výletnych lodiach 21,7 miliónov ľudí, pričom niečo vyše polovice z nich (11,9 milóna) tvorili turisti zo severnej Ameriky (9,8 milióna turisti z iných častí sveta). (FCCA 2014)

Pre rozvoj uvedenej formy turizmu sú nevyhnutné tri základné podmienky: a) bezpečné morské trasy, b) prístup a možnosť kotvenia v prístavoch s atraktívnym zázemím (priľahlá pevnina) a c) atraktívne vybavenie plavidla pre trávenie času na palube, využívanie rozličných zábavných zariadení a primeraná úroveň poskytovaných služieb. K najväčším organizátorom cruisingových plavieb patria: *Carnival Cruise Line* (z USA a počtom 21 lodí a celkovým trhovým podielom 45% v odvetví koncom roka 2005), *Royal Caribbean International* (z USA s počtom 21 lodí a celkovým trhovým podielom 21% v odvetví koncom roka 2005), *Princess Cruises* (USA – 15 lodí), *Norwegian Cruise Line* (Nórsko – 14 lodí), *Holland American Line* (USA – 13 lodí), *Costa Cruises* (Taliansko – 11 lodí). Tri najväčšie spoločnosti pokrývajú pritom 2/3 celkového trhu cruisingového turizmu na svete. Na palubách lodí, ktoré sú vo vlastníctve týchto najväčších spoločností sa môže súčasne plaviť približne 50 tisíc pasažierov. Popri spomínaných spoločnostiach ponúkajú cruisingové plavby aj iní touroperátori ako sú *Club Med*, *Thomsom* (ako časť koncernu TUI) a tiež aj *Disney Corporation*. Do roku 2010 bolo vyrobených ďalších 25 takýchto výletných lodí, čo naznačuje veľkú dynamiku rozvoja tejto formy turizmu. (Kurek a kol. 2007; UNWTO 2010)

Pre masový rozvoj námorného turizmu malo veľký význam spustenie prevádzky veľkokapacitných zaoceánskych plavidiel. Kapacita lodí je meraná potenciálnym počtom osôb, ktoré môžu prebývať na palube počas jednej plavby. Najväčšie v súčasnosti využívané lode na svete patria do línie *Royal Caribbean International*. V máji 2006 začali plavby na „*Freedom of the Seas*" ktorá môže pojať na palubu 3634 pasažierov a 1350 členov posádky. V r. 2007 bola daná do užívania ďalšia loď „*Liberty of the Sea*" (Kurek a kol. 2007). Spoločnosť Cunard Line z Carnival Corp začiatkom roka 2004 odštartoval prevádzku 23 poschodovej zaoceánskej lode *Queen Mary II* s kapacitou 3000 cestujúcich. Koncom decembra 2009 však spoločnosť Royal Carribean prevzala z fínskeho prístavu Turku ešte väčšiu loď určenú na zaoceánske plavby *Oasis of the Seas* so 16 timi palubami, 2 700 kajutami a celkovou kapacitou 8 844 ľudí vrátane posádky (tú tvorí 2 394 ľudí) (royalcaribbean.com). Popri týchto veľkých lodiach plávajú aj menšie lode. Majú vysoký štandard kajút a prídavného vybavenia. Populárne sú aj plavby na lodiach, kde sa klienti môžu zapojiť do niektorých prác (napríklad pri dvíhaní kotvy, pri napínaní plachty a pod.). Podľa informácií CK Cruise Direct Online cruisingové lode navštevujú viac ako 1750 námorných prístavov na celom svete a 24 najväčších výletných línií realizuje ročne približne 12 tisíc turistických plavieb (Kurek a kol. 2007). Priemerná dĺžka pobytu, resp. plavby je 7,2 dňa (2014; FCCA 2014).

Výletné lode sú sami o sebe atrakciou pre turistov. Bohatá ponuka zábavy a veľkorysosť priestoru ich skôr radí medzi *„plávajúce zábavné centrá“* ako medzi tradičné výletné lode. Na tých najväčších lodiach je k dispozícií niekoľko reštaurácií, barov, vinární, diskoték, kiná, klzisko, promenáda, mnohoúrovňová divadelná sála, galéria výtvarného umenia, fotografická galéria, kasíno, knižnica, internetová kaviareň, fitness club, kúpele, slnečná terasa s bazénmi s jacuzzi, joggingová trasa, lezecká stena, ihriská, simulátor golfu, umelá vlna pre vyučovanie surfingu, konferenčné centrum s multimediálnym vybavením, detské kluby atď. Kvalita vybavenia (najmä štandard kabín), šírka a kvalita poskytovaného servisu je predmetom hodnotenia, ktorého výsledkom je neoficiálna kategorizácia - od 1* až do 5*. Zohľadňuje sa aj spokojnosť klientov (subjektívne hodnotenia). Najexkluzívnejšie lode s 5* štandardom akceptujú len obmedzený počet pasažierov a ponúkajú vyššiu kvalitu služieb v porovnaní s ekonomickou triedou. Medzi lode s najlepším renomé patria: na línii *Silver Cruises* (*„Silver Cloud“* maximálna kapacita 289 pasažierov), nemecká línia *Hapag Lloyd* (*„Europa“* s maximálnou kapacitou 408 pasažierov; *„Hanseatic“* s kapacitou 184 pasažierov) a 94 miestne lode línie *Sea Cloud*. V ostatných rokoch sa však začína po vzore nízko-nákladových leteckých spoločností rozvíjať aj ponuka lacných výletných lodí *EasyCruise*. V cene plavieb je len ubytovanie v kajutách a ostatné dodatočné služby sú extra spoplatené (Kurek a kol. 2007).

Veľkosť morského výletného turizmu predstavoval v roku 2005 približne 11,2 milióna osôb z čoho až 9,7 milióna pochádzalo zo severnej Ameriky (Kanada a USA). Od 80. rokov 20. storočia sa pohyboval ročný prírastok účastníkov cruisingového turizmu na úrovni 8% a prognóza do roku 2015 uvádza číslo 20 miliónov turistov. Najväčší záujem je pritom o týždňové plavby (6-8 dní), ktoré tvoria viac ako polovicu všetkých predaných pobytov (52,2% v r. 2005). Hlavnú skupinu klientov predstavujú osoby v strednom veku, okolo 50 rokov. Mladí ľudia vo veku menej ako 30 rokov tvoria len 6% účastníkov. Jednou z charakteristických čŕt cruisingového turizmu je nevyhnutnosť včasného plánovania cesty, nezriedka aj niekoľko desiatok mesiacov pred výjazdom. Ceny plavieb sú značne diferencované a závisia od štandardu poskytovaných služieb na lodi ako aj od dĺžky trasy plavby. Pohybujú sa v intervale 800-1000 dolárov za týždennú plavbu v strednej triede. Na jednej a tej istej lodi môžu byť ceny veľmi odlišné, v závislosti od veľkosti, vybavenia a umiestnenia kajuty (Kurek a kol. 2007).

Z ekonomického hľadiska je cruising výstavným príjmovým sektorom turistických služieb. Obchodné obraty *Carnival Corporation & PLC* - najväčšej korporácie na trhu cruisingového turizmu združúcej 12 línií - predstavovali

v r. 2005 viac ako 11 miliárd USD a vygenerovaný netto zisk predstavoval 2,3 mild. USD. (Kurek a kol. 2007)

Hlavnými regiónmi morského turizmu sú stredná Amerika a Stredozemné more. V poslednej dekáde 20. storočia sa veľmi rýchlo začal rozvíjať tiež ázijský trh. ***Karibský región*** s Bahamami koncentruje až 47% svetového cruisingového turizmu. Keď zohľadníme dodatočne aj región Aljašky s 8% podielom a západné Mexiko (6,4%), tak to znamená, že až 2/3 svetového cruisingového turizmu sa koncentruje v strednej a severnej Amerike. Prístavmi, ktoré obsluhujú najviac takýchto lodí, sú predovšetkým prístavy na Floride (Miami, Port Canaveral, Fort Lauderdale a Tampa). Spoločne obsluhujú okolo 4,5 mil. pasažierov, čo je približne polovica cruisingových plavieb na svete. Podiel európskeho regiónu je značne nižší – 21%, pričom vo vlastnom bazéne Stredozemného mora sa koncentruje okolo 13% z celkového cruisingového turizmu sveta. Najatraktívnejším cruisingovým regiónom sú ostrovy Karibskej oblasti, osobitne súostrovie Veľkých a Malých Antíl, kde pláva okolo 160 výletných lodí na rozličných trasách medzi jednotlivými ostrovmi. Najviac navštevované v r. 2005 boli Bahamy (2,2 mil. os.), Kajmanské ostrovy (1,3 mil.), Americké Panenské ostrovy (1,3 mil.), Portoriko, St. Martin a Jamajka (po 0,8 mil.). Okrem ostrovov kotvia lode tiež v kontinentálnych prístavoch (napr. Cozumel v Mexiku – 1,6 mil. turistov; Puerto Limon na Kostarike; Kartagena v Kolumbii). V horúcich letných mesiacoch plavby zahŕňajú tiež Panamský prieplav, Los Angeles, Seattle, Vancouver a Aljašku (Kurek a kol. 2007).

Cruisingové plavby po ***Stredozemnom mori*** zabezpečuje viac ako 40 lodí patriacich do 15 línií, z čoho až 11 sú americké línie. Organizované sú od začiatku apríla do polovice decembra. Trvajú od 3-16 dní. Najviac plavieb pripadá na letné mesiace a na máj a október. Najdrahšia plavba trvá 3 týždne a organizuje ju línia Cristal Crises. Trasa vedie z Benátok, cez Dubrovník, Rhodos, Santorini, Sorrento, Monte Carlo do Ríma. Veľmi dobré podmienky pre rozvoj cruisingových plavieb má tiež ***Baltské more*** s atraktívnymi kultúrnymi prístavnými mestami ako Sankt Peterburg, Kodaň, Helsinki, Gdańsk (200-270 lodí ročne). Celkovo turisti navštebujú 26 prístavov v Stredozemnom mori: Dubrovník, Marseilles, Benátky, Barcelona, Janov, Tunis, Alexandria a prístavy v Atlantickom oceáne ako sú Funchal (Madeira), Santa Cruz (Tenerife), Lisabon a Casablanca. Výletné lode plávajú aj do oblastí chladných morí - napr. Grónsko, Špicbergy, Antarktída. Na druhej strane výnimkou nie sú ani plavby do rovníkových oblastí (napríklad do Manausu na Amazonke) (Kurek a kol. 2007).

V ***ostatných regiónoch*** sveta je potrebné spomenúť Hawaii, ostrovy v Oceánii a Južnú Ameriku. V ostatných sa táto forma turizmu začala dynamicky rozvíjať vo východnej a juhovýchodnej Ázii, predovšetkým v Číne. Príkladom zvýšeného záujmu obyvateľov tohto regiónu o cruising môže by aj výletná plavba Šanghaj – Nagasaki – Cheju. Ponuka regionálnych cruisingových trás plavieb je doplnená aj rozličnými transatlantickými či transpacifickými plavbami. Istým špecifikom sú aj plavby okolo sveta (Kurek a kol. 2007).

Vzhľadom na značné ekonomické príjmy sa mnoho prístavných miest usiluje rozvíjať túto formu turizmu, pretože v budúcnosti je možné očakávať diverzifikáciu ich trás a prienik do ďalších akvatórií. Čoraz častejšie sa organizujú aj výletné plavby po veľkých riekach. Podmienkou sú technické parametre lodí, ktoré sa musia vyznačovať menším ponorom ako majú obchodné lode. Pri ***riečnych plavbách*** možno spomenúť najmä plavby po Níle, Amazonke, Jang-c´-ťiang, Rýne a Dunaji. Rovnako aj tieto plavby majú bohatý program. Ich trasy sú koncipované tak, aby turistom umožnili navštíviť rozličné lokality a územia na brehoch riek. Majú však špecifický priebeh. Časť ponúkaných plavieb má zábavný charakter, ktorý je určený hlavne pre mládež. Iné majú skôr romantický charakter, určený pre staršiu klientelu. Časté sú tematické plavby (archeologické, záhradnícke, plavby pre milovníkov určitého žánru hudby, pre hobbystov, milovníkov športu, pre homosexuálov a pod.). Organizujú sa aj rôzne exotické, objavné (exploračné) plavby do málo známych a ťažko dostupných regiónov sveta, konferenčné plavby, počas ktorých sa organizujú rôzne obchodné stretnutia a pod. Veľkú popularitu majú tiež rodinné plavby (napr. líniami *Disney Cruises*). Veľký význam majú plavby venované regenerácii a wellnessu, ktoré sú organizované veľmi často na malých exkluzívnych lodiach. Lode sú špeciálne pre tento účel upravené (napr. jachty Sea Dream, Yacht Club, Princess Cruises, Celebrity, Crystal Cruises a Royal Caribien (Kurek a kol. 2007).

Veľké cruisingové lode sú čoraz viac vnímané ako znečisťovatelia vôd a producenti odpadov, ktorých sa neraz zbavujú počas plavby priamo do mora. Tieto praktiky môžu byť problematické v chránených územiach a vzácnych oblastiach – napr. koralové ostrovy, zátoky s výskytom chránených druhov a pod. V snahe regulovať tieto činnosti sú zavádzané limity za účelom obmedzenia negatívnych vplyvov cruisingu na životné prostredie (napr. požiadavka na inštalovanie rozličných čistiarní odpadových vôd, skladovania odpadu na lodiach, hlavne odpadu, ktorý nepodlieha biodegradácii v slanej vode) (Kurek a kol. 2007).

6.2.2. Nákupný turizmus

Nárast možností a ochoty návštevníkov míňať čoraz viac finančných prostriedkov v čase dovoleniek je dôležitým ekonomickým faktorom rozvoja nie len v sektore turistiky ako takom, ale aj v službách komplementárnych ako napr. v obchode, gastronómii a doprave. Tradične je to najviac zrejmé v spojitosti s historickými mestami a miestami oddychu. Čo sa týka sortimentu a tovarov, turisti sa neorientujú iba na nákup miestnych upomienkových predmetov alebo produktov miestnej gastronómie, ale aj napr. knižiek, oblečenia, obuvi a kozmetiky.

! ***Nákupný turizmus*** (ang. *shopping tourism*) sa charakterizuje ako turistické výlety, ktorých hlavným cieľom je nákup a spotreba vybraných produktov a služieb, ktoré sa nezahŕňajú medzi turistické služby.

Timothy (2005) odporúča v rámci nákupného cestovného ruchu rozlišovať tak nákupný turizmus, kde je hlavným motívom cesty nakupovanie ako aj tzv. turistické nakupovanie, kde je nakupovanie len sekundárnou činnosťou.

Základom nákupnej turistiky je realizovanie cesty za účelom nákupu resp. získania vybraných produktov alebo služieb na základe ich rozdielnosti, rozličnosti či nižšej ceny alebo ako formy rekreácie vo voľnom čase vo vybraných miestach akými sú: nákupno-zábavne centrá, mestské trhoviská a trhy na voľnom priestranstve.

Z hľadiska dĺžky pobytu býva návšteva nákupných centier resp. nákupno-zábavných centier výnimočne cieľom dlhších turistických výjazdov. Spravidla ide len o návštevu prímestských neďaleko vzdialených centier alebo prihraničných oblastí. V rámci nákupnej turistiky sa takého cesty kombinujú s návštevou bezcolných zón príp. obchodov v rámci medzinárodných vôd (na palubách lodí).

Vzhľadom na vzťah turistika a nákupy je potrebné uvedomiť si rozdiel medzi nákupmi turistov počas dovolenky a nákupmi ako hlavnej formy trávenia voľného času. V súčasnosti už nie je nakupovanie často krát iba aktom zaopatrenia si potrebných výrobkov alebo služieb, ale stalo sa jednou z foriem rekreácie, príjemným zážitkom spojeným so zábavou. Globalizácia a štandardizácia v obchode a v ponuke tovarov spôsobila, že na význame naberajú produkty miestne a unikátne, kde je potreba určitých znalostí i skúseností s ich zaobstaraním. Zvýšenie atraktívnosti nákupov majú zabezpečiť

aj rôzne projekty, medzi ktorými dominujú formáty veľkých nákupných centier a multifunkčných nákupno-zábavných stredísk.

Nákupno-zábavné centrá ako viacfunkčné objekty sú atrakciou sami o sebe a pre návštevníkov sú miestom zábavy i oddychu. Rovnocenne plnia funkciu nákupnú, zábavnú aj gastronomickú. Viaceré veľké nákupno-zábavné centrá plnia aj športovo-rekreačnú funkciu v podobe kín, plavární, fitnes, posilňovní, počítačových hier, barov a kulinárskych reštaurácií. Často krát sa tieto objekty transformujú na mestské zábavné centrá. Preto sa rozvoj tohto typu objektov stáva jedným z dôležitých faktorov rozvoja nového modelu trávenia voľného času založeného na prepojení nákupov, zábavy a rekreácie.

Myšlienka súčasného nákupného centra pochádza z USA (ang. *mall*). Tam sa v 80-tych a 90-tych rokoch 20. storočia budovali najväčšie objekty tohto typu na svete (napr. Mall of America v Minnesote, King of Prussia v Pensylvánii alebo West Edmonton Mall v Alberte). V Európe sa tento typ nákupných centier začal rozvíjať už od 70-tych rokov (napr. Mall of Berlin; spracované podľa Kurek a kol. 2008).

Vznik a počiatky nákupných centier vo svete	**RÁMČEK 23**

Za predchodcu nákupných centier je možné s určitou nadsázkou považovať obchodné domy, ktoré znamenali zmenu v spôsobe nakupovania. Za pravdepodobne najstarší obchodný dom je považovaný *Le Bon Marché* v Paríži (1838) založený ako malý obchod a prestavaný do podoby obchodného domu po rozsiahlej rekonštrukcii v roku 1887. Obchodný dom bol prvý krát otvorený pre všetky spoločenské vrstvy, zákazníci neboli nútení kúpiť konkrétny tovar, mali voľnosť pohybu a výberu, mohli tovar vrátiť a novinkou bola tiež donáška do domu a občasné zľavy (Coleman 2006 In Kunc 2013). Koncept obchodného domu a neskorších obchodných či nákupných centier sa stal jedným z nástrojov hlbších spoločenských a ekonomických zmien, ktoré zaznamenali obrat od nákupov z „nutnosti" k nákupom pre zábavu. Ľudia sa mohli začať odlišovať, zvýraznila sa ich osobná identita a začali byť uspokojované viac iba ako základné ľudské potreby (Schiffman, 2004 in Kunc 2013).

Znižujúce sa ceny priemyselne vyrábaného tovaru, ale aj jeho kvalita spôsobili, že konzumný spôsob života sa dostal nielen do všetkých kútov Európy a Severnej Ameriky, ale aj takmer ku všetkým spoločenským triedam. Tomuto vývoju pomohol fakt, že sa v priebehu 19. storočia zvýšil počet majetnejších ľudí. Vyššia trieda dávala na obdiv svoje bohatstvo luxusným vybavením svojich domov i šatníkov – vek konzumného spôsobu života sa mohol začať (Timothy 2005).

Na prelome 19. a 20. storočia sa v ekonomicky vyspelých štátoch budovala infraštruktúra, s ktorou sa do popredia začali dostávať aj nákupné centrá. Po II. svetovej vojne a najmä v 60-tych rokoch rozvoj v tejto oblasti výrazne napredoval a menila sa tvár mnohých miest.

Nie všetky nákupné centrá spĺňajú základné predpoklady, ktoré by ich pasovali do pozície turistickej atrakcie a cieľa turistických výjazdov. Niektoré z nich sú iba tradičnými veľkoplošnými nákupnými objektmi. Aby nákupno-zábavné centrum dosiahlo úspech ako turistická atrakcia a stalo sa centrom dochádzky turistov a osôb mimo bezprostredného zázemia, musí nastúpiť prepojenie nákupnej ponuky vychádzajúcej z bohatého mixu obchodov s rekreačnými možnosťami a s takzvaným kreatívnym elementom, ktorým môže byť napr. zaujímavá architektúra objektu, atraktívny vnútorný priestor, atmosféra miesta a možnosti kultúrno-zábavných akcií. Dôkazom využívania týchto miest ako turistických atrakcií môže byť zavedenie sprievodcovskej služby pre návštevníkov z dôvodu ľahšej orientácie. Nezanedbateľným faktorom ovplyvňujúcim návštevnosť je aj momentálny stav počasia, ktoré v prípade nepriazne (dážď, vietor, mráz) priťahuje návštevníkov. Na to je potrebné samozrejme adekvátne pripraviť aj dostatočný počet parkovacích miest, najmä v podzemných krytých garážach.

Trend prepájania nákupov a zábavy sa rozšíril začiatkom 21. storočia do celého sveta najmä s výstavbou mega nákupno-zábavných centier vo východnej a juhovýchodnej Ázii, ktoré v sebe spájali myšlienku zábavného parku s veľkoplošným obchodným centrom. Z architektonického pohľadu pripomínajú viac mestá ako tradičné nákupné strediská. Okrem nákupných objektov, gastronomických a zábavných sa v týchto centrách často nachádzajú aj hotely, banky a administratívne budovy. Súčasné ázijské centrá sú príkladom postmoderného architektonického eklekticizmu, v ktorom sa využívajú rôzne elementy a kompozície architektúry prenesené z veľkých historických centier ako napr. Paríž, Benátky, či amerických miest s cieľom vytvorenia atraktívneho prostredia pre spotrebiteľa. Návštevníci týchto centier môžu nielen realizovať svoje nákupy, ale aj nasať a prežiť atmosféru tradičných turistických metropolí.

Aktuálne (2015) najväčšie nákupno-zábavné centrá na svete podľa celkovej prenajímateľnej plochy sú lokalizované v Ázii: Times Square Bintulu Mega Mall v Bintulu v Malajzii (rok výstavby 2015, prenajímateľná plocha 659 tis. m^2), Golden Resources Mall v Šanghaji v Číne (2004, 557 tis. m^2), SM Megamall v Mandalyongu na Filipínach (1991, 506 tis. m^2), SM City North EDSA v Quezen City na Filipínach (1985, 482 tis. m^2), Isfahan City Center v Isfahane v Iráne (2012, 465 tis. m^2), Utama v Kuala Lumpur v Malajzii (1995, 455 tis. m^2), Persian Gulf Complex v Shiraze v Iráne (2012, 450 tis. m^2), Central World v Bangkoku v Thajsku (1990, 429 tis. m^2), Istanbul Cevahir Mall v Istambule v Turecku (2005, 420 tis. m^2) a prvú svetovú desiatku uzatvára SM Mall of Asia v Pasay na Filipínach (2006, 406 tis. m^2).

Z mimoázijských nákupno-zábavných centier sa najvyššie umiestnili Albrook Mall v Panama City v Paname (14. miesto, 2003, 380 tis. m^2), West Edmonton Mall v Edmontone v Kanade (20. miesto, 1981, 350 tis. m^2), Centro Mayor v Bogote v Kolumbii (26. miesto, 2010, 280 tis. m^2), Mall of Arabia v 6th October City v Egypte (27. miesto, 2010, 276 tis. m^2) a Del Amo Fashion Center v Torrance v USA (30. miesto, 1961, 240 tis. m^2).

Z európskych centier sú najväčšie: West Gate v Záhrebe v Chorvátsku (33. miesto, 2009, 250 tis. m^2), Mediterranean Cosmos v Solúne v Grécku (33. miesto, 2005, 250 tis. m^2), Aviapark v Moskve v Rusku (51. miesto, 2014, 230 tis. m^2), Trafford Centre v Manchestri vo Veľkej Británii (60. miesto, 1998, 207 tis. m^2) a Puerto Venecia v zaragoze v Španieslu (62. miesto, 2012, 206 tis. m^2).

Trend výstavby nákupných a neskôr i nákupno-zábavných centier sa po stabilizovaní politickej situácie (koncom 90-tych rokov) postupne dostával aj do krajín bývalého východného bloku. V tomto smere však malo Slovensko v porovnaní so susednými krajinami V4 oneskorený vývoj zhruba o tri roky. Obchodné reťazce vstúpili na slovenský trh v roku 1999, no ich skutočný rozvoj začal až o rok neskôr (2000). Na budovanie siete nákupných centier mal rozhodujúci význam nárast kúpyschopnosti obyvateľstva a hospodársky progres. Ďalším faktorom bola zaujímavá miera zhodnotenia realitných investícií, ktorá bola percentuálne výhodnejšia ako v západnej Európe.

Prvé nákupné a neskôr nákupno-zábavné centrá vznikali v Bratislave, kde boli pre ich rozvoj najlepšie predpoklady. Obyvateľstvo v tomto regióne malo a má v rámci Slovenska výrazne najvyššie príjmy, existoval tu dostatok voľných plôch vhodných na investície a v neposlednom rade dôležitú úlohu zohrala aj blízkosť ďalšieho veľkého mesta Viedeň, ktorá mala v tejto oblasti dlhoročné skúsenosti. V Bratislave bolo v roku 2000 uvedené do prevádzky aj prvé nákupné centrum Polus City Center s plochou 38,5 tis. m^2. O význame Bratislavy ako najsilnejšieho centra svedčí aj fakt, že prvé štyri najväčšie nákupné centrá sa nachádzajú práve tu. Výstavba nákupných centier sa postupne rozbehla aj v ďalších mestách ako Košice (Atrium Optima, 2002, 53,3 tis. m^2) a Banská Bystrica (Europa Shoping Center, 2006, 37,5 tis. m^2).

S miernym oneskorením oproti iným väčším mestám sa začala výstavba nákupných a nákupno-zábavných centier aj v meste Prešov. Išlo o nákupno-zábavné centrum ZOC Max, ktoré bolo otvorené v roku 2008 na ploche 19,5 tis. m^2 s 457 parkovacími miestami (z toho 356 v podzemných garážach). Nákupné centrum ponúka priestory pre 120 nájomcov/obchodov a počet vytvorených pracovných miest je približne 750.

Nákupné centrá na Slovensku teda už zažili svoj najväčší boom v prvej dekáde 21. storočia. Pri výstavbe nových centier alebo prestavbe starších sa začínajú (zatiaľ iba v zahraničí) objavovať nové trendy v humanizácii vnútorných priestorov a zmien v architektúre (tzv. Green Building) s nárastom „prírodných" prvkov (skutočná zeleň, trávniky, zelené steny a stromy, vodné plochy a vodopády, prirodzené vetranie, prírodné materiály) pre čo najväčší komfort pri nákupoch i zábave. Väčší dôraz sa začína klásť aj na zdravie zamestnancov a návštevníkov a minimalizáciu prevádzkových nákladov. Meniacim sa životným trendom sa teda prispôsobujú aj nákupno-zábavné centrá a ich ponuka. Mitríková, Tomčíková, Lukáčová (2012) uvádzajú, že vplyv nákupných centier a iných moderných veľkoplošných predajní má na spoločnosť omnoho väčší vplyv ako by sa očakávalo v 90. tych rokoch. Ako uvádza Brown (1992 In Szczyrba 2005c) nákupné centrá predstavujú mega-kultúrny fenomén doby a tak sa tomu nemožno ani diviť.

Osobitnou skupinou v rámci nákupného turizmu sú výjazdy občanov Slovenska za nákupmi do susedných krajín. V prevažnej väčšine ide vzhľadom na náklady spojené s cestou o prihraničné oblasti, tak výjazdu ako aj miesta nákupov. Typickými príkladmi nákupnej turistiky sú prihraničné mestá Hainburg (Rakúsko), Nowy Targ, Jablonka, Nowy Sacz a Krosno (Poľsko), ale i mestá v Česku, Maďarsku a na Ukrajine. Slováci v týchto destináciách nakupujú najmä lacnejšie potraviny, oblečenie, alkohol, tabak a pohonné hmoty. Ceny uvedených tovarov na Slovensku tlačia vyššie daň z pridanej hodnoty a slabnúce meny okolitých krajín (poľský zloty, česká koruna a maďarský forint) vo vzťahu k euru. Podľa údajov z Eurostatu sa v roku 2014 pohybovali ceny potravín na Slovensku na 88% priemeru EÚ, no české potraviny predstavovali iba 84%, maďarské 80% a poľské dokonca iba 62%. V prípade oblečenia sa ceny v SR pohybujú na úrovni priemeru EÚ a alkohol a cigarety na úrovni 80%, v Maďarsku je oblečenie takmer najlacnejšie v celej únii a v prípade cigariet a tabaku iba 66% priemeru.

Z hľadiska obyvateľov Slovenska ide síce o úsporu finančných nákladov, avšak trpí tým slovenská ekonomika. A že nejde o malé sumy svedčí hypotetický príklad, ak by 1 tis. Slovákov spravilo každý týždeň mesiaca (v piatok, sobotu a nedeľu) v okolitých krajinách (Česko, Poľsko, Maďarsko) nákup v celkovej hodnote 50 €. Výsledná suma za rok by bola na úrovni cca až 21,6 mil. € a na DPH by štát tratil 4,3 mil. €. Uvedené výdavky by sa teda stali príjmom susedných štátov a ich ekonomík.

6.2.3. Sexturizmus a erotický turizmus

Sexturizmus (angl. *sex tourism*) je jedna z najkontroverznejších foriem súčasného turizmu.

! Podľa WTO pod pojmom ***sexturizmus*** rozumieme pobyty komerčného charakteru organizované rozličnými subjektmi turistického sektora alebo tiež realizujúce sa mimo neho, ktorých hlavným cieľom je realizácia sexuálnych vzťahov turistami na územiach turistickej recepcie.

Stále častejšie realizované výskumy tohto javu poukazujú na to, že hlavným motívom cesty nemusí byť priamo sex. V prípade ***erotického turizmu*** ide skôr o návštevu podujatí ktoré majú erotický charakter, ale ich cieľom nie je bezprostredne sexuálny vzťah (napr. návšteva striptízových barov, rôznych eroticky ledených šou či podujatí).

Sexturizmus rozhodne nemožno považovať za novú formu turizmu. Jeho počiatky siahajú do druhej polovice 20. storočia, kedy došlo k prudkému rozvoju medzinárodného turizmu. Istým impulzom pre jeho rozvoj bolo obdobie vojen vo Vietname a Kórei, kedy dochádzalo k pomerne častému využívaniu služieb miestnych prostitútok americkými vojakmi. Prvé známejšie strediská prostitúcie pre vojenské oddiely pôsobiace v Ázii vznikli v Thajsku, Kórei, Vietname, Taiwane a na Filipínach. Táto aktivita sa v miestnych komunitách rýchlo ujala ako vhodný a často aj jediný zdroj obživy chudobného obyvateľstva. Nízka životná úroveň spojená s nízkou vzdelanostnou úroveňou dopomohli k nekontrolovateľnej expanzii sexturizmu. Ľahká dostupnosť sexuálnych služieb v niektorých krajinách je podmienená liberálnymi právnymi predpismi, ktoré upravujú prostitúciu, vrátane detskej prostitúcie. Okrem už uvedených ázijských krajín sa sexturizmus rozvíja v Kambodži, Myanmarsku, Indonézii, Laose a Indii. V Latinskej Amerike sú to Dominikánska republika, Haiti, Brazília, Kostarika, Jamajka a v Afrike Keňa a JAR (Kurek a kol. 2007).

Sexturizmus sa však rozvíja aj v ekonomicky vyspelých krajinách. V Európe sú považované za centrá sexturizmu niektoré mestá so špecifickými štvrťami (tzv. „*štvrte červených lámp*“) ako sú napr. Amsterdam (Rossebuurt), Franfurkt nad Mohanom, Hamburg. V Ázii sú to najmä mestá s bohatým nočným životom ako napr. Bangkok, Phuket, Pattaya v Thajsku, City of Angeles na Filipínach. V Latinskej Amerike vynikajú Rio de Janeiro a São Paulo v Brazílii (Kurek a kol. 2007). Podľa niektorých odhadov napr. len v Thajsku sa sexuálnymi službami živí až 2,8 milióna ľudí.

Sexuálny turizmus je veľmi zložitým sociálnym problémom. Vzhľadom na ekonomické efekty je sčasti vnímaný pozitívne. Väčšina medzinárodných inštitúcií a miestnych vlád sa však k nemu stavia negatívne. Súvisí to so sociálnymi problémami a patológiou, ktorú prináša jeho rozvoj. Realizované sú preto rozličné aktivity, do ktorých je zapojená aj OSN, EP, UNWTO ako aj niektorí organizátori medzinárodného turizmu (napr. TUI), letecké spoločnosti (napr. British Airways), ktorých cieľom je obmedzovanie tejto formy turizmu. Cieľom je aspoň obmedzenie zneužívania detí (Kurek a kol. 2007). V niektorých krajinách ako napr. na Ukrajine (najmä v Kijeve, Odese) bojujú proti sexturistike aj veľmi svojráznym spôsobom. Napríklad skupina aktivistov *Defakto* vzala spravodlivosť do vlastných rúk a „vychováva" sexturistov napríklad tým, že ich prepadáva a dáva im rôzne príučky, resp. upozorňujú na negatívne dôsledky, ktoré sú spojené s prostitúciou (šírenie chorôb a pod.) prostredníctvom bilborbov a pod. (Palata 2012)

Najväčší dopyt po erotickom turizme je registrovaný vo vyspelých krajinách ako sú Japonsko, bohaté krajiny západnej Európy a severnej Ameriky (Nemecko, Británia, škandinávske krajiny, USA a Kanada) ako aj u obyvateľov krajín Perzského zálivu. Typickými účastníkmi sú bieli muži, ktorí sú vo vlastných krajinách považovaní za fyzicky menej atraktívnych. V chudobných a rasovo odlišných krajinách ich atraktivita narastá, keďže v nich je biela rasa spájaná s bohatstvom a blahobytom. Zreteľný je však aj trend postupného nárastu participácie žien v tejto forme turizmu. Jedným z jej prejavov je využívanie sexuálnych služieb mladých mužov európskymi a americkými ženami v strednom veku v stredomorských krajinách (napr. v Taliansku, Španielsku, Turecku, Maroku) a v strednej Amerike. Tento fenomén je opisovaný ako tzv. *syndróm Shirley Valentine* (Kurek a kol. 2007) (podľa postavy a príbehu zo známeho románu spisovateľa Willyho Russella z roku 1986).

Na trhu sa objavujú špecializované cestovné kancelárie ponúkajúce pobyty v uzavretých odpočinkových strediskách osobám, ktoré túžia nadviazať príležitostné sexuálne kontakty nemajúce komerčný charakter (medzi turistami a domácimi obyvateľmi alebo medzi skupinami turistov). Takéto pobyty majú charakter organizovaného pobytového zájazdu a západná literatúra ich označuje za tzv. ***hedonistické dovolenky*** (*hedonistic vacations*) a sú prejavom rozširujúcich sa potrieb a hedonistických postojov v súčasnom turizme (Kurek a kol. 2007).

Dôležitý podiel v tejto forme turizmu majú tiež cesty homosexuálov a lesbičiek (tzv. ***pink tourism***). V jeho rámci sa realizujú cesty homosexuálov z krajín, kde je tento druh kontaktov značne kultúrne limitovaný (napr. niektoré islamské krajiny). Tí preto vyhľadávajú krajiny (tzv. *pink tourism*

firendly countries), ktorých kultúra je značne tolerantná voči vzťahom ľudí rovnakého pohlavia.

Mimoriadne zarážajúcim a nežiaducim javom sú individuálne cesty osôb zamerané na uspokojenie sexuálnych potrieb s *neplnoletými osobami*, ktoré sú v niektorých krajinách tolerované a nie sú považované za zločin (napr. v Kambodži či Keni) (Kurek a kol. 2007; Ryan, Kinder 1996).

Rozvoj sexturizmu má vážne negatívne sociálne dôsledky - rozvoj prostitúcie, alkoholizmus, narkománia, kriminalita, rozširovanie chorôb (AIDS, pohlavné choroby). Tie spôsobujú problémy nielen v cieľových krajinách, ale aj v krajinách pôvodu turistov, kde dochádza k šíreniu uvedených chorôb (napr. v r. 2003 až 85% všetkých prípadov nakazenia vírusom HIV medzi homosexuálmi vo Veľkej Británii bolo spätých s turistickými cestami). Pracovníci zamestnaní v „obsluhe" sexturistov v rozvíjajúcich sa krajinách (napr. v Thajsku alebo Dominikánskej republike) sú obyčajne obyvatelia s veľmi nízkym sociálnym statusom a sú teda na tieto aktivity zneužívané. Práca v sexturizme je jednou zo súčasných novodobých foriem nevoľníctva až otroctva, súvisiacich často s nelegálnym obchodom so ženami z Ázie a východnej Európy, ktoré sú následne predávané do verejných domov v západnej Európe a v arabských krajinách. Územia, ktoré sú tradične späté so sexturizmom, majú následne problém so zmenou imidžu a s rozvojom iných foriem turizmu, ktoré by z hospodárskeho hľadiska mohli prinášať omnoho väčšie efekty. Žiaľ, v dôsledku rozvoja hedonistických foriem turistickej zábavy možno očakávať, že sexturizmus sa bude rozvíjať aj naďalej (Kurek a kol. 2007). Jeho obmedzeniu by pomohlo nájdenie alternatívnych foriem rozvoja chudobných komunít.

6.2.4. Agroturistika

Ide o jednu z foriem vidieckeho turizmu spočívajúcu v odpočinku a poskytovaní turistických služieb na malých poľnohospodárskych usadlostiach, ktoré nazývame *agroturistické hospodárstva*. Typické je využívanie vlastných zdrojov a produkcie poľnohospodárskych usadlostí na poskytovanie ubytovacích a stravovacích služieb. Turistické aktivity sú doplnkovým zdrojom príjmov farmárov, ktorí sa prioritne zameriavajú na poľnohospodársku výrobu. V rámci agroturizmu sa ponúka turistom pobyt u rodiny na vidieku, ktorá realizuje poľnohospodársku činnosť, zároveň však aj pomerne diferencované možnosti rekreácie postavené na špecifických hodnotách vidieckeho priestoru. Umožňuje sa im tiež spoluúčasť v živote roľníckeho hospodárstva a na poľnohospodársky prácach. (Kurek a kol. 2007)

! ***Agroturistika*** je založená na možnosti poskytovania obytných a stravovacích služieb vidieckymi hospodárstvami, ktoré ponúkajú špecifické prírodné a kultúrne hodnoty vidieckych oblastí. Umožňuje turistom aktívny odpočinok v neznečistenom prírodnom prostredí, umožňuje tiež oboznámenie sa so spôsobom poľnohospodárskej výroby, konzumáciu zdravých potravín a kontakt s miestnym obyvateľstvom.

K najvýznamnejším špecifickým črtám agroturizmu, ktorými sa odlišuje od iných foriem turizmu, patria:

- *turistické aktivity sú späté s roľníckou usadlosťou* - pobyt je situovaný priamo v roľníckej usadlosti. Turista sa oboznamuje so štýlom a rytmom miestneho života. Je mu umožnené participovať na poľnohospodárskej výrobe, využívaní infraštruktúry hospodárstva, participuje na starostlivosti o hospodárske zvieratá, zapája sa do poľnohospodárskych prác /na poli, v záhrade, sade, vinici – zber a spracovanie čerstvých potravin). Je v bezprostrednom kontakte s rodinou poľnohospodára (pohostinnosť, nové známosti a priateľstvá, pozorovanie iného spôsobu života);
- *turistické aktivity sú späté s vidieckym životom* - s kultúrou, zvykmi, tradíciami, históriou dediny a regiónu, folklórom;
- *turistické aktivity sú späté s vidieckym priestorom* - čiže bezprostredný kontakt s prírodou, sloboda, ticho, pokoj, možnosť športu a teda ja rekreácie. (Wiatrak 1996 in Kurek a kol. 2007; tabuľka 14).

Výhody pre obce a roľnícke hospodárstva	**Výhody pre turistov**
Využívanie voľných zdrojov	Aktívny odpočinok na vidieku
Dodatkové príjmy	Oboznámenie sa s produkčným cyklom potravín
Nové pracovné miesta	Využívanie a konzumácia čerstvých potravín
Zlepšenie vidieckej infraštruktúry	Kontakt so domácimi zvieratami
Aktivizácia vidieckeho spoločenstva	Účasť na živote roľníckeho poľnohospodárstva
Integrácia vidieckeho prostredia	Bezprostredný kontakt s miestnym obyvateľstvom
Zachovanie kultúrneho dedičstva obce	Spoznanie kultúry regiónu
Zlepšenie estetiky prostredia obce	Nadobúdanie nových schopností a zručností

Kontakt s inými kultúrnymi vzorcami správania sa	Rozvíjanie osobných záujmov a záľub
Osobný rozvoj obyvateľov obce	Bezprostredný kontakt s prírodou

Tabuľka 14
Prínosy agroturizmu zo strany dopytu a ponuky.
Zdroj: Wiatrak (1996 in Kurek a kol. 2007)

Agroturizmus prostredníctvom blízkeho kontaktu s prírodou a spoločenstvom navštevovaných území plní aj významné sociálne funkcie (edukačné a výchovné). Osobitne významnou a často zdôrazňovanou funkciou je blízky kontakt a nadväzovanie kontaktov medzi hosťami a hospodármi. Myšlienka pobytov v agroturistických hospodárstvach je vnímaná ako „hosť do domu" a nie ako poskytovanie služieb anonymným osobám. Dôraz je kladený na osobný (familiárny) kontakt s prostredím a miestnou komunitou. Napomáha to vzájomnému spoznávaniu a vzájomnému rešpektu k hodnotovým systémom urbánnych a rurálnych spoločenstiev. U samotných obyvateľov vidieka to zvyšuje sebavedomie, uvedomenie si vlastnej hodnoty a posilňuje lokálny patriotizmus. Zvyšuje u nich záujem o lokálnu architektúru a vedie k väčšej snahe o jej zachovanie. Predmetom ochrany a rozvoja je aj miestna kultúra – snaha o oživenie a udržiavanie tradičných remesiel, ručných prác, kulinárskeho umenia a pod. Prítomnosť turistov v poľnohospodárskej usadlosti na území dediny stimuluje činnosti späté s úpravami, zachovaním čistoty a zveľaďovaním estetickej stránky sídla, čím sa zvyšuje kvalita života vlastných obyvateľov. (Kurek a kol. 2007)

Vzhľadom na očakávané sociálno-kultúrne benefity ako aj spôsob organizácie pobytu hostí v roľníckom hospodárstve je agroturizmus považovaný za jednu z foriem alternatívneho turizmu. V niektorých koncepciách sa agroturizmus prepája s ekologickým poľnohospodárstvom a ekoturistikou na územiach, ktoré majú prírodovednú hodnotu. Výsledkom je zmiešaná forma, ktorú nazývame ***eko-agroturizmus***. Ekonomická funkcia agroturizmu spočíva v turistickom využívaní obytných zdrojov dediny ako aj v zabezpečovaní pomocných prác turistami, čo generuje dodatočné príjmy pre hospodáriacich roľníkov. Uskutočňovanie turistickej aktivity v poľnohospodárskych domácnostiach povzbudzuje mnohofunkčný ekonomický rast dediny, prostredníctvom zvýšenia dopytu po produktoch poľnohospodárskej výroby, remeselnej výroby a drobného priemyslu. Rastie aj dopyt po lesníckych produktoch, dopravných službách a iných službách. Dáva tiež príležitosť na obnovu, výstavbu a zlepšovanie miestnej infraštruktpry. Rozvoj agrotu-

rizmu je v mnohých krajinách vnímaný ako jeden z dôležitých faktorov sociálno-ekonomického rozvoja a revitalizácie vidieckych území. (Kurek a kol. 2007)

Agroturizmus zaznamenal etapu najintenzívnejšieho rozvoja vo svete v 90. rokoch 20. storočia. V Európe je najviac rozvinutý v Rakúsku, Nemecku, Veľkej Británii, Francúzsku a Írsku (Kurek a kol. 2007). Na Slovensku existuje stále nedostatočne využívaný potenciál jeho rozvoja, hlavne v oblastiach s nízkym stupňom urbanizácie, industrializácie a s vysokou hodnotou prírodného a kultúrneho prostredia. Pokiaľ ide o štatistiky, istý problém predstavuje fakt, že roľnícke usadlosti nemajú povinnosť nahlasovať túto činnosť a preto v mnohých prípadoch ide len o odhady. Napr. v Poľsku sa odhaduje, že funguje cca 12 tis. hospodárstiev, z nich je 2200 združených v rámci Poľskej federácie vidieckej turistiky. V iných krajinách s hlbšími tradíciami využívania odpočinku na dedinách, počet *agroturistických hospodárstiev* je odhadovaný nasledovne: približne 30 tisíc vo Veľkej Británii, približne 20 tisíc v Nemecku (z toho asi 7 tisíc v Bavorsku), vo Francúzsku je ich približne 45 tisíc a v susednom Rakúsku približne 28 tisíc. (Kurek a kol. 2007)

Dôležitým faktorom rozvoja turistickej aktivity obyvateľov na vidieku je *systém podpory a poradenstva organizovaný štátnymi inštitúciami*. Systém vidieckeho turizmu tiež vyžaduje realizáciu školení, či poradenských, informačných aktivít a tiež poskytovanie pomoci v oblasti marketingu a propagácie. Rovnako by mala byť poskytnutá podpora médií, získavania vonkajších aj vnútorných finančných zdrojov, podporu pri tvorbe lokálnych, či regionálnych združení. Agroturistické aktivity sú podporované v rámci rozličných združení, napr. vo Francúzsku je to Federácia ubytovania (*Gites de France*) a tiež sieť „*Vítame v poľnohospodárskej usadlosti*“, v Rakúsku sú to „*Krúžky hostiteľských fariem*“, v Poľsku – *Poľská federácia poľského vidieckeho turizmu*, v Nemecku – „*Dovolenka vo vidieckej záhrade a na dedine*“, na Slovensku je to napríklad *Slovenský zväz vidieckej turistiky a agroturistiky*. Na európskej úrovni bola v r. 1990 vytvorená *Európska federácia agroturizmu* a vidieckej turistiky (*Eurogites – The European Federation of Farm and Village Tourism*). Združuje 21 agroturistických organizácií z 19 štátov Európy. Tieto združenia sa popri podpore turistických aktivít v poľnohospodárskych usadlostiach zaoberajú tiež kategorizáciou turistickej základne na vidieckych územiach s cieľom určenia kvalitatívnej úrovne poskytovaných služieb v agroturistických hospodárstvach. Následne je realizovaná procedúra kategorizácie agroturistických objektov. Systém kategorizácie potom vytvára súbor povinných aktivít pre tieto hospodárstva, aby boli jednotlivé objekty vhodne prispôsobené na prijímanie turistov. Jednotlivé hospodárstva sa dobrovoľne

nechávajú kontrolovať, pretože tak môžu získať kategorizáciu v závislosti od štandardu ponúkaných služieb, maximálne však do úrovne 3*. (Kurek a kol. 2007)

Jericoacoara – malá rybárska dedinka
300 km západne od mesta Fortaleza, Brazília
Foto: K. Matlovičová

6.3. Špecializovaný turizmus

Sandboarding v Jericoacoare, Brazília
Foto: archív K. Matlovičovej

Móda spojená s aktívnym odpočinkom a zdravým životným štýlom sa prejavuje aj tým, že stúpa záujem aj o špecializovaný turizmus (*turizmus profesionalizovaných činností*).

! ***Špecializovaný turizmus*** označuje také formy turistických pobytov, hlavným cieľom ktorých sú aktitivy vyžadujúce od jeho účastníkov isté špeciálne zručnosti, schopnosti a vedomosti a využívanie špeciálnych zariadení.

Termín *špecializovaný turizmus*, resp. *kvalifikovaný turizmus* možno svojimi významovými konotáciami považovať za nepresný. Zatiaľ sa však pre neho nepodarilo nájsť priliehavejší termín v slovenskom jazyku.

Produkty špecialitovaného turizmu sú zamerané na uspokojovanie potrieb aktívneho odpočinku. Ich absolvovanie si vyžaduje zodpovedajúcu kondičnú prípravu zo strany účastníkov a v niektorých prípadoch aj disponovanie určitými schopnosťami, zručnosťami pri zaobchádzaní s určitými zariadeniami (ako sú bicykel, lyže, potápačská výstroj, plachetnica a pod.). Nemenej dôležité sú aj požiadavky na určité skúsenosti a poznatky o zásadách správania v špecifickom prírodnom prostredí, v ktorom sa táto forma realizuje (napr. speleologický turizmus v jaskyniach).

Ku špecializovanému turizmu zaraďujeme nasledujúce formy:

- peší turizmus (nížinný alebo horský)
- lyžiarsky turizmus
- speleologický turizmus
- cykloturizmus
- jazdectvo
- vodný turizmus[17]
- zážitkový turizmus

Jeho podstata spočíva v priblížení sa k prírode, ktoré je spojené s regeneráciou psychických a fyzických síl a snaha o zlepšenie fyzickej kondície. Pestovanie kvalifikovaného turizmu umožňuje kontakt s odlišným prostredím z hľadiska prírodného, kultúrneho a sociálneho, čím nadobúda aj poznávací a edukačný rozmer. Jeho doplnkom je účasť na rozličných podujatiach, uspokojovanie emocionálnych potrieb, rozvíjanie technických a orientačných schopností a zručností a formovanie istých osobnostných vlastností (pevná

17 V tomto prípade ide po pobyty, pri ktorých účastník sám riadi plavidlo (vyžaduje sa teda od neho aby disponoval špeciálnymi zručnosťami a osvedčením na vedenie plavidla). V predošlých prípadoch sme spomínali skôr pasívnu účasť na rôznych plavbách - ako pasažier plavidla.

vôľa, samostatnosť, vytrvalosť a všestrannosť). Špecializovaný turizmus môže mať podobu turisticko-pohybovej aktivity, ktorá je organizovaná buď individuálne alebo v malých skupinách. Môže byť pestovaná v odľahlých územiach. Niekedy sa táto forma turizmu stotožňuje so športom. Spoločnou črtou pre obe aktivity je využívanie spoločných zariadení a tiež ciele - zlepšenie a udržanie zdravia, fyzickej kondície, radosť a relax pri aktívnej činnosti. Zásadným rozdielom je však absencia elementu súťaživosti, ktorá je vlastná športu. V prípade turizmu sa pridružuje poznávacia motivácia, ktorá v športe nie je podstatná alebo má len marginálny význam. Na druhej strane je potrebné pripustiť, že v záujme zvýšenia atraktivity produktov tejto formy turizmu sa do programov niektorých masovo organizovaných zájazdov vnášajú aj prvky športovej konkurencie a súťaživosti. Primárnym cieľom však zostáva relax a odpočinok. Hlavnou cieľovou skupinou tejto formy turizmu sú mladí ľudia (niekedy aj deti). Motívom účasti zástupcov strednej generácie je najmä udržiavanie fyzickej kondície (Kurek a kol. 2007).

6.3.1. Peší turizmus (nížinný alebo horský)

„Aj tisícmíľová cesta musí začať jednoduchým krokom"
Lao - C

Pešia turistika je v súčasnosti veľmi populárna vo všetkých regiónoch sveta. Patrí k základným a zároveň najrozšírenejším druhom turistiky u nás. Motiváciou je hlavne príťažlivé prírodné prostredie Slovenska s množstvom národných parkov a chránených krajinných oblastí a nenáročné vybavenie a pomerne ľahko osvojiteľná pohybová činnosť – turistická chôdza (Žiškay, 1981).

Chôdza ako základ turistiky je prirodzenou a najrozšírenejšou svalovou činnosťou človeka. Za 60 rokov života prejde človek toľko krokov, že by mohol nimi štyrikrát obísť celú zemeguľu (Khandl, 1999). Lekári odporúčajú, aby človek prešiel denne približne vzdialenosť 10 tis. krokov. Ak to nie je možné realizovať počas pracovného času ani v čase voľna, mal by človek využiť rýchlu chôdzu na ceste do zamestnania. Podmienkou je však pohyb v čistejšom prostredí.

Odborníci zistili, že intenzívna chôdza predstavuje pre menej trénovaného človeka dostatočné funkčné zaťaženie. Navyše pri nej odpadajú niektoré riziká behu spojené so silnými nárazmi končatín na tvrdý povrch, najmä v nevhodnej obuvi. Rýchla chôdza je vhodná najmä pre tých, ktorým beh celkom nevyhovuje (vysokým a priveľmi obéznym). Pri chôdzi realizovanej

na ceste do zamestnania je vhodné vložiť potrebné veci do batoha na chrbte, aby ruky ostali voľné. Tie by sa mali podieľať na intenzívnom pohybe vpred podobne ako pri atletickej chôdzi (Khandl, 1999).

Podľa Žídeka a kol. (2004) je pešia turistika vhodná pre všetky vekové kategórie a môžeme ju vykonávať od mladosti až po vysoký vek. Typickou pohybovou činnosťou v pešej turistike je turistická chôdza. Intenzitu zaťaženia si stanovuje každý sám s prihliadnutím na vek, výkonnosť a zdravotný stav. Pešia turistika patrí k vytrvalostným cvičeniam cyklického charakteru zväčša iba miernej intenzity, pričom ide o aeróbne krytie energie. Jej výhodou je technická nenáročnosť, nevýhodou skutočnosť, že na získanie rovnakého aeróbneho účinku treba chôdzu vykonávať asi trikrát dlhšie ako beh.

6.3.1.1. Vymedzenie pešieho turizmu

V zmysle turistiky ako celku zahrňuje pešia turistika podobne ako cykloturistika, lyžovanie a vodná turistika komplex činností spojených s pobytom a pohybom prevažne v prírode, kultúrno-poznávacou a odborno-technickou činnosťou. Ich cieľom je rozvoj duchovného bohatstva, fyzickej zdatnosti, psychickej odolnosti a upevňuje zdravie človeka (spracované podľa Kompán, Görner 2007).

Cieľom ***pohybovej zložky*** je udržiavanie a rozvoj pohybových schopností dôležitých pre realizáciu vlastnej turistickej činnosti a zvlášť získanie a udržiavanie primeranej kondície pre ľudí rôznych vekových skupín a zdravotného stavu. Z hľadiska pohybových schopností (sily, vytrvalosti, rýchlosti a ohybnosti) ide prioritne o rozvoj (aeróbnej) vytrvalosti, statickej a dynamickej silovej schopnosti. Z koordinačných schopností sú dôležité rovnovážové, reakčné a orientačné schopnosti. Na rozvoj vytrvalosti sa používajú predovšetkým súvislé metódy vyznačujúce sa nepretržitým dlhšie (obyčajne viac ako 30 min.) trvajúcim zaťažením miernej intenzity. Samotná turistická činnosť trvajúca i viacero hodín spojená s výstupmi poskytuje v rozvoji vytrvalosti široké možnosti. Potvrdzujú to viaceré sledovania zaťaženia pri turistickej činnosti. Turistické pohybové aktivity umožňujú tiež rozvoj silových schopností. Menovite statickej silovej schopnosti a z dynamickej silovej schopnosti predovšetkým vytrvalostno-silovú schopnosť. Chôdza do kopca (podobne ako aj výstupy na lyžiach, jazda na bicykli do kopca) a dlhšie trvajúca turistická činnosť rozvíjajú silové schopnosti príslušných svalových skupín. Pomerne malé možnosti majú turistické pohybové aktivity v udržiavaní a rozvoji ohybnosti. Pri dlhodobej činnosti môže dochádzať k nepriaz-

nivým vplyvom, napr. v rozsahu kĺbovej ohybnosti, preto je nutné používať kompenzačné cvičenia ako strečing atď. Pri príprave ako aj realizácii turistických činností je dôležité rozvíjať koordinačné schopnosti. Meniaci sa terén pri presune v prírode, zdolávanie prekážok, pohyb na reťaziach, rebríkoch a iných zabezpečovacích prostriedkoch si to vyžadujú. Vo výkonnostnej turistike nadobúda potrebný rozvoj pohybových schopností charakter športovej prípravy a postup v súlade so zásadami športového tréningu.

Neoddeliteľnou súčasťou turistiky je ***kultúrno-poznávacia zložka***. Jej obsah pre turistiku je podmienený cieľom turistického putovania a môže byť veľmi rôznorodý. Obsahom sú poznávacie a zážitkové stránky činností. Významným motívom turistických činností sú prírodné krásy a pamiatky, ktoré pôsobia na človeka svojou estetickou, umeleckou, historickou, významovou stránkou. Slovensko ponúka široké možnosti na celoživotné poznávanie jej histórie, významných kultúrnych a prírodných oblastí, technických a historických pamiatok, miest spojených s významnými udalosťami a strediskami cestovného ruchu. Pri realizácií kultúrno-poznávacej činnosti ako súčasti turistickej činnosti sa môžeme v rámci poznávania prírody zamerať na: celkový charakter krajiny (reliéf a jeho formy, jeho pokrytie, horopis, vodopis, miestopis, osídlenie, podnebie a pod.); geologický vývoj oblasti, zloženie a jeho vzťah k vegetácii, živočíšstvu, spoločenskej výrobe a hospodárskemu rozvoju (pôda, horniny, nerasty, suroviny), osobité geologické útvary a javy (speleológia); botanické poznatky: kvetiny, kry, stromy, dreviny, huby, liečivé rastliny, poľnohospodárske, priemyselné plodiny; zoologické poznatky: základné druhy živočíchov a spôsob ich života (hmyz, vtáky, ryby, cicavce, chov domácich zvierat, lovná zver a iné zoologické zvláštnosti a zaujímavosti); ochranu prírody (chránené územia, ochrana rastlín a živočíchov, chránené prírodné výtvory a prírodné pamiatky, zásady ochrany prírody). Osobitne je možné sa zamerať na poznávanie rôznych oblastí tvorivej činnosti človeka a ľudskej spoločnosti: vývoj osídlenia a jeho stopy v jednotlivých spoločenských obdobiach (archeologické poznatky); spôsob výroby a obživy v jednotlivých etapách vývoja ľudskej spoločnosti; historické poznatky v jednotlivých obdobiach vývoja spoločnosti (historický vývoj v regióne, krajine a jeho prepojenie s celkovými dejinami ľudstva, úloha osobností v dejinách, dejiny národa, národnouvedomovacie hnutie, oslobodzovacie snahy vo svetovej vojne a pod.); kultúrne poznatky (umeleckohistorické pamiatky, umenie, literatúra, architektúra vrátane ľudovej, hudba, ľudové tradície, zvyky a piesne, národopis, folklór a ďalšie); súčasnosť (priemysel, poľnohospodárstvo, kultúra, veda a technika, úroveň kultúrnych, telovýchovných a turistických zariadení); vplyv prírodného a sociálneho prostre-

dia na človeka a spoločnosť, zásahy činnosti človeka a spoločnosti na prírodu, ich eliminácia a pod.

Pri turistických aktivitách v rámci návštev miest, kultúrno-historických centier zameriame hry na poznávacie a orientáciu v tomto prostredí. Môžu to byť hry s motívom expedície s cieľom rozpoznávania konkrétnych architektonických prvkov podľa fotografií, hľadania významných nadpisov, miesta podľa historického opisu, technickej charakteristiky a pod. (Hejl 1990; Žídek a kol. 2004).

Poslednou zložkou sú ***odborno-technické činnosti***. Predstavujú viaceré špecifické vedomosti a zručnosti. Sú zamerané na nasledujúce oblasti: príprava, plánovanie a organizácia turistických aktivít; táborenie a základné tábornícke zručnosti; výstroj, výzbroj a vybavenie pre pobyt v prírode; pohyb v horskom teréne, nebezpečenstvo na horách; zdravotnícka problematika, poskytovanie prvej pomoci; topografia, práca s mapou, orientácia v teréne; základy meteorológie a klimatológie. Ich jednotlivá znalosť skvalitní a prispeje k bezpečnosti pobytu a pohybu v teréne. Ich ovládanie patrí k základom nielen turistiky, ale aj jednotlivých športov v prírode.

! ***Peší turizmus*** označuje všetky turistické pobyty, ktoré sú spojené s aktívnym pohybom (chôdzou). Realizujú sa za účelom poznávania prírodných a kultúrno-historických atraktivít navštíveného miesta.
Táto forma v sebe integruje:
- *pohybovú zložku* - pohybové schopnosti potrebné na realizáciu vlastnej turistickej činnosti,
- *kultúrno-poznávaciu zložku* - získavanie nových informácií o navštívenej lokalite a formovanie osobnostnej stránky turistu,
- *odborno-technickú zložku* - umožňujú bezpečný a účelný pohyb.

Skôr ako sa ktokoľvek vyberie na pešiu turistiku, či už ide iba o krátku jednodňovú trasu alebo o dvojtýždňovú expedíciu, je potrebné si premyslieť a preštudovať turistickú trasu a informácie o navštívenom mieste. Peší turista by mal mať aj odpovedajúcu turistickú výbavu a potrebné pomôcky, zvlášť ak ide o dlhodobejší pohyb v neznámom teréne. Mal by poznať miestne pomery a nebezpečenstvo, ktoré mu môže hroziť.

Základom absolvovania každej trasy v rámci pešej turistiky ako aj dlhšej výpravy resp. expedície je *plánovanie*. Príprava sa môže realizovať rôznym spôsobom. Buď je možné plánovať výpravy po dobre značkovaných trasách alebo v divokej prírode bez jednoznačnej orientácie. Veľa turistov plánuje ostať v danej lokalite aj niekoľko dní využívajúc ponuku ubytova-

cích zariadení a podnikať jednodňové výlety. No je možné sa rozhodnúť aj pre niekoľkodňové výpravy až expedície do vzdialenejších oblastí bez značených turistických trás. V súvislosti s plánovaním a výberom je dôležitá aj otázka *dĺžky trasy*. Výpravy do zahraničia trvajú zvyčajne od niekoľko dní až do dvoch týždňov. Rozhodujúca je vzdialenosť v km prerátaná vzhľadom podľa náročnosti trasy na počet dní. Závislosť medzi vzdialenosťou a potrebným časom sa mení podľa charakteru a náročnosti trasy. Zvlášť to platí vo vysokohorských oblastiach. Pri príprave trasy je potrebné brať do úvahy aj *fyzickú námahu*. Tá závisí jednak od veku turistu, prípravy, ale aj od jeho mentálneho rozpoloženia. Vo väčšine prípadov je vzdialenosť väčšia resp. sa mierne podcení a práve tu hrá dôležitú úlohu mentálna príprava a odolnosť. V regiónoch s dobrou podpornou infraštruktúrou pre peších je postačujúca priemerná kondícia a fyzická príprava. Vo väčšine prípadov je možnosť oddýchnuť si, prípadne prerušiť alebo skrátiť trasu. Nebezpečenstvo narastá v súvislosti s výpravami do odľahlejších a náročnejších oblastí, kde sa musí turista vo veľkej miere spoliehať na svoje schopnosti a skúsenosti. Pri príprave i návšteve je veľmi dôležité pamätať na *špecifiká regiónu*. Ide najmä o oblasti husto zaľudnené a svojim charakterom výrazne odlišné od domácich podmienok. Citlivou stránkou je náboženstvo a náboženské zvyky, ktoré je potrebné v navštívenej krajine rešpektovať. Životne dôležitou otázkou je *pitná voda* predstavujúca základ pre každú výpravu. Skazená voda predstavuje jedno z najväčších ohrození pre peších turistov. Bez ohľadu na to ako čisto vyzerá prúd vody, je potrebné zachovať ostražitosť. Vždy je nejaké riziko, že vyššie po prúde sa nachádza nejaká dedina alebo pastviny, ktoré môžu byť potenciálnym zdrojom znečistenia. Najlepšie je, keď sa na trase nachádzajú osvedčené studne. Teoreticky by mal mať každý v batohu balenú vodu o objeme 2 – 3 litrov. Ďalšou dôležitou oblasťou je *jedlo*. Príprava jedla je obzvlášť dôležitá, ak si ju pripravujeme sami na dlhší pobyt v divočine. Využíva sa najmä v sušenom, konzervovanom a mrazenom stave podľa toho, ktoré oblasti chceme navštíviť. Okrem jedla a vody sú potrebné pre pešieho turistu aj ďalšie súčasti *turistickej výbavy*. Ide o vhodné oblečenie závislé od cieľovej oblasti. Obzvlášť je dôležité v severnejšie položených regiónoch a regiónoch s vyššou nadmorskou výškou. Dôležitou súčasťou je termoprádlo, ktoré vďaka špeciálnej membráne udržiava teplo, chráni pred chladom a vetrom, no zároveň zabezpečuje ventiláciu vzduchu, aby nedochádzalo k poteniu. Na rovnakom princípe fungujú aj trekingové topánky vybavené touto membránou. Podobne zodpovedne ako pri výbere oblečenia a obuvi je potrebné postupovať aj pri výbere batoha. Súčasný trh ponúka rôzne druhy batohov v závislosti od ich použitia. Majú odlišnú konštrukciu, počet

komôr ako aj objem. Pre dlhšie výpravy spojené s presunom rôznymi druhmi dopravy je potrebné mať so sebou aspoň dva batohy rôznej veľkosti. Pri kratších jednodňových vychádzkach postačuje jeden menší batoh. V rámci samotnej výpravy je dôležité, aby váha nákladu v batohu bola správne rozložená a nepresiľovala sa tak jedna strana tela. K výbave patria aj ďalšie nevyhnutné veci. V prípade viacdňových trás bez možností prenocovania a stravovania je potrebné si pribaliť aj stan, spací vak, karimatku, prenosný varič, zapaľovač, baterku, skladací vreckový nôž, kompas, mapu, píšťalku, kus drôtu, slnečné okuliare, čiapku a hygienické potreby. Pri chôdzi je dobré používať oporu, či už jednu alebo dve palice. V neposlednom rade je potrebné mať na pamäti aj *nebezpečenstvo zo strany zvierat*. Okrem niektorých druhov, ktoré sú skôr nepríjemné ako nebezpečné (lietajúci hmyz, pijavice), sú v zaľudnených oblastiach najmä tretieho sveta nebezpečné agresívne psy, ktoré môžu prenášať rôzne choroby. V divočine ide najmä o dravé zvieratá. Vo väčšine prípadov dochádza k napadnutiu, ak sa cítia ohrozené alebo majú mláďatá. Uvážlivo je potrebné *nakladať aj s odpadom*. Je potrebné, pokiaľ je to možné, vziať ho so sebou späť a neznečisťovať okolité prostredie. Ak to situácia nedovoľuje, je potrebné ho spáliť, v prípade biologického odpadu zakopať (spracované podľa Grundsten, 2008).

6.3.1.2. Peší turizmus vo svete

Prvopočiatky pešej turistiky a turistiky ako takej sa dávajú do súvislosti s obdobím humanizmu a renesancie v 14. storočí. V apríli 1336 vystúpil florentský básnik Francesco Petrarca s bratom na Mont Ventoux (1912 m) v južnom Francúzsku len preto, aby sa ocitol na vrchole hory. Ešte v ten deň v liste napísal, že pre voľný výhľad stál na vrchole ako omráčený.

Jedným z prvých, ktorí začali v praxi realizovať myšlienky humanizmu vo výchove, bol talian Vittorino Ramboldini da Feltre, od roku 1424 vychovávateľ detí kniežaťa Gonzagu. Z paláca na brehu jazera vybudoval prvú školu v prírode. Podobne vo Francúzsku Francois Rebelais vystúpil v prvej polovici 16. storočia s novým poňatím výchovy. V románe Gargantua a Pantagruel dával návod na výchovu, v ktorej mal významnú úlohu pobyt v prírode spojený s poznávaním (Khandl, 1999).

Na významnú úlohu prírody vo výchove a v živote človeka poukázal i francúzsky mysliteľ Jean Jacques Rousseau v polovici 18. storočia. Jeho krédom bolo: Všetko podľa prírody! Odporúčal, aby sa deti neučili z učebníc, ale spoznávali prírodu a veci vlastnými zmyslami. Hlásal prirodzenú výchovu

človeka a jeho návrat k prírode. Blahodarný účinok chôdze charakterizoval slovami: „Chôdza má v sebe čosi, čo oduševňuje a oživuje myslenie. Skoro ani nemôžem myslieť, keď zostávam na mieste. Moje telo musí byť v pohybe, ak sa má do neho dostať môj duch." A na inom mieste v autobiografickom románe Vyznanie píše: „Nikdy som toľko nemyslel a toľko nežil, toľko neprecítil svoje ja, ako na tých cestách, ktoré som vykonal sám a pešo." (Khandl 1999).

Na začiatku 19. storočia začali anglické a francúzske slovníky označovať za turistu človeka podstupujúceho výlet, cestu alebo túru pre svoju zábavu. Približne o 30 rokov neskôr prevzali toto slovo aj nemecké slovníky. Okolo roku 1810 sa objavili prvé turisticky značené cesty. Roku 1838 nazval francúzsky spisovateľ Stendhal svoje cestopisné črty Pamäti turistu. Ďalší rozvoj turistiky podnietila výstavba železníc, ktorá priniesla prevrat v možnostiach cestovania a urýchlila formovanie turistiky ako spoločenského fenoménu.

Od tohto obdobia sa začali organizáciou pešej turistiky zaoberať poznávaco-turistické organizácie. Tieto organizácie spravovali a naďalej spravujú siete turistických trás a ubytovní. Vydávajú mapy a sprievodcov, ponúkajú sprievodcovské služby, poskytujú informácie o podmienkach a stave turistických trás a angažujú sa v ochrane životného prostredia.

Realizácia pešieho turizmu to je hlavne sieť značených trás a ubytovacia báza nachádzajúce sa v turisticky atraktívnych miestach.

Turistické trasy najčastejšie sprístupňujú územia s bohatými prírodnými predpokladmi ako aj územia s väčším výskytom kultúrno-historických pamiatok. Majú zvyčajne od pár kilometrov až po niekoľko desiatok kilometrov, no vyskytujú sa aj trasy charakteru magistrál, ktoré majú aj niekoľko tisíc kilometrov (napr. turistická trasa v Apalačoch v USA, ktorá má 3460 km alebo trasa cez Skalnaté Hory – cca 5000 km.). Obzvlášť dôležitú úlohu hrajú v národných parkoch, kde umožňujú poznanie najcennejších lokalít prírodného prostredia čo najšetrnejším spôsobom.

Špecifickým typom turistických trás sú ***náučné chodníky***. V mnohých krajinách sa vytvárajú pre potreby edukácie priamo v teréne. Náučné chodníky umožňujú poznanie zaujímavých objektov a javov prírodného ako aj kultúrno-spoločenského charakteru. Sú určené najmä deťom a mládeži v školskom veku ako aj pre individuálnych návštevníkov. Významnú úlohu majú najmä v chránených územiach, kde predstavujú najefektívnejšiu formu vzdelávania.

Náučné chodníky sa stávajú významným prvkom pri zvyšovaní atraktivity územia, dôležitým ekonomickým impulzom v stagnujúcich lokalitách a jedným z nástrojov cestovného ruchu v súlade so zásadami trvalo udr-

žateľného rozvoja. Väčšina náučných chodníkov je prepojená s turisticky značkovanými trasami a cyklistickými trasami. Bývajú súčasťou náučných lokalít, akými sú jaskyne, zvernice, geologické profily a podobne, ale aj múzeí v prírode, skanzenov, historických ciest a geoparkov (Bizubová, Kollár, 2015a).

Najatraktívnejšie regióny pre peší turizmus sú horské oblasti. Pešie vychádzky v horskom prostredí umožňujú poznávanie rôznorodých typov krajiny meniacich sa s nadmorskou výškou, s ktorou súvisí zmena rastlinných spoločenstiev. Atraktívny obraz a fyziognómia krajiny v týchto oblastiach umožnili rozvoj siete turistických trás v horských oblastiach Európy a Severnej Ameriky. Turistické trasy v pohoriach sú značne diferencované, t.j. od ľahkých až po veľmi ťažké. V súvislosti s tým a v závislosti od fyzickej kondície a pripravenosti si tak môže každý turista vybrať individuálnu trasu podľa svojich možností. Najznámejšie turistické trasy sprístupňujú významné štíty resp. kopírujú hlavné horské hrebene (tzv. hrebeňovky). V niektorých horských územiach sú pre lepšiu dostupnosť vyššie položených oblastí vybudované lanovky a horské chaty.

V jednotlivých častiach sveta sa nachádza veľké množstvo turistických trás rôznej dĺžky, obtiažnosti a obľúbenosti. Nie je možné sa venovať všetkým, preto nasledujúci prehľad podľa jednotlivých svetadielov popisuje najzaujímavejšie oblasti a nimi prechádzajúce najznámejšie turistické trasy. Prehľad je spracovaný podľa Grundstena (2008).

Európa

Na juhu Európy sa nachádzajú vedľa seba husto zaľudnené oblasti a horské oblasti s divokou prírodou. No nie všetky turistické trasy sa nachádzajú v horských oblastiach. Celkovo sa v Európe nachádza 11 hlavných dlhých turistických trás (kvázi turistických magistrál), ktoré mnoho krát pretínajú husto zaľudnené oblasti práve v južnej Európe. Mnoho krajín má vlastnú dobre organizovanú sieť turistických trás. Vo ***Francúzsku*** sa turistické magistrály nazývajú Grandes Randonées (GR) a pretínajú celú krajinu. Napríklad turistická trasa prechádzajúca hrebeňom Pyrenejí sa označuje ako GR10. Ďalšou zaujímavou oblasťou Francúzska je národný park Cevennes v Centrálnom Masíve s prekvapivo nedotknutými oblasťami vhodnými na turistické vychádzky. Najkrajšie turistické trasy ponúkajú Alpy a to napr. Tour du Mont Blanc a Haute Route medzi strediskami Chamonix a Zermatt vo Švajčiarsku a pod. Podobne aj ostrov Korzika ponúka široké možnosti turistických trás s atraktívnymi výhľadmi. V ***Španielsku*** sa najlepšie turistické trasy nachádzajú v horských oblastiach Pyrenejí (Picos de Europa) a Sier-

ra de Gredos (Almanzor). Medzi najznámejšie trasy patrí pútnická cesta El Camino de Santiago prechádzajúca husto zaľudnenými oblasťami Pyrenejí a smerujúca do Galície. K ďalším oblastiam známym vďaka turistickým trasám patria Kanárske ostrovy a najmä ostrov La Palma, ktorá je ako celok zapísaná v UNESCO. Podobne aj ***Portugalsko*** ponúka zaujímavé turistické trasy v rámci ostrovnej destinácie Madeira nachádzajúcej sa severne od Kanárskych ostrovov. Atraktívne sú najmä trasy pozdĺž prívodných kanálov z hôr (tzv. levadas). Najkrajšie ***talianske*** turistické trasy sa nachádzajú na severe v oblasti Álp a Dolomitov. V druhých menovaných sa nachádza turistická magistrála s názvom Auta Via. Taktiež sa tu nachádzajú trasy vyžadujúce lezenie po strmých stenách nazývajúce sa via ferrata. Cez malebné Toskánsko prechádzajú turistické trasy vhodné pre ľahkú pešiu turistiku podobne ako južnejšie v Apeninách. V oblasti ***Balkánu*** sa vyskytujú zaujímavé horské oblasti vhodné pre pešiu turistiku avšak sú ešte málo známe zahraničným turistom. Naproti tomu v Grécku sa nachádza na severe pohorie Pindos a Olymp, ktoré podobne ako ostrov Kréta ponúkajú množstvo zaujímavých turistických trás. Veľa horských regiónov vhodných na pešiu turistiku sa nachádza aj v Bulharsku (pohorie Pirin). V ***centrálnej časti Európy*** sa nachádza rozsiahle pohorie Karpaty. Ich najvýznamnejšou časťou sú Tatry tvoriace hranicu Slovenska a Poľska. Nachádzajú sa tu vysoko položené turistické terény so zaujímavými trasami na úpätí strmých svahov majúcimi podobný charakter ako v prípade Álp. Zaujímavé možnosti pešej turistiky poskytujú Karpaty aj v rumunskej Transylvánii. Iný charakter pre pešiu turistiku poskytuje Škandinávia. Ide o najmä mierne rezaný reliéf, ktorý bol modelovaný pevninským ľadovcom. Vo ***Švédsku*** sa nachádza množstvo kvalitne značených turistických trás. Najznámejšou trasou je Kungsleden (Kráľovská cesta) s dĺžkou 440 km tiahnuca sa z Hemavanu do Abiska. Vo Švédsku sa nachádza aj najväčší národný park v Európe (Sarek), ktorého návšteva si vyžaduje podrobnú prípravu a turistickú výbavu. Západne od neho sa nachádza oblasť Padjelanta s rozsiahlymi vresoviskami, jazerami, ktoré prepája turistická trasa s viacerými prístreškami určenými na prenocovanie. Ešte väčšiu sieť turistických trás má ***Nórsko***. Turistické trasy sú dobré značené a udržiavané s možnosťami nocľahu. Nachádza sa tu jeden z najatraktívnejších masívov v Európe Jotuheimen s množstvom trás. V severnej časti Nórska schádzajú mnohé turistické trasy priamo k moru a ponúkajú turistiku v oblastiach bez osídlenia. Vo ***Fínsku*** sa nachádzajú taktiež mnohé turistické trasy avšak s mierne odlišným charakterom. Ide o nižšie položené rovinaté oblasti pomerne husto zalesnené. Príkladom je turistická trasa Karhunkierros (začínajúca v meste Sallo a končiaca v stredisku Kuusamo) ako aj Medve-

dia cesta v národnom parku Oulanka. Veľmi známou je Arktická trasa s dĺžkou 800 km prechádzajúca severnými časťami Fínska, Nórska a Švédska. V niektorých častiach sa prekrýva s trasou Kungsleden. Aj ***Island*** je populárnou oblasťou pešej turistiky napriek tomu, že nemá veľa značených turistických trás. Okrem známej turistickej trasy Laugavegur (na severozápade krajiny) sa nachádzajú zaujímavé trasy aj pri najväčšom európskom ľadovci s názvom Skaftafjell. V severnej časti ostrova je možné prejsť 100 km trasu medzi jazerom Mývatn a vulkánom Herdubreidar. Poslednou oblasťou je ***Veľká Británia*** s množstvom trás pre pešiu turistiku. Trasa Tavern v oblasti Lake District prechádza tradičnými vidieckymi hostincami v minulosti často navštevovanými putujúcimi básnikmi. Najdlhšou trasou je trasa Pennine dĺžkou 430 km vedúcou z Peak District k škótskej hranici. Skutočným rajom pre peších je Škótsko. Južná Vrchovinová trasa prechádzajúca južnou časťou krajiny smeruje od pobrežia k pobrežiu. Pravdepodobne najznámejšou je Západná Horská trasa prechádzajúca v blízkosti najvyššieho vrchu Ben Nevis (1344m). Veľmi zaujímavé sú aj kratšie trasy na ostrove Skye.

Severná Amerika

Spojené Štáty Americké svojím rôznorodou fyziognómiou krajiny a rozľahlými pláňami poskytujú takmer neobmedzené možnosti pre pešiu turistiku. Väčšina peších turistov putuje samostatne, no dostupné je aj množstvo organizovaných turistických trás a akcií, najmä v najznámejších oblastiach ako napr. Grand Canyon. V USA sa nachádza množstvo dobre značených a pravidelne udržiavaných turistických trás. Ide o viac ako 200 turistických magistrál, ktoré prechádzajú miestami s množstvom prírodných i historických pamiatok. Mnohé trasy vedú naprieč niekoľkými členskými štátmi. Trasa Ľadovej Éry vo Winsconsine prechádza zalesnenými oblasťami so zaujímavým ľadovcovo modelovaným reliéfom. Trasa North Country Scenic Trail spája zaujímavé lokality medzi riekou Missouri a štátom New York. Tu sa nachádza hornatý región Adirondacks s bohatou sieťou turistických trás. Nachádza sa tu aj prvá turistická magistrála na svete a to Apalačská trasa s dĺžkou 3460 km vedúca z Georgie do Maine cez rozsiahle listnaté lesy a mnohé lokálne odlesnené vrcholky. Na severu sú dobre známe Biele Hory. Taktiež oblasť Floridy má viacero turistických trás a chodníkov. Najatraktívnejšou časťou USA sú však štáty v západnej časti krajiny. Nachádzajú sa tu dve významné turistické magistrály patriace do Národnej sieti turistických trás. Prvá z nich je Pacific Crest Trail prechádzajúca hrebeňom pohorí pozdĺž západného pacifického pobrežia, ktorá sa na niektorých miestach prekrýva v pohorí Sierra Nevada v Kalifornii s trasou Johna Muira. Druhá sa nazýva

Continental Divide Trail s dĺžkou 5000 km a prechádza Skalnatými horami z Nového Mexika do Montany. Križuje sa s trasou Highline Trail, ktorej prejdenie trvá minimálne 10 dní. V štáte Idaho sa nachádza množstvo turistických trás v rámci pohoria Sawtooth. Plošina Colorado patrí svojím charakterom medzi najviac navštevovanejšie oblasti USA a miestne turistické trasy Kaibab a Havas patria medzi top trasy v rámci lokality Grand Canyon. V národnom parku Canyonlands sa nachádzajú kratšie trasy prebiehajúce oblasťou známou ako Ihly a Labyrint. Zvlášť názov Labyrint je veľmi príznačný vzhľadom na zložitý a komplikovaný terén z hľadiska orientácie. Ďalšou oblasťou Severnej Ameriky je ***Kanada***. Zo Spojených Štátov pokračujú na územie Kanady Skalnaté hory. Ide o oblasť riedko zaľudnenú s pomerne náročnými turistickými trasami. Na hraniciach kanadských štátov Alberta a Kolumbia sa nachádza viacero národných parkov, ktoré majú dobre udržiavanú sieť trás. Medzi najznámejšie patrí časť trasy Great Divide Trail, ktorý smeruje z USA a končí na Yukone a jeho prechod trvá minimálne týždeň. Prechádza popri vrchu Assiniboine k jazeru O´Hara. V Britskej Kolumbii sú lokalizované viaceré prímorské turistické trasy, z ktorých hlavná trasa prechádza paralelne pozdĺž pacifického pobrežia v rámci ostrova Vancouver. Osobitou je trasa s názvom Sunshine Coast Trail vedúca stále zamrznutým pobrežím. Populárna je trasa Chilkoot s dĺžkou 53 km vedúca miestami, ktorými v minulosti prechádzali zlatokopi. Na rozľahlých pláňach Yukonu sa nachádza množstvo zaujímavých turistických trás, avšak väčšina z nich nie je značená. Medzi výnimky patria turistické trasy v národnom parku Luane. V severnej časti Yukonu v horskej oblasti Tombstone sa nachádza niekoľko trás, ktoré prechádzajú ostro rezaným reliéfom tvoreným najmä granitmi. Na hraniciach Severozápadného Teritória smerom na východ sa tiahne 350 km turistická magistrála Canol Heritage Trail patriaca medzi najnedostupnejšie a najťažšie trasy na svete. Na Baffinovom ostrove sa nachádza 100 km dlhá turistická trasa s názvom Akshayuk Pass Route resp. Arktická kráľovská cesta.

Južná a Stredná Amerika

Medzi najkrajšie časti Južnej Ameriky patrí Patagónia. Do tejto časti zasahujú najjužnejšie časti Ánd, ktorý majú oproti severnejším oblastiam menšiu nadmorskú výšku. V Patagónii sa na úpätí známych horských masívov Torres del Paine a Fitz Roy nachádzajú obľúbené turistické trasy. Severnejšie v čilskej oblasti Araucania je viacero vulkánov s náročnými turistickými trasami prechádzajúcimi aj okolo viacerých jazier. V strednej časti Ánd v pohraničí ***Argentíny*** a ***Čile*** sa nachádza najvyšší štít Aconcagua (6962 m). Tu-

ristické trasy v tejto časti pohoria podobne ako aj Bolívii, Peru a Ekvádore sú charakteristické prechodom v blízkosti viacerých horských ľadovcov a ostrých štítov presahujúcim 6000 m. Majú podobný charakter ako trekingové trasy v Himalájach. V ***Ekvádore*** sa nachádzajú dva významné vulkány Cotopaxi a Chimburazo, ktoré sú cieľom mnohých výprav. Zvlášť Chimburazo, pretože je vzhľadom na asymetrickú stavbu zemského telesa viac vzdialený od stredu Zeme ako Mont Everest. V ***Peru*** je najvyšším horským pásmom Cordillera Blanca, ktorou prechádza obľúbená trasa Santa Cruz. Ďalšou známou turistickou trasou je Alpamayo, ktorá sa vinie okolo údajne najkrajšej hory sveta Alpamayo. Táto trasa je však pomerne dlhá a náročná. O niečo južnejšie sa nachádza horská oblasť Huayhuash, ktorá patrí medzi najdivokejšie oblasti Peru. Prechádza tadiaľ nezvyčajne náročná trasa prechádzajúca v niektorých častiach lokality vyššie ako 4000 m n. m. Pravdepodobne najznámejšou turistickou trasou je cesta Inkov prechádzajúcou legendárnym mestom Inkov – Machu Picchu. V jej okolí sa nachádza horské pásmo Cordillera Vilcabamba s viacerými trekingovými trasami. Južnejšie je pásmo Cordillera Vilcanota s výskytom najznámejším peruánskych ľadovcov. Medzi najvýznamnejšie oblasti pre pešiu turistiku v ***Bolívii*** patrí horských masív Cordillera Real na východnom brehu jazera Titicaca. Okolo vrchu Illampu vedie obľúbená turistická trasa. K ďalším trasám patrí aj známa trasa Takesi. V severnej časti Ánd v oblasti ***Venezuely*** a ***Kolumbie*** nachádza viacero zaujímavých turistických trás, najmä v časti stolových hôr. Sú známe v rámci národného parku Canaima, kde je možné vystúpať z ich úpätia až na plochú vrcholovú časť. Stolové hory v tejto časti sveta sú známe aj vďaka knihe A. C. Doyla pod názvom Stratený svet. Na najvyšší vrch v tejto oblasti Roraima (2810 m) vedie dobre udržiavaná turistická trasa. Neďaleko odtiaľto sa nachádza najvyšší vodopád sveta Salto del Angel s výškou 979 m, ku ktorému vedie taktiež značkovaná trasa. Stredná Amerika ponúka pre peších turistov trasy tak oblasťami s dažďovými pralesmi ako aj horským územím. Dobre známou je turistická trasa spájajúca Atlantik a Pacifik na území ***Panamy*** v oblasti Darien Gap. Trasa prechádza divokým tropickým pralesom. V ***Kostarike*** vedie obľúbená turistická trasa na najvyššiu horu krajiny a to Chirripo (3800 m). Trasa trvá celkovo 4 dni. ***Mexiko*** ponúka pre peších turistov turistické a trekingové trasy na viacero vulkánov. V blízkosti hlavného mesta sa nachádza sopka Popocatepetl (5426 m) ako aj vulkán Iztaccihuatl (5230 m), ktorý je ťažšie zdolateľný. Severnejšie sa nachádza často navštevovaný kaňon Barranca del Cobre v oblasti pohoria Sierra Madre, ktorý tvorí časť dlhých údolí s tradičnými indiánskymi osadami.

Ázia

Prvou oblasťou Ázie susediacou s Európou je ***Turecko***. Napriek tomu, že nemá veľa značených trás, ponúka široké možnosti pešej turistiky. Vzhľad krajiny je rôznorodý, nachádzajú sa tu horské masívy, nádherné morské pobrežie ako aj veľké jazerá. Medzi najobľúbenejšie patria turistické trasy spojené s návštevou historických pamiatok spojených so starovekým Rímom. Najdlhšia turistická trasa (cca 540 km) historickým regiónom Lycia prebieha rovnobežne s južným pobrežím Turecka. Ďalej na východ v rámci vulkanického reliéfu Kappadocie je možné využiť viaceré kratšie i dlhšie turistické trasy. Najťažšie turistické trasy sa nachádzajú ešte východnejšie v pohorí Pont, ktoré sa tiahne pozdĺž pobrežia Čierneho mora (najvyššie položené miesta sú pokryté horskými ľadovcami). Na hraniciach Turecka s Iránom sa nachádza najvyšší štít krajiny Ararat (5165 m), ktorý je častým cieľom peších turistov. ***Centrálna Ázia*** je vyplnená viacerými veľkými rovinami, ktoré sú obklopené vysokými pohoriami. Vzhľadom na to, že väčšina zaujímavých lokalít je ťažko dostupná, je návštevnosť tejto oblasti pomerne nízka. Centrom je vysoko položená Tibetská náhorná plošina s priemernou nadmorskou výškou 4000 – 5000 m n. m. patriaca k najmenej zaľudneným oblastiam sveta. Pešia turistika v tejto oblasti má charakter pomerne riskantnej expedície, preto väčšinu výprav je organizovaných prostredníctvom špecializovaných turistických agentúr. Na juhu, 1300 km západne od Lhasy, sa na okraji Himalájí nachádza posvätná hora Hinduistov i Budhistov nazývaná Kailas (6714 m). Je cieľom pútí vyznávačov oboch náboženstiev a jej obídenie, ktoré predstavuje posvätný obrad, trvá peším pútnikom zhruba štyri dni. Ďalšou oblasťou je pohorie Altaj charakteristické smrekovými lesmi a výskytom horských ľadovcov vo vyšších polohách. Tiahne sa južným okrajom Sibíri a zasahuje do Ruska, Kazachstanu, Mongolska a Číny. Najvyššie polohy tvorí masív Beluchy (4506 m) v ruskej časti a Tavan Bogd (4374 m) v mongolskej časti. V obidvoch uvedených oblastiach sa začína pomerne úspešne rozbiehať pešia turistika a získava si čoraz viac návštevníkov. Zaujímavé turistické trasy ponúka ***Mongolsko***. Ide najmä o kratšie pešie túry organizované turistickými agentúrami, pretože je v tejto oblasti veľký problém s dopravnou dostupnosťou, čo značne znemožňuje pešiu turistiku pre jednotlivcov. V rámci horského masívu Khangai v centrálnej časti krajiny západne od hlavného mesta Ulanbátar sa nachádza viacero značených turistických trás. Zaujímavé sú aj rozsiahle lesy v oblasti Khentiin Nuruu severne od Ulanbátaru vhodné nielen pre pešiu turistiku, ale aj pre jazdeckú turistiku. Najznámejšou oblasťou pešej turistiky sú Himaláje. Tiahnu sa od Pakistanu na západe až do Bhutánu na východe. Najvyššie časti sú tvorené samostatnými horský-

mi masívmi, ktoré majú osobitné názvy ako napr. Karakorum (najvyšší vrch K2 – 8611 m), Ladakh, či Zanskar. Centrom turistických a trekingových trás sa vďaka svojej polohe stal ***Nepál***. Každá výprava musí požiadať o súhlas nepálsku vládu, ktorá dáva povolenie na treking a vysokohorské túry. Najznámejšou trasou je trasa Everest Trail sprístupňujúca najvyšší vrch sveta Mount Everest s výškou 8848 m a prechádzajúca v blízkosti ďalšej známej osemtisícovky – Annapurna (8091 m). Odtiaľ je možné pokračovať do mesta Jomsom v blízkosti hraníc s Tibetom a navštíviť údolie rieky Kali Gandaki, ktorá je oproti susednej Annapurne o 5571 m nižšie, čo je najväčšie prevýšenie na svete na tak krátkom úseku. Za obzvlášť náročnú trasu sa považuje trasa v rámci masívu Dhaulagiri (8167 m), ktorý sa nachádza ďalej na západ. Menej turistov navštevuje územie na východ od Everestu. Nachádzajú sa tu značené trasy v rámci masívov Makalu (8481 m) a Kanchenjunga (8586 m). Možnosť pešej turistiky je aj v ***Bhutáne***, avšak tu sú povolené iba organizované pešie výpravy. Nachádza sa tu viacero zaujímavých trás, z ktorých najznámejšou je trasa vedúca k najvyššiemu vrcholu krajiny – Chomo Lhari (7326 m). V ***indickej*** časti Himalájí sa taktiež nachádzajú turistické trasy, ale ich počet a značenie nie je porovnateľné s nepálskou časťou. Údolie Garhwal, často označované ako záhrada Himalájí, je napojené prostredníctvom trasy s názvom Údolie Kvetov. Zaujímavým miestom je prameň rieky Ganga pri meste Gangotri, ktorý je cieľom hindských pútnikov a ich trasy mnohokrát využívajú na pešiu turistiku aj trekeri. Ďalej na západ sa vzhľad himalájskej krajiny mení. Oblasť Ladakhu a Zanskaru pripomína bezodtokové predhorie Tibetu. Obyvateľstvo tu žije v osadách, ktoré sú od seba pomerne ďaleko vzdialené. Nenachádzajú sa tu dobre značkované turistické trasy, čo sa prejavuje na počte turistov. Pešia turistika je veľmi náročná a výpravy pripomínajú obzvlášť náročné expedície. Ďalej na západ v ***Pakistane*** sa nachádza oblasť Karakorumu. Južné časti pohoria Karakorum sú prevažne pusté a nehostinné a preto sú pešie výpravy v tejto oblasti veľmi obtiažne a zvlášť nebezpečné. Okrem veľmi atraktívnej trasy na K2 sa v okolí nachádza aj ďalšia známa turistická trasa cez ľadovce Biafo a Hispar. Ďalšou oblasťou je región ***Thajska***, ***Laosu*** a ***Vietnamu***, ktoré majú podobné geografické podmienky. Sú charakteristické zvlnenými horskými oblasťami porastanými monzúnovými lesmi. Nachádza sa tu množstvo mestských, ale najmä vidieckych sídiel, ktoré si zachovali svoj tradičný vzhľad a sú známe svojou osobitou kultúrou. Taktiež ***Malajzia*** ponúka zaujímavé turistické trasy prechádzajúce dažďovým pralesom. V centre malajského polostrova Malakka sa nachádza národný park Tamanegara, ktorý je cieľom mnohých výprav trvajúcich až 8 dní vzhľadom na obtiažnosť trasy. V rámci ***Bornea*** je známou trasou trasa

na najvyššiu horu juhovýchodnej Ázie – Gunung Kinabalu (4095 m), ktorej prechod trvá dva dni. V národnom parku Gunung Mulu v Sarawaku je často navštevovanou turistická trasa s názvom Cesta lovcov lebiek prechádzajúca dažďovým pralesom v trvaní jedného až dvoch dní. V ***Indonézii*** sa nachádza niekoľko menej navštevovaných turistických trás. V tamojšom národnom parku Bromo-Tengger je možné navštíviť prostredníctvom značenej trasy niektoré činné sopky.

Afrika

V Afrike sa nachádza viacero horských oblastí vhodných na pešiu turistiku, no iba pohorie Atlas na severe kontinentu tvorí skutočne dlhý pás pohoria s celkovou dĺžkou 2000 km. Pešia turistika v tejto oblasti pripomína výpravy v Himalájach, hoci nadmorská výška najvyšších vrcholov je sotva polovičná. Peší turista putuje medzi horskými vidieckymi sídlami obývanými Berbermi a schádza do hlbokých údolí uprostred hôr. Veľmi zaujímavá turistická trasa traverzuje najvyšší štít Jebel Toubkal (4167 m), ktorej prechod trvá približne 9 dní pochodu. Na Sahare sa nachádzajú roztrúsené horské oblasti, ktoré lákajú peších turistov a trekerov. Najznámejšie sú Tefedest, Tassili a Hoggar (tiež aj Ahaggar) ležiace v južnom ***Alžírsku***. Všetky tieto pohoria sa skladajú z horských štítov, ktoré je možné zdolať bez potreby skalolezectva. Tunajšie suché a horúce podnebie je veľmi vyčerpávajúce a preto sú pešie túry organizované takmer výlučne cez turistické agentúry zabezpečujúce domorodých sprievodcov. Južnejšie v ***Mali*** je možné putovať po menej známych trasách pozdĺž úpätia masívu Dogon medzi miestnymi dedinami s charakteristickou vidieckou architektúrou a bohatou miestnou kultúrou. Výnimku spomedzi afrických krajín svojím charakterom reliéfu predstavuje ***Etiópia***. Na rozdiel od ostatných krajín je tvorená z veľkej časti vysoko položenou plošinou rozbrázdenou mnohými údoliami, čo ju zaradzuje medzi najhornatejšie kraje Afriky. V národnom parku Demien je možné zhliadnuť pomerne výrazne rozbrázdený reliéf s najvyšším vrchom Etiópie Ras Dashen (4550 m). Najpopulárnejším regiónom Afriky z hľadiska pešej turistiky a trekingu je vulkanická oblasť masívu Kilimandžára (5895 m) na pomedzí ***Kene*** a ***Tanzánie***. Na jeho vrchol smeruje niekoľko trás predstavujúcich veľkú výzvu pre peších turistov. V neveľkej vzdialenosti sa nachádza ďalší vysoký masív Meru (4595 m) majúci podobný vulkanický charakter. Ďalším cieľom mnohých výprav je Mount Kenya (5199 m). Je možné vyjsť na jej tretí najvyšší vedľajší vrchol Lenana (4985 m) a následne obísť a zhliadnuť celý masív. Najrozľahlejším trekingovým regiónom v ***Ugande*** je masív Ruwenzori (5109 m), ktorý sa pre svoj osobitý charakter nazýva aj africkými Alpami.

Turistické trasy v tejto časti sú veľmi náročné a nebezpečné. Ďalej na juh, v ***Malawi***, sa nachádza osamotený horský masív Mulanje (3002 m) s viacerými zaujímavými pešími trasami. Podobne aj na ***Madagaskare*** je možné nájsť atraktívne turistické trasy. V jeho severovýchodnej časti na polostrove Masoala sa nachádza turistická trasa vedúca cez dažďové pralesy s unikátnymi formáciami miestnej flóry a fauny. V národnom parku Isalo na juhu krajiny sú zaujímavé vetrom vymodelované skalné útvary z pieskovca. Taktiež v ***Juhoafrickej republike*** sa nachádza viacero oblastí vhodných pre peší turizmus. Obzvlášť zaujímavá je horská formácia Drakensberg (Dračie vrchy s najvyšším vrcholom 3482 m) tvoriaca okraj vysokej náhornej plošiny ukončenej strmými zrázmi a roklinami. Najznámejšia trasa s dĺžkou 65 km vedie z Kráľovského národného parku cez severný okraj Dračích vrchov a potom sa stáča na sever. Jej niektoré časti prechádzajú oblasťami s nadmorskou výškou až 3000 m n. m. a jej absolvovanie trvá cca 5 dní. Podobne ako pri mnohých afrických turistických trasách aj tu chýba možnosť prenocovania. Viacero trás v JAR prechádza aj v blízkosti veľmi zaujímavého pobrežia. Známa je trasa Otter Trail (43 km, resp. 5 dní) prechádzajúca lesmi, piesčitými plážami, pobrežnými útesmi a ústiacimi riekami. ***Namíbia*** je ďalšou oblasťou, ktorá však ponúka zväčša pusté a nehostinné prostredie. Najznámejšia je turistická trasa vedúca cez kaňom rieky Fish River. Je možné tiež navštíviť Pobrežie kostier (názov lokality podľa množstva vybielených veľrybích a tuleních kostier) v severnej časti krajiny známe aj množstvom lodných vrakov. Celú túto oblasť prepája 50 km dlhá trasa, ktorej prejdenie trvá 3 dni.

Austrália a Oceánia

Napriek tomu, že je ***Austrália*** kontinentom s najnižšou priemernou nadmorskou výškou, nachádza sa tu niekoľko významnejších horských masívov, ktoré ponúkajú zaujímavé turistické trasy. Trasa s názvom Larapinta s dĺžkou 223 km je dobre značená a smeruje z Alice Springs na západ pozdĺž horského pásma MacDonnell, ktoré na niektorých miestach aj pretína. Okrem ďalšej známej turistickej trase na myse Wilsons na juhovýchode krajiny je veľmi populárna aj prímorská trasa prechádzajúca medzi mestami Eden a Mallacoota na hranici štátov Nový Južný Wales a Viktória. Vo vnútri Veľkej útesovej bariéry na ostrove Hinchinbrook pozdĺž časti tropického pobrežia je známa pomerne náročná trasa Thorsborne Trail s dĺžkou 32 km. V západnej Austrálii sa najhodnejšie terény pre pešiu turistiku nachádzajú v národných parkoch Fitzgerald River Coast a Stirling Range na juhu a horskom pásme Hammersley na severe. Najsevernejším v tropickom pásme nachádzajúcim je svetoznámy národný parka Kakadu, kde možné spoznať kultúry Abori-

génov. Pohorie Blue Mountains (Modré vrchy) v blízkosti Sydney ponúkajú tiež niekoľko dlhších turistických trás ako aj možnosti jednodňových peších vychádzok. V najjužnejšom štáte Austrálie vo Viktórii je možné využiť niekoľko trás v rámci pohorí Granpiany a Snežných hôr. Austrália ako kontinent sa nachádza na trekingovej mape sveta najmä vďaka ostrovu ***Tasmánia***. Hlavne jeho juhozápadná časť je známa nádhernými scenériami a divokou prírodou. Pozdĺž južného pobrežia ostrova prechádza veľmi známa a obľúbená trasa South Coast Track s dĺžkou 85 km. Fyzicky najťažšie trasy vedú cez pohorie Arthurs Range s vrcholom Federation Peak (1224 m) a Frenchmans Cap (1446 m). Najznámejšou turistickou trasou ostrova je Overland Track (65 km), ktorá sa najpopulárnejšou trasou celej Austrálie. Zo všetkých ostrovov ***Oceánie*** má najlepšie predpoklady pre rozvoj ***Nový Zéland***. Medzi top trasy patrí 9 turistických trás, z ktorých sú najznámejšie trasa Tongariro (50 km) a Milford Track (53 km). K ďalším patria Routeburn (32 km) a Kepler (60 km) nachádzajúce sa v národnom parku Fiordland. Podobne ako Milford Track aj ony sú veľmi obľúbené a v prípade ich výberu je potrebná včasná rezervácia vstupu do národného parku. Na Severnom ostrove krajiny jedná z trás tvorí okruh vulkánu Mount Taranaki (2518 m). Veľkolepý vzhľad hôr na Južnom ostrove zas dostal označenie Južné Alpy. Trekingové trasy v okolí najvyššieho vrcholu Mount Cook (3754 m) pripomínajú svojim charakterom alpské trasy. Sprístupňujú najzaujímavejšie oblasti pohoria pokryté ľadovcom. Na ***Novej Guinei*** sa vo východnej časti nachádza niekoľko významnejších turistických trás. Veľmi obľúbená je trasa Kokoda (96 km) pretínajúca horský masív Owen Stanley. Oblasť bola preskúmaná v 19. storočí, keď tu bolo objavené zlato a počas II. svetovej vojny v čase japonskej ofenzívy. Ďalšie trasy vedú zaujímavými horskými dedinami obývanými rôznorodým obyvateľstvom. Zaujímavé trasy ponúkajú aj ***Havajské ostrovy***. Na hlavnom ostrove Havaji je možné absolvovať niekoľkodňovú trasu na vrchol sopky Mauna Loa (4169 m), kde je možné zažiť aj nečakávané snehové búrky. Na ostrove Maui sa nachádza slávny kráter Haleakala (3055 m) sprístupnený kvalitne značenou turistickou trasou. Z ďalších ostrovov Pacifiku majú vhodné podmienky na pešiu turistiku ešte ostrovy ***Nová Kaledónia*** a ***Fidži***.

6.3.1.3. Peší turizmus na Slovensku

Na území Slovenska mali na rozvoj pešej turistiky pomerne výrazný vplyv humanisti, o čom svedčí prvá písomne zachytená správa o turistickom výlete kežmarskej hradnej pani Laskej-Koscieleckej s mešťanmi na turičné

sviatky. Podnikli výlet k Zelenému Plesu vo Vysokých Tatrách v júni 1565. Neskôr uskutočnili podobné výlety i Kunish a Praetorius a profesori kežmarského lýcea so svojimi žiakmi. Roku 1596 požiadal prešovský rektor Ján Bocatius Adama Kunisha, aby bol vedúcim ich školského výletu do Tatier.

Prvú známu vrcholovú túru vo Vysokých Tatrách uskutočnil v júni 1615 Dávid Frölich, pravdepodobne na Kežmarský štít (Houdek, Bohuš, 1976). Na tento štít vystúpil v roku 1654 aj Daniel Speer, o čom je zmienka v diele, ktoré sám napísal pod krycím menom Simplicissimus.

Za hlbšie spoznávanie procesov a javov v prírode sa v 17. storočí vyslovil Jan Ámos Komenský. Podľa Komenského bola správna iba taká výchova, ktorá sa prispôsobuje prírode a odvodzuje z nej všetky metódy a prostriedky výchovnej práce. Jeho pedagogický systém sa opieral o princíp prirodzenej metódy, spojený s princípom názornosti: „Ľudí treba učiť múdrosti podľa možností nie z kníh, ale z neba, zeme, dubov a bukov, to jest spoznávať a skúmať veci samé a nielen cudzie pozorovania a svedectvá o veciach prevziať" (citát z jeho diela Veľká didaktika). Nabádal, aby žiaci po skončení štúdia cestovali po vlasti a cudzích krajoch a aby „spoznávali nielen hory, more, krásne stavby v kraji, ale aj mravy a vzdelanosť národov". Tento význam cestovania a spoznávania sveta podčiarkol i viacerými vlastnými cestami. O jeho cestách po Slovensku roku 1650 svedčia pamätné tabule v Púchove a Lednici. Keď učil vo Fulneku, vodil deti na vychádzky do prírody (Khandl, 1999).

Postupom času sa myšlienky záujmového pohybu v prírode a turistiky čoraz viac uplatňovali v školskom i mimoškolskom prostredí a v konaní ľudí. Vplývali na to i nadšené opisy krás prírody. Už v roku 1742 Matej Bel popísal jaskyňu v Zadieli, kúpele Herľany a neskôr aj jaskyňu Silická ľadnica. Juraj Palkovič napísal Ódu na Sinec, P.J. Šafárik ospieval Kráľovu hoľu i Radzim a Ján Kollár zase Tatry, Tokaj, Dunaj i rodnú Fatru. Je známe, že Kollár uskutočnil výlety na Vyšehrad a Znievský hrad a počas štúdií v Nemecku na Draisovom novom vynáleze, na zakúpenom bicykli (Khandl, 1999).

V nasledujúcom 19. storočí priniesol romantizmus hlbší záujem o citový vzťah k prírode a národnej minulosti. Vzrastajúci sociálny a národný útlak spôsobil, že na území Slovenska boli vychádzky do prírody spájané s pozdvihovaním národného povedomia. V septembri 1835 sa uskutočnil prvý vlastenecký výstup na Kriváň z iniciatívy liptovského národovca Gašpara Belopotockého. Z Východnej začali vystupovať deviati a na vrchol sa dostali šiesti. Pamätný bol výlet Štúrovcov v nedeľu 24. apríla 1836 na zrúcaniny hradu Devín, na ktorom k svojim krstným menám prijali ďalšie slovanské. Pokračovala aj tradícia výstupov na Kriváň, keď 16. augusta 1841 po šies-

tich rokoch opäť na jeho vrchol vystúpil Gašpar Belopotocký spoločne s Ľ. Štúrom, J.M. Hurbanom a ďalšími 40 účastníkmi.

S rozvojom a nárastom počtu turistických výletov a vychádzok na území Slovenska sa táto činnosť začala organizovať v podobe turistických spolkov a klubov. Prvou známou turistickou organizáciou v našich podmienkach bol ***Sitniansky klub*** založený okolo roku 1860 v Banskej Štiavnici. V roku 1873 bol založený ***Uhorský karpatský spolok*** s celokrajinskou pôsobnosťou. Sitniansky klub bol k nemu pričlenený v roku 1882. Členovia Sitnianskeho klubu vybudovali množstvo turistických chodníkov a ciest, zriadili turistickú útulňu pri štôlni Gedeón v Hodruši a tu v roku 1874 vyznačkovali prvý turistický chodník na území vtedajšieho Uhorska. Vyznačkovali chodníky k Počúvadlianskemu jazeru, na Sitno a do Sklenných Teplíc. Uhorský karpatský spolok a jeho početné sekcie a ďalšie turistické spolky, napr. ***Modranský turistický spolok***, podporovali rozvoj turistiky, budovali a značkovali turistické chodníky, stavali rozhľadne, vydávali turistické mapy a turistických sprievodcov. V regióne Šariša pôsobila ***Prešovská sekcia*** Uhorského karpatského spolku. Bola založená v októbri 1905 a mala troch zakladajúcich členov a 134 riadnych členov. Cieľom sekcie bolo prehĺbiť vzťah k prírode a propagovať turistiku v iných regiónoch. Členovia Prešovskej sekcie označili červenou značkou viaceré turistické chodníky (napr. okolie Minčola v Čergovských vrchoch, Kamenického a Hanigovského hradu, Lysej, Čergova, Lipoviec, Bardejova a Bardejovských kúpeľov). Turistické výlety členov smerovali do okolia Braniska, Slanských vrchov i Hornádu.

Osobitné postavenie medzi turistický spolkami mal ***Tatranský spolok turistický (TST)***. Turistika vo Vysokých Tatrách sa úspešne rozvíjala, čomu napomohli aj národné výstupy na Kriváň. Tie zblížili turistov – Slovákov, medzi inými aj Miloša Janoška, ktorý si obľúbil turistiku a ako dobrý znalec Tatier vydal prvého slovenského ***Sprievodcu po Tatrách*** (1911). Spoločne s bratom Jurajom sa snažili založiť vlastný turistický spolok, ktorý by bol dobrou základňou pre rozvoj slovenskej organizovanej turistiky. Že nešlo len o symbolický pokus, svedčia „Pravidlá odborov turistiky" vypracované Milošom Janoškom ešte pred I. svetovou vojnou (v roku 1914). K založeniu Tatranského turistického spolku došlo v januári 1919 v Liptovskom Mikuláši. Predsedom TST sa stal Kornel Stodola a za tajomníka bol zvolený Miloš Janoška. Onedlho sa začali formovať skupiny TST okrem Liptovského Mikuláša aj v Ružomberku, Trenčíne, Košiciach, Martine, Žiline a Bratislave. Činnosť sa orientovala na vychádzky a výlety do Tatier (Vysokých i Nízkych) a na výmenu maďarských a nemeckých smeroviek slovenskými smerovka-

mi. Značkovala sa napr. cesta na Poludnicu a na Ďumbier. Ku koncu roku 1919 mal TST 985 členov.

Po vzniku Československa v roku 1918 sa najväčším turistickým spolkom stal ***Klub československých turistov*** (KČST), ku ktorému patrili od roku 1919 aj slovenské odbory. Vtedy nastali v značkovaní turistických trás podstatné zmeny. V oblastiach pôsobnosti KČST sa začali prepájať jednotlivé izolované ostrovčeky siete značkovaných chodníkov a začala sa uplatňovať jednotná metodika značkovania. V roku 1920 bola celková dĺžka značkovaných chodníkov v ČSR okolo 25 tis. km. Slovenská značkárska komisia KČST značkovala chodníky vo Vysokých Tatrách, neskôr v Roháčoch a v okolí Dobšinej. Pásové značkovanie sa zaviedlo prakticky v celom štáte. Na území severných Čiech a Moravy značkovali podľa nemeckých vzorov tvarovými značkami. Sieť značkovaných chodníkov v Československu vďaka obetavej práci značkárov a podpory verejnosti stále narastala a v roku 1938 dosiahla celkovú dĺžku okolo 40 tis. km. Po rozbití ČSR (1938) bola sieť značkovaných chodníkov narušená a čiastočne zničená. Na Slovensku vznikol ***Klub slovenských turistov*** (KSTL), ktorý sa snažil pokračovať v turistickej a značkárskej činnosti, ale vojnové roky zapríčinili postupné zhoršovanie stavu značkovania turistických chodníkov.

Po II. svetovej vojne pokračoval KSTL vo výstavbe a značkovaní chodníkov, ale pozitívny vývoj sa zastavil a mala sa obnoviť činnosť KČST. Bolo prijaté rozhodnutie (1948), že v Československu bude jednotná telovýchovná organizácia Sokol (JTO Sokol), do ktorej sa včlenia všetky športové, telovýchovné a turistické spolky a organizácie. Začali vznikať turistické oddiely telovýchovnej jednoty (TJ) Sokol, ktoré v rámci možností pokračovali v značkovaní turistických chodníkov. Turistika sa však dostala na okraj záujmu profesionálnych pracovníkov telovýchovy a dobrovoľní funkcionári turistiky stratili záujem o túto činnosť, pretože celá materiálno-technická základňa im bola násilne odobratá. Nastala stagnácia turistiky a zhoršenie stavu značkovania na území Slovenska. No vďaka cieľavedomej činnosti odborov turistiky, vyškoleniu cvičiteľov a inštruktorov a zabezpečovaniu rôznych lákavých turistických podujatí začala rásť členská základňa. Značkované chodníky sa vybavovali informačnými objektmi – smerovníkmi so smerovkami a tabuľkami miestneho názvu a na vhodných miestach sa umiestňovali turistické vývesné mapy.

Po zániku ČSZTV v roku 1990 prešlo značkovanie pod gesciu ***Klubu slovenských turistov***, ktorý sa vyhlásil za nasledovníka KSTL a prevzal agendu. V súčasnosti patrí značkovanie na Slovensku s vyše 130-ročnou históriou medzi popredné systémy značkovania v Európe. Mnohé európske štáty nap-

riek tomu, že majú rozvinutejší turistický ruch, nemajú také prepracované usmernenie jednotného značkovania na celom území štátu. Značkované chodníky na Slovensku tvoria ucelenú sieť s celkovou dĺžkou viac ako 14 tis. km (spracované podľa KTS, 2013).

Valúch a kol. (2014) uvádza, že v roku 2014 poriadal Klub slovenských turistov a jeho regionálne pobočky na celom Slovensku celkovo 270 podujatí v rámci pešej turistiky.

Turistické výstupy sa konajú počas celého roka, no najviac je počas letných mesiacov. Vyvrcholením turistickej sezóny sú každoročne Celoslovenské zrazy Klubu slovenských turistov, ktoré sa organizujú pravidelne od roku 1954. Prvý ročník sa organizoval v roku 1954 na Donovaloch s účasťou 300 turistov. V roku 2014 sa miestom 61. Celoslovenského zrazu stal Trebišov a jeho okolie. Počet účastníkov týchto zrazov výrazne kolísal. Najviac turistov bolo v rámci nasledujúcich zrazov: Tále (1965) – 12700 turistov, Podlesok (1976) – 8080, Lúky pod Žihľavníkom – Trenčín (1971) – 7800, Bystrá dolina – Banská Bystrica (1959) – 6000, Lúky pod Sivcom – Košice (1973) – 5800, Dierová – Dolný Kubín (1972) – 5106, Rajecké Teplice (1988) – 5100, Podbanské (1956) – 5000, Duchonka (1966) – 5000, Šugov – Košice (1967) – 5000. Najmenej účastníkov bolo v rokoch 1955 (300 turistov), 1960 (300), 2002 (550) a 1957 (800). V ostaných dvadsiatich rokoch po vzniku samostatného Slovenska sa počty účastníkov v rámci celoslovenských zrazov pohybujú rádovo od 1000 do 3000 turistov (spracované podľa Khandl, 2004).

Jednou z najdôležitejších činností Klubu slovenských turistov a všetkých jeho predchodcov bolo a je ***značenie turistických trás***. Pri každej regionálnej rade KST pracuje značkárska komisia, ktorá organizuje a zabezpečuje značkovanie v danej oblasti. Ide o veľmi dôležitú činnosť, pretože značené turistické chodníky sprístupňujú najzachovalejšie a prírodne najcennejšie oblasti Slovenska, ktoré sú chránené podľa zákona č. 543/2002 Zb. o ochrane prírody a krajiny. Značkované turistické chodníky usmerňujú pohyb turistov v týchto chránených územiach a tým prispievajú významnou mierou k ochrane prírody. Usmerňujú turistu tak, aby čo najmenej rušil zver, aby chaotickým pohybom alebo blúdením neničil rastlinstvo a minimalizoval svoj vplyv na okolitú prírodu.

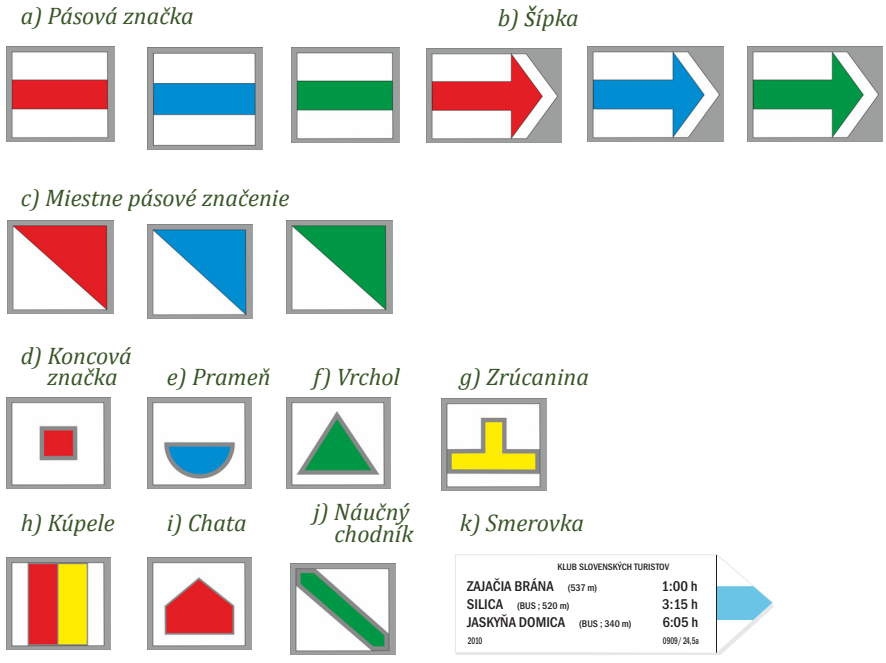
Na území Slovenska sa značkované chodníky začínajú objavovať od konca 19. storočia. Začiatky značkovania však možno charakterizovať roztrieštenosťou a nejednotnosťou značenia. Každý spolok používal vo svojom okolí vlastné značky. Hoci na našom území prevládala pásová značka, nevznikla súvislá sieť značkovaných chodníkov. Až postupným rozvojom organizova-

ného prístupu k tejto problematike dochádza k zjednoteniu prístupov a systematizácii značkárskych aktivít.

V súčasnom období problematiku turistického značenie na Slovensku upravuje štátna norma ***STN 01 8025 – Turistické značenie***, ktorá okrem iného presne určuje druhy značiek, ich tvar a veľkosť, farbu, technické vyhotovenie a spôsob ich umiestňovania.

Turistické značené trasy (TZT) na Slovensku sú značené pásovými značkami. Výnimkou sú náučné chodníky a trasy miestneho značenia. Červenou farbou sa označujú diaľkové a najvýznamnejšie trasy, zelená príp. modrá je určená na lokálne trasy a žltá najmä na kratšie spojky. ***Pásová značka*** je štvorcová s rozmermi 100 x 100 mm. Pri pešej turistike sa značenie skladá z troch vodorovných pásov. Prostredný pás (červený, modrý, zelený alebo žltý) určuje vedúcu farbu značenej trasy. Oba krajné sú biele a majú za úlohu zviditeľňovať značku. Na výrazné zmeny smeru na značených trasách upozorňujú ***šípky*** smerujúce doľava alebo doprava (brázok 31 a, b). Kratšie vychádzkové trasy v okolí miest, významných turistických stredísk, autokempingov, motelov a pod. sa značkujú miestnymi značkami. Majú rovnakú veľkosť ako pásové značky. Farebný trojuholník má jednu zo štyroch vedúcich farieb. Aj miestne značenie používa pri náhlej zmene smeru trasy šípky (brázok 31 c). K ďalším značkám patria ***koncová značka*** označujúca začiatok a koniec značenej trasy ako aj koniec každej odbočky od priebežne značenej trasy, ***značka k prameňu resp. studničke*** vyznačujúca odbočku k prameňu alebo k studničke. Vyznačkovanie odbočky nezaručuje zdravotnú nezávadnosť vody! Ďalšou značkou je ***značka k miestu s rozhľadom, k vrcholu***, ktorá vyznačuje odbočku s rozhľadom alebo k vrcholu. K zrúcanine hradu alebo zámku dovedie ***značka k zrúcanine*** a poznáme tiež ***značku k inému objektu***, ktorý je turisticky významným. K uvedeným značkám patria ešte ***kúpeľná značka*** *a* ***značka k chate***, príp. k prístrešku. Poslednou *je* ***značka náučného chodníka***, ktorá sa na súvislé značkovanie trasy používa len výnimočne. Farebná pás tejto značky je zelený (brázok 31 d-j).

Smerovky umiestnené na trase informujú o garantovi a správcovi značenia, o cieľoch na trase a časoch potrebných na ich dosiahnutie (brázok 31 k). Smerovka je umiestnená na kovovom smerovníku, podobne ako tabuľa miestneho názvu. V prvom riadku sa uvádza najbližší, v poslednom riadku najvzdialenejší cieľ. Údaje dopĺňa rok výroby smerovky a číslo trasy, pričom pod lomítkom sa uvádza kilometer, na ktorom sa smerovka nachádza. Všímanie si tohto údaju umožňuje spočítať si na trase absolvované kilometre.

Obrázok 31
Turistické značenie na Slovensku
Zdroj: STN 01 8025

Východiskami turistických značkovaných trás sú najčastejšie železničné alebo autobusové stanice, prípadne zastávky verejnej hromadnej dopravy. Značky sú umiestnené na stromoch, stĺpoch a objektoch (napr. na skalách) vo výške očí. Na väčších holinách a lúkach sú umiestnené kovové koly s pásovými značkami. Pod miestom odbočenia býva umiestnená šípka a správnosť pokračovania býva za odbočkou potvrdená pásovou značkou. Aj na výrazných cestách bez odbočiek by mali byť značky umiestnené najviac 250 m od seba. Je vhodné občas sa obzrieť a skontrolovať si správnosť trasy aj podľa značiek umiestnených v opačnom smere. Je potrebné pamätať, že v období so snehovou pokrývkou môže byť značka zakrytá. Odporúča sa so sebou nosiť turistickú mapu a buzolu a naučiť sa čítať mapu, pretože niekde môže značka chýbať, či už pod vplyvom kalamity, vandalizmu alebo vyrúbaním stromu. Turistické značky sú chránené podľa zákona o priestupkoch (Turistický atlas Slovensko, 2006).

Podľa vyššie uvedených informácií má Slovensko dobre prepracovanú metodiku značenia turistických trás, čo sa odzrkadľuje aj v kvalite a organizácii pešej turistiky u nás. Avšak jednotlivé slovenské regióny majú rôzne

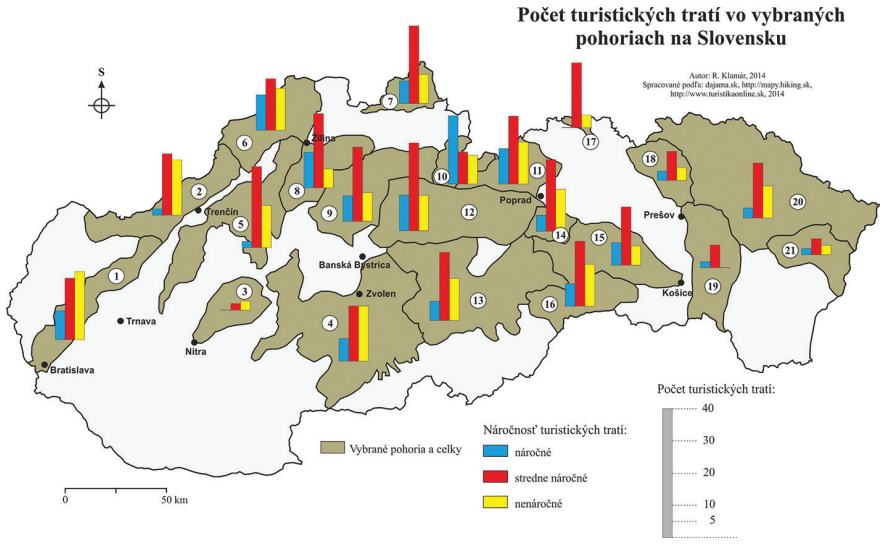
predpoklady a potenciál pre jej rozvoj. Podľa Regionalizácie cestovného ruchu v Slovenskej republike (2005), medzi najperspektívnejšie regióny z pohľadu rozvoja tejto formy turizmu patria nasledujúce (tabuľka 15):

Potenciál	STREDNODOBÝ HORIZONT	DLHODOBÝ HORIZONT
Vysoký	Turčiansky, Oravský, Liptovský, Horehronský, Tatranský, Spišský, Severopovažský	Severopovažský, Turčiansky, Oravský, Liptovský, Horehronský, Pohronský, Tatranský, Spišský
Dobrý	Gemerský, Pohronský, Košický, Šarišský	Bratislavský, Strednopovažský, Hornonitriansky, Gemerský, Košický, Šarišský, Hornozemplínsky
Priemerný	Bratislavský, Strednopovážsky	Záhorský, Dolnopovážsky, Ipeľský, Nitriansky, Dolnozemplínsky
Základný	Podunajský, Záhorský, Nitriansky, Dolnopovážsky, Hornonitriansky, Ipeľský, Hornozemplínsky	Podunajský

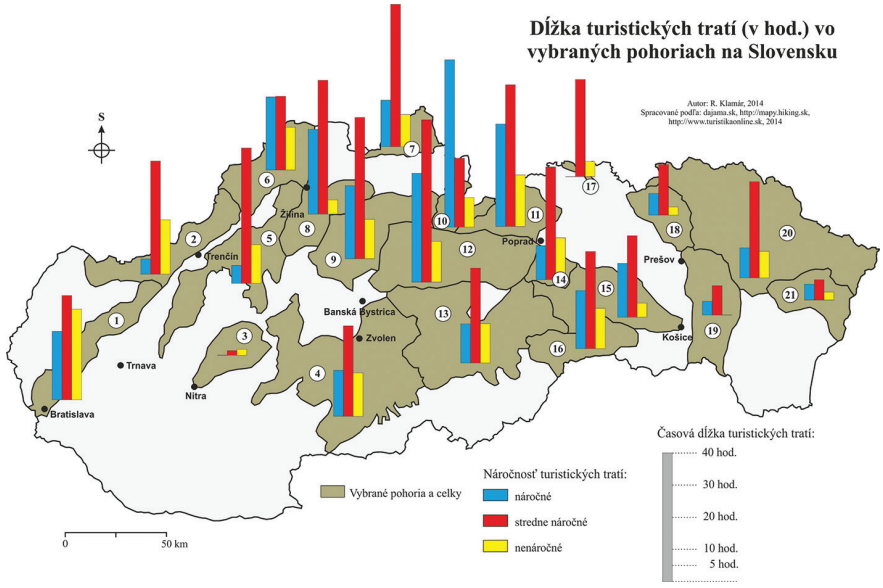
Tabuľka 15
Potenciál najdôležitejších regiónov CR pre rozvoj pešej turistiky
Zdroj: upravené podľa Regionalizácia cestovného ruchu v Slovenskej republike (2005)

Medzi regiónmi cestovného ruchu majú najvýznamnejšie postavenie z hľadiska rozvoja pešej turistiky Tatranský región CR, Spišský región CR, Liptovský región CR, Oravský región CR, Horehronský región CR a Severopovažský región CR. Podľa počtu regiónov CR nachádzajúcich sa v kategóriách s vysokým a dobrým potenciálom je zrejmé, že táto forma cestovného ruchu má v rámci Slovenska nadpriemerný potenciál rozvoja v porovnaní s ostatnými formami CR.

Tieto skutočnosti sa odzrkadľujú aj v počte a dĺžke turistických trás v jednotlivých pohoriach lokalizovaných v rámci regiónov CR. Najviac čo do počtu, dĺžky i obtiažnosti je turistických trás v našich najvyšších pohoriach a to Tatrách, Nízkych Tatrách, Veľkej Fatre, Malej Fatre a Javorníkoch. K týmto uvedeným pohoriam sa primkýnajú aj ďalšie významné pohoria Slovenska, avšak počet a dĺžka náročných trás je v ich prípade nižšia. Ide o menej exponované terény (s výnimkou niektorých častí krasových formácií), kde prevládajú skôr stredne náročné a nenáročné turistické trasy. Všeobecne však platí, že každý región Slovenska a jeho zaujímavé lokality sú na dobrej úrovni sprístupnené sieťou značkovaných trás a chodníkov, ktorá sa podľa možností pravidelne obnovuje.

Obrázok 32
Počet turistických tratí vo vybraných pohoriach na Slovensku

Obrázok 33
Dĺžka turistických tratí (v hod.) vo vybraných pohoriach na Slovensku

Najznámejšou značenou turistickou trasou na Slovensku je turistická magistrála s názvom ***Cesta hrdinov Slovenského národného povstania***. Začína sa na severovýchode krajiny v ***Dukliansko priesmyku*** a končí na ***Bradle***. Odtiaľ pokračuje na ***Devín*** pri Bratislave ako ***Štefánikova magistrála***. Prechádza najdôležitejšími miestami Slovenska, ktoré zohrali dôležitú úlohu počas SNP a oslobodzovania Slovenska v rokoch 1944 a 1945. Celková dĺžka je 751,1 km a trvá podľa dĺžky jednotlivých úsekov 205 hodín, resp. 25 – 28 dní. Celá magistrála je značená červeným turistickým značením a tvorí kostru turistickej siete na Slovensku, na ktorú nadväzujú ostatné turistické trasy.

Cesta hrdinov SNP **RÁMČEK 24**

Spracoval: R. Klamár
Zdroj: www.cestasnp.sk, 2014

Najznámejšia turistická magistrála na Slovensku ***Cesta hrdinov SNP*** v rámci svojej trasy prechádza 235 lokalitami, pričom nejde iba o horské oblasti, ale aj kotliny a sídla. Názvy jednotlivých lokalít sú zoradené od Dukliankeho priesmyku, cez Bradlo až k Devínu pri Bratislave. Celá trasa je pre prehľadnosť rozdelená do štyroch častí: Dukliansky priesmyk – sedlo Kruhová, sedlo Kruhová – Žiare, Žiare – Pod ostrým kameňom a Pod ostrým kameňom – Devín, hrad. Nasledujúca mapa približuje priestorový priebeh uvedenej turistickej magistrály.
Zdroj: Cesta SNP (2014)

Turistická magistrála (Cesta hrdinov SNP) prechádza od západu na východ takmer celým územím Slovenska. Predstavuje základnú kostru našej turistickej siete, na ktorú sa napájajú jednotlivé regionálne turistické trasy a sprístupňujú návštevníkom zaujímavé lokality v rámci slovenských regiónov. Celkový počet turistických trás na Slovensku sa priebežne mení. Nie-

ktoré sú menej navštevované a opomínané, niektoré sú pravidelne navštevované a iné sú v štádiu vzniku a značkovania. Nie je možné, aby boli všetky turistické trasy na Slovensku bližšie charakterizované. Preto sa v ďalšom texte sústredila pozornosť na výber 20 najzaujímavejších z nich. Ich výber a popis vychádza z práce Kollára (2012). Ako aj sám uvedený autor uvádza, ide o subjektívny výber a každý má pravdepodobne svoje vlastné top lokality. Výber padol na okruhy z toho dôvodu, že súčasný trend je prichádzať k východiskovému bodu trasy autom a teda je potrebné sa k tomuto bodu aj vrátiť.

Prvou je turistická trasa na ***Záruby*** **a** ***Smolenickým krasom***. Nachádza sa v severnej časti pohoria Malé Karpaty. Východiskovým a cieľovým bodom sú Smolenice (zástavka SAD). Celková dĺžka trasy je 23,5 km (6 ½ hod.). Profil trasy zaznamenáva celkové stúpanie 1030 m a prevýšenie medzi najvyšším a najnižším bodom na úrovni 542 m. Časový rozvrh trasy je nasledujúci: Smolenice »15 min.» Smolenice-rázcestie »15 min.» Smolenický zámok »60 min.» Čertov žľab »15 min.» Záruby-sedlo »45 min.» Brezinky-rázcestie »45 min.» Ostrý Kameň »45 min.» Záruby »15 min.» Záruby-sedlo »15 min.» Čertov žľab »15 min.» Rázcestie nad Vlčiarňou »30 min.» Jahodník »45 min.» Vlčiareň »30 min.» Smolenice.

Druhou trasou je trasa ***Súľovskými skalami***. Je lokalizovaná v Súľovských vrchoch s východiskovým bodom v Súľove. Celková dĺžka je 16,5 km, resp. 8 hod. Celkové stúpanie má hodnotu 891 m a prevýšenie 462 m. Trasa prechádza nasledujúcimi lokalitami: Súľov »45 min.» Gotická brána »30 min.» Hrad Súľov »45 min.» Lúka pod Súľovským hradom »30 min.» Sedlo pod Bradou »30 min.» vyhliadka pri Brade »30 min.» Roháč-Čiakov »15 min.» Roháč »30 min.» Roháčske sedlo »60 min.» Kečka »90 min.» Patúch »75 min.» Súľov.

Treťou je trasa na ***Sitno***, ktorá je súčasťou Štiavnických vrchov. Začiatok trasy sa nachádza v meste Banská Štiavnica. Celá trasa má dĺžku 21 km (5 ¼ hod.) so stúpaním 812 m a prevýšením 509 m. Trasa prechádza týmito lokalitami: Banská Štiavnica »30 min.» Klinger »45 min.» Štiavnické Bane »15 min.» Evičkino jazero »30 min.» Pod Pinkovým vrchom »15 min.» Krížna »45 min.» Tatarská lúka »15 min.» Sitno »15 min.» hrad Sitno »15 min.» Vlčia jama »30 min.» Ilija »60 min.» Banská Štiavnica.

Štvrtým okruhom je trasa ***Blatnickou*** a ***Gaderskou dolinou*** vo Veľkej Fatre. Popisovaná trasa má dĺžku 35 km (10 hod.), stúpanie 1456 m a prevýšenie 1092 m. Prechádza lokalitami: Blatnica »60 min.» Juriášová dolina »180 min.» Kráľová studňa »45 min.» Krížna »45 min.» Ostredok »75 min.» Drobkov »75 min.» Druhá horáreň »75 min.» Prvá horáreň »75 min.» Blatnica.

Piatou v poradí je okruh smerom na **Veľký (fatranský) Kriváň**. Uvedená trasa s celkovým stúpaním 1333 m a prevýšením 1095 m má dĺžku 13 km (7 hod.). Časový rozvrh je nasledujúci: Vrátna »15 min.» Chata Vrátna »75 min.» Snilovské sedlo »60 min.» Veľký Kriváň »30 min.» Bublen »15 min.» Chrapáky »90 min.» Baraniarky »30 min.» Príslop »45 min.» Starý dvor »30 min.» Vrátna.

Ďalšou trasou je trasa na **Veľký Rozsutec** v Malej Fatre s dĺžkou 15 km (8 ¼ hod.), stúpaním 1732 m a prevýšením 985 m. Lokality na trase: Štefanová »30 min.» Podždiar »90 min.» Medzirozsutce »75 min.» Veľký Rozsutec »60 min.» Medziholie »75 min.» Stoh »75 min.» Poludňový grúň »75 min.» Chata na grúni »75 min.» Štefanová.

Nasledujúcou trasou je trasa na ***Babiu Horu*** v Oravských Beskydách. Trasa má spolu 19 km (7 hod.) a je potrebné počítať so stúpaním 1134 m a prevýšením 973 m. Nachádzajú sa tu tieto zastávky: Slaná voda »45 min.» Hviezdoslavova hôrareň »165 min.» Babia hora »30 min.» Brána »30 min.» Malá Babia hora »60 min.» Borsučie »45 min.» Pod Borkom »15 min.» Vonžovec »30 min.» Slaná voda.

Ďalšou je trasa na ***Veľký Choč*** s dĺžkou 16 km (5 ¾ hod.), stúpaním 1103 m, prevýšením 1086 m, nachádzajúca sa v Chočských vrchoch. Priebeh trasy: Jasenová »45 min.» Zábralie »60 min.» Drapáč »75 min.» Veľký Choč »45 min.» Stredná poľana »15 min.» Drapáč »30 min.» Vŕšok »45 min.» Vyšný Kubín »30 min.» Jasenová.

Deviatou v poradí je trasa ***Prosieckou*** a ***Kvačianskou dolinou*** v Chočských vrchoch. Trasa s prevýšením 770 m a stúpaním 1252 m má celkovú dĺžku 23 km, resp. 7 ½ hod. Prechádza lokalitami: Prosiek »15 min.» ústie Prosieckej doliny »15 min.» Vráta »45 min.» Vidová »30 min.» Svorad »90 min.» Prosečné »45 min.» Ostruhy »60 min.» Dolina Borovianky »15 min.» Oblazy »45 min.» Kvačany »90 min.» Prosiek.

Prvú polovicu trás uzatvára trasa v Západných Tatrách na ***Roháče*** s dĺžkou 21,5 km (9 ½ hod.), stúpaním 1715 m a prevýšením 1088 m. časový rozvrh trasy je nasledovný: Chata Zverovka »75 min.» Rázcestie v Zadnej Látanej doline »45 min.» Zábrať »30 min.» Rákoň »45 min.» Volovec »15 min.» Jamnícke sedlo »75 min.» Ostrý Roháč »60 min.» Plačlivé »30 min.» Smutné sedlo »60 min.» rázc. v Smutnej doline »30 min.» Roháčské plesá »30 min.» Roháčsky vodopád »30 min.» Adamcuľa »45 min.» Chata Zverovka.

Nasleduje trasa na ***Kriváň*** v západnej časti Vysokých Tatier. Má celkovú dĺžku 14,5 km (6 ½ hod.) so stúpaním 1405 m a prevýšením 1353 m. Prechádza týmito lokalitami: Tri studničky »150 min.» rázc. pod Kriváňom

»30 min.» Kriváň »30 min.» rázc. pod Kriváňom »90 min.» Jamské pleso »90 min.» Tri studničky.

Ďalším okruhom je trasa ***Mlynickou*** a ***Furkotskou dolinou*** v blízkosti Kriváňa. Má dĺžku 13 km (7 ¾ hod.), prevýšenie 945 m a stúpanie 1059 m. Priebeh trasy: Štrbské Pleso »105 min.» Vodopád Skok »120 min.» Bystrá lávka »120 min.» rázc. vo Furkotskej doline »15 min.» Chata pod Soliskom »105 min.» Štrbské Pleso.

Nasledujúcou trasou je trasa na ***Rysy*** vo Vysokých Tatrách. Celá trasa má dĺžku 25 km (8 ½ hod.) s prevýšením 1253 m a stúpaním 1404 m. Prechádza lokalitami: Štrbské Pleso »105 min.» Rázc. pod Žabím potokom »105 min.» Chata pod Rysmi »15 min.» Váha »45 min.» Rysy »45 min.» Chata pod Rysmi »105 min.» rázc. pod Žabím potokom »15 min.» Popradské pleso »15 min.» Symbolický cintorín »60 min.» Popradské pleso »30 min.» Štrbské pleso.

Štrnástou je trasa ***Malou*** a ***Veľkou Studenou dolinou*** vo Vysokých Tatrách s dĺžkou 24,5 km (9 ½ hod.) so stúpaním 1590 m a prevýšením 1342 m. Priebeh: Starý Smokovec »45 min.» Hrebienok »45 min.» Zamkovského chata »120 min.» Téryho chata »90 min.» Priečne sedlo »90 min.» Zbojnícka chata »120 min.» Rainerova chata »30 min.» Hrebienok »30 min.» Starý Smokovec.

Nasleduje trasa na ***Kráľovu hoľu*** v Nízkych Tatrách. Svojou dĺžkou 35 km (9 ¾ hod.) patrí medzi najdlhšie na Slovensku. Má prevýšenie 1039 m a stúpanie 1371 m. Prechádza nasledujúcimi zástavkami: Liptovská Teplička »30 min.» Výpad »75 min.» Veľký Brunov »60 min.» Záturňa »75 min.» Prameň Čierneho Váhu »45 min.» Kráľova hoľa »75 min.» Orlová »45 min.» Ždiarske sedlo »60 min.» Staníkovo »90 min.» Výpad »30 min.» Liptovská Teplička.

Ďalším okruhom je okruh Nízkymi Tatrami na ***Ďumbier*** a ***Chopok*** s dĺžkou 21 km (9 ½ hod.), stúpaním 1345 m a prevýšením 1099 m. Trasa prechádza lokalitami: Jasná »60 min.» Tri vody »90 min.» Sedlo Poľany »75 min.» Dereše »45 min.» Chopok »60 min.» Demänovské sedlo »45 min.» Krúpové sedlo »45 min.» Ďumbier »30 min.» Krúpové sedlo »45 min.» Rázc. v Širokej doline »45 min.» Pod Krčahom »30 min.» Lúčky.

V poradí sedemnásta trasa smeruje na ***Tomášovský výhľad*** a ***Kláštorisko*** v Slovenskom raji s prevýšením 349 m, stúpaním 745 m a celkovou dĺžkou 17 km (5 ¼ hod.). Ide o nasledujúce lokality na trase: Čingov »15 min.» Ďurkovec »45 min.» Tomášovský výhľad »45 min.» Letanovský mlyn »60 min.» Kláštorská roklina »60 min.» Kláštorisko »60 min.» Biely potok-ústie »30 min.» Čingov.

Osemnástym okruhom je trasa na ***Muránsku Planinu*** s dĺžkou 27,5 km (7 ¾ hod.), prevýšením 906 m a stúpaním 1218 m. Na trase sú lokalizované tieto zastávky: Muráň »90 min.» Hrdzavá dolina »90 min.» Nižná Kľaková »75 min.» Studňa-hájovňa »45 min.» Maretkina-hájovňa »45 min.» Veľká Lúka-Piesky »30 min.» Hrad Muráň-hájovňa »15 min.» Hrad Muráň »15 min.» Hrad Muráň-hájovňa »60 min.» Muráň.

Predposledným okruhom je trasa ***Zádielskou tiesňavou*** a ***planinou*** v Slovenskom krase s dĺžkou 23 km (6 hod.), prevýšením 610 m a stúpaním 1065 m. Trasa vedie nasledujúcimi lokalitami: Zádiel »75 min.» Zádielska dolina-horáreň »75 min.» Bezvody »45 min.» Na Skale »60 min.» Turniansky hrad »105 min.» Zádiel.

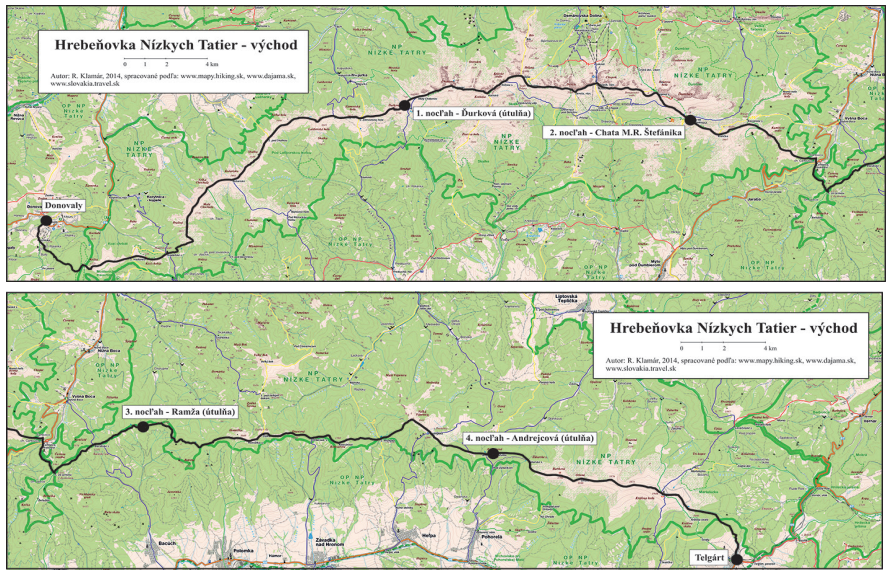
Posledným okruhom je trasa na ***Kremenec*** v Bukovských vrchoch. Trasa má stúpanie 1181 m, prevýšenie 798 m a dĺžku 21 km (7 hod.). Prechádza týmito lokalitami: Nová Sedlica »45 min.» Pod Kýčerou »60 min.» Temný vŕšok »30 min.» Stužická rieka »75 min.» Kremenec »75 min.» Čierťaž »15 min.» Lúky pod Príkrym »60 min.» Pod Príkrym »30 min.» Nová Sedlica.

K uvedeným 20 okruhom boli ešte pre svoju špecifickosť, obľúbenosť, ale i náročnosť priradené hrebeňové túry resp. hrebeňovky. Tie prechádzajú vrcholovými časťami všetkých významných slovenských pohorí. Pri ich bližšej charakteristike sa vychádzalo z práce Trstenského, Kollára, Mizla (2013), v ktorej autori priblížili 19 najznámejších hrebeňových trás na Slovensku. V rámci popisu sú trasy rozdelené na jednotlivé dni, keďže hrebeňovky predstavujú dlhšie turistické trasy. Každý deň je bližšie charakterizovaný dĺžkou trasy v km i hod. a prevýšením.

Prvou trasou je trasa hrebeňom ***Malých Karpát*** – 1. deň (Bratislava – Pezinská Baba, dĺžka je 27 km, 7 ½ hod., prevýšenie 355 m), 2. deň (Pezinská Baba – Plavecký Mikuláš, 31 km, 10 hod., 495 m), 3. deň (Plavecký Mikuláš – Dobrá Voda, 31 km, 9 ¼ hod., 519 m). Druhou trasou je hrebeňovka ***Bielych Karpát*** – 1. deň (Vrbovce – Veľká Javorina, 37 km, 8 ¾ hod., 653 m), 2. deň (Veľká Javorina – Mikulčin vrch, 20 km, 5 hod., 549 m), 3. deň (Mikulčin vrch – Trenčín, 23 km, 3 ¾ hod., 564 m). Ďalšou trasou je hrebeňom ***Považského Inovca*** – 1. deň (Piešťany – Bezovec, 28 km, 7 ½ hod., 586 m), 2. deň (Bezovec – Mníchova Lehota, 26 km, 8 hod., 687 m). Dvojdňovou je aj hrebeňovka ***Strážovskými vrchmi*** – 1. deň (Trenčín – Horná Poruba, 28 km, 8 ¼ hod., 488 m), 2. deň (Horná Poruba – Čičmany, 28 km, 9 ¼ hod., 811 m). K jedným z najkratších hrebeňoviek patrí aj jednodňová hrebeňovka ***Tríbeča*** (Dražovce – Zlatno, 37 km, 10 ¾ hod., 682 m). Podobný charakter má aj hrebeňovka pohorím ***Vtáčnik*** (Veľké Pole – Vtáčnik – Handlová, 34 km, 10 ½ hod., 926 m). Stredne dlhou dvojdňovou je hrebeňovka ***Javorníkmi*** – 1. deň (Čertov

– Semeteš, 33 km, 9 ¾ hod., 556 m), 2. deň (Semeteš – Čadca, 31 km, 8 ½ hod., 496 m). Nasledujúcou trasou je trasa hrebeňom ***Oravských Beskýd*** – 1. deň (Novoť – Hala Miziowa, 21 km, 7 hod., 805 m), 2. deň (Hala Miziowa – Markowe Szczawiny, 26 km, 7 ¾ hod., 466 m), 3. deň (Markowe Szczawiny – Zubrzyca Górna, 15 km, 5 ¼ hod., 1013 m). Ďalšou trasou je hrebeňovka ***Malej Fatry*** – 1. deň (Zázrivá – Chata pod Chlebom, 21,5 km, 10 hod., 1047 m), 2. deň (Chata pod Chlebom – Strečno, 21 km, 7 ¼ hod., 1349 m). V tesnom susedstve sa nachádza ďalšia hrebeňovka a to pohorím ***Veľká Fatra*** – 1. deň (Staré Hory – Chata pod Borišovom, 18 km, 7 hod., 1112 m), 2. deň (Chata pod Borišovom – Ružomberok, 30 km, 9 ¼ hod., 1092 m). K dĺžkovo kratším patrí jednodňová hrebeňovka ***Kremnickými vrchmi*** (Kordíky – Kremnica, 20 km, 6 ¾ hod., 742 m). Jednodňovou je aj hrebeňovka pohorím ***Poľana*** (Strelníky – Detva, 30 km, 8 ¾ hod., 1042 m). Aj nasledujúca hrebeňovka ***Západnými Tatrami*** patrí medzi kratšie, no o to náročnejšie (Sedlo pod Bielou skalou – Žiarska chata, 20 km, 10 hod., 1238 m). Pomerne nenáročnou trasou v porovnaní s ostatnými je hrebeňovka ***Pienin*** (Litmanová – Chata Pieniny, 19 km, 6 ¾ hod., 580 m). Nasledujúcou je jednodňová trasa prechádzajúca hrebeňom ***Čergova*** (Lysá – Kyjov, 30 km, 8 ¾ hod., 484 m). Hrebeňovka ***Slovenských Rudohorím*** patrí k najdlhším na Slovensku – 1. deň (Tlstý javor – Zbojská, 27 km, 7 ¾ hod., 613 m), 2. deň (Zbojská – Nižná Kľaková, 16 km, 5 ¾ hod., 714 m), 3. deň (Nižná Kľaková – Predná hora, 22 km, 6 ¼ hod., 540 m), 4. deň (Predná hora – Čuntava, 28 km, 8 hod., 766 m), 5. deň (Čuntava – Suľová, 28 km, 8 hod., 300 m), 6. deň (Suľová – Volovec, 13 km, 4 hod., 383 m), 7. deň (Volovec – Štós, 30 km, 8 ½ hod., 668 m). Trasa hrebeňovky ***Braniskom*** a ***Bachurňou*** je iba jednodňová, no o to je náročnejšia (Vojkovce – Sabinov, 44 km, 13 hod., 879 m). Predposlednou, no nie významom, je dvojdňová trasa hrebeňom ***Polonín*** – 1. deň (Osadné – Roztoki Górne, 24 km, 6 ½ hod., 621 m), 2. deň (Roztoki Górne – Nové Sedlica, 35 km, 10 ¾ hod., 817 m).

Poslednou hrebeňovou trasou je naša pravdepodobne najkrajšia hrebeňovka ***Nízkych Tatier*** s celkovou dĺžkou 97 km začínajúca v Donovaloch a končiaca v Telgárte. Je pre názornosť prezentovaná aj s mapou celej trasy, profilmi a bližšími popismi všetkých 5 dní potrebných na jej absolvovanie. Informácie k tejto hrebeňovej trase boli čerpané zo zdrojov Dajama (2014) a Slovakia Travel (2014).

Obrázok 34
Hrebeňovka Nízkych Tatier - priebeh
Zdroj: Dajama (2014); Slovakia Travel (2014)

1. deň (Donovaly - Kečka - Kozí chrbát - Hiadeľské sedlo - Veľká Chochuľa - Sedlo pod Skalkou - Latiborská hoľa - Zámostská hoľa - Ďurková - útulňa pod Sedlom Ďurkovej, 26 km, 10 ½ hod., 773 m). *Opis trasy*: Náročná a dlhá vysokohorská túra s veľkým prevýšením. Na cestu sa treba vydať hneď na svitaní. Po namáhavom výstupe z Hiadeľského sedla na hrebeň Prašivej si profil udržiava nadobudnutú nadmorskú výšku, ktorá iba v jednom sedle klesá pod 1500 m. Orientácia je väčšinou jednoduchá. Na trase nie sú vhodné podmienky na núdzový úkryt a chýbajú aj možnosti na doplnenie zásob. Posledná možnosť načerpania vody je povyše Hiadeľského sedla, potom až v cieli pri útulni pod Sedlom Ďurkovej. K tejto obnovenej turistickej útulni na južnej strane hlavného hrebeňa sa možno dostať len pešo. Nocľah je možný vo vlastnom spacom vaku.

Obrázok 35
1. deň: Donovaly - útulňa pod Sedlom Ďurkovej
Zdroj: Dajama (2014), Slovakia Travel (2014)

2. deň (Útulňa pod Sedlom Ďurkovej - Chabenec - Kotliská - Poľana - Dereše - Chopok - Krúpova hoľa - Ďumbier - pod Krúpovou hoľou - Chata gen. M. R. Štefánika, 18,5 km, 8 ¾ hod., 403 m). *Opis trasy*: Náročná celodenná vysokohorská túra, ktorej náročnosť zvyšuje skôr dĺžka ako prevýšenie. Na cestu sa treba vydať hneď na svitaní, pretože sa celý deň strávi vo vysokohorskom prostredí. Celkový výdaj energie znásobuje nepriaznivé počasie a zlá viditeľnosť, čo na hrebeni býva pomerne často. Jediným bodom na trase, ktorý poskytuje možnosť núdzového ubytovania je Kamenná chata pod Chopkom. Trasy prípadného zostupu z hlavného hrebeňa sú na úseku medzi Chabencom a Poľanou veľmi dlhé.

Obrázok 36
2. deň: Útulňa pod Sedlom Ďurkovej - Chata gen. M. R. Štefánika
Zdroj: Dajama (2014); Slovakia Travel (2014)

3. deň (Chata gen. M. R. Štefánika - Králička - Kumštové sedlo - Rovienky - Čertovica - Sedlo za Lenivou - Bacúšske sedlo - útulňa Ramža, 16 km, 5 hod., 569 m). *Opis trasy*: Stredne náročná vysokohorská túra s menším prevýšením. V rámci celej hrebeňovej trasy ju možno považovať za pomerne ľahký a oddychový úsek. Na Čertovici je možnosť občerstvenia a doplnenia zásob. Tretia časť hrebeňovej trasy sa končí pri turistickej útulni Ramža na hlavnom hrebeni Kráľovohoľských Tatier nad záverom Bacúšskej doliny. Dostať sa k nej možno len pešo, nocľah je možný len vo vlastnom spacom vaku. Pri útulni sa nachádza prameň pitnej vody.

Obrázok 37
3. deň: Chata gen. M. R. Štefánika - útulňa Ramža
Zdroj: Dajama (2014); Slovakia Travel (2014)

4. deň (Útulňa Ramža - Havrania - Zadná hoľa - Kolesárová - Priehyba - Veľká Vápenica - Priehybka - útulňa pod Andrejcovou, 20 km, 7 ½ hod., 501 m). *Opis trasy*: Stredne náročná vysokohorská túra s pomerne malým prevýšením. K dispozícii sú pomerne krátke a pohodlné ústupové trasy vedúce na južnú stranu pohoria. Turistická útulňa na poľane Andrejcová blízko rovnomenného vrchu v strednej časti hlavného hrebeňa Kráľovohoľských Tatier je tradičným miestom nocovania turistov na nízkotatranskej hrebeňovke. Poskytuje jednoduché ubytovanie pre 15 turistov vo vlastných spacích vakoch. Blízko útulne je prameň.

Obrázok 38
4. deň: Útulňa Ramža - útulňa pod Andrejcovou
Zdroj: Dajama (2014), Slovakia Travel (2014)

5. deň (Útulňa pod Andrejcovou - Ždiarske sedlo - Orlová - Kráľova hoľa - Prameň Zubrovice – Telgárt, 16,5 km, 5 ¼ hod., 1065 m). *Opis trasy*: Stredne náročná vysokohorská túra s malým prevýšením na hrebeni a dlhým a strmým zostupom z Kráľovej hole do Telgártu. Za najkrajším výhľadom z Kráľovej hole je potrebné si vyliezť na neďaleké skaly, odkiaľ je nádherný výhľad na blízke Vysoké a Západné Tatry. Z vrcholu Kráľovej hole vedie až päť zostupových trás.

Obrázok 39
5. deň: Útulňa pod Andrejcovou - Telgárt
Zdroj: Dajama (2014), Slovakia Travel (2014)

Osobitnú oblasť v rámci pešej turistiky tvoria náučné chodníky. Podobne ako pri turistických trasách aj pri náučných chodníkoch nie je možné popísať všet-ky existujúce. Najucelenejší prehľad poskytujú práce Bizubová, Kollár (2015a) a Bizubová, Kollár (2015b). V rámci nich približujú priebeh 85 najzaujímavejších náučných chodníkov. Okrem opisu každého chodníka nechýbajú zaujímavosti na trase, časový rozvrh, prevýšenie, vzdialenosti a náročnosť. Niektoré trasy majú charakter prechádzok, iné sú viac náročné na fyzickú kondíciu. Popis jednotlivých náučných chodníkov je doplnený zaujímavými fotografiami vhodne ilustrujúcimi text.

Nasledujúci prehľad približuje lokality náučných parkov juhozápadného a severozápadného Slovenska podľa vyššie uvedených autorov (Bizubová, Kollár 2015a, Bizubová, Kollár, 2015b): Bratislavským lesoparkom, Devínskou Kobylou, Nivou Moravy, Okolím Stupavy, Cez Bor, Okolím Holíča, Okolím Skalice, Okolo Katarínky, Okolím Senice, Plaveckým krasom, Okolím Horných Orešian, Okolím Suchej nad Parnou, Okolo Štefanovej, Okolo Dolian, Okolo Častej, Okolím Červené-ho Kameňa, Okolím Modry, Okolím Pezinka, Okolo Šenkvíc, Okolo Svätého Jura, Okolo Šúru, Okolo Bernolákova, Okolo Malinova, Okolo Dunajskej Lužnej, Dunaj-skými luhmi, Okolo Číčovského mŕtveho ramena, Dolným Požitavým, Okolo Levíc, Okolím Vrboviec, Okolím Myjavy, Okolím Starej Turej, Okolím Brezovej pod Bradlom, Cez Sedliská, Okolo Banky, Okolím Moravian nad Váhom, Naprieč Považ-ským Inovcom, Z Duchonky do Kulháňa, Okolo Kočoviec, Okolím Beckova, Ha-luzickou tiesňavou, Lesoparkom Brezina, Okolím Trenčianskych Teplíc, Okolím Skalky, Okolím Nemšovej, Ku Krivoklátskej tiesňave, Okolo Pruského, Bielokarpat-skými bradlami, Okolo Krasína, Mesteckým chotárom, K Trom skalám, K Hradišťu, K prameňom Bebravy, Cez Slatinský les, Hornou Nitrou, Okolím Vápenného vrchu, Okolo Zubrej zvernice, Parkom v Topoľčianskach, Okolo Zlatých Moraviec a Okolím Nitry.

Uvedené turistické okruhy, hrebeňovky a náučné chodníky predstavujú najkrajšie a najzaujímavejšie turistické trasy na Slovensku. Sú cieľom mnohých domácich i zahraničných návštevníkov, pretože sprístupňujú prírodne najhodnot-nejšie oblasti a lokality v rámci slovenských regiónov. Problémom pri hodnotení ich návštevnosti sú problematicky dostupné a často ťažko porovnateľné údaje. Neexistuje jednotná databáza, ktorá by v sebe obsahovala údaje o návštevnosti as-poň najznámejších turistických trás Slovenska. Základný prehľad o počte peších turistov je sledovaný iba v prípade turistických trás resp. lokalít v rámci národných parkov. Niektoré správy národných parkov majú podrobnejšie údaje o návštevnosti sledované pravidelne, iné disponujú nepravidelnými sčítaniami a niektorým úplne chýbajú. Ďalším

problémom je metodika sledovania návštevnosti, ktorá je často krát odlišná a údaje tak nie sú porovnateľné. Napriek tomu je možné si urobiť as-poň základnú predstavu o návštevnosti niektorých turistických trás a lokalít v rámci vybraných národných parkov.

Tatry

Pohorie Tatry a samotný Tatranský národný park predstavujú región s najvyššou návštevnosťou na Slovensku. TANAP predstavuje národný park, v rámci ktorého sa návštevnosť sleduje dlhodobo a systémovo (od roku 1972). Na začiatku mesiaca august sa každoročne koná sčítanie turistov na viacerých miestach parku. Ide o viac ako 30 lokalít, ktoré predstavujú východiská do jednotlivých častí TANAPu. Ide o nasledujúce lokality a smery: Rázcestie v Tichej doline (smer Tichá dolina), Tri studničky (smer Kriváň, Kôprová dolina, Jámske pleso), Chata kpt. Rašu (Štrbské pleso), Kriváň (vrchol), Rázcestie pod Furkotskou (Furkotská dolina, Jámske pleso), Solisko-sedačka, Mlynica-vodojem (Mlynická dolina), Trigan-Helios (Popradské pleso), Popradské pleso nad TEŽ, Jamské pleso, Rysy – vrchol (Morské oko, Popradské pleso), Tatranská Polianka (Sliezsky dom), Jakubkova lúka (Sliezsky dom), Starý Smokovec (Hrebienok), Detský raj (Vodopády Studeného potoka), Tatranské Zruby (Sliezsky dom), Tatranská Lomnica/Štart (Malá Svišťovka, Skalnaté pleso), Tatranská Lomnica modrá zn. (Vodopády Studeného potoka), Šalviový prameň (Biele pleso), Čierna voda (Chata Plesnivec), Šumivý prameň (Chata Plesnivec), Monková dolina (Strednica, Široké sedlo), Pod Muráňom (Zadné Meďodoly, Javorová dolina), Bielovodská dolina, Oravice (Tichá dolina, Bobrovecká dolina), Zverovka (Osobitá, Brestová, Roháčska dolina, Látaná), Habovka (Sivý Vrch, Pálenica), Babky, Jalovecká (magistrála – Žiarska dolina), Žiarska, Račková-rázcestie (Račkovská dolina, Jamnická dolina), Bystrá, Kamenistá, Vysokohorské chaty. Nasledujúce tabuľky približujú najnavštevovanejšie lokality a smery.

Lokalita - smer	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Hrebienok	3939	3003	2916	3136	3601	5643	3342	3191	2030	3008	4418
Popradské pleso	2820	1649	1167	1239	2644	3071	2398	2718	1377	2440	3802
Skalnaté pleso	2777	1534	2220	313	691	2795	2832	2785	859	2840	3347
Roháčska dolina	1216	1126	735	652	1156	1382	1124	1291	371	1540	1596
Solisko	1438	1054	722	767	1469	945	737	788	189	1185	1533
Mlynická dolina	999	619	613	466	1075	879	721	824	272	830	1024

Tabuľka 16
Najnavštevovanejšie lokality a smery v TANAPe rokoch 2004 – 2014
Zdroj: ŠL TANAP (2014)

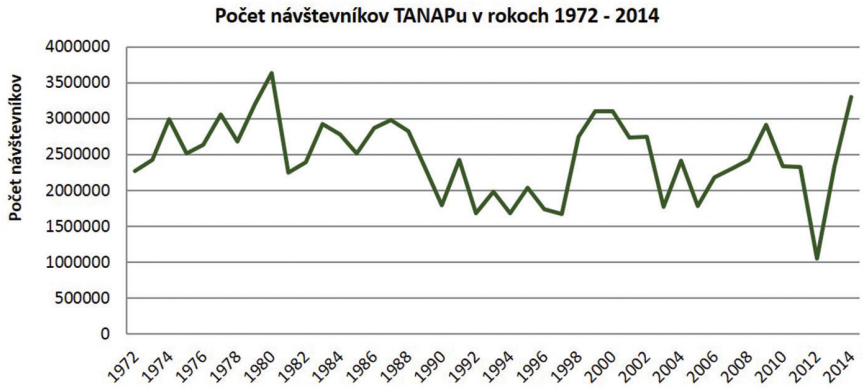
K najvyťaženejším smerom dlhodobo patria lokality Hrebienok (4418 návštevníkov, 2014), Popradské pleso (3802), Skalnaté pleso (3347), Roháčska dolina (1596), Solisko (1533) a Mlynická dolina (1024). Zo všetkých sledovaných lokalít mal najvyššiu návštevnosť Hrebienok 5643 návštevníkov v roku 2009.

Rok	***1972***	***1973***	***1974***	***1975***	***1976***	***1977***	***1978***	***1979***	***1980***	***1981***	***1982***
Počet návšt.	16573	17678	21850	18332	19245	22283	19579	23384	26520	16420	17436
Rok	***1983***	***1984***	***1985***	***1986***	***1987***	***1988***	***1989***	***1990***	***1991***	***1992***	***1993***
Počet návšt.	21371	20265	18370	20945	21738	20645	16876	13108	17715	12310	14485
Rok	***1994***	***1995***	***1996***	***1997***	***1998***	***1999***	***2000***	***2001***	***2002***	***2003***	***2004***
Počet návšt.	12283	14889	12643	12203	20059	22622	22628	20000	20013	12939	17651
Rok	***2005***	***2006***	***2007***	***2008***	***2009***	***2010***	***2011***	***2012***	***2013***	***2014***	
Počet návšt.	13029	15928	16781	17685	21271	17017	16939	7660	17029	24117	

Tabuľka 17
Priemerný denný počet návštevníkov v TANAPe v rokoch 1972 - 2014
Zdroj: ŠL TANAP (2014)

Z hľadiska dlhodobého vývoja (1972-2014) TANAPu je priebeh návštevnosti nevyrovnaný a pomerne výrazne kolíše v rozmedzí 26520 návštevníkov (1980) až po 7660 v roku 2012. Do roku 1989 sa návštevnosť pohybovala v intervale cca 16 tis. až 26 tis. návštevníkov. Výraznejší pokles bol zaznamenaný v prvých rokoch transformácie (1990–1997). Ďalšie roky (1998 – 2002) boli rokmi stabilizácie ekonomickej i politickej situácie a nárastu počtu návštevníkov na úroveň cca 20 tis. Ďalšie maximum bolo v roku 2009 a následný výrazný prepad v súvislosti s hospodárskou krízou a prijatím Eura, čo sa prejavilo predražením dovolenky na Slovensku pre návštevníkov zo susedných krajín (min. v roku 2012 – iba 7660 návštevníkov). Posledné dva roky je zaznamenaný nárast počtu návštevníkov, pričom rok 2014 znamenal s počtom 24117 návštevníkov vôbec druhú najlepšiu hodnotu návštevnosti počas celého sledovaného obdobia.

Celkový ročný počet návštevníkov počas letnej sezóny je možné vypočítať iba na základe dĺžky sezóny, ktorá začína 16. júna a končí 31. augusta. Ide teda o 137 dní a pri transponovaní počtu návštevníkov sa teda celková návštevnosť pohybovala v rozmedzí cca 1 mil. (2012) až 3,6 mil. (1980). Priebeh uvedených hodnôt približuje nasledujúci graf.

Obrázok 40
Počet návštevníkov v Tatranskom národnom parku v rokoch 1972 - 2014
Zdroj: ŠL TANAP (2014)

Malá Fatra

Sledovať návštevnosť Malej Fatry celkovo na všetkých dôležitých bodoch podobne ako pri TANAPe nie je možné, pretože sa v takomto rozsahu ani nevykonáva. Monitorujú sa len vybrané lokality, pričom dlhodobo a pravidelne sa od roku 1976 sleduje návštevnosť iba v rámci Vrátnej doliny a Snilovského sedla. Nepravidelne sú od roku 2001 sledované aj lokality Medziholie, Podžiar a Suchý.

Monitoring Vrátnej doliny prebieha permanentne od roku 1976 v približne 2 až 3-ročných intervaloch. Dni, kedy sa vykonáva monitoring sa vyberú náhodne tak, aby v prieskume boli zastúpené všetky dni v týždni. Celková návštevnosť Vrátnej doliny, vrátane frekvencie motorových vozidiel, sa zisťuje počas týždňa od 8:00 hod. do 16:00 hod. (8 hod.) v lokalite Tiesňavy. Priemerná letná návštevnosť sa vypočíta váženým aritmetickým priemerom. Podľa dostupných údajov bola návštevnosť Vrátnej doliny najvyššia pred rokom 1989, kedy sa pohybovala v intervale 5 až 6 tis. návštevníkov. V 90-tych rokoch došlo v výraznému poklesu až o 50% na úroveň 2 až 3 tis. návštevníkov. Mierne oživenie nastalo v roku 2003 (cca 4,3 tis. návštevníkov), no potom to opäť kleslo na úroveň 2,5 – 3,5 tis. návštevníkov.

Ukazovateľ	1976	1980	1982	1986	1988	1992	1998
Maximálna návštevnosť	5457	5713	5284	5680	5770	2395	2837
Priemerná návštevnosť	4075	3801	4512	4835	2217	1814	2096
	2001	**2003**	**2004**	**2006**	**2009**	**2012**	
Maximálna návštevnosť	2778	4294	2827	2931	2484	3445	
Priemerná návštevnosť	1919	2389	2072	2467	2213	2259	

Tabuľka 18
Počet návštevníkov Vrátnej doliny v rokoch 1976 – 2012
Zdroj: Kružliaková (2012)

Ďalšou dlhodobo sledovanou a monitorovanou lokalitou je Snilovské sedlo a odtiaľ vychádzajúce trasy turistických chodníkov Snilovské sedlo – Veľký kriváň, Snilovské sedlo – Chleb a Snilovské sedlo – Chata pod Chlebom. V dôsledku výstavby novej kabínkovej lanovky v roku 2006 je v tejto lokalite zaznamenaný zvýšený počet návštevníkov a výrazne vplýva na kritický stav turistických chodníkov vedúcich na Chleb a Veľký Kriváň.

Ukazovateľ	1976	1980	1982	1988	1992	1998	2003	2006	2012
Snilovské sedlo - Veľký Kriváň									
max. dennej frekvencie	981	1099	963	1127	510	765	995	1339	1237
min. dennej frekvencie	298	102	720	491	80	246	85	278	57
Snilovské sedlo - Chleb									
max. dennej frekvencie	1132	965	1135	829	734	596	708	1196	1203
min. dennej frekvencie	305	66	452	301	23	258	56	304	0
Snilovské sedlo - Chata pod Chlebom									
max. dennej frekvencie	778	776	475	540	260	306	297	371	387
min. dennej frekvencie	205	48	167	120	10	109	7	136	7

Tabuľka 19
Počet návštevníkov Snilovského sedla v rokoch 1976 – 2012
Zdroj: Kružliaková (2012)

V posledných rokoch sa sleduje frekvencia návštevníkov aj v lokalitách sedlo Medziholie a Podžiar, ktoré sú význačnými uzlami turistických chodníkov. Okrem uvedených lokalít sa pre porovnanie centrálnej časti a západnej časti územia národného parku monitorovala aj frekvencia návštevníkov na vrchole Suchý v NPR Suchý. Cieľom monitoringu je získanie hodnoverných, skutočnosti sa približujúcich štatistických podkladov, na základe ktorých by sa mohla posúdiť zaťaženosť jednotlivých lokalít rekreačnou návštevnosťou a to v porovnaní s predchádzajúcimi sezónami.

Pieniny

Návštevnosť v Národnom parku Pieniny sa monitoruje na najfrekventovanejšom mieste v Pieninách, v prielome Dunajca. Metodika spočítavania vychádza z 2-hodinových intervalov od 8:00 – 19:00 hod. Dynamika návštevnosti sa počas dňa mení, pričom najviac turistov je v čase medzi 12:00 – 16:00 hod. Správa PIENAPu zisťuje návštevnosť len počas letnej sezóny, ktorá trvá od 1. mája do 30. septembra. Údaje nepredstavujú presné číslo, ale štatistický výpočet na 150 dní turistickej sezóny.

Rok	*2003*	*2005*	*2007*	*2008*	*2009*	*2011*	*2013*
Počet peších návštevníkov	70 000	72 000	68 700	74 000	82 719	58 920	20 575

Tabuľka 20
Počet peších návštevníkov v prielome Dunajca v rokoch 2003 – 2013
Zdroj: PIENAP (2014)

Z uvedených údajov je badateľná oscilácia počtu návštevníkov od 58 tis. až do 110 tis. v období 2003-2011. Problematický a dramatický je priebeh návštevnosti v posledných troch sledovaných rokoch, keď ešte v roku 2010 bola návštevnosť na úrovni cca 103 tis. návštevníkov (najmä poľskí návštevníci), no od roku 2011 je badať obrovský prepad návštevnosti až na 20 tis. návštevníkov (2013) v súvislosti s prepuknutím hospodárskej krízy a prijatím Eura. Najmä prechod na Euro na Slovensku sa výrazne podpísal poklesom susedných mien (hlavne poľský zlotý, česká koruna a maďarský forint) a zdražením dovolenky pre zahraničných návštevníkov z týchto krajín. Táto skutočnosť platí dvojnásobne v prípade PIENAPu, pretože sa nachádza na hraniciach s Poľskom a každé kolísanie mien sa okamžite prejaví v návštevnosti.

Slovenský raj

Správa Národného parku Slovenský raj dlhodobo sleduje vývoj návštevnosti. Sčítanie návštevnosti sa vykonáva v zimnom aj letnom období ako denná návštevnosť, z ktorej sa vypočítavá priemerná ročná návštevnosť v pomere 100 dní letných x letná denná návštevnosť + 265 dní zimných x zimná denná návštevnosť. Návštevnosť sa sleduje na 17 stanovištiach a osobitne návšteva Dobšinskej ľadovej jaskyne. Návštevnosť sa sleduje len na turistických chodníkoch, t.j. pohyb turistov priamo v NP Slovenský raj a nie je do sčítania návštevnosti zahrnutý počet návštevníkov v stravovacích a ubytovacích zariadeniach a v lyžiarskych strediskách.

Ukazovateľ	2003	2005	2007	2009	2011	2013
Počet peších návštevníkov	621 725	478 770	556 275	431 605	377 405	403 330
Letná denná návštevnosť	5992	4528	5099	4059	3199	3498
návštevníci zo SR (%)	30	27	35	46	42	45
Poľska (%)	29	32	25	21	21	17
Česka (%)	27	27	22	17	22	23
Nemecka (%)	2	6	6	2	3	4
Maďarska (%)	4	4	5	6	8	5
Iná národnosť (%)	8	4	7	8	3	6
Zimná denná návštevnosť	84	98	175	97	217	202

Tabuľka 21
Počet a štruktúra peších návštevníkov v NP Slovenský raj v r. 2003 - 2013
Zdroj: NPSR (2014)

Podľa dostupných údajov kulminovala návštevnosť v rokoch 2003 a 2006 na úrovni viac ako 600 tis. návštevníkov ročne. Od roku 2006 je badateľný pokles, ktorý sa v ostatných rokoch stabilizoval na hodnote cca 400 tis. návštevníkov. Najväčšie zastúpenie majú okrem Slovákov (30%) návštevníci z Poľska (29%) a Česka (27%).

Podľa priemernej dennej návštevnosti v roku 2013 patria k najviac vyhľadávaným lokalitám Dobšinská ľadová jaskyňa (1020 návštevníkov), Suchá Belá (653), Hrdlo Hornádu (422), Tomašovský výhľad (310), Zemjarská roklina (209) a Pod Tomašovským výhľadom (197). Najviac návštevníkov je v priemere v predpoludňajších hodinách v čase od 10:00 – 12:00 hod. (43,8%).

Stanovište	Návštevníci					
	Spolu	*Podiel (%)*	*8:00 - 10:00*	*10:00 - 12:00*	*12:00 - 14:00*	*14:00 - 16:00*
Tomašovský výhľad	310	9,0	37	74	116	83
Pod Tomašovským výhľadom	197	5,7	44	93	60	0
Hrdlo Hornádu	422	12,2	145	245	32	0
Suchá Belá	653	18,9	257	271	113	12
Piecky	131	3,8	29	80	22	0
Veľký Sokol	110	3,2	38	55	17	0
Smižianska Maša	97	2,8	7	29	33	28
Novoveská Huta - Rybník	36	1,0	12	5	11	8
Zemjarská roklina	209	6,0	35	81	57	36
Stratenská píla	96	2,8	11	36	36	13
Dobšinská ľadová jaskyňa	1020	29,5	106	508	301	105
Kyseľ od Kláštoriska	73	2,1	0	10	16	47
IS Podlesok	106	3,1	30	27	15	34
SPOLU	3460	100,0	751	1514	829	366

Tabuľka 22
Návštevnosť vybraných stanovíšť v NP Slovenský raj zo 17. júla 2013
Zdroj: NPSR (2014)

Muránska planina

Návštevnosť Muránskej planiny stúpla po jej vyhlásení za Národný park. Najnavštevovanejšími miestami oblasti je zrúcanina Muránskeho hradu a sedlo Nižná Kľaková, kde sa nachádza turistická útulňa s možnosťou táborenia. Pre peších návštevníkov a turistov je v území vyznačených cca 310 km turistických chodníkov. Najfrekventovanejším chodníkom je Muráň – Muránsky hrad a tzv. Rudná magistrála, ktorá prechádza územím zo západu na východ. Najvýznamnejšie akcie, ktoré sa konajú každoročne sú: turistický prechod „Clementisovou cestou", stanový tábor AT – sanatória, zimný prechod Muránskou planinou, súťaž vo westernovom jazdení „Rodeo" (NPMP, 2014).

Hodnotenie návštevnosti NP Muránska planina je problematické, pretože nie je realizované v pravidelných časových intervaloch, iba v rámci vybraných rokov a metodika sledovania je odlišná. Najkomplexnejšie monitorovanie prebehlo v roku 1999, kedy bola sledovaná návštevnosť takmer v rámci celého roka. Ďalšie sledované roky 2004, 2011, 2012 a 2013 boli vyhodnotené iba v rámci vybraných mesiacov letnej sezóny. Avšak aj na základe tohto krátkeho obdobia je badateľný pokles návštevnosti z hodnoty 4612 návštevníkov (1999) na hodnotu iba 858 návštevníkov v roku 2013.

Rok	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Spolu
1999	46	10	11	547	537	184	1243	905	802	327	-	-	4612

Tabuľka 23
Počet návštevníkov v NP Muránska planina podľa mesiacov v r. 1999
Zdroj: NPMP (2014)

Ukazovateľ	1999	2004	2011	2012	2013
Počet návštevníkov	4612	2189	2045	2613	858

Tabuľka 24
Počet návštevníkov v NP Muránska planina v r. 1999, 2004, 2011, 2012, 2013
Zdroj: NPMP (2014)

Veľká Fatra

Informácie o návštevnosti NP Veľká Fatra sú iba rámcové. Hlavné lokality národného parku (Smrekovica, Borišov, Kráľová studňa, Havranová – Malinô Brdo a Jasenská, hlavný hrebeň Veľkej Fatry) navštívi podľa odhadov Správy národného parku celkovo približne 500 tis. návštevníkov. Bohužiaľ nie sú k dispozícii bližšie informácie o návštevnosti jednotlivých lokalít a častí národného parku.

Slovenský kras

Veľmi strohé sú aj informácie o návštevnosti NP Slovenský kras. Podľa dostupných zdrojov až v roku 2007 (1. mája) prvýkrát správa Národného parku Slovenský kras zorganizovala prieskum návštevnosti územia v spolupráci s Gemerským mládežníckym spolkom a Združením vidieckeho turizmu Zádiel. Projektu sa zúčastnilo 26 skrutátorov, ktorých väčšinu tvorili dobrovoľníci. Prieskum sa uskutočnil na Zádielskej planine, ktorá je najnavštevovanejšou turistickou oblasťou v rámci národného parku. V rámci 12 sčítacích bodoch ležiacich na turistických chodníkoch uvedenej planiny bolo celkovo zrátaných 792 návštevníkov. Z výsledkov vyplynulo, že turisticky najatraktívnejšou lokalitou je Zádielska tiesňava, ktorú navštívilo 61,0% návštevníkov. Ďalšími top lokalitami boli Turniansky hradný vrch 14,5% a Hájske vodopády 8,8% návštevníkov. Na návštevnosť v rámci sčítacieho dňa malo dopad aj nepriaznivé počasie so silným vetrom pretrvávajúce do desiatej hodiny dopoludnia, čo sa nepriaznivo odrazilo na počte návštevníkov. Okrem sčítania sa uskutočnil v daný deň aj dotazníkový prieskum, ktorý bol zameraný na zistenie názorov návštevníkov na súčasný stav a podmienky cestovného ruchu na území NP Slovenský kras. Dotazník vyplnilo 303 respondentov. Z predbežných výsledkov vyplynulo, že územie Slovenského krasu navštevujú najmä návštevníci zo Slovenska (73,1%), druhí v poradí boli turisti z Maďarska (17,5%) a tretiu skupinu tvorili Poliaci (7,9%). Až 70% opýtaných návštevníkov uviedlo, že do územia prišli vlastným autom, iba 10% ich prišlo autobusom a 8% vlakom, čo okrem iného môže poukazovať aj na nevyhovujúcu dopravnú dostupnosť. Najviac respondentov uviedlo ako najvyhľadávanejšiu aktivitu pešiu turistiku (38,7%) a návštevu sprístupnených jaskýň (18,5%). Väčšina návštevníkov vyjadrila najväčšiu spokojnosť s prírodným prostredím a naopak najmenej spokojní boli s dostupnosťou a kvalitou poskytovaných služieb (spracované podľa VM, 2014).

Uvedené údaje za daný prieskum sú bohužiaľ ojedinelé a viac krát sa takýto prieskum návštevnosti vzhľadom na rozľahlosť národného parku a množstvo vstupných bodov nerealizovalo, preto nie je ani možné porovnať vývoj v posledných rokoch. Približný prehľad návštevnosti (rok 2013) poskytujú iba prehľady za sprístupnené jaskyne ako Domica (24384 návštevníkov), Gombasecká jaskyňa (7116 návšteV.), Jasovská jaskyňa (14984 návštev.) a okrajovo aj Ochtinská aragonitová jaskyňa (20375 návštev.).

Poloniny

V rámci národného parku Poloniny sa návštevnosť pohybuje dlhodobo na úrovni 15 až 17 tis. návštevníkov. Pokles bol zaznamenaný počas hospo-

dárskej krízy a po zavedení eura na Slovensku na úrovni 10 až 12 tis. návštevníkov, avšak v posledných rokoch došlo k miernemu zlepšeniu. Podobne ako pri NP Veľká Fatra a NP Slovenský kras nie sú k dispozícii detailnejšie a dlhodobejšie výsledky hodnotenia návštevnosti.

6.3.2. Lyžiarsky turizmus

„Lýžaři!!! Jsou samý instrukce, samá cvičná louka!
To se musí pěkne opatrně, klidně a fortel...“
Replika z filmu Anděl na Horách (1955)

Ľudia od nepamäti využívali svoj dôvtip na to, aby si uľahčili a spríjemnili život. Hovoria nám o tom najstaršie dejiny, ktoré poznávame iba na základe systematickej práce archeológov a historikov. Tak je to aj s históriou lyžovania. Lyže sa berú v súčasnosti ako samozrejmosť, no ich história a vývoj siaha 5 tis. rokov späť. Vynález snežníc a lyží bol motivovaný nutnosťou prežiť v nehostinnom kraji pokrytým snehom znemožňujúcim pohyb bez takýchto pomôcok. Lyžovanie sa postupne udomácnilo po celom svete.

Lyžiarsky výstroj prekonal veľké kvalitatívne zmeny. Silným motivačným faktorom výrobcov boli obľúbené lyžiarske preteky a prirodzená snaha po čo najlepšom umiestnení. Vznikali špeciálne druhy lyží, viazaní a topánok pre rôzne zjazdové disciplíny, slalom alebo klasický beh a skoky na lyžiach. V posledných desaťročiach opäť nastal veľký záujem o pohyb na lyžiach po neupravených svahoch, v náročnom horskom teréne a po nedozerných pláňach polárnych oblastí. Pre takúto činnosť, pokiaľ išlo o pohyb v menej náročnom teréne za účelom turistiky na lyžiach, sa ujal názov skialpinizmus. Cieľom extrémneho lyžovania už nie je len pohyb v horskej krajine, ale predovšetkým zlyžovanie mimoriadne náročných svahov (Štofan 2008).

Lyžovanie slúžilo v minulosti najmä na dopravu, v priebehu 20. storočia sa postupne stalo športovou a rekreačnou aktivitou. Pre väčšinu obyvateľstva sa lyžovanie spája s rekreačnou aktivitou a s aktívnym trávením voľného času. Rozšírením strednej vrstvy obyvateľstva a nárastom voľného času v ostatných decéniách sa lyžovanie a lyžiarsky turizmus stal masovejším a nebol už iba výsadou úzkej skupiny zámožnejšieho obyvateľstva ako tomu bolo v 19. storočí. Súčasne s týmto vývojom sa rozvíjala aj príslušná infraštruktúra. Mnohé krajiny a regióny majúce vhodné podmienky pre tento druh aktivít investovali značné objemy finančných prostriedkov na budovanie lyžiarskych stredísk.

Na rozvoj aktivít lyžiarskeho turizmu vplýva viacero faktorov a trendov. Okrem nárastu strednej vrstvy a jej kúpyschopnosti, ide predovšetkým

o nárast podielu voľného času vďaka technologickému pokroku. Zvyšujú sa nároky na intenzívne využívanie voľného času, na pestrosť a kvalitu služieb a intenzitu zážitkov. Zároveň sa do popredia dostávajú lacnejšie, kratšie pobyty (víkendové až týždňové) a čo najrýchlejšie dosiahnuteľné. V kombinácii s trendom aktívneho trávenia voľného času sa tak ponuka zimnej dovolenky spojenej s lyžovaním dostáva do dovolenkového portfólia viacerých návštevníkov.

Ako sa objavili lyže	**RÁMČEK 25**

Človek sa odpradávna pohyboval v prírode a hľadal zdroje obživy. Sezónne alebo počas celého roka v závislosti od regiónu sa dostával do kontaktu so snehovou pokrývkou, ktorú potreboval prekonať. Aby si uľahčil a zrýchlil pohyb po snehu, snažil sa zväčšiť si plochu chodidla a tak predísť zabáraniu sa do hlbokého snehu. Najprv si obaľoval nohy do slamy a zvieracích koží, neskôr začal používať neopracované drevené platne, ktoré si rôznym spôsobom pripevňoval k nohám. O mieste, kde vznikli prvé lyže, sa vedú polemiky. Viacerí považujú za miesto vzniku predchodcu dnešných lyží oblasť strednej Ázie, kde sa pred 5 tis. rokmi začali používať na prechod po zasneženom teréne neopracované drevené platne. Odtiaľ sa ich využívanie postupne rozšírilo na východ do severnej Ameriky sa na západ do severnej Európy. V severnej Amerike sa z drevených platní začali formovať prvé snežnice a v severnej Európe prvé lyže. A práve vznik a používanie lyží malo pre severské krajiny, ktoré sú po väčšinu roka pokryté snehom, nesmierny význam pre ich rozvoj. Pôvod pomenovania lyží – ski pochádza pravdepodobne z islandského slova scidh, čo v preklade znamená kus dreva. Štofan (2008); Ski Museum Tatranská Lomnica (2014)

Lyžiarsky turizmus a lyžovanie patrí svojim charakterom medzi aktívne formy trávenia voľného času. Patrí v súčasnosti k najmasovejším a najzdravším rekreačno-pohybovým aktivitám v zimnom období. Lyžovanie má charakter športový a rekreačný. Lyžovanie s charakterom rekreačným má dva základné varianty a to lyžovanie bežecké a zjazdové.

Bežecké lyžovanie je najstaršou a najmasovejšou lyžiarskou disciplínou a je zároveň súčasťou ďalších disciplín ako biatlon, severská kombinácia (lyžovanie a skoky na lyžiach), zimný orientačný beh a zimný triatlon. Najviac však získava stále väčšie uplatnenie v zimnej turistike a pohybovej rekreácii. Rozlišuje sa klasický spôsob behu na lyžiach, voľný spôsob behu – korčuľovanie a ostatné bežecké spôsoby (výstup bokom, stúpavým krokom a pod. Druhou hlavnou formou je ***zjazdové lyžovanie***, ktoré sa rozvíja v horských oblastiach s odpovedajúcimi topografickými (nadmorská výška) a klimatickými podmienkami (hrúbka a dĺžka trvania snehovej pokrývky). Zjazdové lyžovanie prešlo vo svojej histórii dlhým vývojom. Tak ako sa vyvíjali rôzne

typy lyží v závislosti od prírodných podmienok jednotlivých krajín a ich regiónov, rozvíjali sa v súlade s tým aj techniky lyžovania. Vznikali lyžiarske školy, ktoré mali vlastný ucelený systém techník lyžovania, spôsob jeho výučby a charakteristickú lyžiarsku výzbroj. K najvýznamnejším lyžiarskym školám patrili nórska lyžiarska škola, Lilienfeldská lyžiarska škola, Bilgeriho škola, príp. francúzska a rakúska škola. K základným technikám zjazdového lyžovania patria zjazd po spádnici, zjazd šikmo svahom a zjazd po spádnici v obojstrannom prívrate (pluhu).

Zjazdové a bežecké trate a ich náročnosť **RÁMČEK 26**

Rozvoj lyžovania a používanie nových kompozitných materiálov v posledných rokoch zvyšujú rýchlosť lyžiarov a zväčšujú ich počet. Tento trend vyžaduje zákonite skvalitnenie, rozšírenie a bezpečnejšiu úpravu starých, resp. budovanie nových dokonalejších lyžiarskych tratí. Vo všeobecnosti sa delia lyžiarske trate na pretekárske, turistické a cvičné svahy. Pretekárske trate sú v našich podmienkach väčšinou totožné s traťami pre rekreačné lyžovanie. Podľa náročnosti sa zjazdové trate rozdeľujú do štyroch skupín, ktoré sú označované farebne:

- bezpečné trate pre začiatočníkov – *zelená farba*
- stredne náročné trate – *modrá farba*
- náročné trate pre veľmi dobrých lyžiarov – *červená farba*
- najnáročnejšie, nebezpečné trate – *čierna farba*

Druhú skupinu tvoria bežecké trate. Pri ich označovaní sa odporúča používať nasledujúce farby alebo ich kombinácie:

- 2 km – *zelená farba*
- 3 km – *červená farba*
- 4 km – *oranžová farba*
- 5 km – *modrá farba*
- 6 km – zelená *farba*
- 7 km – *oranžová farba*
- 3 (4) x 5 km – *červená*, *modrá farba*
- 3 (4) x 10 km – *zelená*, *oranžová farba*
- 15 km združené preteky – *zelená farba*
- 10 km – *fialová farba*
- 15 km – *červená farba*
- 20 km – *fialová*, *červená farba*
- 30 km – *červená*, *zelená farba*
- 50 km – *oranžová farba*

Každá trať sa musí označiť značkami rovnakej farby. Na každom kilometri po celej trati majú byť kilometrovníky udávajúce počet kilometrov od štartu. Posledných 5 km musí byť označené kilometrovníkmi. Odbočky sa musia viditeľne označiť smerovými šípkami. Kontroly sa označujú tabuľkou s písmenom K.
(Paugschová a kol. 2004)

Niektorí autori k týmto dvom základným variantom lyžovania priraďujú aj skialpinizmus. ***Skialpinizmus*** je v súčasnosti označenie dynamicky sa rozvíjajúcej lyžiarskej disciplíny. Vznik skialpinizmu bol bezprostredne spojený s rozvojom zjazdového lyžovania v Alpách. Odtiaľ aj názov skialpinizmus. Pokusy o zdolávanie strmých alpských svahov bez neexistujúcich lanoviek a lyžiarskych vlekov vyžadovali zvládnutie nových zručností – kombináciu lyžiarskej turistiky, horolezectva a zjazdového lyžovania. Nadšenci horolezectva najprv používali lyže ako dopravný prostriedok v dolinách a pri nástupoch do stien. Postupne sa s rozvojom zjazdového lyžovania a zlepšujúcim sa materiálno-technickým vybavením začínajú využívať lyže aj na zjazdy zo sediel a menej strmých svahov. Neskôr sa táto forma zdolávania terénu preniesla aj do iných pohorí vo svete.

Vo všeobecnosti je skialpinizmus tvorený kombináciou lyžiarskej vysokohorskej turistiky, pohybu vo vysokohorskom teréne a zjazde na lyžiach. Podľa prevahy jednotlivých činností sa vyprofilovali tri formy skialpinizmu: rekreačná (klasická), výšková a extrémne zjazdy a športová.

Rekreačnú (klasickú) formu môžeme rozdeliť na stredohorskú a vysokohorskú formu skialpinizmu. Toto rozdelenie je orientačné, pretože aj stredohorský terén môže byť náročnosťou podobný vysokohorskému. Skialpinizmus je veľmi efektívnym spôsobom pohybu v zimnom teréne. Pre turistu prináša možnosť efektívneho a pohodlnejšieho pohybu v zasneženom teréne ako je napr. chôdza na snežniciach. V porovnaní s bežeckými lyžami, skialpinizmus prináša možnosť rýchlejšieho a bezpečnejšieho postupu v exponovanejšom teréne ako aj pri výstupe a zjazde. Pre stredohorský terén sú charakteristické najčastejšie formy skialpinizmu – hrebeňové túry (napr. Nízke Tatry, Veľká Fatra atď.), výstupy na kopce a štíty bežne prístupné v letnom období a pohyb vo vybraných často chránených oblastiach určených priamo pre skialpinizmus takzvané skialpareály. Tie sú už priamo zahrnuté v návštevných poriadkoch národných parkov. Vysokohorský skialpinizmus je náročnejší a vyžaduje rozsiahlejšie vedomosti a zručnosti. Najčastejšími formami sú hrebeňové túry, výstupy a zjazdy vysokoexponovaným terénom. Veľmi častý je pohyb po ľadovci (Kompán, Görner, 2007).

Aj rekreačný skialpinista by si mal osvojiť základné vedomostí a zručnosti o: pobyte a pohybe v zasneženom a horskom teréne, plánovaní a príprave horskej túry, topografii a orientácii v horách, subjektívnom a objektívnom nebezpečenstve na horách, orientácii v lavínovej problematike, výstroji a výzbroji skialpinistu, technikách zjazdového lyžovania v rôznom teréne a snehu, technikách skialpinistického výstupu a pohybu v teréne. Pre vysokohorského turistu skialpinistu by mali byť vedomosti a zručnosti rozšírené

o: pohyb a pobyt na ľadovci, základné horolezecké techniky zamerané na lezenie, istiace techniky, naväzovanie a uzlovanie, zlaňovanie a záchranné akcie v horskom teréne (Kompán, Görner, 2007).

Existuje ešte jeden v súčasnosti rýchlo sa rozvíjajúci variant a to ***snowboarding***. Jeho história je úzko spojená s rozvojom vodného lyžovania. Vyznávači vodného surfovania sa snažili využiť svoje schopnosti a zručnosti z morských vĺn aj v zimnom období na snehu. Prvým priekopníkom bol v roku 1965 americký surfér S. Poppen, ktorý sa pokúšal „surfovať" na snehu na upravenom vodnom surfe, ktorý nazval „Snurf". Išlo o akúsi drevenú dosku, ktorá mala v prednej časti pripevnenú šnúru, za ktorú sa jazdec držal, aby nestratil rovnováhu. Neustálym odľahčovaním prednej časti dosiahol, že sa doska do snehu nezaborila.

O skutočný rozmach snowboardingu sa však postarali až o niekoľko rokov neskôr, na prelome 60-tych a 70-tych rokov T. Sims a J. Burton. Burton si založil vlastnú firmu na výrobu snowboardov a po čase sa táto značka stala uznávanou na svetovom trhu, čo platí aj v súčasnosti. Menšie problémy s výrobou a tým aj samotným rozvojom snowboardingu nastali len na začiatku, kedy bol snowboardistom zakázaný pohyb po zjazdových tratiach (Junger, 2002).

Lyžovanie a s ním spojené aktivity sú výrazné závislé od ***rôznych činiteľov***. Ide najmä o prírodné podmienky (charakter počasia, výška snehovej pokrývky a počet dní so snehovou pokrývkou, negatívny vplyv rôznych prírodných katastrof – najmä lavín), ekonomickú situáciu, ale aj módne trendy (upravené podľa Rosič, Madziková, Klamár, 2011).

Z prírodných činiteľov sú najdôležitejšie reliéf a klimatické podmienky. V rámci reliéfu ide najmä o stredný uhol sklonu reliéfu. Podľa jeho hodnôt a celkového charakteru svahov sú určované napr. kategórie náročnosti zjazdoviek. Význam expozície reliéfu klesá s nadmorskou výškou. Kým v nižších polohách prevláda orientácia lyžiarskych svahov na sever, severovýchod, severozápad, vo vysokohorských regiónoch majú svahy aj južnú orientáciu. Z klimatických pomerov sú pre rekreačné aktivity v zimnom cestovnom ruchu významné najmä teplota vzduchu a trvanie a výška snehovej pokrývky. S využitím umelého zasnežovania sa v ostatných rokoch síce znížil význam prírodnej snehovej pokrývky, avšak závislosť lyžiarskeho turizmu od chodu teplôt pretrváva aj naďalej a limituje dĺžku lyžiarskej sezóny v strediskách.

Keďže je lyžiarsky turizmus spojený najmä s horskými oblasťami, časť stredísk je lokalizovaná v chránených územiach s rôznym stupňom ochrany. Rozširovanie stredísk rozsiahlejšou zástavbou spravidla vedie ku konfliktu s krajinno-ekologickými pravidlami a dochádza aj k nežiaducim zmenám

vo fyziognómii krajiny a k strate jej autenticity (napr. výstavba a architektonický chaos v niektorých strediskách zimnej turistiky). Veľké investičné projekty v strediskách na chránenom území narážajú na obmedzenia v súvisiace s ochranou prírody. Snahy investorov sú často kritizované ochranármi, lesníkmi a predstaviteľmi ekologických organizácií.

Na lyžovanie je viazaná príslušná infraštruktúra a vybavenosť, ku ktorej okrem vlekov a lanoviek patria zjazdové a bežecké dráhy a ďalšie služby ako lyžiarske školy, požičovne lyžiarskeho výstroja a doplnkové služby v podobe parkovacích, ubytovacích a stravovacích zariadení. Významným trendom v rozvoji lyžiarskeho turizmu je snaha stredísk o rozšírenie sezónnej prevádzky na celoročnú prostredníctvom rozširovania atraktivít (napr. športových, turistických a kultúrnych).

S nárastom komplexnosti a náročnosti požiadaviek lyžiarov ako aj konkurencieschopnosti zimných stredísk sa okrem uvedených požiadaviek upriamuje pozornosť aj na propagáciu a prezentáciu a prepojeniu s inými voľnočasovými aktivitami ako napr. spa, wellness, kultúrne podujatia, ochutnávka kulinárskych špecialít a pod. Lyžiarske strediská sa snažia poskytovať komplexné služby v jednom balíku pre čo najväčšie pohodlie návštevníkov. Umelé zasnežovanie v nižšie položených zimných strediskách a ponuka večerného lyžovania s umelým osvetlením sa stáva neoddeliteľnou súčasťou nielen renomovaných stredísk.

O popularite tejto formy turizmu svedčí aj niekoľko vybudovaných krytých lyžiarskych hál s umelým zasnežovaním v krajinách, kde sa prírodný sneh ani nevyskytuje. Exkluzívnu možnosť zalyžovať si aj v exotickej destinácii neodrádzajú ani vysoké náklady na prevádzku krytej lyžiarskej haly a samozrejme pomerne vysoké vstupné ako napr. v halovom lyžiarskom stredisku Ski Dubai s rozlohou 22,5 tis. m^2 a ročnou návštevnosťou až 750 tis. návštevníkov, ktoré bolo postavené v roku 2005 ako súčasť nákupného centra Mall of the Emirates.

6.3.2.1. Lyžiarsky turizmus vo svete

Lyžovanie má dlhú históriu, pretože už pred 4-5 tis. rokmi sa v Škandinávii používali lyže ako dopravný prostriedok. Z tejto časti Európy začalo lyžovanie postupne prenikať aj do strednej Európy. Prvé zmienky v novodobejšej histórii sú z územia dnešného Slovinska z oblasti Kranskej Gory. Podľa historických prameňov sa tu lyžovalo už v 17. storočí, čo bolo spojené pravdepodobne s príchodom nórskych baníkov, ktorí sa sem presťahovali

počas tridsaťročnej vojny kvôli ťažbe nerastov. V ostatných krajinách strednej Európy sa lyžovanie začalo rozvíjať až o 200 rokov neskôr.

Rozvoj moderného lyžovania sa začal v kolíske severských disciplín – Nórsku. V oblasti nazývanej Kristiania sa vyznávači šmýkania na snehu venovali behu na lyžiach a skokom. Svahy sa zjazdievali „šúsom" – priamo dole. Zjazd býval väčšinou ukončený pádom. Iný spôsob ešte nebol objavený. Významnú úlohu v rozvoji lyžiarskej techniky mali oblasti Telemarken a Holmenkollen. V roku 1860 tu vznikol spôsob zatáčania – telemark a neskôr kristiánka. (SKI Alpy, 2014)

V Alpách ako najväčšom lyžiarskom regióne v súčasnosti sa začali lyže používať v 19. storočí na základe skúseností, ktoré priniesli imigranti zo škandinávskych krajín. Lyžovanie sa stalo módnym trendom a trávenie zimnej dovolenky výsadou bohatších vrstiev spoločnosti. Rozvoju lyžovania sa venovali predovšetkým Rakúšania. Za všetkých nadšencov, ktorí sa venovali priekopníctvu a zdokonaľovaniu techniky je potrebné spomenúť meno M. Zdarsky, ktorý je považovaný za tvorcu modernej techniky lyžovania a bolo mu priznané prvenstvo v používaní prívratového oblúka vychádzajúceho z pluhu. Odvrhol nórsku predstavu o správnej dĺžke lyží a začal používať lyže kratšie s dĺžkou len okolo 160-180 cm. (SKI Alpy, 2014)

Lyžiarske školy	**RÁMČEK 27**

Kvalitu lyžovania a jeho technickú úroveň ovplyvňovali jednotlivé lyžiarske školy. V období vzniku lyžovania boli známe tri lyžiarske školy: Nórska lyžiarska škola, Lilienfeldská lyžiarska škola Matthiasa Zdarského a Bilgeriho lyžiarska škola.

Nórska lyžiarska škola bola postavená na používaní dlhých telemarkových lyží s trstinovým viazaním a dvoch lyžiarskych palíc. Telemarkové lyže mali rozšírenú špičku a pätu a zúžený stred. Pre túto školu bola typická jazda v úzkej stope, intenzívna práca rúk po rovine a jazda z kopca, oblúk pomocou telemarku a brzdenie bez pomoci palíc, len lyžami. Dnes by sme ju mohli prirovnať viac k behu na lyžiach. (Ski Museum Tatranská Lomnica 2014)

Lilienfeldská lyžiarska škola M. Zdarského vychádzala z práce rakúšana M. Zdarského (1856 – 1940), ktorý bol veľkým kritikom Nórskej lyžiarskej školy, pretože ju považoval za nevhodnú pre náročné alpské terény. Skrátil až cca 300 cm dlhé nórske lyže o tretinu a skonštruoval nové lyžiarske viazanie *Lilienfeld*, ktoré bolo vyrobené z kovu. Lyžiarovi umožňovalo voľný pohyb päty nahor, takže si mohol kľaknúť a zároveň zabraňovalo pohybu chodidla do strán. Vpredu malo veľkú kovovú strunu, ktorá pritláčala chodidlo k lyži. Namiesto dvoch palíc sa používala jedna dlhá, zakončená kovovým hrotom. Palica mala slúžiť ako opora pri chôdzi a jazde na lyžiach, ale mala pomáhať aj pri robení oblúkov a pri brzdení. (Ski Museum Tatranská Lomnica 2014)

Bilgeriho lyžiarska škola dostala názov podľa G. Bilgeriho (1873 – 1934), ktorý prevzal vyhovujúce prvky z predchádzajúcich dvoch lyžiarskych škôl a vytvoril tak nový prístup. Z nórskej školy prevzal telemarkový tvar lyží, dve palice, prácu

u rúk pri pohybe po rovine a telemark pri lyžovaní. Od Zdarského prevzal prívratný oblúk, jazdu v teréne a vylepšil viazanie. Bilgeriho lyžiarska škola bola typická pre lyžovanie v náročných terénoch a neskôr pre pretekárske lyžovanie, nakoľko bola dynamická. (Ski Museum Tatranská Lomnica 2014)

Populárnym športom a formou turistiky sa lyžovanie stalo v medzivojnovom období. Rýchly rozvoj, zvlášť v Alpách, zaznamenala výstavba lyžiarskych vlekov a najmä začiatok budovania lyžiarskych stredísk. Prvými lyžiarskymi strediskami v tomto období boli Sestriere v Taliansku, Alpe d´Huez, Meribel a Le Revard vo Francúzsku. Táto prvá generácia stredísk bola postavená ešte pred II. svetovou vojnou vo vysokých horských polohách nad hranicou stáleho osídlenia, kde panujú dobré podmienky pre možnosti lyžovania (Kurek, 2004). Popularizácii zimných športov a rozvoja zimnej turistiky v širšom meradle výrazne dopomohla pravidelná organizácia zimných olympijských hier (prvé boli v roku 1924 v Chamonix vo Francúzsku) (Kureka kol. 2008).

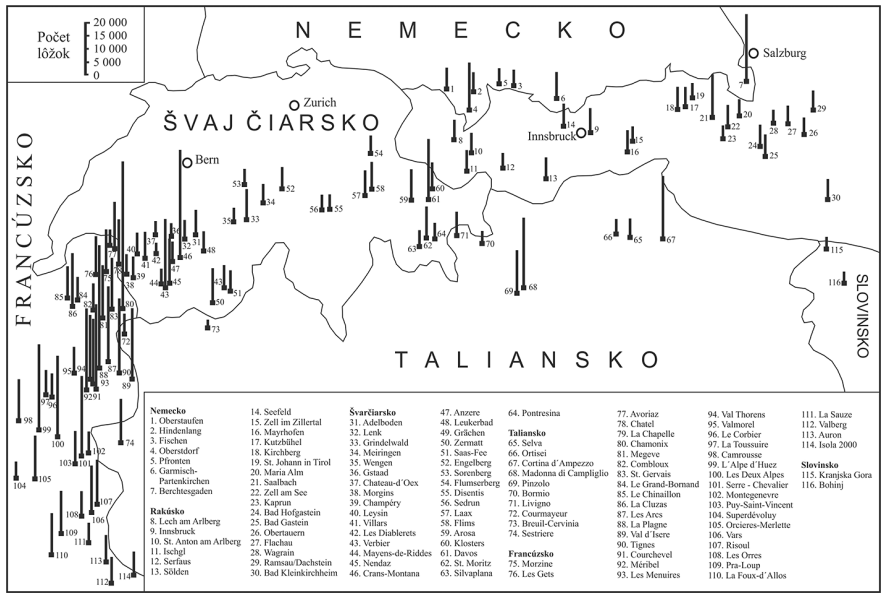
Viaceré lyžiarske strediská v Alpách vznikali na základe už existujúcich turistických stredísk alebo horských obcí, ktoré sa vďaka tomu transformovali z dominantnej funkcii lesohospodárskej príp. poľnohospodárskej na turistickú.

Lyže boli použité ako dopravný prostriedok aj počas vojny. Slúžili na presun pechoty v horských oblastiach počas zimného obdobia. Rýchly prechod horských jednotiek na lyžiach mal vplyv na výsledok bitky resp. zaisťoval potrebné informácie o pozícii a rozmiestnení nepriateľských jednotiek. Znalosť terénu a zvládnutie nevyhnutných lyžiarskych techník v náročných terénoch dávalo armádam výhodu prieskumu i rýchlych výpadov.

Po druhej svetovej vojne sa v rozvinutých krajinách stalo lyžovanie hlavným činiteľom rozvoja turizmu v horských oblastiach, pre ktoré znamenalo hospodársky rozvoj a možnosti pracovných príležitostí. Obdobím najväčšieho rozvoja lyžovania v západoeurópskych krajinách boli 60-te a 70-te roky 20. storočia. V tomto čase vznikla väčšina lyžiarskej infraštruktúry. Boli vybudované veľké strediská zimných športov lokalizované vo vysokohorských oblastiach. Tieto strediská sa vyznačujú vysokým štandardom turistických služieb a majú vynikajúce podmienky pre možnosti lyžovania. Boli však aj príčinou viacerých negatívnych dopadov na prírodné prostredie (Kurek a kol. 2008).

Hlavné oblasti lyžovania vo svete sú: Alpy, Pyreneje, Karpaty, Skalnaté Hory, Austrálske a Novozélandské Alpy, príp. niektoré horské oblasti Japonska. Uvedené regióny poukazujú na skutočnosť, že lyžovanie sa rozvíja s prí-

rodnými predpokladmi a možnosťami takmer výlučne v rozvinutých krajinách a regiónoch. Podľa Ski Industry Report (2013) bol podiel jednotlivých oblastí sveta na celkovom počte lyžiarov nasledovný: Alpy (45%), Západná Európa mimo Álp (11%), Východná Európa a centrálna Ázia (9%), Amerika (21%), Azia a Pacifik (14%).

Obrázok 41.
Lyžiarske strediská v Alpách a ich lokalizácia
Zdroj: Kurek a kol. (2008)

V Alpách má približne 50 mil. lyžiarov k dispozícii 40 tis. km lyžiarskych trás a okolo 14 tis. lanoviek a vlekov. Najväčšie alpské lyžiarske strediská sa nachádzajú na území Francúzska, Švajčiarska, Talianska, Rakúska a okrajovo Nemecka a Slovinska.

K najznámejším alpským strediskám vo ***Francúzsku*** patria: Portes du Soil, Chamonix – Mont Blanc, Les Trois Vallées (Méribel, Courchevel), Espace Killy (Val d´Isére), L´Alpe d´Huez a Les Deux Alpes (tabuľka 25).

Názov strediska *Časti strediska*							
	km	*počet*	*km*	*počet*	*počet*	*počet*	*počet*
Portes du Soleil Avoriaz, Chatel, Abondance, La Chapelle, Morzine, Les Gets, Montriend, St. - Jean - d´Aupls	650	I	250	104	79	14	n
Chamonix - Mont Blanc	173	I	250	14	23	24	4
Les Trois Vallées Méribel, Courchevel, Val Thorens, Les Menuires	600	17	130	55	69	37	3
Espace Killy Val d´Isere, Tignes	300	I	44	8	45	8	2
L´Alpe d´Huez Oz En Oisans, Auris En Oisans	250	6	50	37	24	15	n
Les Deux Alpes	225	I	25	23	24	8	n

zjazdové trate *bežecké trate* *teleskopický vlek* *sedačkový vlek*
kabínková lanovka *pozemná lanovka*

Poznámka: I – nedostupný údaj, n – nenachádza sa

Tabuľka 25
Francúzske alpské lyžiarske strediská
Zdroj: Skawran (2014)

V rámci ***Švajčiarska*** k najvýznamnejším alpským zimným strediskám patria: Davos-Klosters, St. Moritz, Laxx, Jungfrau Region, Les Quatre Vallées (Verbier), Saas-Fee a Zermatt (tabuľka 26).

Názov strediska *Časti strediska*							
	km	*počet*	*km*	*počet*	*počet*	*počet*	*počet*
Davos - Klosters	320	I	99	22	13	12	3
St. Moritz	350	69	244	26	19	8	3
Laxx-Flims, Falera	187	10	55	8	10	11	n
Jungfrau Region	214	69	243	17	21	10	4
Les Quatre Vallées *Verbier*	416	9	67	46	20	16	n
Saas-Fee	150	I	40	24	4	9	1
Zermatt	200	2	15	10	13	13	3

Poznámka: I – nedostupný údaj, n – nenachádza sa

Tabuľka 26
Švajčiarske alpské lyžiarske strediská
Zdroj: Skawran (2014)

Rakúsko patrí medzi lyžiarske veľmoci nielen v rámci športového lyžovania, ale aj v rámci lyžiarskej turistiky. Vo viacerých lyžiarskych strediská sa pravidelne organizujú preteky svetového pohára. Medzi najznámejšie rakúske zimné strediská patria: Schladming-Dachstein, Salzburger Sportwelt, Gastein, Kaprun, Kitzbühel, Ski Welt Wilder Kaiser a Bad Kleinkirchenheim – St. Oswald (tabuľka 27).

Názov strediska							
Časti strediska	*km*	*počet*	*km*	*počet*	*počet*	*počet*	*počet*
Schladming - Dachstein *Forstau, Gleiming, Schladming, Rohrmoos, Pichl, Haus im Ennstal, Gröbming, Ramsau am Dachs*	236	I	490	44	34	9	1
Salzburger Sportwelt *Filzmoos, Radstadt, Altenmarkt, Flachau, Wagrain, Alpendorf, Kleinarl, Eben*	231	34	282	41	35	19	n
Gastein *Bad Gastein, Bad Hofgastein, Angertal*	115	15	50	9	9	8	1
Zell am See - Kaprun	138	10	40	18	17	12	1
Kitzbühel *Kitzbühel, Kirchberg, Jochberg, Hollersbach, Aschau, Mittersill*	176	10	40	17	27	5	n
Ski Welt Wilder Kaiser - Brixental *Söll, Scheffau, Ellmau, Going, Hopfgarten, Brixen, Kelchsau, Westendorf*	279	15	102	40	36	14	1
Bad Kleinkirchenheim - St. Oswald	103	15	102	15	5	4	n

Poznámka: I – nedostupný údaj, n – nenachádza sa

Tabuľka 27
Rakúske alpské lyžiarske strediská
Zdroj: Skawran (2014)

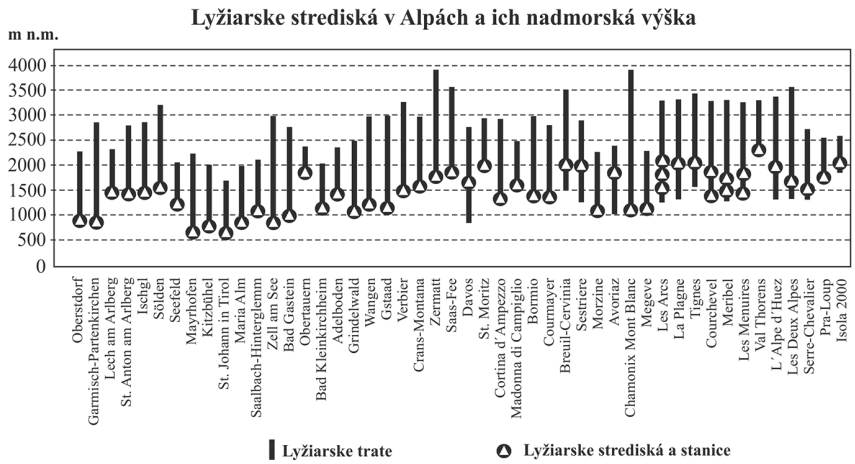
V rámci ***Talianska*** sú alpské lyžiarske trate lokalizované v nasledujúcich lyžiarskych strediskách: Plan de Corones, Val Gardena – Alpe di Suisi, Cortina d´Ampezzo, Val di Fiemme, Arabba – Marmolada, Alta Badia, Breuil-Cervina a veľké stredisko Skirama Dolomiti Adamello Brenta (Madonna di Campiglio; tabuľka 28).

Názov strediska							
Časti strediska	*km*	*počet*	*km*	*počet*	*počet*	*počet*	*počet*
Plan de Corones	116	17	168	5	5	22	n
Val Gardena - Alpe di Suisi *Ortisi, Selva di Val Gardena*	175	24	115	25	42	10	2
Cortina d´Ampezzo	120	10	71	6	33	5	n
Val di Fiemme	75	39	179	8	19	5	n
Arabba - Marmolada	88	3	15	3	16	7	n
Alta Badia	130	9	38	12	31	8	1
Skirama Dolomiti Adamello Brenta *Madonna di Campiglio, Pinzolo, Passo del Tonale, Peio, Folgarida, Ponte di Legno, Lavarone, Andalo, Monte Bondone, Luserna*	387	46	237	28	96	24	n
Breuil-Cervina	157	3	13	5	12	5	n

Poznámka: I – nedostupný údaj, n – nenachádza sa

Tabuľka 28
Talianske alpské lyžiarske strediská
Zdroj: Skawran (2014)

Najväčšiu návštevnosť a zároveň ziskovosť majú lyžiarske strediská s dlhou lyžiarskou sezónou. Tie sú z hľadiska klimatických faktorov (dostatočná snehová pokrývka) lokalizované vo vyšších nadmorských výškach, pričom sú veľmi dobré komunikačne dostupné. Väčšina alpských lyžiarskych stredísk sa nachádza v nadmorskej výške nad 1000 m n. m., pričom najvyššie položeným strediskom v Európe je francúzsky Val Thorens (súčasť Les Trois Vallées) v nadmorskej výške 2300 m n. m. K najvyššie položeným lyžiarskym tratiam patria zjazdovky v strediskách Zermatt v Rakúsku (horná stanica až vo výške 3899 m n. m.), Breuil–Cervina v Taliansku (3883 m n. m.), Saas Fee vo Švajčiarsku (3600 m n. m.) a Les Deux Alpes vo Francúzsku (3520 m n. m.). K najväčším lyžiarskych strediskám z hľadiska rozdielu medzi údolnou a hornou stanicou lyžiarskeho strediska patria: Zermatt (1620 – 3899 m n. m.), Zell am See – Kaprun (757 – 3029 m n. m.) a Chamonix – Mont Blanc (1035 – 3275 m n. m.; obrázok 42).

Obrázok 42
Lyžiarske strediská v Alpách a ich nadmorská výška
Zdroj: Kurek a kol. (2008)

Lyžiarske strediská v nižších polohách sa v ostatných rokoch pravidelne potýkajú s nedostatkom snehovej pokrývky a tým aj nedostatočnou návštevnosťou. Výnimkou sú iba lyžiarske strediská v blízkosti väčších miest, ktoré však musia investovať do umelého zasnežovania, čo znižuje ich ekonomický profit. Mnohé lyžiarske strediská poskytujú v súčasnosti komplexnejšie služby v podobe wellness, kulinárskych špecialít i sprievodných kultúrnych podujatí.

Alpské lyžiarske stredisko – Chamonix-Mont Blanc vo Francúzsku	**RÁMČEK 28**

Vznik strediska Chamonix-Mont Blanc súvisel s rozvojom tzv. **Grand Tour** v 17. až 19 storočí. Išlo o edukačno-poznávacie cesty mladých bohatých anglických aristokratov v rámci kontinentálnej Európy. Ich cieľom bolo praktické ukončenie dovtedajšieho vzdelávania, ktorého súčasťou bývalo aj absolvovanie jazykových i akademických kurzov na vybraných európskych univerzitách. Počas týchto ciest mladí šľachtici navštevovali hlavné európske kultúrne centrá a pamiatky, spojené predovšetkým s obdobím antiky a s odkazom renesančnej kultúry (Chorvát, 2007). Podľa Holdena (2000 In Kurek a kol. 2008) sa ročne zúčastňovalo týchto Grand Tour približne 15 až 20 tis. mladých angličanov, pričom najviac ciest bolo realizovaných v polovici 18. storočia. Tieto cesty predstavovali začiatok rozvoja turizmu v takej podobe ako ho poznáme v súčasnosti. Cieľovými destináciami boli najmä Taliansko a Francúzsko. Veľa angličanov vtedy smerovalo do oblasti Álp s úmyslom pokúsiť sa o zlezenie niektorých alpských vrcholov. Bol to začiatok rozvoja viacerých horských sídiel, ktoré sa časom pretransformovali na turistické strediská. Najznámejším z nich bol Chamonix vo Francúzsku, ktorý sa z malej pastierskej osady na úbočí Mont Blancu rozvinul na hlavné centrum turistiky a lyžovania v Alpách.

Už v roku 1744 navštívili Chamonix angličania R. Pocock a W. Windham a v roku 1760 zavítal aj H.B. de Sausere a o niekoľko dní aj M.T. Bourrit. Zo Chamonix vychádzali výpravy snažiace sa o zlezenie najvyššieho alpského končiara Mont Blanc (4810 m n. m.). Podarilo sa to v auguste roku 1786 Francúzom J. Balmat a M.G. Paccard. Rozvoj turistiky na začiatku 19. storočia súvisel so vznikom organizácie **Compagnie des Guides de Chamonix** v roku 1821. V roku 1916 sa podarilo premenovať obec z Chamonix na Chamonix-Mont Blanc.

Dôležitým míľnikom pre rozvoj Chamonix ako strediska zimných športov bolo organizovanie **I. zimných olympijských hier** v roku 1924. V tomto čase sa ešte volali Týždeň zimných športov a zúčastnili sa ich športovci zo 16 krajín vrátane Československa. Súťažilo sa v takých zimných športoch ako ľadový hokej, krasokorčuľovanie, rýchlokorčuľovanie, boby, beh na lyžiach, skoky na lyžiach, severská kombinácia a curling. Po tomto podujatí získalo Chamonix prestíž významného lyžiarskeho strediska.

V súčasnosti žije v Chamonix-Mont Blanc 10 tis. stálych obyvateľov, no počtom cca 60 tis. ubytovacích kapacít v hoteloch, penziónoch a iných ubytovacích zariadeniach patrí medzi najväčšie strediská cestovného ruchu, kde sa ročne vystrieda viac ako 5 mil. návštevníkov. Stredisko Chamonix-Mont Blanc funguje už 90 rokov, pričom priemerná dĺžka zimnej sezóny je cca 160 dní v závislosti od výšky snehovej pokrývky a dĺžky jej trvania.

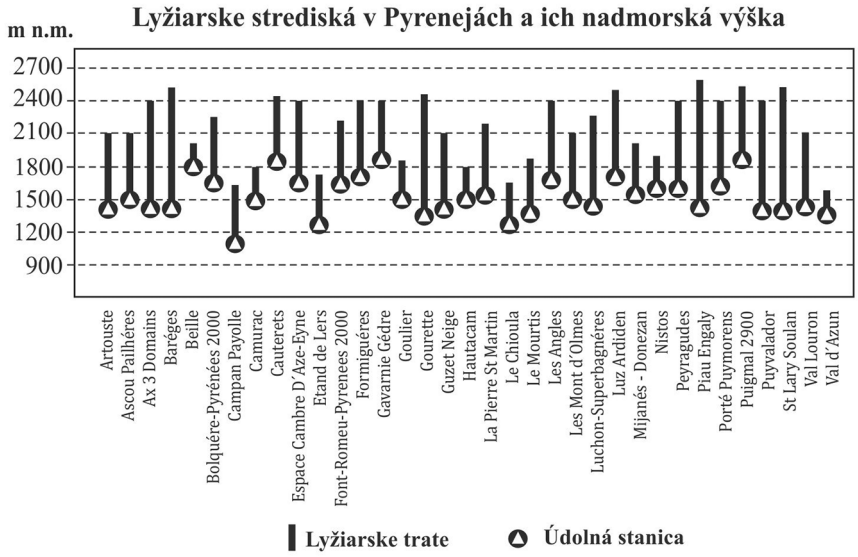
V rámci lyžiarskeho strediska funguje 94 **zjazdoviek** s celkovou dĺžkou 173 km. Nachádza sa tu 10 zjazdoviek s najnižšou obtiažnosťou pre začiatočníkov, 37 stredne náročných tratí, 32 náročných tratí pre veľmi dobrých lyžiarov a 15 najnáročnejších resp. až nebezpečných tratí. O prepravu viac ako 55 tis. lyžiarov za hodinu je postarané prostredníctvom 37 vlekov, 23 kabínkových lanoviek a 4 pozemných lanoviek. Jedna z týchto pozemných lanoviek smerujúca na Aiguille du Midi (3842 m n. m.) postavená v roku 1955 je najvyššie položenou pozemnou lanovkou na svete.

K lyžiarskym terénom v údolí Chamonix patria vysoko položené zjazdovky pre skúsených lyžiarov v Brévent/Flégére (krátke strmé trasy vedúce do centra strediska), Grands Montets (v časti Argentiére), Balme (v časti Le Tour) a Les Houches a taktiež zjazdovky pre začínajúcich lyžiarov a deti v údolí: Planards, Savoy, Vormaine, Chosalets, Tourchet a Poya. Tieto časti strediska nie sú medzi sebou poprepájané vlekmi, ale dopravu zabezpečujú skibusy. V Grands Montets trasa Point de Vue vedie po kaskádach ľadovca Rognons a končí pri päte ľadovca Argentiére. Skutočnou výzvou je tunajšia čierna trasa Pylônes (4,1 km). V častiach Brévent a Flégére prepojených kabínkovou lanovkou je najnáročnejšou trasou čierna zjazdovka Charles Bozon (2,5 km). Časť Balme má dve stanice: Charamillon (ľahké trasy) a Vallorcine (trasy pri hraniciach so Švajčiarskom). Časť Les Houches je známa najmä vďaka dosť náročnej trase Verte des Houches (Skawran, 2014).

V okolí lyžiarskeho strediska sa nachádzajú aj viaceré **bežecké trate** s rôznou náročnosťou s celkovou dĺžkou 250 km. Priamo v Chamonix sa nachádzajú tri trate s dĺžkou 2,7 km, 6,1 km a 11,2 km a v Argentiére taktiež tri – 1,5 km, 3,5 km a 9,5 km prechádzajúce popri rieke Arve. Taktiež je možné využiť bežecké trasy spájajúce Chamonix s Bois alebo s Argentiére. V Les Houches dve nenáročné trasy prechádzajú lesom okolo jazera Chavants, dve náročnejšie (s dĺžkou približne 7 km) cez Plateau du Prarion. Vo Vallorcine sú dve menej náročné trasy (0,5 km**,** 1,5 km) a dve náročnejšie (3,5 km**,** 6,5 km) (Skawran, 2014).

Zimné lyžiarske stredisko Chamonix-Mont Blanc je na vysokej úrovni vybavené **ubytovacími zariadeniami**, ktoré majú kapacitu okolo 60 tis. lôžok. Podľa dostupných informácií sa v štyroch častiach strediska (Chamonix, Le Houches, Argentiére a Le Tour) nachádza 178 ubytovacích zariadení, z čoho je 47 hotelov a 131 apartmánov, horských chát a víl. Celkový počet všetkých ubytovacích zariadení sa mení, pričom niektoré ubytovacie zariadenia sa v zozname nemusia ani nachádzať z dôvodu nedostupnosti informácií. Všetky väčšie hotely ponúkajú pre svojich návštevníkov štandardne možnosti **spa** a **welness**. V ponuke majú posilňovne, vnútorné a vonkajšie bazény, vnútorné a vonkajšie vírivky, vodné trysky a multimasážne sprchy, rôzne druhy sáun, parné kúpele (hammam), terapeutické izby, širokú ponuku masáži a ďalšie služby. Niektoré hotely sú viac zamerané na spa a welness, čo majú aj vo svojom názve: Hôtel L´Heliopie Sweet & Spa, Les Aiglons Resort & Spa a Park Hotel Suisse & Spa. Podľa hodnotení patria tieto hotely medzi najviac obľúbené.
Zdroj: Chorvát (2007); Kurek a kol. (2008); Skawran (2014); Chamonix Mont-Blanc (2014); Chamonet (2014); Hotels Chamonix (2014)

Lyžiarske strediská v Pyrenejách (obrázok 43; tabuľka 29) sú sústredené najmä na severných svahoch vo francúzskej časti. Vytvárajú dve výraznejšie koncentrácie a to v oblastiach národných parkov Parc National des Pyrenées a Parc Naturel Régional des Pyrenées Catalanes resp. ich predhorí. Poloha na severných svahoch Pyrenejí umožňuje, aby nadmorská výška lyžiarskych stredísk bola už v od 1200 m n. m. Väčšina pyrenejských má však údolné stanice vo výške okolo 1400 – 1500 m n. m. Najväčší rozdiel medzi údolnou a hornou stanicou strediska majú strediská Piau Engaly 1180 m (1420 – 2600 m n. m.), Baréges 1100 m (1400 – 2500 m n. m.), Gourette 1100 m (13500 – 2450 m n. m.), Ax 3 Domaines 1000 m (1400 – 2400 m n. m.) a St. Lary Soulan 800 m (1700 – 2500 m n. m.). Najvyššie položené lyžiarske strediská s nadmorskou výškou údolnej stanice 1850 m sú Cauterets, Gavarnie Gédre a Puigmal 2900.

Obrázok 43
Lyžiarske strediská v Pyrenejách a ich nadmorská výška
Zdroj: On the Snow (2014)

Názov strediska	Počet tratí	Počet vlekov	[1]	[2]	[3]	[4]
Baréges	69	32	21	20	23	5
St Lary Soulan	55	31	7	25	14	9
Peyragudes	50	17	5	21	20	4
Bolquére - Pyrénées 2000	43	26	17	10	9	9
Font-Romeu-Pyrenees 2000	43	23	15	10	9	9
Les Angles	45	19	14	9	14	8
Piau Engaly	41	11	4	19	11	7
Ax 3 Domains	35	17	9	10	10	6
Puigmal 2900	35	15	5	7	16	7
Guzet Neige	31	16	7	9	9	6
Gourette	31	15	7	9	13	2
Gavarnie Gédre	30	11	7	9	9	5
Porté Puymorens	30	9	9	8	8	5
Luchon-Superbagnéres	29	15	4	12	7	6
Luz Ardiden	28	12	3	4	18	3
La Pierre St Martin	24	11	7	9	7	1
Cauterets	22	16	4	8	8	2

Poznámka: [1] – trate pre začiatočníkov, [2] - stredne náročné trate, [3] - náročné trate, [4] - najnáročnejšie trate

Tabuľka 29
Vybrané lyžiarske strediská v Pyrenejách
Zdroj: On the Snow (2014)

Na území ***Poľska*** sa nachádza celkovo 62 lyžiarskych stredísk, ktoré sa nachádzajú prevažne v južnej časti krajiny v regióne Karpát. V týchto strediskách sa nachádza 290 lyžiarskych tratí, ktoré sú infraštruktúrne vybavené 280 vlekmi a sedačkovými lanovkami. V najväčší strediskám patria Białka Tatrzańska-Kotelnica (18 zjazdoviek, 13 vlekov), Zieleniec (16,15), Czarna Góra (14,13), Szczyrk-Czyrna/Solisko (13,13) a Korbielów-Pilsko (12,11). Najvyššie položené strediská sú: Zakopane-Kasprowy Wierch (1030 – 1960 m n. m.), Korbielów-Pilsko (708 – 1500 m n. m.), Karpacz-Kopa (820 – 1340 m n. m.), Szczyrk-Skrzyczne/COS (600 – 1320 m n. m.) a Szklarska Poręba-Ski Arena Szrenica (710 – 1310 m n. m.). Najdlhšie lyžiarske zjazdovky sa nachádzajú v strediskách Zakopane-Kasprowy Wierch (5,8 km), Szczyrk-Czyrna/Solisko (5,3 km), Szczyrk-Skrzyczne/COS (5,2 km), Korbielów-Pilsko (4,5 km) a Szklarska Poręba-Ski Arena Szrenica (4,0 km) (spracované podľa On the Snow 2014).

Územie ***Česka*** zasahujú Karpaty vo východnej časti v Beskydách (k ďalším lyžiarskym regiónom v ČR patria Českomoravská vrchovina, Jeseníky, Jizerské hory, Krkonoše, Krušné Hory a Orlické hory). V Beskydách sa nachádza podľa dostupných údajov 9 lyžiarskych stredísk (Bílá, Mosty u Jablunkova, Pustevny, Rališka, Razula, Ski Park Grúň, Skicentrum Kohútka, Synot Kyčerka, U Sachovy studánky), v rámci ktorých sa nachádza 57 lyžiarskych zjazdoviek a 45 vlekov a lanoviek. K najväčším strediskám patria Skicentrum Kohútka (10 zjazdoviek, 7 vlekov), Bílá (9,4), Synot Kyčerka (8,9) a Pustevny (8,5). Najvyššie položené strediská sú Pustevny (620 – 1098 m n. m.), Skicentrum Kohútka (715 – 913 m n. m.) a Ski Park Grúň (700 – 850 m n. m.). V tom istom poradí stredísk je možné zoradiť aj najdlhšie zjazdovky: Pustevny (5 km), Skicentrum Kohútka (1,6 km) a Ski Park Grúň (1,0 km) (spracované podľa On the Snow 2014).

V ***Rumunsku*** sa nachádza 33 lyžiarskych stredísk, v rámci ktorých je lokalizovaných 131 zjazdoviek. Medzi najväčšie strediská patria Sinaia (8 zjazdoviek s dĺžkou 16910 m), Busteni (11 zjazdoviek, 16700 m), Paltinis (7 zjazdoviek, 15850 m), Poiana Brasov (9 zjazdoviek, 14310 m), Azuga (6 zjazdoviek, 9705 m), Straja (7 zjazdoviek, 9235 m) a Borsa (6 zjazdoviek, 8260 m). Lyžiarske strediská majú na rozdiel od Česka a Poľska vyššiu nadmorskú výšku. Najvyššie položené zimné strediská sú Poiana Brasov (945 – 1765 m n. m.), Borsa (850 – 1550 m n. m.) a Azuga (630 – 1540 m n. m.). Najdlhšie zjazdovky sa nachádzajú v strediskách – Paltinus (5,0 km), Poiana Brasov (4,6 km), Sinaia (3,5 km), Straja (3,2 km), Azuga (3,2 km) a Busteni (3,0 km). V ostatnom období zažíva lyžiarsky turizmus v tejto krajine vzhľadom

na prijateľné ceny a členstvo Rumunska v EÚ veľký rozmach (spracované podľa SKI RO 2014).

Z hľadiska ***Ukrajiny*** je pomerne problematické získať presnejšie informácie o karpatských lyžiarskych strediskách. Karpaty zasahujú na územie Ukrajiny v západnej časti na hraniciach s Poľskom, Slovenskom a Rumunskom. Predstavujú najvyššie pohorie Ukrajiny s najvyšším vrcholom Goverla 2061 m n. m. Pre rozvoj lyžovania predstavujú Karpaty v podstate jedinú významnejšiu destináciu na Ukrajine. Nachádza sa tu 12 významnejších lyžiarskych stredísk – Slavske, Tysovets, Volosyanka, Plai, Verkhovyna, Vyshkiv, Kosiv, Sheshory, Yaremcha, Bukovel, Yablunitsa. K najväčším strediskám patria Bukovel a Slavske. Lyžiarske stredisko Bukovel (850 – 1372 m n. m) ponúka 51 km zjazdoviek. Sú rôznej náročnosti a to 12 zjazdoviek pre začiatočníkov, 41 pre stredne náročných a 8 pre náročných. K dispozícii je 15 vlekov a lanoviek s kapacitou 4900 os./hod. Ubytovacie zariadenia poskytujú celkovo 284 lôžok. Zimné strediska Slavske (590 – 750 m n. m.) založené v roku 1997 ponúka 20 km zjazdoviek (9 zjazdoviek pre začiatočníkov, 8 pre stredne náročných, 3 pre náročných lyžiarov). Obsluhu zabezpečuje 13 vlekov a lanoviek s prepravnou kapacitou 3300 os./hod. Hotely, penzióny a turistické ubytovne v stredisku poskytujú ubytovanie pre cca 450 osôb. Ďalšie ubytovanie je poskytované na súkromí (spracované podľa Ivanivna 2014).

Na území ***Srbska*** sa nachádza niekoľko lyžiarskych stredísk ako Kopaonik, Stara Planina, Tornik, Brezovica, Vesti a Divčibare. Najväčším a najkomplexnejším strediskom je Kopaonik, v rámci ktorého sa nachádza 37 lyžiarskych tratí (19 pre začiatočníkov, 11 pre stredne náročných lyžiarov a 7 pre náročných) a 19 vlekov a lanoviek s celkovou prepravnou kapacitou 29550 os./hod. Vybavenosť strediska podtrhuje aj existencia 30 bežeckých tratí (19 pre začiatočníkov, 4 stredne náročné a 7 náročných). Významom druhé najväčšie je stredisko Stara Planina s 13 zjazdovkami (4 pre začiatočníkov, 3 stredne náročné a 2 náročné) a 6 vlekmi s kapacitou 8320 os./hod. Stredisko je doplnené 4 bežeckými traťami, pričom 3 sú najmenej náročné a 1 náročná. Tretím významom je stredisko Tornik s 3 zjazdovkami (2 stredne náročné a 1 náročná) a 4 vlekmi (prepravná kapacita 6000 os./hod.), ktorým sekundujú 3 bežecké trate rôznej náročnosti (spracované podľa SKI SRB 2014).

Z mimoeurópskych krajín sa lyžiarsky turizmus najviac rozvíja v ekonomicky rozvinutých krajinách a to v Severnej Amerike (USA, Kanade) a v Japonsku.

V rámci poslednej lyžiarskej sezóny evidovala v ***USA*** Národná lyžiarska asociácia celkovo 481 lyžiarskych stredísk, avšak ich počet za posledné

obdobie klesol. Pre porovnanie v sezóne 1987/88 ich bolo evidovaných až 622. Súvisí to jednak s klimatickými zmenami ako aj ekonomickou recesiou v ostatnom období. Hlavnou oblasťou lokalizácie lyžiarskych stredísk, čo do počtu i veľkosti, je pohorie Skalnaté vrchy (Rocky Mountains) v západnej časti krajiny s dĺžkou 4800 km. V tejto oblasti sa strediská sústreďujú najmä v štátoch Colorado (okolie Denveru), Utah (okolie Salt Lake City), Wyoming a Montana. Druhou významnou oblasťou koncentrácie lyžiarskych stredísk je pohorie Sierra Nevada (dĺžka 700 km) neďaleko pobrežia Tichého oceánu na hraniciach štátov Kalifornia a Nevada. Lyžiarske strediská sú sústredené severovýchodne od mesta Sacramento neďaleko jazera Tahoe v Olympic Valley. Treťou významnou oblasťou je sever pohoria Apalače vo východnej časti krajiny. Najviac stredísk je lokalizovaných v štátoch Vermont, New York a Pennsylvánia. Podľa počtu zjazdoviek patria k najväčším strediskám lyžiarske rezorty ako Aspen/Snowmass (Colorado, 329 zjazdoviek, 181 zjazdoviek pre začiatočníkov a mierne pokročilých, 95 stredne náročné, 53 náročné, 43 vlekov a lanoviek), Big Ski Resort (Montana, 298 zjazdoviek, 128-107-63, 29 vlekov), Vail (Colorado, 193 zjazdoviek, 91-48-54, 31 vlekov), Breckenridge (Colorado, 187 zjazdoviek, 79-45-63, 34 vlekov), Canyons (Utah, 182 zjazdoviek, 98-83-1, 21 vlekov), Squaw Valley (California, 170 zjazdoviek, 119-51-0, 29 vlekov), Snowbird (Utah, 168 zjazdoviek, 109-34-25, 13 vlekov), Steamboat (Colorado, 165 zjazdoviek, 96-69-0, 18 vlekov), Killington Resort (Vermont, 155 zjazdoviek, 95-60-0, 22 vlekov) a Mammoth Mountain Ski Area (California, 151 zjazdoviek, 98-30-33, 28 vlekov). Najdlhšie zjazdovky sa nachádzajú v strediskách Big Sky Resort (9,7 km), Killington Resort (9,7 km), Heawenly Mountain Resort (8,9 km), Aspen/Snowmass (8,5 km), Telluride (8,4 km), Taos Ski Resort (8,0 km), Winter Park Resort (7,4 km), Jackson Hole (7,2 km) a Pico Mountain (6,5 km) (spracované podľa SKI USA 2014).

Druhou významnou lyžiarskou destináciou v Severnej Amerike je ***Kanada***. V Kanade sa nachádza okolo 250 lyžiarskych stredísk. Najväčšie a najznámejšie lyžiarske strediská sa nachádzajú v západnej časti krajiny v Skalnatých vrchoch (provincie Britská Kolumbia – 41 stredísk a Alberta – 26 stredísk). Druhou významnou oblasťou lyžiarskeho turizmu je juhovýchodná časť krajiny a to provincie Quebec – 62 stredísk a Ontario – 54 stredísk. Najväčšie strediská podľa počtu zjazdoviek sa nachádzajú v Skalnatých vrchoch. Patria k nim strediská Whistler/Blackcomb (Britská Kolumbia, 200 zjazdoviek, 146 zjazdoviek pre začiatočníkov a mierne pokročilých, 54 stredne náročné, 0 náročné, 37 vlekov a lanoviek), Lake Louise (Alberta, 145 zjazdoviek, 101-28-16, 10 vlekov), Fernie Alpine (Britská Kolumbia, 142 zjazdoviek, 99-36-7, 10 vlekov), Kicking Horse Mountain Resort (Brit-

ská Kolumbia, 129 zjazdoviek, 52-58-19, 5 vlekov), Silver Star (Britská Kolumbia, 128 zjazdoviek, 70-45-13, 12 vlekov), Panorama Mountain (Britská Kolumbia, 120 zjazdoviek, 92-0-28, 9 vlekov), Big White (Britská Kolumbia, 118 zjazdoviek, 85-26-7, 16 vlekov), Ski Bromont (Quebec, 114 zjazdoviek, 66-25-23, 9 vlekov), Red Resort (Britská Kolumbia, 110 zjazdoviek, 69-41-0, 7 vlekov). K strediskám s najdlhšími zjazdovkami patria Revelstoke (15,3 km), Whistler/Blackcomb (11,0 km), Kicking Horse Mountain Resort (10,0 km), Lake Louise (8,1 km), Silver Star (8,0 km), Sun Peaks (8,0 km), Sunshine Village (8,0 km) a Big White (7,2 km) (spracované podľa SKI CAN 2014).

V ***Japonsku*** sa nachádzajú lyžiarske strediská v 14 zo 47 prefektúr. Ich celkový počet je 444. Lyžiarske strediská sa sústreďujú najmä v prefektúrach Hokaido (98 stredísk), Nagano (87), Niigata (57), Akita (27), Gifu (26), Gunma (25) a Fukushima (24). V rámci uvedených prefektúr sa nachádzajú aj najznámejšie lyžiarske strediská Japonska ako Rusutsu Resort (37 zjazdoviek, 18 vlekov), Nozawa Onsen (36, 21), Niseko Mountain Grand Hiratu (30 ,16), Madarao Kogen (28,14), Niseko Village Ski Resort (27, 8), Hoshino Resort Tomamu (25, 11), Ishiuchi Maruyama (24,18), Maiko Snow Resort (24,11), Kagura (23,22) a Hakuba Iwatake Snow Field (23,16). Nadmorská výška stredísk je rozdielna. Kým strediská lokalizované na Hokaide môžu byť vzhľadom na severnú polohu regiónu aj nižšie položené (horná stanica maximálne 1600 m n. m.), strediská v rámci prefektúry Nagano siahajú až do výšky 2830 m n. m. Medzi najvyššie položené lyžiarske strediská patria stredisko Senjojiki (2600 – 2830 m n. m.), Shiga Kogen Shibutoge (2105 – 2305 m n. m.), Pilatus Takeshina Snow Resort (1760 – 2240 m n. m.), Ontake 2240 (1378 – 2240 m n. m.), Omote Manza (1550 – 2130 m n. m.), Nomunitoge (1400 – 2130 m n. m.) a Kaida Kogen Mia (1557 – 2120 m n. m.) (spracované podľa SKI JPN 2014).

Lyžiarske strediská v Japonsku sú v poslednom období v čiastočnom úpadku a dopredu sa začínajú dostávať nové lyžiarske v Číne a Južnej Kórei (upravené podľa Ski Industry Report 2013).

6.3.2.2. Lyžiarsky turizmus na Slovensku

Lyžovanie a jeho rozvoj sa v slovenských podmienkach rozvíjali oneskorene v porovnaní s európskymi strediskami zimnej turistiky. Najstaršie lyžiarske strediská vznikli v Tatrách na báze turisticko-klimatických centier až v prvej polovici 20. storočia.

Do Tatier sa prvé lyže dostali zásluhou smokovského lekárnika Karola Cornidesza, ktorý si ich ako suvenír doniesol z krajiny svojej nútenej emigrácie – z Nórska v roku 1865 (Houdek, Bohuš 1976). Nie je isté, či na nich aj sám lyžoval. Pravdepodobne ich použil na výzdobu svojej lekárne v Smokovci ako pamiatku na vyhnanstvo. Lyže ako pomôcku pri zimných poľovačkách a tatranských túrach používal od roku 1876 jeden z prvých majiteľov Nového Smokovca Mikuláš Szontágh. Prvý realizoval na lyžiach cestu do Slavkovskej doliny a výstup na Slavkovský štít.

Postupným osvojovaním lyžiarskej techniky si lyže našli miesto aj pri spravovaní majetkov. Gróf A. Andrássy (1827-1903) z Humenného už v roku 1882 navštevoval na lyžiach svoje majetky na Vihorlate. K. Kummer (1847-1936), správca Hohenloheho majetku v Javorine roku 1895 vystrojil seba a lesných robotníkov lyžami, aby zefektívnili prácu v lese počas zimného obdobia. Horár P. Havaš (1873-1949), vlastným menom Horníček, aby mohol vykonávať svoju obľúbenú prácu si pomaďarčil meno na Havaš, čo v preklade znamená Snežný. Pri práci horára na Štrbskom Plese (1901-1919) a v Tatranskej Lomnici (1919-1943) zverené revíry v zimnom období obhospodaroval na vlastnoručne vyrobených lyžiach. V roku 1901 absolvoval lyžiarsku školu M. Zdarského v rakúskom Lilienfelde. Po skončení kurzu sa venoval výcviku hostí v oblasti Štrbského Plesa (Štofan 2008).

Po zavedení celoročnej hotelovej a kúpeľnej prevádzky vo Vysokých Tatrách sa oblasť Štrbského Plesa postupne stala zimným športovým strediskom. Prvým lyžiarskym hosťom tu bol v roku 1886 arcikniežа Jozef Habsburg. Podľa lyží arcikniežaťa si lesník J. Sýkora zhotovil lyže a s ich pomocou v zimnom období zabezpečoval poštové spojenie medzi Štrbou a Štrbským Plesom. Vedenie kúpeľov v záujme rozvoja zimného cestovného ruchu povolilo Sýkorovi v roku 1901 vykonávať lyžiarskeho inštruktora. Kúpeľní hostia z bohatších rodín dávali prednosť skijöringu – jazde na lyžiach vo vleku za koňom alebo za saňami s konským záprahom. V roku 1903 sa na Štrbskom Plese uskutočnili prvé medzinárodné sánkarské preteky vo Vysokých Tatrách (Štofan, 2008).

Okolo roku 1910 sa prví lyžiari objavujú aj v oblasti Kremnice, Banskej Bystrice, Žiliny, Spišskej Novej Vsi a Liptovského Mikuláša. Vo februári 1911 sa uskutočnili v Tatranskej Polianke prvé medzinárodné preteky v behu a skoku na lyžiach ako súčasť majstrovstiev Maďarska. V Kremnici v roku 1912 usporiadali prvý lyžiarsky kurz, ktorý viedol G. Bilgeri. Ku kvalitatívnej zmene v rozvoji lyžovania dochádza zásluhou založenia Lyžiarskej sekcie pri Uhorskom karpatskom spolku v roku 1913.

Karpatský spolok a lyžovanie	RÁMČEK 29

V roku 1873 bol v Starom Smokovci založený Uhorský karpatský spolok, ktorý mal v jednotlivých mestách na Slovensku 18 turistických sekcií. V rámci nich sa postupne zakladali aj lyžiarske skupiny. V roku 1913 bola založená v Spišskej Novej Vsi lyžiarska sekcia, ktorá organizovala turistické a pretekové lyžovanie v oblasti Spiša a Vysokých Tatier. Po vzniku prvej ČSR sa sídlo Uhorského karpatského spolku presťahovalo do Budapešti, jeho sekcie na Slovensku prestali pracovať a spolok sa rozpadol.

Na Slovensku však mal veľmi silnú základňu a tak v roku 1920 vznikol v Poprade nový Karpatský spolok, ktorý nadviazal na činnosť Uhorského karpatského spolku. Karpatský spolok sa staral predovšetkým o materiálno-technickú základňu turistiky a lyžovania. Obnovoval a staval turistické zariadenia vo Vysokých Tatrách, pri ktorých sa konali lyžiarske kurzy a športové podujatia. Karpatský spolok vybudoval mnoho lyžiarskych zariadení, počnúc skokanskými mostíkmi, cez bežecké a lyžiarske trate, klziská až po bobové a sánkarské dráhy. Okrem usporadúvania vlastných lyžiarskych súťaží spolupracoval aj pri organizovaní športových podujatí ostatných zimných a letných športov. Aktívne sa podieľal aj na organizácii pretekov FIS v roku 1935, ktoré sa konali vo Vysokých Tatrách. V roku 1945 bol spolok zrušený.

Zdroj: Ski Museum Tatranská Lomnica (2014)

Podľa alpského vzoru sa začiatkom 20-tych rokov 20. storočia uskutočnil prvý lyžiarsky kurz v Tatrách, po ktorom o rok neskôr nasledovali aj prvé lyžiarske preteky. Okrem športovej disciplíny sa lyžovanie stáva aj formou turistiky a vyhľadávanou rekreačnou aktivitou organizovanou najmä turistickými klubmi a spolkami. V tatranských strediskách sa tak vďaka lyžovaniu, sánkovaniu, bobovaniu (prvá bobová dráha bola postavená v roku 1909 v Tatranskej Lomnici) rozšírila sezónna prevádzka na celoročnú.

Vo väčšine stredísk sa ešte v medzivojnovom období začínajú budovať prvé zjazdovky a horské dopravné zariadenia. Prvou lanovkou na Slovensku bola pozemná lanovka zo Starého Smokovca na Hrebienok (1910). Pôvodne merala 2019 m. Kyvadlovým spôsobom na nej premávali dva vozne. Každý vozeň mal kapacitu 45 osôb a jedného sprievodcu. Vozne sa križovali na Abttovej výhybke, ktorá sa nachádzala priamo v strede trate. Pohyb lanovky bol zabezpečovaný jednosmerným elektromotorom, ktorý bol umiestnený vo vrcholovej stanici Hrebienok.

Prvou visutou lanovkou bola lanovka z Tatranskej Lomnice na Skalnaté Pleso vybudovaná spolu so zjazdovkou v roku 1937, neskôr až na Lomnický štít (1940). Kabíny lanovky sa pohybovali rýchlosťou 4 m/s a prekonávali úsek dlhý 4042 m s prevýšením 866 m. Mali pôdorys desaťuholníka s lomenými čelnými oknami. Každá kabínka bola určená pre 30 cestujúcich, 1 sprievodcu a 30 párov lyží. V rámci II. úseku lanovky zo Skalnatého Plesa na Lomnický štít premávala kabínka, ktorá bola v porovnaní s I. úsekom

menšia. Mala kapacitu 15 cestujúcich a 1 sprievodcu. Budova postavená na Lomnickom štíte má 6 poschodí a je vo výške 2634 m n. m. Od svojho vzniku je najvyššie obývaným miestom na Slovensku. Dodnes slúži ako hvezdáreň a meteorologická stanica.

Obdobím dynamického rastu lyžiarskych stredísk na Slovensku bolo obdobie po II. svetovej vojne, kedy sa rozvíjali strediská zimnej rekreácie ako súčasť sociálnej politiky štátu. Do popredia sa dostávalo športové súťaženie na vyhradených lyžiarskych svahoch, v behu na lyžiach a na skokanských mostíkoch. Dôležitým počinom podporujúcim rozvoj lyžovania a lyžiarskeho turizmu bolo v roku 1949 vydanie mapy Západných Tatier so zakreslenými lyžiarskymi traťami od M. Šaradina.

Okrem oblasti Vysokých Tatier sa rozvíjali aj iné lyžiarske strediská ako napr. stredisko Jasná v Nízkych Tatrách (1949). V roku 1957 bola lanovkou sprístupnená aj najvyššie položená lyžiarska zjazdovka na Slovensku zo Skalnatého Plesa do Lomnického sedla 1800 - 2200 m n. m. V 60-tych rokoch 20. storočia nastal dynamický rozvoj lyžiarskych stredísk vo všetkých vyšších pohoriach Slovenska. Budovali sa najmä investične menej náročné vleky s krátkou dráhou v podmienkach menších výškových rozdielov. Mali však len lokálny význam a mnohé z nich v ostatnom období v konkurenčnom prostredí regionálnych a nadnárodných stredísk z finančných dôvodov, či v dôsledku zmeny vlastníckych vzťahov, zanikli príp. nefungujú alebo fungujú nepravidelne. V roku 1964 bolo na Slovensku evidovaných 49 dopravných zariadení (11 lanoviek + 38 vlekov), pričom do roku 1970 sa ich počet zvýšil na 227 (14 lanoviek + 213 vlekov). Významným medzníkom vo výstavbe infraštruktúry bola organizácia majstrovstiev sveta v lyžovaní v severských disciplínach v roku 1970 vo Vysokých Tatrách. Bol vybudovaný lyžiarsky areál na Štrbskom Plese. V roku 1972 bolo v Tatrách 24 výťahov, vlekov a sedačiek s celkovou dĺžkou 13 400 m (Houdek, Bohuš, 1976).

Organizovanie tak významného medzinárodného podujatia v lyžovaní sa odrazilo v ďalšom náraste počtu horských dopravných zariadení (25 lanoviek a 522 vlekov v roku 1980). V roku 1987 tento počet narástol až na 31 lanoviek a 904 vlekov.

Horské dopravné zariadenia	1964	1970	1980	1987	1996	2010
Lanovky	11	14	25	31	31	47
Vleky	38	213	522	904	993	712
Spolu	49	227	547	935	1024	759

Tabuľka 30
Vývoj počtu lanoviek a lyžiarskych vlekov na Slovensku v r. 1964 – 2010
Zdroj: upravené podľa Otrubová (1996), Lavex (2014), vlastné spracovanie

V rámci tzv. socialistickej strednej Európy patrili slovenské lyžiarske strediská medzi najatraktívnejšie nielen pre domácich obyvateľov, ale aj pre obyvateľov susedných socialistických štátov (vrátane Nemecka – NDR). Politicko-spoločenské zmeny po roku 1989 ovplyvnili aj lyžiarsky turizmus na Slovensku. Po otvorení hraníc sa podstatne zvýšila konkurencia zahraničných lyžiarskych stredísk (najmä v Alpách), čo spôsobilo aj odliv časti domácich návštevníkov do alpských lyžiarskych stredísk.

Územie Slovenska má v oblasti karpatského oblúka veľmi dobré podmienky na lyžovanie a aktivity v rámci lyžiarskeho turizmu. Podľa *Regionalizácie cestovného ruchu v Slovenskej republike* (2005), ktorá hodnotí jednotlivé regióny Slovenska z hľadiska možností rozvoja cestovného ruchu a jeho aktivít, je potenciál deviatich najperspektívnejších regiónov cestovného ruchu z hľadiska rozvoja zimných aktivít nasledujúci: v rámci zjazdového lyžovania a snowboardingu sú najlepšie podmienky v Tatranskom, Liptovskom, Horehronskom, Severopovažskom a Oravskom regióne cestovného ruchu. Uvedené regióny CR majú okrem Severopovažského a Oravského regiónu aj vysoký potenciál pre rozvoj lyžiarskej turistiky a skialpinizmu. Pre bežecké lyžovanie majú najvyšší potenciál Tatranský a Horehronský región CR.

Potenciál	Strednodobý horizont	Dlhodobý horizont
Aktivita: Zjazdové lyžovanie/Snowboarding		
Vysoký	Severopovažský, Liptovský, Horehronský, Tatranský	Turčiansky, Liptovský, Horehronský, Tatranský, Severopovažský, Oravský
Dobrý	Turčiansky, Oravský, Spišský	Spišský, Šarišský
Priemerný	Pohronský, Šarišský	Pohronský
Aktivita: Lyžiarska turistika – výlety na lyžiach, skialpinizmus (potenciál hodnotený len z dlhodobého horizontu)		
Vysoký	Liptovský, Horehronský, Tatranský	
Dobrý	Severopovažský, Turčiansky, Oravský, Pohronský, Spišský	
Priemerný	Šarišský	
Aktivita: Bežecké lyžovanie (potenciál hodnotený len zo strednodobého horizontu)		
Vysoký	Horehronský, Tatranský	
Dobrý	Severopovažský, Turčiansky, Liptovský, Pohronský	
Priemerný	Oravský	
Základný	Spišský, Šarišský	

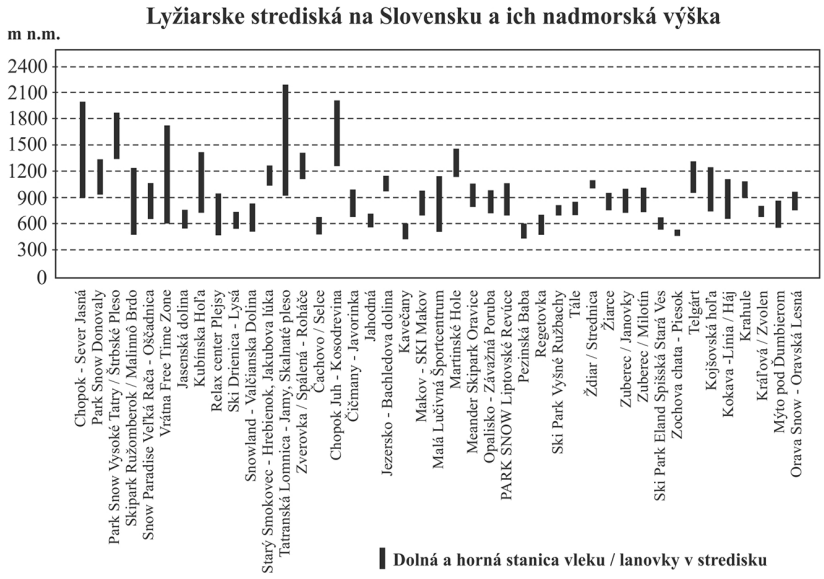
Tabuľka 31
Potenciál najdôležitejších regiónov CR pre vybrané zimné aktivity
Zdroj: upravené podľa Regionalizácia cestovného ruchu v Slovenskej republike (2005)

V súčasnosti je celkovo na Slovensku približne 300 lyžiarskych lokalít, ktoré disponujú príslušnými zariadeniami dopravnej infraštruktúry (aspoň 1 lyžiarsky vlek), avšak počet lyžiarskych stredísk s rozšírenou infraštruktúrou (ubytovacie, stravovacie zariadenia, doplnkové lyžiarske služby) je nižší, približne 200. Počet lyžiarskych stredísk nie je stály, pretože niektoré vznikajú, iné zanikajú, v niektorých je činnosť pozastavená z dôvodu nepriaznivej ekonomickej situácie alebo v dôsledku nedostatku snehu počas zimnej sezóny. Lokalizácia lyžiarskych stredísk závisí od topografických podmienok (nadmorská výška, orientácia svahu voči svetovým stranám) a klimatických podmienok, ktoré s nadmorskou výškou bezprostredne súvisia. Tieto podmienky majú rozhodujúci vplyv na fungovanie, dĺžku zimnej sezóny a samotnú rentabilnosť daného zimného strediska. Často krát nejde iba o nedostatok snehovej pokrývky, ale aj o vyššie teploty vzduchu, ktoré znemožňujú výrobu umelého snehu a zasnežovanie lyžiarskych svahov (najmä v nižšie položených strediskách). Keďže žiadne lyžiarske stredisko na Slovensku sa nenachádza nad hranicou snežnej čiary (v strednej Európe sa nachádza vo výške 2500 až 2800 m n. m.), je lyžiarsky turizmus v slovenských podmienkach sezónnou aktivitou, hoci vo vyššie položených strediskách sa lyžiarska sezóna predlžuje o niekoľko týždňov. Spravidla začína od konca novembra a končí v prvý májový týždeň. Jej trvanie je však výrazne závislé od priebehu zimného obdobia, najmä množstva snehu a výskytu teplôt pod bodom mrazu.

Najväčšia koncentrácia lyžiarskych stredísk v SR je v severnej a strednej časti (obrázok 45), ktoré majú najlepšie topografické i klimatické podmienky. Veľké lyžiarske strediská investujú značné finančné prostriedky do potrebnej infraštruktúrnej vybavenosti ako aj do informačnej a propagačnej oblasti (vlastné webové stránky, periodiká, účasť na národných aj medzinárodných výstavách a expozíciách a pod.). V propagačnej stratégii najsilnejšieho podnikateľského subjektu v lyžiarskom turizme Tatry Mountain Resorts sa využívajú najmodernejšie technológie – napr. 3D technológie v tvorbe reklamného spotu o Tatrách.

Medzi najväčšie lyžiarske strediská na Slovensku patria:

- Chopok – Sever: 21 zjazdoviek (28 870 m), 18 vlekov, 16 690 prepravených osôb/hod.
- Snow Paradise Veľká Rača – Oščadnica: 14 zjazdoviek (15 010 m), 6 vlekov, 9 700 osôb/hod.
- Vrátna Free Time Zone: 18 zjazdoviek (13 495 m), 17 vlekov, 12 364 osôb/hod.
- SKI Drienica: 17 zjazdoviek (12 090 m), 11 vlekov, 4 920 osôb/hod.

Obrázok 44
Lyžiarske strediská na Slovensku a ich nadmorská výška
Zdroj: SKI SR (2014), VPLS (2014)

- Martinské Hole: 11 zjazdoviek (12 794 m), 7 vlekov, 7 200 osôb/hod.
- Kubínska Hoľa: 6 zjazdoviek (10 670 m), 9 vlekov, 6 480 osôb/hod.
- Skipark Ružomberok/Malinô Brdo: 7 zjazdoviek (10 500 m), 10 vlekov, 8 130 osôb/hod.
- Chopok – Juh: 8 zjazdoviek (10 040 m), 7 vlekov, 5 295 osôb/hod.
- Šachtičky: 9 zjazdoviek (10 002 m), 9 vlekov, 2 570 osôb/hod.
- Jezersko - Bachledova dolina: 11 zjazdoviek (9 720 m), 7 vlekov, 5 160 osôb/hod. (spracované podľa Turistika Online, 2014)

Uvedené lyžiarske strediská predstavujú TOP kvalitu zimných stredísk na Slovensku, pričom ich navštevuje nielen slovenská klientela, ale veľký podiel tvoria aj zahraniční návštevníci, najmä z okolitých krajín strednej a východnej Európy. Nasledujúca tabuľka a mapa približujú lokalizáciu a základnú charakteristiku vybraných lyžiarskych stredísk na Slovensku.

P. č.	Názov lyžiar. strediska	Rating stre-diska	Zjaz-dovky (počet)	Vleky (počet)	Dĺžka zjazdoviek (m)	Preprav. kapacita (os./hod.)
1	Chopok - Sever Jasná	5	7	4	8746	4590
2	Chopok - Sever Otupné	5	7	7	7635	5280
3	Chopok - Sever Záhradky	5	7	7	12489	6820
4	Fričkovce	x	2	2	660	600
5	Park Snow Donovaly - Nová Hoľa	5	5	4	6020	4640
6	Park Snow Donovaly - Záhradište	5	12	15	4980	8031
7	Park Snow Vysoké Tatry / Štrbské pleso	5	7	5	7122	4700
8	Skipark Ružomberok / Malinô Brdo	5	7	10	10500	8130
9	Snow Paradise Veľká Rača - Oščadnica	5	14	6	15010	9700
10	Vrátna Free Time Zone	5	18	17	13495	12364
11	Jasenská dolina	4	7	8	4190	6100
12	Kubínska Hoľa	4	6	9	10670	6480
13	Relax center Plejsy	4	11	9	9050	6270
14	SKI Drienica - Drienica	4	4	4	2450	2700
15	Ski Drienica - Lysá	4	13	7	10344	4500
16	Snowland - Valčianska Dolina	4	6	6	4340	5200
17	Starý Smokovec - Hrebienok, Jakubová lúka	4	6	7	4415	4240
18	Tatranská Lomnica - Jamy, Skalnaté pleso	4	6	6	8520	4070
19	Zverovka / Spálená - Roháče	4	5	4	4615	3500
20	Bezovec	3	6	4	3400	2860
21	Čachovo/Selce	3	4	4	3100	3300
22	Čertov	3	3	3	2450	2300
23	Čertovica	3	6	4	5450	2450
24	Chopok Juh - Kosodrevina	3	6	5	8340	3345
25	Chopok Juh - Srdiečko	3	2	2	1700	1950
26	Čičmany - Javorinka	3	6	6	4355	3850
27	Fačkovské sedlo / Kľak	3	5	4	4240	2150
28	Jahodná	3	3	7	1425	6830
29	Jezersko - Bachledova dolina	3	11	7	9720	5160
30	Kavečany	3	6	8	3100	7230
31	Liptovská Tepličká	3	5	3	3550	2100
32	Lopušná Dolina Lučivná	3	4	5	1210	1900
33	Lopušná Dolina SKICHEM	3	4	5	1799	2500
34	Lopušná dolina SKITATRY	3	3	2	2000	1200
35	Makov - SKI Makov	3	6	4	6100	2850
36	Malá Lučivná Športcentrum	3	5	7	3140	3535
37	Martinské Hole	3	11	7	12090	4920
38	Meander Skipark Oravice	3	7	5	5910	3800
39	Opalisko - Závažná Poruba	3	5	5	3318	3400
40	PARK SNOW Liptov. Revúce	3	7	5	6200	3900
41	Pezinská Baba	3	5	7	2910	4090
42	Regetovka	3	7	6	3100	3700
43	Šachtičky	3	9	4	10002	2570
44	SKI - TMG Remata	3	4	4	1700	1480

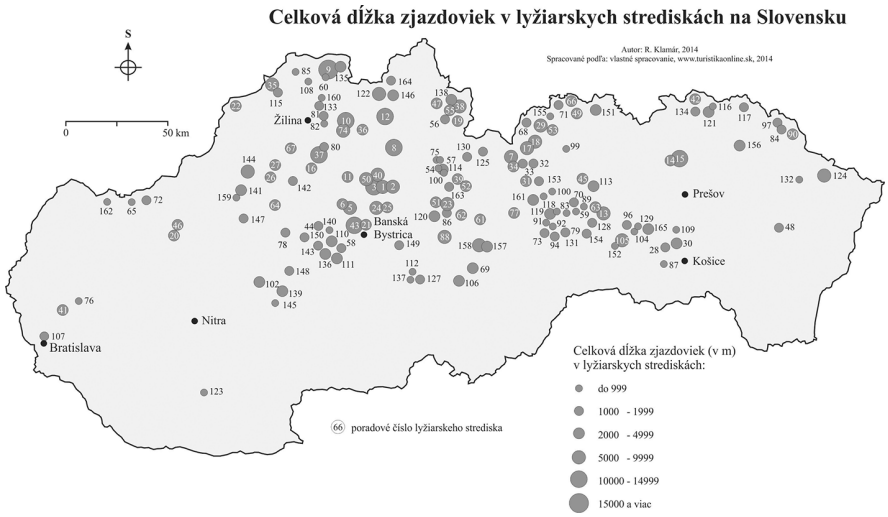
45	**SKI Centre Levoča**	3	4	4	3300	2500
46	**Ski Centrum Kálnica / Piesky**	3	3	4	2300	2100
47	**Ski Centrum Nižná Uhliská**	3	4	3	3330	1650
48	**Ski Park Chlmec**	3	5	5	1680	2900
49	**Ski Park Vyšné Ružbachy**	3	8	7	3870	3740
50	**Ski Turecká / Krížna**	3	7	6	9950	2600
51	**Tále**	3	6	6	2770	4110
52	**Vyšná Boca - Bačova Roveň**	3	3	3	2310	1800
53	**Ždiar / Strednica**	3	7	9	2265	6080
54	**Žiarce**	3	2	3	850	2195
55	**Zuberec / Janovky**	3	4	4	4500	2361
56	**Zuberec / Milotín**	3	4	5	1680	2570
57	**Liptov. Mikuláš - Podbreziny**	2	1	1	550	650
58	**Malachov / Medvedica**	2	2	5	1260	2400
59	**Nálepkovo - Krečno**	2	1	2	450	800
60	**Oščadnica ŠPORTCENTRUM**	2	2	2	470	620
61	**Pohorelská Maša**	2	4	2	4925	1500
62	**Polomka / Bučník**	2	3	2	3800	1200
63	**Poráčska dolina**	2	5	3	2900	1700
64	**Poruba pri Prievidzi**	2	4	3	3410	1200
65	**Ski Land Stará Myjava**	2	3	3	1050	1850
66	**Ski Park Eland Spišská St. Ves**	2	4	3	2060	2290
67	**Ski Park Rajecká Lesná**	2	3	3	1700	1700
68	**Ski Taja / Tatranská Javorina**	2	4	3	1280	900
69	**Skorušina - Klenovec**	2	12	2	2500	490
70	**Spišská Nová Ves**	2	3	3	1000	1350
71	**Stebnícka Huta**	2	2	1	1500	900
72	**Veľká Javorina**	2	4	4	1440	1380
73	**Vyšná Slaná - Július**	2	2	2	1500	1200
74	**Zázrivá / Kozenec**	2	5	3	6800	1400
75	**Žiar - Dolinky**	2	2	2	850	1250
76	**Zochova chata - Piesok**	2	4	5	870	3010
77	**Telgárt**	x	4	5	4900	3395
78	**Cigeľ Priedavky - Šabľová**	1	3	1	1200	900
79	**Hnilec**	1	1	1	500	500
80	**Piatrová**	1	2	2	500	950
81	**Straník**	1	3	2	1550	1300
82	**Strečno - Ostredok**	1	2	1	700	300
83	**Biele Vody**	x	1	2	900	x
84	**Borov**	x	2	1	1700	700
85	**Bukovina / Turzovka**	x	1	2	600	x
86	**Čertovica - STIV**	x	3	2	1120	1050
87	**Červený breh**	x	1	1	300	300
88	**Čierny Balog**	x	6	3	6300	2500
89	**Čingov - Ďurkovec**	x	3	3	1400	1400
90	**Danová**	x	3	2	2200	1100
91	**Dedinky**	x	1	1	500	280
92	**Dedinky - Dobšinská Maša**	x	1	1	500	500
93	**Dešná**	x	x	x	x	x
94	**Dobšiná ALWEG**	x	2	2	1000	900

95	**Dubovica - Žliabky**	x	5	2	5600	1000
96	**Gelnica**	x	2	2	1200	1000
97	**Habura**	x	2	1	1000	650
98	**Hnilčík - Mraznica**	x	1	1	1350	800
99	**Hotel Štart Kežmarok**	x	2	2	600	1200
100	**Hrabušice - Zelená Hora**	x	1	1	350	400
101	**Hronec - Hlobišov**	x	2	1	2400	900
102	**Hubačov Štál - Malá Lehota**	x	1	1	1000	720
103	**Kohútka**	x	x	x	x	x
104	**Kojšov**	x	2	2	400	200
105	**Kojšovská hoľa**	x	7	5	5870	2995
106	**Kokava -Línia / Háj**	x	6	5	2250	3180
107	**Koliba - Kamzík**	x	1	2	250	860
108	**Kordišov - Kýčerka**	x	1	1	550	200
109	**Kostoľany n/Hornád. - Sokoľ**	x	1	1	600	600
110	**Krahule**	x	4	5	2990	4850
111	**Kráľová / Zvolen**	x	3	5	2000	3600
112	**Látky / Kočanda**	x	1	3	500	x
113	**Levoča - Závada**	x	4	2	4800	1126
114	**Liptovský Ján - Javorovica**	x	6	4	3010	x
115	**Makov - Kasárne**	x	4	4	1480	1800
116	**Makovica - Nižná Polianka**	x	1	2	950	1500
117	**Medvedie**	x	3	3	1850	1300
118	**Mlynky - Biele Vody**	x	1	2	450	1180
119	**Mlynky - Kruhová**	x	6	3	4530	1710
120	**Mýto pod Ďumbierom**	x	6	5	4500	2600
121	**Nižný Komárnik**	x	3	2	2300	1060
122	**Orava Snow - Oravská Lesná**	x	8	4	8120	4450
123	**Pallag - Nové Zámky**	x	1	1	200	x
124	**Parihuzovce**	x	4	3	5100	1870
125	**Podbanské**	x	4	4	1520	1420
126	**Podbreziny**	x	1	1	550	650
127	**Poľana**	x	2	2	1450	1400
128	**Poráč - Brodok**	x	3	4	1300	1500
129	**Prakovce**	x	1	1	300	300
130	**Račkova dolina**	x	2	2	1100	920
131	**Rejdová**	x	3	3	1560	1600
132	**Rokytov pri Humennom**	x	1	1	350	300
133	**RS Vadičov**	x	2	6	1200	x
134	**Šarbov**	x	2	2	1300	1000
135	**Skalité - Serafínov**	x	4	4	1990	2400
136	**Skalka pri Kremnici / Groschova lúka**	x	5	5	2460	2950
137	**Ski Centre Košútka - Hriňová**	x	1	1	960	900
138	**Ski centrum Brezovica**	x	5	2	3600	1000
139	**Ski Centrum Drozdovo**	x	3	2	2350	x
140	**Ski Centrum Kordíky**	x	2	2	500	700
141	**Ski Centrum Zliechov**	x	5	3	3300	1100
142	**Ski Kľačno**	x	3	2	1450	800
143	**Ski Králiky**	x	3	3	1350	1700
144	**Ski Mojtín**	x	7	6	6950	3300
145	**Ski Vojšín**	x	1	1	500	500
146	**Ski Zábava Hruštín**	x	3	4	2600	2100

147	**Ski Závada pod Čiernym vrch.**	x	2	2	1000	900
148	**Ski-Blanc Ostrý Grúň Kollárová**	x	5	4	1800	1850
149	**Skiareál Strelníky**	x	4	2	1900	750
150	**Skicentrum Tajov**	x	4	4	1450	2100
151	**Skicomp Fakľovka Litmanová**	x	5	5	2200	3900
152	**Smolník**	x	1	1	500	300
153	**Spišské Bystré / Kubašok**	x	3	5	1150	3300
154	**Štós - Šikmá stráň**	x	2	1	1300	1000
155	**Strachan Ski Centrum Ždiar**	x	1	2	500	1080
156	**Stropkov**	x	3	2	2050	800
157	**Tisovec - Bánovo**	x	3	1	2100	900
158	**Tisovec - Rejkovo**	x	5	2	6400	1100
159	**Valaská Belá - Homôlka**	x	2	3	850	1800
160	**Veľké Ostré**	x	2	2	660	900
161	**Vernár / Studničky**	x	3	3	1300	1800
162	**Vrbovce - Bobová**	x	1	1	500	400
163	**Vyš. Boca - Pod Športhotelom**	x	3	3	1640	1780
164	**Zákamenné**	x	2	2	1950	1100
165	**Zlatá Idka**	x	2	2	2380	1150

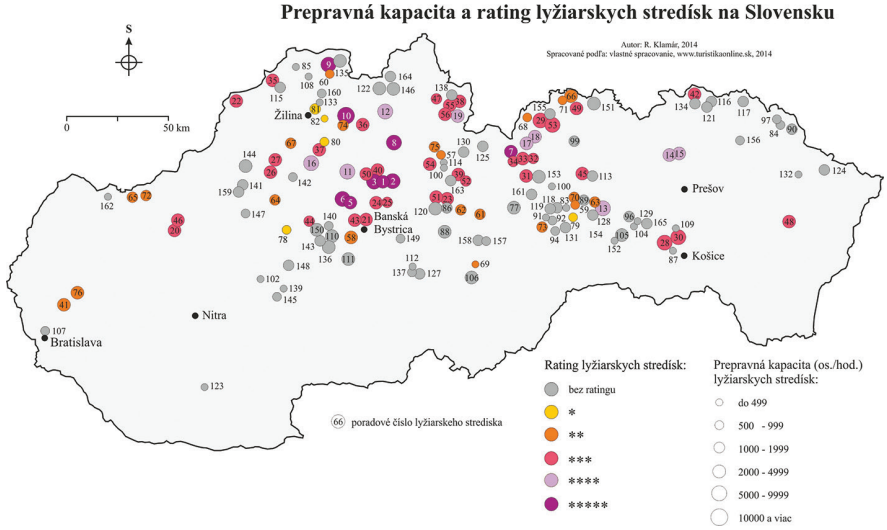
x – nedostupný údaj

Tabuľka 32
Vybrané lyžiarske strediská na Slovensku
Zdroj: vlastné spracovanie podľa Turistika Online (2014)

Obrázok 45
Celková dĺžka zjazdoviek v lyžiarskych strediskách na Slovensku

Výrazne diferencovaná je kvalita lyžiarskych stredísk (obrázok 45). Od začiatku 90-tych rokov sa na Slovensku začal aplikovať systém kategorizácie lyžiarskych stredísk na základe ich vybavenosti a kvality poskytovaných služieb. Na základe získaného hodnotenia v 4 skupinách kritérií (úžitková a technická vybavenosť strediska; sprievodné vybavenie strediska; ostatné vybavenie a služby; bezpečnosť a ochrana lyžiarov) sú strediská zaraďované do jednej z piatich tried systémom hviezdičiek. Najkvalitnejšie lyžiarske strediská v tejto kategorizácii majú udelených 5 hviezdičiek a právo používania označenia „Slovenské TOP stredisko". K najvyššej kategórii (5 hviezdičiek) patria lyžiarske strediská ako Park Snow Veľká Rača Oščadnica, Vrátna Free Time Zone, Skipark Ružomberok, Chopok – Sever, Park Snow Donovaly, Park Snow Vysoké Tatry. Druhú najvyššiu kategóriu (4 hviezdičky) tvoria strediská ako napr. Jasenská dolina Belá-Dulice, Snowland Valčianska dolina, Kubínska hoľa, SKI JEZERSKO-Bachledova dolina, Relax Center Plejsy Krompachy.

Obrázok 46
Prepravná kapacita a rating lyžiarskych stredísk na Slovensku

Podobne ako pri zahraničných lyžiarskych strediskách aj najznámejšie slovenské lyžiarske strediská ponúkajú širokú paletu služieb. Ide o možnosti v oblasti zjazdového lyžovania a k nemu prislúchajúcej infraštruktúry (vleky, lanovky a pod.), bežecké lyžovanie s adekvátne pripravenými bežeckými traťami, snowboarding, skialpinizmus, fun-adrenalínové aktivity, zimné at-

rakcie pre deti, lyžiarske školy, požičovne lyží a ski servis. Okrem uvedených aktivít zimné strediská poskytujú kvalitné služby v oblasti ubytovania (hotely, penzióny, apartmány a turistické ubytovane) spojené s kvalitnými možnosťami stravovania, trávenia oddychu pri rôznych zábavných aktivitách a v neposlednom rade veľmi atraktívne ponuky v oblasti spa a wellness. Pre ilustráciu je bližšie spracovaný najväčší lyžiarsky komplex resp. resort na Slovensku Chopok a jeho časti Sever a Juh, ktoré sa dobudovaním vrcholovej stanice a zároveň menšieho hotela a reštaurácie Rotunda navzájom prepojili. Prehľad približuje nielen možnosti lyžovania, históriu strediska, ale aj problematiku ubytovania a s tým spojených služieb.

Lyžiarske stredisko – Chopok (Sever, Juh)	**RÁMČEK 30**

Lyžiarske stredisko Chopok – Sever a Juh je najväčším lyžiarskym komplexom na Slovensku. Tvoria ho dve strediská Chopok – Sever na severnej strane Nízkych Tatier a Chopok – Juh na južnej. Chopok – Sever sa skladá z troch častí – Jasná, Otupné a Záhradky a Chopok – Juh z dvoch – Kosodrevina a Srdiečko.

V minulosti boli obidve strediská prepojené. V začiatkoch sa lyžovalo najmä na severných svahoch, pričom v roku 1949 postavili prvý úsek lanovky a sever Chopka vyhlásili za vysokohorské rekreačné stredisko Jasná. Koncom 50-tych rokov sa spojili obidve strany Chopka lanovkou s kapacitou 220 os./hod. a bolo tak možné lyžovať aj na južnej strane. Lanová dráha premávala na severnej strane Chopka ako I. a II. úsek na trase Jasná-Luková-Chopok a na južnej strane ako III. a IV. úsek Srdiečko-Kosodrevina-Chopok. Technológiu lanovej dráhy vyrobil závod Transporta Chrudim v licencii švajčiarskej firmy Von Roll Seilbahnen. Na lanovke na otvorených sedačkách sedeli po dvaja bokom v proti smere jazdy. Lanovka slúžila viac ako 50 rokov a na konci 90-tych rokov bola kvôli zastaraným technickým zariadeniam odstavená.

V roku 2011 dostala spoločnosť Tatry Mountain Resorts povolenie na začatie realizácie zámeru modernizácie a prepojenia oboch stredísk Chopok – Sever a Chopok – Juh. Spoločnosť plánuje v priebehu 10 rokov investovať viac ako 70 mil. Eur na obnovenie prepojenia severnej a južnej strany Chopku a vytvorenie tak najmodernejšieho slovenského lyžiarskeho strediska, ktoré by malo významom dosahovať úroveň stredne veľkých alpských stredísk. Okrem iného pôjdu investície aj do doplnenia sortimentu zjazdových tratí, dobudovania systému zasnežovania a komplexu ubytovacích a stravovacích zariadení a najmä doplnkových služieb v lokalite Jasná, ktorá predstavuje už v súčasnosti známe stredisko cestovného ruchu s potenciálom rozvoja dlhodobého i krátkodobého turizmu a to najmä zimného pobytového turizmu.

Objekt Rotunda – vrcholová stanica lanovky
Foto: R. Klamár

Prepojenie severných a južných svahov Chopku je zabezpečené prostredníctvom objektu tzv. Rotundy (obrázky hore) – prepojenej vrcholovej stanice lanovky Funitel a opláštenej stanice Chopok - Juh. Objekt Rotundy ako aj všetky nové objekty staníc sú postavené na pôvodnom mieste starej stanice lanovky. Súčasťou Rotundy je aj vyhliadková reštaurácia s panoramatickým 360° výhľadom v nadmorskej výške 2004 m n. m. s kapacitou 100 miest. Prízemie tvorí rýchle občerstvenie s kapacitou 60 miest.

V súčasnosti sa v celom komplexe Chopok Sever – Juh nachádza celkovo 28 zjazdoviek (Sever – 20, Juh – 8), pričom 9 je ťažkých, 11 stredne ťažkých, 8 ľahkých, 18 vlekov a 7 sedačkových lanoviek. Celková dĺžka zjazdoviek je 38910 m (Sever – 28870 m, Juh – 10040 m) a prepravná kapacita 21985 os./h. (Sever – 16690, Juh – 5295). Možnosti umelého zasnežovania je na 12 zjazdovkách, no iba 2 ponúkajú možnosti večerného lyžovania (Pretekárska, Biela Púť). Z hľadiska celkovej vybavenosti lyžiarskou infraštruktúrou je lepšie vybavené stredisko Chopok – Sever, ktoré je zároveň aj najväčším a najkomplexnejšie vybaveným zimným lyžiarskym strediskom na Slovensku s potenciálom ďalšieho rozvoja s prepojením na Chopok –Juh.

Chopok Sever –Jasná

Zjazdovky - charakteristika				Vleky a lanovky - charakteristika			
Názov	Dĺžka (m)	Náročnosť	Umelé zasnež.	Dĺžka (m)	Prevýš. (m)	Kapacita os./hod.	Typ
Pretekárska	2606	čierna	✓	1251	544	1800	sedačková
Spravodlivá	1800	čierna	X	816	101	1800	sedačková
Majstrovská	1335	čierna	✓	84	291	840	kotvový
Majová	1450	červená	✓	70	2	150	kotvový
Luková - FIS	330	červená	X				
Biela Púť	925	modrá	✓				
Jelení Grúň-Koliesko	300	modrá	X				

Chopok Juh – Srdiečko

Zjazdovky - charakteristika				Vleky a lanovky - charakteristika			
Názov	Dĺžka (m)	Náročnosť	Umelé zasnež.	Dĺžka (m)	Prevýš. (m)	Kapacita os./hod.	Typ
Kosodrevina-Srdiečko	1200	červená	✓	1008	281	1200	sedačková
Srdiečko-Krupová	500	červená	✓	472	133	750	kotvový

Chopok Sever –Záhradky

Zjazdovky - charakteristika				Vleky a lanovky - charakteristika			
Názov	Dĺžka (m)	Náročnosť	Umelé zasnež.	Dĺžka (m)	Prevýš. (m)	Kapacita os./hod.	Typ
Pretekárska	2606	čierna	✓	1720	463	2700	sedačková
Slalomový svah	1200	čierna	x	1036	352	900	sedačková
FIS	3363	červená	✓	1498	317	800	kotvový
Jelení Grúň	500	červená	x	908	295	800	kotvový
Turistická-FIS	7	červená	x	750	198	900	kotvový
Turistická	2900	modrá	x	606	179	220	kotvový
FIS-Priehyba	850	modrá	x	296	40	500	kotvový

Chopok Sever –Otupné

Zjazdovky - charakteristika				Vleky a lanovky - charakteristika			
Názov	Dĺžka (m)	Náročnosť	Umelé zasnež.	Dĺžka (m)	Prevýš. (m)	Kapacita os./hod.	Typ
Majstrovská	1335	čierna	✓	1602	282	1200	kabínková
Spravodlivá	1800	čierna	x	1725	514	1200	sedačková
Derešský Kotol	950	červená	x	1100	232	900	kotvový
Travez Vrbická	400	červená	✓	613	132	830	kotvový
Otupné	870	modrá	✓	405	69	500	kotvový
Vrbická	1680	modrá	✓	324	28	400	kotvový
Koliesko-Otupné	600	modrá	x	50	2	250	kotvový

Chopok Juh – Kosodrevina

Zjazdovky - charakteristika				Vleky a lanovky - charakteristika			
Názov	Dĺžka (m)	Náročnosť	Umelé zasnež.	Dĺžka (m)	Prevýš. (m)	Kapacita os./hod.	Typ
Ch.-Dereše-Krupová	3640	čierna	x	1600	400	900	kotvový
Kosodrevina	1100	čierna	x	989	413	725	kotvový
Zadné Dereše	1150	červená	x	907	354	900	kotvový
Chopok-Zad. Dereše	1000	červená	x	501	159	220	kotvový
Z.Dereše-Kosodrevina	1000	modrá	x	450	103	600	kotvový
Lúčka	450	modrá	x				

Tabuľka 33
Lyžiarské strediská v oblasti Chopok
Zdroj: SKI Jasná (2014), Turistika Online (2014), Hotel Chopok (2015), Hotels Jasná (2015)

V lokalite Chopku sa nachádzajú dve značené trasy resp. okruhy pre bežecké lyžovanie. V centrách Lúčky a Jasná-Tri vody boli prispôsobené a upravené trate pre bežecké lyžovanie tak, aby sa dali mechanicky upravovať. Pripravené sú 2 okruhy, avšak ich kvalita je závislá od dostatočného množstva prírodného snehu. Trate pre bežecké lyžovanie sú označené. Prvý okruh sa nachádza v centre Lúčky, začína pri chate s názvom Lúčky, obtiažnosť turisticko-rekreačná. Okruh je upravovaný pravidelne. Druhý okruh sa nachádza v časti Tri vody za hotelom Liptov v blízkosti zotavovne J. Šverma. Trať má dĺžku 6 km a úroveň pretekársku. Okruh je upravovaný na požiadanie pre skupiny. V stredisku sa nachádza požičovňa s kompletným bežkárskym vybavením.

Lyžiarske stredisko Chopok Sever-Jasná ponúka možnosti vyžitia aj pre snowboardistov. Nachádza sa tu Snowpark Otupné určený tak pre začiatočníkov

ako aj pokročilých. Snow park sa nachádza pri nástupnej stanici Otupné a je dizajnovaný vo „funky“ štýle. Snow park je hlavne o zábave a je určený nielen pre snowboardistov ale aj pre freestyle lyžiarov. Množstvo prekážok s možnosťou rôzneho usporiadania, keďže rýchlosť na jednotlivé prekážky sa môže meniť v závislosti od teploty a kvality snehu, čo zaručí stále nové možnosti vyžitia.

K ďalším možnostiam lyžiarskeho turizmu patrí skialpinizmus v okolí Chopku. Ide o turistiku na skialpinistických lyžiach spojenú s poznávaním okolitej krajiny mimo dosahu lanoviek a vlekov. Pre začiatočníkov i skúsenejších skialpinistov sú možné denné, večerné i viacdenné výstupy s profesionálnymi inštruktormi a horskými vodcami.

Funguje tu aj lyžiarska škola Jasná. Ponúka výučbu lyžovania a snowboardingu garantovanú špičkovým tímom inštruktorov, ktorí sú členmi medzinárodnej organizácie SAPUL. Zaujímavosťou je aj výučba v rámci večerného lyžovania ako aj výučba zahrňujúca lekcie v iných lyžiarskych strediskách (Štrbské Pleso a Tatranská Lomnica). Prípravkou pre túto lyžiarsku školu je detská lyžiarska škola Jasná ponúkajúca nielen lyžovanie pre najmenších, ale aj zábavný program a hry.

Samozrejmosťou je fungovanie požičovne lyží. Počas celej výpožičnej doby je zabezpečený bezplatný servis. Okrem tohto klasického servisu, požičovňa lyží poskytuje i možnosť samovoskovania lyží a samoobslužný servisný stôl, kde je k dispozícii náradie na vlastnoručnú opravu výstroje.

Pre obe časti strediska Chopok je zabezpečená aj adekvátna dostupnosť k lyžiarskym strediskám. V rámci strediska Chopok-Sever fungujú 3 záchytné parko-viská (Lúčky, Záhradky a Jasná) s kapacitou 390 áut a 15 autobusov. Chopok-Juh obsluhujú tiež 3 parkoviská (Otupné, Srdiečko, Trangoška) s kapacitou 360 áut.

Dôležitou súčasťou oboch stredísk sú ubytovacie kapacity. Výrazne vyššiu vy-bavenosť má stredisko Chopok-Sever. Nachádzajú sa tam aj najlepšie hotely ako Hotel Ski and Wellness Družba**** (400 lôžok), Wellness Hotel Grand Jasná**** (312 lôžok), Hotel Tri Studničky**** (100 lôžok), Hotel FIS Jasná**** (96 lôžok) a už spomínaný Hotel Rotunda**** (16 lôžok). K ďalším väčším hotelom patria ešte Hotel Junior Jasná*** (260 lôžok), Hotel Sorea SNP*** (246 lôžok) a Hotel Mikulášska Chata*** (110 lôžok). V rámci strediska Chopok-Juh fungujú iba Horský hotel Srdiečko** (124 lôžok), Chata Kosodrevina Chopok Juh (236 lôžok) a Chata Trangoška (80 lôžok). Všetky významnejšie hotely ponúkajú okrem kvalitného ubytovania, stravovania, servisu pre lyžiarov aj rôzne relaxačné aktivity a wellness.
Zdroj: SKI Jasná (2014); Turistika Online (2014); Hotel Chopok (2015); Hotels Jasná (2015)

Prognózy rozvoja lyžiarskeho turizmu nie sú veľmi optimistické. Podľa Kureka (2008) je možné identifikovať dva hlavné problémy, ktoré majú vplyv aj na rozvoj lyžovania na Slovensku. Prvým je starnutie obyvateľstva vo vyspelých krajinách, ktoré majú a „môžu si dovoliť" investície do infraštruktúry v oblasti lyžovania. Tým, že lyžiarsky turizmus si vyžaduje určitú fyzickú prípravu a kondíciu, je lyžovanie určené najmä mladším vekovým kategóriám, ktorých početnosť v starnúcej európskej a severoamerickej populácii klesá. Druhým závažným problémom sú klimatické zmeny a otepľovanie klímy, ktoré má za následok nedostatok snehovej pokrývky v nižšie položených lyžiarskych strediskách, pričom teplotné pomery v zimných mesiacoch často ani neumožňujú umelé zasnežovanie. Mnohé strediská sa tak stávajú nerentabilné.

Elsasser, Bürki (2002) uvádzajú, že zmeny klimatických podmienok predstavujú novú výzvu pre turizmus a najmä pre zimný turizmus. Počiatočná fáza predstavuje pomerne radikálnu zmenu, no zmeny klímy je možné vnímať ako katalyzátor urychľujúci a posilňujúci tempo štrukturálnych zmien v turizme a jasnejšie popisujúci riziká a príležitosti spojené s rozvojom turizmu v súčasnosti. Na jednej strane budú špičkové zimné strediská s pestrou a atraktívnou ponukou a najmä s vysokou spoľahlivosťou výskytu snehu a na strane druhej menšie strediská so slabším zázemím, s menej rafinovanou ponukou a obmedzenými možnosťami ďalšieho rozvoja. Vzhľadom na zmeny klimatických podmienok, ktoré majú dlhodobý charakter v porovnaní s inými trendami v turizme, manažéri a turisti budú mať dostatok príležitostí prispôsobiť sa rôznym obmedzeniam a prijať zodpovedajúce stratégie a opatrenia.

Uvedení autori (Elsasser, Bürki 2002) popisujú nasledujúce adaptačné stratégie: *udržiavanie lyžiarskeho turizmu* – umelé zasnežovanie, rozvoj lokalít s vyššou nadmorskou výškou, rozvoj zjazdoviek a ich dizajnu, spolupráca, *dotácie* – ročné príspevky, jednorázové príspevky, *alternatívy k lyžiarskemu turizmu* – nesnehové aktivity v zime, celoročný turizmus, *fatalizmus* – „obchod ako obvykle", zrušenie lyžiarskeho turizmu.

Ďalším problémom je aj to, že časť stredísk na Slovensku je lokalizovaná v chránených územiach siete Natura 2000. Rozširovanie stredísk rozsiahlejšou zástavbou spravidla vedie ku konfliktu s krajinno-ekologickými pravidlami a dochádza aj k nežiaducim zmenám vo fyziognómii krajiny a k strate jej autenticity (napr. výstavba a architektonický chaos v stredisku Donovaly). Veľké investičné projekty v strediskách na chránenom území narážajú na obmedzenia v súvislosti s ochranou prírody. Preto zosilneli tlaky investorov na novú zonáciu v týchto regiónoch. V protireakcii na tieto aktivity sú

stanoviská ochranárov, ekológov a lesníkov kritizujúce tieto návrhy, čo sa prejavuje ako vážna konfliktná situácia. Problémom je aj absencia právnej regulácie vo vzťahoch medzi majiteľmi pozemkov a prevádzkovateľmi lyžiarskych stredísk. Do fungovania mnohých menších lyžiarskych stredísk zasiahli aj problémy s čerpaním fondov EÚ, ktoré získavajú najmä väčšie a komplexnejšie vybavené strediská. V neposlednom rade to boli aj dopady svetovej hospodárskej krízy, ktoré sa prejavili nielen v lyžiarskom turizme, ale v rámci celého odvetia turizmu.

Viaceré lyžiarske strediská hľadajú možnosti riešenia vyššie uvedených problémov. Snahou manažmentu stredísk je predĺženie pobytu návštevníkov z jednodňových na viacdňové prostredníctvom zvýhodnených pobytových balíkov so skipasmi. Obľúbeným sa stalo využívanie termálnych kúpalísk v blízkosti stredísk, či spolupráca s kúpeľnými centrami (ski-spa) a ponuka wellness aktivít. Rozširuje sa aj ponuka doplnkových služieb. Strediská medzinárodného významu organizujú pravidelné podujatia, ktoré majú pritiahnuť pozornosť návštevníkov (napr. súťaž psích záprahov na Donovaloch). Súčasťou stratégie ich ďalšieho rozvoja je zmena prevádzky zo sezónnej na celoročnú ako je tomu napr. v strediskách Starý Smokovec – Hrebienok, Tatranská Lomnica – Skalnaté Pleso či v stredisku Park Snow Vysoké Tatry/Štrbské pleso. Modernizáciou lyžiarskej infraštruktúry sú najväčšie slovenské strediská porovnateľné s alpskými.

Z hľadiska rovnovážneho rozvoja regiónov je významné aj zachovanie a podpora malých lyžiarskych stredísk ako komplementárneho prvku k veľkým lyžiarskym areálom. Menšie strediská ponúkajú návštevníkom pokoj a najmä mestskému obyvateľstvu únik pred civilizačným stresom. Sú potenciálnym tvorcom pracovných príležitostí pre miestnych obyvateľov, ktorí majú v horských oblastiach vážny problém s uplatnením sa na trhu práce.

6.3.3. Speleologický turizmus

„Nemôžeme sa vrátiť do jaskýň! Je nás príliš mnoho“
Stanislaw Jerzy Lec, poľský básnik a satirik

Jaskyne sú nevšedným a očarujúcim prírodným fenoménom. Predstavujú jedinečný, krehký systém. Krása podzemného sveta jaskýň priťahuje nielen veľké množstvo domácich i zahraničných návštevníkov, ale aj výskumníkov a odborníkov. Jedinečnosť tvarov kvapľovej výzdoby rôznej farebnosti a krehkej krásy, mohutné kvapľové či ľadové útvary dokumentujú obrovskú silu prírody. Existuje veľké množstvo jaskýň a jaskynných systémov, ale

žiadne dve nie sú rovnaké. Nekonečná kombinácia tvarov, farieb a ich odtieňov vytvára osobitosť každého podzemného priestoru.

Počet jaskýň vo svete sa odhaduje veľmi ťažko. Objavované sú priebežne stále nové podzemné priestory, pričom pod jaskyňou je možno chápať tak niekoľko metrové chodby resp. kratšie jaskyne previsového charakteru ako aj obrovské jaskynné systémy dlhé stovky kilometrov. Jaskyne sa neodlišujú iba dĺžkou, príp. hĺbkou, ale aj mohutnosťou podzemných priestorov a vnútornou výzdobou. Mnohé jaskyne sú unikátnymi a jedinečnými ekosystémami, v rámci ktorých panujú špecifické podmienky. Táto skutočnosť však spôsobuje ich značnú zraniteľnosť a nebezpečenstvo ich narušenia a kontaminácie zo strany človeka. Stálosť prostredia (napr. konštantná celoročná teplota) a ochrana pre zmenami vonkajšieho prostredia ich predurčovali ako útočisko pre mnohé druhy živočíchov, ktoré tu prebývali dočasne alebo trvalo. Tieto vlastnosti podzemného prostredia boli tiež vhodné ako prirodzené miesto pre obydlia prehistorického človeka, ktorý dané prostredie dobre poznal a vedel náležite využívať. Mnohé jaskyne preto slúžia ako časové schránky, v ktorých sú ukryté prvotné výtvory človeka v podobe nástrojov, zbraní i nástenných malieb prezentujúcich jeho vnútorný svet a zmýšľanie.

V tomto unikátnom uzavretom a skrytom svete má významné postavenie aj Slovensko. Vzhľadom na jeho relatívne malú rozlohu sa tu nachádza množstvo jaskýň, ktorých počet sa odhaduje približne na 6200. Najdlhšie jaskynné systémy majú viac ako 30 km, no mnohé nie sú dlhšie ako niekoľko metrov resp. desiatok metrov. O unikátnosti a jedinečnosti slovenských jaskýň hovorí aj fakt, že až šesť z nich je v zozname kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO, čím sa nemôže prezentovať mnoho krajín v Európe.

! ***Jaskyňa*** predstavuje všetky genetické typy podzemných priestorov preskúmateľných človekom, úplne alebo sčasti obklopených horninou od abri cez puklinové, riečne jaskyne až po viacúrovňové kombinované jaskynné systémy (Jákal, 1982).

Jaskyňa je človeku prístupný a prírodnými procesmi vytvorený dutý podzemný priestor v zemskej kôre, ktorého dĺžka alebo hĺbka presahuje 2 m a rozmery povrchového otvoru sú menšie ako jeho dĺžka alebo hĺbka (Zákon 543/2002, 2002).

Rozdelenie jaskýň	**RÁMČEK 31**

Na základe genetických kritérií sa jaskyne delia na prvotné (syngenetické) a druhotné (epigenetické). **Prvotné jaskyne** sú podzemné dutiny, ktoré vznikli súčasne s horninou a zachovali sa v pôvodných rozmeroch a pôvodnej morfologickej podobe, bez ďalšieho vývoja typického pre krasové jaskyne.

Poznáme niekoľko typov prvotných jaskýň (Gunn, 2004):

- *bublinové* – vznikli tuhnutím horniny v dôsledku vulkanickej činnosti, pričom sa v hornine vytvárajú dutiny vyplnené tlakovým plynom (bubliny)
- *sopečné (lávové)* – vznikajú tak, že sa povrch lávových prúdov pri styku s okolitou atmosférou ochladí a tuhne
- *korálové (morské)* – formujú sa pod morskou hladinou v dôsledku nerovnomerného narastania častí koralových útesov
- *travertínové* – formujú sa ukladaním a sedimentáciou travertínových vrstiev pod vodnou hladinou alebo narastaním anorganickej hmoty na hrane vodopádov, čím vzniká uzavretý previs

Druhotné jaskyne sú podzemné priestory, ktoré sa vyvíjali sekundárne v hornine alebo v ľade, nezávisle od horninotvorných procesov. Na Slovensku sa vyskytujú vo vulkanických pohoriach (Poľana, Cérová vrchovina, Kremnické vrchy a pod.).

Delia sa na (Jákal, 1982):

a) *nekrasové*:
- *tektonické* – vytvorili sa tektonickými poruchami (posúvaním horniny a zostupovaním jej dvoch priliehajúcich častí)
- *medzivrstevné* – vznikajú mechanickým nasúvaním dvoch vrstiev horniny na seba tak, že na klznej ploche s členitým povrchom sa vytvárajú dutiny
- *veterné* – vznikajú eróziou spôsobenou pieskovými časticami, ktoré unáša vietor na úpätia skál
- *príbojové (abrazívne)* – tvoria sa mechanickým pôsobením príboja morskej vody na horniny brehov

b) *krasové*:
- *puklinové* – tvoria sa pozdĺž strmých útesov korozívnym rozširovaním puklín, ktorú vykonáva zrážková, ablačná alebo nivačná voda presakujúca zo zemského povrchu (napr. Driny)
- *riečne* – formovali sa eróznou činnosťou podzemného vodného toku a to vstupujúcim ponorom a opúšťajúc vyvieračkou (napr. Demänovské jaskyne)
- *ľadové* – vznikajú mrznutím vody, ktorá vniká puklinami a trhlinami (napr. Dobšinská ľadová jaskyňa).

Podzemné priestory jaskýň tvoria chodby, priepasti, komíny, siene alebo dómy. Z hľadiska celkovej dĺžky dominujú v jaskyniach chodby. Môžu byť z hľadiska priečneho profilu puklinovité, rúrovité, elipsovité, nepravidelne oválne, rúrovito-korytovité a kaňonovité. Podľa tvaru pôdorysu sa rozlišujú na jednoduché priame, lomené (pozdĺž križujúcich tektonických porúch) a kľukaté (meandrovité) chodby. Rozsiahlejšie jaskyne sa zvyčajne skladajú z hlavných, bočných a spojovacích chodieb. Bočné chodby odbočujú alebo ús-

tia do hlavnej chodby, niektoré z nich slepo končia bez ďalšieho pokračovania. Vo viacerých jaskyniach sa nachádzajú vodné sifóny, ktoré predstavujú nadol ohnuté kolenovité časti chodieb, trvale alebo dočasne zaplavené vodou. Komíny sú vertikálne alebo šikmé dutiny, ktoré vybiehajú z jaskynného stropu nahor a končia sa zúžením alebo závalom z povrchu. Ďalšou štruktúrou sú siene a dómy. Vznikajú v miestach križovania sa tektonických porúch. Siene predstavujú stredne veľké jaskynné priestory v podobe haly. Väčšie až obrovité priestory sa nazývajú dómy. Okrem korózie a erózie sa uplatňuje aj skalné rútenie. Priepasti sú zvislé, či šikmé priehlbiny so skalnými stenami v rozpustených horninách a ich vertikálny rozmer prevyšuje horizontálny.

Výzdoba jaskynných priestorov	**RÁMČEK 32**

Výzdobu jaskynných priestorov tvorí najmä kvapľová výplň, ktorá predstavuje jej najatraktívnejšiu časť. Podľa Laciku (1998) sa výplne jaskynných priestorov tvoria trojakým spôsobom: opätovným vylučovaním rozpustených látok vo vode, ukladaním nerozpustného materiálu alebo fluviálnou akumuláciou podzemných vodných tokov.

Medzi základné útvary v jaskyniach patria (spracované podľa Gaál, 2005):

- *stalaktit* – visiaci kvapel rastúci zhora nadol (brčká, stalaktit – palicový, mrkvovitý, guľovitý, excentrický)
- *stalagmit* – tvorí sa z vody odkvapkávajúcej zo stropu na dno jaskyne (stalagmit – palicový, palmový, pagodový)
- *stalagnát* – vzniká spojením stalaktitu a stalagmitu, pričom pôsobením stekajúcej vody na okrajoch stĺpa začína útvar hrubnúť a časom sa vytvorí sintrový stĺp veľkých rozmerov
- *ďalšie sintrové útvary* (napr. sintrové povlaky, sintrové nátery, podlahový sinter, sintrové vence, sintrové misky, hubkové sintre, mäkký sinter, sintrový bubon, sintrové kaskády, sintrové záclony, bradavičný sinter a pod.)
- *aragonit* – ide o ihlicovité kryštály tvoriace pseudohexagonálne zrasty (napr. drobné radiálne lúčovité alebo chuchvalcovité prevažne biele aragonitové kryštály, drúzy so sklovitým vzhľadom, kríčkovité formy a pod.)
- *ľadová výzdoba* (ľadový stalaktit, ľadový stalagmit, podlahový ľad, ľadopád, ľadová srieň, mliečny ľad – vzniká uzatvorením vzduchu v ľadovej hmote)

Jednotlivé útvary v jaskynných priestoroch môžu mať rôzne odtiene farieb: biele, snehobiele až sklovito priezračné (čistý kalcit); červonohnedé, žlté alebo hnedé (prímesi oxidov železa alebo organických látok); tmavohnedé až čierne (prímesi mangánu).

6.3.3.1. Vymedzenie speleologického turizmu

Pojem speleologický turizmus resp. speleoturistika je spojením dvoch pojmov. Prvým je turistika, ktorá predstavuje súhrn činností spojených s aktívnym pohybom a pobytom v prírode. Tieto činnosti kladú dôraz nielen na upevnenie fyzického a psychického zdravia človeka, ale aj na poznanie prírodných a spoločenských podmienok navštíveného regiónu. Druhá časť pojmu súvisí s termínom speleológia. Ten vznikol spojením dvoch gréckych slov *spélaion* (jaskyňa) a *logos* (veda), teda veda o jaskyniach. Samotný pojem speleológia zaviedol do odbornej terminológie zakladateľ francúzskej speleológie *Édouard-Alfred Martel* (1859–1938). Okrem hlavnej vedecko-výskumnej náplne je dôležitou časťou speleológie aj záujmová a objaviteľská činnosť speleológov – jaskyniarov. Ako uvádza Panoš (2001), bez jej spolupráce sa vedecký výskum krasu a jaskýň neobíde. Pre realizáciu a zaistenie bezpečnosti speleologického vedeckého výskumu a záujmovej speleologickej činnosti v objaviteľskom a poznávacom prieskume jaskýň sa v praktickej speleológii rozvíjajú metódy špecializovanej prípravy k získaniu fyzickej formy, zručností a skúseností v speleoalpinizme, speleopotápačstve, speleozáchranárstve a speleoturistike.

Pod pojmom speleologický turizmus resp. speleoturistika rozumie Panoš (2001) organizovanú speleologickú činnosť zameranú na kultúrno-poznávacie aktivity v zneprístupnených endokrasových objektoch (jaskyniach, priepastiach a pod.), dostupných pre záujemcov so základným výstrojom (prilba, vlastné osvetlenie) a pod vedením skúseného odborného sprievodcu (speleológa – ochranára). Okrem hlavnej náplne má speleoturistika významnú stránku fyziologickú a rekreačnú a pre organizátorov môže mať aj aspekt komerčný a to predovšetkým rozširovanie tejto činnosti zo speleologických kruhov ďalej medzi širšiu verejnosť. Predstavuje tak novú možnosť využitia voľného času k poznávacej činnosti špecifických prírodných javov a oblastí založenú na fyzickej i psychickej kondícii účastníkov a zároveň možnú formu výchovy nielen začínajúcich speleológov.

Je možné povedať, že ide o formu turizmu, ktorej zmysel spočíva v návšteve jaskýň a prekonávanie s tým súvisiacich prekážok s využitím špeciálneho vybavenia. Speleotúry predstavujú prekonanie rôznych prírodných prekážok v podzemí pomocou špeciálneho výstroja. Speleoturizmus je zvlášť atraktívna forma pre vyznávačov dobrodružstva a tajomstiev. Návštevník je pripravený ísť do podzemia, prejsť často úzke a vlhké chodby jaskyne, pričom odmenou sú nádherné podzemné jazerá a rieky, tajomné

stalaktity a stalagmity. Speleoturistika si vyžaduje dobrú fyzickú podobu a špeciálne vybavenie, preto speleotúry sú extrémne a často nedostupné pre mnohých návštevníkov. Podmienky v jaskyniach môžu byť veľmi odlišné a preto v každom okamihu musí byť speleoturista schopný zúžitkovať svoje schopnosti a zručnosti v oblasti potápania, horolezectva a dokonca zotrvať v podzemí v uzavretom priestore aj po dlhšiu dobu. Speleoturizmus pomáha rozvíjať silu, vytrvalosť a obratnosť, pretože pohyb v podzemných trasách je sťažený zložitým terénom (podzemné rieky, studne, bloky a úzke trhliny). Okrem zložitosti pohybu je v jaskyniach takmer 100% vlhkosť vzduchu, nízka teplota a absencia prirodzeného svetla. Z uvedených dôvodov je potrebné, aby sa návštevník vopred oboznámil so všetkými nástrahami. Pre možnosť lepšej prípravy sa organizujú tzv. speleoškoly ponúkajúce jaskyniarske kurzy pre širokú verejnosť. Približujú problematiku geológie, geomorfológie, vznik jaskýň, bezpečnosť pri jaskyniarskej činnosti a pohybe v jaskyniach, predstavujú výstroj a výzbroj v speleológii, postupy pri speleologickom výskume, fotografovanie v jaskyniach, nácvik jednolanovej techniky v teréne, základy mapovania v jaskyniach i výsledky speleologických výskumov na Slovensku a v zahraničí.

! ***Speleoturizmus*** (*angl. caving, speleotourism*) je forma turistiky spojená s prehliadkou a objavovaním jaskynných priestorov a priepastí. Súčasťou bývajú horolezecké aktivity (zlaňovanie, horolezecké výstupy), jaskynné potápanie, plavby na loďkách po podzemných riečkach so sprievodcami (Pásková, Zelenka, 2002).

Speleologický turizmus resp. speleoturistiku je možné chápať v užšom i širšom chápaní. V užšom chápaní ako uvádza Panoš (2001), sa pod týmto pojmom nerozumie individuálny či skupinový cestovný ruch (turizmus) organizovaný v komerčnom záujme v sprístupnených jaskyniach či iných atraktívnych krasových objektoch vybavených bezpečnostným zariadením.

V širšom slova zmysle je možné v rámci speleoturistiky zaradiť aj sprístupnené jaskyne (tie tvoria iba malú časť objavených jaskýň). Sú primárne určené na prehliadky a na odpovedajúcej úrovni spravované. Sú osvetlené, majú značené cesty, schody, niektoré majú výťahy a elektrické lanovky, sú technicky zabezpečené a prehliadka sa realizuje za pomoci školeného sprievodcu. Snahy o sprístupnenie jaskýň sa objavili už v 19. storočí, avšak až v priebehu minulého storočia sa tieto jaskyne začali turisticky využívať. Boli sprístupnené nielen kvôli poznávacím a vzdelávacím účelom, ale sa využívali aj na komerčnej báze. Ich technická infraštruktúra odpovedá obdobiu

ich sprístupnenia, preto mnohé prechádzajú rekonštrukciou a modernizáciou. Z hľadiska súčasného prístupu k životnému prostrediu a jeho ochrane sa citlivo pristupuje aj k voľbe použitých materiálov a estetike umelých zásahov v podzemných priestoroch jaskýň. Snahou je odstránenie alebo aspoň minimalizácia negatívnych javov, ktoré boli spôsobené sprístupnením jaskynných priestorov a dlhodobou turistickou návštevnosťou. Mnohé jaskyne postupne prechádzajú modernizáciou s cieľom aspoň z časti navrátiť ich pôvodný vzhľad. Prebiehajú pravidelné aktivity spojené s čistením jaskynných priestorov. Na povrch sa vynáša antropogénny materiál (hlinená a kamenná sutina, drevený odpad, staré nefunkčné technické zariadenia a pod.), ktorý je často krát ešte z obdobia sprístupňovania jaskyne a bol založený v bočných chodbách a výklenkoch pozdĺž prehliadkových trás. Dochádza k výmene a opravám osvetľovacích a ozvučovacích telies, betónových povrchov návštevníckych trás a z nekorodujúcich materiálov sú inštalované zábradlia, schodištia, lávky a iné technické zariadenia určené k bezpečnému pohybu v jaskynných priestoroch.

6.3.3.2. Speleologický turizmus vo svete

Speleologický turizmus je založený na objavovaní a prehliadke jaskýň. Sprístupnené jaskyne určené na prehliadky sú na odpovedajúcej úrovni spravované. Sú osvetlené, majú značené cesty, schody, niektoré majú výťahy a elektrické lanovky, sú technicky zabezpečené a prehliadka sa realizuje za pomoci školeného sprievodcu. Takto komplexne zabezpečené jaskyne však tvoria iba malú časť objavených jaskýň.

Veľká časť jaskýň je však ťažko dostupná a nebezpečná. V mnohých sa nachádzajú úzke priesmyky, syfóny, útesy, miesta ohrozené závalmi a padaním skál. Niektoré jaskyne sú počas výdatných zrážok zaplavované a v niektorých sa tvorí ľad. V tejto súvislosti sú takéto jaskyne dostupné iba pre jaskyniarov a speleológov, ktorí majú potrebný výstroj a výcvik.

Jaskyne sa najčastejšie vyskytujú vo vápencoch, kde vytvárajú systémy podzemných chodieb a komôr. Tvoria sa v nich rôzne jaskynné formy ako stalaktity, stalagmity a stalagnáty a často krát sa v nich nachádzajú aj zvyšky rastlín a zvierať a stopy po pobyte človeka. V jaskyniach panuje špecifická mikroklíma s vysokou vlhkosťou a teplotou, ktorá sa vo väčšine prípadov pohybuje na úrovni priemernej ročnej teploty vzduchu v danom regióne. Jaskyne sú útočiskom živočíchov, ktorí tu žijú stálo ako aj sezónne (napr. netopiere). Výskyt rastlinstva v jaskyniach je veľmi obmedzený.

Vo svete sa nachádza veľké množstvo jaskýň, ale ich presný počet nie je známy, pretože mnohé boli dosiaľ neobjavené. Osobitne veľa jaskýň je v Alpách, Pyrenejách, Dinároch, Karpatoch, Starej Planine a v Mexiku, USA a Číne.

Najdlhšie jaskynné systémy majú desiatky až stovky kilometrov (tabuľka 34). Najdlhším známym systémom je Mammoth Cave System v USA (644 km) (na zozname UNESCO), druhým je Sistema Sac Actun v Mexiku (311 km) a tretím Jewel Cave v USA (271 km). Najdlhšou jaskyňou v Európe je Optymistychna Cave na Ukrajine (236 km). Najhlbšia prekračuje 2000 m (Krubera Cave v Gruzínsku – 2197 m), pričom v Európe ide o jaskyňu Lamprechtsofen Vogelschacht v Rakúsku s hĺbkou 1632 m.

P.č.	Názov jaskyne	Štát	Región	Dĺžka (km)	Hĺbka (m)
1	Mammoth Cave System	USA	Kentucky	643,7	124,1
2	Sistema Sac Actun	Mexiko	Quintana Roo	310,7	77,6
3	Jewel Cave	USA	Južná Dakota	271,3	192,6
4	Sistema Ox Bel Ha	Mexiko	Quintana Roo	243,0	34,7
5	Optymistychna	Ukrajina	Temopil	236,0	15,0
6	Wind Cave	USA	Južná Dakota	228,2	193,9
7	Lechuguilla Cave	USA	Nové Mexiko	222,6	488,9
8	Hölloch	Švajčiarsko	Schwyz	200,4	938,6
9	Fischer Ridge Cave System	USA	Kentucky	197,1	108,5
10	The Clearwater System	Malajzia	Sarawak	197,0	355,1

Tabuľka 34
Najdlhšie jaskyne na svete
Zdroj: Gulden (2014 a), stav k 16.6.2014

P.č.	Názov jaskyne	Štát	Región	Hĺbka (m)	Dĺžka (km)
1	Krubera (Voronja) Cave	Gruzínsko	Abcházko	2197	16,1
2	Sarma	Gruzínsko	Abcházko	1830	6,4
3	Illyuzia-Mezhonnogo-Snezhnaya	Gruzínsko	Abcházko	1753	24,1
4	Lamprechtsofen Vogelschacht	Rakúsko	Salzburg	1632	51,0
5	Gouffre Mirolda/Lucien Bouclier	Francúzsko	Haute Savoie	1626	13,0
6	Reseau Jean Bernard	Francúzsko	Haute Savoie	1602	20,5
7	Torca del Cerro del Cuevon	Španielsko	Astúria	1589	7,1
8	Sistema Huautla	Mexiko	Oaxaca	1545	66,8
9	Shakta Vjacheslav Pantjukhina	Gruzínsko	Abcházko	1508	5,5
10	Sima de la Cornisa - Torca Magali	Španielsko	Leon	1507	6,4

Tabuľka 35
Najhlbšie jaskyne na svete
Zdroj: Gulden (2014 b), stav k 16.6.2014

Najväčšou jaskyňou je *Hang Son Doong* (Jaskyňa horskej rieky) s dĺžkou viac ako 5,5 km. Nachádza sa v Národnom parku Phong Nha-Ke Bang (857,5 km^2) v provincii Quang Binh vo Vietname. Viac ako dĺžkou jaskyňa udivuje mohutnými podzemnými priestormi, ktoré patria k najväčším na svete. Objavil ju v roku 1991 vietnamský farmár Ho Khanh. V roku 2009 ju opäť s jeho pomocou preskúmal tím britských speleológov na čele s Howardom Limbertom. Jaskyňa bola vytvorená vo vápencovom prostredí pred 2 – 5 mil. rokov riekou Rao Thung. Na rozmery jaskyne poukazuje jej hlavná chodba so šírkou 90 m a výškou až 200 m. Zaujíma-vosťou sú dva gigantické prepadnuté závrty, označované ako: *Dávaj pozor na dinosaury* a *Rajská záhrada*. *Rajská záhrada* je väčším a starším závrtom, ktorý na dne pokrýva les 30-metrových stromov na halde vysokej 260 m. V roku 2014 bola jaskyňa sprístupnená so sprievodcom aj pre verejnosť. Ide o pomerne náročnú prehliadku trvajúcu 1,5 dňa s príslušným vybavením. Cena prehliadky sa pohybuje na úrovni 2200 €. Prehliadku jaskyne absolvoval vo februári 2014 aj saudskoarabský korunný princ Sheih bin Zayed bin Sultan Al Nahyan. (Son Doong Cave 2013; Jenkins 2011).

Medzi najkrajšie jaskyne patria *Reed Flute Cave* (Palác prírodného umenia, nachádza sa v severozápadnej časti Guilin v južnej Číne), *Cave of the Crystals* (Jaskyňa kryštálov, severné Mexiko, nachádza sa tu najväčší kryštál na svete – dĺžka 11 m, v priemere 4 m, váha 55 ton), *Puerto Princesa Underground River* (Podzemná rieka Puerto Princesa, nachádza sa na severnom pobreží ostrova Palawan na Filipínach, ide o najdlhšie splavnú podzemnú rieku na svete s dĺžkou 8,2 km), *Majlis al Jinn Cave* (nachádza sa v Ománe v časti Selma Plateau, jedná jej komora meria od 225 m po 310 m na šírku s výškou 120 m), *Skocjan Caves* (UNESCO, nachádza sa tu najväčšia jaskynná sála – Martelova komora v Európe o objeme 2,2 mil. m^3), *Mulu Caves* (Malajzia, komora Sarawak patri k najväčším na svete s rozmermi 396 m až 700 m na šírku a výškou 70 m).

Málo početné, ale zaujímavé sú ľadové jaskyne, ktorých teplota je pod 0°C a v súvislosti s tým ťažko zhliadnuteľné. Problém je s neexistenciou stálych trás a inštaláciou elektrického osvetlenia. Najväčšia ľadová jaskyňa na svete je *Eisriesenwelt* v Rakúsku (dĺžka približne 42 km).

Veľkým lákadlom sú jaskyne, v ktorých sa zachovali prehistorické maľby svedčiace o prítomnosti jaskynného človeka. Takéto jaskyne sa vyskytujú najmä v krasových oblastiach stredozemia. Najstaršie stopy človeka pochádzajú z paleolitu v podobe jaskynných nástenných malieb v jaskyniach vo Francúzsku (*Lascaux*) a Španielsku (*Altamira*).

Niektoré jaskyne slúžia na liečenie rôznych chorôb. Speleoterapia využíva špecifické podmienky mikroklímy panujúce v jaskyniach a absenciu alergénov vo vzduchu.

V sprístupnených jaskyniach hrozí nebezpečenstvo kontaminácie a deštrukcie miestnej flóry a fauny. Človek svojou prítomnosťou a činnosťou zaniesol do jaskynných priestorov nepôvodné druhy machov a rias, ktoré majú škodlivý dopad na biotu jaskýň ako aj negatívne pôsobia na jaskynné maľby (napr. jaskyňa Lascaux musela byť zatvorená a v jej blízkosti postavená jej replika Lascaux II, kde môžu návštevníci obdivovať repliky malieb).

Kódex správania sa a ochrana jaskýň **RÁMČEK 33**

Jaskynné prostredie je v mnohých prípadoch veľmi krehké. Mnoho jaskynných štruktúr môže byť poškodených aj sebemenším dotykom, prípadne aj dychom. Bolo dokázané, že dýchanie návštevníkov v jaskyniach môže generovať zvýšenú koncentráciu oxidu uhličitého, čo vedie k zvýšeniu teploty až o 3°C a negatívne vplýva na prostredie v jaskyniach. Znepokojenie tiež spôsobuje znečistenie podzemných priestorov. Dokonca aj menšie znečistenie ako je napríklad pád organického materiálu môže mať dramatický vplyv na jaskynnú flóru a faunu. Jaskynné druhy sú zvyknuté na takmer konštantnú klímu (teplotu a vlhkosť) a akejkoľvek poruchy môžu byť nebezpečné pre životné cykly týchto druhov.

Z dôvodu ochrany najcennejších jaskynných priestorov pred zvýšenou návštevnosťou a prílišným poškodzovaním sa začal realizovať projekt 360° panoramatických virtuálnych prehliadok na internete (http://www.jphd360.net/), kde si môžu návštevníci na základe 360° panoramatických pohľadov doplnených zvukovým záznamom nahraným priamo v priestoroch jaskyne prezrieť vybrané jaskynné priestory. Od roku 2010 tak bolo virtuálne sprístupnených niekoľko jaskýň vo Francúzsku a Belgicku (napr. Gouffre de la Morgne, Grotte du Crochet Supérieur, Aven des Oublis, Grotte du Nou Bleu a pod.).

Problém ochrany jaskýň bol vždy veľmi výrazný. Ľudia môžu zničiť veľmi rýchlo to, čo bolo vytvorené prírodou počas sto až tisíc rokov. Návšteva jaskyne vo veľkom počte ľudí bez toho, aby sa rešpektovali základné bezpečnostné opatrenia, často prináša značné zmeny podzemnej mikroklímy s katastrofálnymi dôsledkami pre jaskyňu a jej ekosystém. Z tohto dôvodu sa definoval kódex správania sa v jaskyni. Ide o niekoľko jednoduchých pravidiel správania sa v podzemí, ktoré umožňujú, aby sa čo najviac zachovalo podzemné prostredie a jedinečné jaskynné krásy pre budúce generácie.

Je potrebné dodržiavať nasledujúce pravidlá počas pobytu v jaskyni:

- *byť potichu a neponáhľať sa*
- *chodiť v malých skupinách*
- *nezdržiavať sa v tokoch v podzemí, nič neznečisťovať*
- *vždy skontrolovať, kam stúpame a kde kladieme ruky*
- *byť ohľaduplný k iným návštevníkom*
- *pohybovať sa jedným smerom v zástupe*
- *nenechávať žiadne nápisy*
- *nerušiť podzemných obyvateľov ako napr. netopiere*
- *odniesť všetky odpadky aj keď nie sú naše*
- *rešpektovať a pochopiť zavedené ochranné opatrenia.*

Zdroj: Gallery Caving (2013); *Conduct Cave (2014*)

6.3.3.3. Speleologický turizmus na Slovensku

Slovenská republika patrí medzi krajiny s vysokým prírodno-kultúrnym potenciálom pre rozvoj turizmu. Medzi najvýznamnejšie prírodné pamiatky patria aj jaskyne. Ich výskum a ochrana je na vysokej úrovni. Napriek pomerne malej rozlohe krajiny sa tu nachádza približne 6200 jaskýň.

Podľa *Regionalizácie cestovného ruchu v Slovenskej republike* (2005) majú pre rozvoj speleoturistiky najväčší potenciál nasledujúce regióny (tabuľka :

Potenciál	Strednodobý horizont	Dlhodobý horizont
Zvýšený	Dolnopovážsky, Liptovský, Gemerský, Horehronský, Tatranský, Spišský, Košický	Dolnopovážsky, Liptovský, Gemerský, Horehronský, Tatranský, Spišský, Košický
Základný	Hornonitriansky, Turčiansky	Hornonitriansky, Turčiansky

Tabuľka 36
Potenciál najdôležitejších regiónov CR pre rozvoj speleoturistiky
Zdroj: upravené podľa Regionalizácia cestovného ruchu v Slovenskej republike (2005)

Prirodzene najlepšie predpoklady pre rozvoj speleoturistiky na Slovensku majú krasové územia.

Krasové územia zaberajú na Slovensku rozlohu vyše 2700 km^2. Z morfologického hľadiska je v horských územiach zastúpený planinový kras (Slovenský kras, Muránska planina, Slovenská raj, Galmus), kras masívnych chrbtov, hrástí a kombinovaných vrásovo-zlomových štruktúr (Strážovské vrchy), rozčlenený kras monoklinálnych hrebeňov a chrbtov (Nízke Tatry, Veľká Fatra) a kras bradlovej štruktúry (Pieniny, Vršatské bradlá). V kotlinách sa vyskytuje kras travertínových kôp a kaskád (Dreveník, Bojnice, Bešeňová), kras izolovaných krýh a tvrdošov ako aj kras úpätných plošín a terás. Kras travertínových kôp a kaskád sa miestami vytvoril aj v horských polohách (Hincava, Starohorská dolina, Revúcke podolie). V stredoeurópskom miernom klimatickom pásme sa v najvyšších polohách nad hornou hranicou lesa vyskytuje vysokohorský kras (Belianske Tatry, Červené vrchy v Západných Tatrách, Ďumbiersky kras v Nízkych Tatrách), ktorého geologickú stavbu určujú vrásovo-zlomové alebo monoklinálne štruktúry. Osobitný charakter má kryptokras viažuci sa na izolované šošovky kryštalických vápencov v podloží nepriepustných hornín (Ochtinský kryptokras v Revúckej vrchovine) (SSJ, 2014b).

Naše jaskyne sú vytvorené najmä v druhohorných strednotriasových vápencoch, menej v travertínoch, sporadicky i v iných menej rozpustných horninách. Vyše 180 jaskýň je vytvorených v nekrasových horninách (andezity, bazalty a ich vulkanoklastiká, pieskovce, kremence, granity, bridlice, kremeň). Najviac registrovaných jaskýň je v Slovenskom krase, Nízkych Tatrách a Spišsko-gemerskom krase (Slovenský raj, Muránska planina), Veľkej Fatre, Západných, Vysokých a Belianskych Tatrách (SSJ, 2014b).

Všetky jaskyne sú podľa zákona 543/2002 Z.z. o ochrane prírody a krajiny chránené ako prírodné pamiatky. Ministerstvo životného prostredia SR 44 najvýznamnejších jaskýň (vrátane 12 verejnosti sprístupnených jaskýň) označilo ako národné prírodné pamiatky. O význame a jedinečnosti slovenských jaskýň hovorí skutočnosť, že až 5 verejne sprístupnených jaskýň je na Zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO pod označením Jaskyne Aggteleckého a Slovenského krasu. V roku 2000 bola k pôvodnému projektu zapísaná aj Dobšinská ľadová jaskyňa. Všetky jaskyne na území Slovenska sú vo vlastníctve štátu, pričom sa o ich ochranu, správu a využitie stará Slovenská správa jaskýň so sídlom v Liptovskom Mikuláši.

Správa slovenských jaskýň (SSJ)	**RÁMČEK 34**

Správa slovenských jaskýň je organizačnou zložkou Štátnej ochrany prírody SR, ktorá je odbornou organizáciou Ministerstva životného prostredia SR. Činnosť SSJ je zameraná na správu všetkých jaskýň (prírodných pamiatok a národných prírodných pamiatok) a na ich bezpečné a trvalo udržateľné využívanie. Plní úlohy na úseku ochrany prírody, prevádzky, sprístupňovania a iného využívania jaskýň. Vykonáva starostlivosť o objekty a zariadenia v podzemí a vstupných areáloch jaskýň, zabezpečuje ich údržbu a bezpečnosť prevádzky. Podieľa sa aj na metodickom usmerňovaní starostlivosti o krasovú krajinu a ostatné jaskyne v Slovenskej republike.

Dôležitou činnosťou je **prevádzka jaskýň**. Ide o:

- zabezpečenie prevádzky a využívania sprístupnených jaskýň v rámci ich únosného zaťaženia pri rešpektovaní návštevného a vstupného poriadku
- sprievodcovská činnosť v sprístupnených jaskyniach
- sprístupňovanie vybraných jaskýň
- budovanie a rekonštrukcia objektov prevádzky sprístupnených jaskýň
- vytváranie podmienok pre výkon regeneračných a rekondičných speleoklimatických pobytov a speleoterapie vo vybraných jaskynných priestoroch v spolupráci so zdravotníckymi zariadeniami
- poskytovanie základných služieb pre návštevníkov sprístupnených jaskýň.

Nezanedbateľnú úlohu má aj **environmentálna výchova** a **propagácia jaskýň**:

- tvorba expozícií, stálych výstav a náučných panelov vo vstupných areáloch i náučných chodníkov na prístupových trasách k jaskyniam

- propagácia sprístupnených jaskýň na verejnosti v súlade so záujmami ochrany prírody
- vydávanie časopisu Aragonit, publikácií o sprístupnených jaskyniach, zborníkov referátov z odborných podujatí a pod.
- prehľad projektov SSJ spolufinancovaných zo štrukturálnych fondov EÚ.

Správa slovenských jaskýň na základe Štatútu organizácie vykonáva **starostlivosť o priestory** a **zariadenia v podzemí** a vo vstupných areáloch jaskýň, zabezpečuje ich budovanie, údržbu a bezpečnú prevádzku. Túto činnosť zabezpečuje z vlastných zdrojov, niektoré náročnejšie projekty sú čiastočne alebo úplne financované z prostriedkov štrukturálnych fondov EÚ.
Zdroj: SSJ (2014a)

Jaskyne sú značne diferencované a rôznorodé. Medzi základné porovnávacie kritéria patria ich celková dĺžka a hĺbka. Niektoré majú iba niekoľko desiatok metrov a charakter kratších jaskýň previsového typu, iné tvoria zložité a komplikované jaskynné systémy. V porovnaní s parametrami jaskýň vo svete alebo aj v Európe, sú slovenské jaskyne menšieho rozsahu (tabuľka 37).

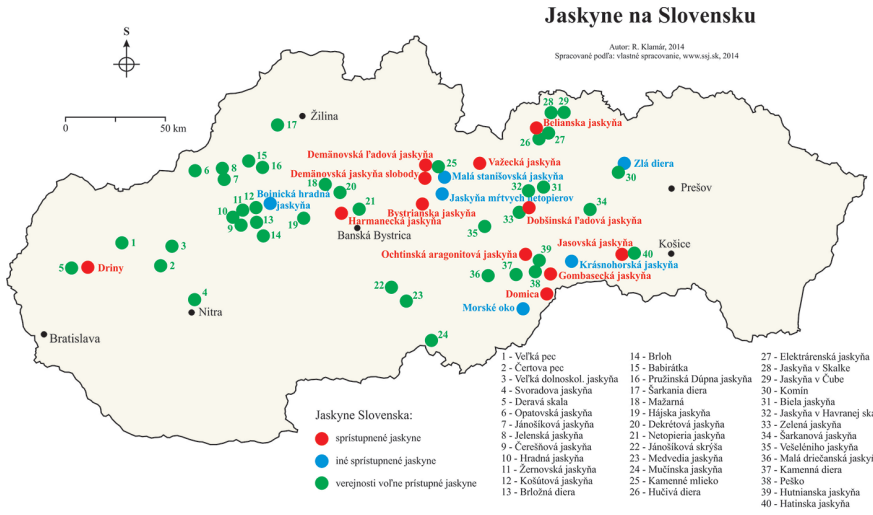
Napriek tomu naše najdlhšie jaskyne presahujú svojou dĺžkou 30 km. Najdlhším je *Demänovských jaskynný systém* nachádzajúci sa v Nízkych Tatrách s celkovou dĺžkou 35 844 m. Okrem známej *Demänovskej jaskyni slobody* a *Demänovskej ľadovej jaskyni* patrí k tomuto systému *Demänovská jaskyňa Mieru*, *Pustá jaskyňa*, jaskyňa *Vyvieranie*, jaskyňa *Okno* a iné. Demänovský jaskynný systém je súčasťou Demänovského krasu, ktorý je tvorený prevažne strednotriasovými vápencami. V ich puklinách si rieka Demänovka so svojimi prítokmi vytvorila ponorný systém a postupne sa zahĺbila do deviatich vývojových úrovní, do ktorých ústia strmšie chodby vymodelované bočnými prítokmi. Vznikol tak jedinečný labyrint chodieb s rôznymi formami výzdoby, ktorý je raritou aj na európske pomery. Tomuto jaskynnému systému sa dĺžkou približuje iba jaskyňa *Mesačný tieň* vo Východných Tatrách s dĺžkou 30 436 m. Jaskyňa bola objavená iba nedávno v júni 2004. Nachádza sa v nadmorskej výške 1767 m n. m., pričom priemerná teplota vzduchu je 2°C a vlhkosť 98%. Predpokladá sa, že po dôkladnom a podrobnom preskúmaní môže ísť o najdlhšiu známu jaskyňu na Slovensku. Treťou najdlhšou je *Stratenská jaskyňa – Psie diery* v Spišsko-gemerskom krase s dĺžkou 22 264 m. Vyniká najmä mohutnosťou podzemných priestorov. Rozprávkový dóm s objemom 79 017 m^3 je najväčším jaskynným priestorom na Slovensku (spracované podľa SSJ, 2014b).

Podľa meraní je našou najhlbšou jaskyňou *Hipmanove jaskyne* v Nízkych Tatrách s hĺbkou 495 m. Systém vznikol spojením jaskýň Starý hrad a Večná robota s dĺžkou 7553 m. Jaskyňa pozostáva zo sústavy horizontálnych

a špirálovo klesajúcich chodieb, vrátane viacerých priepastí. Najväčšia z nich, Studňa radosti, dosahuje hĺbku vyše 50 metrov. Systém je vytvorený v komplexe gutensteinských vápencov a dolomitov ako aj tektonických bridlíc a brekcií. Jaskyňou preteká stály alochtónny tok riečky Krakovky, ktorý vytvára sifóny a umocňuje monumentálnosť podzemných priestorov. Jaskyňa Večná robota je charakteristická množstvom závalov a zrútených skalných blokov. Jej pomerne veľké priestory boli vytvorené na výraznom extenznom tektonickom zlome a ich dno je vyplnené sutinou a skalnými blokmi. Druhou najhlbšou jaskyňou je jaskyňa *Javorinka* s hĺbkou 480 m vo Východných Tatrách. V tejto prevažne horizontálnej fluviokrasovej jaskyni sú vytvorené štyri dlhšie vodorovné poschodia prepojené vertikálnymi úsekmi s vodopádmi s výškou od 10 do 25 m so stálym alochtónnym tokom. Vodný tok je napájaný tromi ponormi Kolového potoka a jeho ďalšími skrytými prestupmi do podzemia v susednej Kolovej doline. Najspodnejšie dve poschodia spája fosílna spojovacia chodba so slabým potôčikom zásobovaným presakujúcimi zrážkovými vodami, z ktorých sa najmä v týchto častiach vytvárajú bohatšie sintrové náteky. Prietok podzemného toku je priamo závislý od ročných zrážkových pomerov, pričom pri jarnom topení snehu jeho hladina stúpne natoľko, že neumožní vstup do jaskyne. Dĺžka jaskynných chodieb v súčasnosti dosahuje 9 335 m. Treťou najhlbšou jaskyňou je jaskyňa *Mesačný tieň* vo Východných Tatrách s hĺbkou 451 m (spracované podľa SSJ, 2014b).

P.č.	Názov jaskyne	Pohorie	Dĺžka (m)	P.č.	Názov jaskyne	Pohorie	Hĺbka (m)
1	Demänovský jaskynný systém	Nízke Tatry	35844	1	Hipmanove jaskyne	Nízke Tatry	495
2	Mesačný tieň	Východné Tatry	30436	2	Javorinka	Východné Tatry	480
3	Stratenská jaskyňa - Psie diery	Spišsko-gemerský kras	22264	3	Mesačný tieň	Východné Tatry	451
4	Jaskyňa mŕtvych netopierov	Nízke Tatry	20195	4	Skalitý potok	Slovenský kras	373
5	Štefanová	Nízke Tatry	14468	5	Jaskyňa mŕtvych netopierov	Nízke Tatry	324
6	Javorinka	Východné Tatry	11230	6	Javorová priepasť	Nízke Tatry	313
7	Jaskyňa zlomísk	Nízke Tatry	11034	7	Jaskyňa v Záskočí - Na Predných	Nízke Tatry	284
8	Skalitý potok	Slovenský kras	7983	8	Čiernohorský jaskynný systém	Východné Tatry	232
9	Hipmanove jaskyne	Nízke Tatry	7554	9	Kunia priepasť	Slovenský kras	203
10	Domica - Čertova diera	Slovenský kras	5368	10	Tristarská priepasť	Východné Tatry	201

Tabuľka 37
Najdlhšie a najhlbšie jaskyne na Slovensku (stav k 4/2013)
Zdroj: Spravodaj SSS (2013a), Spravodaj SSS (2013b)

Obrázok 48
Jaskyne na Slovensku

Z celkového počtu viac ako 6 tis. známych jaskýň na Slovensku je možné pre speleologický turizmus využiť iba malú časť z nich. Rozdeľujú sa do troch základných skupín. Prvú skupinu tvoria sprístupnené jaskyne, nasledujú iné sprístupnené jaskyne a nakoniec verejnosti voľne prístupné jaskyne (tabuľka 38).

P.č.	Názov jaskyne	Pohorie	Dĺžka obhliadky (m)	Trvanie obhliadky (min)	Prevýšenie (m)	Priemerná teplota (°C)
1	***Demänovská jaskyňa slobody***	Nízke Tatry	2150	100	86	6,1 - 7,0
2	***Belianska jaskyňa***	Východné Tatry	1370	70	125	5,0 - 6,3
3	***Harmanecká jaskyňa***	Veľká Fatra	1020	60	260	5,8 - 6,4
4	***Domica***	Slovenský kras	930	60	7	10,2 - 11,4
5	***Jasovská jaskyňa***	Slovenský kras	720	45	30	8,8 - 9,4
6	***Demänovská ľadová jaskyňa***	Nízke Tatry	650	45	48	0,4 - 3,0
7	***Bystrianska jaskyňa***	Horehron. podolie	580	45	5	5,7 - 6,7
8	***Gombasecká jaskyňa***	Slovenský kras	530	30	8	9,0 - 9,4
9	***Dobšinská ľadová jaskyňa***	Slovenský raj	515	30	112	-3,9 - 0,2
10	***Driny***	Malé Karpaty	450	35	10	7,1 - 7,8
11	***Ochtinská aragonitová jaskyňa***	Slov. rudohorie	300	30	19	7,2 - 7,8
12	***Važecká jaskyňa***	Nízke Tatry	235	25	5	6,5 - 7,1

Tabuľka 38
Sprístupnené jaskyne na Slovensku podľa dĺžky obhliadky
Zdroj: SSJ (2015b)

Prvou skupinou sú ***sprístupnené jaskyne***, ktorých je 12 (Belianska jaskyňa, Bystrianska jaskyňa, Demänovská jaskyňa slobody, Demänovská ľadová jaskyňa, Dobšinská ľadová jaskyňa, Domica, Driny, Gombasecká jaskyňa, Harmanecká jaskyňa, Jasovská jaskyňa, Ochtinská aragonitová jaskyňa a Važecká jaskyňa). O ich významnosti hovorí skutočnosť, že až 5 z nich je na Zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO (Ochtinská aragonitová jaskyňa, Domica, Gombasecká jaskyňa, Jasovská jaskyňa – boli zapísané v roku 1995 a Dobšinská ľadová jaskyňa – zapísaná v roku 2000).

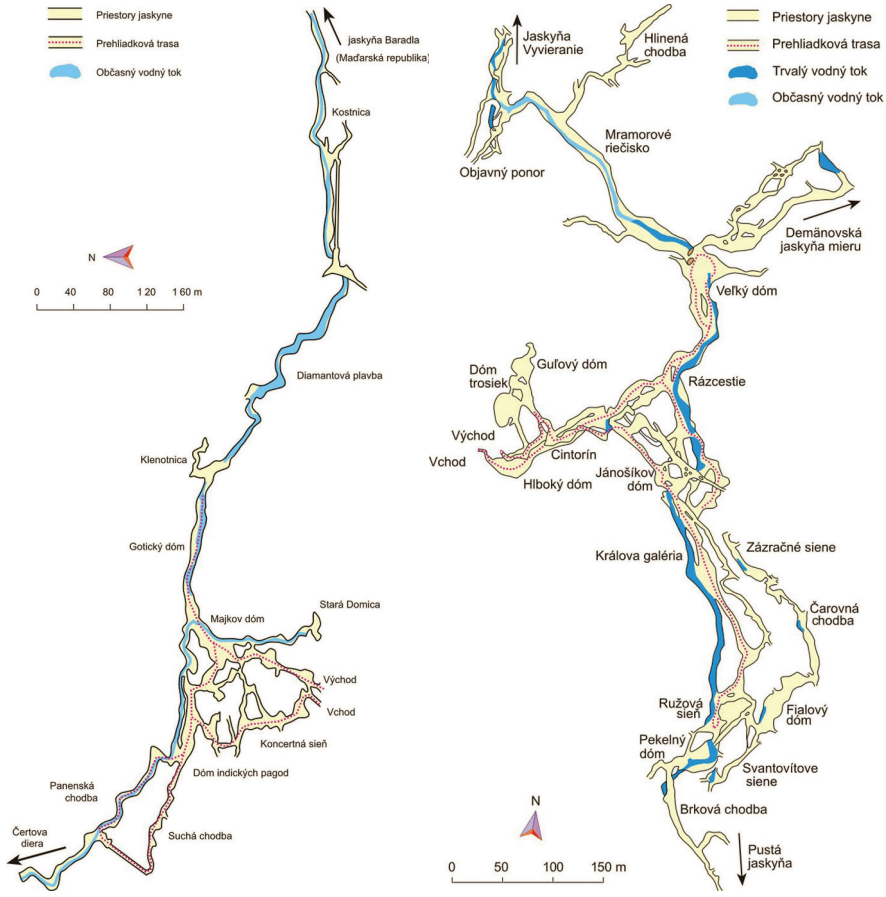
Jednotlivé jaskyne sa odlišujú nielen celkovou dĺžkou, prevýšením alebo priemernou teplotou, ale aj svojou genézou, výzdobou vnútorných priestorov, jaskynnou faunou a históriou ich objavovania a skúmania. Nasledujúca bližšia charakteristika jednotlivých sprístupnených jaskýň je spracovaná podľa informácií dostupných na stránke Správy slovenských jaskýň.

Belianska jaskyňa je vytvorená v druhohorných strednotriasových tmavosivých gutensteinských vápencoch krížňanského príkrovu. Dĺžka jaskyne je 3 829 m s výškovým rozdielom 168 m. Do vstupných častí, prístupných prerazeným tunelom, ústia komínové priestory vedúce od horného, pôvodného vchodu, situovaného 82 m nad terajším vchodom. Výstupné a zostupné časti prehliadkovej trasy, podmienené medzivrstevnými plochami vápencov, stúpajú od Rázcestia a miestami sú rozšírené rútením do dómovitých a sieňovitých priestorov (Zrútený dóm, Dóm trosiek). Na viacerých úsekoch sa zachovali oválne tvary vodnej modelácie (Rúrovitý dóm, Dlhá chodba, Priepasťová chodba). Značnú vertikálnu členitosť jaskyne dotvárajú priepasti (Hladová priepasť, Peklo) a komíny. Upútajú sintrové vodopády (Vysoký dóm, Dóm SNP, Vodopádový dóm, Hudobná sieň) a pagodovité stalagmity (Palmová sieň). Bohato sú zastúpené aj iné formy sintrovej výplne (Galéria, Klenotnica, Biela sieň). Teplota vzduchu je 5,0 až 6,3°C, relatívna vlhkosť 90 až 97%.

Bystrianska jaskyňa je vytvorená v druhohorných strednotriasových tmavosivých vápencoch chočského príkrovu s vložkami rohovcov. Jaskyňa dosahuje dĺžku vyše 3 531 m a vertikálne rozpätie 99 m. V závislosti od zahlbovania dna doliny ju vo viacerých vývojových štádiách vytvorili ponorné vody Bystrianky pritekajúce na krasové územie z južných svahov Nízkych Tatier. V súčasnosti ponorný vodný tok preteká najnižšími a najmladšími časťami Novej jaskyne, ktoré ležia 14 m nižšie ako 160 m vzdialený ponor Bystrianky pred jaskyňou. Hlavné priestory Novej jaskyne predstavujú zväčša úzke a vysoké puklinové chodby rozšírené koróziou a eróziou vodného toku. Kratšie oválne chodby sú prevažne predurčené medzivrstevnými

plochami hornín a miestami prepájajú puklinové chodby. Horné časti tektonických porúch sú na viacerých miestach rozšírené koróziou presakujúcich atmosférických vôd. Vyskytujú sa aj väčšie, sieňovité a dómovité priestory, zväčša rútivého charakteru (Zrútený dóm, Mostárenské siene). Do spodných častí Novej jaskyne ústi priepasť Peklo hlboká 70 m. Zo sintrovej výplne dominujú záclony (Kaplnka), ktoré miestami visia z okraja sintrových kôr vytvorených na bývalých, neskôr rozplavených riečnych sedimentoch (Baldachýn). Pod Peklom sa miestami vyskytuje aragonit. Teplota vzduchu je 5,7 až 6,7°C, relatívna vlhkosť 92 až 98%.

Demänovská jaskyňa slobody predstavuje morfologicky najpestrejšiu časť Demänovského jaskynného systému. Je vytvorená v druhohorných strednotriasových tmavosivých gutensteinských vápencoch krížňanského príkrovu pozdĺž tektonických porúch ponorným tokom Demänovky. Dĺžka jaskyne je 8 497 m s výškovým rozdielom 120 m. Dolné, riečne modelované chodby, predstavujú štyri horizontálne vývojové úrovne. Miestami sú rozšírené rútením (Veľký a Chrličový dóm, Ružová sieň, Pekelný dóm). Na jaskynné úrovne vo visutej polohe ústia strmo klesajúce chodby, najmä od terajšieho vchodu a východu z jaskyne. Okrem menších oválnych chodieb (Chodba utrpenia, Panenská chodba, Medvedia chodba, Klenotnica) zahrnujú i väčšie priestory (Guľový dóm, Priepasť parašutistov, Jánošíkov a Hviezdoslavov dóm, Hlboký dóm). Puklinový charakter bez výraznejších znakov riečnej modelácie majú Zázračné siene, Čarovná chodba a Kamenný vinohrad. Z bohatej sintrovej výplne sú unikátne sintrové lekná a iné jazerné formy (špongiovité, koralovité, hroznovité) i excentrické stalaktity. Upútajú mohutné sintrové vodopády a stalagnáty, sférolitické stalaktity a mnohé ďalšie formy. Vo Veľkom dóme je mocný nátek bieleho mäkkého sintra. Teplota vzduchu je 6,1 až 7,0°C, relatívna vlhkosť 94 až 99% (obrázok 49b).

a) Domica *b) Dämenovská jaskyňa slobady*

Obrázok 49
Schémy prehliadok jaskýň Domica a Demänovská jaskyňa slobody
Zdroj: SSJ (2015b)

Demänovská ľadová jaskyňa je vytvorená v strednotriasových tmavosivých gutensteinských vápencoch krížňanského príkrovu pozdĺž tektonických porúch bývalým ponorným tokom Demänovky, ktorý pritekal z Demänovskej jaskyne mieru. Predstavuje severnú, niekdajšiu vývervovú časť Demänovského jaskynného systému. Dĺžka zameraných častí jaskyne je 2 445 m s výškovým rozdielom 57 m. Jaskynné priestory v troch vývojových úrovniach pozostávajú z oválnych, riečne modelovaných chodieb so stropnými a bočnými korytami (Čierna galéria, Jazerná chodba, Medvedia chodba) a dómovitých priestorov dotvorených rútením a mrazovým zvetrávaním (Štrkový dóm, Veľký dóm, Kmeťov dóm, Belov dóm, Halašov dóm,

Dóm trosiek). Od vchodu klesajú do hĺbky 40 až 50 m. Ľadová výplň sa vyskytuje v spodných častiach jaskyne, najmä v Kmeťovom dóme. Zastúpený je podlahový ľad, ľadové stĺpy, stalaktity i stalagmity. Podmienky na zaľadnenie nastali po zasypaní povrchových otvorov svahovými procesmi, čím sa obmedzila výmena vzduchu. Ťažší chladný vzduch sa udržuje v spodných častiach jaskyne. Presakujúca zrážková voda v prechladených podzemných priestoroch zamŕza. Teplota vzduchu v zaľadnených častiach sa pohybuje okolo 0°C, smerom do zadných nezaľadnených častí narastá na 1,3 až 5,7°C. Relatívna vlhkosť vzduchu je 92 až 98%.

Dobšinská ľadová jaskyňa je súčasťou systému Stratenskej jaskyne. Vytvorila sa v druhohorných strednotriasových svetlých steinalmských a wettersteinských vápencoch stratenského príkrovu pozdĺž tektonických porúch. Dosahuje dĺžku 1491 m a vertikálne rozpätie 112 m. Hlavnú časť jaskyne predstavuje obrovská dutina klesajúca od povrchového otvoru do hĺbky 70 m. Vznikla preborením skalných podláh medzi chodbami, ktoré vytvoril ponorný paleotok Hnilca v niekoľkých vývojových úrovniach. V súčasnosti je z väčšej časti vyplnená ľadom, miestami siahajúcim až po strop a rozdeľujúcim jaskyňu na samostatné časti (Malá a Veľká sieň, Ruffínyho koridor, Prízemie). Horné nezaľadnené časti jaskyne tvoria prevažne horizontálne chodby a siene s typickými riečne modelovanými oválnymi tvarmi a stropnými korytami. V nezaľadnených častiach sú aj niektoré formy sintrovej výplne (stalagmity, stalaktity, sintrové kôry, náteky mäkkého bieleho sintra). Podmienky pre zaľadnenie vznikli pravdepodobne v stredných štvrtohorách po zrútení stropov a prerušení chodby medzi Dobšinskou ľadovou jaskyňou a Stratenskou jaskyňou. Tým sa vytvoril klesajúci vrecovitý priestor so stagnáciou studeného vzduchu, ktorý do podzemia prenikal cez horný otvor vytvorený zrútením časti stropu (terajší vchod do jaskyne). Zamŕzaním presakujúcich zrážkových vôd sa podzemný priestor zaľadnil. Zaľadnená plocha je 9772 m^2, objem ľadu viac ako 110 100 m^3. Najväčšia hrúbka ľadu 26,5 m je vo Veľkej sieni. Priemerná ročná teplota vzduchu v zaľadnenej Veľkej sieni dosahuje –0,4 až –1,0 °C. Relatívna vlhkosť vzduchu je zväčša 75 až 90%, niekedy aj nad 90%. Teplota vzduchu v nezaľadnených častiach je +0,8 až +3,5°C, relatívna vlhkosť 85 až 98%.

Domica je vytvorená je v druhohorných strednotriasových svetlých wettersteinských vápencoch silického príkrovu pozdĺž tektonických porúch koróznou a eróznou činnosťou podzemných tokov Styxu, Domického potoka a menších prítokov, ktoré odvádzajú najmä vody stekajúce z nekrasovej časti povodia jaskyne. Dominujú horizontálne oválne chodby so stropnými korytami. Chodby sú miestami zväčšené do dómov a sení. Chodba Styxu na-

dobúda charakter podzemného kaňonu s meandrami. Domica je prepojená s jaskyňou Čertova diera a spolu dosahujú dĺžku 5368 m. Tvoria jednotný genetický celok s jaskyňou Baradla v Maďarskej republike v celkovej dĺžke asi 25 km, z ktorého necelá 1/4 je na území Slovenska. Z bohatej sintrovej výplne sú pre jaskyňu Domica typické najmä štíty a bubny, kaskádové jazierka (Rímske kúpele, Plitvické jazierka), cibuľovité stalaktity a pagodovité stalagmity. Teplota vzduchu v jaskyni je 10,2 až 11,4°C, relatívna vlhkosť 95 až 98% (obrázok 49a).

Driny – je vytvorená v druhohorných hnedosivých spodnokriedových rohovcových vápencoch vysockého príkrovu koróziou atmosférických vôd pozdĺž tektonických porúch. Dosahuje dĺžku 680 m a vertikálne rozpätie 40 m. Pozostáva z úzkych puklinových chodieb (Chodba spolupracovníkov, Beňovského chodba, Chodba nádejí) a neveľkých sieňovitých priestorov (Sieň Slovenskej speleologickej spoločnosti), ktoré sa vytvorili najmä na križovatkách tektonických porúch. Objavný komín, ktorý klesá do hĺbky 36 m od horného vchodu má charakter závrtového komína. Puklinové podzemné priestory dekoruje bohatá sintrová výplň. Pre jaskyňu sú typické sintrové záclony so zúbkovitým lemovaním. Ďalej sú zastúpené sintrové vodopády a náteky, pagodovité stalagmity a rozličné formy stalaktitov. Vyskytujú sa aj sintrové jazierka, ktoré sú doplňované presakujúcou zrážkovou vodou. Teplota vzduchu v zadných častiach jaskyne Driny je 7,1 až 7,8°C, relatívna vlhkosť 92 až 97%. Vplyvy vonkajšej klímy sa prejavujú pod Objavným komínom, ktorý komunikuje s povrchom a vo Vstupnej chodbe. V týchto častiach jaskyne teplota vzduchu dosahuje 5,6 až 8,7°C.

Gombasecká jaskyňa – je vytvorená je v druhohorných strednotriasových svetlých wettersteinských vápencoch, tmavosivých gutensteinských vápencoch, svetlosivých vápencoch a dolomitických vápencoch pozdĺž tektonických porúch korózou a eróznou činnosťou Čierneho potoka a jeho občasného prítoku z Mramorovej siene. Je súčasťou Silicko-gombaseckého podzemného hydrologického systému, do ktorého patrí i jaskyňa Silická ľadnica. Gombasecká jaskyňa predstavuje riečnu vývervovú jaskyňu dlhú 1525 m. Dve poschodia pozostávajú z oválnych riečne modelovaných i puklinových chodieb miestami rozšírených rútením do siení a dómov. Vyššie poschodie je 5 až 10 m nad aktívnym riečiskom Čierneho potoka, ktorý preteká spodnými časťami jaskyne. Suchú chodbu na hornom poschodí vytvorili vody, ktoré v súčasnosti občasne vystupujú 10 m hlbokou studňou v Mramorovej sieni. Jaskyňa vyniká unikátnymi tenkými sintrovými brčkami – tenkými trubicovitými stalaktitovými útvarmi, ktoré dosahujú dĺžku až 3 m. Vyskytujú

sa aj iné formy stalaktitov, stalagmity, rôzne sintrové náteky a kôry. Teplota vzduchu v jaskyni dosahuje 9,0 až 9,4°C, relatívna vlhkosť 95 až 97%.

Harmanecká jaskyňa – je vytvorená je v druhohorných strednotriasových tmavosivých gutensteinských vápencoch chočského príkrovu pozdĺž tektonických porúch, miestami sa uplatnili i medzivrstevné plochy. Dosahuje dĺžku 3 123 m a vertikálne rozpätie asi 75 m. Okrem mohutných rútivých priestorov (Dóm pagod, Vysoký dóm, Bludný dóm a i.) sa vyskytujú horizontálne a šikmé chodby s nepravidelnými oválnymi tvarmi, avšak bez typických znakov riečnej modelácie. Prvotné jaskynné priestory vznikli koróziou pomaly prúdiacej až takmer stagnujúcej vody, keď boli úplne zaplavené. Zmiešanou koróziou a pomalou konvekciou vody sa vytvorili nepravidelné špongiovité a oválne kupolovité vyhĺbeniny. Po poklese hladiny podzemných vôd, o čom svedčia miestami zachované hladinové vyhĺbeniny, boli jaskynné priestory zaplavené iba čiastočne. Doba vytvárania jaskynných priestorov pravdepodobne súvisí s dávnym prítokom vôd z okrajovej oblasti Kremnických vrchov a vytváraním okolitého zarovnaného povrchu v treťohorách. Neskôr sa pôvodné oválne tvary deštruovali a remodelovali výrazným rútením skalných stropov a stien, pričom sa vytvorili úsypiskové kužele a valy. Koróznym pôsobením presakujúcich atmosférických vôd vznikli úzke puklinové chodby a komíny. Jaskyňa je známa bohatým výskytom bieleho mäkkého sintra. Vo Veľkom dóme sú dve pagody vysoké až 12 m. Teplota vzduchu je 5,8 až 6,4°C, relatívna vlhkosť 94 až 97%.

Jasovská jaskyňa – je vytvorená je v druhohorných strednotriasových sivých gutensteinských dolomitoch a svetlých steinalmských vápencoch a dolomitoch. Jasovská jaskyňa dosahuje dĺžku 2811 m a vertikálne rozpätie 55 m. Podzemné priestory sa vytvárali postupne vo viacerých vývojových fázach od najvyšších chodieb po najnižšie časti jaskyne v závislosti od vývoja doliny rieky Bodva. Vysoké meandrovité chodby so stropným korytom v hornej a strednej časti jaskyne vznikli koróznou a eróznou činnosťou bývalých ponorných vôd Bodvy. V nižších častiach sú dómy, siene a chodby so stenovými zárezmi a zarovnanými stropmi, ktoré zodpovedajú fázam stagnácie bývalej úrovne vodnej hladiny. Najnižšie časti jaskyne so zarovnanými stropmi vznikli rozpúšťaním vápenca v podmienkach pomaly prúdiacej až stagnujúcej vody. Kolísanie hladiny podzemných vôd má za následok zaplavovanie najnižších častí jaskyne vrátane časti prehliadkovej trasy. Najnižšia úroveň hladiny jazera v jaskyni je 7 m pod úrovňou povrchového toku Bodvy, ktorej vody jaskyňou už nepretekajú. Občasné zaplavovanie dolných častí jaskyne v súčasnosti nezodpovedá kolísaniu hladiny Bodvy. Viaceré časti jaskyne dekoruje bohatá sintrová výplň. Pozornosť pútajú pagodovité

stalagmity, stalagnáty, bubny, brčká a iné formy. Teplota vzduchu v jaskyni dosahuje 8,8 až 9,4°C, relatívna vlhkosť 90 až 98%.

Ochtinská aragonitová jaskyňa – je vytvorená je v šošovke prvohorných spodnodevónskych kryštalických vápencov a ankeritov situovanej uprostred nekrasových hornín – fylitov. Prístupová štôlňa ústi do jaskyne v nadmorskej výške 642 m. Klinovité, nahor zužujúce sa chodby a siene sa vytvorili koróznou činnosťou zrážkovej vody, ktorá presakuje pozdĺž výrazných tektonických porúch. Tvarom odlišné, prevažne horizontálne chodby a siene sú medzi rovnobežnými tektonickými poruchami. Vznikli najmä koróznou činnosťou pomaly prúdiacej vody následkom miešania vôd rozdielnych teplôt a chemického zloženia, na čo poukazuje množstvo nepravidelných výklenkov a stropných kupol. Pozdĺž bývalej vodnej hladiny, ktorá poklesla a dlho stagnovala, sa vytvorili korózne zarovnané stropy (zrezali spodné časti stropných kupol) a bočné korózne zárezy na skalných stenách. V jaskyni sa zistili tri generácie aragonitu. Tvorí sa z vodných roztokov s vysokým obsahom Mg-, Fe- a Mn-iónov v podmienkach stabilnej mikroklímy. Teplota vzduchu v jaskyni dosahuje 7,2 až 7,8°C, relatívna vlhkosť 92 až 97%.

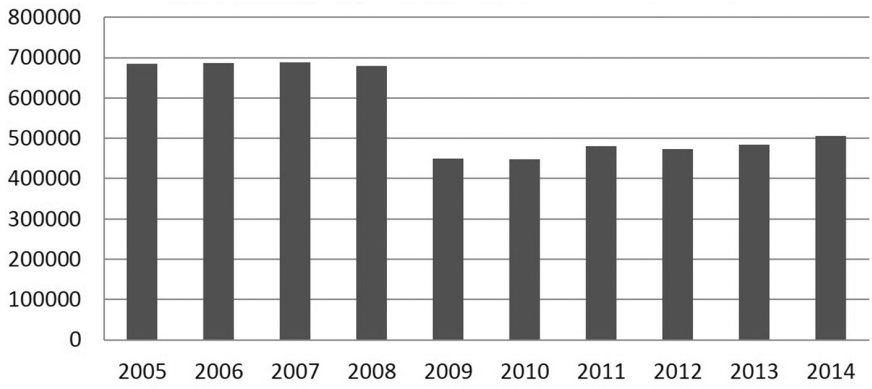
Važecká jaskyňa – je vytvorená je v druhohorných strednotriasových tmavosivých gutensteinských vápencoch bielovážskej série chočského príkrovu bývalými ponornými vodami bočného ramena Bieleho Váhu. Dosahuje dĺžku 530 m. Na viacerých miestach pôvodné riečne modelované chodby sú pozmenené rútením najmä pozdĺž medzivrstevných plôch vápencov. Podzemné priestory dekorujú najmä stalaktity, stalagmity a sintrové jazierka. Značná časť jaskyne je vyplnená jemnými sedimentmi naplavenými bývalými, najmä povodňovými vodami Bieleho Váhu, údajne aj vodami z ponorného toku z poloslepej doliny v Priepadlách. Teplota vzduchu je 6,5 až 7,1°C, relatívna vlhkosť 94 až 96%.

Návštevnosť sprístupnených jaskýň

Návštevnosť sprístupnených jaskýň je na základe spoplatnenosti ich vstupu a prehliadky dobre sledovateľná. Ceny vstupov sa odvíjajú od dĺžky prehliadky a jej charakteru. Vstupy do jaskýň sú spravidla minimálne v hodinových odstupoch, avšak z prevádzkových dôvodov môžu byť aj častejšie. Väčšina sprístupnených jaskýň je v pondelok zatvorená v súvislosti s údržbou prevádzky jednotlivých technických zariadení.

Pri sledovaní a hodnotení návštevnosti sprístupnených jaskýň na Slovensku je viditeľný negatívny trend posledných rokov. V rokoch 2005-2008 bola návštevnosť na úrovni takmer 690 tis. návštevníkov ročne. Zlom nastal v roku 2009, kedy návštevnosť klesla na úroveň 450 tis. návštevníkov, čo

bol pokles o takmer 35%. Príčin tohto vývoja je viacero. Jedným z najdôležitejších bolo prijatie EURA na Slovensku (2009) a prepad okolitých mien vrátane českej koruny, poľského zlotého a maďarského forintu (predraženie dovolenky). Druhým výrazným faktom bolo prepuknutie hospodárskej krízy v roku 2009.

Obrázok 50
Vývoj počtu návštevníkov sprístupnených jaskýň v SR
Zdroj: SSJ (2015a)

	2005	2008	2011	2014	2005-14 spolu
Belianska jaskyňa	115163	146442	96285	103032	**1107681**
Bystrianska jaskyňa	23070	17083	18008	22574	**195007**
Demänovská jaskyňa slobody	160144	180592	104353	111261	**1283999**
Demänovská ľadová jaskyňa	106294	103986	69379	70769	**829884**
Dobšinská ľadová jaskyňa	104513	76038	57487	61175	**694494**
Domica	31146	30447	26422	20635	**261445**
Driny	33265	30692	30039	31859	**317075**
Gombasecká jaskyňa	14350	12947	8196	8858	**108090**
Harmanecká jaskyňa	20356	16376	17927	17425	**175524**
Jasovská jaskyňa	17713	14758	13810	16454	**151306**
Ochtinská aragonitová jaskyňa	35676	29978	23695	23993	**270892**
Važecká jaskyňa	23278	20782	15520	18164	**187648**
Spolu	**684948**	**680121**	**481121**	**506199**	**5583045**

Tabuľka 39
Návštevnosť sprístupnených jaskýň na Slovensku
Zdroj: SSJ (2015a)

Z hľadiska jednotlivých sprístupnených jaskýň zaznamenali v rokoch 2005-2014 najväčší prepad návštevnosti Gombasecká jaskyňa (o 38,3%), Dobšinská ľadová jaskyňa (o 41,4%) a Ochtinská aragonitová jaskyňa (o 32,7%). V prípade Gombaseckej a Ochtinskej aragonitovej jaskyne ide v absolútnych číslach o pokles iba o 5495 návštevníkov resp. 11686 návštevníkov, pri Dobšinskej ľadovej jaskyni je to až na úrovni 43338 návštevníkov. Ak k tomu prirátame ešte poklesy návštevnosti v najnavštevovanejšej jaskyni Slovenska v roku 2014 v Demänovskej jaskyni slobody (pokles o 48883 návštevníkov) a Demänovskej ľadovej jaskyni (o 35525 návštevníkov), ide o pomerne výrazný prepad. Z jaskýň s vyššou návštevnosťou si udržala viac menej konštantnú návštevnosť iba Belianska jaskyňa, ktorá do veľkej miery profituje z lokalizácie pri poľských hraniciach a návštevnosti poľských turistov. Avšak ani jedna z 12 sprístupnených jaskýň nedosiahla v roku 2014 návštevnosť z roku 2005

Ďalšiu skupinu jaskýň tvoria iné sprístupnené jaskyne resp. ***jaskyne sprístupnené speleologickou sprievodcovskou službou***. Tieto jaskyne tvoria podľa niektorých autorov speleologický turizmus resp. speleoturistiku v užšom slova zmysle.

Uvedená kategória jaskýň predstavuje turisticky sprístupnené jaskyne so skúsenými speleologickými sprievodcami a návštevníkom sú sprístupnené iba čiastočne za špeciálnych podmienok. Do tejto skupiny jaskýň patria: Krásnohorská jaskyňa, Jaskyňa mŕtvych netopierov, Zlá diera a Malá Stanišovská jaskyňa (patria tu ešte Bojnická hradná jaskyňa a Prepoštská jaskyňa, avšak tie sú prístupné iba ako súčasť iných prehliadok, nie samostatne). V jaskyniach sa nenachádzajú betónové chodníky, ani nerezové rebríky, či zábradlia, ale kamenisté, štrkovité alebo hlinité chodníky a v prípade mazľavej hliny sú spevnené tenkými cementovými platňami. Pohyb po priestoroch so stálym vodným tokom alebo hlbokými priepasťami je zabezpečený pomocou mostových nosníkov. Z hľadiska bezpečnosti a dodržania banských predpisov v podzemí sú zasadené oceľové zábradlia, rebríky a lanové traverzy. Pri prehliadke sa od návštevníkov vyžaduje určitá úroveň fyzickej kondície. Bezpečnosť návštevníkov je zabezpečená povinnou výbavou ako prilba, overal, čelová lampa, treková obuv, karabína a úväz. Výhodou týchto jaskýň je skutočnosť, že návštevníci môžu vidieť neporušený podzemný svet, dotýkať sa jaskynnej výzdoby, fotografovať a zdolávať jaskynný terén v oblečení jaskyniarov. Jaskyne nie sú na viac osvetlené, preto sa používa individuálne osvetlenie, čo ešte viac umocňuje atmosféru pobytu v podzemí.

Nasledujúca bližšia charakteristika jednotlivých jaskýň tejto kategórie je spracovaná podľa informácií dostupných na stránke Správy slovenských jaskýň.

Krásnohorská jaskyňa sa nachádza na severnom úpätí Silickej planiny v Národnom parku Slovenský kras neďaleko obce Krásnohorská Dlhá Lúka. Známa je najmä mohutným Kvapľom rožňavských jaskyniarov dosahujúcim výšku 32,6 m (váha približne 2 tis. t) ako aj tajuplným podzemným riečiskom. Do jaskyne sa vchádza vyrazenou štôlňou, ktorej povrchový otvor je pri vyvieračke Buzgó ležiacej v nadmorskej výške 316 m. Jaskyňa je vytvorená v druhohorných strednotriasových sivých až tmavosivých gutensteinských dolomitoch a dolomitových vápencoch, jej zadná časť v svetlosivých steinalmských vápencoch silického príkrovu. Celková dĺžka jaskyne je 1355 m. Vodný tok v jaskyni v úseku od vyvieračky po Marikino jazero dosahuje dĺžku 520 m. Z tohto jazera vedie proti prítoku vody sifón, cez ktorý prenikli potápači do Zrúteného a Suťového dómu. Predpokladá sa, že odtiaľ pokračujú priestory ďalej, avšak nie sú zatiaľ známe. Hlavnú časť jaskyne tvorí kaňonovitá chodba, ktorá je na priečnych poruchách rozšírená do mohutných dómov vysokých až 45 m. V bočnej západnej prítokovej vetve jaskyne sa vyskytuje bohatá sintrová výzdoba, z ktorej sú najhodnotnejšie rozmanité excentrické výrastky (heliktity). V pozoruhodnej podobe sa tu vytvorili aj zemné pyramídy. Teplota vzduchu v jaskyni je 9°C, relatívna vlhkosť 98%.

Jaskyňa mŕtvych netopierov patrí medzi najrozsiahlejšie a najvýznamnejšie vysokohorské jaskyne Slovenska. Nachádza sa v centrálnej časti hrebeňa Nízkych Tatier v Ďumbierskom vysokohorskom krase (1750 m n. m.). Relatívne drobný, hlboko zvrásnený vápencový masív Kozích Chrbtov s dĺžkou 2 km a šírkou len 300 m, obsahuje vo svojich útrobách množstvo chodieb v doposiaľ známych 14 poschodiach a dvoch paralelných vetvách. Podzemný labyrint má v súčasnosti zameranú dĺžku 19885 m s hĺbkou 324 m. Najväčší podzemný priestor – Bystrický dóm, sa nachádza na 7. poschodí v hĺbke 180 m a jeho objem dosahuje 52500 m^3. Medzi jedinečné zaujímavosti jaskyne patrí výskyt vulkanických hornín kriedového veku vovrásnených do vápencového súvrstvia. Objavujú sa v jaskynných chodbách na viacerých miestach, kde upozorňujú na seba červenohnedou, alebo zelenou farbou. Ďalšou pozoruhodnosťou sú nálezy netopieroch kostičiek nachádzajúce sa takmer všade. Podľa nich dostala jaskyňa aj pomenovanie. Jaskyňa má priemernú teplotu +3,5°C, avšak zaľadňované časti dosahujú priemer len +1°C.

Malá Stanišovská jaskyňa má vchod situovaný na severozápadnom svahu Smrekovice v Národnom parku Nízke Tatry v nadmorskej výške 761 m n. m. Jaskyňa geneticky súvisí s Malou Stanišovskou jaskyňou (840 m)

a Novou Stanišovskou jaskyňou (2 334 m), ktorej vchod sa nachádza vo svahu oproti. Jaskyňa vznikla eróznou činnosťou podzemného toku Štiavnice za spoluúčasti činnosti vôd z atmosférických zrážok a procesov oddrobovania a rútenia zvetraného materiálu, po tektonických puklinách S-J a JV-SZ smerov a medzivrstevných plochách v pleistocéne a holocéne. Jaskyňa mala v minulosti bohatú sintrovú výzdobu, ktorá je v súčasnosti značne zničená, najmä v jej ľahko prístupných častiach. V jaskyni sú známe dve vývojové úrovne. Spodná úroveň predstavuje najdlhšiu chodbu v jaskyni. Ide o horizontálnu chodbu s nepravidelným profilom, ktorej dno je pokryté sutinou zloženou z ostrohranných úlomkov, pochádzajúcich z matečného horninového substrátu. Tento je tvorený strednotriasovými vápencami gutensteinského typu patriacich k bielovážskej sérii chočského príkrovu. V iných častiach tejto chodby sú na dne vytvorené sintrové kaskády a jazierka. V hornom poschodí sa jaskynná výplň nachádza v rozmanitých formách a tvaroch, ktoré sú bohato zastúpené, najmä palicovité stalagmity, v časti pomenovanej Klenotnica. Teplota v jaskyni sa pohybuje od 6,4°C do 7,0°C a vlhkosť 95%.

Zlá diera, niekedy označovaná aj ako Lipovecká jaskyňa, sa nachádza v katastrálnom území obce Lipovce. Jaskyňa je súčasťou Lipoveckého krasu, ktorý tvorí menšiu, ale významnú kryhu vápencov triasu a jury inak nekrasového pohoria Branisko. Jaskyňa vznikla v sivých lavicovitých a masívnych dolomitoch a dolomitických vápencoch stredného až vrchného triasu. Vchod do jaskyne sa nachádza v nadmorskej výške 786 m n. m. Vstupná chodba vyúsťuje do jedinej obrovskej siene jaskyne s názvom Prvá priestora s kruhovým polomerom okolo 35 m a výškou 11 m. Jaskynná výplň je pomerne chudobná. Nachádzajú sa tu duté brčká a sintrové platne, pričom sinter je veľmi rozpukaný a znečistený. V dolnej časti sa nachádza vodorovná terasa vyplnená sintrovým jazierkom.

	Celková dĺžka jaskyne (m)	Dĺžka	Trvanie obhliadky (min.)	Priemerná teplota (°C)	Prítomnosť vodného toku	Paleontolog. archeolog. nálezy
Krásnohorská jaskyňa	1355	450	50	9,2 - 10,0	áno	áno/nie
Jaskyňa mŕtvych netopierov	19885	1050	90 - 150*	3,5 - 6,0	áno**	áno/nie
Malá Stanišovská jaskyňa	872	410	55	3,5 - 6,0	nie	áno/áno
Zlá diera	240	200	40	6,0 - 8,0	nie	áno/áno

Vysvetlivky: *90 – 150 min.- v závislosti od speleo-trekingovej trasy, **áno – predpokladá sa jeho prítomnosť v neprebádanej časti jaskyne

Tabuľka 40
Iné sprístupnené jaskyne na Slovensku a ich základná charakteristika
Zdroj: SSJ (2015c)

Návštevnosť uvedených jaskýň nie je možné bližšie vyhodnotiť, pretože sa nevedie príslušná evidencia vstupov a počty návštevníkov. Je však možné si priblížiť ich náročnosť prehliadkovej trasy. Z tohto hľadiska sú menej náročnými a bezpečnými Malá Stanišovská jaskyňa a Zlá diera. Obe sú relatívne dobre dostupné a majú pomerne dobrú upravenosť chodníkov. Zlá diera je o niečo náročnejšia, čomu je prispôsobená aj vybavenosť návštevníkov pomôckami. Obe sú však sprístupnené nehorolezeckým spôsobom. Krásnohorská jaskyňa a Jaskyňa mŕtvych netopierov sú naopak sprístupnené horolezeckým spôsobom. Krásnohorská jaskyňa je rútivý typ jaskyne s nerovnomerným terénom pokrytým štrkom, kameňmi, balvanmi, ktorý musí návštevník zdolávať častým lezením po rebríkoch a prechádzaním cez úzke priestory. Jaskyňa je stredne náročná a stredne bezpečná. V Jaskyni mŕtvych netopierov sú na výber tri trasy a podľa toho sa prispôsobuje aj výstroj návštevníka. Trasa A je nenáročná a bezpečná, no trasy B a C sú veľmi náročné a stredne bezpečné. Kým sa prehliadky prvých dvoch jaskýň realizujú s využitím čiastočnej povinnej výbavy, Krásnohorská jaskyňa a Jaskyňa mŕtvych netopierov sú dostupné iba s využitím plnej povinnej výbavy. Pre návštevy s deťmi sa odporúčajú najmä Malá Stanišovská jaskyňa a Zlá diera. Tie sú často cieľom výletov základných škôl. Návšteva Krásnohorskej jaskyne a Jaskyne mŕtvych netopierov sa odporúča deťom od 15 rokov.

Tretiu skupinu jaskýň, s ktorými je spojený speleologický turizmus, sú ***verejnosti voľne prístupné jaskyne***. Sú ďalšou z foriem prezentácie podzemných priestorov na Slovensku. Zákon o ochrane prírody a krajiny umožňuje voľný vstup do týchto jaskýň bez sprievodcu, pokiaľ v nich nehrozí nebezpečenstvo poškodenia ich prírodných a kultúrnych hodnôt a je zaistený bezpečný pohyb návštevníkov. Táto kategória jaskýň bude postupne opatrená náučnými panelmi so základnými informáciami. K týmto jaskyniam patria: Jaskyňa v Skalke, Jaskyňa v Čube, Elektrárenská jaskyňa, Hučivá diera, Komín, Kamenné mlieko, Mažarná, Šarkania diera, Svoradova jaskyňa, Čertova pec, Šarkanova diera, Babirátka, Brložná diera, Brloh, Čerešňová jaskyňa, Hradná jaskyňa, Košútová jaskyňa, Hájska jaskyňa, Žernovská jaskyňa, Jelenská jaskyňa, Opatovská jaskyňa, Deravá skala, Veľká pec, Malá dolnosokolská jaskyňa, Veľká dolnosokolská jaskyňa, Vešeléniho jaskyňa, Malá driečanská jaskyňa, Mučínska jaskyňa, Netopieria jaskyňa, Pružinská Dúpna jaskyňa, Jánošíková jaskyňa, Dekrétová jaskyňa, Kamenná diera, Jánošíková skrýša, Medvedia jaskyňa, Jaskyňa v Havranej skale, Zelená jaskyňa, Biela jaskyňa, Hatinská jaskyňa, Hutnianska jaskyňa a Peško.

Naj ... slovenských jaskýň — RÁMČEK 35

Celkovo **najdlhšou jaskyňou** je *Demänovský jaskynný systém* nachádzajúci sa v Nízkych Tatrách s celkovou dĺžkou 35844 m. Druhou v poradí je jaskyňa *Mesačný tieň* s dĺžkou 30436 m vo Východných Tatrách. Tretie miesto patrí *Stratenskej jaskyni – Psie diery* s dĺžkou 22264 m v Spišsko-gemerskom krase.

Najhlbšou jaskyňou sú *Hipmanove jaskyne* v Nízkych Tatrách (495 m), nasleduje jaskyňa *Javorinka* (480 m) a *Mesačný tieň,* obe vo Východných Tatrách (451 m).

Najvyššie položené jaskyne sú v Červených vrchoch v Západných Tatrách. V nadmorskej výške 2077 – 2080 m n. m. sa nachádza priepasť *Vyšná Kresanica* a ďalšie tri menšie jaskyne. Najväčšou jaskyňou s vchodom vo výške nad 2000 m n. m. je *Nová Kresanica* dlhá cca 820 m a hlboká 183 m.

Najväčší podzemný priestor je *Rozprávkový dóm v Stratenskej jaskyni* s dĺžkou 192 m, priemernou šírkou 46 m, priemernou výškou 11 m, plochou 9040 m^2 a objemom 79017 m^3. Druhým najväčším je *Bystrickým dóm* (objem 52000 m^3, výška 40 m) v *Jaskyni mŕtvych netopierov* v Ďumbierskom krase.

Najväčší stalagmit (Kvapeľ rožňavských jaskyniarov) vysoký *32,6 m* je v *Krásnohorskej jaskyni*, ktorá sa nachádza na Silickej planine v Slovenskom krase.

Najväčší objem ľadu je v *Dobšinskej ľadovej jaskyni* (vyše 110100 m^3), ktorá patrí medzi najvýznamnejšie ľadové jaskyne na svete. Jej monumentálne zaľadnenie už tisícročia pretrváva v nadmorskej výške iba 920 až 950 m. Medzi významné ľadové jaskyne ďalej patrí *Demänovská ľadová jaskyňa*, *Veľká ľadová priepasť* na Ohništi v Nízkych Tatrách, *Ľadová priepasť* v Červených vrchoch a iné. Z trvale zaľadnených jaskýň najnižšie situovanou je *Silická ľadnica* (vchod vo výške 503 m n. m.).

Najvýznamnejšia aragonitová jaskyňa je kryptokrasová *Ochtinská aragonitová jaskyňa* na Hrádku v Revúckej vrchovine. Bohatosťou a rôznorodosťou foriem aragonitovej výplne sa radí medzi najhodnotnejšie aragonitové jaskyne na svete.

Bohatými osteologickými nálezmi (kosti pleistocénnych stavovcov) sa vyznačuje *Medvedia jaskyňa* a jaskyňa *Psie diery* v Slovenskom raji, *Medvedia jaskyňa* v Jánskej doline v Nízkych Tatrách, *Medvedia jaskyňa* v Suchej doline v Zá-padných Tatrách a *Važecká jaskyňa*.

Medzi **významné archeologické náleziská** patrí *Ardovská jaskyňa, Babská diera, Domica, Majda-Hraškova jaskyňa, Kostrová jaskyňa* (všetky Slovenský kras*), Jasovská jaskyňa* (Medzevská pahorkatina), *Veľká ružínska jaskyňa* (Čierna hora), *Šarkanova diera* (Volovské vrchy), Liskovská jaskyňa (Liptovská kotlina), *Mažarná* (Veľká Fatra), *Dúpna diera* (Strážovské vrchy) a iné.

Najstaršie písomné zmienky o jaskyni na území Slovenska z rokov 1220 a 1224 sa vzťahujú na *Jaskyňu na Skalke* (Benediktovu jaskyňu) pri Trenčíne. **Najstarší nápis** v *Jasovskej jaskyni* je z roku 1452.

Prvou sprístupnenou jaskyňou bola *Plavecká jaskyňa* v Malých Karpatoch na podnet majiteľa tamojšieho panstva grófa Pálffyho niekedy v rokoch 1802 – 1809. *Jasovskú jaskyňu* sprístupnila rehoľa premonštrátnych kanonikov v roku 1846. *Dobšinskú ľadovú jaskyňu* sprístupnili v roku 1871, *Beliansku jaskyňu* v roku 1881. *Demänovskú ľadovú jaskyňu* začali sprístupňovať v prvej polovici 80. rokov 19. storočia.

Dobšinská ľadová jaskyňa patrí medzi **prvé elektricky osvetlené jaskyne na svete**. Jej osvetlenie horákmi zaviedli v roku 1882, riadne elektrické osvetlenie (1887).

Celkovo **najdlhšou jaskyňou** je *Demänovský jaskynný systém* nachádzajúci sa v Nízkych Tatrách.

Jedinou sprístupnenou jaskyňou s podzemnou plavbou pre návštevníkov je jaskyňa *Domica*, ktorú v minulosti postihli viaceré katastrofálne záplavy. V posledných rokov sa v jej povodí uplatňujú ochranárske opatrenia, aby poľnohospodárska činnosť nespôsobovala eróziu pôdy a znečisťovanie vôd, ktoré sa dostávajú do jaskyne.

Speleoterapeutická liečba sa vykonáva v *Bystrianskej jaskyni*, zdravotné speleoklimatické pobyty v *Jasovskej* a *Belianskej jaskyni*. Počiatky rozvoja speleoterapie na Slovensku z konca 60. a začiatku 70. rokov minulého storočia sa vzťahujú na *Gombaseckú jaskyňu*. Na **balneoterapiu** sa využíva jaskyňa *Parenica* v Sklených Tepliciach v Štiavnických vrchoch – ako parný kúpeľ ju opísal už Matej Bel v roku 1723.

Zdroj: SSJ (2014b)

Zaujímavosťou viacerých jaskýň na Slovensku a potvrdením ich návštevnosti v minulosti sú ***písané pamiatky***. Sú dokladom toho, že jaskyne boli známe od nepamäti a pravidelne alebo sporadicky navštevované.

Písané pamiatky na stenách mnohých našich jaskýň predstavujú fenomén, ktorému sa dlho nevenovala pozornosť. Ich existencia sa chápala ako niečo, čo sa síce do jaskynného prostredia dostalo zásluhou človeka, ale nestálo za to, aby si ich všímal podrobnejšie. Vnímali sa skôr ako rušivý prvok, ktorý v nejednom prípade kazil vzhľad jaskynných priestorov, čo príležitostne viedlo aj k ich zámernému odstraňovaniu (Jasovská jaskyňa). Na viac ich rastúci počet súvisiaci s častejšími návštevami (najmä v 20. storočí) spôsobil, že sa nedoceňovala ich historická hodnota. Z historického hľadiska majú najväčšiu hodnotu najstaršie písomné pamiatky, ktoré sú ojedinelé a svedčia o vedomostiach existencie podzemných priestorov.

Písané pamiatky evidentne súvisiace s obdobím do konca 19. storočia sa našli v 34 jaskyniach. Ich skutočný počet je pravdepodobne väčší, aj keď výskyt písaných pamiatok v ďalších jaskyniach limituje niekoľko faktorov. Úroveň vtedajšieho poznania bola taká, že sa do konca 19. storočia poznatky o nich publikovali v literatúre len o cca 100 jaskyniach. Neznamená to, že iné jaskyne neboli známe. Okruh, v ktorom reálne existovala vedomosť o nich, bol neobyčajne úzky. Zvyčajne sa obmedzoval len na tých, čo žili v blízkom okolí jaskyne a tak sa poznatky o nich nedostali do literatúry. Okrem zvyšujúcej sa gramotnosti v 19. storočí sa pod nárast počtu písomných pamiatok v jaskyniach podpísal aj rozvoj turistiky. Spôsobil, že sa aj jaskyne dostávali do centra turistickej verejnosti. Aj ďalšie jaskyne sa stávali objektom turistických vychádzok či iných turistických podujatí. Všetky dovtedy známe jaskyne ale neslúžili tomuto účelu. V nejednom prípade v ich neprospech

hovoril celý rad okolností (charakter lokality, ich dostupnosť a pod.), ktoré spôsobili, že sa nedostali do turistického povedomia. V každom prípade, početnosť nápisov v 19. storočí svedčí o vzostupnom záujme o návštevu týchto podzemných priestorov (Lalkovič, 2013).

Obrázok 51
Jaskyne na Slovensku s výskytom písaných pamiatok v 15. – 19. storočí
Zdroj: Lalkovič (2013)

6.3.4. Cykloturistika

„Keď vidím dospelého človeka na bicykli, nestrácam nádej v budúcnosť ľudstva."
H. G. Wells

S rozvojom životnej úrovne v ostatných desaťročiach sa stále viac presadzuje individuálny motorizmus na úkor ostatných druhov dopravy. Zníženie pohybovej aktivity, sedavý spôsob života a zhoršenie fyzickej a psychickej kondície núti obyvateľov vyhľadávať aktívne formy trávenia voľného času spojené s pohybom. Bicykel ako dopravný prostriedok prežíva vo vyspelých krajinách svoju renesanciu. Pomáha udržiavať človeka v kondícii, pričom predstavuje prijateľnú alternatívnu formu hromadnej nemotorovej dopravy s výrazne nižším vplyvom na životné prostredie.

Rozvoj cyklodopravy a cykloturistiky súvisí s nasledujúcimi výhodami, ktoré je možné rozdeliť do štyroch skupín (spracované podľa NSRCDaCSR, 2013):

- ***Ekonomické*** – ide o neustály nárast cien pohonných hmôt a cien cestovného, stále častejšie dopravné zápchy a s tým spojené časové straty pri preprave autom alebo verejnou osobnou dopravou. Zo všetkých jázd automobilom je až 30% kratších ako 3 km. Bicykel môže byť v meste do vzdialenosti 5 km rýchlejší ako automobil. Rozvoj cykloturistiky rozširuje možnosti poznávania krajiny a trávenia dovolenky na Slovensku, čo je príležitosť pre rozvoj služieb a rast zamestnanosti v malých a stredných podnikoch najmä vo vidieckych oblastiach.
- ***Ekologické*** – bicykel je dopravným prostriedkom, ktorý neprodukuje škodlivé emisie do ovzdušia. Jeho prevádzku sprevádza podstatne menší hluk a vibrácie v porovnaní s motorovou dopravou. Používanie bicykla si nevyžaduje spotrebu žiadnej inej energie (s výnimkou tej ľudskej) a prispieva tak k znižovaniu závislosti na fosílnych palivách a znižovaniu emisií skleníkových plynov.
- ***Zdravotné*** – v európskych krajinách trpí veľká časť dospelej populácie nadváhou. Veľkým problémom sa stáva i detská nadváha, ktorou trpí približne 30% detí a tretina z nich je obézna. Bicyklovanie (30 minút denne) ako preventívny prostriedok znižuje o 50% riziko srdcovo-cievnych ochorení, ochorení na diabetes mellitus II. typu, vzniku obezity a o 30% pokles rizika vysokého krvného tlaku. Zároveň zastavenie rastu automobilizácie priaznivo ovplyvní zdravie obyvateľov (najmä dýchacie cesty).
- ***Sociálne*** – bicykel je vhodným a dostupným prostriedkom pre všetky sociálne vrstvy a zároveň vedie k samostatnosti a podporuje nezávislosť detí a mladých ľudí. Pri návšteve mesta s klímou priateľskou voči cyklistom sa nedá nevšimnúť si ako tento fenomém pozitívne vplýva na spoločenstvo a kvalitu života. Bicyklovanie totiž dáva priestor k väčšej socializácii a bližším kontaktom medzi ľuďmi.

Gogola (2011) rozdeľuje cyklistickú dopravu ako celok na tri základné druhy a to na:

- ***dopravnú*** – jazda na bicykli je prepravou k cieli, slúži k preprave do zamestnania, do školy, na nákupy a pod. Vyznačuje sa náročnosťou na čo najkratšie spojenie. Každodenní cyklisti sú väčšinou znalí situácie v miestnej doprave.
- ***turisticko-rekreačnú*** – cieľom je samotná jazda na bicykli. Nevadia menšie zachádzky, ak sú na viac spestrené atraktívnym prostredím. Typickými predstaviteľmi sú víkendový cyklisti, často seniori alebo rodiny s deťmi. Tomu je potrebné prispôsobiť návrh trasy, najmä križovania s inými druhmi dopravy. Je závislá na priaznivom počasí. Cyklisti jazdia jednotlivo

alebo v skupinách. Tento druh cyklistickej dopravy je potom dôležitý pre cestovný ruch.

- ***športovú*** – jazda na bicykli je prostriedkom pre zvyšovanie športovej výkonnosti. Pre športovú jazdu využívajú cyklisti bežné komunikácie, na ktorých môžu dosahovať väčšie rýchlosti alebo špeciálne závodné dráhy. Pre športovú jazdu nie sú obmedzením ani strmé stúpania.

Cykloturistika ako turisticko-rekreačné využitie bicykla je v súčasnosti na vzostupe a predstavuje stále viac populárny spôsob trávenia voľného času, čomu sa prispôsobuje aj ponuka v cestovnom ruchu a v doprave. Prináša toľko žiadanú alternatívu a udržateľný rozvoj cestovného ruchu, ktorý je vhodný k spomaleniu tempa a každodenného stresu, ponúka nové poznatky a zvyšuje intenzitu prežívania turistických zážitkov. Cykloturistika je formou turizmu, ktorá na viac nezaťažuje životné prostredie a miestnym samosprávam prináša pri nízkych nákladoch oveľa viac benefitov (napr. pracovné miesta v rôznych službách spojených s bicyklovaním). Zároveň s podporou vzniku nových cyklotrás sa sprístupňujú aj dosiaľ málo známe miesta a lokality. Oproti iným druhom dopravy, ktorých primárnym cieľom je premiestniť turistu alebo návštevníka z miesta bydliska do cieľového miesta rekreácie resp. dovolenky, je cykloturistika oveľa viac spätá s prostredím, v ktorom sa realizuje. Jazda na bicykli znamená oveľa hlbší zmyslový kontakt s prírodou ako je tomu pri jazde automobilom.

Rozvoju cykloturizmu výrazne napomáha aj pomerne priaznivá vstupná investícia pre vybavenosť pre túto formu turistiky ako aj rozsiahla sieť vybudovaných cykloturistických tratí. Vďaka pokroku v technike sú nové bicykle oveľa ľahšie a využívajú množstvo prevodov, čo umožňuje pomerne ľahké šliapanie aj do strmších kopcov. Výrazne sa zlepšil aj jazdný komfort a celkový pôžitok z jazdy. Mnoho bicyklov je už celoodpružených a zlepšila sa aj ich ovládateľnosť. Avšak najdôležitejším faktom je, že kvalitné bicykle sa stali cenovo dostupnejšie a preto si tento spôsob trávenia voľného času nevyžaduje až tak vysoké finančné prostriedky.

6.3.4.1. Vymedzenie pojmu cykloturizmus

Cykloturizmus resp. cykloturistika je forma turistiky, pri ktorej sa k cestovaniu využíva bicykel. Spája v sebe jednoduchosť pešej turistiky s výhodami mototuristiky, využíva teda ich prednosti a nahrádza nedostatky. Jazda na bicykli má výrazne pozitívny vplyv na zdravie človeka a nenarušuje životné prostredie. Zároveň umožňuje pomerne intenzívne vnímanie okolia.

Presun na bicykli predpokladá zvládnutie techniky jazdy, znalosť dopravných predpisov, nebezpečenstva na ceste, prvej pomoci a základných opráv (Korvas, 2007).

Bicykel umožňuje rýchlejšiu prepravu do miest oddychu ako pri pešej turistike, čo má význam najmä v podvečeroch pracovných dní. Zároveň je možné sa dostať aj tam, kde už nemôžu pokračovať autá. Nevýhodou pri cykloturistike sa môže zdať, že na rozdiel od pohodlia auta či vlaku sa musí na presun vynaložiť určitá energia. Avšak v súčasnosti, keď väčšina ľudí potrebuje pohyb, sa stáva bicykel novodobým prostriedkom na upevnenie kondície.

Pri rekreačnej cykloturistike prevláda kultúrno-poznávacia činnosť, na fyzickú prípravu sa nekladú veľké nároky ani na špeciálne vybavenie bicykla. Základná cykloturistika už vyžaduje väčšiu fyzickú pripravenosť a lepšie vybavený bicykel. Výkonnostná cykloturistika kladie veľké nároky na fyzickú kondíciu a špeciálne vybavenie bicykla (Korvas, 2007).

Ondráček, Hřebíčková (2007) chápu cykloturistiku ako pohyb v prírode (ale aj v mestských podmienkach), so stanoveným cieľom a dôvodom, bez súťažných ambícií, vykonávanú prostredníctvom jazdy na bicykli. Je to teda druh cyklistiky, pri ktorom sa používa k cestovaniu bicykel, ktorý umožňuje človeku skvelo vnímať svoje okolie. Je jednou z najjednoduchších foriem cyklistiky a je vhodná ako doplnková aktivita.

! Vychádzajúc z vyššie uvedeného ***cykloturistika*** predstavuje formu turistiky využívajúcu bicykel ako prostriedok presunu. Môže byť prevádzaná ako cestná cykloturistika (*street-type cycling*) alebo ako horská cykloturistika (*off-roadcycling*).

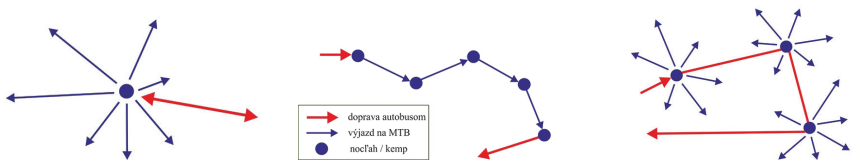
S termínom cykloturistika sú bezprostredne spojené pojmy: cyklochodník, cyklotrasa a cykloturistická trasa.

- ***cyklochodník*** resp. ***chodník pre cyklistov*** – samostatne vybudovaná komunikácia určená pre cyklistickú dopravu, má spevnený povrch a je oddelená od automobilovej dopravy. Býva označený dopravnou značkou – Chodník pre cyklistov. Ak je chodník vedený súbežne s cestnou komunikáciou, má cyklista povinnosť tento chodník využívať.
- ***cyklotrasa*** – vytipovaná komunikácia vhodná pre cyklistickú dopravu, či už ide o cestnú komunikáciu nižšieho rádu s nízkou automobilovou premávkou, miestna a účelová komunikácia alebo poľná či lesná cesta s kvalitným povrchom. Bez ďalších stavebných úprav je vyznačená cyklistickým dopravným značením. Pri jazde na cyklotrase je cyklista povinný dbať na všetky ustanovenia a najmä dodržiavať pravidlá cestnej premávky.

- ***cykloturistická trasa*** – vedie mimo cesty s automobilovou prevádzkou. Prechádza prírodou a terénom, väčšinou po poľnej alebo lesnej ceste a je určená najmä pre horskú cykloturistiku.

Cykloturistické trasy sa delia podľa presunu a polohy miesta výjazdu (spracované podľa Ondráčka, Hřebíčkovej, 2007):

a) *hviezdicovité cyklotrasy* – návštevník príde do jedného miesta, kde má zázemie a odtiaľ realizuje výjazdy
b) *diaľkové trasy* – cykloturista docestuje iným dopravným prostriedkom (napr. autobusom) do výjazdového miesta a odtiaľ pokračuje na bicykli
c) *kombinované cykloturistické akcie* – cykloturista sa presúva dopravným prostriedkom na jednotlivé miesta so zázemím (nocľah) a odtiaľ má možnosť hviezdicovitých trás (obrázok 52).

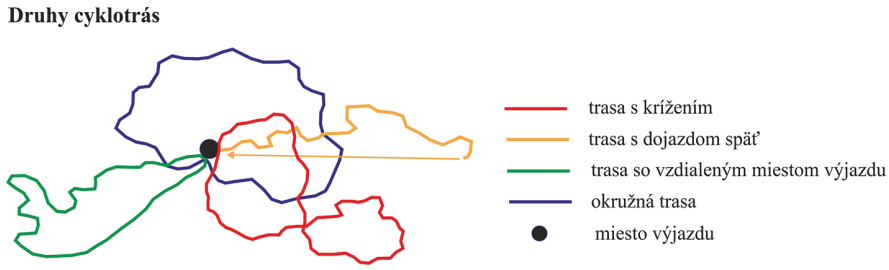

a) Hviezdicovité trasy *b)Diaľkové trasy* *c)Kombinované cykloturistické akcie*

Obrázok 52
Cykloturistické trasy sa delia podľa presunu a polohy miesta výjazdu
Zdroj: Ondráček,Hřebíčková (2007)

V prípade možností tvorby a výberu jednotlivých trás sa rozlišujú trasy (spracované podľa Ondráčka, Hřebíčkovej, 2007):

- *okružné* – tvoria organizačne bezpečnú formu cykloturistiky, v prípade náhlych okolností ako napríklad zmena počasia alebo zranenie cykloturistu je možné sa vrátiť späť, pričom miesto výjazdu je v ideálnom prípade uprostred
- *s krížením* – jedná sa o modifikáciu okružnej trasy, benefit je v menšej vzdialenosti od miesta výjazdu za predpokladu relatívne rovnakej vzdialenosti
- *dojazd späť* – využíva sa pri dlhých trasách, pričom cykloturista využije k doprave späť dopravný prostriedok. So vzdialeným miestom výjazdu – je protipólom okružnej trasy, miesto výjazdu je vzdialené, väčšinou bez možnosti využitia dopravného prostriedku

Obrázok 53
Druhy cyklotrás
Zdroj: Ondráček, Hřebíčková (2007)

Vzhľadom na organizáciu výletu bicyklom je možné vyčleniť štyri typy cykloturizmu (Kurek a kol. 2008):

- ***credit card touring*** – výlet s minimom batožiny využívajúc lokálne služby v oblasti ubytovania a stravovania, ideou najpopulárnejší typ v Európe
- ***fully loaded touring*** – turisti sú kompletne vybavení všetkým, čo je potrebné (ubytovanie – stan, stravovanie – vlastné potraviny a kuchynské vybavenie a pod.)
- ***expedition touring*** – turistika v regiónoch nízko zaľudnených alebo slabo hospodársky rozvinutých s výbavou uspokojujúcou všetky potreby turistu (ubytovanie, stravovanie, opravy)
- ***supporte touring*** – typický pre organizované cykloturistické akcie, v rámci ktorých organizátor zabezpečuje prevoz batožiny účastníkov do nasledujúceho stanoviska (Kurek a kol. 2008).

6.3.4.2. Cykloturizmus vo svete

Cyklodoprava a cykloturizmus ako jej súčasť má v jednotlivých krajinách rôznu mieru podpory. Závisí to od ekonomického statusu obyvateľstva (či používajú bicykel ako vhodnú alternatívu k motorovej doprave alebo je bicykel dopravným prostriedkom, ktorý odráža ich finančné možnosti a automobil si nemôžu dovoliť), od histórie a tradícií v doprave resp. od predstavy ďalšieho rozvoja v tejto oblasti prostredníctvom prípravy národných cyklostratégií. Mnohé krajiny západnej Európy majú spracované vlastné cyklostratégie už niekoľko desaťročí. Ich plnením dosiahli výrazný podiel cyklodopravy v mestách (napr. Holandsko – 27%, Dánsko – 19%, Nemecko – 10%). Niektoré holandské mestá dosahujú podiel cyklodopravy až na úrovni 35 až 40%. Podľa príručky Európskej komisie pre cyklistiku je v mestách

možné prepraviť na pruhu širokom 3,5 metra (bežný jazdný pruh) za 1 hodinu približne 22 tis. osôb koľajovým vozidlom, 19 tis. ľudí pešo a 14 tis. osôb na bicykli, ale len 9 tis. ľudí autobusom a 2 tis. ľudí automobilom. Uvedená podpora cyklodopravy sa odzrkadľuje aj v kúpe bicykla ako dopravného prostriedku i prostriedku na aktívny odpočinok. V prepočte na 1000 obyv. (spracované podľa European Bicycle Market, 2013) bolo najviac predaných bicyklov v Dánsku (97), Holandsku (61), Fínsku (60), Veľkej Británii (56), ***Slovensku (55)***, Nemecku (49) a Rakúsku (48). V susedných štátoch bol predaj podstatne nižší: Česká republika (33), Poľsko (26) a Maďarsko (23).

V prospech rozvoja cyklodopravy hovoria viaceré dokumenty prijaté Európskou komisiou ako Biela kniha – plán jednotného európskeho dopravného priestoru, Zelená kniha – za novú kultúru mestskej mobility a jej Akčný plán mestskej mobility a ďalšie. Tieto dokumenty si kladú mnoho ambicióznych cieľov (napr. vyradenie konvenčne poháňaných automobilov v mestách do roku 2050), na splnenie ktorých bude potrebné aj oveľa rozsiahlejšie využívanie bicyklov, pešej chôdze a verejnej osobnej dopravy (NSRCDaCSR, 2013).

Prvé spoločné kroky v Európe v oblasti cykloturistiky sa už podnikli a vytvoril sa základ pre ucelenú sieť diaľkových cyklotrás. Ide o jednotný prepojený systém cyklotrás, ktorého vzorom bol americký projekt pod názvom *East Coast Greenway* spájajúci najdôležitejšie miesta atlantického pobrežia USA s celkovou dĺžkou viac ako 4,8 tis. km (od mesta Calais v štáte Maine po Key West na Floride). Európsky systém cyklotrás nesie názov ***EuroVelo*** a je budovaný 14 diaľkovými trasami s označením *EV1* až *EV15* vedúcimi naprieč Európou s celkovou dĺžkou približne 78 tis. km. Myšlienka vytvoriť takúto medzinárodnú sieť vznikla už v roku 1995 (iniciátormi boli Dánsko a Veľká Británia), no až v roku 2007 začal projekt nadobúdať svoj súčasný charakter. Postupne sa začali pridávať aj iné krajiny ako napr. Fínsko, Španielsko, Cyprus a značka EuroVelo sa stala široko známou a bola stále viac vnímaná ako známka kvality. Najdlhšou trasou je *EV 13 Iron Curtain Trail* z Kirkenes na pobreží Barentsovho mora do Athopolu na pobreží Čierneho mora s dĺžkou 10 400 km. Územím Slovenska prechádzajú tri trasy a to *EV 6 Atlantic-Black Sea* (cez Bratislavu), *EV 11 East Europe Route* (cez Košice) a okrajovo *EV 13 Iron Curtain Trail* (hranica s Rakúskom).

Číslo	Názov	Prechádzané mestá	Prechádzané štáty	Dĺžka (km)
EV1	**Atlantic Coast Route**	North Cape - Norwegian coast - Trondheim - Bergen - Aberdeen - Inverness - Glasgow - Belfast - Galway - Cork - Rosslare - Fishguard - Bristol - Plymouth - Nantes - La Rochelle - Salamanca - Sagres	Nórsko, Veľká Británia, Írsko, Francúzsko, Španielsko, Portugalsko	8186
EV2	**Capitals Route**	Galway - Dublin - Holyhead - Bristol - London - Harwich - Rotterdam - The Hague - Münster - Berlin - Poznań - Warsaw - Minsk - Moscow	Írsko, Veľká Británia, Holandsko, Nemecko, Poľsko, Bielorusko, Rusko	5500
EV3	**Pilgrim's Route**	Santiago de Compostela - León - Burgos - Bordeaux - Tours - Orléans - Paris - Aachen - Münster - Hamburg - Odense - Frederikshavn - Oslo - Trondheim	Španielsko, Francúzsko, Belgicko, Nemecko, Dánsko, Švédsko, Nórsko	5122
EV4	**Central Europe Route**	Roscoff - the French Atlantic coast - Le Havre - Calais - Middelburg - Aachen - Bonn - Frankfurt - Prague - Brno - Kraków - L'viv - Kiev	Francúzsko, Belgicko, Nemecko, Česko, Poľsko, Ukrajina	4000
EV5	**Via Romea Francigena**	London - Canterbury - Calais - Brussels - Namur - Luxembourg - Saarbrücken - Strasbourg - Basel - Lucerne - Milan - Piacenza - Parma - Florence - Siena - Rome - Brindisi	Veľká Británia, Belgicko, Luxembursko, Nemecko, Francúzsko, Švajčiarsko	3900
EV6	**Atlantic - Black Sea (Rivers Route)**	Nantes - Tours - Orleans - Nevers - Chalon-sur-Saône - Basel - Passau - Linz - Ybbs - Vienna - Bratislava - Budapest - Belgrade - Bucharest - Constanţa	Francúzsko, Švajčiarsko, Nemecko, Rakúsko, Slovensko, Maďarsko, Srbsko, Rumunsko	4448
EV7	**Sun Route**	North Cape - Haparanda - Sundsvall - central Sweden - Copenhagen - Gedser - Rostock - Berlin - Prague - Ybbs - Salzburg - Mantua - Bologna - Florence - Rome - Naples - Syracuse - Malta	Nórsko, Švédsko, Dánsko, Nemecko, Česko, Rakúsko, Taliansko, Malta	7409
EV8	**Mediterranean Route**	Cadiz - Málaga - Almeria - Valencia - Barcelona - Monaco - Piacenza - Mantua - Ferrara - Venice - Trieste - Rijeka - Split - Dubrovnik - Tirana - Patras – Athens - Cyprus	Španielsko, Francúzsko, Monako, Taliansko, Slovinsko, Chorvátsko, Čierna Hora, Albánsko, Grécko	5888
EV9	**Baltic - Adriatic**	Gdańsk - Poznań - Olomouc - Brno - Reinthal - Vienna - Maribor - Ljubljana - Trieste- Pula	Poľsko, Česko, Rakúsko, Slovinsko, Taliansko, Chorvátsko	1930
EV10	**Baltic Sea Cycle Route (Hansa circuit)**	St Petersburg - Helsinki - Vaasa - Oulu - Haparanda - Sundsvall - Stockholm - Ystad - Malmö - Copenhagen - Odense - Rostock - Gdańsk - Kaliningrad - Klaipėda - Riga - Tallinn - St Petersburg	Rusko, Fínsko, Švédsko, Dánsko, Nemecko, Poľsko, Litva, Lotyšsko, Estónsko	7980
EV11	**East Europe Route**	North Cape - the Finnish Lakes - Helsinki - Tallinn - Tartu - Vilnius - Warsaw - Kraków - Košice - Szeged - Belgrade - Skopje - Thessaloniki - Athens	Nórsko, Fínsko, Estónsko, Litva, Lotyšsko, Poľsko, Slovensko, Maďarsko, Srbsko, Macedónsko, Grécko	5984

EV12	**North Sea Cycle Route**	Bergen - Gothenburg - Varberg - Grenaa - Frederikshavn - Esbjerg - Hamburg - The Hague - Rotterdam - Harwich - Kingston upon Hull - Newcastle - Edinburgh - Aberdeen - Orkney - Shetland - Bergen	Nórsko, Švédsko, Dánsko, Nemecko, Holandsko, Veľká Británia	5932
EV13	**Iron Curtain Trail**	Kirkenes - St. Petersburg - Tallinn -Riga - Gdansk - Rostock - Hannover - Viedeň - Bratislava - Barcs - Comlosu Mare - Dimitovgrad - Zlatograd - Ahtopol	Fínsko, Rusko, Estónsko, Litva, Lotyšsko, Poľsko, Nemecko, Česko, Rakúsko, Slovensko, Maďarsko, Rumunsko, Srbsko, Bulharsko, Macedónsko, Grécko, Turecko	10400
EV15	**Rhine Route**	Andermatt - Schaffhausen - Basel - Strasbourg - Lauterbourg - Karlsruhe - Ludwigshafen - Mannheim - Mainz - Wiesbaden - Bonn - Köln - Düsseldorf - Duisburg - Utrecht - Rotterdam	Švajčiarsko, Francúzsko, Nemecko, Holandsko	1320

Tabuľka 41
Európska cyklistická sieť EuroVelo
Zdroj: Eurovelo (2014)

Systém diaľkových trás Eurovelo tvorí základ resp. kostru cykloturistickej siete v Európe, na ktorú sa napájajú ostatné cyklotrasy. Nasledujúci prehľad uvádza príklady siete cylotrás vo vybraných európskych krajinách.

Kostru rozvoja cyklistiky a cykloturistiky vo ***Veľkej Británii*** tvorí *National Cycle Network (NCN)*, ktorý bol založený za účelom podpory cyklistiky a cykloturistiky na Britských ostrovoch. Napriek tomu, že snahou bola minimalizáciu kontaktu cyklistov s automobilouvou dopravou, až 70% trás sa realizuje práve na pozemných komunikáciách. Okrem ciest sú využívané v menšom meradle aj pešie trasy, nepoužívané železnice, cesty v rámci ochranných hrádzí a miestne komunikácie so zákazom vstupu motorových vozidiel. Počiatky NCN sa viažu do roku 1984 k otvoreniu trasy Bristol a Bath Railway Path (v súčasnosti časť trasy National Route 4). Pôvodný cieľ bolo vytrasovať 8 tis. km cyklistických a cykloturistických trás do roku 2000. Tento cieľ sa podarilo naplniť a do polovice roku 2014 bolo sprístupnených až 23,7 tis. km cyklotrás splňujúcich normy NCN. Celkovú sieť NCN tvorí 10 základných trás očíslovaných od 1 do 10. Cyklotrasy sú označované logom bieleho bicykla na modrom pozadí s bielym číslom v rámčeku. NCN trasy majú číslo trasy v rámčeku s červeným pozadím. Prvou NCN trasou je *Route 1* Dover-Shetland prechádzajúca pozdĺž východného pobrežia cez Londýn, John o´Groats a Orkneje. Trasa *Route 2* Dover-St. Austell smeruje pozdĺž južného pobrežia. Nasledujúca trasa *Route 3* Bristol-Lands End zahŕňa West Country Way v Chew Valley Lake a Cornish Way. Londýn a St. Davids v Západnom Walese spája *Route 4*. Ďalšie cyklotrasy NCN sú *Route*

Obrázok 54
Európska cyklistická sieť EuroVelo
Zdroj: Eurovelo (2014)

5 (Reading-Holyhead), *Route 6* (Windsor-Lake District), *Route 7* (Carlisle-Inverness), *Route 8* (Cardiff -Holyhead), *Route 9* (Belfast- Newry) a *Route 10* (Tynemouth-Cockermouth) (spracované podľa Cyclo Guide UK, 2014).

Nemecko patrí medzi krajiny s rozvinutou sieťou cyklotrás, ktoré spolu merajú približne 70 tis. km. Základom tejto siete je 200 diaľkových cyklotrás, z ktorých 70 je základných. Ich celková dĺžka je 27323 km, pričom dĺžka jednotlivých cyklotrás sa pohybuje od 85 km do 2000 km. Cykloturistické trasy prechádzajú rôznymi typmi krajiny, od pobrežia na severe štátu, cez

veľké a historické mestá, v blízkosti veľkých riek, neďaleko chránených území až k horským oblastiam na juhu krajiny. Najdlhšou cyklotrasou je *Lower Rhine Route* (2035 km, v podobe viacerých prepojených okruhov), ktorá sa nachádza na dolnom toku rieky Rýn severne od mesta Duisburg na hraniciach s Holandskom. Druhou najdlhšou trasou je okruh *Tour Brandenburg* s dĺžkou 1111 km. Nachádza sa vo východnej časti krajiny a prechádza širším okolím Berlína a Potsdamu. Dĺžkovo porovnateľnou je cyklotrasa *Baltic Coast Cycle Route* (1095 km) kopírujúca nemecké pobrežie Baltského mora od mesta Fleusburg na západe po Ahlbeck na východe. Ďalšou je cyklotrasa s názvom *Rhine Cyclo Route* (971 km na nemeckej strane), ktorá prechádza údolím rieky Rýn od Bodamského jazera a pokračuje popri Rýne až do holandského Rotterdamu (celková dĺžka 1233 km). O niečo kratšie sú dve cyklotrasy s dĺžkou 960 km. Prvá má názov *D3 Route/Euroroute 1* a smeruje naprieč Nemeckom od poľskej hranice pri meste Küstrin k holandskej neďaleko mesta Vreden, pričom prechádza mestami Berlín, Dessau-Roslau a Münster. Druhá rovnako dlhá cyklotrasa *100 Castles and Palaces Route* predstavuje dva prepojené okruhy širším okolím mesta Münster pri hraniciach s Holandskom. Severnú časť Nemecka pretína v SZ-JV smere cyklotrasa pod názvom *Elbe Cycle Route* (840 km) prechádzajúca údolím rieky Labe (Elba) od hraníc s Českom pri meste Bad Schandau do mesta Cuxhaven na pobreží Severného mora. Cyklotrasa prechádza významnými nemeckými mestami Drážďany, Magdeburg a Hamburg. Poslednou z dlhších trás je okruh *Industrial Heritage Cyclo Route* s dĺžkou 700 km nachádzajúci sa v okolí miest Duisburg, Essen a Dortmung (spracované podľa Cyclo Guide GER, 2014).

Holandský systém cyklotrás sa nazýva *Landelijke Fietsroutes – LF-Routes*. LF routes predstavujú národné cyklotrasy určené pre viacdňové cyklovýlety tvoriace sieť s celkovou dĺžkou približne 4500 km. Sú značené v dvoch smeroch v obdĺžnikoch s bielymi znakmi so zeleným písmom. Holandské LF trasy nekončia na hraniciach, ale pokračujú do Belgicka, Nemecka a Veľkej Británie. LF trasy majú nasledujúcu štruktúru: *LF 1 North Sea Route* (Den Helder-Sluis, t.j. počiatočná a koncová zastávka, dĺžka 310 km), *LF 2 City Route* (Amsterdam-Brudel, 340 km), *LF 3-1 Wetland Route* (Holwerd-Kampen, 170 km), *LF 3-2 Hanze Town Route* (Kampen-Millingen, 135 km), *LF 3-3 River Maas Route* (Arnhem-Maastricht, 230 km), *LF 4 Middle of the Netherlands Route* (The Hague-Enschede, 290 km), *LF 5* (Thorn-Roemond, 20 km), *LF 6* (Maastricht-nemecká hranica, 40 km), *LF 7 River Bank Route* (Alkmaar-Maastricht, 385 km), *LF 8* (Ommen-Winterswijk, 100 km), *LF 9 Sea Level Route* (Nieuweschans-Breda, 455 km), *LF 10 Wadden Sea Route* (Callantsoog-Nieuweschans, 275 km), *LF 11 Princes´ Route* (The Hague-Breda, 125 km), *LF 12*

River Maas and Fortresses Route (Maassluis – Nijmegen, 220 km), *LF 13 Schelde-Rhine Route* (Flushing-Venlo, 290 km), *LF 14 Saxons Route* (Lauwersoog – Enschede, 290 km), *LF 15 Farmland Route* (Alkmaar-Enschede, 260 km), *LF 16 Vecht Valley Route* (Zwolle-Darfeld, 230 km), *LF 17* (Gorinchem-Wijk bij Duurstede, 60 km), *LF 19* (Deventer-Holten, 35 km), *LF 20 Flevo Route* (Haarlem – Groningen, 265 km), *LF 21* (Amsterdam – Afsluitdijk, 155 km), *LF 22* (Afsluitdijk – Kampen, 135 km), *LF 23* (Kampen-Amsterdam, 115 km), *LF 30* (Breskens-Sas van Gent, 50 km) a *LF 51 Kempen Route* (Eindhoven-Antverpy, 110 km) (spracované podľa Cyclo Guide NDL, 2014).

Dánsko patrí ku krajinám s vyspelým systémom cyklodopravy a cykloturistiky. Cyklotrasy sú organizované v rámci sytému *Danmarks Nationale Cykelruter*, ktorý má celkovú dĺžku viac ako 10 tis. km. Základou kostrou cyklosystému je 11 diaľkových národných trás. Prvou cyklotrasou je *The West Coast Route* s dĺžkou 560 km. Prechádza západným pobrežím od Rudbølu do Skagenu. Trasa prechádza aj piesočnatými plážami na pobreží, čo dáva trase špecifický ráz. Ďalšou je *Hanstholm-Kodaň* (420 km). Trasa smeruje od moderného prístavu Hanstholm v blízkosti Severného mora a prechádza lesmi a poliami v blízkosti úžiny Øresund. Následuje trasa *Hærvejen* (historická vojenská trasa) s dĺžkou 450 km spájajúca Viborg a Padborg s predlžením do mesta Skagen. Dalšia cyklotrasa *Søndervig-Kodaň* (310 km) prechádzajúca západnou časťou Jutska. Trasa zahŕňa aj starú kráľovskú cestu z Kalundborgu do Kodane. Piatou je trasa *The East Coast Route* (650 km), ktorá je jednou z najdlhších cyklotrás Dánska a prechádza východným pobrežím v oblasti Skagen až Sønderborg. Ďalšia trasa je trasa *Esbjerg-Kodaň* (330 km) vedúca poľnohospodárskym územím známym chovom dobytka. Nasleduje trasa *Sjællands Odde - (Spit of Sealand)-Rødbyhavn* (230 km) kombinujúca s trasou The East Coast Route prepojenie z najsevernejšieho mesta Skagen do Rødbyhavnu. K ďalším cyklotrasám patria ešte *The South Sea Route (Rudbøl-Møn)* s dĺžkou 360 km prechádzajúca popri zaujímavých vysokých kriedových útesov a ostrovov Als, Funen, Langeland and Møn, *Helsingør (Elsinore)-Gedser* (250 km), *Tour of Bornholm* (105 km) a *Limfjordsroute* (610 km) (spracované podľa Cyclo Guide DK, 2014).

Sieť cyklotrás v ***Taliansku*** má označenie *BicItalia*. Celková dĺžka cyklistických trás je na úrovni 16,5 tis. km. Základnú kostru tvorí nasledujúcich 17 cyklotrás: *BI 1 ciclovia del Sole EV 7* (Brennero-Syrakúzy, 3000 km), *BI 2 ciclovia del Po e delle Lagune EV 8* (Ventimiglia-Terst, 1300 km), *BI 3 ciclovia dei Pellegrini EV 5* (kopíruje trasu Via Francigena-Rím-Brindisi, 2300 km), *BI 4 ciclovia dei Fiumi Veneti* (1000 km), *BI 5 ciclovia Romea* (800 km), *BI 6 ciclovia Adriatica* (Ravenna-Santa Maria di Leuca, 800 km), *BI 7 ciclovia Ro-*

magna-Versilia (Rimini – Viareggio, 400 km), *BI 8 ciclovia Conero-Argentario* (Ancona-Argentario, 500 km), *BI 9 ciclovia Salaria* (Rím-Porto d'Ascoli-San Benedetto del Tronto, 300 km), *BI 10 ciclovia dei Borboni* (Bari-Neapol, 500 km), *BI 11 ciclovia degli Appennini* (Camaldoli-Colle di Cadibona, 1750 km), *BI 13 ciclovia dei Tratturi* (400 km), *BI 14 ciclovia dei Tre Mari* (600 km), *BI 15 ciclovia Svizzera-Mare* (Domodossola-Imperia, 500 km), *BI 16 ciclovia Tirrenica* (Verona-Rím, 650 km) a *BI 17 ciclovia dell'Adda* (priesmyk Stelvio - rieka Po, 350 km) (spracované podľa Cyclo Guide IT, 2014).

Francúzsko je taktiež známe bohatou ponukou možností pre cykloturistiku. Ide najmä o letné mesiace, keď do francúzskych regiónov zavíta najväčšie svetové podujatie v cyklistickom svete-*Tour de France*, ktoré v roku 2013 oslavovalo storočnicu. Priamo na trase dlhej cca 3,5 tis. km sa podľa odhadov pravidelne zúčastňuje 12-15 mil. návštevníkov (a ďalších 3,5 mld. ľudí pri televíznych prijímačoch), ktorí sem dorazia nielen na preteky, ale aj „prevetrať svojich dvojkolesových tátošov". Základ siete cyklotrás vo Francúzsku tvorí 6 diaľkových trás: *Severo-južná cyklotrasa (EV1), Východo-západná (EV6), Východo-západná (Atlanticko-Stredozemná trasa), Severo-západná (Normandia, Bretónsko), Severo-južná (Cherbourg-La Rochelle)* a *Cyklotrasa v Normandii (Calais-Le Havre)*. Na tieto hlavné cyklotrasy sa napája rozsiahla sieť ciest II. triedy a poľné a lesné cesty, ktorých je spolu približne 880 tis. km. Prevažná väčšina tejto cestnej siete prechádza miestami, kde je nižšia intenzita premávky iných vozidiel a tým je eliminované možné ohrozenie cyklistov. Niektoré cyklotrasy bývajú označované ako Zelené cesty (*Voies Vertes*), v rámci ktorých nie je možný vstup motorových vozidiel. Zväčša vedú pozdĺž riek, kanálov, vedľa železničných tratí alebo mestských parkov. Uvedené cyklotrasy sú veľmi vhodné aj pre rodiny s deťmi. Sú bezpečné a dobre značené (v bielo zelenej kombinácii farieb; ak je cyklotrasa označená žltou farbou ide o provizórnu trasu; ak červenou, ide o neprejazdné úseky s prebiehajúcimi opravami). Francúzske národné a regionálny cyklotrasy sa označujú číslami 17 – 99 (nadväzujú na číslovanie trás EuroVelo 1-16) (spracované podľa Cyclo Guide FR, 2014).

Nórska sieť cyklotrás sa označuje ako *Nasjonale sykkelruter*. Cyklotrasy sa označujú logom bieleho bicykla na hnedom podklade s príslušným číselným označením trasy. Podľa obtiažnosti sa označujú ako ľahké (zelená farba, do 30 - 40 km počas jedného dňa), mierne náročné (červenou, do 70 km), náročné (modrou, viac ako 70 km) a expert (čiernou, dlhé trasy, resp. v extrémnom teréne). Základom siete cyklotrás sú národné cyklotrasy, ktorých je 10: Nr. 1 *Svinesund - Kirkenes*, Nr. 2 *Porsgrunn - Stavanger*, Nr. 3 *Kristiansand - Hardanger*, Nr. 4 *Bergen - Finse - Oslo*, Nr. 5 *Larvik - Kongsberg - Geilo*, Nr. 6

Røros - Hardanger, Nr. 7 *Halden - Oslo - Nidaros*, Nr. 8 *Oppdal - Molde*, Nr. 9 *Halden - Trondheim* a Nr. 10 *Northcape - Lindesnes* (spracované podľa Cyclo Guide NOR, 2014).

Veľmi dobré podmienky pre cykloturistiku sú vo ***Fínsku.*** Nachádza sa tu dobre organizovaná sieť cyklotrás s celkovou dĺžkou viac ako 8 tis. km. Na medzinárodnú sieť Eurovelo sa pripájajú hlavné národné trasy, ktorých je 7. Päť z týchto trás vychádza z Helsínk smerom na mestá Tampere, Turku, Jyväskylä, Lappeenranta a Mikkeli a 2 majú charakter okruhov (The ring route in the Turku Archipelago, Tour around the Great Saimaa Lake). Na sieť národných trás sa napájajú regiónalne trasy v štyroch oblastiach (okolie Helsínk, centrálna jazerná časť, juhozápadné pobrežie a ostrovy, severné Fínsko) (spracované podľa Cyclo Guide FI, 2014).

Poslednou škandinávskou krajinou je ***Švédsko***. Celkovo má švédska sieť cyklotrás s názvom *Sverigeleden* dĺžku 9440 km. Cyklotrasy sa označujú logom bieleho bicykla na zelenom, hnedom a žltom podklade podľa významnosti trasy. Kostru siete tvorí 15 hlavných cyklotrás s dĺžkou 2620 km (označujú sa písmenom H), vedľajšie regionálne trasy (24) má celkovú dĺžku 3980 km (označujú sa písmenom A) a ostatné s dĺžkou 2840 km (spracované podľa Cyclo Guide SVE, 2014).

Švajčiarska cykloturistická sieť sa nemecky označuje ako *Nationale Velorouten*. Na európsku sieť Eurovelo sa napája 9 národných cyklotrás s celkovou dĺžkou 3242 km. Ide o následovné: *Rhone Route* (Andermatt-Ženeva, 350 km), *Rhine Route* (Andermatt-Bazilej, 430 km), *North-South Route* (Bazilej-Chiasso, 365 km), *Alpine Panorama Route* (St. Margrethen-Aigle, 485 km), *Mittelland Route* (Romanshorn-Lausanne, 370 km), *Graubünden Route* (Chur-Thusis-Martina, 152 km), *Jura Route* (Bazilej-Nyon, 280 km), *Aare Route* (Oberwald-Koblenz, 305 km) a *Lakes Route* (Montreux-Rorschach, 505 km) (spracované podľa Cyclo Guide CH, 2014).

Z mimoeurópskych krajín sa sieť cyklotrás rozvíja najmä v ekonomicky vyspelých krajinách a v niektorých prírodne alebo kultúrne atraktívnych regiónoch menej rozvinutých krajín. Zásadný rozdiel je v systémovej podpore budovania cyklotrás, ich podpornej infraštruktúry a najmä financovania. Pre rozvoj cykloturistiky je potrebné vytvoriť a ďalej budovať najmä jednotný a ucelený cyklosystém, na ktorý sa viažu možnosti ubytovania, stravovania, príp. možnosti servisu a opráv podobne ako vo viacerých severných a západných krajinách Európy. V prípade mimoeurópskych krajin je možné spomenúť USA a Austráliu, ktoré majú rozvinutú sieť cyklotrás a ďalej výrazným spôsobom podporujú rozvoj tejto formy turistiky.

V ***USA*** sa sieť cyklotrás označuje ako *The United State Bicycle Route System* (USBRS) a predstavuje sieť medzimestských diaľkových cyklistických trás. Jej súčasťou je podporná cyklistická infraštruktúra, cyklo chodníky, terénne cesty a cesty s nižšiou frekvenciou motorovej dopravy. USBRS bola založená v roku 1978. Prvé dve trasy *Bicycle Route 1* (USBR 1) zo Severnej Karolíny do Virgínie a *USBR 76* z Illinois cez Kentucky do Virgínie boli vytrasované v roku 1982. Ďalej sa však sieť USBRS nerozvíjala a prakticky iba s nepatrnými zmenami ostala rovnakou až do roku 2010. Po sérií rokovaní sa začala jej obroda a obrat nastal v roku 2011. Do roku 2014 bolo už zprevádzkovaných 14 trás s dĺžkou takmer 13 tis. km. Jednotlivé trasy sa označujú logom čierneho bicykla a čierneho príslušného čísla trasy na bielom podklade s čiernym orámovaním, resp. namieto čiernej farby je použitá zelená farba. Okrem už uvedených cyklotrás *USBR 1* a *USBR 76* sú v prevádzke v súčasnosti aj nasledujúce: *USBR 8* (Fairbanks-kanadská hranica), *USBR 108* (Tok-Anchorage), *USBR 208* (Haines-kanadská hranica), *USBR 87* (Skagway-kanadská hranica), *USBR 95* (Delta Junction-Valdez), *USBR 97* (Fairbanks-Seward), *USBR 10* (Sidney-Newport), *USBR 11* (Galax-Hagerstown), *USBR 20* (St. Clair River-jazero Michigan), *USBR 23* (Ardmore-Mitchellville), *USBR 36* a *37* (Illinois, krátke okruhy), *USBR 45* (Minnesota, krátky okruh), *USBR 50* (Richmont-Washington), *USBR 90* (Pensacola-St. Augustine). Podľa zverejnených plánov tieto existujúce cyklotrasy majú doplniť ďalšie *USBR* (5, 9, 14, 15, 23, 25, 30, 35, 40, 41, 55, 65, 66, 70, 75, 79, 80, 84, 85), aby sa tak vytvorila kompletná plne funkčná cykloturistická sieť s dĺžkou až 80 tis. km (spracované podľa Cyclo Guide US, 2014).

Austrália nemá na rozdiel od európskych krajín, príp. USA ucelenú sieť cyklotrás. Je to spôsobené rozľahlosťou územia ako aj absenciou spevnených povrchov cestných komunikácií na mnohých úsekoch. Pre cykloturistiku sa preto okrem ciest využívajú aj trasy pre pešiu turistiku. Najzaujímavejšie cyklotrasy sa nachádzajú v rámci národných parkov a území s atraktívnymi prírodnými podmienkami. Patrí sem nasledujúcich 20 prevažne diaľkových cyklotrás: *Mawson Trail* (Adelaide-Blinman, 900 km), *Munda Biddi Trail* (Mundaring-Albany, 1100 km), *Cape York* (Seisia-Cairns, 1050 km), *Gibb River Road* (Kununurra-Derby, 930 km), *Murray River* (Goolwa-Jindabyne, 1850 km), *Kakadu National Park* (Pine Creek-Darwin, 463 km), *Tasmanian Trail* (Devonport-Dover, 480 km), *Oodnadatta Track* (Marree-Marla, 613 km), *Tanami Track* (Alice Springs-Halls Creek, 1075 km), *Birdsville Track* (Birdsville-Marree, 523 km), *Great Central Road* (Laverton-Yulara, 1146 km), *Plenty Higway* (Alice Springs-Winton, 1325 km), *Karijini National Park* (Karratha-Dales Gorge, 490 km), *Judbarra/Gregory National Park* (Kalkarindji-Timber

Creek, 207 km), *Mt Augustus* (Exmouth-Meekatharra, 860 km), *South Coast* (Dunsborough-Esperance, 1500 km), *Buntine Highway* (Halls Creek-Kalkarindji, 407 km), *Mereenie Loop* (Kings Canyon-Alice Springs, 393 km), *Finke Road* (Oodnadatta-Kulgera, 446 km), *South Gascoyne* (Mullewa-Carnarvon, 680 km) (spracované podľa Cyclo Guide AUS, 2014).

V rámci cykloturizmu stále viac nadobúda na popularite jazda na horských bicykloch, ktoré sprístupňujú mnohé regióny a lokality prostredníctvom menej kvalitných poľných a lesných ciest.

Hrubíšek (1992) približuje začiatky horskej cyklistiky. Uvádza, že to bolo v zime 1973, kedy sa dvaja mladí kalifornčania Gary Fisher a Joe Breeze vydali na svojich starých bicykloch k hore Tamalpais. Pocity z jazdy po neupravených cestách k 850 m vysokému vrcholu a hlavne vzrušujúci spiatočný zjazd v nich zanechali silné zážitky, ktoré ich nútili cestu znova zopakovať. Netrvalo dlho a k týmto dvom nadšencom sa začali pridávať ďalší nadšenci. Medzi nimi aj Charles Kelly a Tom Ritchey. Prvý menovaný Ch. Kelly nesie veľkú zásluhu na spopularizovaní tohto nového cyklistického odvetvia. Jeho články publikované v mnohých cyklistických časopisoch po celých Spojených štátoch sa stretávali s nečakaným ohlasom. Popularita cyklistiky vo voľnej prírode tak prekročila hranice Kalifornie. Kelly neskôr založil vlastný časopis s názvom *Fat Tire Tlyer Magazine*, ktorý vychádzal z vtedajšieho označenia kolies určených do terénu - *Fat Tire Bike*. S rozmachom nového trendu v cyklistike musel zákonite prísť aj vývoj nových typov kolies. Gary Fischer a Joe Breeze začínali na starých bicykloch značky Schwinn Cruise. Boli to bicykle s robustnými oceľovými rámami a širokými pneumatikami. Pre začiatok určite postačili, ale zháňanie náhradných dielov bolo stále problematickejšie. Joe Breeze sa preto pokusil o stavbu celkom nového rámu bicykla uspôsobeného pre jazdu v teréne. Vychádzal z modelu Schwinn Excelsior vyrábaného v rokoch 1933 až 1941. Výsledkom bol pevnejší a tuhší rám, ktorý sa jeho tvorca snažil čo najviac odľahčiť. Ani Gary Fischer nezostal v konštruktérskej činnosti pozadu a spoločne s Tomom Ritcheom a Charlie Kellym sa stal vlastníkom prvej firmy vyrábajúcej *Mountain Bike* teda *MTB*. Ich bicykle sa začali predávať od roku 1980 po celých USA. Výroba prešla neskôr do Japonska, čím bol odštartovaný vývoj stále modernejších a dômyselnejších konštrukcií horských bicyklov.

V súčasnosti sa horská cykloturistika teší veľkej obľube a získava si stále viac priaznivcov medzi rôznymi vekovými kategóriami, najmä medzi mládežou.

6.3.4.3. Cykloturistika na Slovensku

Prvé informácie súvisiace s používaním bicykla na našom území sú spojené s básnikom Jánom Kollárom, ktorý bol veľkým turistom. Každoročne chodieval na cesty po Uhorsku. Ako sám napísal, videl som vo Viedni niečo neslýchané – „behací stroj", ktorý predstavil barón K. F. von Drais. Netrvalo dlho a sám na ňom „behával". Ani sám netušil, že stal sa pravdepodobne prvým naším cykloturistom, o ktorom vieme a prvým básnikom, ktorý ospieval bicykel.

Nie je zatiaľ dostatočne preskúmané, kedy presne sa na Slovensku objavil prvý predchodca bicykla. Je pravdepodobné, že to bolo koncom 60-tych rokov 19. storočia, keď sa naplno rozbehla sériová výroba velocipedov vo Francúzsku a Anglicku a tie sa k nám dostali cez Viedeň a Budapešť. Jedným z prvých miest na Slovensku boli Košice, kde v roku 1875 otvoril svoju predajňu velocipedov Košičan J. Mayer. Tento vyučený mechanik tu mal od roku 1868 svoju dielňu na opravu šijacích strojov a nie je vylúčené, že v nej už vtedy predával aj velocipédy.

Vzhľadom na masové rozšírenie bicykla v 90-tych rokoch 19. storočia bolo nevyhnutné, aby sa cyklistika ako športové odvetvie osamostatnila. Viaceré cyklistické preteky sa konali na konských dostihových dráhach, preto i dresy prvých cyklistov sa podobali úboru džokejov. Neskôr sa pre účely pretekov vybudovali cyklistické dráhy s hlineným, dreveným alebo betónovým povrchom. Často boli zastrešené, aby sa mohlo trénovať za každého počasia.

Vo vojnovom období (1938-1945) sa cyklistika realizovala živelne a nebola organizačne podchytená v existujúcich športových kluboch. Aj keď sa uskutočnilo niekoľko pretekov, boli väčšinou organizované klubmi z Maďarska (napr. Preteky *Budapešť-Košice-Budapešť* s obrátkou v Košiciach). Turistické spolky, hoci v obmedzenej miere, naďalej vyvíjali svoju činnosť. Z cyklotrás v okolí Košíc ostal k dispozícii len hlavný hrebeň východných výbežkov Slovenského Rudohoria: z Košíc cez Bankov, Jahodnú, Prednú holicu po sedlo Trohánka.

Po skončení vojny sa pravidelná cyklistická činnosť začala obnovovať. S pribúdajúcimi rokmi sa vytvorili jednotlivé disciplíny a odvetvia cyklistického športu až do dnešnej podoby. Prvou bola cestná cyklistika. O niečo neskôr dráhová cyklistika (spracované podľa Gašpar a kol., 1995).

Problematiku cykloturistiky rieši a upresňuje Slovenská technická norma ***STN 01 8028 Cykloturistické značenie***, v rámci ktorej sú definované aj

ďalšie dôležité termíny súvisiace s touto formou turistiky – cyklomagistrála, cykloturistická trasa a cykloturistický okruh.

- *cyklomagistrála* je diaľkovou trasou vytvárajúcou základnú sieť cyklotrás. Cyklomagistrály obyčajne vedú nenáročným terénom umožňujúcim rýchly a nenáročný prechod územia. Značená je maľovanou cykloturistickou značkou červenej farby. Na textačných miestach a križovatkách cyklotrás sa umiestňuje cykloturistická orientácia.
- *cykloturistická trasa* je značenou trasou prechádzajúcou okrajom miest, obcami a extravilánom. Vedie po štátnych cestách, v lesnom alebo poľnom prostredí. Značená je maľovanou cykloturistickou značkou v modrej, zelenej alebo žltej farbe. Na križovatkách cykloturistických trás sa umiestňuje cykloturistická orientácia.
- *cykloturistický okruh* – platia preň tie isté zásady ako pre cykloturistickú trasu s tým rozdielom, že tu sú východisko a cieľ totožné.

Cyklotrasy sa vnútorne delia na základe viacerých kritérií a to podľa charakteru terénu, podľa náročnosti, podľa dôležitosti a podľa povrchov.

Cykloturistika sa ***podľa charakteru terénu*** delí na dve základné skupiny a to cestnú cykloturistiku a horskú cykloturistiku (obrázok 55).

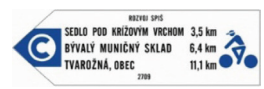
*a) Logo a smerové tabule pre **cestnú** cykloturistiku*

*b) Logo a smerové tabule pre **horskú** cykloturistiku:*

c) Maľované tvarové značky

d) Smerovka cyklotur. značkovanej trasy

Obrázok 55
Cykloturistické značenie
Zdroj: STN 01 8028 (2000)

Cestná cykloturistika zahŕňa menej náročnú formu cykloturistiky využívajúca asfaltové príp. penetrované verejné a účelové komunikácie, cyklistické cesty, pobrežia riek s hrádzami. Je určená pre všetky druhy bicyklov (cestné, trekking, horské). V symbolike orientačných cykloprvkov sa používa pri cyklosmerovkách logo cyklistu vo farbe príslušnej trasy.

Horská cykloturistika predstavuje náročnejšiu formu cykloturistiky prevádzanú v horskom prostredí s väčším prevýšením. Je určená výlučne pre horské bicykle. Podmienkou pre prevádzanie tejto formy cykloturistiky sú značené cykloturistické trasy. Zväčša vedú po makadamových, lesných a poľných cestách s prírodným povrchom, ktoré sú po období dažďov často krát nezjazdné. V symbolike orientačných cykloprvkov sa používa pri cyklosmerovkách logo cyklistu vo farbe príslušnej trasy podložené trojuholníkom vo farbe príslušnej cyklotrasy. Pre horské bicykle sa používa skratka MTB.***Podľa náročnosti*** sa cyklotrasy delia do troch skupín: rekrea – ľahké, šport (sport) – stredné, expert – ťažké.

Rekrea predstavujú menej náročné trasy a okruhy pre oboznámenie sa s jazdou na bicykli. Vyžadujú základy techniky jazdy na bicykli a základný fyzický fond. Piktogram tejto náročnosti má zelenú farbu (pozor – nezhoduje sa s farbou trasy). Logo cyklistu v piktograme je odlišné pre cestnú cykloturistiku a horskú cykloturistiku.

Sport ide o náročnejšie športové okruhy alebo cyklotrasy, ktoré vyžadujú dobré zvládnutie jazdy na bicykli a dobrú fyzickú kondíciu. Piktogram tejto náročnosti má bledomodrú farbu (pozor – nezhoduje sa s farbou trasy). Logo cyklistu v piktograme je odlišné pre cestnú cykloturistiku a horskú cykloturistiku.

Expert sú náročné trasy a okruhy pre cykloturistov, ktorí venujú tejto oblasti dostatočnú pozornosť. Musia mať veľmi dobre zvládnutú techniku jazdy na bicykli a veľmi dobrú kondíciu. Trasy takého charakteru sú vedené väčšinou po prírodných cestách v horskom prostredí, určených pre MTB. Piktogram tejto náročnosti má červenú farbu (pozor – nezhoduje sa s farbou trasy). Logo cyklistu v piktograme je odlišné pre cestnú cykloturistiku a horskú cykloturistiku.

Cyklotrasy sa rozdeľujú aj podľa ***farebného značenia (dôležitosti)***. Všeobecne klesá priorita dôležitosti cyklotrasy v smere červená-modrá-zelená-žltá farba.

Červenou farbou sú značené výlučne cyklomagistrály, ktoré vedú viacerými okresmi a často krát i krajmi. Najčastejšie vedú údoliami riek alebo prechodmi hôr s cieľom viesť cyklistu najzaujímavejšími miestami a regiónmi krajiny, pričom sa kladie dôraz na nenáročnosť týchto trás. V rozmedzí 30 – 80 km by sa mala na nich nachádzať možnosť ubytovania a stravovania.

Modrou farbou sú značené paralelné trasy k diaľkovým cyklomagistrálam, dlhšie trasy mimo magistrál resp. náročnejšie trasy mimo magistrál.

Zelenou farbou sa značia stredné a nenáročné trasy, okruhy zdravia a rodinné trasy.

Žltou farbou sú značené ľahké trasy a spojky medzi cyklotrasami alebo krátke odbočky k rôznym prírodným, historickým a technickým zaujímavostiam.

Veľakrát pri budovaní hustej siete cyklotrás v jednej lokalite sa stane, že nie je možné dodržať všetky tieto kritériá. Potom sa farby trás volia tak, aby pri ich logickom rozklade nedochádzalo ku križovaniu trás rovnakej farby (neplatí to pri červenej farbe trasy určenej výlučne pre cyklomagistrály).

Posledné rozdelenie ***podľa povrchov*** má iba doplnkový charakter. Vnáša sa do schémy profilu trasy v grafickej podobe a to buď na kilometrovú líniu alebo do hornej časti profilu trasy. Povrchy cyklotrás môžu byť asfaltové, penetrované, makadámové a prírodné.

Asfaltový povrch – ide o kvalitný povrch štátnych ciest II. a III. triedy a niektorých hrádzí a účelových komunikácií.

Penetrovaný povrch – jedná sa o nekvalitný asfaltový povrch, hrubozrnný asfalt sekundárne použitý. Do tejto kategórie patria zväčša účelové cesty a asfaltované lesné cesty, príp. dlhodobo neudržiavané cesty II. a resp. III. triedy.

Makadamový povrch – patria sem spevnené cesty a hrádze, ktorých povrch je upravený bez penetrácie – asfaltovania. Obyčajne podklad tvoria ujazdené a ubité vrstvy kamenistého a štrkového podkladu. Patria sem niektoré účelové komunikácie a upravené lesné a poľné cesty.

Prírodný povrch – patria sem neupravené cesty a chodníčky s prírodným hlinitým povrchom. Ide o väčšinu poľných a lesných ciest ako i časť zjazdných turistických chodníkov a cestičiek.

Metodika značenia cyklotrasy	**RÁMČEK 36**

Navrhovateľom cyklotrasy môže byť ktorákoľvek záujmová organizácia, samospráva alebo štátna organizácia. Pri vybudovaní cyklotrasy je nasledujúci postup:

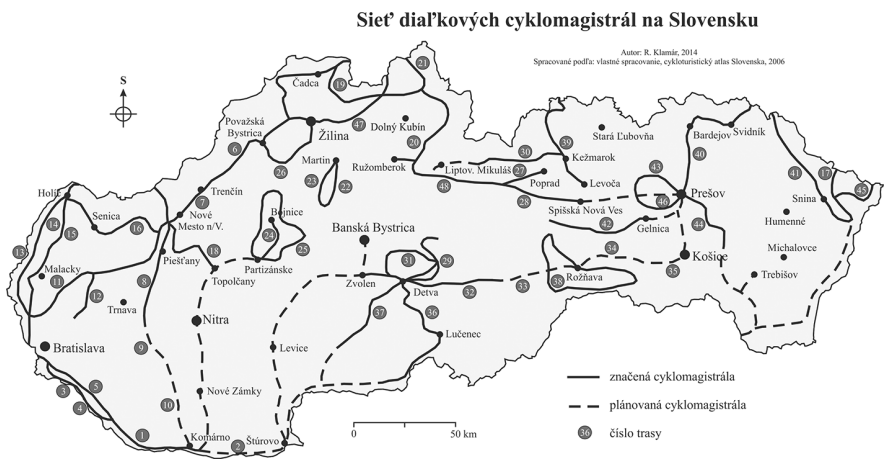
- *predbežný návrh vedenia trasy* (vyžaduje dokonalú znalosť územia, vedenie trasy musí zohľadňovať: bezpečnosť cykloturistu, sprístupnenie zaujímavostí a služieb v regióne, záujmy ochrany prírody)
- *dôkladný prieskum v teréne* (vyžaduje použiť bicykel a prejsť plánovanú trasu)
- *zákres vedenia trasy*, príp. alternatívnych vedení trás (výsledkom bude zakreslenie predbežného návrhu do mapy)
- *rekognoskácia terénu* (ide o podrobné zmapovanie terénu, v ktorom plánujeme trasu viesť, vyžaduje nielen znalosť terénu, ale aj možností a požiadaviek cykloturistu pre správne posúdenie vedenia trasy, vytypovanie umiestnenia prvkov cykloznačenia, zistenie vzdialeností významných bodov trasy vrátane zákresov textačných miest)
- *spracovanie návrhu vedenia cyklotrasy a jej predjednanie* (výsledkom rekognoskácie je návrh vedenia trasy zakreslený do mapy, mapový zákres je podkladom

pre predjednanie vedenia trasy s dotknutými subjektami – vlastníkmi, správcami, stavebným úradom. Predjednanie je dôležitý krok celého procesu, v rámci ktorého sa včas odhalia problémové miesta návrhu a je ich možné včas riešiť)

- *spracovanie zjednodušenej dokumentácie* (dokumentácia má dve časti: textová časť - obrázky alebo fotografie miest, kde budú umiestnené orientačné prvky, mapová časť – zákres vedenia trasy v mape v mierke 1: 50 000 pre extravilán, v intraviláne sa používajú podrobnejšie mapy)
- *schvaľovací proces – legalizácia trasy* (pri značení cyklotrás, tak ako turistických trás, náučných chodníkov a pod., je potrebné dodržiavať zákonné postupy, ktoré tento proces upravujú)
- *vyznačenie cyklotrasy v teréne* (značenie trasy sa doporučuje zveriť vyškoleným značkárom, pri značení trasy je potrebné dodržiavať metodiku jednotného systému značenia a STN 01 8028 pre cykloturistické značenie)
- *prevzatie cyklotrasy do správy a jej údržba* (doporučuje sa dohodnúť si spôsob údržby cyklotrás napr. určenie správcu zodpovedného za údržbu, spôsob financovania údržby a pod. ešte pred realizáciou cyklotrasy). Finančné prostriedky na údržbu cyklotrás si každý správca trasy získava sám, nie sú zabezpečené dotácie zo štátneho rozpočtu tak ako je to napr. prostredníctvom Klubu slovenských turistov pre údržbu turistického značenia.

Zdroj: STN 01 8028 (2000)

Na európsku sieť diaľkových cyklotrás EuroVelo nadväzuje na Slovensku sieť diaľkových cyklomagistrál, ktoré svojim priestorovým dosahom pokrývajú všetky slovenské regióny. Celkovo je ich evidovaných 36 (s jednotlivými časťami – 48), pričom ich názvy korešpondujú s názvom regiónu, ktorým prechádzajú. Okrem smerovania sa pri ich charakteristike uvádza ich dĺžka (v km), prevýšenie (v m) a označenie obtiažnosti.

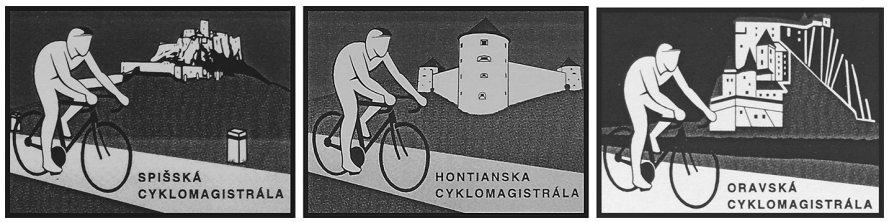
Obrázok 56
Sieť diaľkových cyklomagistrál na Slovensku

Názov	P.č.	Smerovanie	Dĺžka (km)	Prevýšenie (m)	Náročnosť
Dunajská cyklocesta	1	Berg – Komárno	115,5	0/43	rekrea
	2	Komárno – Štúrovo	50,0	26/31	rekrea
	3	Petržalka – Gabčíkovo	69,0	0/22	rekrea
	4	Hrádza Medveďovo – Komárno	12,0	0/0	rekrea
	5	Dunajská Lužná – Gabčíkovo	39,0	4/17	rekrea
Vážska cyklomagistrála	6	Piešťany – Žilina	146,5	301/126	rekrea
	7	Hlohovec – Nemšová	76,0	166/93	rekrea
	8	Po Vážskej hrádzi	28,5	30/0	rekrea
	9	Horné Zelenice – Šaľa	36,0	7/26	rekrea
	10	Šaľa - Komárno	61,0	13/19	sport
Malokarpatská cyklomag.	11	Nové Mesto n/V. - Vysoká pri M.	103,5	673/716	sport
Malokarpatská vínna cesta	12	Modra – Trstín	31,5	130/77	rekrea
Moravská cyklocesta	13	Zákutiami riečnej nivy Moravy	64,0	7/22	rekrea
Okolo rieky Moravy	14	Po hrádzach rieky Moravy	37,0	2/17	rekrea
Záhorská cyklomagistrála	15	Senica – Devín	126,5	662/727	sport
Kopaničiarska cyklomag.	16	Krajom myjavských kopaníc	55,0	647/624	sport
Zelený bicykel	17	Ruské sedlo – Ubľa	49,0	300/910	sport
Štiavnická cyklomagistrála	18	Nová Bošáca – Podhradie	53,0	640/565	sport
Kysucká cyklomagistrála	19	Kotešová - sedlo Demänová	131,0	1830/1210	sport
Oravská cyklomagistrála	20	Sedlo Demänová – Ružomberok	92,0	822/1217	sport
Beskydská cyklomagistrála	21	Oravská magistrála - sedlo Hliny	23,5	397/205	sport
Turčianska cyklomag.	22	Vrútky - Turčianske Teplice	54,0	450/340	sport
Znievska cyklocesta	23	Turčianske Teplice – Martin	49,0	180/260	rekrea
Hornonitrianska cyklomag.	24	Čičmany – Žabokreky	65,0	540/990	sport
Bojnický cyklookruh	25	Okolo Bojníc	162,0	2550/2550	sport
Rajecká cyklomagistrála	26	Považská Bystrica – Žilina	53,0	282/1700	rekrea
Popradská cyklomagistrála	27	Poprad - Liptovská Teplička	32,0	240/100	rekrea
Hornádska cyklomagistrála	28	Liptovská Teplička – Hrabušice	30,0	20/450	rekrea
Vrchárska cyklomagistrála	29	Lom n/Rimavicou - Čierny Balog	33,0	43/515	sport
Liptovská cyklomagistrála	30	Čierny Váh - Liptovská Mara	74,0	930/640	sport
Okruh okolo Poľany	31	Bicyklom okolo vulkánu Poľany	127,0	2350/2350	expert
Rudohorská cyklomagistrála	32	Zvolen – Hnúšťa	81,0	1330/1320	sport
	33	Hnúšťa – Rožňava	65,0	1415/1405	expert
	34	Rožňava – Jasov	50,0	1015/1065	expert
	35	Jasov – Košice	26,0	450/500	sport
Novohradská cyklomagistrála	36	Lom n/Rimavicou – Lučenec	70,0	700/1515	expert
Hontianska cyklomagistrála	37	Bzovík – Detva	48,0	960/810	sport
Cyklomag. Slovenský Kras	38	Jaskyňami a pamiatkami S. Krasu	202,0	2000/1868	expert
Spišská cyklomagistrála	39	Pieniny – Levoča	73,0	1105/962	expert
Karpatská cyklomagistrála	40	Prešov – Dukla	95,0	917/715	sport
	41	Naprieč Horným Zemplínom	87,5	1030/1346	expert

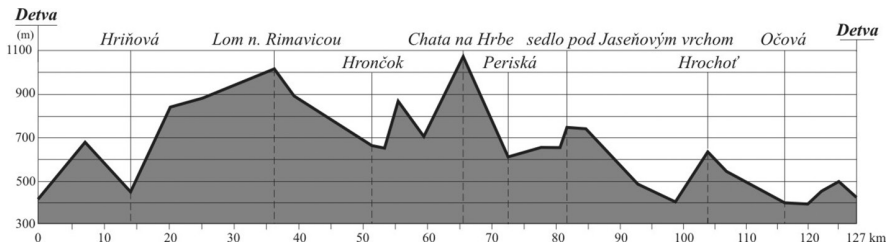
Hnilecká cyklomagistrála	42	Slovenský raj – vod. nádrž Ružín	70,0	110/550	sport
Údolím Svinky	43	Šarišskou vrchovinou	82,0	970/980	sport
Slánska cyklomagistrála	44	Prešova - Herlianske sedlo	44,0	970/569	sport
Chodník Ikon	45	Za drevenými kostolíkmi východu	53,0	720/500	sport
Šarišský okruh	46	Okolo Malkovskej Hôrky	25,0	365/390	sport
Terchovsko-Oravská cykl.	47	Terchová - sedlo Novoť	68,0	1048/581	sport
Podtatranská cyklomag.	48	Podbanske – Kežmarok	47,5		sport

Tabuľka 42
Cyklomagistrály na Slovensku
Zdroj: Cykloturistický atlas SR (2006), vlastné spracovanie

Jednotlivé cyklomagistrály sú označované emblémovými cyklotabuľkami (obrázok 57). Pre lepšiu názornosť priebehu cyklotrasy sa spracováva aj jej grafický profil, ktorý približuje dĺžku cyklotrasy, prevýšenie a dôležité oporné body trasy. Ako príklad je uvedená cyklomagistrála – *Okruh okolo Poľany* s dĺžkou 127 km a prevýšením 2350 m (obrázok 58).

Obrázok 57
Príklady emblémových cyklotabuliek
Zdroj: STN 01 8028 (2014)

Obrázok 58
Grafický profil cyklomagistrály – Okruh okolo Poľany
Zdroj: Cykloturistický atlas SR (2006), vlastné spracovanie

Na sieť slovenských diaľkových cyklomagistrál sa napája sieť regionálnych a lokálnych cyklotrás. Určiť presne ich počet a celkovú dĺžku je problematické, pretože priebežne vznikajú nové a taktiež niektoré úseky sú súčasťou viacerých cyklotrás (najmä okolie Bratislavy a Trnavy), čo sa prejavuje do viacnásobného započítania kilometráže. Podľa ostatných údajov je na Slovensku viac ako 320 cyklotrás s celkovou dĺžkou cca 13 tis. km. Sú rozdelené podľa jednotlivých regiónov Slovenska (tabuľka 43).

Názov regiónu	počet	dĺžka (km)	Názov regiónu	počet	dĺžka (km)
Bratislava, Trnava a okolie	44	3237	***Turiec***	32	1108
Považie a Záhorie	20	1054	***Orava a Liptov***	21	750
Nitra a okolie	16	697	***Slovenská raj a Spiš***	20	424
Stredné a Horné Ponitrie	39	1453	***Šariš***	40	2234
Banská Bystrica a okolie	20	616	***Košice a okolie***	15	682
Žilina a okolie	24	730	***Zemplín***	30	391

Tabuľka 43
Početnosť a celková dĺžka (km) regionálnych a lokálnych cyklotrás Zdroj: Turistika Online (2014a), Turistika Online (2014b), vlastné spracovanie

Podobne ako v rámci pešej turistiky aj pri cykloturistike zohráva dôležitú úlohu pri organizovaní rôznych podujatí Klub slovenských turistov. Organizované cykloturistické akcie sú svojim počtom 54 podľa kalendára podujatí za rok 2014 na druhom mieste po akciách pešej turistiky (270). Na rozdiel od podujatí pre peších turistov, ktoré sú organizované počas celého roka, cykloakcie majú viac sezónny charakter. Začínajú v mesiaci apríl a končia v októbri, pričom najviac je organizovaných v mesiacoch máj (13 podujatí) a jún (11) (spracované podľa Valúch a kol., 2014).

6.3.5. Jazdectvo

Obsahom jazdeckej turistiky sú tri základné zložky: pohybová, kultúrno-poznávacia a odborno-technická. *Pohybovú zložku* tvorí nielen samotná jazda na koni, ale aj pešia chôdza vedľa koňa, ktorá sa uplatňuje v terénoch s veľkou vertikálnou konfiguráciou alebo na úsekoch cesty s nevhodným kamenistým a tvrdým podkladom. Obsahom ***kultúrno-poznávacej zložky*** je spoznávanie nových oblastí, krás a bohatstiev prírody, kultúrnych pamiatok, histórie, súčasného hospodárskeho rozvoja krajiny a životného štýlu tam žijúcich ľudí. Jazdecká turistika si vyžaduje určitý stupeň ***odborných*** a *technických zručností* potvrdených čiastkovou turistikou a jazdeckou pra-

xou. K bežným turistickým znalostiam o oblečení, stanovaní, kladení ohnísk a varení v prírode pribúdajú požiadavky na určitý stupeň jazdeckého umenia, ošetrovania a kŕmenia koňa.

6.3.5.1. Vymedzenie rekreačného jazdectva

Rekreačné jazdectvo resp. hipoturistika a s ním súvisiaca infraštruktúra jazdeckých trás a objektov je nová, dynamicky sa rozvíjajúca forma rekreácie, ktorou je možné v súlade s prírodou obohatiť možnosti trávenia voľného času všetkých skupín obyvateľstva. Jazdectvo je v súčasnosti okrem športu tiež stále viac vyhľadávanou formou relaxu a aktívneho trávenia voľného času. Jeho veľkou výhodou je, že sa jedná o aktivitu vhodnú a dostupnú pre ľudí všetkých životných štýlov, pre mužov i ženy, deti aj dospelých, ale tiež pre postihnutých. Nadviazanie bližšieho kontaktu s koňom preukázateľne pôsobí pozitívne na ľudskú myseľ, čím posiluje súzvuk človeka s prírodou, ktorý je v dnešnej uponáhľanej dobe dôležitou formou duševného odpočinku. Sú známe tiež pozitívne účinky hipoterapie, preto sa táto aktivita doporučuje pre deti a dospelých s rôznymi duševnými poruchami. Aj keď i dnes kôň stále slúži ako pomocník pri práci v lese alebo v poľnohospodárstve, rozvíja sa viac jeho úloha športová a rekreačná. Kombináciou týchto dvoch zložiek je práve turistika na koni resp. hipoturistika (Špičáková, 2009).

Jazdecká turistika patrí k tzv. „mäkkej turistike“, ktorá sa snaží pri svojej realizácii harmonizovať potreby turistov a miestneho obyvateľstva, neničiť prírodu ani kultúrnu unikátnosť miesta. Podľa toho sa väčšinou jedná o malé skupinky jazdcov, maximálne 10 koní v skupine (Špičáková, 2009).

Hipoturistika predstavuje formu vidieckeho turizmu. Je tiež označovaná ako šetrná forma turistiky, teda taká, ktorá nenarušuje životné prostredie a prispieva k trvalo udržateľnému rozvoju regiónov.

! ***Rekreačným jazdectvom*** resp. ***hipoturistikou*** je teda možné označiť formu turizmu, ktorá predstavuje kombináciu resp. spojenie jazdy na koni s relaxáciou v prírode, kde prevažuje poznávacia zložka nad športovo-technickou.

Jazdecká turistika má svoje základné a pomocné formy. Tými základnými sú tie, kde je dostatok času na to, aby jazdec mimo vytrvalostné zaťaženie organizmu a športovo-technické stránky pohybu v prírode dokázal vnímať aj okolie. K pomocným formám počítame tie, ktoré preferujú stránku pohybovú alebo technickú pred poznávacou. (Hollý, 2003)

K základným formám jazdeckej turistiky podľa Hollého (2003) je možné zaradiť: vychádzky na koni, výlety a túry a putovanie na koni.

Pod pojmom ***vychádzky na koni*** sa rozumie jazdenie v teréne trvajúce 1 až 4 hodiny, pri ktorom sa prekoná vzdialenosť 7 – 30 km. Má svoju zložku pohybovú, technickú a poznávaciu. Na vychádzke získavajú jazdci väčšiu istotu v sedle, učia sa pravidlám jazdy v teréne a pre väčšinu jazdeckých koní je to výborná rehabilitácia. Kone získavajú na chodivosti a spevní sa im šľachový aparát, predovšetkým predných končatín. Na vychádzky sa nevyžaduje žiadny špeciálny výstroj pre koňa. Ak je v pláne vychádzky prestávka, tak snáď jedine ohlávka a viazanie. ***Výlety a túry*** na koni sú cesty v prírode trvajúce spravidla celý deň, pri ktorých sa prekoná od 30 do 70 km a majú všetky obsahové zložky. Výstroj a výzbroj koní a jazdcov musí byť doplnená lekárničkou, pláštenkou, stajňovou ohlávkou a viazaním. O ***putovaní na koni*** hovoríme, keď sa spojí niekoľko celodenných túr do jedného celku. Putovanie môže byť organizované hviezdicovito alebo reťazovo. Organizačne náročnejšie je reťazové putovanie, pretože vyžaduje prevoz potrebného vybavenia do cieľov jednotlivých etáp. Ak to nie je možné, musia si ho jazdci vziať so sebou. Vtedy je potrebné sa rozhodnúť, či vziať so sebou aj nákladného koňa alebo naložiť koňa pod jazdcom. Pri hviezdicovitom putovaní tieto starosti odpadajú, pretože je celé viazané na jedno stredisko, kde sa nachádzajú stajne i celý tábor, z ktorého sa realizujú túry do okolia. V oboch prípadoch sa jedná o náročné formy turistiky (Hollý, 2003).

a) Infraštruktúra pre hipoturistiku

Špičáková (2009) uvádza, že súčasťou hipoturistickej infraštruktúry sú hipotrasy, stanice, objekty na jazdeckých trasách, kotviská, smerové značky a tabule a informačné panely.

Hipotrasy je možné hierarchicky rozdeliť do troch úrovní podľa ich významu: *hlavná (chrbtová) sieť* tvorí základ siete hipotrás. Tieto najdôležitejšie hipotrasy spravidla vedú celou krajinou v dvoch základných smeroch a to horizontálnom a vertikálnom. Ich význam je nadnárodný, pretože sa na hraniciach napájajú na hlavné hipotrasy susedných krajín. Cieľom týchto hipotrás je do budúcnosti prepojiť celú Európu. Hlavné trasy sú vhodné pre reťazovú formu putovania na koni do vzdialených miest, keď je pre jazdca veľmi dôležitá sprievodná infraštruktúra, ktorá zaistí ubytovanie, stravu a potrebný komfort. Tieto hipotrasy majú stovky kilometrov. Na jazdeckých mapách sú značené červenou farbou, ich odbočky alebo skratky potom modrou farbou. Každá táto trasa je členená na „denné“ úseky o dĺžke 30 – 70 km, ktoré sú zakončené konskými stanicami. *Regionálne cesty* predstavujú hipotrasy

menšieho významu. Ich účelom je najmä prepojenie hlavných trás s lokálnymi centrami alebo iba vzájomné prepojenie jednotlivých línií hlavnej siete. Veľký význam majú najmä pre región, kde doplňujú ponuku cestovného ruchu o formu turistiky s možnosťou pobytu v prírode a dotvárajú význam oblasti pre rekreačné využitie. Ich dĺžka je spravidla v desiatkach kilometrov a v jazdeckých mapách sú zaznačené podobne ako lokálne cesty a okruhy zelenou a žltou farbou. *Lokálne cesty a okruhy* sa rozdeľujú podľa najčastejšieho využívania na dva typy. Prvý typ sú *okružné cesty*, ktoré sú budované najmä v okolí jazdeckých centier. Najčastejšie sú využívané miestnymi poskytovateľmi jazdeckých služieb pre pravidelnú športovú jazdu. Preto aj početnosť a frekvencia využitia je u týchto trás najvyššia. Druhú skupinu tvoria *motivačné trasy* za iným ako športovým cieľom. Často vedú v blízkosti historických a kultúrnych pamiatok alebo prírodných zaujímavostí. ***Jazdecké stanice*** sú špecifické zariadenia slúžiace jazdcom i koňom. Ich prevádzkovateľmi sú najčastejšie súkromné osoby a majú komerčný charakter. Svoju úlohu hrajú najmä na hlavných hipotrasách alebo ako východiskový bod pre lokálne jazdecké okruhy. V mnohých krajinách už dnes existujú zoznamy evidujúce všetky konské stanice a služby, ktoré poskytujú. Ide o ubytovanie, poskytovanie stravovania, zázemie pre kone ako sprchovanie, veterinár, kováč, ohrada, stajňa, boxy, vonkajšia alebo krytá jazdiareň a iné. ***Objekty na jazdeckých trasách*** súvisia s jazdeckou trasou, ktorá je vedená v rámci existujúcej účelovej komunikácii, pričom teleso trasy sprevádzajú odvodňovacie a zabezpečovacie objekty (napr. priekopy, rigoly, drenáže, mosty, priepusty, brody a pod.). Pre kone nie je problém prekonať vodný tok brodením a v prípade návrhu hipotrás je potrebné dbať len o monitorovanie miest kríženia vodného toku a zaistenia ich bezpečnej a ohľaduplnej prevádzky bez narušenia ich správnej funkčnosti. ***Kotvisko*** je objekt na hipotrase slúžiaci ku krátkodobému priviazaniu koňa. Najčastejšie je postavené na vhodnom mieste, ktorým môžu byť napr. odpočívadla, prístrešky, lavičky, altánky, táboriska, miestna na kúpanie, brody, „státia“ pri reštauráciách, obchodoch, ale taktiež pri pamätihodnostiach (hradoch, zámkoch) alebo prírodných zaujímavostiach. Ide spravidla o jednoduché drevené zariadenie pozostávajúce z masívneho hranola s výškou 1 až 1,2 m ležiaceho na koloch upevnených v zemi. Podmienkou je potrebný priestor o ploche 5 x 3 m. ***Smerové značky, tabule a informačné panely*** poskytujú jazdcom i ostatným návštevníkom potrebné informácie o hipotrase, príp. siete trás v danej lokalite. Ich umiestnenie je žiaduce na: východiskovom bode trasy, križení hlavnej trasy s lokálnymi okruhmi, výskyte kultúrnych a prírodných zaujímavostí, pamiatok a bode panoramatického výhľadu (Špičáková, 2009).

b) Kritéria vedenia hipotrasy

Zásadným kritériom vedenia hipotrasy je to, aby nedochádzalo k porušovaniu zákonov upravujúcich pohyb koní a aby boli rešpektované požiadavky ochrany životného prostredia. Pri výbere trasy sú z hľadiska bezpečnosti rizikovými nasledujúce miesta: frekventované veľké komunikácie a trate, brodenie väčších a hlbších vodných tokov, prechod hlbokých korýt, sídla (mestá, vidiecke obce), ohradené pastviny, miesta neprechodné vzhľadom na ochranu prírody a krajiny, poľnohospodársky využívané plochy (polia, lúky), po žatve síce využiteľné, ale pre vedenie hipotrasy celoročne nevhodné, nevhodný súbeh s cyklotrasou, s turistickou trasou (šírka aspoň 2 m), naopak vhodný je súbeh s lyžiarskymi trasami pokiaľ vedú po cestách.

Dôležitý je povrch hipotrasy. Ideálnym povrchom pre jazdeckú trasu je dostatočne pevná, ale pritom pružná cesta – v našich podmienkach ide najmä o poľné a lesné cesty, cesty na hrádzach rybníkov, vhodné je aj vedenie koní po stredných trávnatých pásoch ciest. Hipotrasa môže byť vedená, pokiaľ to nie je inak možné, aj po dostatočne širokej krajnici menej frekventovanej cesty (cesty III. triedy, miestne a obslužné komunikácie). Je potrebné, aby bolo v okolí trás dostatok staníc na prenocovanie jazdcov a koní. Na trase je potreba dostatku miest vhodných k odpočinku, možnosti občerstvenia a napojenia koní. Hipotrasa by mala viesť zaujímavým prostredím (historické pamiatky, prírodné zaujímavosti a pod.). Andrlová (2008) poukazuje na ***výhody i riziká hipotrás***.

K ***výhodám*** je možné prirátať to, že:

- predchádza sa škodám spôsobených jazdcami, ktorí by vďaka blúdeniu v neznámom teréne alebo z nedisciplinovanosti zvolili cestu porastom cez poľnohospodárske kultúry a pastviny
- pre jazdcov značená trasa predstavuje istotu priechodnosti terénu, ľahšiu orientáciu a väčšiu informovanosť o okolitej krajine
- odpadá vznik konfliktu s majiteľmi pozemkov, ktorí by mohli jazdcom zakázať vstup na svoj súkromný majetok
- zaisťuje bezpečný pohyb jazdcov a koní (vylúčenie prechodov cez nebezpečné a nepriestupné miesta), vedenie hipotrás najmä po poľných a lesných cestách
- zvýšený komfort pre jazdcov i kone (ubytovanie na staniciach, kruhové ohrady, uviazanie koní na odpočívadlách)
- výrazne zlepší podmienky pre miestnych majiteľov koní – prevádzkovateľov staníc, rozšíri ponuku o ďalšie zaujímavé služby (výcvik koňa i jazdca, jazda na kočiari, sprievodca na hipotrase)
- významné predĺženie turistickej sezóny (pre turistiku na koni sú najv-

hodnejšími ročnými obdobiami jar a jeseň)

- obyčajný pobyt koní na staniciach zvyšuje atraktivitu miest aj pre ostatných hostí, predovšetkým pre rodiny s deťmi
- stretnutie s koňmi oceňujú aj peší turisti, fotografi a ďalší milovníci romantiky a histórie
- návštevníkom – jazdcom je umožnené rozsiahlejšie pozorovanie zvierat v prírode – zver sa jazdca na koni nebojí

Medzi ***riziká*** hipotrás patria:

- riziku prenosu chorôb koní (pri nedôslednom dodržiavaní veterinárnych predpisov a zásad zoohygieny, očkovaní a odčervovaní)
- riziko zranenia koňa v náročnejšom teréne (nedodržanie pravidiel pohybu na hipotrase, preceňovanie vlastných síl alebo koňa)
- riziko dočasného poškodenia povrchu hipotrasy v určitých situáciách (väčšie množstvo prechádzajúcich jazdcov v daždivom počasí)
- riziko vyplývajúce z možného stretu jazdca najmä s cyklistom
- riziko pohybu nedisciplinovaných jazdcov

Hipoturistika resp. rekreačné jazdectvo patrí spoločne s pešou turistikou a cykloturistikou k šetrným formám turizmu. Avšak rozdiel je najmä pri nákladoch a náročnosti spojených s tou ktorou formou turizmu (viď nasledujúca tabuľka).

	Pešia turistika	Cykloturistika	Rekreačné jazdectvo
Rýchlosť pohybu	pomalšie	rýchlejšie	rýchlejšie
Vplyv ročného obdobia	nie	áno	áno
Bezpečnosť		doporučená prilba,	doporučená prilba,
	-	do 15 rokov povinná	do 15 rokov povinná
Náklady	nízke	stredné	vysoké
Pri neznalosti terénu	je možné ísť ďalej	je možné ísť ďalej alebo pešo vedľa	väčšinou je potrebné
		bicykla	sa vrátiť
Odstránenie trusu	-	-	povinné
Odpočinok	takmer kdekoľvek	takmer kdekoľvek	potrebné kotvisko
Dodržiavanie zásad	najmä v CHKO a NP	najmä v CHKO a NP	povinne všade
Vhodný výstroj	-	pumpička a lepiaca sada	sedlová brašna
Potreba ubytovania	nie je nevyhnutné	nie je nevyhnutné, ale	takmer nutné, potrebné zaistiť ustajnenie a
		je to výhoda	krmivo pre kone

Tabuľka 44
Porovnanie pešej turistiky, cykloturistiky a hipoturistiky
Zdroj: Jelínková (2013)

6.3.5.2. Hipoturistika vo svete

Hipoturistika má vo svete síce dlhú tradíciu, no bolo rezervované najmä pre majetnejšie vrstvy obyvateľstva. V širšom meradle získalo na popularite až v 80-tych rokoch minulého storočia. Rozvíja sa v horských (Španielsko, Nový Zéland), v nížinných (Maďarsko, Škótsko), prímorských (Portugalsko, Holandsko) i stepných regiónoch (Argentína, Mongolsko). Je to forma turistiky sezónna, pričom najlepšie podmienky sú v letných mesiacoch, hoci aj neskoré jarné a skoré jesenné mesiace sú dobre využiteľné. Jazdectvo ako forma špecializovanej turistiky má veľa priaznivcov v Európe (Veľká Británia, Holandsko, Španielsko, Nemecko, Rakúsko, Portugalsko, Maďarsko), v Severnej Amerike (USA), Strednej Amerike (Belize, Kostarika), Latinskej Amerike (Argentína, Peru) a Austrálii. Špecifické konské trasy sú určené na poznávanie miestnej kultúry a histórie (napr. škótska trasa Rob Roya, španielska trasa Salvatora Daliho, marocká trasa okolo Marakéša a berberských osád, stredoamerické trasy v Belize a Kostarike za poznaním historických pamiatok predkolumbovského obdobia a pod.)..

Medzi špeciálne varianty hipoturistiky možno zaradiť aj ***westernové jazdenie***, ktoré vychádza z americkej tradície diaľkových konských trás. V poslednom období sa novým trendom stáva prepojenie rekreačného jazdectva s agroturistikou (jazda na koni na ranči spojená s prácou kovboja – USA), práca na poľnohospodárskej farme, kde sa kone využívajú ako pracovné sila (Španielsko, Holandsko).

V rámci rekreačného jazdectva je potrebné osobitne spomenúť ***hipoterapiu***. Ide o formu rehabilitácie postihnutých osôb za pomoci jazdy na koni. Realizuje sa v špeciálnych terapeutických priestoroch v rámci jazdeckých areálov.

V mnohých zahraničných krajinách má hipoturistika významné postavenie a bohatú históriu a tradíciu. Systém hipotrás je podrobne rozpracovaný a prezentovaný v inštruktážnych a propagačných materiáloch. Problematika rekreačného jazdectva je zladená s potrebami ochrany životného prostredia i s ostanými formami turistiky a rekreačnými aktivitami. Pozornosť je zameraná na západné krajiny ako Rakúsko, Nemecko, Veľkú Britániu, ale i zámorské štáty – USA a Austráliu.

Veľmi dobre prepracovaný systém hipotrás funguje v ***Rakúsku*** a najmä v Hornom Rakúsku v oblasti Mühlviertel (Wanderreiten im Mühlviertel). Je organizovaný pod záštitou organizácie EUREGIO. Majitelia usadlostí a penziónov sa aktívne zapájajú do vytyčovania a údržby hipotrás. Existuje tu veľmi podrobný systém kritérií pre popis kvality staníc, jazdeckej turistiky,

kvality ustajnenia a starostlivosti o kone, ubytovanie, obsluhy pre jazdcov a množstvo doplnkových služieb. Na rozdiel od našich podmienok, kde je hipoturistika považovaná za jednu z foriem turistiky, v Rakúsku je kladený dôraz na možnosť ekonomického profitu pre poľnohospodárov. Rakúske propagačné materiály sú predovšetkým vo forme letákov o jednotlivých oblastiach a staniciach, často kombinované priamo s produktmi cestovného ruchu ako sú akcie s koňmi pre deti, tematické výcvikové kurzy, zimné programy a pod. Pre zahraničných záujemcov existuje niekoľko webových portálov s mapami a zoznam dostupných služieb. K dispozícii je interaktívny portál „Routen durch das Pferdeland"(Pferdeland Niederösterreich). K nemu vychádzajú aj tlačené verzie máp. Adekvátne k tomu je prispôsobená aj príslušná informačná infraštruktúra s prehľadným systémom tabuliek na hipotrasách označených emblémom konskej hlavy. Prepracovaný regionálny systém hipoturistiky je v juhovýchodnej časti ***Nemecka*** v okolí Norimberku. Vznikla tu na území šiestich regiónov rozsiahla iniciatíva prepojenia jazdeckej turistiky s ostatnými voľnočasovými aktivitami. Zapojili sa do nej spolky priateľov prírody Ferien Donau-Ries, inštitúcie na podporu cestovného ruchu Frankenalb, Romantischen Franken, Fränkisches Seenland, ale i správy národných parkov Naturpark Steigerwald a Naturpark Altmühltal. Propagácia a reprezentácia tejto aktivity je dostupná tak na internete ako aj v kontaktných bodoch v regióne. Pod heslom „My plánujeme – vy jazdíte" sa každoročne spracováva brožúra jazdeckých tras a konských staníc v tomto regióne. Pre potreby turistiky na koni sú vydávané podrobné mapy v mierke 1:50 000 s vyznačením číslovaných trás, prírodných a kultúrnych zaujímavostí a s informáciami o konských staniciach. Súčasťou máp sú aj celkové plániky všetkých trás. Podobne ako v Rakúsku aj tu existuje systém príspevkov, ktoré sa odvádzajú pri zapojení do tejto formy cestovného ruchu. Organizácie pôsobiace v oblasti hipoturistiky využívajú finančné zdroje z grantov, dotácií a štrukturálnych fondov. Hipotrasy na viac nie sú určené iba pre jazdcov na koni, ale v značnom rozsahu aj pre prejazd povozov a kočov, čo významne rozširuje cieľovú skupinu používateľov hipotrasy a služieb v jej okolí. Vo ***Veľkej Británii*** je budovanie hipotrás veľmi premyslené. Veľká Británia sa môže pochváliť bohatosťou a členitosťou jazdeckých terénov. Takáto tradícia jazdenia je v krajine dlhodobá. Zaistenie trasovania hipotrás iniciovala a naďalej riadi organizácia The British Horse Society. Aj keď má cestovanie na koni dlhú tradíciu ani tu nie sú ideálne podmienky. Krajina je po II. svetovej vojne fragmentovaná mnohými rýchlostnými cestami, priemyselnými zónami, plotmi a živelnou zástavbou. Pri budovaní národnej siete hipotrás sa najskôr nadviazalo na staré strategické cesty cez

celú krajinu, ktoré boli prepojené spojkami a doplnené súkromnými jazdeckými obvodmi. Dnes je táto sieť (The National Bridleroute Network) plne funkčná a má tri úrovne: národná sieť, regionálne cesty a okružné cesty. Národná sieť strategicky križuje celú krajinu. Príkladom sú tradičné „Ridgeway", „The South Downs Way" a „Pennine Bridleway" alebo novšie „London Orbital Bridleroute". Sú značené bielym číslom cesty na červenom podklade. Regionálne cesty sú dôležitými z hľadiska prepojenia komunity jazdeckých obvodov do celonárodnej siete, príp. sa jedná o spojnicu dvoch národných ciest. Umožňujú dlhšiu cestu a redukujú nutnosť prepravy koňa v boxe namiesto jazdy na ňom. Príkladom môžu byť „Three Shires Way" alebo „North London Bridleroute". Sú označené bielym číslom na modrom podklade. Okružné cesty sú najčastejšie v dĺžke 10 – 25 km, ktoré majú najväčší prínos pre miestnych poskytovateľov jazdeckých služieb. Predovšetkým zaisťujú pohyb ľudí mimo ciest. Sú budované miestnymi inštitúciami a jazdeckými klubmi. Bývajú označované podľa miestne zvoleného značenia (spracované podľa Špičáková, 2009).

Situácia v ***Spojených štátoch amerických*** týkajúca sa hipotrás je oproti európskym krajinám značne odlišná. Jazdectvo má v krajine hlboké korene a je tu stále veľmi rozšírené. V mnohých častiach je kôň stále bežne používaný k preprave. Prispieva k tomu aj veľké množstvo voľného priestoru v krajine. Hipoturistika je tu niečím prirodzeným, čo tu dlhé roky funguje a nie je ju potrebné nanovo zavádzať. Centrálne boli pridané iba detailné predpisy, predovšetkým z oblasti bezpečnosti jazdcov a ochrany prírody. Pre záujemcov je k dispozícii množstvo webových portálov (napr. Horse & Mule Trail Guide USA). Podobne ako v USA je aj v ***Austrálii*** veľkou výhodou pre jazdeckú turistiku značné množstvo voľného priestoru. Vďaka nízkej hustote obyvateľstva a chovu jedných z najlepších koní na svete, ponúka širokú paletu možností výletov a pre návštevníkov nezabudnuteľné zážitky z jazdy nedotknutou krajinou. Najdôležitejšou inštitúciou pre austrálske jazdectvo je národná organizácia The Australian Horse Riding Centres. Má svoje zastúpenie vo viac ako 100 centrách po celej Austrálii. Jej hlavným cieľom je udržať a podporovať vysoký štandard jazdeckých služieb (napr. kvalita vybavenia, skúsení inštruktori a sprievodcovia, veterinárne služby a oblasť bezpečnosti). Členovia tejto organizácie musia spĺňať prísne podmienky, podstupujú časté kontroly a musia hradiť členský príspevok. Sú potom zaradení do verejného zoznamu overených členov, kde je možné nájsť akreditovaných trénerov a sprievodcov, možnosti ubytovania a ďalšie potrebné informácie (spracované podľa Špičáková, 2009).

6.3.5.3. Rekreačné jazdectvo na Slovensku

Hipoturistika resp. rekreačné jazdectvo je na Slovensku pomerne mladým odvetvím cestovného ruchu. Trávenie voľného času na konskom chrbte sa stáva stále viac obľúbeným spôsobom oddychu. Obohacuje fyzické schopnosti človeka a pozitívne vplýva aj na jeho na duševný stav. Pobyt v prírode spojený s kontaktom so zvieraťom vedie k rozvoju duševných schopností človeka a umožňuje mu aktívne odpočívať. Je vhodný pre každého bez ohľadu na vek, pohlavie, či zdravotný stav. Dokonca je vhodný i pre telesne a mentálne postihnuté osoby, ktorým pomáha prekonávať ich zdravotné obmedzenia a pomáha v liečbe. Hipoterapia nie je obyčajné využitie voľného času. Chvíle strávené na koni sa stanú nezabudnuteľnými zážitkami. Spomalia uponáhľaný život a pomôžu zabudnúť na bežné starosti (spracované podľa Agroturizmus - hipoturistika, 2015).

História chovu koní v Uhorsku a na Slovensku	**RÁMČEK 37**

Slovensko bolo už od pradávna známe chovom teplokrvných koní. Toto územie obývali Markomani, ktorí sa venovali chovu koní. Potvrdzuje to skutočnosť, že ich vodca Marabud postavil 4 tis. armádu na koňoch. O existencii divokého koňa na území Slovenska máme hmotné dôkazy z náleziska Gánovce ako aj v travertínovom lome vo Vyšných Ružbachoch. Kostrové pozostatky a odtlačky kopýt divokého koňa pochádzajú zo staršieho pleistocénu. Vychádzajúc z uvedených ako i z ďalších hmotných dôkazov môžeme povedať, že naši pred-kovia v Karpatskej kotline kone lovili, domestikovali a chovali.

Chov koní tu bol rozšírený už počas formovania nadkmeňových útvarov začiatkom 7. storočia. Ďalší rozmach nastal počas začleňovania územia Slovenska do vznikajúceho Uhorska. Vývoj chovu koní výrazne ovplyvňovali nájazdy tatárskych a mongolských bojovníkov. Uhorská krajina už za panovania kráľov Kolomana (1095 – 1116) a Bélu (1173 – 1196) bola známa početným chovom pekných, vytrvalých koní. V 13. storočí sa hovorí o silnej armáde rýchlych jazdcov, ktorú uhorskí králi budovali pre nájazdy do susedných krajín (kráľ Štefan v r. 1271 vypravil armádu 30 tis. mužov ľahkej jazdy). Takúto silnú armádu mohla postaviť len krajina, v ktorej bol chov koní vyvinutý, dobre organizovaný a zušľachťovaný žrebcami orientálneho a neskôr arabského pôvodu.

Výrazný rozvoj chovu koní v Uhorsku a tým aj na Slovensku prebiehal počas turec-kej okupácie po porážke v r. 1526. Turci boli známymi milovníkmi ušľachtilých koní, ktoré venovali uhorským veľmožom, čím sa ich snažili získať. Počas tureckej okupácie sa dostalo na obsadené územie množstvo koní z Arábie a vzniklo veľa súkromných žrebčínov.

Po vyhnaní tureckých okupantov z Uhorska bol chov koní zdecimovaný. Ich nedos-tatok pre armádu sa riešil dovozom z Moldavska. Pre rozvoj a skvalitňovanie chovu koní bol potrebný nový regenerátor, ktorý by nahradil arabského koňa. V krajinách západnej Euró-py nadobúdal od 14. storočia veľký význam španielsky kôň, ktorého chov rozvíjali panov-nícke dvory. Preto sa aj španielsky dvor stal

chovom koní príkladom pre ostatné panovnícke dvory preberajúce španielsku dvornú etiketu.

K rozvoju chovu španielskych koní v strednej Európe výrazne prispelo založenie dvorných žrebčínov Kladruby n. Labem – kladrubský kôň, Lipica – lipický kôň a Kopčany ako aj dvornej jazdiarne vo Viedni (1735).

Zdroj: Hučko (2015)

Pri chove koní patria k pomyselnému vrcholu rebríčka žrebčíny. Už v čase Rakúsko-Uhorska ich činnosť upravoval zákon. Ten im dával štatút chráneného chovu, ktorý sa riadil prísnymi pravidlami. Predovšetkým muselo ísť o dlhodobo stabilný chov s potrebnými výsledkami v odchove žriebät i schopných jedincov daného plemena. Akékoľvek čo i len krátkodobé prerušenie tohto biologického a genetického reťazca znamenal koniec žrebčína. Jeho prípadná obnova bola ešte síce možná, ale za cenu veľkých finančných nákladov.

Z viacerých slovenských žrebčínov, ktoré bývali dlhé obdobie pojmom v celej Európe, sa bez vážnejšej ujmy na génových rezervách, stáde i celkovom majetku „dožil" súčasnosti len Národný žrebčín v Topoľčiankach. Ďalšie žrebčíny v Kopčanoch (jeden z najstarších), v Novom Tekove, Šamoríne, Motešiciach a vo Veľkom Šariši sa dostali do vážnych problémov a svoju činnosť výrazne obmedzili alebo ukončili.

Cisársky žrebčín v Kopčanoch	**RÁMČEK 38**

Po prvýkrát sa žrebčín v Kopčanoch spomína v rokoch 1660 – 1680, kedy bol Adamom Csoborom v Kopčanoch vybudovaný rozsiahly žrebčín (nachádzali sa tu arabské, španielske a iné kone). Cisársky žrebčín v Kopčanoch bol založený v roku 1736 Františkom Štefanom vojvodom Lotrinským. Ten už v roku 1736 premiestnil do žrebčínu v Kopčanoch chovné kone dovezené zo Saaralbe. V roku 1765 povýšila Mária Terézia Kopčiansky žrebčín na dvorný - cisársky a kráľovský žrebčín. V roku 1798 boli do žrebčína presunuté kone z Tešína. Stádo tvorili väčšinou vraníci a beluše z kladrubského chovu. Plocha pozemkov užívaných žrebčínom (cca 400 koní) mala približne 400 ha, väčšinou to boli lúky pri rieke Morave. Kopčiansky žrebčín patril k žrebčincom menšieho typu (10 žrebcov, necelých 100 kobýl a asi 200 mladých koní a kobyliek). V roku 1826 bol chov plnokrvníkov v Kopčanoch zrušený. V roku 1828 boli všetky kone zo žrebčína prevezené do Kladrúb nad Labem. V 20. storočí bol objekt žrebčínu využívaný na rôzne účely, od roku 1935 ako družstevný liehovar.

Základom Kopčianskeho chovu boli španielske žrebce. Ako prvé boli v Kopčanoch ustajnené kočiarové kone z chovov v Tešíne a z Kladrúb nad Labem. Po zrušení žrebčína v Kladrubách (ktorý bol ohrozovaný cudzími armádami a roku 1757 aj vyhorel), bol plemenný materiál španielsko-talianskych koní presunutý do žrebčínu v Kopčanoch. V zaplavovanom území rieky Moravy v blízkosti Kopčian

sa však chovu koní nedarilo (potraty, mesačná slepota, úhyn žriebät, reprodukčné problémy a pod.). Cisár Jozef II. sa rozhodol žrebčín v Kladrubách obnoviť a presunúť tam kone taliansko-španielskeho rázu. Dvorný žrebčín Kladruby nad Labem bol znova obnovený a rozšírený.

Nedostatok kvalitných žrebcov na začiatku 19. storočia zapríčinil, že sa do Uhorska začali dovážať anglické plnokrvníky. Rozhodnutím cisára Jozefa II. bol v Kopčanoch založený chov anglického plnokrvníka dovezením koňa Grimalkina v roku 1813. Následne v roku 1814 bolo do Kopčian importovaných 70 kobýl a 3 žrebce anglického plnokrvníka z Francúzka a Anglicka. V roku 1828 bol však chov plnokrvníka v Kopčanoch zrušený a presunutý do Kladrúb nad Labem a ľahšie kone boli presunuté do žrebčína v Lipici v Slovinsku.

Počas existencie chovu v Kopčanoch sa odchovávali kone výlučne pre cisársky viedenský dvor. Boli to najmä karosiery, kone na reprezentačné účely, kone jazdecké, kone pre dostihy a hony, kone do záprahov pre bežnú kočiarovú službu a kone ťažné. 23. augusta 1816 bol za prítomnosti cisára Františka I. na lúkach žrebčínu usporiadaný dostih medzi anglickým plnokrvníkom Grimalkinom a arabským plnokrvníkom Anhoniom, v ktorom zvíťazil anglický plnokrvník.

V súčasnosti je objekt v zlom technickom stave a vyžaduje si celkovú rekonštrukciu. Tá je už v pláne, pričom je pripravená aj projektová dokumentácia. Počíta sa s celkovým rozpočtom 15,6 mil. EUR. Rekonštruovať sa bude samotný objekt žrebčína, dostihová dráha so zázemím a spevnené a parkové plochy.
Zdroj: Žrebčín Kopčany (2015)

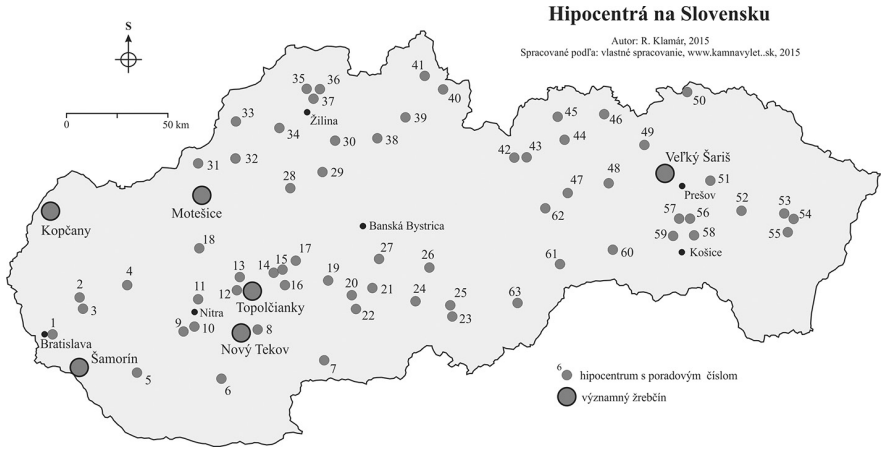
V súčasnosti je centrom chovu a šľachtenia koní na Slovensku ***Národný žrebčín Topoľčianky***. Okrem vedenia plemennej knihy lipicana je poverený vedením plemenných kníh plemena Hucul, Arab a vedie aj centrálnu evidenciu koní na Slovensku. Nachádza sa priamo vedľa kaštieľa a svojou architektúrou dotvára historický ráz celého areálu. Národný žrebčín Topoľčianky dnes patrí medzi najvýznamnejšie svetové žrebčíny a možno ho právom zaradiť za kultúrne dedičstvo. Počas roka organizuje množstvo športových podujatí a akcií zameraných pre laickú verejnosť. Súčasťou žrebčína je aj jediné hipologické múzeum na Slovensku, ktoré poskytne návštevníkom ucelenú predstavu o koňoch a ich využívaní v spoločnosti. Návštevníkov múzea upútajú charakteristiky jednotlivých plemien koní, makety výrobných objektov, úspechy žrebčína v chove koní. Jedna expozícia rekonštruuje sedlársku, kováčsku a kolársku dielňu ako aj izbu a kuchyňu pracovníka v chove koní. Návštevníkov upútajú konské chomúty, sedlá, rôzne druhy postrojov a iných zariadení. Samostatnou expozíciou je kočiareň s expozíciou dopravných prostriedkov rôzneho zamerania od bričiek cez kočiare a vozy až po pohrebný voz. Veľkej pocty sa žrebčínu v Topoľčiankach dostalo aj počas návštevy britskej kráľovnej Alžbety II., keď táto známa milovníčka a znalkyňa koní dostala jedného lipicana do symbolického daru (spracované podľa Žrebčín Topolčianky, 2015).

Tradícia chovu koní je aj v ***žrebčíne v Novom Tekove***, ktorý sa nachádza 40 km od Nitry. História chovu koní sa datuje do roku 1861. Chovali sa tu stáda polokrvných kobýl s podielom anglického plnokrvníka. Na začiatku 20. storočia sa tu chovalo 200 koní. Po II. svetovej vojne bol chov zoštátnený a v roku 1946 zriadený plemenársky ústav. V ďalšom vývoji bola pozornosť zameraná na vyšľachtenie jazdeckého športového teplokrvného koňa. Podarilo sa to v roku 1968. Od roku 1990 sa využíval plemenník veľkého telesného rámca Avignon. Kone žrebčína sa zúčastňovali derby-dostihov, na ktorých dosahovali vynikajúce výsledky. Pravidelne sa organizovali slávnosti spojené s jazdou na vyzdobených koňoch, kočoch, sulkách alebo kočiaroch. Pre návštevníkov boli k dispozícii možnosti ubytovania a stravovania priamo v areáli žrebčína. V roku 1993 bolo v žrebčíne 180 koní (najmä plemeno Lipican). Po zmenách v nasledujúcich rokoch došlo v roku 2002 k jeho odpredaniu do súkromných rúk (spracované podľa Žrebčín Nový Tekov, 2015.

Žrebčín Motešice chová výkonné, elegantné a čistokrvné kone plemena Furioso vyšľachtené pôvodne pre potreby rakúsko-uhorskej armády. Toto plemeno je okrem športového využitia v drezúre a skokoch, vhodné aj na rekreačné a turistické účely (dlhé vychádzky), je nenáročné na ustajnenie a kŕmenie a ochotne spolupracuje aj s menej skúsenými jazdcami. História žrebčína siaha do roku 1923, pričom už o štyri roky neskôr bol prebudovaný na Vojenský žrebčín. Základ chovu tvorili anglické polokrvné kobyly (27 kusov), ktoré sem boli presunuté zo žrebčína v Hostouni na Šumave. Stádo bolo postupne doplňované a v roku 1929 ho tvorilo 10 anglických plnokrvných, 45 anglických polokrvných a 5 arabských kobýl. Pre chovné účely bol vybraný plemenník Furioso XIII-3, hnedák narodený v roku 1926 v žrebčíne Wieselburg. V následných rokoch bol hlavným cieľom žrebčína chov anglického polokrvníka na podklade kmeňa Furioso. V roku 1961 bolo v rámci rajonizácie premiestnené arabské stádo do Štátneho žrebčína Topoľčianky a bol premenovaný na Štátny plemenársky ústav Motešice. Po zmenách na začiatku 90-tych rokov sa podnik rozdelil na Plemenársky podnik vo Svinnej a Žrebčín Motešice. Následne dochádza k privatizácii, ktorá však spôsobila, že v rokoch 2001-2002 nebol v žrebčíne ani jeden kôň. Ku konsolidácii stáda došlo v rokoch 2002-2010. V roku 2010 bolo súčasťou stáda 5 anglických plnokrvných kobýl a 37 kobýl plemena furioso. Areál žrebčína ponúka pre záujemcov jazdecké podujatia v krytej hale, vonkajšej cross-country dráhe, jazdeckú školu pre začiatočníkov i pokročilých, prázdninovú jazdeckú školu, možností krátkodobého i dlhodobého ustajnenia koní a v neposlednom rade aj ubytovanie v 10 izbách priamo v areáli žrebčína (spracované podľa Žrebčín Motešice, 2015).

Na východnom Slovensku má dlhoročnú tradíciu žrebčín vo Veľkom Šariši, ktorý bol založený ešte za Rakúsko-Uhorska v roku 1859. Napriek tomu, že bol v minulosti zásobárňou koní pre celú republiku, dnes skôr iba prežíva. Orientuje sa na chov športových koní, ktorých je 45 a z nich 5 plemenníkov. Najznámejším je 23 ročný plemenník Cascavello, ktorý patril medzi najlepšie kone na svete. Má za sebou 150 najvyšších parkúrových súťaží s čistým kontom po celej Európe. Viaceré kone zo Šariša sa neskoršie presadili vo svete. Aj prezident T. G. Masaryk mal odtiaľto koňa s menom Hektor. V súčasnosti sa pozornosť venuje najmä parkúrovému skákaniu s čoraz väčším zastúpením žien. Každoročne sa tu v júni organizuje parkúrová súťaž Cena Šariša. Napriek všetkým snahám sa počet koní stále znižuje a dokonca bol v tejto súvislosti slovenský teplokrvník vyhlásený ako ohrozený druh, keďže jeho počet klesol pod hranicou 20 tis. kusov. A ako nakoniec dodal J. Demeter (majiteľ žrebčína), „bojím sa, aby sa naši potomkovia nechodili pozerať na kone do zoologickej záhrady“ (spracované podľa Demeter, 2015).

Okrem uvedených najvýznamnejších žrebčínov sa nachádza na Slovensku viacero hipocentier resp. jazdeckých centier (obrázok 59, tabuľka 45).

Obrázok 59
Hipocentrá na Slovensku

P.č.	Názov hipocentra	Obec	Okres	Ponuka jazdenia a služieb	Možnosť ubytov.	Iné služby
1	**Stajne Epona**	BA - Rača	BA	-	nie	
2	**Margitin Dvor**	Častá	PK	jazdiareň, jazdecký kurz, jazda v teréne, možnosti ustajnenia	nie	šk. výlety, firem. akcie, farmárčenie
3	**Vozenie na koči**	Pezinok	PK	jazda na koni, jazda v teréne, jazda na koči	nie	svatby
4	**Agro Farma Dolina**	Trnava	TT	jazda na koni, jazdecký kurz, jazda na poníkoch, j. kurz poník, možnosti ustajnenia	nie	
5	**Czajlik ranch**	Dunajský Klátov	DS	jazda na koni, jazda v kočiari, hipoterapia	áno	reštaurácia, cykloturistika, požičovňa člnov
6	**Ranč Trilobit**	Čechy	NZ	jazdiareň	áno	cykloturistika, bazén, oslavy
7	**Oldo - Ranč**	Plášťovce	LC	jazda na koni, jazda na poníkoch, jazdecký kurz, možnosti ustajnenia	áno	minizoo, letné tábory, opekačka
8	**Ranč u Bobiho**	Nový Tekov	LC	jazda v teréne	áno	štvorkolky, minigolf, bazén kolkáreň, tenis,
9	**Ranč Nové Sedlo**	Cabaj-Čápor	NT	jazdiareň, jazda v teréne, jazdecký kurz, možnosti ustajnenia	nie	detské ihrisko, opekačky, oslavy
10	**Ranč u Rapsu**	Svätoplukovo	NT	jazda na koni, jazda v teréne, jazda na koči	áno	streľba z luku, biliard, sane, stolný tenis
11	**Ranč Hafling**	Podhorany	NT	-	nie	
12	**Ranč Čakýň**	Beladice	ZM	-	nie	reštaurácia
13	**Ranč Cerina**	Jedľové Kostoľany	ZM	jazdiareň, jazda v teréne, možnosti ustajnenia	nie	výroba suvenírov
14	**Penzión Sedlo**	Veľké Pole	ZC	jazda na koni, jazda v teréne, jazdecký kurz	áno	sauna, reštaurácia, opekačky
15	**Jazdecký areál sv. Františka**	Horné Hámre	ZC	jazdiareň, jazdecký kurz, jazda v teréne	áno	letné tábory
16	**Ranč u Mariky**	Žarnovica	ZC	-	nie	
17	**Pony farma**	B. Bystrica	BB	-	nie	
18	**Ranč pod Babicou**	Bojná	TO	-	áno	reštaurácia, minizoo, lov rýb
19	**Farma Gazdáčik**	Banská Belá	BS	jazda v teréne, hipoterapia	áno	animoterapia, školské výlety, poľ. produkty
20	**Ranč Bezekov Laz**	Sása	ZV	-	nie	
21	**Luterov ranč**	Zvolen	ZV	jazda na koni, jazda v teréne, možnosti ustajnenia	áno	volejbal, opekačka, šport. potreby
22	**Ranč pod Žobrákom**	Čekovce	KA	-	nie	

23	**Alfa Agro**	Pinciná	LC	-	nie	
24	**Jazdenie na koňoch Ružiná**	Ružiná	LC	-	nie	
25	**Ranč Megi**	Poltár	PT	-	nie	
26	**Ranč Haferník**	Detvianska Huta	DT	jazdiareň, jazda v teréne	áno	
27	**Ranč AN-JU-PER**	Dúbravy	DT	-	nie	
28	**Osada Dallas**	Kľačno	PD	jazdiareň, možnosti ustajnenia	áno	akcie, MDD, svatby
29	**Ranch Amadeus**	Laskár	MT	jazdiareň, jazda v teréne, jazdecký kurz, Skijoring, možnosti ustajnenia	áno	psie záprahy, zháňanie kráv
30	**Agroturistické centrum**	Turčianske Kľačany	MT	vodenie koňa, jazda na poníkoch, jazda v teréne, jazda na koči, možnosti ustajnenia	áno	detské tábory, svatby, fir. stretnutia, opekačky
31	**Gazdovstvo Uhliská**	Nemšová	TN	ceny na požiadanie	nie	fir. stretnutia, svatby
32	**Ranč Lhota**	Dubnica	IL	jazda na koni, jazda v teréne, jazda na koči	áno	detská ZOO, wellness, bazén, ihriská, reštaurácia
33	**Farma Grunt**	Zbora	PU	-	nie	
34	**Ranč Súľov**	Predmier	BY	-	nie	
35	**Jazda na koni**	Nesluša	KM	-	nie	
36	**Jazdecký dvor**	Krásno n/K.	KM	-	nie	minizoo
37	**Ranč pri Žiline**	Žilina	ZA	jazdecký kurz, jazda v teréne, jazda na poníkoch	áno	zverinec, trampolína, štvorkolky
38	**Ranč Divočina**	Ružomberok	RK	-	áno	
39	**Jazdecký areál Húšť**	Dlhá nad Oravou	DK	jazdiareň, jazda v teréne, jazdecký kurz	áno	detské letné tábory, agroturistika
40	**Jazdecká škola**	Brezovica	TS	jazda na koni, jazdecký kurz, jazda na koči, konský záprah,	áno	bežky, cykloturistika, bazén, sauna, masáž
41	**Ranč u Edyho**	Námestovo	NO	jazda na koni, jazda v teréne, jazda na koči	áno	tenis, biliard, klzisko, reštaurácia
42	**Kone Mengusovce**	Mengusovce	PP	-	nie	
43	**Jazdecký klub Jagal**	Mengusovce	PP	-	nie	
44	**Ranč Čajka**	Kežmarok	KK	jazda na koni	áno	minizoo, opekačky
45	**Minifarma pri Chate Smrek**	Jezersko	KK	-	áno	letný tábor, lyžovanie
46	**Jazdecký klub Aurora**	Stará Ľubovňa	SL	-	nie	
47	**Ranč u trapera**	Hrabušice	SN	-	nie	
48	**Ranč F&A&H**	Žehra	SN	jazda na koni, jazdecký kurz, jazda na koči, možnosti ustajnenia	áno	jazda na saniach, firem. akcie, svatby

49	**Farma Kamenica**	Kamenica	SB	-	áno	
50	**Slnečný Majer**	Zborov	BJ	jazdiareň, jazdecký kurz, jazda v teréne, jazda v kočiari	áno	biliárd, bazén, masáž, poľovačka, paintball
51	**Ranč Beziny**	Pavlovce	VT	jazda na koni, jazda v teréne, jazdecký kurz, Skijoring, možnosti ustajnenia	nie	svatby, vystúpenia
52	**Ranč Sahiba**	Komárany	VT	jazda na koni, jazda v teréne, jazdecký kurz	nie	svatby, vystúpenia
53	**Farma Hippospring**	Ptičie	HE	-	nie	
54	**Rekreačný a jazdecký dvor pod Vihorlatom**	Kamienka	HE	jazda na koni, jazda v teréne	áno	detský tábor, teepee, oslavy
55	**Jazdiareň Hipocentrum**	Vinné	MI	jazda na koni, jazda v teréne, jazda na koči	áno	táborenie, detské pobyty, animačná činnosť, súťaže
56	**Cornu ranč Janovík**	Janovík	PO	-	nie	
57	**Jazdecká akadémia Tuareg**	Košice	KE	jazdecký trénink, jazda v teréne	nie	
58	**Farma Hrašovík**	Hrašovík	KE	-	nie	
59	**Hipokemp Lesanka**	Košice-Sever	KE	jazda na koni, jazda na koči, vodenie koňa		zapriahanie koní
60	**Ranč Šugov**	Medzev	KE	-	áno	firem. akcie, opakačky, svatby
61	**Konský Dvor**	Brzotín	RV	-	nie	
62	**Ranč pod Ostrou skalou**	Stratená	RV	-	áno	cykloturistika, práca na ranči
63	**Farma u Kalaša**	Vyšné Valice	RS	-	nie	

Tabuľka 45
Hipocentrá na Slovensku a ich charakteristika
Zdroj: KNV (2015), internetové stránky jednotlivých hipocentier

Podľa vyššie uvedeného prehľadu hipocentier na Slovensku a ich charakteristiky, je zrejmá ich hlavná ponuka jazdeckých aktivít. Ide najmä o jazdu na koni v jazdiarni, jazdu na koni na otvorenom priestranstve v areáli hipocentra, jazdu na koni v teréne, jazdecké kurzy pre začiatočníkov i pokročilých, dlhodobejšie tréningy a viacdňové hipoturistické vychádzky. Z hľadiska jazdeckej turistiky sú najzaujímavejšie ***jazdy v teréne a viacdňové hipoturistické vychádzky***. Doplnkový charakter majú sprievodné aktivity ako napr. jazda na konskom záprahu, jazda na koči alebo kočiari, skijoering (ťahanie lyžiara za koňom), jazda na poníkoch a vodenie koňa a možnosti

ustajnenia. Väčšina hipocentier ponúka aj možnosti stravovania, ubytovania, organizovania akcií (svatby, firemné akcie, školské výlety, preteky psích záprahov, oslavy a pod.) a iné aktivity (opekačky, práca na ranči, zapriahanie koní, zháňanie dobytka, lov rýb, štvorkolky, minizoo a pod.).

Rekreačný a jazdecký dvor pod Vihorlatom	**RÁMČEK 39**

Zaujímavé možnosti hipoturistiky ponúka Rekreačný a jazdecký dvor pod Vihorlatom nachádzajúci sa na okraji obce Kamienka vzdialenej 10 km od mesta Humenné. Hipocentrum ponúka celoročnú výuku jazdy na koni, vychádzky v konskom sedle v teréne a viacdenné cesty v sedle pre skúsenejších jazdcov. Okrem týchto základných aktivít sú v ponuke aj doplnkové aktivity ako napr. posedenie v indiánskom stane, opekačky, školské, firemné a školiace voľnočasové aktivity s programom a mushing (snežné záprahy). V areály je možnosť ubytovania so saunou a bazénom pre celodenné i viacdenné pobyty. Základom jazdeckých vychádzok do okolia sú 3 osvedčené trasy:

- *trasa 1* - severne od obce Kamienka smerom k obci Kamenica n/C., dĺžka trasy – 3,05 km,
- *trasa 2* - východne od Kamienky, dĺžka trasy 5,12 km,
- *trasa 3* - severovýchodne od Kamienky, dĺžka trasy 7,60 km) prechádzajúce obcou Kamienka a jej okolím.

Po dohode so skúsenejšími jazdcami a okolitými hipocentrami je možnosť viacdňových vychádzok v sedle, pričom dlhšie môžu smerovať až do mesta Prešov (viac ako 90 km).

Zdroj: RJD pod Vihorlatom (2015)

Osobitnou a čiastočne odlišnou aktivitou spojenou s prácou s koňmi je hipoterapia, na ktorú sa špecializujú vybrané hipocentrá a jazdiarne.

Hipoterapia je metóda fyzioterapie uskutočňujúca sa prostredníctvom koňa. Jej cieľom dosiahnutie aktívneho, korektného a nezávislého sedu na koni. Využíva sa multidimenzionálny pohyb konského chrbta, čo vedie k náprave a vytváraniu nových pohybových vzorov. Pri jazde dochádza k prenosu 90 až 110 pohybových impulzov za minútu z koňa na človeka. Proces hipoterapie pôsobí na centrálnu nervovú sústavu. Zásadnú úlohu tu má postura, čiže motorické schopnosti, ktoré umožňujú človeku udržanie polohy. To je podstatné pre správne fungovanie pohybového aparátu človeka. Hipoterapia pôsobí na postupu: *priamo* – kôň svojím priamym pôsobením determinuje centrálnu nervovú sústavu klienta a tím je ovplyvňovaný nervový systém myoskeletárny a výkonné zložky, *nepriamo* – dochádza tu k nepriamemu ovplyvňovaniu organizmu klienta cez ďalšie systémy, ako sú napr. psychosociálne pôsobenie, respiračný systém (Velemínský, 2007).

Dnešné výskumy potvrdzujú prítomnosť elektromagnetického poľa okolo každého živého organizmu. Dochádza tak k výmene informácií a vzájomnému pôsobeniu, ktoré je možné zhrnúť ako energeticko-informačnú interakciu, ktorá je ďalším faktorom pôsobiacim medzi koňom a klientom. Výsledkom tohto procesu môže byť porozumenie, súlad alebo naopak obojstranná nervozita a nedôvera (Hollý, Hornáček, 2005).

Hipoterapeut zvažuje zdravotný stav klienta a na základe toho tvorí konkrétny priebeh liečebného postupu. Klienti sa môžu polohovať na koni na chrbte alebo bruchu a to v pozdĺžnej i priečnej polohe v smere alebo v protismere chodu koňa. Ak to zdravotný stav klienta dovoľuje, klient môže na koni aj sedieť, prípadne sa môže využiť asistovaný sed, kedy klient a asistent sedia na koni spoločne. Hipoterapeutický tým tvoria lekár, terapeut, vodič, pomocník a kôň.

Hipoterapeutické centrum HIPONY	**RÁMČEK 40**

Jedným z centier venujúcich sa hipoterapii je aj hipoterapeutické centrum HIPONY nachádzajúce sa v obci Štvrtok na Ostrove vzdialenej 23 km juhovýchodne od Bratislavy. Ponúka hipoterapiu vo všetkých jej formách na vysokej odbornej úrovni. Terapie prebiehajú individuálne (15 – 30 min.) alebo v skupinách (45 – 60 min.) v závislosti od druhu problému a stupňa postihnutia. Je vhodné ich navštevovať 2-3 krát do týždňa. Terapie sa uskutočňujú na jazdiarni, v krytej jazdeckej hale alebo formou vychádzok do prírody. Pri hipoterapii sa používajú špeciálne vycvičené kone.

Terapie sú určené deťom (od 2,5 roka, v opodstatnených prípadoch už od 6 mes.) a dospelým, na základe odporúčania lekára alebo psychológa. V ponuke je tak hiporehabilitácia ako aj pedagogicko-psychologické jazdenie. *Hiporehabilitácia* je určená najmä pri poruchách hybnosti: neurologické ochorenia (detská mozgová obrna, sklerosis multiplex, stavy po traumách, zápaloch, poruchy koordinácie rovnováhy, chôdze, sedu, aktívneho držania trupu, hlavy, pohybových stereotypov, reči, úchopu a pod.) a ortopedické ochorenia (skolióza, chybné držanie tela, hypermobilita a pod.). *Pedagogicko-psychologické jazdenie* je určené hlavne deťom s poruchami správania, pozornosti, vnímania, reči, so zmyslovými a duševnými poruchami, poruchami učenia, poruchami v emocionálnej a sociálnej oblasti ako aj ľuďom s problémami ako organické duševné poruchy, schizofrénia, afektívne poruchy, neurotické poruchy, poruchy vyvolané stresom, poruchy osobnosti a pod. Okrem týchto dvoch základných foriem je v ponuke aj športové jazdenie postihnutých, psychomotorické hry, rekondičné jazdy, základy jazdectva, animoterapia, tréning osobnosti a teambuildingové aktivity.

V hipoterapeutickom centre HIPONY pôsobia 4 terapeuti/tréneri, 1 prakti-kantka, 2 dobrovoľní asistenti a 3 „konskí terapeuti" Bonaparte, Gerome a Gaštan.

Zdroj: Hipony (2015)

Obrázok 60
Hipoterapia
Zdroj: archív hipoterapeutického centra HIPONY

6.3.6. Vodný turizmus

Vodný turizmus je osobitou formou turistiky, ktorá ako jediná využíva v plnej miere pre svoju naplnenie špecifické vodné prostredie. Od tohto faktu sa odvíja aj jej charakter. Pre pohyb vo vode sa používajú rôzne druhy plavidiel resp. lodí (jachty, plachetnice, kanoe, kajaky, rafty a pod.), príp. sila svalov vlastného tela (plávanie a potápanie). Vodný turizmus pozostáva z viacerých zložiek: fyzická príprava, kultúrno-poznávacia činnosť a odborno-technické znalosti.

Fyzická príprava predstavuje všestrannú fyzickú pripravenosť, ktorá je predpokladom pre zvládnutie náročnej turistickej akcie. Ďalším sú príslušné zručnosti, ktoré sú typické pre vodnú turistiku ako spôsob ovládania lode a zvládnutie techniky jazdy. *Kultúrno-poznávacia činnosť*, ktorá odlišuje turistiku od ostatných pohybových aktivít, má vo vodnej turistike mimoriadny význam. Prostredníctvom vodnej turistiky sa navštevujú ťažko prístupné miesta, zoznamuje sa s minulosťou a prítomnosťou kraja, ktorým sa prechádza. Využitím vodnej turistiky pre dnes tak potrebné formovanie vzťahu k tvorbe a ochrane životného prostredia je možné podtrhnúť jej výchovný význam. Prostriedkom k tomu je systematické pozorovanie fauny a flóry, pozorovanie geomorfologických tvarov a pôsobenie vody a predovšetkým zhodnotenie antropogénnych zásahov v rámci charakteru rieky a krajiny. Medzi *odborné znalosti* sa radia pri vodnej turistike znalosti najnutnejších opráv lodí, táborenie, znalosť nebezpečenstva pri vodnej turistike a ďalšie zručnosti a vedomosti nevyhnutné pre realizáciu turistickej akcie (Sýkora a kol., 1986). Vodný turizmus plní aj výchovnú, vzdelávaciu a zdravotnú úlohu. *Výchovnú* preto, lebo ide o kolektívnu činnosť vedúcu k tomu, aby si

účastníci na akcii vzájomne pomáhali, starali sa o spoločné vybavenie a aby sa jedinec dokázal prispôsobiť potrebám ostatných. Pri splavovaní riek platí jednoznačné pravidlo, že na akcii musia byť minimálne dve, ale najlepšie aspoň tri plavidlá, aby si pri problémoch mohli vzájomne pomôcť. *Vzdelávacia úloha* sa prejavuje tým, že pri príprave akcie túži vodný turista spoznať vždy nejakú inú rieku, či už doma alebo v zahraničí a to ho núti, aby pracoval s mapami, kilometrážou riek a komunikoval s inými vodákmi. Tento proces vyvrcholí pri vlastnej realizácii akcie a po jej skončení vypracovaním dokumentácie pre iných, besedami, premietaním filmov a fotografií. *Zdravotná úloha* je v tom, že okrem všestranného aj špeciálneho rozvíjania pohybových schopností prináša radosť a uspokojenie aj na duši aktívnym odpočinkom a regeneráciou. Pri splavovaní je to aj otužilosť doplnená čistým vzduchom, slnkom, vodou i krásou okolia a krajiny.

6.3.6.1. Vymedzenie vodného turizmu

Vodný turizmus ako jediná z foriem špecializovanej turistiky využíva pre svoju realizáciu a naplnenie špecifické vodné prostredie. Na to, aby sa človek efektívne a s čo najmenšou námahou pohyboval vo vode (okrem využitia vlastného tela formou plávania a potápania) potrebuje nevyhnutne umelé pomôcky v podobe plavidla[18] (lode).

! ***Vodný turizmus*** predstavuje všetky cesty, ktorých hlavným cieľom je plavba na rekreačnom plavidle (putovanie na lodi po vode), väčšinou spojené s táborením. Najčastejšie majú charakter individuálne organizovaných ciest v malých skupinách (v závislosti od viariantu aj inak). Na presun sa využívajú rôzne druhy plavidiel, ako napr. jachty, plachetnice, kanoe, kajaky, pramice, rafty, plte, vodné skútre a pod.

Každý typ prepravného vodného prostriedku si vyžaduje zvládnutie špecifickej techniky a organizácie činností ako aj postupov. Nesmierne dô-

18 ***Plavidlo*** je v zmysle zákona č. 338/2000 Z.z. o vnútrozemskej plavbe umelá plávajúca konštrukcia určená na akúkoľvek ľudskú činnosť na vodnej hladine. Výnimkou je plť, ktorá sa vzhľadom na svoj charakter, konštrukciu a ovládateľnosť klasifikuje ako plávajúce teleso. Plavidlo sa využíva najmä na prepravu osôb alebo nákladu a pri rôznych prácach na vode. V rokoch 2001-2003 uvedený zákon zadefinoval v rámci malých plavidiel aj samostatnú položku rekreačné plavidlo. ***Rekreačné plavidlo*** sa definuje ako plavidlo bez ohľadu na spôsob pohonu s dĺžkou lodného telesa 2,5 – 24 m určené na športové a oddychové účely, pričom sa nelimituje počet ľudí na jeho palube. (Zákon 338/2000)

ležité je dodržiavanie bezpečnostných predpisov a používanie bezpečnostných prostriedkov. (Junger a kol., 2002; Žídek a kol., 2004)

Vodný turizmus je pomerne široká oblasť turizmu. Podľa typu vodného prostredia sa vodná turistika realizuje tak v rámci *vnútrozemských vôd* tečúcich (rieky) resp. stojatých (jazerá a vodné nádrže) ako aj vodného prostredia *morí a oceánov* (potreba navigácie). Podľa dĺžky trvania ide o vodnú turistiku *krátkodobú* (vhodná najmä na propagačné a náborové účely) alebo *dlhodobú* (ako činnosť v telovýchovných a turistických oddieloch). Podľa veku je určená *mládeži* alebo *dospelým*. Podľa miesta konania môže ísť o vodnú turistiku *tuzemskú* alebo *zahraničnú.* Ďalšie delenie je podľa skupín klientov a to organizované pre *rodiny*, *pracovné tímy*, resp. neformálne či *inak organizované kolektívy*. Podľa poslania môže ísť o formu *základnú* alebo *výkonnostnú*, podľa náročnosti o *náborové akcie málo náročné* alebo *veľmi náročné putovné a expedičné akcie* (často ide o extrémne splavy a prvosplavy neznámych riek).

Najčastejšie sa vodná turistika rozdeľuje podľa druhu použitého vodného plavidla. V tomto smere hovoríme o *jachtingu*, *kajakovom turizme* a *raftingu*. Osobitnou formou je *potápanie*, ktoré na rozdiel od predchádzajúcich foriem nevyužíva pohyb na vodnej hladine, ale naopak sa zameriava na pobyt pod vodnou hladinou bez alebo s použitím dýchacieho prístroja.

Jachting je založený na plachtení po vybraných vnútrozemských vodných plochách (jazerách, vodných nádržiach), riekach a umelých vodných kanáloch. Myšlienka jachtingu ako príjemná forma trávenia voľného času bola spopularizovaná v 19. storočí. Do tohto času boli lode využívané iba na prepravu tovarov. Sieť jachtárskych trás je limitovaná existujúcou sieťou povrchových tečúcich a stojatých vôd, čo obmedzuje možnosti slobodnejšieho vytýčenia trás. Využívanie vodných turistických trás závisí od ich infraštruktúry. Vodné cesty prispôsobené jachtingu musia mať zodpovedajúcu hĺbku (priechodnosť vodnej cesty), priepustnosť (rozloženie prekážok a zábran, priepustí, hatí) a bezpečnú vzdialenosť od ostatnej infraštruktúry (mostov, potrubných rozvodov a energetických sietí). Dôležité je aj zabezpečenie kontinuity vodnej trasy (absencia prekážok), plynulosti vodnej prevádzky mimo sezónnych kolísaní vodnej hladiny a existencie jachtárskych prístavov zabezpečujúcich ubytovacie, stravovacie a sanitárne služby pre účastníkov tejto formy turistiky. Osobitnou kapitolou je námorný jachting ponúkajúci široké možnosti príbrežnej plavby, plavby medzi ostrovmi, ale aj na otvorenom mori.

Počiatky ***kajakového turizmu*** sa spájajú s územím Veľkej Británie a Kanady, kde sa začal rozvíjať približne v druhej polovici 19. storočia. Vo Veľkej

Británii vychádzala výroba lodí z *eskimáckych kajakov* a v Kanade z modelov *indiánskych lodí (kanoe)*. Spoločným znakom v oboch prípadoch je pohon vpred pádlovaním, pri ktorom sú vodáci otočení vždy čelom v smere jazdy. Zároveň pádlo je v rukách pádlujúcich držané voľne na rozdiel od vesla, ktoré je opreté o loď. Zásadný rozdiel medzi kajakom a kanoe vychádza z dvoch faktov a to pozície osoby v lodi a konštrukcie pádla. V kajaku osoba sedí a používa obojstranné pádlo, v kanoe kľačí a využíva pádlo jednostranné.

Kajakový turizmus predstavuje najšetrnejší spôsob poznávania najcennejších prírodných území, pretože sa realizuje prirodzenými trasami bez trvalého poškodenia životného prostredia. Realizuje sa na vnútrozemských stojatých vodách (jazerá, vodné nádrže), tečúcich (rieky) alebo na mori (morské kajakárstvo). Vodné trasy musia mať určité prírodné parametre (sklon rieky, šírka, hĺbka, dostupnosť brehov), ekologické (čistota vody, lesnatosť brehov, ticho) a odpovedajúcu turistickú infraštruktúru (požičovne vybavenia na vodnú turistiku, ubytovacie a stravovacie zariadenia pod.).

Tretím variantom vodného turizmu je ***rafting***. Rafting je aktivita, pri ktorej sa splavuje dravá rieka alebo umelý vodný kanál na špeciálnych gumených člnoch nazývaných rafty. Je to mladý šport, ktorý sa dostáva posledné roky do popredia aj ako aktívna disciplína pre športovcov aj ako rekreačná aktivita pre ľudí, ktorí majú radi adrenalín. Je pri ňom potrebná teamová spolupráca a zladenie rýchlostí reakcií ako aj pohyb celej posádky. Samotný raft je špeciálny gumený čln pre 2-6 člennú posádku. Používajú sa člny aj pre 7 a viac osôb, pričom pri vyššom počte osôb je raft stabilnejší a bezpečnejší. Pohyb raftu zabezpečuje pádlo, veslo je zakázané, pretože je na pevno uchytené, čo neumožňuje neobmedzený pohyb raftera. Pádla sú vyrobené z ľahkých materiálov umožňujúcich jednoduchú manipuláciu (Rafting Liptov, 2015).

Posledným hlavným variantom vodnej turistiky je ***rekreačné potápanie*****.** Pod pojmom rekreačné potápanie sa chápu turistické cesty do regiónov umožňujúcich voľné potápanie s cieľom oddychu a rekreácie.

Chápanie rekreačného potápania je v súčasnosti definované v rámci dodržiavania určitých limitujúcich parametrov ponoru. Týmito vymedzujúcimi mantinelmi sú hĺbka ponoru, partnerský spôsob potápania, časovo limitované zostupy a potápanie na otvorenej vode. *Hĺbkové obmedzenie* do 39 metrov (namiesto logickejších 40 metrov) je odvodené z imperiálnej sústavy jednotiek, kde 130 ft (stôp) zodpovedá približne 39-tim metrom. Prekračovanie tejto hĺbky znamená vystavovať sa zvýšenému riziku „dusíkovej narkózy" (opojenia z hĺbky) ako sa nazýva znížený stav vnímania spôsobený dýchaním stlačeného vzduchu. V hĺbkach pod 30 metrov tiež enormne stúpa

spotreba dýchaného plynu a vplyvom jeho zvýšenej hustoty sa v porovnaní s menšími hĺbkami ťažšie dýcha. Aj preto sa v poslednom desaťročí preferuje skôr hĺbkový limit na úrovni maximálne 30 metrov. Rekreačné potápanie vylučuje tiež sólové ponory a umožňuje iba *partnerské ponory*. Partneri si spolu ponor naplánujú, partnersky realizujú a aj vyhodnotia. Aj keď miera závislosti od svojho druha nie je pri tomto spôsobe potápania neprimerane vysoká, jestvujú v športovom potápaní aj situácie kedy je žiadaná. Na druhej strane je spoločné objavovanie krás podvodného sveta oveľa intenzívnejšie a určite aj príjemnejšie ako by tomu v prípade samostatných zostupov. Časové limity je potrebné v rekreačnom potápaní chápať ako opatrenie, ktoré má zamedziť potrebe špeciálnych procedúr a postupov počas výstupu. V prípade dodržania týchto časov môže potápač v ktoromkoľvek okamihu ponoru začať vystupovať a vynoriť sa priamo na hladinu. A nakoniec ide o *otvorenú vodu* v protiklade s potápaním sa do jaskýň, zatopených banských priestorov, vnútra vrakov alebo iných objektov. Otvorená voda nad hlavou znamená pre potápača voľný prístup ku hladine. Prerušenie ponoru s následným výstupom na povrch, preto patrí k bežným algoritmom riešenia neštandardných situácií v rekreačnom potápaní. Zostupy, ktoré prekračujú rámec uvedených obmedzení, zaraďujeme do oblasti technického alebo komerčného potápania. Vyžadujú oveľa vyššiu úroveň tréningu, výstroja, plánovania aj zabezpečenia zostupov (SCUBA, 2015).

Potápať sa je možné v mori alebo v rámci vnútrozemských vôd, pričom morské potápanie je samozrejme oveľa zaujímavejšie. Rekreačné potápanie ako také má viacero podôb (základné rozdelenie je na nádychové a prístrojové potápanie). Najjednoduchší spôsob je tzv. *snorkeling*, čiže plávanie v maske a plutvami na vodnej hladine, pričom hlava je pod vodou s cieľom sledovania života pod morskou hladinou. Potápanie s kyslíkovou bombou sa označuje ako *scuba diving*. Pri dovolenkovom potápaní je maximálna hĺbka 30–40 m. Je to však dostatočná hĺbka na potápanie v rámci najatraktívnejších oblastí koralových útesov. Vyššia je už špecializácia a príprava pre potápanie vo väčších hĺbkach ako napr. potápanie ku vrakom lodí (*wreck diving*) alebo v uzavretých vodách ako napr. jaskyniach (*cave diving*). K extrémnejším druhom potápania patrí potápanie pod ľadom (*ice diving*), nočné potápanie (*night diving*), horské (*altitude diving*) a fotografovanie pod vodnou hladinou (Kurek a kol. 2008).

K uvedeným druhom potápanie uvádza Jackson (1999) ešte nasledujúce: *pobrežné potápanie* (vstup do vody sa deje z brehu resp. pláže, potápanie sa realizuje 1 až 2 krát denne, dobré možnosti fotografovania), *potápanie z lode* (výhodou je možnosť 3 až 5 ponorov za deň) a *prúdové potápanie* (využívanie

podmorských prúdov bez vynaloženia väčšej námahy, rýchly presun pozdĺž kolmých stien a priekop, zhliadnutie väčšej podmorskej fauny, avšak je tu nebezpečenstvo otrasu mozgu a odlúčenia sa od skupiny, doležitý je preto dohľad z lode na hladine).

Potápanie vo vnútrozemských vodách je menej atraktívne ako potápanie v mori vzhľadom na nižšiu teplotu vody ako aj viditeľnosť. V jazerách mierneho pásma je najlepšia viditeľnosť v zime a na začiatku jesene (max. 10 m), pričom v letných mesiacoch iba 2 – 4 m. Vo svete je tento druh potápania populárny najmä nížinných jazerných oblastiach a v niektorých horských jazerách.

Kaňoning je náročná aktivita, ktorá je zameraná na zdolávanie horských potokov a riek v smere ich toku s použitím rôznych outdoorových techník ako napr. zlaňovanie skalných stien alebo vodopádov, prekonávanie priehlbní v závese pod lanom, plávanie príp. brodenie v prudkej a studenej vode, skoky do menších vodných tôní, preliezanie väčších balvanov a spadnutých stromov a v prípade vhodných podmienok využitie vodného koryta ako kĺzačky. Ide o aktivitu vyžadujúcu dobrú psychickú a fyzickú kondíciu, kvalitný výstroj, odpovedajúcu prípravu pod vedením skúsených odborníkov a potrebné zručnosti a skúsenosti. Podobne ako iné športy a aktivity podobného charakteru má aj kaňoning rôzne stupne obtiažnosti: *C1 – mierna obtiažnosť* – skoky z výšky max. 1 m, plávanie do 10 m, doba priestupu korytom približne 2 hodiny, *C2* – skoky z výšky max. 3 m, plávanie do 50 m, jednoduché zlaňovanie, *C3* – skoky z výšky max. 5 m, zlaňovanie výšok do 15 m, ľahké lezecké pasáže, nutná znalosť sebaistenia, *C4* – skoky z výšky max. 8 m, zlaňovanie výšok do 50 m, plávanie do 100 m, nutná znalosť istenia a práce s lanom, *C5* – zlaňovanie výšok až 100 m vrátane previsov, prekonávanie nebezpečných vodných prúdov, náročnejšie lezecké pasáže, *C6 – extrémna obtiažnosť* – náročné a dlhé zlaňovania, vysoká náročnosť pohybu v rámci vodných tokov, bivakovanie v kaňone, vysoké nároky na výstroj.

Windsurfing resp. jeho počiatky sa datujú do roku 1965, keď sa H. Schweitzer a J. Drake z Južnej Kalifornie rozhodli skombinovať surfovanie s jachtingom. Dôvodom bolo nájsť alternatívny zdroj energie pre pohyb surfovacej dosky na vodnej hladine. Drake bol leteckým inžinierom a Schweitzer obchodníkom. Drake prišiel s nápadom pripojenia sťažňa s plachtou na surfovací plavák. V roku 1968 získali patent na prvý windsurfingový komplet nazvaný „Windsurfer". Takmer hneď po patentovaní vynálezu, si windsurfing začal získavať nových priaznivcov. Nespokojnosť s plavákmi zo sklolaminátov prinútila Schweitzera poobzerať sa po vhodnejšom materiály pre tieto účely, ktorý by mal lepšie fyzikálnochemické vlastnosti,

dlhšiu životnosť a bol by cenovo dostupnejším. Výsledkom výskumu bolo využitie polyetylénu. Dodávateľ polyetylénu bol novým využitím materiálu natoľko prekvapený a spokojný, že pripravil kampaň a predstavil windsurfing celému svetu. V roku 1973 bola licencia vyvezená do Holandska, kde sa Windsurfer začal vyrábať. V nasledujúcich rokoch európska komunita windsurfistov čo do počtu prekonala americkú.

Wakeboarding predstavuje snowbordovanie na vodnej hladine. Podobne ako pri vodnom lyžovaní môže človeka ťahať motorový čln alebo wakeboardový vlek. So snowbordom má okrem tvaru dosky spoločné aj prekonávanie rôznych prekážok a predvádzanie skokov. Táto aktivita sa pritom vyvíjala z rôznych foriem a na rôznych miestach. Jej história siaha do 80-tych rokov 20. storočia, kedy sa začali surferi zaoberať myšlienkou jazdenia bez potreby morských vĺn. Niektorí skúšali jazdiť za člnom alebo ich pozdĺž pobrežia ťahalo auto.

Ďalším variantom veľmi podobným wakeboardingu je ***kitesurfing*** (tiež aj kiteboarding), pri ktorom je surfista ťahaný padákom využívajúc vhodné veterné podmienky. Najpodstatnejšou časťou je *kite* (z angl. šarkan, drak – v našich podmienkach sa používa označenie padák). Kite je ovládateľný prostredníctvom 30 m dlhých šnúr, pričom nafukovací kite má 4 hlavné šnúry a komorový kite spleť viacerých šnúr, ktoré ústia do 4 hlavných šnúr. *Dĺžka šnúr* podmieňuje *výkonnosť* – čím sú teda šnúry dlhšie, tým je aj kite výkonnejší. Bežne sa používajú šnúry s dĺžkou do 30 m, profesionálni športovci môžu lietať i s 50 m dlhými. Hlavné šnúry nafukovacieho kitu sa upínajú na tzv. *bar* (z ang. tyč, lišta), ktorý musí mať človek pri kitovaní pevne uchopený. Bar slúži na ovládanie padáka. Bar je bezpečnostne upevnený na tzv. *trapéz* (trapéz pripomína sedačku, ktorú využívajú i paraglidisti). Keď nečakaný poryv vetra vytrhne človeku bar z rúk, kite sa stane neovládateľný. Aby sa predišlo nekontrolovateľnému vzlietnutiu do povetria (je veľmi nebezpečné), bar sa v takomto prípade automaticky oddelí od trapézu a človek ho pustí (kite je po oddelení od trapézu neovládateľný, takže spľasne a padne dole), čím nevznikne riziko stúpania po vetre.

Flyboarding je nová rýchlo sa rozvíjajúca aktivita v rámci vodných športov. Flyboard (raketový batoh) je prístroj napojený na vodné trysky, ktoré umožňujú človeku vystúpať až do výšky 8 metrov. Srdcom jednotky je turbína jet-ski s výkonom minimálne 100 konských síl, ku ktorej je napojená hadica vodného sania s dĺžkou 18 m. Základná jednotka s doskou a s hadicou sa systémom viazania upevňuje na spodnú časť nôh, pričom na ruky je možné nainštalovať menšie trubice, ktoré pomáhajú pri riadení jednotky a koordinácií pohybov. Zvládnuť základné pohyby trvá približne 20 minút

pri výcviku s inštruktorom a 40 až 60 minút pri samovýcviku. Vynálezcom flyboardu je majster sveta v jet-ski F. Zapata, pričom zariadenie bolo prvýkrát predstavené na veľtrhu Paris Boat Show v decembri 2011.

Vodná turistika a jej rozvoj je v našich podmienkach limitovaný viacerými faktormi. K hlavným ***problémom rozvoja vodnej turistiky na Slovensku*** patria:

- nemožnosť prepravy plavidiel po železnici. Tento druh prepravy bol na rozdiel od ČR zrušený. Ak sa v ČR popri splavnej rieke nachádza aj železničná trať, je vo vlakoch zaradený vozeň na prepravu vodných plavidiel.
- problematický prístup k vodnej hladine na začiatku a na konci splavovania (súkromné pozemky). Možným riešením je iniciatíva miestnej samosprávy o vyčlenenie prístupovej cesty k vodnému toku na prenesenie plavidla.
- verejné táboriska pri vodných tokoch sú v minimálnom počte a slabo vybavené. V zahraničí (napr. Rakúsku, Slovinsku, Taliansku a pod.) je to neporovnateľne lepšie. V našich podmienkach je situácia ako tak únosná na Dunajci (Červený Kláštor), na Váhu (Borová sihoť) a na Orave (Gäceľ pri Dolnom Kubíne). Bolo by potrebné obnoviť niektoré táboriská pri riekach Poprad, Kysuca, Hornád a pod.
- existujúce vodné diela, malé vodné elektrárne a rôzne stavby sťažujúce plavby v rámci splavných tokov. Tieto objekty sa často krát stavajú bez možnosti vyjadrenia vodákov. V zahraničí je automaticky vybudovaný aj špeciálny priestor, cez ktorý je možnosť sa splaviť alebo aspoň spustiť plavidlo jednoduchším spôsobom bez prenášania.
- chýbajúca resp. značne obmedzená literatúra o vodnej turistike a propagácia tejto formy turistiky. V minulosti vychádzali brožúrky, v ktorých boli zjednodušené návody na ovládanie plavidla, pohyb na vode, či oprava a mohli si aj neorganizovaní turisti a návštevníci skúsiť splavy na jednoduchých riekach. Dnes to absentuje a propagácia, ktorou by sa lákali zahraniční vodáci na Slovensko, vymizla tiež.
- odstraňovanie prekážok v riečisku, ktoré by mal zabezpečiť správca toku, hlavne po povodniach a víchriciach (náprava prichádza často oneskorene, vzrastá nebezpečenstvo pri splavovaní).
- zákaz splavovania v národných parkoch. V iných krajinách je možné niektoré kaňony v národných parkoch prejsť práve iba plavidlom. Nedochádza tak k absurdným situáciám ako na Slovensku, keď v NP Slovenský raj v prielome Hornádu môžu cyklisti s naolejovanými bicyklami prejsť a vodáci s čistými plavidlami nie. (spracované podľa Šoffa, 2015).

3.6.2. Vodný turizmus vo svete

a) Jachting

Jachting patrí medzi varianty vodného turizmu, ktorých obľuba z roka na rok rastie. Jeho história je tak dlhá ako využívanie plachetníc. Z histórie vieme, že už faraóni obľubovali plavenia sa po Níle na lodiach z papyrusu. Bolo zvykom pochovávať munifikované ostatky faraóna spoločne s loďou, aby sa mohol ľahšie dostať na druhý svet. Indický maharadža taktiež miloval výletné plavby vo vodách rieky Kerala. A Féničania boli zasa považovaní za veľmi zručných staviteľov lodí. Slovo „jachta" sa z holandštiny prekladá ako „loď loviaca" (jaghtschip). V 16. storočí boli obchodníci a moreplavci atakovaní pirátmi. A práve na ochranu pred týmito zlodejmi boli postavené jachty, ktoré boli rýchle a dobre manévrovateľné. Holanďania predstavili jachtu anglickému kráľovi Charlesovi II. Od tejto doby sa začali jachty využívať predstaviteľmi kráľovského dvora na plachtenie na rieke Temža. Z histórie tiež vieme, že jachting sa ako šport stal široko populárnym v Británii v neskoro viktoriánskom období (1837-1901). Kráľovná Viktória a jej rodina mala flotilu parných jácht v rezindencii na Isle of Wight. Mesto Cowes na tomto ostrove je stále považované za rodisko jachtingu a každé leto sa tam koná známy festival Cowes Week. Ide o najdlhšie trvajúcu pravidelnú regatu na svete. Za pôvodnú jachtu bola považovaná ľahká a rýchla plachtiaca loď. Definícia sa však postupne zmenila a dnes je za jachtu považované takmer akékoľvek plavidlo poháňané plachtou, motorom alebo oboma a používané pre plavby s cieľom zábavy, rekreácie i športu. Rozmach jachtingu je typický pre obdobie po II. svetovej vojne. Jachty sa až do 50-tych rokov minulého storočia stavali najmä z drevených dosiek, no potom sa začali využívať aj nové materiály ako laminát, oceľ, hliník a dokonca aj železocement. To umožnilo výraznejšie znížiť náklady na ich stavbu (Na Palubu, 2015).

Kurz odbornej spôsobilosti veliteľa námorného rekreačného plavidla na Prešovskej univerzite	**RÁMČEK 41**

Na základe žiadosti a splnených kritérií získalo dňa 27. 05. 2009 Centrum celoživotného a kompetenčného vzdelávania Prešovskej univerzity v Prešove poverenie na vykonávanie kvalifikačných kurzov, teoretických a praktických skúšok odbornej spôsobilosti veliteľa námorného rekreačného plavidla. Predmetné poverenie vydal Námorný úrad Ministerstva dopravy, pôšt a telekomunikácií SR.

Kurz veliteľa námorného rekreačného plavidla sa organizuje len raz v roku, spravidla v mesiaci apríl. Preukaz odbornej spôsobilosti vydaný v štáte EÚ je vydaný s medzinárodnou platnosťou na dobu neurčitú.

Rozsah oprávnenia veliteľa rekreačného plavidla podľa oblasti plavby:

- držiteľ preukazu odbornej spôsobilosti veliteľa rekreačného plavidla oceánskej plavby (stupeň A) je oprávnený viesť rekreačné plavidlo na mori bez obmedzenia (oblasť plavby A)
- držiteľ preukazu odbornej spôsobilosti veliteľa rekreačného plavidla morskej plavby (stupeň B) je oprávnený viesť rekreačné plavidlo na mori s obmedzením do vzdialenosti najviac 200 námorných míľ od pobrežia (oblasť plavby B)
- držiteľ preukazu odbornej spôsobilosti veliteľa rekreačného plavidla pobrežnej plavby (stupeň C) je oprávnený viesť rekreačné plavidlo na mori s obmedzením do vzdialenosti najviac 12 námorných míľ od pobrežia (oblasť plavby C) a je oprávnený vyplávať na more, ak sila vetra je do 4° Beaufortovej stupnice.

Námorné rekreačné plavidlo je v tomto zmysle definované ako plavidlo motorové alebo plachetnica s dĺžkou max. 24 metrov a s počtom max. 12.

Okrem vyššie uvedeného, školiace pracovisko je taktiež od 03. 12. 2012 akreditované Štátnou plavebnou správou SR na vykonávanie kvalifikačných kurzov pre vydanie medzinárodného vodcu malého plavidla pre vnútrozemské vodné toky a jazerá kategórií A, B a C.

Predmetová skladba teoretickej výučby pozostáva z navigácie, meteorológie, anglického jazyka, námorného práva a predpisov, plavebnej náuky a zdravovedy. Teoretická skúška sa vykonáva v Prešove na Prešovskej univerzite pred šesť člennou skúšobnou komisiou poverenou MDPaT SR. Praktický výcvik a skúška sa vykonáva v Chorvátsku. Pre absolventov kurzu sa realizujú tzv. flotilové plavby po Stredozemnom mori, ktoré im pomáhajú zvyšovať a upevňovať praktické zručnosti. Zdroj: Prešovská univerzita (2013)

Napriek tomu je aj v súčasnosti jachting veľmi nákladnou formou trávenia voľného času. Povolenie na jachting je spojené s absolvovaním príslušných kurzov a skúšok na jachtárskeho kapitána resp. skipperský kurz. Kurzy vedú inštruktori jachtingu na špeciálnych školeniach a kurzoch. Po získaní oprávnenia je možné si prenajať jachty od charterových firiem, individuálnych jachtárov alebo jachtárskych klubov (Kurek a kol. 2008).

Jachting sa sa delí do dvoch základných skupín a to jachting v rámci vnútrozemských vôd a námorný jachting.

Jachting v rámci ***vnútrozemských vôd*** je populárny najmä v Európe (Veľká Británia, Holandsko, Nemecko, Francúzsko, Švédsko) a v Severnej Amerike (veľké severoamerické jazerá). Medzi najväčšie jachtárske trasy patrí vodná cesta Rýn-Mohan-Dunaj s dĺžkou 3500 km spájajúca Severné more s Čiernym (od roku 1992) a systém vodných kanálov vo Francúzsku umožňujúci preplávať z kanálu La Manche do Stredozemného mora. Celková dĺžka vodných trás v Európe má cca 10 000 km, na ktorých pláva približne 6 mil. jácht s 10 mil. turistov na palubách. (spracované podľa Kurek a kol. 2008)

Veľkú popularitu a vzrastajúci trend zažíva druhá forma jachtingu a to ***námorný jachting***, ktorý má okrem poznávacej a relaxačnej funkcie aj silný zážitkový aspekt a uspokojuje potrebu človeka po dobrodružstve.

Jeho história a rozvoj je spätý s viacerými priekopníckymi plavbami jednotlivcov v rámci svetových oceánov. Prvým bol v roku 1876 Alfred Johnson na lodi Centennial, ktorý preplával sólo atlantický oceán. Jeho výkon o niekoľko rokov (1882 – 1883) zopakoval Bernard Gilboy na lodi Pacific preplávajúc Tichý oceán. Veľké obdobie plavieb zavŕšil Joshua Slocum v rokoch 1895 – 1898, ktorý na lodi Spray prvý sólo oboplával zem. K tejto veľkej trojke ešte možno vďaka svojej výnimočnej húževnatosti a odhodlanosti pripočítať aj československého moreplavca Richarda Konkolského. Konkolski v rokoch 1972 – 1975 na lodi Nike oboplával zem a je to o to výnimočnejší počin, pretože išlo o zástupcu krajiny, ktorá nemá prístup k moru a ani významnejšiu moreplaveckú tradíciu.

Najvýznamnejšie sólo plavby na svetových oceánoch	**RÁMČEK 42**

Prvou významnou sólo plavbou bola plavba **Alfreda Johnsona** v roku **1876** cez **Atlantický oceán**. Plavil sa na lodi vlastnej výroby s názvom Centennial (storočie). Loď bola 6 m dlhá, 1,7 m široká a okraj lode bol iba 45 cm nad hladinou. V zadnej časti lode sa nachádzal menší kokpit pre samotného námorníka. Loď bola postavená z dubu a kanadskej borovice. Uprostred lodi sa nachádzal sťažeň s výškou 4 m, na ktorý sa upínala hlavná plachta s plochou 15 m^2. Bolo možné pridať ešte dve menšie plachty a celková plocha sa tak zväčšila na 20 m^2. Johnson vyrazil na svoju plavbu 25. júna 1876 z Gloucesteru v Novom Škótsku v USA. Čakala ho cesta dlhá 2500 námorných míľ. Na cestu si pripravil jedlo a pitie na tri mesiace. Výbavu lodi tvorila kompletná druhá sada oplachtenia, mapy severného Atlantiku, kompas, sextant a presné hodiny. Prvý týždeň plavby bol celkom pokojný. V nasledujúcich týždňoch bola loď nesená Golfským prúdom, kde stretol trojsťažník, ktorého kapitán diskrétne navrhol, že zoberie loď i jeho samotného na palubu a vyloží ich neďaleko európskeho pobrežia, s čím samozrejme Johnson nesúhlasil. Minul júl a dni sa stávali kratšími. Johnsom už preťal pomyselný stred trasy a blížil sa k európskemu pobrežiu, čo dosvedčovali stále častejšie stretnutia s inými loďami. Na jednej strane to bola vítaná príležitosti na stretnutie s ľuďmi, no na strane druhej aj väčšie nebezpečenstvo zrážky s iným plavidlom. 7. septembra sa stretol s americkou brigou Alfred, doplnil zásoby čerstvého chleba a vody a dozvedel sa, že k dosiahnutiu mysu Clear ostáva ešte 100 námorných míľ. O dva dni neskôr po 46 dňoch plavby vplával do úžiny sv. Gregora a ukončil plavbu v Liverpoole.

Tento hrdinských čin inšpiroval ďalšieho námorníka zopakovať podobný počin, avšak v ešte väčšom rozsahu pri preplávaní **Tichého oceánu**. Podujal sa na to **Bernard Gilboy** v rokoch **1882 – 1883** na lodi Pacific. Mala dĺžku 5,8 m a šírku 2 m. Jej konštrukcia s pomerne plytkým ponorom a kajutou s výškou iba 80 cm umožňovala plynulé kĺzanie aj na vyšších vlnách. Jej stavba stála iba 400 dolárov. Gilboy si na plavbu dlhú 7000 námorných míľ pripravil do výbavy sextant, barometer, chronometer, dva kompasy, komplet máp a ďalšie navigačné pomôcky.

Na cestu dlhú 4 mesiace (bola to značne optimistická predstava) si pripravil viac ako 250 kg jedla a 600 l pitnej vody. Pacific vyplával zo San Francisca 18. augusta 1882 smerom k Austrálii. Prvé dni boli pokojné a v priebehu prvého týždňa preplával 600 námorných míľ. Po dvoch týždňoch sa Gilboy dostal do oblasti pasátov a napredoval na juhozápad. 17. novembra (90. deň plavby) stretáva Pacific škuner, ktorého kapitán ponúkol moreplavcovi jedlo a najmä čerstvé ovocie. Začiatkom decembra, po štyroch mesiacoch plavby, Gilboy doplával k ostrovu Eua. O šest dní neskôr značne vyčerpaný pretína 180. poludník, pričom do Austrálie ešte ostávalo 1500 námorných míľ, ktoré bolo potrebné prekonať približne za mesiac. Naďalej bojuje s únavou a hladom a 3. januára 1883 má posledné 2 kg mäsa a 10 galónov vody. Pokračuje ďalej, no koncom mesiaca už úplne vysilený mávaním vlajky a výstrelmi z pištole upozorňuje na seba prechádzajúci škuner Alfred Vittery, ktorý ho berie na palubu. Kapituluje iba 40 námorných míľ od mysu Sandy v Austrálii po strastiplnej 164 dňovej plavbe Tichým oceánom. Napriek tomu, ho námorná história považuje za prvého človeka, ktorý samostatne prekonal tento najväčší oceán.

Treťou významnou cestou bola **prvá sólo cesta okolo sveta**, ktorú zrealizoval **Joshua Slocum** v rokoch **1895 – 1898** na lodi Spray. Loď Spray mala dĺžku 11,2 a šírku 4,3 m. Bola charakteristická širokým a plytkým trupom. Slocum opustil Boston 24. mája 1895 vo veku 51 rokov. Po 17 dňoch plavby (19. 7.) sa doplavil na Azorské ostrovy. Po niekoľkých dňoch od návštevy Azorských ostrovov zakotvil v Gibraltáre. Odtiaľ sa vydáva smerom na Kanárske ostrovy a 30. septembra pretína rovník. Následne sa dostal do Recife a Pernanbuca v Brazílii a tu končí aj jeho druhá časť trasy (po 42 dňoch a 3500 námorných míľach). 28. novembra je už opäť na mori a smeruje popri Ohňovej zemi do Tichého oceánu (3. 3. 1896). Ďalšou zastávkou sú Markézy, kde sa dostal 5. mája. Odtiaľ smeroval popri ostrovoch Fidži a Nová Kaledónia k Austrálii, ktorú potom oboplával z východnej strany a 22. augusta 1897 si to nasmeroval cez 2200 námorných míľ široký Indický oceán na Maurítius. Tu si dva mesiace oddýchol a koncom októbra sa vybral na Madagaskar. Následne po minutí mysu Dobrej Nádeje oficiálne ukončil oboplávanie zeme. V Južnej Afrike ostal ešte tri mesiace. 26. marca 1898 ho čakala posledná etapa jeho cesty. Po troch rokoch plavby 18. mája uvidel Polárku, čo znamená, že sa dostal opäť na severnú pologuľu. Jeho ďalší postup bol cez Atlantik k americkému pobrežiu v Newporte, kde sa dostal 27. júna 1898 a ukončil prvú individuálnu plavbu okolo sveta. Táto historická plavba trvala tri roky, dva mesiace a dva dni.

K tejto trojici veľkých sólo ciest je možné priradiť aj **cestu okolo sveta Richarda Konkolského** v rokoch **1972 – 1975** na lodi Nike. Podobných ciest vo svetovom meradlo bolo viacero, no zaujímavosťou bolo to, že išlo o cestu čechoslováka, teda zástupcu krajiny bez prístupu k moru. Už v detskom veku ho ťahalo k vode a plavbe. Keďže v Československu neboli možnosti pre rozvoj námorného jachtingu, svoje prvé kroky absolvoval v Poľsku na Baltiku. Po získaní kapitánskeho oprávnenia štartoval na niekoľkých pretekoch a dôležité skúsenosti získal počas pretekov cez Atlantik. To však bol iba začiatok a už vtedy sníval o plavbe okolo sveta. Na túto trasu sa vydal na svojej lodi s názvom Nike, ktorá mala dĺžku 7,4 m a plachty mali plochu 24 m^2. Koncom roku 1972 vyráža z domovského poľského prístavu Szczecin smerom cez severný Atlantik k americkým brehom (Newport). Pokračuje cez Bermudy, Puerto Rico (tu strávil Nový Rok 1973), Panamu a smeruje o Tichého oceánu. Navštevuje Kokosové ostrovy, Galapágy, Markézy, Tuamotu, Fidži a Torresovou úžinou pláva na západ. Potom si dal ročnú prestávku v Austrálii

a v polovici roku 1974 pokračuje ďalej. Po štvormesačnej prestávke v Durbane ho čaká najťažší úsek plavby popri Myse Dobrej nádeje, ktorý je často zmietaný vetrom a prudkými búrkami. Tu takmer skončila aj plavba Nike, keď došlo k jej nakloneniu na bok a do lode sa dostávala voda. Po veľkých problémoch sa nakoniec podarilo Konkolskému zdolať aj túto prekážku. Cez Kapské mesto, ostrov sv. Heleny sa dostal do Plymouthu vo Veľkej Británii, kde dokončil celú trasu okolo zeme. Celá trasa trvala tri roky a jeden mesiac, pričom Nike preplávala 33561 námorných míľ a kotvila v 93 prístavoch. Poslednou cestou už bola iba plavba do domovského prístavu Szczecin, kde ho vítali jeho mnohí priaznivci. Po tejto významnej ceste Konkolski pokračoval vo svojich plavbách, najmä v rámci diaľkových pretekov na novšej lodi s názvom Nike II s dĺžkou 13,4 m. Podobne však ako Zikmund a Hanzelka kritizoval vtedajší režim a bol pre štát a jeho záujmy neprijateľný. Nakoniec v roku 1982, keď mu odobrali kapitánske osvedčenie, emigroval aj s celou rodinou do USA. Tam sa ešte určitý čas zúčastňoval diaľkových regát. Z jeho ciest vyšlo aj viacero cestopisov a kníh.

Zdroj: Urbańczyk (2013)

Podľa vyhlášky SR č. 52/2002 Z.z. je možné námorný jachting rozdeliť podľa stupňa odbornej spôsobilosti veliteľa rekreačného plavidla na:

- *stupeň A* – veliteľ rekreačného plavidla oceánskej plavby (námorný jachting oceánskej plavby)
- *stupeň B* – veliteľ rekreačného plavidla morskej plavby (námorný jachting morskej plavby)
- *stupeň C* – veliteľ rekreačného plavidla pobrežnej plavby (námorný jachting pobrežnej plavby).

Pre rekreačné účely je najčastejším druhom jachtingu pobrežná plavba (stupeň C), pri ktorej je možné obdivovať prírodné scenérie pobrežia a ostrovov. Pre tento druh plavby nie sú potrebné jachtárske a námornícke zručnosti vysokej úrovne. Tento typ jachtingu je pomerne bezpečný. Pre väčšinu ľudí je lákavá práve pobrežná plavba, pri ktorej je možné obdivovať prírodné krásy pobrežia, každý deň sa kúpať na inej pláži a večer sa prechádzať po inom meste. Najväčšia časť jachtárov má práve tento typ odbornej spôsobilosti (Feč, 2014).

Feč (2015) uvádza, že námorný jachting je možné podľa iného kritéria rozdeliť na súťažný, komerčný, rekreačný a preplavby. Z hľadiska turizmu je rozhodujúci rekreačný námorný jachting prevádzaný za účelom rekreácie. Orientuje sa na športové vyžitie spojené s plavbou na plachty, kúpanie, opaľovanie, cestovanie a spoznávanie nových miest a prírodných krás. Jeho úloha spočíva aj v relaxe psychických a fyzických síl.

Riadenie plavidla resp. navigácia je pri námornom jachtingu pomerne zložitou záležitosťou. Podľa stupňa zapojenosti do riadenia plavidla (jach-

ty) je možné vyčleniť štyri skupiny. Prvá skupina *bareboat yacht charter* predstavuje plachtenie na prenajatej lodi pridelenej bez kapitána a posádky. V tomto prípade je potrebné, aby prenajímajúca osoba mala oprávnenie na samostatné vedenie lode a adekvátne navigačné schopnosti a skúsenosti. Druhá skupina sa označuje ako *skippered yacht charter*. V tomto prípade na palube jachty pôsobí profesionálny väčšinou miestny kapitán, ktorý berie na seba plnú zodpovednosť za bezpečnosť jachty, navigáciu a všetky aspekty plavby i bezpečného kotvenia. Treťou je *flotilla sailing* (flotilová plavba), keď nejde iba o jednu jachtu, ale na jednej trase spolu pláva viacero lodí. Ide o prípad dovolenky väčšej skupiny ľudí. Posledná skupina je tzv. *under-sail cruises.* V tomto prípade je účastník skôr pasívnym pozorovateľom a pasažierom na jachte. Všetku potrebnú prácu vykonáva personál a daná osoba si „vychutnáva pohľad na plachty" tradičným romantickým spôsobom. Pre jednotlivé spôsoby jachtingu existujú špecializované firmy ponúkajúce svoje služby a servis v tejto oblasti (spracované podľa European Sailing, 2015).

Na jachtárov v rámci námorného jachtingu číha viacero nebezpečenstiev, čo radí námorné plachtenie medzi rizikové aktivity. K najväčším problémovým situáciám dochádza počas *nepriaznivého počasia*, kedy búrky, najmä tropické, môžu prerásť do hurikánov. Pre jachtárov nie je až tak nebezpečný samotný vietor, ale vlny, ktoré takto vznikajú. K regiónom najviac ohrozeným výskytom hurikánov patria oblasti medzi 30° s. z. š. a 30° j. z. š., teda po oboch stranách rovníka.

Ďalším nebezpečným faktorom, ktorý uvádza Feč (2015) je *pirátstvo*. V rámci sveta sa nachádza viacero regiónov, ktoré sú pirátstvom aj v dnešnej dobe nechvaľne známe. V rámci Latinskej Ameriky ide o oblasti ústia rieky Amazon, Santos alebo Forteleza v Brazílii, východná časť pobrežia Venezuely, východná časť Kolumbie a niektoré štáty Karibiku ako napr. Nikaragua, Honduras a Guatemala. Nebezpečné oblasti sú aj v juhovýchodnej Ázii a to najmä Čínske more a moria v blízkosti Filipín a Indonézie.

No najnebezpečnejšou oblasťou je oblasť Somálskeho pobrežia. Somálski piráti napádajú lode na malých otvorených člnoch, ktoré je ťažko zachytiť na radaroch a je problém im uniknúť (Feč, 2015). Z tohto dôvodu vodná cesta spájajúca Európu s Áziou prostredníctvom Suezského prieplavu sa stala veľmi nebezpečnou. Druhou problémovou africkou oblasťou je časť západného pobrežia v blízkosti Guinejského zálivu.

K ďalším problémom v rámci námorného jachtingu patrí *požiar* na palube, *pád cez palubu*, *stret s veľrybou* (najmä v noci), *porucha odsoľovacieho zariadenia* na výrobu pitnej vody ako aj niektoré *ochorenia* (napr. zápal slepého čreva alebo vysoká horúčka).

Z hľadiska rozvoja tejto formy vodného turizmu sú dôležité finančné náklady pretavujúce sa do výslednej ceny pobytu resp. zájazdu.

Najväčšou cenovou položkou zájazdov námorného jachtingu je cena prenájmu lode, ktorá zahŕňa vo všeobecnosti aj poplatok za záverečné upratovanie, administratívne náklady, poplatok za posteľnú bielizeň. Uteráky sú u niektorých spoločností zarátané do ceny, u iných je možné si ich za poplatok priobjednať. V niektorých prípadoch je do ceny lode zarátaný aj motor na nafukovací čln, v iných prípadoch je potrebné si ho priobjednať. Niektoré spoločnosti ponúkajú aj pripojenie na internet. Táto služba môže, ale nemusí byť súčasťou ceny prenájmu lode. V niektorých štátoch zvyknú byť na lodi aj potápačské okuliare, dýchacia trubica a plutvy. V cene nezvykne byť zarátaný spinaker (veľká plachta, ktorá sa používa pri plavbe hlavne na zadný vietor). Na prenajatej lodi sa okrem plavby aj spí, takže loď okrem funkcie dopravného prostriedku plní aj funkciu ubytovacieho zariadenia. Za domovský prístav sa spravidla neplatí. Preto ak sa rozhodne posádka večer vracať do domovského prístavu, nemusí za ubytovanie platiť nič. Za ubytovanie sa spravidla neplatí, ak sa posádka v noci rozhodne kotviť v nejakej zátoke. Je potrebné si ale v pilotoch (knižní sprievodcovia pre jachtárov) tento fakt overiť, pretože v národných parkoch a chránených oblastiach môže byť aj kotvenie spoplatnené (Feč, 2015).

Nákladovou zložkou sú aj finančné výdavky spojené so spotrebovanými pohonnými látkami. Ich veľkosť súvisí s typom lode, jej spotrebou, prejdenou vzdialenosťou, poveternostnými podmienkami a morskými prúdmi. V prípade plachetníc ide o spotrebu iba počas využívania prídavných motorov.

Ďalšie náklady spočívajú v preprave na miesto určenia. Cena za stravu závisí od toho, či posádka plánuje stravovať sa v reštauráciách alebo si bude variť sama stravu či si so sebou prinesie zo svojej krajiny alebo kúpi v miestnom obchode. Pri minimalizácii nákladov je potrebné zistiť, či je výhodnejšie si stravu priniesť z rodnej krajiny alebo kúpiť v miestnom obchode. V prípade, že sa posádka rozhodne variť stravu kúpenú v obchode, tak táto nákladová položka odpadá, pretože jesť sa musí aj doma (Feč, 2015).

Ďalšie potenciálne položky predstavujú návštevy národných parkov, kultúrnych pamiatok a poplatky za služby hostesky poprípade kuchára. V prípade, že posádka nemá oprávnenie na vedenie lode, je potrebné si prenajať aj kapitána. Cena za prenájom kapitána sa pohybuje od 80 – 150 eur na deň. Cena za kuchára je približne rovnaká ako za kapitána a hosteska stojí asi polovicu z ceny za kapitána (Feč, 2015).

Námorný jachting ako forma vodného turizmu sa rozvíja v rámci mnohých destinácii sveta. Nasledujúci prehľad prináša najzaujímavejšie lokality a trasy rozdelené podľa jednotlivých makroregiónov.

V ***Európe*** sa nachádza viacero zaujímavých oblastí vhodných pre námorný jachting. Okrem možností plavby v Baltskom mori a príbrežnej plavbe v rámci nórskych fjordov a Lamanšského prielivu, má jednoznačne dominantnú pozíciu v tejto formy vodnej turistiky oblasť Stredozemného mora. Stredozemné more okrem príjemnej klímy a priezračnej a teplej vody ponúka rôzne zaujímavé typy morského pobrežia s plážami a s malými rybárskymi osadami. Veľkou devízou je možnosťou navštíviť starobylé a historické miesta spojené s helénskou, rímskou i byzantskou architektúrou a ochutnať špeciality tradičnej stredomorskej kuchyne. Prvou oblasťou sú *Iónske ostrovy* patriace Grécku. Tieto ostrovy sú skvelým začiatkom okružnej trasy po jednotlivých gréckych ostrovoch. Prvým ostrovom v tejto línii je známa turistická destinácia Korfu, plavba potom pokračuje smerom na juh pozdĺž siedmich väčších ostrovov (najvýznamnejšie z nich sú Paxoi a Antipaxoi) s výbornými podmienkami na plachtenie a končí pri ostrove Lefkada. Plachtenie v tejto oblasti ponúka typické grécke obrázky s tradičnými rybárskymi osadami s bielymi domami, viaceré pláže a obľúbené taverny. Ďalšou zaujímavou trasou je oblasť gréckych ostrovov *Severné Sporády* v blízkosti východného pobrežia krajiny. Sú tvorené 135 prevažne neobývanými ostrovmi. Popisovaná lokalita sa vďaka svojej bujnej vegetácii označuje aj ako smaragd Egejského mora. Ostrovy ešte stále ponúkajú pohľad na tradičný spôsob života v tejto časti Stredomoria. Medzi najkrajšie a najväčšie ostrovy patrí ostrov Skopelos, zábavu a nočný život ponúka Skiathos a morský park s viacerými zabudnutými zátokami Alonissos. Susediacou oblasťou vhodnou na jachting je *Turecké Modré Pobrežie* a grécke *Dodekanské ostrovy*. Táto oblasť začína pri tureckom kozmopolitnom letovisku Bodrum a pokračuje smerom na juh ku gréckym Dodekanským ostrovom. Táto časť Európy je známa vďaka starobylým amfiteátrom, zaujímavému skalnatému pobrežiu i tradičným stredomorským dedinám. Popri plachtení je možné i plávať a šnorchlovať v nespočetných zátokách pokojných a nedotknutých ostrovov ako napr. Leros, Aspronisia a pod. Nasledujúcou jachtárskou destináciou s odlišnou atmosférou je *pobrežie Dalmácie* na Jadrane. Dalmátske pobrežie je známe množstvom väčších i menších ostrovov (je ich takmer 1200), ktorých preskúmanie je možné najmä vďaka plachteniu, ktoré núka zaujímavé pohľady z morskej hladiny. Táto oblasť ponúka slnečné pláže, príťažlivé skalnaté pobrežie i tradičný spôsob života mimo hlavných dalmátskych letovísk. Zaujímavý kolorit oblasti dotvárajú historické mestá Dubrovník, Split,

Omiš ako aj niektoré časti Puly a Zadaru. Plachtenie je zaujímavé aj blízkosti ďalších ostrovov ako Hvar, Brač, Korčuľa, Vis a Kornati. Ďalšou zaujímavou stredomorskou jachtárskou destináciou je *Neapolský záliv, Capri* a *pobrežie Amalfi* v Taliansku. Táto zaujímavá oblasť začína vyplávaním z prístavu Neapol smerom na juh popri pobreží k ostrovu Capri a ďalej k historickým mestám Positano a Amalfi. Okrem tradičného dobrého jedla a vína netreba zabudnúť navštíviť aj známu jaskyňu Blue Grotto (Modrá jaskyňa). Nakoniec sa plavba stáča smerom na severozápad k sopečnému ostrovu Ischia. Ďalej na západ sa nachádza jachtársky raj v rámci *Francúzskej riviéry*. Francúzsko stále predstavuje jednu z najkrajších jachtárskych destinácií v Európe. Viaceré mestá v tejto oblasti ako letovisko Saint-Tropez, festivalové mesto Cannes, Nice a mesto milionárov Monako ponúkajú na rozdiel od viacerých iných stredomorských jachtárskych destinácií viac zábavy, kultúrnych akcií, no i viac hluku a menej pokojných lokalít. Inou hlavne kľudnejšou atmosférou dýcha ďalšia francúzska jachtárska destinácia *Korzika*. S viac ako 200 plážami, elegantnými prímorskými letoviskami patrí k izolovanejším strediskám turizmu v Stredomorí. Ponúka ticho a pokoj vychádzajúci z tradičného spôsobu života ostrova. Nachádza sa tu viacero osamotených pláží, zaujímavých zálivov a zátok, ktoré sú najkrajšie práve z paluby jachty. Osobitú príťažlivosť má hlavné mesto Ajaccio obklopené horami a prístav Bonifacio v južnej často ostrova. Poslednou z významnejších jachtárskych destinácií Stredomoria sú španielske *Baleárske ostrovy*, tvorené ostrovmi Malorka, Menorka, Ibiza a Formentera. Napriek tomu, že ostrovy patria k vyhľadávaným európskym letoviskám s množstvom turistov a návštevníkov, je možné ešte stále nájsť zaujímavé a tiché lokality ako napr. lokalita Deia na Malorke a odľahlý záliv Cala Llentrisca na Ibize. Osobitý charakter má nasledujúca jachtárska destinácia *Azorské ostrovy* nachádzajúce sa v Atlantickom oceáne a patriace Portugalsku (1500 km západne od Lisabonu). Tvorí ich celkovo 12 ostrovov, z ktorých najväčšie sú Sao Miguel, Terceira, Sao Jorge, Fayal a Pico. Ide o atraktívne sopečné ostrovy s najvyšším vrcholom Ponta do Pico (2351 m n. m.) s pomerne bujnou vegetáciou. Zaujímavosťou sú niektoré oblasti súostrovia, ktoré vo vyšších polohách sopečných kráterov ponúkajú krajinu podobnú tej mesačnej. Tieto oblasti sú zaujímavé na objavovanie práve z paluby lodí (východzím bodom je prístav Horta na ostrove Fayal). Vzdialenejšie časti ostrovov sú ušetrené masového turistického ruchu a je možné s trochou šťastia sledovať veľryby a delfíny. Nasledujúcou lokalitou pre jachting je Pobrežie *Dorsetu a východného Devonu* v juhozápadnej časti Veľkej Británie. Najzaujímavejšou atrakciou tohto pobrežia sú 185 mil. rokov staré skalné útvary z obdobie jury, čo dalo tejto časti aj názov Jurské pobrežie. Táto lokalita bola

ako prvá anglická zapísaná medzi prírodné svetové dedičstvo UNESCO. Po vyplávaní z prístavu Weymounth je možné navštíviť špecifické jurské skalné útvary v Durdle Door, zaujímavú zátoku Lulworth a viacero historických pobrežných osád. Predposlednú destináciu tvoria *Ostrovy Baltu, Nemecka* a *Južnej Škandinávie* v rámci vnútrozemského brakického Baltského mora. Napriek tomu, že plavba z ostrova na ostrov nie je až tak atraktívna ako v prípade Stredomoria, ponúka zaujímavé lokality ako napr. ostrov Hiddensee, kde je zakázané používanie súkromných motorových vozidiel, opustené biele piesočnaté pláže najväčšieho nemeckého ostrova Rujana, súostrovie pri Štokholme koncentrujúce približne 30 tis. ostrovov a ostrovčekov a dánsky ostrov Langeland s divokými koňmi. Poslednou jachtárskou destináciou, úplne odlišnou od predchádzajúcich, je oblasť *Nórskych fjordov*. Plachtenie v tejto oblasti ponúka jedny z najúchvatnejších scenérii v Európe. Nórske fjordy zaradené na zozname prírodného a kultúrneho dedičstva UNESCO boli vytvorené činnosťou ľadovcov počas poslednej doby ľadovej. Zvlášť dramaticky pôsobia z úrovne morskej hladiny, kde kolmo vystupujú strmé žulové steny porastené sviežou vegetáciou. Celkový obraz dotvárajú malebné osady a dedinky v blízkosti viacerých výdatných vodopádov na menších riekach ústiacich do mora (spracované podľa Sailing Destination EU, 2015).

Nasledujúcou veľkou oblasťou jachtingu sú destinácie v ***Severnej Amerike***. Či už ide o veľké jazerá, široké rieky alebo námornú plavbu, ponúka oblasť Severnej Ameriky od Aljašky až po Floridu obrovské množstvo možností a príležitostí na plachtenie. Prvou destináciou je oblasť *Florida Keys*. Plachtenie je tu príjemné, keďže počas celého roka prevláda teplé tropické podnebie s priezračnou vodou. Okrem plavenia je možné vyskúšať rybárčenie, potápanie, šnorchlovanie alebo vodné lyžovanie. Severnejšie sa nachádza ďalšia obľúbená lokalita *Outer Banks*. Predstavuje 320 km dlhý reťazec úzkych ostrovov tvoriacich príbrežnú bariéru pri pobreží Severnej Karolíny. Množstvo ostrovov predstavuje ideálnu oblasť pre medziostrovné plachtenie. Menej je však známe, že ide o cintorín Atlantiku, pretože sa v tejto oblasti potopilo viac ako 2 tis. lodí. Príčinou množstva stroskotaní sú miestne plytčiny a ponorené piesčiny, ktoré sú nebezpečné pre plavbu lodí. Ďalšou oblasťou je *New England*. Plavba v tejto časti predstavuje plachtenie pozdĺž amerického atlantického pobrežia v blízkosti New Yorku známeho množstvom prístavnej architektúry, historických pamiatok a malebných prístavov. Je možné navštíviť historický prístav Newport, z ktorého v minulosti vyrážali námorníci na svoje jedinečné plavby cez Atlantik ako aj okolo sveta a ktoré je ešte stále známe svojou špecifickou komunitou námorníkov. Ďalej nasleduje historické mesto Boston, ktoré je taktiež bezprostredne späté s námorníc-

tvom ako aj špecifické slané pobrežie Maine. Lákadlom sú aj vynikajúce reštaurácie na pobreží ako aj doznievajúce zvyšky obchodu s veľrybím mäsom. Osobitnou trasou pre jachting je *The Great American Loop* (Veľká americká slučka) s dĺžkou od 8 do 12 tis. km v závislosti od vybranej trasy. Zahŕňa plavbu na veľkých severoamerických riekach Mississippi a Missouri, pokračuje cez jazerá Michigan, Hurónske jazero, Erijské jazero, Ontário, kanálmi štátu New York na pobrežie Atlantiku a odtiaľ smerom na juh k Floride a Mexickému zálivu. Je určená tak pre vodné skútre ako aj pre 18 m dlhé jachty. Na tejto trase sa spája plachtenie v rámci vnútrozemských vôd s námorným jachtingom, čo dáva tomuto podujatiu špecifickú príchuť. Severnejšie od tejto trasy sa nachádza ďalšia jachtárska oblasť *Bras d'Or Lakes* pri ostrove Cape Breton v Novom Škótsku v Kanade. Bras d'Or Lakes predstavuje vnútrozemské more obklopené okolitými vrchmi ostrova. Je domovom množstva divokej zvery vrátane populácie kormorána a orla bielohlavého. V letných mesiacoch sú to dobré podmienky aj na plávanie a potápanie s možnosťou viacerých miest bezpečného kotvenia. Pre možnosti námorného jachtingu je zaujímavou oblasťou i *Kalifornské tichomorské pobrežie.* Od San Diega pri mexických hraniciach až k San Franciscu sa tiahnu viaceré pláže, ostrovy (Santa Catalina, San Clemente), mestá i známe letoviská poskytujúce možnosti kotvenia. Severne od tejto oblasti na hraniciach USA a Kanady sa nachádza ďalšia známa jachtárska oblasť *Inside Passage*. Je známa množstvom ostrovov, zátok, zálivov a piesočných pláží s veľkolepými výhľadmi na okolité pobrežné pohoria s viacerými národnými parkami a chránenými územiami. Počas plavby je možné sledovať delfíny, kosatky a v malých chránených zátokách aj medvede čierne. Ešte severnejšou oblasťou je *Northwest Passage* na Aljaške. Počas trasy je možné sledovať vyvádzanie veľrybích mláďat, medvedie rybárčenie na riekach i orlie plachtenie v tesnej blízkosti. Je však potrebné počítať s chladným polárnym podnebím, miestami s ľadovými kryhami ako aj divokou zverou. Najsevernejšou oblasťou je *Prince Williams Sound* na Aljaške známa vďaka plavbe v rámci aljašských ľadových polí. Okrem jedinečného prírodného prostredia je atrakciou sledovanie veľrýb a medveďov grizly. Poslednou severoamerickou jachtárskou oblasťou sú *Havajské ostrovy* v Tichom oceáne tvorené ôsmimi väčšími a stovkou menších ostrovov. Jachtárom ponúkajú jedinečné pohľady na vysoké sopečné vrchy pokryté snehom (najvyšší Mauna Kea má nadmorskú výšku 4205 m n. m.) a v nižších polohách bujnou vegetáciou a vodopádmi. V pobrežných vodách je možné sledovať bohatú morskú flóru a faunu (spracované podľa iExplore N. America, 2015).

Zaujímavé jachtárske lokality sú zastúpené aj v ***Latinskej Amerike***. Jachting v tejto oblasti sveta ponúka najmä kryštálovo čisté tropické vody, podmorskú faunu a flóru na útesoch a zvyšky starobylých civilizácií. Prvou lokalitou sú *Panenské Ostrovy* (Virgin Islands) vo východnej časti Karibiku. Na rozdiel od iných jachtárskych lokalít poskytujúcich hlučnú zábavu, táto lokalita ponúka kľud a relax. Panenské ostrovy predstavujú skupinu malých a väčšinou neobývaných ostrovov s množstvom bezpečných a chránených prístavov. Viaceré ostrovy sú sopečného pôvodu, pričom poskytujú zaujímavú kulisu pre plachtenie, kúpanie, potápanie i šnorchlovanie. Ďalšou karibskou destináciou sú *Náveterné ostrovy* (Winward Islands) zahrňujúce Barbados, Grenadu, Grenadíny, Martinik, Svätý Vincent, Svätá Lucia, Trinidad a Tobago. Ich prednosťou sú azúrové lagúny, pláže lemované palmami i útesmi. Okrem plachtenia sú tu aj možnosti kúpania a potápania v priezračnej vode. Hneď ďalšou susediacou destináciou sú *Bahamské ostrovy.* Nachádza sa tu viac ako 700 ostrovov a 2000 neobývaných nízkopoložených priesočnatých ostrovčekov, ktoré sú ideálnym miestom pre plachtenie, rybárčenie a potápanie. K dispozícii je množstvo bezpečných miest na kotvenie v blízkosti nádherných pláží. V rámci reťazca ostrovov Abacos je možné nasať atmosféru bývalého britského koloniálneho života. Osobitnou lokalitou je *Kuba* ako najväčší z karibských ostrovov. Subtropická klíma a tradičné severovýchodné vetry vytvárajú vhodné podmienky pre možnosti jachtingu. Kolorit oblasti dotvára zmes latinskoamerickej, španielskej a africkej kultúry. V prípade možnosti potápania je možné zhliadnuť okolo 500 druhov rýb a 50 rôznych druhov koralov. Ďalšou jachtárskou lokalitou je *Belize*, ktoré je známe svojim bariérovým útesom konkurujúcim Austrálii. Vďaka viacerým opusteným ostrovom sú tu veľmi dobré podmienky pre plachtenie, šnorchlovanie a potápanie. Dobré podmienky ponúka aj *Jukatánsky polostrov* v Mexiku. Je vhodný pre jachtárov, ktorí plachtenie kombinujú aj s potápaním, prípadne poznávaním starovekej mayskej civilizácie. *Mexická riviéra* je známa priezračne čistou vodou, bohatým morským životom, vzdialenými zátokami a piesočnými plážami. Okrem plachtenia sú tu aj možnosti rybárčenia, pričom východzími bodmi sú prístavy La Paz a Cabo San Lucas. Ostatným veľmi známym cieľom sú *Galapágy* patriace Ekvádoru. Táto lokalita je magnetom pre milovníkov divokej prírody a prírodovedcov. Ide o svet s minimálnym zásahom človeka a jeho poznávanie z morskej hladiny je často krát jedinou dostupnou možnosťou vzhľadom na vysoký stupeň ochrany prírody (spracované podľa iExplore L. America, 2015).

Nasledujúcou oblasťou je oblasť ***Afriky*** a ***Blízkeho Východu***. Plachtenie v tejto časti sveta ponúka zaujímavé destinácie od Egypta cez jedinečné sú-

ostrovie Seychely po ostrov Madagaskar. Prvou oblasťou je raj svetového potápania, *Červené more*. Ide o tropické more s teplým podnebím vhodným pre jachting počas celého roka. Okrem plachtenia je samozrejme lákadlom tyrkysové more s množstvom unikátnych koralových útesov. Južnejšie sa nachádza pobrežná oblasť *Keni*. Okrem veľmi dobrých možností pre tradičné plachtenie, sú tu aj zaujímavé plavby na drevených, bohato zdobených lodiach (Dhow) pozdĺž pobrežia Svazijska. Tie umožňujú naplno si vychutnávať slnko, more a miestnu kultúru. Je však potrebné si dať pozor na korytnačky, delfíny a veľrybie žraloky. Podobne je to aj v okolí ostrova *Zanzibar* na východnom pobreží Tanzánie. K dispozícii sú tu mnohé ostrovčeky vhodné na plachtenie. V minulosti bola táto oblasť jedným z dôležitých bodov na obchodných trasách s Indiou a Čínou. V súčasnosti je tu možné obdivovať koralové útesy, podmorský život alebo oddychovať na pláži. Juhovýchodne od Afriky sa nachádza najväčší africký ostrov *Madagaskar*. Ponúka zaujímavé zákutia nielen vďaka koralovým útesom a piesočným plážam, ale aj divokej prírode a domorodej kmeňovej kultúre. Východne od Madagaskaru sa nachádza ďalšia jachtárska destinácia a to ostrov *Maurícius*. Je obklopený jedným z najväčších neporušených koralových útesov na svete. Okrem plachtenia je vhodné si pribaliť aj výstroj na potápanie a šnorchlovanie. Severne sa nachádza jedno z najznámejších svetových letovísk *Seychely*. Je tvorené viac ako stovkou ostrovov a ostrovčekov uprostred Indického oceánu vo vzdialenosti 932 km od afrických brehov. Nachádzajú sa tu unikátne druhy rastlín a živočíchov vrátane viac ako 200 druhov rýb. Na pobreží vystupujú neopakovateľné žulové štruktúry chránené v rámci prírodných rezervácií. Poslednou destináciou v Indickom oceáne sú *Maledivy*. Ide o súostrovie s viac ako 1100 malými ostrovčekmi a atolmi tiahnucími sa v severojužnom smere južne od Indického polostrova. Zaujímavé pláže, mnohé zátoky, lagúny, koralové útesy pripomínajúce podmorské záhrady s pulzujúcim podmorským životom lákajú na oddychové plachtenie, potápanie a šnorchlovanie po celý rok. Nasledujúcou oblasťou sú *Kapverdské ostrovy* ležiace v Atlantickom oceáne západne od Afriky. Sú tvorené 25 ostrovmi, z ktorých je 9 väčších a obývaných. Ostrovy v západnej časti majú sopečný charakter so skalnatým pobrežím, východná časť je zastúpená ostrovmi s dlhými piesočnými plážami. Miestnu atmosféru dotvárajú osobité reštaurácie s rustikálnym nádychom. Poslednou africkou oblasťou je *Garden Route* v Juhoafrickej republike. So svojimi 125 km zaujímavých jazier, lesov a pláží predstavuje najkrajšie časti pobrežia Južnej Afriky. Ich objavovanie má zvláštne čaro z paluby plávajúcej jachty (spracované podľa iExplore Africa & M. East, 2015).

Predposlednou oblasťou je ***Ázia***. Plavby v tejto oblasti majú nádych orientu so špecifickou komunitou ľudí obývajúcich pobrežné oblasti. Najvhodnejšie oblasti pre plachtenie sa nachádzajú v rámci okrajových častí Indického oceánu (Arabské more, Bengálsky záliv), Juhočínskeho mora a v oblasti Indonézie. Prvou oblasťou je *Kerala* v Indii. Ide o plavbu na vlastnom hausbóte v kľudných stojatých vodách. Je možné si vybrať z viac ako 560 míľ prepojených vodných ciest, riek, jazier a v pokoji si vychutnávať okolitú prírodu a architektúru malých rybárskych dedín. Ďalšou oblasťou je súostrovie *Mergui* s viac ako 800 ostrovmi nachádzajúce sa na juhozápadnom pobreží Mjanmarska. Ostrovy sú husto zalesnené nepreniknuteľnou džungľou a pláže lemuje biely kremičitý piesok. Prírodné prístavy ponúkajú jachtárom dostatok príležitostí na kotvenie i bezpečný pohyb medzi ostrovmi. Vhodným spestrením sú možnosti potápania a šnorchlovania k nepoškodeným koralovým útesom s bohatým podmorským životom. Južne sa nachádza jedna z najkrajších oblastí pre jachting a to ostrov *Phuket* pri západnom pobreží Thajska. Tento ostrov sa právom označuje ako „Perla Thajska". Tropické čisté more, biele piesočnaté pláže, koralové ostrovy, strmé vápencové útesy bohato zalesnené predstavujú mix pre ideálny „jachtársky balíček". Hneď v susedstve sa nachádza ďalšia známa thajská destinácia jachtingu *Krabi*. Podobne ako ostrov Phuket ponúka ohromujúce pláže, horské scenérie s úzkymi prielivmi. Západne od vyššie uvedených destinácií sa nachádza ostrovná oblasť *Andamany* a *Nikobary*. Toto vzdialené súostrovie vo východnej časti Bengálskeho zálivu je ušetrené výraznejšieho rušivého vplyvu turistov. Zavítajú tu iba výletné lode a to viac menej nepravidelne. Ostrovy a ich pobrežné vody oplývajú bohatým životom a sú ideálnym miestom potápania a rybárčenia. Dve ďalšie jachtárske lokality sa nachádzajú vo Vietname. Lokalita *Nha Trang* ponúka najobľúbenejšiu pláž vo Vietname, v blízkosti ktorej kotví množstvo plachetníc. Scenériu dotvárajú ostrovy Mun, Mieu, Tam a Mot, kde je možné šnorchlovať a vychutnávať čisté biele pláže. Druhou je svetoznáma lokalita *Halong Bay*. Ponúka nezabudnuteľné krasové vápencové ostrovy pri severnom pobreží krajiny. Plavba na jachte medzi mini patrí medzi top jachtárske trasy. Podobnú scenériu s koralovými útesmi ponúka aj malajská lokalita *Langkawi* nachádzajúca sa na severozápadnom pobreží krajiny južne od ostrova Phuket. Taktiež ponúka ideálne podmienky na plachtenie a potápanie. Za pokus stojí aj prenajatie si tradičného rybárskeho člna longtail. Neobmedzené možnosti plachtenia ponúka aj množstvo ostrovov *Indonézie*. Nachádza sa tu viacero koralových útesov vhodných na potápanie, šnorchlovanie a zvlášť ostrovy Flores a Lombok vhodné na plachtenie. Surfistom je známa oblasť Sumatry a milovníkom divokej prírody Komod-

ské ostrovy s tunajšími drakmi. Poslednou destináciou sú *Filipíny*. Tvorí ich celkovo 7000 ostrovov, ktoré predstavujú obľúbenú jachtársku destináciu s množstvom zaujímavých trás. V lokalite Puerto Galera sa nachádza viacero pláží s možnosťou bezpečného kotvenia (spracované podľa iExplore Asia & F. East, 2015).

Austrália a ***Oceánia*** predstavuje jednu z najlepších oblastí pre jachting na svete. Nachádza sa tu množstvo príležitostí na plachtenie medzi obrovským počtom ostrovov s vhodnými prístavmi a povestnými plážami v prostredí príjemnej klímy a čistej vody. Ak k tomu prirátame koralovú oblasť Veľkej útesovej bariéry, tak môžeme označiť uvedenú oblasť za raj vodnej turistiky. Prvou lokalitou je *Sydney Harbour* v Austrálii predstavujúci jeden z najkrajších prístavov sveta. Osobité čaro má plavba popri budove Opery a popod most Sydney Harbour Bridge v sprievode mnohých ďalších jácht. Oplatí sa navštíviť prístav v čase jachtárskych pretekov Sydney – Hobart. Konajú sa každoročne od 26. – 31. decembra a zúčastňuje sa ich priemerne 70 – 90 jácht. V roku 2014 sa konal jubilejný 70. ročník. Ďalšou jachtárskou lokalitou je *Moreton Bay* pri meste Brisbane. Ide o širokú plochu chránených vôd ostrovmi Moreton Island a North Stradbroke Island ponúkajúcich ideálny priestor pre jachtárov a iných vodákov. Nádherné zátoky a piesočné pláže sa nachádzajú na neďalekom ostrove Moreton, ktorý je zároveň národným parkom. Zátoka je zároveň ideálnym miestom na sledovanie delfínov, korytnačiek, mánt a vodného vtáctva. Ďalšou neďalekou jachtárskou destináciou je *Whitsundays*. Ide o oblasť 74 ostrovov s koralovými útesmi a neprekonateľnými plážami s bielym pieskom a divokou prírodou. Jednou z najviac navštevovaných lokalít je *Bay of Island* na Severnom ostrove Nového Zélandu. Vo vzdialenosti do 50 km od pobrežia sa nachádza 144 ostrovov a ostrovčekov poskytujúcich ideálne podmienky pre jachting. Nádherná príroda zastúpená čistým modrým morom, striebristými plážami, ostrými skalnými útvarmi a zeleným pobrežím sa tu spája s historickými miestami a miestnou kultúrou. Pri plavbe v tejto oblasti je možné stretnúť aj historické lode dotvárajúce imidž tohto miesta. Ďalšou novozélandskou lokalitou svetového mena je *Milford Soud* v juhozápadnej časti Južného ostrova. Predstavuje plachtenie v hlbokom fjorde, ktoré obklopujú strmé svahy vysokých hôr priamo vybiehajúcich z vodnej hladiny. Ďalšiu skupinu tvoria ostrovy a súostrovia Oceánie ako *Fidži*, *Tonga*, *Vanuatu*, *Tahiti* a *Nová Kaledónia*. Väčšie hlavné ostrovy na týchto súostroviach sú sopečného pôvodu, majú hornatý charakter s bujnou vegetáciou a sú husto obývané. Ostatné menšie väčšinou neobývané ostrovy a ostrovčeky predstavujú koralové atoly. Celá oblasť poskytuje množstvo príležitostí na jachting s miestami pre dobré kotvenie. Nachádza

sa tu množstvo opustených pláží a tichých zátok. Koralové útesy poskytujú tiež možnosti potápania a šnorchlovania. Väčšie a hornatejšie ostrovy ako napr. Nová Kaledónia poskytujú aj príležitosti pre pešiu turistiku z pobrežia smerom do hornatého vnútrozemia ostrova (spracované podľa iExplore Australia & S. Pacific, 2015).

b) Kajakový turizmus

Priekopníkom kajakovej turistiky vo svete bol škót John MacGregor (1825 – 1892), ktorý sa vo vlastnoručne postavenom drevenom kajaku od roku 1865 plavil po riekach a jazerách Veľkej Británie a kontinentálnej Európy. Svoje cesty, príhody a skúsenosti popísal v cestopisnej knihe s názvom *A Thousand Miles in the Rob Roy Canoe*, ktorá vyšla v Londýne v roku 1866. Táto kniha výrazným spôsobom spropagovala kajakovú turistiku a napomohla k jej ďalšiemu rozvoju.

Nárast záujmu o kajakovú turistiku sa spája so začiatkom 90-tych rokov 20. storočia. Táto forma turistiky nevyžaduje veľa finančných prostriedkov, pričom potrebné vybavenie je možné si aj zapožičať. K najzaujímavejším trasám patria trasy, ktoré ponúkajú atraktívne výhľady s miernym stupňom obtiažnosti. V roku 2012 využilo kajakový turizmus ako jednu z foriem turizmu cca 20 mil. návštevníkov. Bohužiaľ aj v tejto oblasti sa v posledných dekádach výrazne prejavil trend skracovania dovolenkového pobytu v súvislosti so životným štýlom a spôsobom trávenia voľného času. Kým pred 20-timi rokmi bola priemerná dĺžka pobytu v rámci kajakového turizmu okolo 9 dní, v súčasnosti sú to už iba 3. Dlhodobejšie niekoľkotýždňové pobyty v „divočine“ sú skôr raritou a stále menší počet návštevníkov si ich môže dovoliť, pričom vo väčšine prípadov nejde ani tak o výšku ceny pobytu, ale skôr o nedostatok času.

Najviac je táto forma turizmu rozvinutá v Európe a v Severnej Amerike. V ostatných oblastiach sveta ide skôr o vybrané lokality.

V ***Európe*** je kajakový turizmus veľmi populárny a existuje množstvo vodných trás. Je možné ich všeobecne rozdeliť na kajakárstvo na pokojnej „rovnej“ vode (flatwater kayaking), horské kajakárstvo (whitewater kayaking) a morské kajakárstvo (sea kayaking).

Kajakárstvo na pokojnej vode je v Európe veľmi rozšírené. Mnoho riek a najmä ich dolné časti v nížinách ako aj jazerá, vodné nádrže a vodné kanály sú pre tento typ vodnej turistiky veľmi vhodné. Podmienkou (v prípade riek) je však dostatočná hĺbka vodného koryta ako aj potrebný prietok a absencia prekážok a bariér na vodnom toku. Mnohé rieky sa dali v minulosti splaviť, avšak v súčasnosti je to problematické, či už z hľadiska prietoku resp.

jeho vyrovnanosti alebo existencie rôznych druhov obmedzení (legislatívne, ochranné, infraštruktúrne a pod.). Medzi najzaujímavejšie oblasti patria vodné trasy v severozápadnej jazernej oblasti Škótska, v juhozápadnej časti Walesu (rieka Teifi), v centrálnej a južnej časti Fínska charakteristickej množstvom jazier a riek, západnej časti (rieka Obra) a severovýchodnej časti Poľska (Mazúrske jazerá), ďalej severovýchodná časť Nemecka (jazerá v Meklenbursku a Pomoransku), južná časť (rieka Orb) a juhozápad (Sioracen-Périgord pri rieke La Dordogne a rieka Lot) Francúzska, južná časť (rieka Guadalquivir) a juhovýchodná časť (jazerá Gebas) Španielska, centrálna časť Portugalska (dolný tok rieky Tejo) a delta Dunaja a jeho prítokov vo východnom Rumunsku.

Horské kajakárstvo má v Európe pomerne dlhú tradíciu ako aj vhodné podmienky. Whitewater alebo divoká (biela, spenená) voda je rieka alebo časť rieky, ktorej spád a prietok vytvárajú vodné pereje a prudkú turbulenciu vody vhodnú pre túto formu vodnej turistiky. Oblasti sa odlišujú svojou obtiažnosťou a technickou náročnosťou splavu, dĺžkou jednotlivých úsekov, množstvom vody a hĺbkou, obdobím splavovania ako aj podpornou infraštruktúrou.

Prvou významnou oblasťou je oblasť *Škandinávie* zastúpená Nórskom a Švédskom. Nórsko a jeho horské rieky sú typické vodnými prahmi a skokmi s množstvom vodopádov a sú určené najmä pre skúsených kajakárov. Väčšie rieky sú vo väčšine prípadov napájané ľadovcami. Sezóna trvá takmer celé leto, hoci niektoré rieky sú splavné iba po predchádzajúcom daždi. V rámci Švédska sú najlepšie podmienky v strednej a severnej časti krajiny, kde majú rieky dostatok vody. Medzi najvýznamnejšie rieky patria Vindelälven a najmä Trollforsarna, kde sa konala aj súťaž v rámci európskeho pohára. Ďalšou oblasťou je *Veľká Británia*. Rieky s divokou vodou sú vo väčšine prípadov s menším prietokom a menej technicky náročné. Takmer všetky vodné trasy v Anglicku a Walese sú zjazdné iba po predchádzajúcom daždi a niektoré iba ihneď po veľmi výdatných zrážkach. V Škótsku sú rieky splavné aj niekoľko týždňov po daždi, no podmienkou je predchádzajúce daždivé obdobie. Rieky majú najviac vody v zimnom období (najviac zrážok je v decembri a januári) mimo riek, ktorých prietok je možné umelo zvýšiť vypustenou vodou z vodnej nádrže (napr. rieka Tryweryn vo Walese). Medzi väčšie rieky vhodné pre plavbu kajakom patria rieky Findhorn, Orchy, Spey, Tay a Tryweryn. Vhodné podmienky pre rozvoj horského kajakárstva predstavujú *Alpy* a alpské horské rieky s mnohými perejami, ktoré sú výdatne napájané vodou z ľadovcov. Sezóna je pomerne krátka. Predstavuje obdobie dvoch-troch mesiacov na začiatku leta v čase topenia snehu a ľadovcov, ktoré

spoľahlivo zvyšujú prietok horských riek. Vo Francúzsku ide o rieky Doron de Bozel, Dranse, Durance, Isere a Ubaye, Rakúsku – rieky Enns, Inn, Saalach, Salzach a Sanna, v Taliansku – rieky Dora Baltea, Noce a Sesia a rieka Soca v Slovinsku. Okrem alpskej časti ponúka Francúzsko zaujímavú lokalitu pre horské kajakárstvo aj na ostrove *Korzika*. Napriek tomu, že je tu sezóna pomerné krátka v rozmedzí 3 až 6 týždňov v mesiacoch marec a apríl, prietok doslova exploduje a vytvára neopakovateľné vodné scenérie na riekach Golo a Tavignano. Rýchlo sa rozvíjajúcou oblasťou sú rieky v *Čiernej Hore*. Sú známe tým, že tečú z vysokých hôr nachádzajúcich sa neďaleko pobrežia. Majú prirodzený charakter koryta s pomerne rozdielnymi úsekmi od prudkého creekingu (zahŕňa zostup vodopádmi a vodnými šmýkačkami) až po úseky s veľkým prietokom. Najlepšie hydrologické podmienky sú v jarnom období, hoci niektoré rieky je možné splavovať počas dlhšieho obdobia. Medzi známejšie rieky patria rieka Tara, Kolašin, Mojkovac, Pljevlja, Morača, Lim, Andrijevica a Podgorica. Susediacou oblasťou je *Chorvátsko*, ktoré ponúka v horských vápencových oblastiach ideálne podmienky pre jazdu na kajaku a kanoe. Medzi najznámejšie chorvátske rieky patria Zrmanja, Mreznica, Kupa, Gacka a Trebizat. Poslednou oblasťou je *Južná Európa* zastúpená Gréckom, Španielskom a Portugalskom. V Grécku sú najlepšie podmienky v jari, keď sú prietoky riek dostatočné. Ide o rieky Arachthos, Kalaritikos, Milopotamos, Pinios a Venetikos. V Španielsku sú najlepšie podmienky v rámci Pyrenejí, kde ideálnym obdobím na splavy sú jarné mesiace spojené s topením snehu z horských ľadovcov. K najznámejším riekam s divokou vodou patria Ara, Esera, Gallego a Noguera. V Portugalsku podobne ako v ostatných oblastiach je najvhodnejším obdobím pre kajakový turizmus jarné obdobie so zvýšeným prietokom riek (napr. rieky Laboreiro, Paiva a Vez).

Morské kajakárstvo má v rámci Európy veľa možností rozvoja, čo vyplýva z rôznych typov pobrežia a ich charakteru. Medzi najzaujímavejšie oblasti patria Shetlandy, západné pobrežie Škótska, ostrov Man, Anglesey, ostrovy Scilly, Nórsko, Sardínia, Chorvátsko a Grécko.

Shetlandy majú ako ostrovy drsnú severnú expozíciu. Nachádzajú sa v rovnakej zemepisnej šírke ako Grónsko, ale majú miernejšiu klímu. Pobrežie je skalnaté s množstvom útesov prepletených malými plážami a zátokami. Hlavným rozlišovacím znakom je množstvo veľkých morských jaskýň s dlhými bočnými tunelmi a často krát zrútenými stropmi. Shetlandy patria medzi top oblasti morského kajakárstva, pričom sa realizujú aj dlhšie až 380 km plavby do Nórska. *Západné pobrežie Škótska* ponúka so svojimi ostrovmi, jazerami typu Loch a opustenými plážami s bielym pieskom nezabudnuteľné lokality pre vodákov. Hlboké chránené morské zátoky po-

skytujú príležitosti k vodnej turistike aj v nepriaznivejšom počasí, keď je plavba na otvorenom mori príliš nebezpečná. *Ostrov Man* poskytuje svojím charakterom pobrežia zaujímavé lokality. Predstavuje Veľkú Britániu v malom. Okolie ostrova ponúka v letných mesiacoch plavbu medzi žralokmi. Oblasť *Anglesey* (západné pobrežie Veľkej Británie) je známa búrlivými vodami v úžine Menai, ktorá preverí aj skúsených vodákov. Kľudnejšie pobrežné vody v okolí ostrovčekov Ynys Dulas a Puffin lákajú aj menej zdatných kajakárov na sledovanie delfínov, tuleňov a vtákov. Skalnaté brehy Rhoscolyn sú ideálnym miestom na sledovanie „Rock-hopping", kde kajakári predvádzajú svoje umenie slalomom pomedzi malé rokliny a vpuste. *Ostrovy Scilly* majú teplejšiu a slnečnejšiu mikroklímu ako predchádzajúce oblasti. Vo vnútornej časti sa nachádza chránená plytká lagúna, kde je možné sa plaviť takmer za každých poveternostných podmienok. Za priaznivého počasia je možné navštíviť vonkajšie útesy na styku s Atlantikom. Veľká časť pobrežia je chráneným územím. Osobitým pobrežím a možnosťami pre morské kajakárstvo sa prezentuje oblasť *Nórska*. Špecifické fjordové pobrežie vytvára kombináciou hlbokých fjordov a ostrovov ideálne prostredie pre vodnú turistiku. Obzvlášť obľúbenou vodáckou destináciou sú ostrovy Lofoty v severozápadnej časti Nórska. Ponúkajú sa tu možnosti kombinácie vodnej turistiky so skalolezectvom a horolezectvom. Špecifickú a jedinečnú atmosféru pre morské kajakárstvo ponúka pobrežie *Chorvátska*. Je tvorené dlhým reťazcom riedko obývaných ostrovov a polostrovov s členitými a strmými svahmi porastenými borovicovými lesmi. Kombináciu nádherných vápencových útesov a opustených pláží vyžarujúcich pokoj a ticho dotvárajú výhľady na historické časti starobylých prímorských miest ako napr. Dubrovníka. K ďalším lokalitám patria ostrovy Kolocep, Lopud a Sipan, Rovinj, Porec, zátoky Zaton, Ston a Novigrad. *Sardínia* predstavuje ďalšiu významnú oblasť kajakového turizmu. Ide o súostrovie s množstvom zátok a miest vhodných pre vodnú turistiku s nedotknutou prírodou, bizardnými skalnými útvarmi, vysokými útesmi a plážami s bielym a ružovým pieskom mimo dosahu masovej turistiky. Medzi najzaujímavejšie časti patria lokality Costa Smeralda, Alghero, Palau, La Maddalena, Santa Teresa Gallura, Olbia, Bosa ako aj miestne morské parky. Poslednou, no nie významom, je oblasť *Grécka.* Grécko je stredomorskou krajinou s pobrežím dlhým viac ako 15 tis. km, čo je takmer polovica z celého Stredozemného mora. S viac ako 3 tis. ostrovmi predstavuje priam ideálnu oblasť pre morský kajakový turizmus. Najmä západné pobrežie Grécka obmývané teplým a pokojným Iónskym morom je ozajstným rajom pre jazdu na kajaku.

Ďalšou významnou oblasťou kajakového turizmu je ***Severná Amerika*** a v rámci nej najmä Kanada a v USA. V rámci Kanady je najpopulárnejším regiónom Národný park *Algonquin* v provincii Ontário, kde sa nachádza viac ako 1500 km vodných trás pre kajaky a kanoe. Medzi najdlhšie trasy patrí *The Northern Forest Canoe Trail* (1190 km) na hraniciach USA a Kanady (štáty New York, Vermont, Quebec, New Hampshire a Maine), ktorá využíva 22 riek a 56 jazier. Ďalšou známou lokalitou je *Boundary Waters Canoe Area Wilderness and Quetico Provincial Park* v štátoch Minnesota (USA) a Ontario (Kanada). Celá oblasť má rozlohu 4400 km^2 a viac ako 1000 jazier. Návštevníci majú k dispozícii približne 1900 km vodných trás a takmer 2000 táborísk. Pre kajakársku turistiku je zaujímavá oblasť *Nahanni River*. Ide o oblasť rieky Nahanni v Mackenzieho vrchoch v Severozápadných teritóriách Kanady. Vodné trasy majú rôznu dĺžku ako aj zameranie. Ich dĺžka splavu je od 4 dní (pre začiatočníkov) až po 21-dňové pobyty (pre pokročilých vodákov). K ďalším zaujímavým lokalitám pre kajakový turizmus patria *Allagash Wilderness Waterway* (Maine, USA) so 150 km vodnou trasou z jazera Chamberlain do mesta Allagash, *Maine Island Trail* (Maine, USA) s diaľkovou vodnou trasou dlhou 520 km z Casco Bay do Machias, *Saint Regis Canoe Area* (New York, USA) pozostávajúca z 58 jazier a rybníkov s rozlohou 7284 ha, pričom patrí k najväčším chráneným a neporušeným oblastiam pre vodnú turistiku na severe USA, *Everglades National Park* (Florida, USA) so zaujímavými pobrežnými vodnými trasami v plytkých ústiach riek, mangrovových porastoch a pobrežných zátokách, pričom najobľúbenejšia je Wilderness Waterway s dĺžkou 160 km, *Kenai Peninsula* (Aliaška, USA) s dvoma systémami vodných ciest a to na Swan Lake System (30 jazier a 100 km vodných trás) a Swanson River Canoe Route (40 jazier a 75 km trás), *Inside Passage* (Washington, Britská Kolumbia, Aliaška, USA, Kanada) chránená vodná cesta s dĺžkou viac ako 1500 km z Puget Sound do oblasti Skagway, ideálna pre plavbu na morskom kajaku, *Missouri River* (Montana, Južná Dakota, Nebraska, USA) so zaujímavými vodnými pasážami na rieke Missouri (zaujímavý je napr. 150 km úsek na hornom toku rieky, 330 km úsek z Yaktonu cez Sioux City do mesta Omaha), *Baja California* (USA) určená najmä pre morské kajaky na pobreží s dĺžkou viac ako 3200 km, *Green River* (Utah, USA) v mieste ústia rieky Green River do rieky Colorado v národnom parku Canyonlands.

Medzi najvyhľadávanejšie oblasti v ***Južnej Amerike*** patria ostrovy Galapágy, Conception Bay (Mexiko), Národný park Machalilla (Ekvádor), ostrovy San Blas (Panama), rieka Canimar (Kuba), rieka Beni (Bolívia), Old River (Belize), rieka Amazon a niektoré jej prítoky, prírodná rezervácia Cuyabeno (Ekvádor) a rieka Napo (Ekvádor).

Kajakový turizmus sa v rámci ***Afriky*** rozvíja v nasledujúcich významných oblastiach: iSimangaliso Wetland Park (Južná Afrika), Biely Níl (Uganda), horný a dolný tok Zambezi (Zimbabwe, Mozambik), rieka Ahansal (Maroko), jazero Baringo (Keňa), jazero Manyara (Tanzánia) a jazero Naivasha (Keňa).

Medzi najznámejšie ***austrálske*** a ***juhopacifické*** oblasti patria Marlborough Sound (Nový Zéland), Eyrovo jazero (Južná Austrália), rieka Franklin (Tasmánia), rieka Clarence (Nový Južný Wales, Austrália), Národný park Lawn Hill (Queensland, Austrália), Kadavu (Fidži), Shoalwater Bay (Západná Austrália), Whitsundays (Queensland, Austrália), Pumicestone Passage (Queensland, Austrália) a Riverland (Južná Austrália).

Osobitnou formou je spomínané horské kajakárstvo, ktoré si vyžaduje väčšie zručnosti a je viac nebezpečné. Medzi najznámejšie lokality patria Nepál (horské rieky Seti, Trisuli, Bhote Koshi, Marsyangdi, Karnali, Tamur), Chorvátsko (rieky Zrmanja, Mreznica, Cetina, Neretva a Sava) a Kanada (viacero divokých riek najmä v provinciách Alberta, Britská Kolumbia, Ontario a Quebec).

Morské kajakárstvo je všeobecne populárne na skjärovom pobreží (Fínsko), dalmátskom (Chorvátsko), fjordovom (Nórsko, Nový Zéland) a pobrežiach kompaktných súostroví (Egejské more, Galapágy). Za najviac okázalú oblasť morskej kajakovej turistiky vo svete sa považuje zátoka Halong vo Vietname.

Zátoka Halong – Vietnam	**RÁMČEK 43**

Zátoka Halong predstavuje ústie rieky Bach Django do Juhočínskeho mora v severnej časti Vietnamu v blízkosti mesta Hon Gai (cca 164 km juhovýchodne od mesta Hanoj). Samotná zátoka sa rozkladá na ploche 1500 km^2, v rámci ktorej je roztrúsených viac ako 1960 skalnatých vápencových ostrovov a ostrovčekov dosahujúcich výšku 50 až 200 m. Vápencový substrát podporuje vznik početných jaskýň a oblúkov, ktoré sú veľkou atrakciou. Rastú tu tropické lesy a mangrovy, pričom v pobrežných vodách sa vyskytujú koralové útesy. V roku 1994 bola lokalita zapísaná do zoznamu svetového dedičstva UNESCO.

Zátoka Halong patrí medzi najznámejšie lokality vodnej turistiky a je zvlášť určená pre vyznávačov morského kajaku. Ročná návštevnosť sa v roku 2011 pohybovala na úrovni cca 6,6 mil. návštevníkov (v roku 1998 to bolo iba 300 tis. návštevníkov), pričom zahraniční návštevníci tvorili približne 38% návštevnosti.
Zdroj: Indochina Vacation (2015)

c) Rafting

Korene raftingu a splavovania pochádzajú z dávnej doby z pltníctva. Prvá zmienka o nafukovacom plavidle bola na patentovom úrade v roku 1845 v americkom meste Sheet, kde je uvádzaná ako záchranná loď. Širšie využitie našiel nafukovací čln počas II. svetovej vojny ako ľahké a dobre prepravovateľné plavidlo s možnosťou rýchleho nasadenia.

Rafting ako náplň voľného času má svoje počiatky v USA v 50-tych rokoch 20. storočia. Prvými jeho predstaviteľmi boli vojaci, ktorí sa vrátili po vojne domov a svoje skúsenosti s používaním nafukovacích člnov v námorníctve využili ako zábavu pri splavovaní riek. Svoj skutočný rozmach však zažil až v 90-tych rokoch 20. storočia. Vďaka raftingu sa divoká voda stala dostupnejšou aj pre širokú verejnosť. Rafting umožnil prudký rozvoj športového, komerčného a expedičného splavovania divokých riek. Prvé majstrovstvá sveta sa v tejto oblasti uskutočnili v roku 1989 a majstrovstvá Európy v 1996.

Oblastí vhodných na rafting je podobne ako pri kajakovom turizme veľké množstvo. Niektoré oblasti a rieky sú medzinárodne známe, niektoré majú iba lokálny význam. Mnohé oblasti (najmä horské) s tzv. divokou vodou (whitewater) sú miestom spoločnej realizácie tak raftingu ako aj horského kajakárstva. Nasledujúci prehľad prináša najzaujímavejšie lokality pre rozvoj raftingu v Európe ako aj ostatných častiach sveta. Pre potreby ich charakteristiky je dôležité priblížiť medzinárodnú ***klasifikáciu obťažnosti vodného toku***: *I – mierne prúdiaca rieka*, jasné prejazdy, žiadne mimoriadne prekážky, *II – stredné pereje* s miernou obťažnosťou s jasnými prejazdmi vhodné pre každého, *III – mierne vlny*, miestami vysoké a nepravidelné, skaly, víry, pereje s úzkymi prejazdmi vyžadujúce skúsenosti v ovládaní raftu, *IV – ťažké dlhé pereje*, silné nepravidelné vlny, nebezpečné skaly, rozbúrené víry, potrebné výkonné a presné ovládanie, *V – veľmi nebezpečný tok*, dlhé a divoké pereje, ktoré na seba nadväzujú bez prerušenia, v koryte rieky je množstvo extrémnych prekážok, veľké klesania, divoké prúdy, veľmi príkry sklon, *VI – nezjazdná*, člny sa musia prenášať pozdĺž brehu rieky, aby sa tak obišiel daný úsek.

Prvou oblasťou je ***Európa***. Nachádza sa tu viacero zaujímavých lokalít najmä v oblasti Álp (Švajčiarsko, Rakúsko, Nemecko, Taliansko), v severnej Európe (Nórsko, Švédsko), ale i v Chorvátsku. V alpskej oblasti vo Švajčiarsku je pre rafting vhodná rieka *Rýn* (Rhein) najmä jej 20 km úsek od Ilanzu do Reichenau prechádzajúci roklinou známou ako švajčiarsky Grand Canyon. Pereje kategórie III-IV patria medzi najlepšie v krajine. Ďalšou známou švajčiarskou lokalitou vhodnou pre rafting je rieka *Lütchine*, ktorá je mnohými

považovaná za vrchol divokej vody vo Švajčiarsku. Pereje triedy III-IV neďaleko Interlaken sú síce krátke s potrebou montáže a prenosu plavidiel, no sú pomerne dobre dostupné. Ďalšou lokalitou je talianska rieka *Noce* v oblasti Val di Sole. Patrí medzi najkrajšie trasy v Európe a bezpochyby v Taliansku. Údolie je svojou panorámou veľmi príťažlivé, avšak pereje majú stupeň IV – V so zjazdom najmä v letných mesiacoch. Rafting na divokej vode sa ešte len nedávno rozvinul aj v Chorvátsku. Známou je v tejto forme vodného turizmu rieka *Dobra*, ktorej prietok je možné podľa potreby usmerniť množstvom vypustenej vody na priepusti v rámci vodnej nádrže na tomto vodnom toku. V niektorých častiach je stupeň obťažnosti až IV – V. Trochu odlišný charakter má rafting na kľudnej vode na českej rieke Vltava neďaleko Prahy. Trasa prechádza zaujímavou vidieckou krajinou s početnými dedinami a usadlosťami. Dobrá podmienky pre rozvoj raftingu sú na severe Európy. Nórska rieka *Sjoa* sa považuje všeobecne za najlepšiu raftársku rieku Škandinávie. Pereje sú v závislosti od stavu vody obťažnosti II – V. Zaujímavý je kemping na priľahlých plážach v pravej nórskej divočine s výskytom kaňonov, perejí a sklzov. V tejto oblasti sú okrem raftingu aj ďalšie možnosti športových a rekreačných aktivít. Druhou významnou škandinávskou riekou je rieka *Västerdalälven* vo Švédsku. Hoci samotné pereje sú skôr pre začiatočníkov, patria medzi najkrajšie v krajine. Celkový obraz o lokalite dotvárajú okolité scenérie regiónu Dalarna. Veľkou výzvou pre milovníkov raftingu je turecká rieka *Coruh*. Jej pereje kategórie V na prelome mája a júna vznikajú vďaka topeniu snehu v pohorí Pontic. Zároveň sa tu realizujú viacdenné výlety k starobylým ruinám s prechodom cez obrovské kaňony a údolia. Táto extrémna trasa je určená výlučne skúseným vodákom.

Ďalšou veľmi významnou oblasťou pre rafting je ***Severná Amerika***, ktorá predstavuje miesto, kde sa to všetko začalo. Tu sa datujú prvopočiatky využívania nafukovacích člnov na splavovanie. Nachádzajú sa tu mnohé zaujímavé i náročné trasy, najmä v USA a v Kanade. Asi najznámejšou je americká rieka *Colorado* v Arizone pretekajúca legendárnym Grand Canyonom, ktorý je „nebom" pre vyznávačov raftingu. Plánované 5 – 20 dňové výlety na divokej vode Coloreda so stupňom IV ponúkajú prehliadku západnej časti USA s ruinami starých indiánskych sídiel, výskytom nezvyčajných skalných útvarov a samozrejme kovbojov. Ďalšou riekou je rieka *Salmon* v Idahu (USA). Štát Idaho je známym množstvom trás na divokej vode a úsek Middle Fork patrí medzi najznámejšie v Spojených štátoch. Pereje tejto rieky s označením III – IV pretekajú cez nedotknuté lesy. Napriek potrebe povolení, predstavuje daná lokalita najlepšie podmienky na rafting. Výzvou je aj rieka *Rogue* v Oregone (USA) s kategorizáciou II – IV. Začína v národnom parku Crater Lake

a pokračuje až na Gold Coast (Zlaté pobrežie). Najťažšou časťou rieky je horný úsek, ktorý je určený pre skúsených vodákov. Rieka *Arkansas* v Colorade (USA) ponúka 160 km perejí kategórie II – IV cez pohorie Colorado. Oblasť je atraktívna z hľadiska blízkosti a dobrej dostupnosti z mesta Denver, čo využíva množstvo priaznivcov raftingu, tak začiatočníkov ako aj skúsených vodákov. Napriek tomu je možné ešte stále nájsť aj tichšie zákutia a kľudné zátoky. Klasikou je rieka *Green* v Utahu (pereje kategórie II – III), ktorá preteká cez kaňon Lodore a osamelé borovicové lesy na vysokej púštnej náhornej plošine. Rieka *Klamath* (Kalifornia) ponúka viac ako tisíc perejí stupňa IV – V rozmiestnených na toku v dĺžke 187 km neďaleko hraníc s Oregonom. Ďalšou riekou vhodnou pre rafting je rieka *New River* v Západnej Virgínii. Predtým ako sa stretne so svojim prítokom Gauley, má New River obťažnosť triedy II – V. Najviac pulzujúcim úsekom je lokalita v Little River Gorge, ktorý si stabilne udržuje obťažnosť IV – V. Osobitú atmosféru ponúkajú rieky *Alsek* a *Tatshenshini* na Aliaške. Tieto dve vetvy tej istej rieky na okraji národného parku Glacier Bay umožňujú vidieť scenérie ľadovcov, rôznych skalných útvarov, ale aj losov a medveďov grizly. Výlety na divokej vode (triedy III – IV) trvajú v priemere 10 dní.

Rafting je zastúpený aj v ***Latinskej Amerike***. V tejto časti sveta ešte stále prebieha prieskum divokej vody a jej lokalít. Známe sú lokality raftingu v Kostarike, Hondurase, andské rieky v Bolívii, Ekvádore a Peru majúce kategóriu IV – V. V Kostarike sa nachádzajú dve významné lokality na rafting. Prvou je rieka *Rio Pacuare* s perejami triedy II – IV pretekajúca dažďovým pralesom v srdci prírodnej rezervácie a *Rio Reventazón* (pereje kategórie II – IV), ktorá svojou dĺžkou 40 km patrí medzi najvzrušujúcejšie rieky pretekajúce džungľou v Strednej Amerike. Ďalšou lokalitou je rieka *Rio Cangrejal* v neďalekom Hondurase hodnotená na úrovni III – V. Preteká na hraniciach s dažďovým pralesom v národnom parku Pico Bonito. Jednotlivé časti rieky sú dobre dostupné z mesta La Ceiba na pobreží Karibského mora. Druhú veľkú oblasť vhodnú pre rozvoj raftingu tvoria Andy. Ide o krajiny Peru, Ekvádor a Bolívia v severnejšej časti a Čile a Argentína v južnej časti. V Peru sa nachádzajú tri významnejšie lokality. Prvou je rieka *Rio Apurimac* pretekajúca 3000 m hlbokým kaňonom neďaleko starobylého mesta Cusco. Pri plavbe perejami triedy III – V je možné uvidieť úžasné scenérie a vzácne živočíchy ako napr. medvede, andské pumy a vydry. Ďalšou je *Rio Colca* prechádzajúca druhým najhlbším kaňonom na svete neďaleko Cotahuasi s možnosťou sledovania kondorov a regenerácie v horúcich prameňoch. Treťou peruánskou lokalitou je *Rio Canete* s triedou III – V so základným táborom v meste Lunahuana južne od Limy. V Ekvádore je známou oblasť riek *Rio Toachi* a *Rio Blan-*

co, ktoré perejami III a IV triedy padajú po západných svahoch ekvádorských Ánd pokrytých dažďovým pralesom. Takmer 200 km terénu pre rafting patrí medzi najlepšie v krajine. Vhodné podmienky ponúka aj bolívijská rieka *Rio Tuichi* (II – IV) začínajúca svoju púť v rámci vzácnych suchých tropických lesov a končiacu v srdci bolívijského dažďového pralesa v národnom parku Madidi. Južnejšie v Čile v rámci severnej Patagónie sa nachádza rieka *Rio Futaleufu* (II – V), ktorá sa považuje za najlepšiu rieku s divokou vodou. Jej hlavným lákadlom je priezračná tyrkysová voda vytekajúca z lokálneho ľadovca. V susednej Argentíne je možné k riekam s najvodnejšími podmienkami pre rafting počítať najmä rieku *Mendoza*, ktorá sa kľukatí od zasnežených vrcholkov Ánd a vytvára pereje IV – V.

Ázia svojou rozlohou a rozmanitosťou ponúka mnohé zaujímavé lokality pre rafting. Topiaci sneh a ľad vytvárajú ideálne podmienky pre túto formu vodného turizmu na predhorí najvyššieho horstva sveta, Himalájí. Mnohé úseky riek s divokou vodou sú prebádané iba čiastočne, niektoré vôbec. V tomto zmysle niektorí označujú Nepál ako Švajčiarsko Ázie. Viacero zaujímavých lokalít sa nachádza aj na území Číny, Filipín, Indonézie a Indie, kde je možné obdivovať nielen prírodné rezervácie, ale aj historické pamiatky. Prvou oblasťou je Nepál s troma lokalitami. Prvou je rieka *Karnali*. Ide o výnimočnú rieku. Nielenže ide o jednu z najdlhších riek v krajine, no ponúka aj 110 km vodného toku na rafting. Ide o pomerne odľahlejšiu oblasť, ktorá je dostupná prostredníctvom dvojdňového pochodu. Splav sa plánuje spravidla na 7 dní. Ďalšou nepálskou riekou je *Marsyangdi*, kde topiaci sa sneh z Himalájí výrazne prispieva k mohutnosti a prudkosti divokej vody na tomto vodnom toku. V poslednej dobe však bola úroveň obťažnosti IV znížená na II z dôvodu projektu hydroelektrárne na Chatkal River. Treťou významnejšou lokalitou je rieka *Seti*, ktorá ponúka možnosti pre začiatočníkov (a mierne pokročilých kajakárov), ktorí ju môžu prepádlovať v priebehu 2 dní. 38 km dlhý úsek tejto rieky ponúka zaujímavé pohľady na život nepálskeho vidieka a divokej krajiny. Dve významnejšie lokality ponúka aj India. Jednou z nich je rieka *Ganga*, najmä jej divoké vody na hornom toku v predhorí Himalájí na severe Indie a druhou rieka *Zanskar*, ktorá preteká Grand Canyonom Himalájí. Ide o jednu z najkrajších splavných roklín na svete, kde je možné pozorovať zaujímavé geologické formácie. Ďalšou významnou lokalitou je svetoznáma rieka *Jangtze,* ktorá na úseku Great Bend dlhom takmer 200 km vytvára tucet perejí s obťažnosťou IV. Ide o jeden z najkrajších úsekov takto dlhých riek na svete. Obľúbenou oblasťou raftingu sú aj lokality v juhovýchodnej Ázii a to v Thajsku a Indonézii. Rieka *Pai* v Thajsku ponúka približne 100 km úsek divokej vody (IV trieda) od dediny Pai až na hranice Myanmarska. Na trase

sa nachádzajú horúce pramene, tiesňavy, vodopády a voľne žijúce živočíchy. Dve lokality sa nachádzajú aj v Indonézii. Rieka *Alas* (pereje triedy III – IV) na ostrove Sumatra klesá z vysočiny a prechádza v dĺžke 300 km národným parkom Gunung Leuser. Počas trasy je možné zhliadnuť orangutány, lemury a iné druhy opíc, ktoré tvoria miestny kolorit. Druhou je rieka *Ranoyapo* na severe ostrova Sulawesi (Celebes). Rieka ponúka úseky s obťažnosťou II – IV v dĺžke 30 km. Ide o dvojdňový výlet v prostredí džungle s vôňou kokosových plantáží a klinčekov.

Africké lokality nie sú typickými oblasťami, ktoré prídu na um pri prvom pomyslení na divokú vodu. Avšak viaceré horské oblasti vyskytujúce sa v rámci kontinentu spĺňajú atribúty divokej vody pre rozvoj raftingu. Na severe je prvou známejšou lokalitou rieka *Ahansal* v Maroku. Nachádza sa tu nádherný vodopád Cascade D´Ouzoud v blízkosti Marakéša. Je východiskom pre splavy na uvedenej rieke pre strednej pokročilých vodákov. V pohorí Vysoký Atlas preteká rieka Ahansal tiesňavami v blízkosti izolovaných berberských sídiel. Hneď dve lokality sa nachádzajú v Etiópii. Prvou je ťažšie dostupná rieka *Omo* pretekajúca rovnomenným kaňonom, kde je možné sledovať život hrochov, nájsť vzácne druhy orchideí i kmene Wolayta a druhou známejšia rieka *Modrý Níl* s perejami rôznej kategórie (až stupeň V) s viacerými vodopádmi neďaleko jazera Tana. Južnejšie sa nachádza ďalšia väčšia oblasť raftingu v rámci štátov Uganda, Tanzánia a Zimbabwe. V Ugande je to *Biely Níl*. Napriek tomu, že rozvoj raftingu je tu ešte len v začiatkoch, je možné nájsť v pramennej časti Nílu lokality s obťažnosťou až stupňa V. V susednej Tanzánii ide o rieku *Rufiji*, ktorá je určená skôr začiatočníkom (max. III trieda). Trasa na tomto vodnom toku vedie do srdca rezervácie Selous Game, kde je možné okrem sledovania hrochov stráviť voľný čas pešou turistikou v lese a v buši s využitím služieb miestneho kempingu. Osobitný zážitok v rámci raftingu ponúka rieka *Zambezi* v Zimbabwe, najmä jej úsek v okolí Viktóriiných vodopádov s obťažnosťou V, ktorý je určený pre svoje prudké a dlhé zjazdy a prechody najmä skúsených vodákom. Ďalšou oblasťou je Južná Afrika a v rámci nej dve lokality. Známejšou z nich je rieka *Orange* neďaleko Johannesburgu a hraníc s Namíbiou. Patrí medzi najpopulárnejšie africké rieky využívané na vodnú turistiku. K dispozícii je úsek nad vodopádom Augrabies určený najmä pre začiatočníkov a úsek v blízkosti Gorge pre skúsených vodákov. Druhou juhoafrickou lokalitou je rieka *Doring*, ktorá predstavuje rafting v blízkosti Kapského mesta. Poslednou africkou lokalitou odlišnou od všetkých ostatných je rieka *Mangoky* na Madagaskare. Ide o pomerne pokojnú rieku s minimom perejí, no možnosťou príjemného oddychu v tieni baobabov, sledovania lemurov ako aj života v domorodých usadlostiach.

Poslednou oblasťou je ***Austrália*** a ***Oceánia***, ktorá ponúka možnosti divokej vody v Austrálii, Papui Novej Guinei a Novom Zélande, kde sa nachádza najviac perejí na štvorcový kilometer na svete. Austrália vzhľadom na svoje fyzickogeografické podmienky disponuje iba veľmi obmedzenými možnosťami pre rozvoj vodnej turistiky. Ide o jednu významnejšiu lokalitu a to i v Tasmánii na rieke *Franklin*, na ktorej však môže trvať rafting až desať dní pri prekonaní celého viac 100 km dlhého úseku. Osobitú atmosféru má lokalita na hornom toku rieky *Navua* na ostrove Fidži, kde pereje a vodopády sú lemované porastom papradí a tropickým lesom. Podobnú charakteristiku má aj lokalita na rieke *Watut* na Papui Novej Guinei v provincii Morobe. Nachádza sa tu viac ako 150 perejí triedy III – IV, ktoré sú obkolesené dažďovým pralesom. No najväčšie možnosti a perspektívy rozvoja raftingu, ktoré sa aj aktívne využívajú, sú na Novom Zélande. Táto oblasť ponúka mnohé zaujímavé lokality. Patria sem rieky *Wairoa* (trieda V, trasa trvá 26 dní), *Upper Buller* (pereje kategórie III – IV, vodopády Ariki neďaleko pobrežia Južného ostrova), *Karamea* (trieda II – IV, dvojdňový výlet na území národného parku Kahurangi), *Clarence* (trieda II – III, najdlhšia rieka krajiny na Južnom ostrove, trasa je päťdňová určená najmä začiatočníkom a stredne pokročilým), *Rangitata* (trieda IV – V, trasa v okolí mesta Christchurch) a *Mokihinui* (pereje triedy IV – V, trasa prechádza kaňonom s tropickým lesom a ústi do Tasmanového mora).

d) Rekreačné potápanie

Rekreačné potápanie predstavuje ďalší z dôležitých variantov vodného turizmu, ktorá je svojim charakterom mierne odlišná od predchádzajúcich, pretože pre svoju realizáciu využíva najmä pohyb pod vodnou hladinou s dýchacím alebo bez dýchacieho prístroja.

História voľného potápania je veľmi dlhá a siaha až do staroveku, kedy sa na základe jedného nádychu hľadali na morskom dne hubky, korále, perly a slimáky alebo s cieľom opráv poškodených lodí. Prvé zariadenia na potápanie (kožené tašky s dýchacou rúrkou) boli používané už 4. storočí p.n.l. Avšak až v 20. storočí sa začalo voľné potápanie spájať s voľným časom, športom a hobby.

Za priekopníka voľného potápania sa označuje francúz J. Y. Cousteau[19], ktorý skonštruoval nezávislý potápací prístroj – aqualung a hĺbkovú ponorku.

19 Jacques-Yves Cousteau (1910–1997) bol francúzskym námorným dôstojníkom, objaviteľom, ochrancom prírody, fotografom, filmárom, potápačom, výskumníkom zaoberajúcim sa výskumom života pod morskou hladinou. Bol vynálezcom

Turistov venujúcim sa tejto forme turizmu je možné rozdeliť do dvoch skupín a to na pravidelných a dovolenkových. Dovolenkové potápanie má príležitostný charakter počas trávenia dovolenky. Pravidelné potápanie sa realizuje aj mimo dovolenkového obdobia, častejšie a bližšie k trvalému bydlisku.

Rekreačné potápanie je aktivitou, ktorej nevyhnutnou súčasťou je potápačský výstroj a technika, keďže vodné prostredie je pre človeka neprirodzeným prostredím. V tomto smere existujú dve možnosti a to buď kúpa vlastného prístroja a vybavenia alebo jeho zapožičanie. V prípade dovolenkových a vo väčšine prípadov nepravidelne sa potápajúcich návštevníkov je výhodnejšou alternatívou jeho zapožičanie.

Požičiavanie si má hneď niekoľko výhod. Oslovuje najmä potápačov, ktorí sa nepotápajú príliš často, pretože je to v porovnaní s cenou vlastného kompletného výstroja lacnejšie. Zápožičná cena výstroja na jeden potápačský týždeň sa vo väčšine prípadov nevyšplhá vyššie ako 130 až 170 €. Ak predpokladáme, že priemerne aktívny potápač chodí na takúto dovolenku 2-3 krát do roka, bude trvať niekoľko sezón, kým by kumulovaná suma zápožičného dosiahla cenu nového – kompletného výstroja. Ďalšou, pre niekoho možno výhodou tohto variantu, je otázka jeho ošetrovania. Mnohé zo súčastí výstroja vyžadujú pravidelný servis. Fľaše je nutné periodicky testovať a regulátory čistiť a nastavovať. Potápač, ktorý si výstroj požičiava, prenecháva tieto činnosti na bedrách poskytovateľa tejto služby. Na druhej strane, je potrebné si uvedomiť, že jednorazové ceny zápožičného sú dosť vysoké. Tento nepomer je dôsledkom v celku nešetrného zaobchádzania s ním. V porovnaní s privátne držaným materiálom, sa obmedzená životnosť požičiavaného materiálu odzrkadľuje aj v kalkuláciách cien požičiavaného materiálu. Iným problémom sú adekvátne veľkosti. Pre prevádzkovateľa požičovne je zaujímavý len ten materiál, ktorý prináša peniaze. Je preto pochopiteľné, že obvykle drží len štandardné veľkosti. Preto jedinci, ktorí sú vlastníkmi extrémnej veľkosti v dĺžke alebo v šírke svojho tela, mávajú často problémy s nachádzaním patrične adekvátnych súčastí výstroja. Medzi súčasti výstroja, s ktorými sa potápač dostáva do bezprostredného kontaktu patria: dýchacia trubica, maska, regulátor, topánky a ochranný oblek. Nie všetky potá-

aqualungu (1942) a veliteľom na výskumnej lodi RV Calypso. V roku 1952 natočil prvý podmorský farebný film. Jeho filmy Svet ticha a Svet bez slnka získali oskarov za najlepší celovečerný dokumentárny film. Jacques-Yves Cousteau sa právom označuje za otca a priekopníka voľného potápania. (J .Y. Cousteau Explorer 2015)

pačské základne ošetrujú, prípadne dezinfikujú tento materiál tak, akoby to bolo žiaduce (SCUBA, 2015).

Výber lokality a zájazdu v zahraničí je možný viacerými spôsobmi. Buď ide o vlastné samostatné plánovanie a prípravu cesty (príp. spolupráca so zahraničnou agentúrou) alebo bezpečnejší spôsob prostredníctvom cestovnej kancelárie. Prvý spôsob je možno o niečo dobrodružnejší, avšak realita môže byť odlišná od vysnívanej predstavy. Súčasný moderný trend v rekreačnom potápaní udávajú špecializované cestovné kancelárie.

Výhody takto organizovaného pobytu sú zrejmé. Dominantným argumentom je znalosť problematiky potápania. Pracovníci týchto cestovných kancelárií sú sami aktívnymi potápačmi, ktorí sa orientujú v svetových potápačských lokalitách. Okrem potápačsky najkrajších lokalít majú informácie o počasí, predpokladaných teplotách vody aj vzduchu. Zatiaľ čo internet poskytne suchopárne informácie o konkrétnom vraku či jaskyni, sú často krát agenti špecializovanej cestovnej kancelárie schopní podať emotívnu výpoveď či doporučiť vhodné miesto na fotografovanie týchto objektov na základe osobnej skúsenosti. Vedia bez zaváhania definovať spôsob dosiahnutia potápačských lokalít, poznajú mená kapitánov a ich obľúbené pitie ako aj ďalšie detaily, ktoré vyplývajú z množstva opakovane realizovaných zájazdov. Na rozdiel od veľkých touroperátorov dokážu odpovedať na otázky typu: *„budú tam oceľové alebo duralové fľaše .....?" „mám si brať so sebou aj DIN/YOKE adaptér .....?" „budem tam mať možnosť zažiť prúdové potápanie .....?"* a ďalšie. Pretože väčšinu svojich klientov poznajú v špecializovanej cestovnej kancelárie osobne, prípadne sprostredkovane cez okruh potápačských inštruktorov a divemasterov, s ktorými spolupracujú, nikdy im nechýba spätná väzba. Týmto spôsobom sa po čase vyselektuje spektrum skutočne kvalitných a bezchybne realizovateľných zájazdov. Väčšina takýchto úzko zameraných cestovných kancelárií poskytuje aj niekoľko vlastných produktov. Môže nimi byť pravidelne sa opakujúci zájazd na niektorú zo známych svetových destinácií alebo plavba na potápačskej lodi s ubytovaním na palube. V oboch prípadoch je dovolenka priamo organizovaná personálom kancelárie od A až po Z. Agentúra zaisťuje dopravu, potápačské povolenia, poistenia a ďalšiu administratívu spojenú s miestnymi regulačnými predpismi. O potápačský servis, pod ktorým rozumieme plnenie fliaš, vyznačenie akvatória, obsluhu motorových člnov a ďalšie činnosti sa starajú kmeňoví inštruktori tejto organizácie. Klienti, ktorí časom začnú využívať služby špecializovanej cestovnej kancelárie pravidelnejšie majú výhodu v tom, že vopred vedia s kým budú mať na druhej strane zemegule do činenia. Odpadá tým jazyková, kultúrna či akákoľvek iná bariéra (SCUBA, 2015).

V neposlednom rade je to ***príchod do samotnej lokality*** na potápanie. Tu sa po príchode skontrolujú potrebné doklady a preukazy súvisiace s potápaním (napr. preukaz najvyššej potápačskej kvalifikácie, kartu potápačského poistenia, potápačský denník, potvrdenie o lekárskej prehliadke a pod.) ako aj vyplnenie dotazníka týkajúceho sa napr. dosiahnutej kvalifikácie v potápaní, dĺžky potápania, počtu ponorov, maximálnej dosiahnutej hĺbky a pod. Potom nasleduje v prípade zapožičania prevzatie potápačského výstroja, ktorý je potrebné dôkladne skontrolovať a odhaliť prípadné chyby alebo poškodenia. Následným krokom je už to, prečo prebehla celá vyššie uvedená procedúra a to samotné potápanie.

Oblastí a lokalít vhodných pre rekreačné potápanie je vo svete veľké množstvo, avšak medzi najpopulárnejšie a najnavštevovanejšie patria tropické regióny. Patria k nim: Červené more, Karibik, Veľká útesová bariéra, ostrovy Pacifiku, Indický oceán a Thajsko. V podmienkach Európy sú najlepšie oblasti pre potápanie na pobreží Chorvátska, Španielska, Portugalska a niektorých ostrovov Stredomoria ako Korzika, Sardínia, Malta a Kréta (teda prevažne južná Európa).

Prvou významnou oblasťou rekreačného potápania sú lokality ***Európy***, najmä južnej (oblasť *Stredomoria*), kde sú z hľadiska rozvoja tejto formy turizmu najlepšie klimatické i hydrologické podmienky. Priemerná teplota vody je približne na úrovni 20 – 24°C a viditeľnosť sa pohybuje okolo 20 – 40 m, avšak po búrkach sa prechodne na 2 – 3 dni zníži. Ponory sa zväčša realizujú v hĺbkach 18 – 30 m, pričom hlbšie ponory (až do 60 m) si vyžadujú potrebný výcvik. Prvou oblasťou je *Cyprus*. V rámci ostrova je najznámejšou lokalitou potápania vrak potopeného trajektu Zenóbia neďaleko Lanarcy. Cyprus je vhodnou destináciou na oboznámenie sa so základmi rekreačného potápania a zdokonalenie sa pri ponoroch ako aj skúmanie podmorských jaskýň a tunelov. Ďalšou oblasťou je *Maltské súostrovie*, ktoré sa nachádza v centre Stredozemného mora, 93 km južne od Sicílie a 288 km severne od afrického pobrežia. Pozostáva z troch hlavných ostrovov a to Malta, Gozo a Comino, pričom vynikajúce podmienky sú na prvých dvoch menovaných. Na Malte ide o lokalitu Cirkewwa a na ostrove Gozo lokalita Blue Hole (Modrá diera). Potápanie v lokalite Cirkewwa je orientované na ponory k vrakom starých lodí, pričom pre ďalší rozvoj možností potápania boli v roku 2006 potopené aj ďalšie lode ako napr. Karwela a Comino (v hĺbke až 37 m). Lokalita Blue Hole je známa jaskynným potápaním. Ide o prírodný útvar s hĺbkou 26 m. Keďže chôdza po skalách pod vodnou hladinou je náročná, boli vytesané pomocné schody vedúce nadol. Nasledujúcou oblasťou je *Grécko*. Potápanie v Grécku bolo pre výskyt potopených historických artefaktov

dlho obmedzené. Z tohto dôvodu sú mnohé grécke lokality málo prebádané, čo láka mnohých záujemcov a dobrodruhov. Nachádzajú desiatky roztrúsených ostrovov v Iónskom a Egejskom mori, ktoré ponúkajú zaujímavé lokality a možnosti. Medzi top lokality patrí ostrov Chios ponúkajúci ponory k vrakom lodí, množstvo podmorských jaskýň, chodieb a tunelov. Druhou známou destináciou je ostrov Kréta, ponúkajúci šnorchlovanie na vodnej hladine, pričom je možné vidieť aj 2 tis. rokov staré amfóry. Je tu priestor tak pre potápačov začiatočníkov ako aj pre hĺbkové potápanie, nočné potápanie, ponory k jaskyniam a útesom s možnosťou sledovania rozmanitého podmorského života. Špecialitou je potápanie pri ostrove Kea k vraku lodi Britannic (sesterskej lodi Titanicu) ležiacej v hĺbke až 120 m. Z tohto dôvodu je potápanie určené iba pre technicky skúsených potápačov. *Taliansko* a jeho pobrežné vody ponúkajú ideálne podmienky na potápanie. Osobitné postavenie majú ostrovy Elba, Sardínia, Sicília a Ustica. Ostrov Elba je známy takmer výhradným potápaním k vrakom lodí (lokality Elviscott, Formiche della Zanca, Scoglietto Portoferraio) ako aj sledovaním rôznych druhov rýb ako napr. wrasses, baracuda a pod. Sicília ponúka taktiež potápanie k vrakom lodí (napr. záliv Taormina – potopená staroveká rímska loď smerujúca zo severnej Afriky), vrakom lietadiel (Palermo – nemecký stíhací bombardér Junkers 52), ale i k jaskyniam (lokalita Grotta Azura – Modrá jaskyňa v hĺbke 16 m). Ostrov Ustica ležiaci v Tyrhénskom mori približne 36 km od Palerma na Sicílii ponúka chránené morské rezervácie vyhlásené v roku 1986. Vzhľadom na tmavú farbu vulkanických hornín tvoriacich ostrov je nazývaný aj ako „Čierna perla Stredomoria". Zaujímavé možnosti rekreačného potápania sú aj na druhom najväčšom ostrove Stredozemného mora Sardínii, kde je potápanie celoročné, no najlepšie podmienky sú v mesiacoch máj, jún a september. Nachádza sa tu 21 lokalít (vraky lodí a podmorské jaskyne) a 37 potápačských centier. Na severnom Ligurskom pobreží sa nachádza ďalšie známe centrum potápania Portofino a v rámci neho chránený morský park (od roku 1998), ktorý ponúka jedinečné podmorské scenérie Stredomoria. *Francúzsko* ponúka širokú škálu možností pre všetky skupiny potápačov. Kým juhovýchodné stredomorské pobrežie s teplejšou vodou má predpoklady na skúmanie zaujímavých útesov, jaskýň a vrakov starých lodí, severozápadné atlantické pobrežie je známe množstvom vrakov lodí a lietadiel z II. svetovej vojny, najmä v oblasti Normandie. Osobitné miesto má potápanie na ostrove Korzika ležiacom 80 km juhovýchodne od francúzskej riviéry. Na ostrove s dĺžkou pobrežia cca 1000 km sú početné zálivy a pláže. Členité pobrežie pokračuje ďalej pod vodou vo forme kaňonov, ihiel a ostrých vrchov. Nachádza sa tu chránená morská rezervácia (na juhu ostrova) s výskytom

viacerých druhov sasaniek a červených koralov. Podobne ako aj v iných stredomorských lokalitách je tu možné potápanie k vrakom lodí a lietadiel. Na ostrove pôsobí až 30 potápačských centier. *Španielsko* ponúka taktiež veľké množstvo potápačských lokalít. Medzi top lokality patria ostrovy Medes, ktoré boli v roku 1983 vyhlásené za morskú rezerváciu. Je tu možné sledovať kŕdle barakúd, kanice, bonito a iné. Aj ďalšie ostrovy ako Mallorka, Minorka a Kanárske ostrovy ponúkajú vychytené potápačské lokality. Pre začiatočníkov sú vhodné ponory v rámci chránenej morskej rezervácie Almunécar, kde sú možné ponory do hĺbky 40 m s viditeľnosť 10 až 30 m. Potápanie je možné aj v Tarife pri Gibraltáre, avšak je potrebné počítať s pomerne silnými podmorskými prúdmi. Podľa odhadov sa v pobrežných španielskych vodách nachádza približne 400 lodných vrakov. Veľmi dobré podmienky na potápanie ponúka *Chorvátsko* a jeho pobrežie, v rámci ktorého sa nachádza približne 1000 rôzne veľkých ostrovov a ostrovčekov. V poslednom období narastá záujem o túto oblasť ako destináciu rekreačného potápania. Vyplýva to jednak z toho, že jadranské more patrí medzi najčistejšie moria s veľmi dobrou viditeľnosťou pod vodnou hladinou ako aj z prepĺnenosti iných tradičných stredomorských stredísk. Okrem množstva vrakov lodí je možné zhliadnuť aj zaujímavé podmorské útesy, kolmé steny a v niektorých lokalitách aj staré archeologické artefakty.

Zaujímavé možnosti potápania ponúkajú aj severnejšie oblasti Európy. Teplota vody sa tu pohybuje na úrovni 9,5° v máji a 18°C v auguste. Viditeľnosť pod vodou sa pohybuje od 6 do 20 m a hĺbka ponorov do 30 m. V pobrežných vodách *Veľkej Británie* sa nachádza mnoho lokalít potopených lodí z I. i II. svetovej vojny, ktoré sú cieľom ponorov mnohých potápačov. Známou v tomto ohľade je lokalita Blockship Tabarka, Scapa Flow pri pobreží Škótska (najznámejší je tu vrak nemeckého krížnika Brunner v hĺbke 15 m, potopený v roku 1919). Vyhľadávanou lokalitou je tiež Buroo (ostrov Man) známa najmä rozmanitým podmorských svetom mnohých druhov rastlín a živočíchov. Napriek chladnejšej vode a silnejšiemu prúdeniu je problematické nájsť čo i len kúsok holého podložia bez života. Aj pri pobreží *Írska* je možné nájsť podmorské lokality spojené s operáciami počas oboch svetových vojen, výsledkom čoho sú potopené vraky lodí. Ostatnou európskou destináciou potápania je pobrežie *Islandu*. Miestne vody sú pomerne chladné, čo si vyžaduje aj príslušné potápačské vybavenie. Voda je relatívne čistá s dobrou viditeľnosťou. Medzi známejšie lokality patria Silfra, Thingvellir, Strýtan, Mývatn, Grillo, Gullfoss a Geysir.

Mimoeurópske lokality rekreačného potápania sú oproti tým európskym viac exkluzívne a rozmanitejšie. Ak sa robia rebríčky top svetových

lokalít potápania, európske lokality tvoria iba ich malý zlomok. Tento fakt vychádza zo skutočnosti, že najlepšie podmienky ponúkajú oblasti tropického pásma (medzi obratníkmi raka a kozorožca), príp. primkýnajúce sa časti subtropického pásma. Ide o oblasti s teplou tropickou resp. subtropickou klímou, teplou vodou (po celý rok je zvyčajne vyššia ako 20°C) a množstvom podmorskej flóry a fauny.

Prvou oblasťou je ***Afrika***, v rámci ktorej jednoznačne dominuje potápanie pri egyptskom pobreží *Červeného mora*. Teplota vody je priemerne okolo 25 – 27°C a i v zimných mesiacoch je príjemných 19°C. Viditeľnosť sa pohybuje na úrovni 20 až 30 m a hĺbka ponorov je zvyčajne do 40 m. Nachádza sa tu viacero top lokalít. Elphinstone Reef ponúka jedinečné ponory k nádhernému 80 m dlhému koralovému útesu, ktorý má 10 až 25 m strmé steny. Medzi najväčšie atrakcie patrí stretnutie s kladivohlavým žralokom, žralokom tigrovaným a skupinami delfínov. Podobnú atmosféru ponúka lokalita Jackson Reef (30 min. jazdy loďou od letoviska Sharm El Sheikh) s množstvom pestrofarebných koralových záhrad, kde je možné stretnúť žraloky, manty a morské korytnačky. Ponory sú v hĺbke približne 30 – 40 m. Neďaleko sa nachádza ďalšia známa lokalita Shark and Yolanda Reef, ktorá okrem zaujímavého podmorského sveta ponúka jednu špecialitu a to potápanie medzi záchodovými misami, umývadlami a vybavením do kúpeľní, teda predmetmi z nákladnej potopenej lode z roku 1980. Ďalšie dve lokality Červeného mora sú spojené s ponormi k vrakom lodí. V lokalite SS Thistlegorm je možné sa potápať k vraku 128 m dlhej lode SS Thistlegorm (v hĺbke 30 m), ktorá bola napadnutá a potopená v roku 1941 na ceste z Glasgowa do Alexandrie. Viezla pušky, guľomety, torpéda, motocykle, nákladné autá, obrnené vozidlá, prívesy, rádiá a náhradné časti vozidiel. Všetky tieto veci sú vďačným objektom potápania. Druhou lokalitou je lokalita ostrova Big Brother, kde sa v roku 1957 potopila 75 m dlhá loď Aida II vezúca na ostrov zamestnancov majáku. V okolí vraku v hĺbke 15 m je možné uvidieť kladivohlavého žraloka. Nachádza sa tu tiež vrak staršej lode Numidia a v okolí niekoľko potopených vagónov. Hĺbkoví potápači majú možnosť ponoru do priepasti hlbokej 75 až 80 m, kde sa nachádza kormidlo a lodná vrtuľa Numidie. K tejto oblasti Červeného mora je možné prirátať aj lokalitu Sha´ab Rumi (Južný Sudán). Nestabilná situácia v Sudáne spôsobila, že sa tu nachádza viacero nepreskúmaných potápačských lokalít, ktoré sú takmer nenarušené turizmom. Unikátom sú objekty pod vodou, ktoré v roku 1963 inštaloval J. Y. Cousteau ako podmorskú základňu na skúmanie účinkov dlhodobejšieho pobytu pod vodnou hladinou. V hĺbkach do 65 m je možné pozorovať žraloka šedého a kladivohlavého, či rybu papagájovú.

Druhou veľkou africkou oblasťou potápania je *východné pobrežie* Afriky, ktoré je známe zaujímavým koralovým svetom a výskytom podmorských jaskýň. Patria sem známe lokality ako Manta Reef pri Mozambiku, Aquarium pri ostrove Mnemba na pobreží Tanzánie a lokalita Cathedral, Flic-en-Flac na Mauríciu.

Treťou oblasťou Afriky je *južné pobrežie* s lokalitami Antons v zálive Sodwana v Južnej Afrike a Aliwal Shoal, Umkomaas (Južná Afrika). Teplota vody sa pohybuje okolo 22°C a viditeľnosť 10 – 40 m. Je tu možné vidieť v hĺbke do 30 m viac ako 1200 druhov rýb, manty, korytnačky ako aj vrak lode Aliwal, ktorá v roku 1849 narazila na plytčinu a potopila sa.

Ďalšou veľkou oblasťou je ***Ázia***, kde sú najlepšími podmienkami na potápanie a lokalitami známe Indonézia, Thajsko, Malajzia, Filipíny a Maledivy.

Vo všeobecnosti sa teplota vody v oblasti *Indonézie* pohybuje na úrovni 26 – 27°C, viditeľnosť 25 – 30 m a hĺbka ponorov do 30 m. Medzi najznámejšie indonézke lokality patria Liberty – ostrov Bali, Batu Bolong – Komodské ostrovy, Banua Wuhu – Mehengetang a Raja Ampat – Irian Jaya. Prvá z nich – Liberty (hĺbka ponorov 10 – 25 m) je známa vďaka 120 m dlhému vraku lode Liberta, ktorá bola v roku 1942 poškodená japonskou ponorkou a pritiahnutá k pobrežiu Bali holandskou loďou Gent. Nastálo bola potopená v roku 1963 pri výbuchu sopky Gunung Aunug 30 m od pobrežia. Lokalita Batu Bolong (15 – 20 m) ponúka zaujímavú scenériu morských útesov v tvare chrámu, ktoré pokračujú aj pod vodnou hladinou. V trhline skaly sa usídlili vzácne koraly, viacero druhov vzácnych útesových rýb, kareta obrovská a pod. Banua Wuhu (5 – 20 m) je zaujímavá prítomnosťou podmorskej sopky, v okolí ktorej sa teplota body pohybuje okolo 38°C. Pri ponoroch občas počuť dunenie susediaceho vulkánu, ktorý vyčnieva 400 m nad hladinu mora. Posledný výbuch bol zaznamenaný v roku 1968, no nebezpečné sú neustále vychádzajúce horúce bubliny. Aj napriek tomu táto oblasť prekypuje morským životom. Posledná významnejšia indonézska lokalita Raja Ampat (5 – 40 m) predstavuje lokalitu bohatú na živiny a nachádza sa tu 70% všetkých druhov koralov a takmer 1400 druhov útesových rýb, z ktorých sú niektoré unikátne.

Thajsko (teplota vody 27 – 31°C, viditeľnosť 5 až 30 m, hĺbka ponorov až 60 m) ponúka ďalšie zaujímavé lokality. Richelieu Rock na ostrove Surin (10 – 15 m) je známy výskytom viacerých druhov veľkých rýb ako tuniak, trevalla a žralok veľrybí. Ďalšia lokalita Elephant Head Rock (30 – 40 m) je domovom žraloka útesového, žraloka tigrovaného a množstva druhov koralov v okolí viacerých podmorských jaskýň. Osobitá je lokalita Japanese Garden,

Kon Tao (2 – 18 m) určená pre potápačov začiatočníkov. Plytké vody ponúkajú v blízkosti vodnej hladiny sledovať mnohé druhy rýb a koralov.

Severne od prvých dvoch oblastí sa nachádza tretia, *Malajzia* (teplota vody 25 – 30°C, viditeľnosť 30 až 60 m, hĺbka ponorov do 50 m). Zaujímavou je lokalita Barracuda Point pri ostrove Sipadan (5 – 40 m). Patrí medzi top destinácie na potápanie s množstvom rýb (rybia diaľnica) i predátorov ako žralok kladivohlavý, barakuda veľká. Je tu možné uvidieť aj veľké morské korytnačky a ryby papagájové. Druhou známou lokalitou je Layang Layang neďaleko Bornea (do 50 m). Ide o lokalitu s výskytom žraloka veľrybieho, žraloka kladivohlavého a v lese gorgón je možné uvidieť ďalšie tropické ryby. Celkovo je tu 13 vhodných miest na potápanie.

Filipíny podobne ako Majalzia a Indonézia ponúkajú zaujímavé lokality na potápanie (teplota vody 25 – 31°C, viditeľnosť až 40 m). V lokalitách Tubbataha pri ostrove Palawan (5 – 60 m) a The Canyons (Puerto Galera) (do 30 m) sa nachádzajú veľmi čisté vody s bohatým zdrojom potravy. Živočíchy sa dožívajú dlhšieho života, čo sa prejavuje v ich väčších rozmeroch. Nachádza sa tu cez 300 druhov koralov a 380 druhov rýb. Zaujímavosťou Tubbatahy je vnútorná lagúna s prevismi, svahmi a jaskyňami.

Ďalšou lokalitou je Maaya Thila (15 – 30 m) na *Maledivách,* kde sa teplota vody je okolo 26 – 30°C a viditeľnosť 20 – 40 m. Je jednou z mnohých zaujímavých lokalít na súostroví, ktoré je tvorené 1192 ostrovmi a ostrovčekmi. Tie vytvárajú ideálne podmienky na rekreačné potápanie medzi žralokmi (žralok útesový), tropickými rybami majúcimi bizardné pomenovania ako anjel, klaun, motýľ, papagáj a iné. K ďalším zaujímavým maledivským lokalitám patria atoly Ari, Felidhu, Lhaviyani a Baa.

Osobitnou oblasťou je *Japonsko*, známe najmä vďaka lokalite Yonaguni Jima pri ostrovoch Yaeyama (do 30 m), ktorá sa nachádza v oblasti silných prúdov. Preslávila sa podmorským mestom odhadovaným na 5 tis. rokov, ktoré pod morskú hladinu kleslo pri zemetrasení pred 2 tis. rokmi. Tvary objektov sú pravidelne odĺžnikové s 25 m vysokým monolitom v tvare pyramídy.

Nasledujúcou veľkou oblasťou pre rekreačné potápanie je Austrália a Oceánia, ktoré ponúkajú zaujímavé miesta na ponory. V rámci ***Austrálie*** ide predovšetkým o *Veľkú útesová bariéru* pri severovýchodnom pobreží Queenslandu. Teplota vody sa tu pohybuje na úrovni 24 – 27°C, viditeľnosť 9 – 18 m a hĺbka potápania do 30 m. Tu sa nachádza aj pravdepodobne najkrajšia lokalita na svete pre potápanie k vraku lode – Yongala (25 – 30 m). Loď SS Yongala s dĺžkou 110 m sa potopila v roku 1911 aj so 124 pasažiermi na palube. V jej okolí je možné zhliadnuť manty, kanice i vráskavce malé. Na podmorský život je bo-

hatá aj nasledujúca lokalita Point Murat Navy Pier (do 20 m), kde sa vyskytujú početné chobotnice, rôzne druhy útesových žralokov, veľké tresky, murény, barakudy a trevally. Podobu amfiteátra má lokalita North Horn, Osprey Reef (10 – 25 m) s výskytom viacerých druhov žralokov (kladivohlavý, tigrovitý, biely) a veľkých tuniakov. Ďalšou lokalitou na útesovej bariére je Cod Hole (do 30 m) s množstvom rôznych druhov koralov a s výskytom obrovských tresiek, ktoré sa priblížia k človeku na niekoľko centimetrov, zelenej korytnačky a skalára cisárskeho. Najdlhším známym podmorským jaskynným systémom (8 km) sa môže pochváliť lokalita Cocklebiddy Cave (do 20 m). V rámci podmorskej planiny Nullarbor sa nachádza 300 m dlhá komora nad 180 m dlhým jazerom. Napriek tomu, tieto priestory navštívila iba stovka ľudí, čo dáva možnosť ďalším novým objavom. Poslednou nie významom je lokalita Perpendicular Wall (do 70 m) zaujímavá najskôr pozvoľných ponorom a následným prepadom o 50 m kolmo popri stene útesu. K austrálskej oblasti je možné pričleniť ešte jednu lokalitu s názvom Middle Arch (ostrov Poor Knights) na *Novom Zélande* (10 – 40 m). Ide o jednu z najkrajších podmorských subtropických záhrad s výskytom oranžových a bielych klaunov, ropušníc, sasaniek, hviezdic, murén a iných útesových rýb.

Charakter lokalít v rámci ***Oceánie*** súvisí s ich lokalizáciou pri ostrovoch rôznej veľkosti a pôvodu (sopečné, koralové a pod.). Teplota vody sa pohybuje v rozmedzí 26 – 29°C a viditeľnosť do 40 m. Pre lokality v tejto oblasti sveta je typické množstvo druhov rýb na koraloch, útesoch a v ich okolí (obrovské tuniaky, kanice, zelené korytnačky, delfíny, rôzne druhy žralokov, barakudy, manty, chobotnice). Ponory sa realizujú v hĺbkach od 5 do 50 m v závislosti od lokality. Medzi najznámejšie lokality patria Ulong Channel, Blue Corner a jazero Medúz na ostrove Eil Malk na Pallau v Mikronézii, Tiputa Pass na Rangiroe v Polynézii, Graet White Wall na Fidži a ostrovy Kicha, Mbulo a Mary na Šalamúnových ostrovoch v rámci Melanézie. Osobitné postavenie má lokalita SS President Coolidge na Vanuatu, kde je hlavným lákadlom potápanie sa k vraku 198 m dlhej luxusnej lode – zaoceánskeho parníku SS President Coolidge z roku 1931. Tá bola počas II. svetovej vojny premenená na vojenskú transportnú loď, ktorá sa medzi ostrovmi Espiritu Santu a Tutuba dostala na mínové pole a za 90 minút sa potopila. Pri ponoroch je možné prebádať pozostalú mozaikovú výzdobu fontány, izby pre fajčiarov, bazén, súkromné telefóny, ale aj vojenské vybavenie, ktoré viezla (džípy, delá, nákladné autá a pod.).

Poslednou veľkou oblasťou je ***Amerika*** a jej pobrežné oblasti. Hlavnou oblasťou s najlepšími podmienkami pre rekreačné potápanie je *Karibik*, kde sú sústredené aj najznámejšie lokality. Je možné spomenúť lokalitu Great

Blue Hole pri Belize (do 124 m), kde sa nachádzajú známe podmorské diery, ktoré vznikli počas poslednej doby ľadovej. Majú šírku 300 m a najväčšiu hĺbku 124 m. Steny sú tvorené kolmými vápencovými útesmi. Lokality, kde je možné sledovať žraloky a obrie kanice je určená iba pre skúsených potápačov. Podobný charakter s prudkým klesaním až do hĺbky 1000 m predstavuje lokalita Bloody Bay na ostrove Little Cayman na Kajmanských ostrovoch. Osobitú atmosféru má lokalita Bajo Alcyone (25 – 30 m) na Kokosovom ostrove v Kostarike s množstvom žralokov kladivohlavých a tuniakov žltoplutvých. Na uvedenom ostrove totiž natáčali v minulosti dej filmu Jurský park. Na ostrove Dominika sa nachádza ďalšia z karibských lokalít a to Scotts Head Pinnacle (10 – 30 m), kde sa stretávajú vody Atlantiku a Karibiku. Je známa výskytom viacerých jaskýň a kráterov, kde je možné nájsť rôzne druhy hubiek a morských koníkov. Medzi lokality s najčistejšou vodou a vynikajúcou viditeľnosťou do vzdialenosti až 90 m patrí lokalita Sistema Dos Ojos v Mexiku (do 119 m). Ide o rozsiahli podmorský systém jaskýň a chodieb, kde sa denne ponorí až 100 potápačov. Zároveň je to miestom rekordného ponoru na jedno nadýchnutie do hĺbky až 150 m. Špecifickými miestom na ponory je Manchones Reef neďaleko Kankúnu v Mexiku. Ide o umelý útes v podobe 60 ponorených sôch. Okrem toho tu sochár J. de Caires Taylor osadil ďalších 400 strašidelných sôch v životnej veľkosti a 8 replík automobilov volkswagen Beetle. Špecifikom Mexika je potápanie v rámci cenót (cenóty predstavujú zatopené závrty krasového pôvodu nachádzajúce sa vo veľmi hlbokých jaskyniach s prevalenými stropmi aj viac poschodí nad sebou, zhromažďuje sa v nich podzemná voda a vytvára nádrž s viac menej oválnym tvarom) na poloostrove Jukatán. Je ich preskúmaných okolo 90. Teplota vody sa pohybuje na úrovni 24 – 27°C, viditeľnosť 30 – 50 m a ponory do hĺbky 30 m. Medzi najznámejšie cenóty patria Sac Actun, El Grande a Car Wash.

Na pobreží Tichého oceánu sa nachádza ďalšia známa americká oblasť potápania *Kalifornia*. Teplota vody sa v tejto časti pohybuje okolo 20°C, viditeľnosť 10 – 30 m a hĺbka ponorov 10 až 30 m. Najlepšie podmienky na potápanie sú v mesiacoch september až november, kedy je oceán najkľudnejší a voda najčistejšia. K top lokalitám v tejto oblasti patrí ostrov Katalina s dĺžkou 32 km a šírkou 13 km a v rámci neho morský park Casino Point a Farnsworth.

Ďalšou americkou oblasťou sú pobrežné vody *Ekvádoru*. Nachádzajú sa tu dve významné lokality rekreačného potápania a to Gordon Rocks a Darwin´s Arch charakteristické pomerne silnými podmorskými prúdmi a zastúpené mantami, chobotnicami, morskými korytnačkami, kladivohlavými žralokmi

i veľrybími. V druhej menovanej lokalite sa nachádza zaujímavá 18 m dlhá rímsa na sledovanie podmorského života.

Poslednou významnejšou lokalitou je Kailua Kona na *Havajských ostrovoch*. Potápanie je zaujímavé vďaka prítomnosti mohutných rají a mánt (veľkosť 6 m a váha 2 t) v pomerne malej hĺbke iba 6 m. Zaujímavé sú pohľady počas noci, keď zažnuté svetlo priláka mnoho morských živočíchov.

6.3.6.3. Vodný turizmus na Slovensku

V oblastiach nachádzajúcich sa pri mori alebo pri veľkých vnútrozemských vodných plochách, jazerách a riekach, sa plavba loďou stala pomerne rýchlo samozrejmosťou. Vo vnútrozemí sa síce ľudia tiež usídľovali na brehoch potokov a riek, ale tie im zväčša slúžili ako zásobáreň vody. Doprava po vode sa veľmi neudomácnila, resp. v malej miere. Trvalo dlhšie, kým sa odvážili na plavbu, zvyčajne to bolo spojené s prepravou potravín a tovaru.

Na území Slovenska, okrem riek, ktoré boli alebo veľmi prudké alebo plytké, nebolo väčšej vodnej plochy, kde by sa doprava po vode zaviedla tak, že by mohla postupne využívať na pohon aj vietor a teda plachty. Okrem pltníctva na Váhu a na iných riekach, kde sa využívala energia toku vody, sa pohyb po vode pomocou vetra vôbec nepoužíval (Porubský a kol., 2003).

Za ostatných 60 rokov však došlo na Slovensku k výstavbe viac ako 50 vodných diel, z ktorých mnohé sú využívané pre potreby vodného turizmu (najmä jachtingu). Medzi naše najväčšie vodné nádrže patria Oravská priehrada, Liptovská Mara, Gabčíkovo, Zemplínska Šírava, Veľká Domaša, Nosická priehrada, Sĺňava a Kráľová pri Galante. Uvedené skutočnosti sa potom prejavujú aj pri hodnotení potenciálu regiónov SR pre rozvoj tejto formy turistiky (tabuľka 46).

Medzi regiónmi cestovného ruchu majú teda najvýznamnejšie postavenie Bratislavský región CR, Podunajský región CR, Liptovský región CR a Dolnozemplínsky región CR. V týchto regiónoch sa koncentruje aj najväčšia ponuka aktivít v rámci vodnej turistiky.

V ďalšom texte bude v rámci slovenských podmienok zameraná pozornosť najmä na jachting, rafting a rekreačné potápanie.

Potenciál	Strednodobý horizont	Dlhodobý horizont
Aktivita: Vodné športy		
Vysoký		Bratislavský, Podunajský, Dolnopovažský, Oravský, Liptovský, Dolnozemplínsky
Dobrý	Bratislavský, Dolnopovažský, Severopovažský, Oravský, Liptovský	Severopovažský, Košický, Hornozemplínsky, Nitriansky
Priemerný	Podunajský, Záhorský, Hornonitriansky, Pohronský, Hornozemplínsky, Dolnozemplínsky	Záhorský, Strednopovážsky, Hornonitriansky, Gemerský, Pohronský, Tatranský, Spišský
Základný	Strednopovážsky, Nitriansky, Gemerský, Košický	Turčiansky, Ipeľský
Aktivita: Vodná turistika/vodáctvo (potenciál hodnotený len z dlhodobého horizontu)		
Zvýšený	Bratislavský, Podunajský, Záhorský, Nitriansky, Severopvažský, Liptovský, Horehronský, Pohronský, Tatranský	
Základný	Dolnopovažský, Strednopovažský, Turčiansky, Oravský, Ipeľský, Spišský, Košický, Dolnozemplínsky	

Tabuľka 46
Potenciál najdôležitejších regiónov CR pre vodné športy a turistiku
Zdroj: upravené podľa Regionalizácia cestovného ruchu v Slovenskej republike (2005)

a) Jachting

História jachtingu na Slovensku je úzko spätá s jeho vývojom v Čechách. U našich západných susedov sa pomocou plachetníc a iných lodí už dávnejšie prepravoval tovar na Vltave. Táto preprava bola neskôr základom rekreačného ako aj športového využívania plachetníc bohatými mešťanmi, ktorí sa plavili na pomalých vodách českých riek a početných juhočeských rybníkoch.

Z týchto počiatkov vznikol v českých krajinách jachting ako športové využitie pre preteky, hlavne v rámci nových veslárskych klubov, lebo veslárstvo sa považovalo za šport lepších kruhov. Preto nie div, že už v roku 1870 boli na Vltave v Prahe prvé „plachtárske" preteky a zakladateľ viacerých moderných športov Josef Rössler – Ořovský založil už v roku 1893 v rámci veslárskeho klubu Blesk aj prvý jachtársky klub – Český Yacht Klub (Porubský a kol., 2003).

Slovenský jachting začínal naberať svoje skúsenosti práve v Česku. Za prvopočiatky jachtingu v slovenských podmienkach môžeme počítať rok 1951 (Slovensko bolo vtedy súčasťou Československa), keď sa zakladateľ jachtingu v SR Jozef Kovačík (1914 – 1999) spoločne s Jozefom Menšíkom zúčastnili školenia na Máchovom jazere v severných Čechách, ktoré usporiadal už pevne etablovaný český jachtársky zväz. Po jeho úspešnom absolvova-

ní boli obaja menovaný na krajských inštruktorov jachtingu pre Slovensko. To bol prvý priamy popud na založenie organizovaného jachtingu na našom území. Problémom však bolo, že nebolo sa na čom plaviť. Kováčik a Menšík sa na základe nákresov malej plachetnice v zahraničnom časopise rozhodli pustiť do stavby vlastného malého plavidla. Spoločne s viacerými kolegami pripravili vlastné plániky malej plachetnice. Na návrh Kovačíka nazvali novú lodnú triedu – Čajka[20].

Títo prví priekopníci jachtingu na Slovensku sa automaticky združili do jachtárskeho klubu. Ešte v roku 1951 vznikol prvý organizovaný spolok nadšencov jachtingu, ktorý dostal oficiálny názov podľa vtedajších zvyklostí a presnej kategorizácie zjednotenej telovýchovy – Telovýchodná jednota Sokol Priemprojekt Bratislava. Vznikli kluby ako Baník, Dynamo, Spartak, Slovan, ktoré sa napodiv udržali až do súčasnosti. Novozaložený jachtársky klub usporiadal za účasti všetkých šiestich lodí triedy Čajka prvé propagačné jachtárske preteky na Slovensku na Seneckom jazere dňa 7. septembra 1952. Tento deň sa považuje za oficiálny začiatok jachtárskej činnosti u nás. Prvé školenie pre začiatočníkov - jachtárov sa konalo vo februári 1953 v Stavprojekte v Bratislave. Školenie viedol J. Kovačík a zúčastnilo sa ho 16 frekventantov.

V tomto čase začali vznikať aj ďalšie jachtárske kluby ako napr. TJ Baník Hutný projekt, YC Slávia STU Bratislava, TJ Dynamo Energia Bratislava, TJ Slovan Knižné závody, Slavoj Senec, TJ Slavoj Námestovo, dynamo Trstená, Slávia Dolný Kubín, TJ SĺňavaPiešťany a pod.

Ďalším pamätným rokom slovenského jachtingu bol rok 1970. Slovenský jachtársky zväz (SYZ) z poverenia Československej jachtárskej Asociácie (ČSYA) a v spolupráci s medzinárodnou Asociáciou triedy Finn – IFA uspori-

20 V časopise Lodní sporty ročník 1952 popisuje J. Kovačík plachetnicu triedy Čajka nasledovne: Je to najmenšia plachetnica v republike (ČSR), ktorú si vystaviame pri náklade 5000,- Kčs, pričom použijeme len domáci materiál. Smrekové drevo na trup a dubové na kostru. Smreku treba 0,13 m3 a dubu 0,035m3. Rozmery Čajky sú: dĺžka 240 cm, šírka 115 cm, čo umožňuje stavať loď aj doma. Amatér môže tak hneď po práci prísť domov a stavať loď bez väčšej straty času. Uskladnenie Čajky je skromné – stačí priestor 150 x 300 cm. Malá váha asi 40 kg zaručuje ľahkú prepravu v závese na dvojkolesovom podvozku za bicyklom alebo motocyklom, transport v poštovom vagóne a pod. V zime 1951/52 sa stavalo naraz 6 plachetníc v improvizovaných podmienkach. Dokončovacie práce na lodiach, na sťažni, pňoch, plutvách a kormidlách sa robili často aj v bytoch staviteľov a samozrejme z vlastných prostriedkov. Výsledkom bolo ich slávnostné spustenie a krst na Seneckom jazere dňa 1. júna 1952. Boli podľa námorníckych zvykov pomenované ženskými menami a na plachte mali triedové označenie „Č“ a príslušné číslo. (Porubský a kol. 2003)

adal Majstrovstvá Európy triedy Finn Junior. Konali sa na prelome júla a augusta na Oravskej priehrade pod gesciou jachtárskeho zväzu Oravy.

Ďalšie obdobie sa nieslo v znamení lodných tried Mlok, Moth a neskôr Cadet, 420 a 470. V posledných dvoch menovaných československý jachting žal mnoho medzinárodných úspechov tak v kategóriách muži ako aj ženy. Výrazné zmeny v slovenskom jachtingu nastali po roku 1989. V súvislosti s politicko-ekonomickými zmenami v Československu a otvorením hraníc nastali netušené možnosti realizácie jachtingu v zahraničí. Prejavilo sa to úbytkom účastníkov a pretekárov na Slovensku a postupne aj úbytkom aktívnych jachtárov u nás. Slovenský jachting sa začal rozvíjať v nových spoločenských podmienkach, pri inom spôsobe financovania a hlavne v konkurencii zahraničia.

V prvých rokoch rozvoja jachtingu na Slovensku boli okrem veľkých riek a menších jazier a rybníkov k dispozícii iba väčšie tatranské plesá. V tomto období sa prvé plachetnice plavili prakticky iba na Seneckom jazere a Štrbskom plese. No v priebehu nasledujúcich desaťročí sa v súvislosti s výstavbou umelých vodných nádrží situácia podstatne zlepšila. Tieto priehrady sa stali domovskými základňami viacerých jachtárskych klubov. K našim najznámejším jachtárskym vodám patria Slnečné jazerá pri Senci (pôvodne iba Senecké jazero), Oravská priehrada, Zemplínska Šírava, Veľká Domaša, Liptovská Mara, Gabčíkovo, Nosická priehrada, SĺŇava pri Piešťanoch, Kráľová pri Galante a pod. (spracované podľa Porubský a kol., 2003).

Slnečné jazerá pri Senci vznikli ťažbou štrkopieskov z nánosov Dunaja. Veľkosť plochy je 2,02 km^2. Začiatok jachtingu v tejto lokalite v roku 1952 je zároveň počiatkami jachtingu na Slovensku. Jachtárska sezóna je od apríla do októbra (každý víkend) okrem mesiacov júl a august z dôvodu množstva kúpajúcich sa ľudí. Sú tu vybudované murované lodenice s kompletným vybavením pre viacero bratislavských jachtárskych klubov a jachtárov zo Senca.

Oravská priehrada predstavuje vodné dielo na sútoku Bielej a Čiernej Oravy, pričom severná časť Čiernej Oravy zasahuje až do Poľska. Rozloha vodnej hladiny je 35,0 k m^2 a bola napustená v rokoch 1952/53. Jachtárstvo a jeho počiatky sú z roku 1953, keď začiatkom mája boli prvýkrát na vodu spustené plachetnice triedy Čajka a Mlok. Oravská priehrada je vhodná pre usporiadanie vrcholových jachtárskych pretekov s medzinárodnou účasťou. Je domovom jachtárov z Oravy, Martina a Považskej Bystrice.

Zemplínska Šírava predstavuje najlepšie podmienky pre jachting na východe krajiny. Vodné dielo je lokalizované neďaleko mesta Michalovce, pričom je napájané riekou Laborec. Vodná plocha má dĺžku 10 km a šírku

3,6 km o celkovej ploche 32,9 km^2. Napustená bola v roku 1966. Na severnom brehu sa nachádza dobre vybavené účelové zariadenie SZTK s lodenicou. Konajú sa mnohé jachtárske preteky, pričom tu boli založené aj viaceré kluby kajutových a námorných jachtárov a priaznivcov windsurfingu. Zemplínska Šírava je domovom jachtárov z Košíc, Michaloviec a Vranova n/T.

Veľká Domaša je druhou veľkou vodnou plochou východného Slovenska. Nachádza sa na rieke Ondava a má celkovú rozlohu 15,1 km^2. Bola napustená v roku 1967. Konajú sa tu každoročne viaceré jachtárske preteky, najmä v kajutových lodiach a windsurfingu. Veľká Domaša je sídlom jachtárskych klubov z Prešova a Vranova n/T.

Ďalšou lokalitou je vodná nádrž ***Liptovská Mara*** nachádzajúca sa na hornom toku rieky Váh. Bola napustená v roku 1978 a celková plocha vodnej hladiny je 21,6 km^2. Každoročne sa tu konajú niektoré z častí Majstrovstiev Slovenska v jachtingu v určitej lodnej triede. Je domovom jachtárov z oblasti severného Považia. Najnovšie bola vybudovaná lodenica YC Fatran Liptovský Mikuláš so strediskom lodnej triedy Vaurien.

Gabčíkovo predstavuje jednu z najnovších umelých vodných plôch, pretože bola napustená v roku 1992. Predstavuje priehradné vzdutie na rieke Dunaj v kilometri 1851 s najväčšou šírkou pri Čuňove. S plochou 60,0 km^2 je ideálnym miestom pre jachting a preteky na medzinárodnej úrovni. Strediská vodných športov sú v stave rozpracovania a začína sa s ich výstavbou.

Z ďalších menších vodných plôch je známa *Nosická priehrada* s rozlohou 5,7 km^2 a napustením v roku 1958. Nachádza sa tu lodenica jachtárov z Považskej Bystrice. Vzhľadom na horšie podmienky pre jachting sa tu využívajú iba menšie lode. Známa je každoročná Modrá stuha Nosickej priehrady. Ďalšou je Sĺňava pri Piešťanoch. Ide o vodné dielo na Váhu pri Maduniciach s rozlohou 4,3 km^2 a napustením v roku 1959. Je strediskom jachtárov z Piešťan. Pravidelne sa tu konajú niektoré časti Majstrovstiev Slovenska v jachtingu ako aj menšie klubové preteky. Trojicu významnejších menších vodných plôch uzatvára Kráľová pri Galante, ktorá je poslednou priehradou v rámci Vážskej kaskády s rozlohou 11,7 km^2. Je vhodná na usporiadanie vrcholových jachtárskych pretekov aj v rámci majstrovstiev Slovenska. Zatiaľ sa tu nenachádza žiadne významnejšie stredisko vodných športov s lodenicou. Každoročne sa poriadajú preteky pod názvom Kľúč Kráľovej.

Ostatné vodné plochy na Slovensku majú obmedzenejšie podmienky na rozvoj jachtingu. Ide o nasledujúce vodné diela: Krpeľany pri Kraľovanoch na rieke Váh (0,9 km^2), Nitrianske Rudno na rieke Nitrica (2,5 km^2), Hričov na Váhu (2,5 km^2), Ružín I na Hornáde (3,9 km^2), Ružín II (0,7 km^2), Bukovec na rieke Ida (0,3 km^2) a štrkovisko Geča pri Košiciach (0,3 km^2).

Jachting je organizovaná aktivita. V rámci Slovenska funguje v súčasnosti podľa dostupných informácií (Sailing SK, 2015) celkovo 40 jachtárskych klubov s 1773 členmi. Medzi najstaršie kluby, ktoré vznikli ešte v 50-tych rokoch, patria Yacht Club TJ Slávia Senec (1953), YC Dynamo Energia Bratislava (1953), JK Slávia STU Bratislava (1954), YC Slovan Bratislava (1955) a JK Tatran Bratislava (1955). Množstvo klubov vzniklo aj po roku 1989 a to konkrétne 25.

Počtom členov sú najväčšími YC Dynamo Energia Bratislava (152 členov), Yachter Club Bratislava (131), Akademik TU Košice (125), YC Slovan Bratislava (124) a Jacht Klub Prešov (77). Tieto počtom najväčšie kluby patria zároveň aj medzi najdlhšie fungujúce. Naopak jachtárske kluby založené po roku 1989 sú ešte len rozvíjajúce sa a počtom členov skôr menšie (do 30 členov).

V rámci východného Slovenska fungujú nasledujúce kluby: Jacht Klub Prešov (rok založenia 1975, počet členov 77), Akademik TU Košice (1980, 48), ŠZ TJ Metropol Košice (1981, 39), Cassovia Yacht Club Košice (1996, 41), YC Domaša – Dobrá (1999, 57), First Yacht Club Sobrance (2000, 48), TJ Domaša Vranov n/T. (2000, 9), Jacht Klub Šírava (2001, 61), Jachtársky club Domaša Poľany (2001, 36), YC YCMO Domaša (2002, 28), Jacht Klub Viktory Domaša – Nová Kelča (2004, 9), Jacht klub TATUM Michalovce (2005, 33), Jacht klub Sobrance (2006, 29) a YC Zátoka – Domaša (2008, 15). Celkovo je tu v 14 kluboch registrovaných 607 členov.

b) Kajakový turizmus

Pri hodnotení obtiažnosti vodných tokov resp. ich úsekov pre kajakový turizmus sa používajú dve základné klasifikačné skupiny. Prvá je určená na ohodnotenie obtiažnosti horských tokov s tzv. divokou vodou (**W**hite**W**ater) – WWI až WWVI a druhá klasifikácia je určená pre všetky ostatné vodné toky v škále ZWA až ZWC.

Klasifikácia WW pre horské rieky má nasledujúce stupne: *WWI* – mierne prúdiaca rieka, jasné prejazdy, žiadne mimoriadne prekážky, *WWII* – stredné pereje s miernou obťažnosťou s jasnými prejazdmi vhodné pre každého, *WWIII* – mierne vlny, miestami vysoké a nepravidelné, skaly, víry, pereje s úzkymi prejazdmi vyžadujúce skúsenosti v ovládaní lode, *WWIV* – ťažké dlhé pereje, silné nepravidelné vlny, nebezpečné skaly, rozbúrené víry, potrebné výkonné a presné ovládanie, *WWV* – veľmi nebezpečný tok, dlhé a divoké pereje, ktoré na seba nadväzujú bez prerušenia, v koryte rieky je množstvo extrémnych prekážok, veľké klesania, divoké prúdy, veľmi príkry

sklon, *WWVI* – životu nebezpečná resp. až nezjazdná, člny sa musia prenášať pozdĺž brehu rieky, aby sa tak obišiel daný úsek.

Druhá klasifikácia pre ostatné rieky: *ZWA* – veľmi ľahký, pre začiatočníkov, ide o malé vodné plochy, stojace vody, slabý prúd, žiadne vlny, prakticky absencia prekážok vo vode, *ZWB* – stredne náročný, pre začiatočníkov, ide o stredne veľké nádrže, pomerne silný prúd v rieke, výskyt prekážok zvyšujúcich náročnosť na ovládanie plavidla, *ZWC* – ťažší, pre začiatočníkov pod dohľadom skúseného vodáka, ide o veľké nádrže, rýchly prúd v rieke, menšie pravidelné pereje, ostré zákruty, štrkové lavice, väčšie množstvo prekážok v rámci vodného toku vyžadujúce presné manévrovanie.

Pri hodnotení vodných tokov Slovenska resp. ich úsekov, ktoré spĺňajú predpoklady pre kajakový turizmus platí, že v drvivej väčšine ide o zmiešanú klasifikáciu, teda horný tok má charakter horského toku a dolný tzv. kľudnej vody. Výlučne horský charakter má iba rieka Belá, pričom v hornom úseku má ako jediná na Slovensku obtiažnosť WWIV. Ďalšie rieky ako napr. Orava, Poprad a Hron majú taktiež prevažne horský charakter, no ich obtiažnosť sa pohybuje na úrovni WWI až WWII, mimoriadne v horných úsekoch WWIII. Podobnú obtiažnosť na úrovni WWI a WWII majú viaceré menšie vodné toky ako napr. Cirocha, Čierny Hron, Čierny Váh a pod. Ostatné vodné toky majú prevažne kľudnejší charakter splavu.

Obrázok 61
Kajakový turizmus na Slovensku

Informácie o možnostiach a potenciály jednotlivých vodných tokov a ich úsekov pre kajakový turizmus a splavovanie sú čerpané z pravidelne aktualizovaného zdroja Raft (2015).

Rieka ***Belá*** prameniaca vo Vysokých Tatrách má v rámci svojho toku zjazdných 24 km. Na rieke sa plaví pomerne plynulo a nenachádzajú sa tu takmer žiadne hate. Koryto rieky s priemernou šírkou 10 – 15 m pretekajúce lesmi a údoliami sa vďaka štrkovitému riečisku mení často na obtiažnosti WW. Tým, že prechádza časťou národného parku TANAP, platí tu niekoľko obmedzení – splav môže začínať až v Podbanskom počas dennej doby v termíne od 20.4. do 30.9., taktiež je plavba zakázaná pri nízkej viditeľnosti a stave 130 cm na vodočte v Podbanskom. Celý splavný úsek je možné splavovať najmä v jarných mesiacoch a po výdatných dažďoch a rozdeľuje sa do troch častí: horný (sútok potokov – Kamenistý potok, riečne kilometre 24,0 – 20,0 km, obtiažnosť WWIV-), stredný (Kamenistý potok – Dovalovo, 20,0 – 4,2 km, WWII+), dolný (Dovalovo – ústie do Váhu, 4,2 – 0,0 km, WWI). Horný úsek s rýchlosťou plavby 8 km/hod. je vhodný pre skúsených vodákov, stredný s rýchlosťou plavby 6 – 9 km/hod. pre pokročilých a dolný (5 km/hod.) pre začiatočníkov. V priemere je najviac splavných dní v máji (25), júni (13), apríli (7) a júli (6). Prístup k rieke je dobrý z cesty, pričom najbližšie táborisko je až v Liptovskom Hrádku.

Ďalšou riekou je ***Orava***. Vzniká sútokom Bielej a Čiernej Oravy a splavná je v úseku 64 km. Ide o nenáročnú rieku na splav, ktorej špecifikom je možnosť zvýšenia prietoku vďaka výpustu z Oravskej priehrady. Horný úsek toku sa nachádza v kilometri 63,5 – 8,6 km medzi Oravskou priehradou a Párnicou. Rieka v tomto úseku s priemernou šírkou 10 – 15 m preteká zalesnenými údoliami. Limitom plavby je výška vodočtu v Tvrdošíne na úrovni 110 cm. Splav pri obtiažnosti ZW – WWI a s rýchlosťou toku 5 – 6 km/hod. je určený najmä začiatočníkom. Dolný úsek (Párnica – ústie do Váhu) v kilometri 8,6 – 0,0 s obtiažnosťou WWI a rýchlosťou toku 6 – 7 km/hod. je určený taktiež začiatočníkom. Prístup k rieke je dobrý tak z cesty ako aj zo železnice. Najbližšie táborisko je v Dolnom Kubíne. Najviac splavných dní je vo vybraných zimných a letných mesiacoch.

Rieka ***Poprad*** je na území Slovenska zjazdná v úseku 134 km (celkovo aj s poľskou stranou 159 km). Rieka je od 157,5 kilometra regulovaná a vytvára nebezpečné kaskády. Ďalej od Svitu je viacero kolmých stupňov s reguláciou s nebezpečenstvom počas vyššej hladiny vody. V dolnej časti tvorí vodný tok Popradu hranicu s Poľskom, pričom obmedzením je elektráreň v Sulíne. Horný úsek toku zjazdný najmä v jarných mesiacoch a po daždi s obmedzením vodočtu v Mengusovciach na hodnote 50 cm sa skladá z dvoch častí:

Mengusovce – Svit (158,6 – 154,0 km, obtiažnosť WWIII) a Svit – Poprad (154,0 – 143,8 km, WWII). Stredný úsek (Svit – Poprad) zjazdný celoročne sa nachádza v kilometri 154,0 – 143,8 a má obtiažnosť WWII. Dolný úsek (celoročne zjazdný) sa taktiež skladá z dvoch častí: Kežmarok – Piwniczna Zdrój (PL) (128,5 – 27,0 km, ZWC) a Piwniczna Zdrój – ústie do Dunajca (27,0 – 0,0 km, ZW – WWI). Rieka Poprad v hornom úseku preteká atraktívnymi zalesnenými údoliami. Je určená najmä skúseným vodákom, pretože vodný tok má rýchlosť 8 – 10 km/hod. Stredný úsek s rýchlosťou plavby 7 – 8 km/hod. pretekajúci kotlinovou krajinou je určený najmä pokročilým vodákom a dolný so šírkou koryta 40 – 50 m s rýchlosťou plavby 4 – 5 km/hod. začiatočníkom. Dostupnosť k rieke je veľmi dobrá. V rámci všetkých úsekov je najviac dní vhodných pre splav v dolnom úseku. V tejto časti sú najvhodnejšie mesiace marec, apríl, máj a jún. Stredný a horný úsek sú oveľa menej splavné počas roka (najmä máj a jún).

Rieka ***Hron*** patrí so splavnou dĺžkou 271 km k našim najznámejším kajakárskym vodným tokom. Pramení v Nízkych Tatrách. Keďže ide o pomerne dlhú splavnú rieku, nachádza sa tu viacero kaskád s výškou až 1,5 m, ktorých splavnosť závisí od stavu a prietoku vody. Dolná časť od Kozároviec je problematická, pretože sa tu nachádza 4 km dlhá vodná nádrž a viacero hatí. Celá splavná časť Hrona sa skladá s troch úsekov a to horného, stredného a dolného. Horný úsek sa skladá z troch častí: Červená Skala – Heľpa (281,0 – 271,5 km, WWII – I), Heľpa – Polomka (271,5 – 261,5 km, WWII) a Polomka – Nemecká (261,5 – 204,4 km, WWI+). Tento úsek so šírkou toku 5 – 7 m je splavný najmä v jarných mesiacoch (marec, apríl a máj) a po dažďoch. Je určený najmä pre skúsených vodákov, pretože rýchlosť plavby je nad 7 km/hod. Stredný úsek je tvorený dvoma časťami: Nemecká – Banská Bystrica (204,4 – 176,0 km, WWI – I+) a Banská Bystrica – Kozárovce (176,0 – 92,3 km, WWI-). Tento úsek je splavný väčšinou celoročne, pričom počet dní vhodných na splav sa počas všetkých mesiacov v roku pohybuje v rozmedzí 18 (jesenné mesiace) až 27 dní (máj, jún). Vodný tok so šírkou 8 – 10 m preteká otvorenejšou krajinou s lúkami a je určený najmä pre začiatočníkov, pretože rýchlosť plavby je iba 5 km/hod. Dolný úsek tvorí časť Kozárovce – ústie do Dunaja (92,3 – 0,0 km, ZWB), ktorá je splavná takmer celoročne (v priemere v rámci mesiacov je to až 23 – 29 dní, limitom je iba výška vodnej hladiny v Banskej Bystrici na úrovni 75 cm). Rieka Hron v tomto úseku preteká nížinatou otvorenou krajinou s rýchlosťou 4 – 5 km/hod. a je určená najmä pre začiatočníkov. Prístup k rieke je dobrý a na viacerých miestach sa nachádzajú táboriská (Hronská Dúbrava, Šášovské Podhradie, Revištské Podzámčie, Iliaš).

Ďalšou veľkou riekou spojenou s kajakovým turizmom je ***Váh*****,** ktorý vzniká sútokom Bieleho a Čierneho Váhu. Ide o rieku s najdlhšou zjazdnou dĺžkou toku až 351,3 km. Na jej toku sa nachádza množstvo hatí a priehrad (Vážska kaskáda), ktoré obmedzujú plynulosť plavby. Na viac sa v Liptovskom Mikuláši nachádza areál vodných športov, ktorého prívodný kanál zasahuje do vodného toku prostredníctvom nasypaného betónu a železa z obdobia jeho budovania. V časti pod Púchovom ide o veľmi zaujímavý vodný tok s čistou a bezpečnou vodou s možnosťami kúpania a táborenia. Horný úsek vodného toku sa nachádza medzi Kráľovou Lehotou a Liptovským Mikulášom (351,3 – 330,9 km, WWI – II). Je splavný najmä v jarných mesiacoch (marec, apríl a máj) a letných (jún, júl). Šírka Váhu je v tejto časti 12 – 20 m s rýchlosťou plavby na úrovni 7 – 8 km/hod., čo je vhodné pre pokročilejších vodákov. Stredný úsek Váhu sa skladá z troch častí: Liptovský Mikuláš – Liptovská Mara (330,9 – 320,0 km, ZWA), Liptovská Mara – Kraľovany (320,0 – 287,2 km, ZWA) a Kraľovany – Vrútky (287,2 – 264,0 km, ZWA). Splavuje sa prakticky celoročne, pričom v Bešeňovej by mala byť na vodočte hodnota aspoň 80 cm. V priemere sa tento úsek najviac splavuje v mesiacoch máj, júl a august. Charakter rieky je rýchlosťou toku na úrovni 3 – 5 km/hod. určený najmä začiatočníkom. Posledný dolný tok tvoria až štyri časti: Vrútky – ústie Rajčianky (264,0 – 236,0 km, WWI), ústie Rajčianky – Piešťany (236,0 – 102,6 km, ZWA), Piešťany – Sereď (102,6 – 55,9 km, WWI) a Sereď – ústie Malý Dunaj (55,9 – 0,0 km, ZWB). Táto časť je splavná celoročne (mesačne je to od 12 do 25 dní) s rýchlosťou plavby 5 km/hod., čo je vhodné prevažne pre začiatočníkov. V tomto úseku rieka preteká relatívne pomalšie v prostredí širokej nížiny. Na celom toku Váhu sa nachádza viacero možností táborenia.

Kajakový turizmus je možné v obmedzenej miere prevádzkovať aj na rieke ***Dunaj***, ktorý je na slovenskej strane splavný v dĺžke 172 km v riečnom kilometri 1880,2 – 1708,2 s obtiažnosťou ZWC. Na rieke sú postavené dve priehrady v hlavnom koryte a v Čuňove je lokalizovaný moderný areál vodných športov. Pri splavovaní na rieke Dunaj je potrebné rešpektovať taktiež pravidlá súvisiace s čulou lodnou dopravou. Na rieke sa nachádza množstvo zaujímavých mŕtvych ramien, ktoré sa často nachádzajú v hraničnom pásme s Maďarskom. Zásobovanie počas splavu je problematické, pretože väčšina miest leží mimo rieky. Šírka vodného toku je 80 – 100 m a rýchlosť cca 4 – 8 km/hod. Je určená najmä začiatočníkom. Zvyčajne sa splavovanie začína v Bratislave (Karlova Ves – lodenica) a končí v Štúrove. Dunaj sa splavuje sa celoročne.

Ďalšou splavnou riekou je ***Hornád*** so splavnou dĺžkou 145 km a prameňom v Nízkych Tatrách. Osobitosťami rieky je jej prielom v Slovenskom raji, kde je

však vzhľadom na ochranu prírody prejazd zakázaný bez možnosti výnimky. Ďalším obmedzením je vodárenské pásmo pod Čingovom. Z tohto dôvodu je vhodnejšie splavovať rieku od Spišskej Novej Vsi. V dolnej časti toku sa nachádza priehrada Ružín. Rieka je rozdelená do troch úsekov – horný, stredný a dolný. Horný úsek tvorí časť Hrabušice – Čingov (147,5 – 135,3 km, WWII). Je splavný najmä v zimných a jarných mesiacoch (priemerne 18 – 25 dní) a po dažďoch. Hornád má v tomto úseku šírku 5 – 9 m, pričom preteká úzkymi údoliami a vápencovým kaňonom, čo zrýchľuje jeho tok. Preto je splavovanie určené najmä skúseným vodákom a trvá iba 3 – 4 hodiny. Stredný úsek pripadá na Čingov – Margecany (135,3 – 80,2 km, WWI-) a je zjazdný väčšinou celoročne, najviac však v jarných mesiacoch. Preteká širokými kotlinami a jeho tok sa spomaľuje (splav tohto úseku trvá 2 – 3 dni). Je vhodný aj pre začiatočníkov. Dolný úsek je tvorený z dvoch častí: Margecany – Ružín (80,2 – 66,5 km, ZWA) a Ružín – hranica s Maďarskom (66,5 – 0,0 km). Aj tento úsek je splavný prakticky celoročne s najlepšími podmienkami v jarných mesiacoch. Rýchlosť plavby sa pohybuje v rozmedzí 4 – 5 km/hod. , čo je vhodné pre začiatočníkov. Zaujímavosťou tohto úseku je atraktívne úzke hlboké údolie pod Margecanmi. Prístup k rieke je dobrý s obmedzeniami v rámci Slovenského raja. Táborisko sa nachádza na kilometri 72,0 pri priehrade Ružín.

Špecifickou riekou je hraničná rieka ***Dunajec***, ktorá je síce splavná v dĺžke až 211 km (Nowý Targ – ústie do Visly), avšak na slovenskej strane je to iba 17 km. Preteká atraktívnym hlbokým kaňonom v Pieninách s obtiažnosťou WWI. Úsek na našej strane je splavný celoročne s obmedzením počas vyššieho stavu vodnej hladiny. Vzhľadom na to, že vodný tok má rýchlosť 8 – 12 km/hod. a šírku 15 – 25 m, je určený pokročilejším vodákom.

Názov vodného toku	Úsek	Riečny kilometer	Obtiažn.	Obdobie splavu	Doporučené Pre	Rýchlosť plavby
Hnilec (60 km)						
horný úsek	Dobšinská jaskyňa - vzdutie	82,7 - 73,0	WWII	do leta	skúsených	2 - 3 hod.
	vzdutie - hrádza	73,0 - 59,7	ZWA			
stredný úsek	Hnilec - Žakarovce	59,7 - 5,1	WWII-	množstvo vody	pokročilých	7 - 8 km/hod.
dolný úsek	Žakarovce - ústie do Hornádu	5,1 - 0,0	ZWC	z priehrady	začiatočníkov	5 km/hod.
Ipeľ (163 km)						
horný úsek	Breznička - Nitra n./Ipľom	163,2 - 146,9	WWI	jar, po daždi	pokročilých	5 km/hod.
dolný úsek	Nitra n./Ipľom - ústie Dunaj	146,9 - 0,0	ZWC	celoročne	začiatočníkov	4 km/hod.

Kysuca (52 km)						
horný úsek	Vysoká n./Kysucou - Turzovka	52,3 - 44,7	WWII-	jar, po daždi	pokročilých	9 - 11 km/ hod.
dolný úsek	Turzovka - ústie do Váhu	44,7 - 0,0	ZWC		začiatočníkov	6 - 8 km/ hod.
Laborec (123 km)						
horný úsek	Habura - Krásny Brod	122,7 - 111,0	WWII-	jar, po daždi	pokročilých	8 km/hod.
stredný úsek	Krásny Brod - Radvaň	111,0 - 96,1	WWI	jar	pokročilých	5 -6 km/ hod.
dolný úsek	Radvaň - ústie do Latorice	96,1 - 0,0	ZWC+	celoročne	začiatočníkov	5 km/hod.
Latorica (32 km)						
celý tok	hranica s UA - Bodrog	32,0 - 0,0	ZW	celoročne	začiatočníkov	4 - 6 km/ hod.
Malý Dunaj (135 km)						
celý tok	odbočenie od Dunaja - ústie Dunaj	160,5 - 24,9	ZW	celoročne	začiatočníkov	3 - 4 km/ hod.
Nitra (192 km)						
horný úsek	Prievidza - Nováky	191,8 - 179,5	WWI-	jar, po daždi	začiatočníkov	4 - 5 km/ hod.
dolný úsek	Nováky - ústie do Dunaja	179,5 - 0,0	ZWC	celoročne	začiatočníkov	4 - 5 km/ hod.
Ondava (125 km)						
horný úsek	Vyšný Orlík - Svidník	125,0 - 117,4	WWII-	jar, po daždi	pokročilých	6 - 7 km/ hod.
	Svidník - Stropkov	117,4 - 102,7	WWI			
stredný úsek	Stropkov - Turany n./ Ondavou	102,7 - 90,8	ZWC	jar, po daždi	začiatočníkov	3 - 4 km/ hod.
dolný úsek	Turany n./Ondavou - Slov. Kajňa	90,8 - 67,7	ZWA	celoročne	začiatočníkov	3 - 4 km/ hod.
	Slov. Kajňa - ústie do Bodrogu	67,7 - 0,0	ZWB			
Revúca (26 km)						
horný úsek	Vyšná Revúca - Nižná Revúca	26,2 - 21,3	WWII-	jar, po daždi	skúsených	-
	Nižná Revúca - Liptovská Osada	21,3 - 16,7	WWII			
stredný úsek	Liptovská Osada - Podsuchá	16,7 - 11,4	WWII- I	mimo zvýšených	pokročilých	-
dolný úsek	Podsuchá - ústie do Váhu	11,4 - 0,0	WWI - ZW	stavov	pokročilých	-
Rimava (70 km)						
horný úsek	Hnúšťa - Rimavská Sobota	69,7 - 39,9	WWI-	jar, po daždi	začiatočníkov	5 - 6 km/ hod.
dolný úsek	Rimavská Sobota - ústie do Slanej	39,9 - 0,0	ZWB	jar, po daždi	začiatočníkov	3 - 4 km/ hod.
Slaná (75 km)						
horný úsek	ústie Dobšinského potoka - Brzotín	75,4 - 49,3	WWII-	priehrada Hnilec	pokročilých	5 - 6 km/ hod.
stredný úsek	Brzotín - Plešivec	49,3 - 35,5	WWI	väčšinou	začiatočníkov	6 - 8 km/ hod.
	Plešivec- Šafárikovo	35,5 - 18,0	ZWC	celoročne		

dolný úsek	Šafárikovo - hranica s Maďarskom	18,0 - 0,0	ZWB	celoročne	začiatočníkov	4 - 5 km/ hod.
Topľa (103 km)						
horný úsek	Bardejov - Marhaň	103,0 - 71,1	WWI	jar, po daždi	začiatočníkov	3 - 4 dni
dolný úsek	Marhaň - ústie do Ondavy	71,1 - 0,0	ZWB	zvýšen. stavoch	začiatočníkov	
Torysa (91 km)						
horný úsek	Lipany - Prešov	91,0 - 58,2	WWI	jar, po daždi	pokročilých	6 - 8 km/ hod.
dolný úsek	Prešov - ústie do Hornádu	58,2 - 0,0	ZWB	celoročne	začiatočníkov	4 - 5 km/ hod.
Turiec (26 km)						
horný úsek	Kláštor p. Znievom - Košťany	25,8 - 12,4	WWI	zvýšen. stavoch	pokročilých	4 - 5 km/ hod.
stredný úsek	Košťany - Martin	12,4 - 7,7	ZW	zvýšen. stavoch	pokročilých	2 -3 km/ hod.
dolný úsek	Martin - ústie do Váhu	7,7 - 0,0	ZW	zvýšen. stavoch	začiatočníkov	5 - 6 km/ hod.
Cirocha (38 km)						
horný úsek	Starina - Stakčín	38,0 - 31,0	WWIII	jar	skúsených	7 km/hod.
stredný úsek	Stakčín - Snina	31,0 - 23,3	WWII-	jar	pokročilých	6 -7 km/ hod.
dolný úsek	Snina - ústie do Laborca	23,3 - 0,0	WWI	jar	začiatočníkov	5 km/hod.

Tabuľka 47
Kajakový turizmus na ďalších slovenských riekach
Zdroj: Raft (2015)

Poslednú skupinu tvoria menšie a menej významné vodné toky, ktoré sa využívajú v rámci kajakového turizmu a splavovania. Ich špecifikom je pomerne krátka dĺžka splavnej časti, avšak vo väčšine prípadov ide o pomerne náročné splavné úseky určené pokročilým a skúseným vodákom. Patria k nim: *Bystrica* (dĺžka splavnej časti-5,5 km, obtiažnosť WWI-ZW, vhodná pre pokročilých, rýchlosť plavby je 6-8 km/hod.), *Čierny Hron* (12 km, WWI, pokročilých, 5-7 km/hod.), *Čierny Váh* (29 km, WWII-ZW, pokročilých, 4-7 km/hod.), *Dobšinský potok* (5 km, WWIII-, skúsených, 1-2 hod.), *Jaseniansky potok* (6 km, WWII-I, skúsených, 5-7 km/hod.), *Nitrica* (7 km, WWII-ZWC, skúsených, 1-1,5 hod.), *Rajčianka* (33 km, WWI-ZWC, pokročilých, 4-6 km/hod.), *Starohorský potok* (6,5 km, WWI-II, pokročilých, 6-7 km/hod.), *Štiavnik* (5 km, WWI-III, skúsených, 1 hod.), *Udava* (32 km, WWI-III, skúsených, 4-6 km/hod.), *Varínka* (13 km, WWI-II, skúsených, 2-3 hod.), *Vlára* (27 km, WWI-II+, pokročilých, 5-6 hod.), *Vydranka* (6 km, WWI-II, skúsených, 1-2 hod.), *Výrava* (17 km, WWII-III, skúsených) a *Zázrivka* (16 km, WWI-II, skúsených).

c) Rafting

Rafting predstavuje variant vodného turizmu spojený so splavovaním divokej vody resp. riek. Patrí medzi obľúbené teambuildingové outdoorové aktivity, ktoré zlepšujú schopnosti tímovej spolupráce. Pri splavovaní je dôležitá dôvera medzi členmi posádky a zároveň ako pre člena posádky je potrebné urobiť všetko preto, aby sa ostatní mohli na Vás spoľahnúť. Jedinou prekážkou je vodný živel, ktorý je potrebné spoločnými silami prekonať, samozrejme s pomocou skúseného inštruktora. Zanedbanie týchto pravidiel, amatérsky prístup a nedostatok skúseností môžu spôsobiť nebezpečnú situáciu, vážne zranenia, príp. aj ohrozenie života.

Napriek tomu, že Slovensko nepatrí medzi top krajiny z hľadiska raftingu a splavovania, nachádzajú sa tu zaujímavé lokality a úseky riek vhodné pre túto aktivitu. Rafting v slovenských podmienkach je možné praktizovať buď v rámci umelých kanálov ako napr. v Areáli Divokej vody v Bratislave-Čuňove a Areáli vodného slalomu v Liptovskom Mikuláši alebo na vybraných vodných tokoch. Za najdravšiu a zároveň najkrajšiu slovenskú rieku vhodnú pre rafting sa jednoznačne považuje rieka Belá, ktorú ako jedinú je možné popri umelých kanáloch využívať pre adrenalínový rafting. Z ďalších riek ide o rieky Dunajec, Oravu, Váh a Hron, ktoré sú vhodné pre raftárske aktivity iba v rámci vybraných splavných úsekov. Na rozdiel od rieky Belá sú určené najmä pre pokojné splavovanie s miernou dávkou adrenalínu.

Areál Divokej vody Bratislava - Čuňovo sa nachádza 20 km od centra Bratislavy. V prívodnom kanáli s dĺžkou 255 m, šírkou 14 m a hĺbkou 1,2 metra, je voda kľudná. Slúži na prípravu posádky pred vstupom do hlavného kanála. Dva hlavné kanále sú niekoľkokrát prepojené, čím sa dá dosiahnuť viacero možných kombinácií jázd. Kanály sa končia dvoma výstupmi ústiacimi do Dunaja. Výstavba areálu sa datuje do roku 1995 v súvislosti s uvedením vodného diela Gabčíkovo – Nagymaros. Uvedenie samotných slalomových tratí určených aj pre možnosti raftingu sa uskutočnilo o rok neskôr v rámci prvých pretekov vodného slalomu. Konali sa tu mnohé vrcholné športové podujatia európskeho i svetového formátu. Areál vodných športov ponúka tréningové podmienky nielen pre výkonnostných vodných slalomárov a raftérov, ale aj pre amatérskych vyznávačov vodnej turistiky. Výhodou týchto kanálov je možnosť pohodlného a bezproblémového sledovania celej dĺžky splavovania na rozdiel od klasických riek, ktorých brehový porast často znemožňuje výhľady na najkrajšie časti raftárskych úsekov. Zároveň sa tu nachádzajú aj komplexné možnosti ubytovania, stravovania a ďalších služieb spojených s vodnou turistikou.

Druhým umelých vodným kanálom je ***Areál vodného slalomu Ondreja Cibáka v Liptovskom Mikuláši***. Je vzdialený 1,5 km od Liptovského Mikuláša. Začiatok tvorí privádzací kanál zakončený štartovacím bazénom s dĺžkou 680 m. Odtiaľ sú vedené dve samostatné trate, ktoré sa približne v strede spájajú a ďalej pokračujú spoločne do rieky Váh. Ľavá trať s ťažšou obtiažnosťou sa volá „Váh" a pravá kratšia, ale zato náročnejšia sa volá „Orava". Areál je napájaný odrazenou vodou z rieky Váh. Najlepšie podmienky sú v jarných mesiacoch. Areál je v prevádzke od začiatku apríla do konca októbra. Je vhodný pre každého a nie sú potrebné žiadne výnimočné skúsenosti. O bezpečnosť v člne sa starajú skúsení inštruktori a profesionálna výstroj. Na raftérov čakajú veľké vlny, pereje, spenené vodné valce a skoky. Počet osôb pre rafting je neobmedzený, obtiažnosť splavu je na úrovni stredná až ťažká WWII – III+, dĺžka 350 – 400 m s časovou dotáciou približne 90 minút (spracované podľa Rafting Adventure, 2015, Rafting Slovakia, 2015).

Najkrajšou a najdravšou riekou na Slovensku, ktorá ponúka jedinečný rafting na divokej vode s nádhernou scenériou tatranskej prírody priamo pod vrchom Kriváň, je rieka ***Belá***. Belá je horskou riekou, čo znamená, že podmienky sa menia v závislosti od poveternostnej situácie vo veľmi krátkom čase. Splavovanie sa odporúča iba zdatnejším a skúsenejším vodákom. Raftovanie na tejto rieke je možné iba pri dobrých splavových podmienkach, ktoré sú najmä v apríli a máji, pričom celá sezóna trvá od 15. apríla do 30. septembra. Rieka Belá sa splavuje z Podbanského od Kokavského mosta až do mesta Liptovský Hrádok. Rafting na gumových člnoch z ponad Kokavského mosta je zakázaný z dôvodu ochrany prírody. V rámci horného úseku (Kokavský most – Pribylina) tečie rieka veľkým spádom, úzkym korytom cez smrekový les. Voda v tomto úseku preteká cez veľké balvany a vytvára veľké vlny a valce, ktoré robia rafting najviac atraktívny. Záver úseku je pri železnom moste, v blízkosti obce Pribylina. Nachádza sa tu mohutný skalný prah, ktorý v čase vysokej hladiny vytvára zaujímavé vlny. Práve na tomto mieste vzniklo asi najviac fotografií z rieky, keďže sa nachádza v tesnej blízkosti prístupovej cesty. Cez dolný úsek (Pribylina – Liptovský Hrádok) tečie Belá v menej zalesnenom prostredí. Rieka má menší spád a často sa rozlieva do viacerých ramien. Najväčšie vlny na rieke sa nachádzajú práve tu nad malou vodnou elektrárňou. Voda tečie cez bridlicové prahy a vytvára nádherné vlny a valce, ktoré sa navyše zvyknú meniť v prípade inej výšky hladiny. Podľa plavebnej vyhlášky vzťahujúcej sa na rieku Belá je splav možný iba v prípade, ak stav vodnej hladiny v Podbanskom sa pohybuje v rozmedzí 70 – 120 cm. Obtiažnosť splavovania je stredná až ťažká na úrovni WWII – III+ a dĺžka celkovo 17 km, resp. 120 minút (Rafting Slovakia, 2015).

Ďalšou riekou využívanou na rafting je ***Dunajec***. Rafting sa tu realizuje spoločne s aktivitou, z ktorej pôvodne vzišiel a to pltníctvo. Špecifikom splavovania rieky je to, že sa splavuje na spoločnej hranici Slovenska a Poľska (dĺžka 17 km), čo využívajú obe krajiny (poľský úsek je dlhší). Dunajec je jednou z najčistejších riek v strednej Európe. Vzniká sútokom Bieleho a Čierneho Dunajca v blízkosti poľského mesta Nowy Targ. Na územie Slovenska vstupuje pri obci Lysá nad Dunajcom a pokračuje až do jeho opustenia asi 0,5 km pod obcou Lesnica. Je to typická rieka s horským režimom odtoku, pričom svoje maximá dosahuje v mesiacoch marec a apríl, kedy sa topí sneh vo Vysokých Tatrách, pod ktorých severnými svahmi pramenia oba zdrojnice Čierny aj Biely Dunajec. Hĺbka vody sa pohybuje pri priemernom vodnom stave od 50 cm v obci Červený Kláštor až do 12 metrov v Prielome Dunajca. Na jar alebo po výdatnejších dažďoch v regióne Vysokých Tatier či Zamaguria, zvykne vodná hladina stúpnuť aj o 3-4 metre. Najmä z dôvodu bezpečnosti je plavba povolená iba do maximálnej výšky 90 cm. S pribúdajúcim množstvom vody sa totiž rieka stáva čoraz viac nespútanou a zradnou. Obzvlášť nebezpečné sú najmä vodné víry hojne sa vyskytujúce v ostrých zákrutách pri toku úzkym kaňonom. Tieto naberajú na svojej intenzite priamoúmerne so zvyšujúcou sa hladinou vody a rýchlosťou toku rieky. Táto divoká voda sa využíva pri dodržaní bezpečnostných pravidiel práve v raftingu. Aj keď plavba na Dunajci nie je až tak obtiažna a divoká ako na rieke Belá a pereje sú viac menej ojedinelé, okolitá scenéria je najzaujímavejšia práve z vodnej hladiny. Celková obtiažnosť je nízka WWI – II, dĺžka 14,5 km resp. 2 až 2,5 hod., čo závisí od výšky vodnej hladiny. Druhou variantou je splav z poľskej strany z obce Sromowce Wyżne, pokračuje slovenskou časťou Dunajca a končí znova v Poľsku v obci Kroscienko n/Dunajcem. Splav nie je technicky náročný a má dĺžku približne 20 km.

Pre možnosti raftingu je zaujímavá aj rieka ***Orava***. Podobne ako aj na Dunajci, ide o nenáročný splav v zaujímavom prostredí regiónu Oravy. Rafting je vhodný pre začínajúcich vodákov i pre rodiny s deťmi. Rieka Orava je splavná na celom jej toku od Tvrdošína až do sútoku s Váhom v Kraľovanoch. Osobitosťou splavov na rieke je možnosť dočasného umelého zvýšenia prietoku a teda aj výšky vodnej hladiny po dobu 2 – 3 hodín, čo súvisí s prítomnosťou vodného diela Oravská priehrada. Táto možnosť sa využíva na požiadanie pri väčších vodáckych akciách najmä v letných mesiacoch (hlavne v júli). Je možné splavovať viacero úsekov. Celková dĺžka tradičného splavu od Oravského Podzámku do Kraľovian je 30 km resp. 5 hod. Splavné sú aj vyššie úseky vodného toku nad Oravským Podzámkom, no splavy sú viac zá-

vislé od množstva vody vo vodnom koryte a pre rafting aj viac nebezpečné. Obtiažnosť je nízka na úrovni WWI – I+.

Ďalšou lokalitou raftingu je rieka ***Váh***. Rafting na Váhu je menej náročný a je určený aj pre menej zdatných vodákov a rodiny s deťmi. Splavujú sa dva úseky. Prvý s dĺžkou 11 km (2 – 2,5 hod.) začína v lokalite Červený kút (obec Kráľova Lehota) pod sútokom Bieleho a Čierneho Váhu a končí pri malej vodnej elektrárni Uhorská Ves a druhý známejší s dĺžkou 13 km (2,5 hod.) začína v lokalite Lipovec a končí pri Strečne. Tento úsek ponúka nádherný rafting posledným neregulovaným úsekom prielomu Váhu cez Veľkú Fatru pod zrúcaninami Starého hradu a Strečna. Ide o známy pltnícky úsek popri Margite a Besnej. Splav je obmedzený len úrovňou vodnej hladiny v závislosti na činnosti vodného diela Krpeľany. Obtiažnosť raftingu je tu nízka až stredná na úrovni WWI – II.

Poslednou významnejšou lokalitou raftingu je rieka ***Hron***. Individuálne je možné splaviť takmer celý tok Hrona až po ústie do Dunaja, avšak je to výrazne limitované výškou vodnej hladiny ako aj vodáckymi skúsenosťami (problematický je úsek Červená skala – Polomka). Na splav väčších skupín je vhodných viacero úsekov rieky. Prvým úsek je Nemecká – Slovenská Ľupča (12 km, 2 hod.), druhým je Slovenská Ľupča – Banská Bystrica (21 km, 3 – 4 hod.) a tretím Slovenská Ľupča – Sliač Nízka (31 km, možnosť rozdeliť na 2 dni). Hron sa splavuje pri výške vodnej hladiny 80 – 200 cm v Banskej Bystrici. Celková obtiažnosť je nízka na úrovni WWI – I+. Rafting na rieke Hron je pokojný a vhodný aj pre viacdňové splavovanie, čo adekvátne využíva množstvo vodákov z bližšieho i širšieho okolia. Nachádza sa tu viacero kempov i zariadení na ubytovanie a stravovanie.

Ako bolo vyššie spomenuté, rafting ako aktivita vodnej turistiky sa vyvinul z pltníctva. Pltníctvo nie je možné v plnej miere označiť ako jednu z foriem vodného turizmu, pretože účastníci tejto aktivity vystupujú dosť pasívne, resp. nezúčastňujú sa priamo riadenia plavidla – plte. Ide skôr o aktivitu v rámci rekreácie, avšak na Slovensku veľmi známu a rozvinutú. Na viac má v rámci slovenskej histórie nezastupiteľnú úlohu v rámci rozvoja dopravy na slovenských riekach.

Pltníctvo na Slovensku RÁMČEK 44

Pltníctvo na Slovensku má dlhú a bohatú históriu. Už v 11. storočí sa stretávame s pojmom **plť**. Označovala plavidlo, ktoré slúžilo na dopravu dreva. Druh plte závisel vo veľkej miere aj od podmienok na jednotlivých tokoch, či už išlo o nepravidelnosť koryta rieky, výšku vodnej hladiny, jej rozkolísanosť ako aj samotnú dĺžku splavovaných úsekov. Plťové drevo malo rôzne rozmery, pričom jeho dĺžka sa zväčša pohybovala od 8 do 30 metrov.

V slovenských podmienkach sa pltníctvo realizovalo najmä na štyroch riekach **Váh**, **Hron**, **Orava** a **Dunajec**. Tieto rieky podobne ako aj Poprad a Kysuca tvorili v minulosti najdôležitejšie dopravné a obchodné tepny pre horské a podhorské regióny Slovenska. Celoročne bola splavovaná rieka Váh, najmä jej stredný a dolný tok. Tvorila dôležité prepojenie pre dopravu dreva a ostatného tovaru dopraveného po riekach Orava a Kysuca, ktoré boli splavné sezónne, najmä v jarnom období. Následne sa aj s riekou Hron vlievala na Podunajskej nížine do Dunaja a tak pltenie pokračovalo ďalej mimo slovenského územia až do dunajskej delty pri Čiernom mori. V severovýchodnej časti Slovenska malo pltníctvo významne postavenie na riekach Poprad a Dunajec, ktoré spájali slovenské regióny s územím Haliča a Poľska až k Baltskému moru.

Dobrá splavnosť väčších riek, rozvoj banskej činnosti a hutníctva, existencia veľkých lesných komplexov a potreba hospodársky využívať drevnú hmotu aj v nížinných oblastiach Slovenska resp. okolitých krajinách, predstavovali dobré podmienky pre rozvoj pltníctva. Základ prepravy tvorilo drevo, ale prepravovali sa aj typické slovenské výrobky ako oštiepky, ovčí syr, rôzne figúrky zo syra, hrnčiarsky riad a špeciálne dosky. Známa slovenská bryndza sa vyvážala plťami až do roku 1916.

Najväčší rozkvet zaznamenalo slovenské pltníctvo od 18. storočia do začiatku 20. storočia. Medzi najväčšie plťoviská na Váhu patrili: Mojšová Lúčka, Považský Chlmec, Hričov, Bytča, Kysucké Nové Mesto a Brodno. Guľatina sa na pltiach splavovala po Orave do Váhu a po ňom do celulózky v Žiline. Na rieke Kysuca bolo pltníctvo spojené s budovaním budatínskeho a neskôr aj strečnianskeho a bytčianskeho panstva. Poddaní tu museli odvádzať v rámci svojich povinností aj plte. Z Kysúc sa plte naložené domáckymi výrobkami a drevenými polotovarmi splavovali na plavisko pri úpätí Chlmca na sútoku Kysuce a Váhu. Význam a rozsah pltníctva postupne upadal (prelom 19. a 20. storočia) v súvislosti s výstavbou železnice ako aj prvých priehrad (napr. priehrada pri Púchove z roku 1935), ktoré znemožnili súvislú vodnú dopravu.

V súčasnosti predstavuje pltníctvo jednu z atraktivít vodného turizmu a realizuje sa na štyroch slovenských riekach a to na **Váhu**, **Orave**, **Hrone** a **Dunajci**. Z uvedených riek je možné bližšie určiť počet návštevníkov iba v rámci Dunajca a to konkrétne v lokalite **NPCH Prielom Dunajca**, kde sčítanie a následný štatistický výpočet realizuje správa Národného parku Pieniny. Podľa údajov v období 2003-2013 je badateľný pokles návštevníkov. Kým v roku 2003 bolo v rámci pltníctva na Dunajci prepravených až 150 tis. návštevníkov, v roku 2013 už iba zhruba polovica, teda cca 80 tis. Celkovo bolo za toto obdobie registrovaných **1,14 mil. návštevníkov**. Príčin poklesu je viacero, od svetovej hospodárskej krízy, chýbajúcej podpory turizmu v SR až po vzájomnú nevraživosť a bezohľadné súperenie pltníckych skupín.

O tom, že je možné tieto problémy prekonať, svedčí situácia v pltníctve na **poľskej strane**, ktorá taktiež na danej rieke (avšak v dlhšom plavebnom úseku) ponúka rovnaké služby. Po vyriešení vnútorných problémov a nastavení všeobecne rešpektovaných pravidiel ako aj podpore domáceho turizmu, bol zaznamenaný v rovnakom období rast počtu návštevníkov. Kým v roku 2003 bol počet návštevníkov porovnateľný (poľská strana 190 tis. návštevníkov, slovenská – 150 tis.), v roku 2013 bol rozdiel diametrálne odlišný (poľská strana – 385 tis., slovenská 80 tis.). Za celé sledované obdobie bolo na poľskej strane prepravených **2,94 mil. návštevníkov** a ich počet má neustále rastúcu tendenciu. O niekoľko rokov môže bohužiaľ nastať situácia, keď na Dunajci sa budú plaviť už iba poľské plte, pretože na slovenskej strane bude táto aktivita nerentabilná.
Zdroj: Plte Dunajec (2015), Plte Orava (2015), Plte Žilina (2015)

d) Rekreačné potápanie

Rozvoj potápania na Slovensku súvisel s jeho rozvojom vo svete približne od 50-tych rokov minulého storočia. Na rozvoj potápania mali rozhodujúci vplyv dva faktory. Prvý súvisí s menom Jaques Yves Cousteau, ktorý v spolupráci s E. Gangmanom na základe konštrukcie regulátora automobilového splyňovača vyvinuli prvú dýchaciu automatiku Aqualung CG 43. Na základe tohto modelu bola vyvinutá dýchacia automatika Mistrál, ktorá umožňovala človeku dýchať vzduch pod vodou o rovnakom tlaku aký má okolité prostredie. Týmto vynálezom sa nezávislý a voľný pohyb pod vodnou hladinou stal dostupným pre záujemcov o takýto druh aktivít na celom svete. A tak sa od roku 1946 až do 80-tych rokov minulého storočia potápanie vo svete rozširovalo prevažne s dvojhadicovým typom automatiky Mistral. Druhým faktorom podporujúcim rozmach potápačských aktivít boli plutvy, skonštruované už v roku 1929 francúzom Luis de Corlieu, ale až v spojení s dýchacou automatikou a zásobou vzduchu umožňovali plynulý dlhodobý pohyb pod vodou (Ferdinandy, 2015).

V tom čase sa dostali na Slovensko prvé knihy a filmové zábery spod morskej hladiny vytvorené pomocou dýchacích prístrojov (kyslíkových alebo vzduchových). V roku 1956 zaraďuje Zväzarm (Základná organizácia zväzu pre spoluprácu s armádou) potápanie medzi svoje oficiálne aktivity. Vybavenie potápačov bolo vyrobené podomácky a k lepšej technike zo „západu“ sa bolo možné dostať viac menej nelegálnymi cestami.

Na prelome rokov 1956/57 sa v Bratislave stretáva niekoľko nadšencov potápania a zakladajú *Skupinu pre výskum pod vodou* fungujúcu pri ZO Zväzarmu Matador, ktorej náplňou nebolo len záujmové potápanie, ale vzhľadom na povolania jednotlivých členov aj vedecky výskum pod vodnou hladinou. Sami sa označovali „plávajúcimi potápačmi“, ktorí sa na rozdiel od klasických skafandrových potápačov kráčajúcich s hadicami mohli voľne pohybo-

vať vo vodnom priestore a vykonávať potrebný výzkum. Patrili k nim: P. Áč, E. Balon, I. Bitner, I. Čech, M. Dérer, A. Dvorský, J. Ivan a ďalší, ktorí sa svojimi potápačskými akciami zapísali nielen do potápačskej, ale i do odbornej histórie. Rozsah ich činnosti a skĺbenie pracovných a záujmových aktivít vďaka ich profesnému zameraniu priniesol veľké spektrum výzkumu pod vodnou hladinou doma i v zahraničí (Čierne, Baltické, Jadranské a Stredozemné more). Zaoberali sa ichtyologickým výskumom a tento výskum ich priviedol k spolupráci so SAV pri hodnotení zarybnenia rieky Poprad. V priebehu rokov 1962/63 preskúmali i vysokohorské plesá a uskutočnili prvé hĺbkové ponory v rámci Veľkého Hincovho plesa do hĺbky 38 m. Ich výzkumná činnosť vyvrcholila v roku 1965 expedíciou na Kubu pod záštitou Geologického ústavu SAV a Kubánskej akadémie vied. Svoje výsledky ichtyologického výskumu prezentovali na rôznych medzinárodnych vedeckých fórach, pričom metódy výskumu príbrežnej zóny vyvinutý Skupinou prebrala aj skupina vyskumníkov Cousteauovho tímu (Ferdinandy, 2015).

Od roku 1957 začali vznikať aj ďalšie kluby na Slovensku i keď zo začiatku nie s vyslovene potápačskou činnosťou. Tak v Trenčíne vznikla 42. Základná organizácia (ZO) Zväzarmu so zameraním na branovodácku činnosť, kde sa od roku 1959 združovali i záujemcovia o potápanie. Neskôr v roku 1965 sa ZO rozdelila na potápačský klub Nymfa pod vedením J. Budaya a od roku 1967 funguje klub Fatima (Ferdinandy, 2015).

Do roku 1964 bolo pod hlavičkou Zväzarmu registrovaných 42 inštruktorov potápania, z ktorých 9 pôsobilo na Slovensku. Celkovo pôsobilo vo vtedajšom Československu približne 3000 potápačov.

Rok 1965 sa stal medzníkom pre potápanie vo vysokohorskom prostredí (oblasť Vysokých Tatier). Pri ponore vo Veľkom Hincovom plese zahynuli dvaja potápači. Následne Horská služba TANAP-u vydáva zákaz potápania v tatranských plesách mimo oficiálnych výskumných a špeciálnych prác. Od roku 1977 začínajú potápači vybraných klubov dlhodobú spoluprácu s TANAP-om pri čistení plies.

Od roku 1970 sa mení zavedený výcvikový systém, ktorá začína potápaním sa pomocou dýchacej trubice – šnorchela, ktorý sa stal základom pre jednoduché hladinové potápanie pre mnohých rekreačných potápačov. Od začiatku 80-tych rokov narástov počet potápačov na Slovensku na 3870, pričom boli organizovaní v 106 kluboch.

Rok 1990 priniesol vážne zmeny v organizácii, štruktúre a v názvoch takmer všetkých spoločenských organizácií u nás. Zmeny sa udiali i v druhej najpočetnejšej organizácii – Zväzarme, keď vzniká nástupnícka organizácia Združenie technických športov a činnosti (ZTŠČ) SR, do ktorej bola zaradená

aj odbornosť potápanie. V rámci ČSFR to bol Svaz potápěčů Československa. V priebehu roku došlo k vzniku troch samostatných zemských svazov (vznikol i Zväz potápačov Slovenska – ZPS). Na Slovensku bolo v tomto čase registrovaných 44 potápačských klubov. V súvislosti s otvorením hraníc bolo možno organizovať aj zahraničné expedície, v rámci ktorých spolupracovali potápači s jachtármi. Bola to napr. expedícia bratislavského klubu Manta na ostrov Zanzibar alebo Expedícia Červené more 1990.

V posledných rokoch vzhľadom k prechodu na trhový systém, časť klubov a ich členov sa začína venovať komerčnej činnosti spojenej s potápaním. Vznikajú školy pre výcvik potápačov v iných systémoch ako používa ZPS, venujú sa predaju potápačskej techniky a poskytovaniu kompletných služieb pre záujmové a rekreačné potápanie, vrátane zájazdov po celom svete. Nie sú to kluby v klasickom ponímaní s členstvom, ale vytvorili si voľné zázemie svojich priaznivcov, pre ktorých poriadajú rôzne akcie. Viaceré z nich prešli na profesionálnu úroveň a začali ponúkať vykonávanie prác pod vodou, od prieskumu až po zložité práce rôzneho zamerania (Ferdinandy, 2015).

Na Slovensku pôsobí v súčasnosti v rámci Zväzu potápačov Slovenska celkovo 30 klubov športového potápania: KŠP NEPTÚN Bratislava, KŠP DELFÍN Žilina, KŠP TRITÓN Šaľa, KŠP Calypso Zvolen, KŠP Žralok Bratislava, KŠP FIN'S TEAM Bratislava, KVŠ CARETA Zvolen, KVŠ Ocean Bratislava, PC Dunajská Streda, KP NYMFA Trenčín s.r.o., KP NYMFA Trenčín o.z., KP OCTOPUS Bratislava, KP Hydro Komárno, KP MANTA Spišská Nová Ves, KP KOSATKA Poprad, KŠP Žralok Junior & Senior, KP AQUA Komárno, KP OSTRIEŽ Ružomberok, KP PLANKTÓN Trnava, KP MARLIN Bratislava, KP NAFTA Gbely, KP Potápač Košice, KP RAK Žilina, KP FATIMA Trenčín, KP Komárno, KŠP HIPPOCAMPUS Martin, KP OK DIVER Spišská Nová Ves, SFT Bratislava, Záhorácky Potápačský Klub, KP LE Divers Levoča. Okrem týchto klubov pôsobia ešte rôzne iné školy, združenia a portály venujúce sa problematike potápania i rekreačného potápania.

Slovensko ponúka množstvo lokalít na rekreačné potápanie. Každý klub resp. skupina potápačov má svoju obľúbenú lokalitu, ktorú uprednostňujú a na ktorú sa pravidelne vracajú. Hlavnú časť lokalít tvoria priehrady, jazerá, štrkoviská, tajchy, väčšie rieky, príp. ich mrtvé ramená. Mnohé lokality sú súkromným majetkom a prístup z hľadiska potápania je problematický.

Nasledujúci prehľad najznámejších lokalít potápania na Slovensku je spracovaný podľa (Šraier, 2015, Deep Paradise, 2015, ŠKPP, 2015, SSJ, 2014).

Hlboké jazero – štrkovisko pri Senci, rozloha 90 ha, max. hĺbka 17 m, je vhodné aj pre potápačov začiatočníkov, viditeľnosť pri potápaní je 3 – 8 m (leto), 10 – 20 m (zima), dno je štrkovité a na mnohých miestach pokryté

bahnom a rastlinami, prístup k vode je na niektorých miestach problematický pre dosť vysoké brehy

Oľdza – štrkovisko pri rovnomennej obci s max. hĺbkou 20 m, vhodné je aj pre začiatočníkov, viditeľnosť je 2 – 4 m v lete a 4 – 8 m v zime, dno je štrkovité pokryté jemným sedimentom, nachádzajú sa tu aj potopené stromy a konáre, prístup k vode je celkom dobrý, niekde sú vyššie brehy so štrkom

Kľučovec – lokalita pri obci Kľučovec, max. hĺbka 2,5 m, vhodné aj pre začiatočníkov kvôli malej hĺbke, viditeľnosť 2 – 8 m (leto) a 2 – 5 m (zima), prístup je dobrý z móla, dno je štrkovité a pokryté vrstvou bahna s množstvom rastlín a niekoľko potopených stromov

Veľké Košariská – lokalita pri obci Rovinka s rozlohou 60 ha a max. hĺbkou 40 m, kvôli hlbokej a studenej vode je potápanie vhodné pre pokročilých potápačov, vidteľnosť 2 – 6 m (zima), v lete dobrá ak sa neťaží štrk, brehy sú väčšinou upravené a súkromné, dno je štrkovité, najmä pri kraji, hlbšie sa nachádzajú sedimenty bez rastlín, sú tu aj potopené stromy, skaly a menšie steny

Čierna Voda – pri obci Čierna Voda, rozloha 40 ha a max. hĺbka 37 m, vhodné pre začiatočníkov, vo väčších hĺbkach iba pre pokročilých, viditeľnosť okolo 4 – 5 m, vstup do vody je upravený, dno je štrkovité, hlbšie pribúda sediment bez zárastu, nachádzajú sa tu potopené stromy, steny, železné predmety

Šulianske jazero – severne od obce Bodíky, max. hĺbka 15 m, vhodné aj pre začiatočníkov, viditeľnosť 2 – 5 m (leto) 15 – 20 (zima), prístup k vode je dobrý, najmä pri tobogáne, dno je pri okraji štrkovité, hlbšie pribúdajú sedimenty, po okraji jazera rastú vysoké rastliny, na plytčine je možné nájsť zvyšky stromov a veľkých kmeňov

Karábi – lokalita pri obci Boheľov s max. hĺbkou 13 m, napriek tomu, že je tu kúpanie zakázané, je tu v lete množstvo kúpajúcich sa a možnosti potápania, lokalita vhodná aj pre začiatočníkov, viditeľnosť 4 – 5 m (zima), prístup je pre nízke brehy dobrý, dno je štrkovité, prípadne pokryté sedimetami, rastliny sa nachádzajú pri okraji

Štrkovecké jazero – lokalizované v bratislavskej mestskej časti Ružinov, má rozlohu 5,6 ha a max. hĺbku 8 m, viditeľnosť do 3 m, najplytšie je v strede vodnej plochy, vhodné aj pre začiatočníkov, dno je štrkovité a pokryté sedimentami, brehy sú upravené a prístup do vody je dobrý

Šútovo – zaplavený lom neďaleko Kráľovian s rozlohou 3 ha a max. hĺbkou 15 m, viditeľnosť je 3 – 6 m, na severnej strane lomu je zosunutý svah spolu so stromami, dno je kamenité a štrkovité, pozdĺž brehov sa nachádzajú veľké kamenné bloky

Zelená voda – štrkovisko nachádzajúce sa pri Novom Meste n/V. s rozlohou 90 ha a max. hĺbkou 6 m, viditeľnosť je pomerne dobrá v čase, keď sa neťaží štrk, najlepšie ponory sú od obce Rakoluby a Beckov, dno je štrkové, prístup je na viacerých miestach upravený

Veľká Richňava – tajch pri Banskej Štiavnici s rozlohou 8,1 ha a max. hĺbkou 21 m, vhodné pre začiatočníkov, no vo väčšej hĺbke pri nižšej viditeľnosti pre pokročilých potápačov, viditeľnosť 2 – 4 m, dno je skalnaté so sedimentami, brehy sú vyššie, ale pomocou vybudovaných schodíkov je vstup do vody dobrý

Štvrtocká píla – lokalita pri Spišskom Štvrtku vzniknutá prehradením miestneho potoka, max. hĺbka 3 m, chladnejšia voda (7°C), no veľmi dobrá viditeľnosť viac ako 30 m, dno je pokryté sedimentami a porastené trávou

Jakubovany – vodná nádrž pri obci Jakubovany s rozlohou 2,11 ha s max. hĺbkou 15 m, viditeľnosť je 2 – 3 m (leto), do 10 m (zima), dno je tvorené bahenným nánosom a pri hrádzy aj kameňmi, v nádrži je možné vidieť aj raky, brehy sú upravené a trávnaté s dobrým prístupom k vode

Palcmanská Maša – menšia vodná nádrž na rieke Hnilec pri obci Dedinky južne od Slovenského raja, rozloha 86,5 ha a max. hĺbka 20 m, viditeľnosť sa pohybuje 2 – 5 m, brehy sú vysypané kameňmi, medzi ktorými sa vyskytujú raky, dno je kamenisté s výskytom skalných zrazov

Morské oko (Teplá voda) – lokalita pri Tornali, ide o zatopenú priepasť s hĺbkou 38 m a priemerom pri hladine cca 60 m, viditeľnosť do 7 m a závisí od hĺbky, dno je v strede tvorené násypovým kužeľom zo sedimentov, ktoré sa zvažujú k stenám, nachádzajú sa tu aj väčšie balvany odlúčené od stien priepasti, prístup je dobrý vzhľadom na nízke brehy

Opálové bane Dubník – lokalita pri obci Zlatá Baňa, nachádza sa tu celkovo 30 štôlní, pričom zatopená je časť bane Viliam, sú tu chodby s obzormi 15 m, 30 m a 50 m s max. hĺbkou 67 m, ktoré sú prepojené medziobzormi, úpadnicami a šachtami, sprístupnený je obzor 15 m a 30 m, teplota vody je celoročne 5°C, viditeľnosť je veľmi dobrá, dno tvoria ťažké sedimenty, povolenie na vstup vydáva Banský úrad SR

Pod Bukovcom – vodná nádrž pri obci Bukovec, rozloha 30 ha, viditeľnosť je do 3 m (leto), do 10 m (zima), dno je pokryté bahenným sedimetom s občasnými trsmi trávy, v hojnom počte sa tu vyskytujú raky

Ružín – vodná nádrž na rieke Hnilec pri Margecanoch s rozlohou 390 ha a max. hĺbkou 60 m, nádrž sa nachádza v úzkom údolí medzi strmo sa zvažujúcimi brehmi, ktoré tak značne stažujú prístup k vodnej hladine, viditeľnosť je do 8 m (leto), v zime je viditeľnosť lepšia, dno je na mnohých miestach pokryté sedimentami, no skalné zrázy padajúce aj 20 – 30 m pod

vodnú hladinu tvoria nádhernú podvodnú scenériu, nachádza sa tu viacero lokalít potápania – chatová osada Bujnisko, Pri priehradnom múre, zátoka Kameňolom, Bujnovský tunel, reštaurácia Bradan

Veľká Domaša – vodná nádrž na rieke Ondava s rozlohou 1422 ha a max. hĺbkou 35 m, ktorá vznikla zaplavením údolia medzi obcami Valkov, Kelča, Trepec, Dobrá n/Ondavou a Veľká Domaša, viditeľnosť pri potápaní sa pohybuje do 5 m a v lete aj menej, dno je prevažne ílovito-bahenné, málo členité a mierne sa zvažujúce bez významného porastu vodných rastlín, ktorých je najviac pri brehoch do hĺbky 3 m, bohatá je vodná fauna zastúpená viacerými sladkovodnými druhmi rýb, nachádza sa tu viacero lokalít na potápanie: Trepec (potápanie pri kostolíku, kde sa pod vodnou hladinou nachádzajú pozostatky domov, pivníc, ciest), Kelča (pozostatky domov ako pri Trepci), Dobrá (nepatrné zvyšky domov, no bohatšia fauna v poraste vodných rastlín v blízkosti brehu), Monika (blízkosť priehradného múru a výskyt veľkých balvanov), Eva (pomerne chudobná „mesačná" krajina na potápanie), zátoka Zajačia debra (hĺbka do 6 m a potom prudký zráz do hĺbky 15 – 20 m, výskyt pňov stromov s množstvom rýb), Valkov – Tíšava (v ľavej časti v hĺbke 2 – 5 m je ponorená zvislá skala, pri ktorej sa zdržiavajú ostrieže, šťuky a zubáče, množstvo potopených stromov)

Liptovská Mara – vodná nádrž na rieke Váh s rozlohou 2700 ha a max. hĺbkou 43 m, zatopené boli obce Čemice, Demčín, Liptovská Mara, Liptovská Sielnica, Nižné a Vyšné Dechtáre, Paludza, Parížovce, Ráztoky, Sestrč, Sokolče, Vrbie a čiastočne Liptovský Trnovec, viditeľnosť pri ponoroch je 4 – 8 m v závislosti od ročného obdobia, pri brehoch a v zátokách sa v menšej hĺbke nachádzajú vodné rastliny, plytšie a prehriate zátoky lemujúce severovýchodné brehy sú známe vyskytom kaprov, lieňov a pleskáčov a hlbkoké zrázy okolo prístavných mól s množstvom menších rýb sú miestom výskytu ostriežov, zubáčov a šťúk, prístup k vodnej hladine je dobrý a závisí od lokality, niekde sú brehy štrkové, inde pokryté trávou alebo zalesnené

Oravská priehrada – vodná nádrž na rieke Orava s plochou 3500 ha a max. hĺbkou 38 m, vznikla zatopením údolia s obcami Slanica, Osada, Hámre, Ľavkovo, Ústie, časť obce Bobrov a Námestova, ide o pomerne rozľahlú, no plytšiu vodnú nádrž, viditeľnosť sa pohybuje do 7 m, dno je pokryté vrstvou sedimentov, pod ktorými sa nachádza tvrdý podklad, prístup k vodnej hladine závisí od lokality, zaujímavosťou je Slanický ostrov v západnej časti nádrže

Zemplínska Šírava – vodná nádrž s rozlohou 3300 ha a max. hĺbkou 15 m, ide o pomerne plytnú vodnú nádrž zbudovanú na mieste Podvihorlatskej priekopovej prepadliny s cieľom ochrany pre povodňami, viditeľnosť pri po-

tápaní je do 2 m v dôsledku výskytu množstva sedimentov na dne nádrže a množstva rias, pre nízke brehy je prístup k vodnej hladine pomerne dobrý, no závislý od lokality, k lokalitám potápania patria Biela hora, Hôrka, Medvedia Hora, Kamenec a Paľkov, zaujímavosťou je vrak potopenej lode Banjie v hĺbke 6 – 8 m v lokalite Medvedia Hora, vody Zemplínskej Šíravy medzi strediskami Hôrka a Medvedia Hora ukrývajú aj poľné vojenské letisko z obdobia II. svetovej vojny, ktoré zbudovala nemecká Luftwaffe v lete roku 1939

K ďalším známym lokalitám potápania patria: Čuňovské jazero, Devínske jazero, Kalné jazero, Kuchajda, Veľký a Malý Draždiak, Rusovský kanál, Rusovské jazero, jazero Rohlík, Vajnorské jazero, Vajnorský rybník, Zlaté Piesky, Malý Dunaj, (všetky Bratislava a okolie), Rybník, Malé Košariská (oba Senec), Nové Košariská I, II (Rovinka), Veľké jazero (Dunajská Lužná), Most pri Bratislave, Rovinka, priesakové a mŕtve ramená Dunaja, Vojčianske jazero (Vojka n./Dunajom), Gazarka (Šaštín – Stráže), Kunovská priehrada (Sobotište), Bendö (Pataš), Veľký Meder, Ružiná (Divín, Ružiná), Pláž Ormet a Drieňok Teplý vrch (Teplý Vrch), Dolno Hodrušské jazero (Hodruša – Hámre), Počúvadlianske jazero (Banská Štiavnica), Veľké Kolpašské jazero (Banský Studenec), Vindšachtské jazero (Štiavnické Bane), priehrady na rieke Váh, rieka Váh, priehrada Nová Bystrica, priehrada Turček, lom Nezbud (Nezbudská Lúčka), rieka Orava, Vinianske jazero (Vinné), Seligovo jazero (Košice), Čanianske jazerá (Čaňa), vodná nádrž Bukovec, vodná nádrž Poľov, rieka Hornád, Delňa (Prešov), lom Beňatina, Blajzloch (Vernár), Popradské pleso, Štrbské pleso, štrkovisko pri Svite.

6.3.7. Golfový turizmus

! ***Golfový turizmus*** označuje všetky turistické pobyty, ktorých hlavným cieľom je odpočinok spojený s hraním golfu a to rekreačne alebo účasťou na rôznych súťažiach.

Golfovými turistami budeme teda rozumieť jednak rekreačných, resp. príležitostných hráčov, ktorí vyhľadávajú turistické destinácie ponúkajúce vhodné podmienky pre tento druh aktivity ako aj profesionálnych hráčov, ktorí sa v rámci pobytu golfu venujú.

História golfu	**RÁMČEK 45**

Prvé zárodky golfu ako hry sa sformovali už 100 p. n. l. V tom čase starí Rimania hrali hru s *paganicou* (koženou loptičkou vyplnenou perím), do ktorej udierali na jednom konci zahnutou palicou. Veľmi podobná golfu bola hra *chuíw án*, ktorú niekedy v období rokov 960-1279 (za vlády dynastie Song) hrali v Číne (IGF 2014; Fialová 2015).

Za zrod golfu sa však najčastejšie považuje 15. storočie. Aj keď niektoré zdroje uvádzajú aj rok 1350, z ktorého pochádza výjav znázorňujúci muža v póze pripomínajúcej golfový úder. Podľa zachovaných záznamov sa však golf prvýkrát hral v Škótsku v roku 1400. Bolo to na ihrisku v *St. Andrews*, ktoré je tak považované za jedno z najstarších golfových ihrísk na svete. Golf sa stal rýchlo veľmi populárnou hrou, ktorej sa oddávalo stále viac fanúšikov. Spôsobovalo to však vážne problémy, pretože populárny golf (a tiež futbal) zatienil lukostreľbu, ktorú krajina potrebovala rozvíjať z dôvodu pestovania nevyhnutných zručností využívajúcich k obrane krajiny. Počas vlády kráľa *Jakuba II. Stuarta* v roku 1457, preto škótsky parlament hranie golfu a futbalu zakázal. Neskôr po vypršaní ich platnosti boli zákazy opätovne obnovené a to v rokoch 1471 a 1491. Zákaz bol zrušený až v roku 1500 za panovania Jakuba IV. Možno to bolo aj tým, že sám panovník podľahol vášni pre golf. V roku 1552 arcibiskup John Hamilton udelil miestnej samospráve v *St. Andrews* povolenie na vybudovanie golfového ihriska. Tento dekrét zároveň potvrdzoval práva miestnych obyvateľov na ňom hrať golf. (IGF 2014; Fialová 2015)

Prvé zmienky o golfovom klube v USA (na pozemkoch guvernéra Massachusetts *Williama Burneta*) pochádzajú z roku 1729.

V roku 1744 boli zverejnené prvé pravidlá golfu. Zaviedla ich Vážená spoločnosť Edinburghských hráčov golfu. Už spomínaní nadšenci golfu v *St. Andrews* založili v roku 1754 Združenie hráčov golfu (v r. 1834 sa zmenilo na *Royal and Ancient Golf Club of St Andrews*) a o desať rokov neskôr (1764) zaviedli aj tzv. 18 jamkový štandard. Vyvíjalo sa aj golfové vybavenie. Zaujímavým bol rok 1848, kedy došlo k podstatnej inovácii, keď pôvodná kožená loptička vyplnená páperím bola nahradená alternatívou vyrobenou z gutaperče (IGF 2014).

Od roku 1860 možno golf oficiálne považovať za športovú disciplínu. V tom roku sa totiž konal prvý golfový turnaj *Open Championship* v Prestwicku. Napokon v roku 1900 bol zaradený aj medzi olympijské disciplíny (IGF 2014).

Na ***Slovensku*** bolo vybudované prvé golfové ihrisko v roku 1909 v Tatranskej Lomnici a neskôr v roku 1914 v Piešťanoch. Tieto počiny nadviazali na staršiu rakúsko-uhorskú históriu. Už v roku 1898 slúžila Cisárska lúka v Prahe ako cvičisko golfových odpalov. Neskôr v roku 1904 bolo vybudované prvé 9 jamkové golfové ihrisko Gejzír park v Karlových Varoch a o rok neskôr aj v kúpeľoch Mariánske Lázně. V roku 1932 bol konštituovaný aj prvý Golfový zväz československej republiky (Doležal 2007).

Vojnové a povojnové obdobie rozvoju golfu na Slovensku neprialo. K oživeniu golfovej tradície u nás dochádza prakticky až po roku 1989. Prvé 9 jamkové ihrisko bolo otvorené v Bernolákove (Black River Park) (GolfSK 2015).

Golfový turizmus je v súčasnosti považovaný za jeden z najintenzívnejšie sa rozvíjajúcich variantov športového turizmu (v našej publikácii športový turizmus chápeme ako súčasť špecializovaného turizmu). Počet golfových turistov vo svete sa odhaduje na 64 miliónov (údaj za rok 2010), pričom až 58% z nich si zvolilo za cieľ svojho pobytu USA. V Európe sa odhaduje ich počet na 14 miliónov (Mason, Moretti 2015).

Z hľadiska početnosti v rámci jednotlivých socio-demografických charakteristík golfových turistov sa zistilo, že žiadna z bežne sledovaných kategórií nemá výraznejšiu prevahu (napr. Kim 2007). Golf láka predovšetkým solventnejšie cieľové skupiny, ktoré vyžadujú vyšší štandard služieb a zároveň viac míňajú. Podľa *Asociácie touroperátorov golfových pobytov* (IAGTO 2015) sú golfoví turisti v rozvojových krajinách ako Kazachstan, Nikaragua, Mjanmar a Afganistan považovaní za veľmi zaujímavý segment, pretože objem priemerných výdavkov počas pobytu je u nich rádovo vyšší ako u iných turistov.

Podľa charakteru motivácie rozlišujeme golfových turistov na:

- turistov, pre ktorých je hranie golfu počas dovolenkového pobytu primárnym cieľom,
- turistov, ktorí golf kombinujú aj s inými aktivitami (napr. lyžovanie, jachting, pracovné povinnosti v rámci biznis turistiky a pod.), inými slovami golf je pre nich len jednou z viacerých aktivít, ktorej sa zamýšľajú venovať (napr. účastníci biznis turistiky),
- účastníci golfových turnajov,
- profesionálni hráči.

Medzi dôležité motivátory účasti na golfovom turizme možno zaradiť:

- *zlepšenie športových kvalít* (zlepšením osobného handicapu) a tým aj postavenia v komunite hráčov golfu (návšteva rôznych destinácií) ako aj širšie spoločenské benefity (spoločenské kontakty a pod.) - u aktívnych hráčov alebo
- *statusové motivátory*, keď turista považuje jeho praktizovanie za istú formu demonštrácie spoločenského postavenia – príležitostní hráči alebo
- *spôsob spestrenia* v rámci zaužívaných dovolenkových pobytov – začiatočníci (zvyčajne ide o pobyty s trénerom zamerané na prvé oboznámenie sa s hrou– kurzy, školy golfu).

Veľmi dôležitú úlohu v procese selekcie golfovej turistickej destinácie zohrávajú zdroje – ich kvalita, rozsah a unikátnosť. Popularita golfových stredísk je determinovaná symbiózou všeobecných turistických prvkov (ako napr. ubytovanie, stravovanie) a špecifických s golfom súvisiacich prvkov

(ako napr. golfová infraštruktúra, kluby). Medzi ďalšie relevantné faktory turistickej atraktivity patria klíma, dostupnosť a kvalita ponúkaných kurzov (sú predmetom ratingov a rankingov), pomer cena - vnímaná kvalita, doplnkové možnosti pre zábavu ako aj individuálne možnosti či obmedzenia dĺžky a načasovania dovolenky. Za kľúčové faktory výberu golfovej turistickej destinácie sú považované: klimatické podmienky, charakter prírodného prostredia (estetické faktory) a náročnosť a charakteristiky golfových ihrísk.

Jednotlivé golfové ihriská sa môžu do značnej miery odlišovať. V tejto súvislosti je na mieste ich klasifikácia. Existuje viacero možností ako k nej pristupovať. Podľa Fialovej (2015) ich môžeme diferencovať:

a) podľa počtu jamôk:
- menej ako 6 jamôk - najčastejšie tréningové alebo ihriská vo výstavbe
- 9-18 jamkové
- 27 jamkové
- 36 jamkové (pre príklady na Slovensku viď tabuľka 48).

b) podľa veľkosti plochy:
- menej ako 20 ha – tréningové alebo menšie 9 jamkové ihriská
- 20-50 ha – väčšie 9 jamkové a niektoré 18 jamkové ihriská
- 50-90 ha
- nad 90 ha.

c) podľa priemernej nadmorskej výšky:
- do 200 m n. m. – zvyčajne na najúrodnejších nížinách Slovenska
- 200-400 m n. m.
- 400-600 m n. m.
- nad 600 m n. m.

Destinácie golfového turizmu vo svete:

V rámci ***amerického*** kontinentu patria medzi oblasti s najlepšie rozvinutým golfovým turizmom USA a Kanada. Rýchlo rastúcim odvetvím turizmu je však aj v Karibskej oblasti (najmä Dominikánska republika, Trinidad a Tobago, ale aj ostatné ostrovy, hoci už v menšej miere vzhľadom na priestorové limity). V rámci Latinskej a Južnej Ameriky sa medzi najznámejšie destinácie golfu radia Mexiko, Kostarika, Čile, Uruguaj, Argentína a Brazília. V letnej sezóne patria dlhodobo medzi najvyhľadávanejšie destinácie golfu ***v Európe*** Škótsko, Írsko a Veľká Británia. Nárast popularity zaznamenávajú tiež golfové rezorty v Taliansku, Belgicku, Nemecku, Švédsku a Bulharsku. Medzi tradičné golfové destinácie možno zaradiť aj Francúzsko a Švajčiarsko. V zimných mesiacoch sa pozornosť prívržencov golfu sústreďuje v Eu-

rópe najmä na dve destinácie a to Španielsko a Portugalsko. Ich popularita v r. 2012 narástla v dôsledku nepokojov v severnej Afrike. Medzi populárne zimné golfové destinácie sa radí aj Turecko a Cyprus. V ***Afrike*** je top destináciou golfistov Maroko vyhľadávané najmä francúzskymi turistami, Egypt, Juhoafrická republika a Keňa. Medzi najrýchlejšie sa rozvíjajúce oblasti sveta v golfovom turizme nepochybne patrí Čína, ktorá tak začína konkurovať tradičným ***ázijským*** destináciám ako je Thajsko, Malajzia a Spojené arabské emiráty (všetky patria medzi top svetové golfové destinácie). Medzi rýchlo sa rozvíjajúce golfové destinácie v Ázii patrí tiež Kambodža, Bahrajn a Katar. K ostatným vyhľadávaným oblastiam golfu v Ázii ešte radíme Maurícius a Srí Lanku (IAGTO 2013).

Na Slovensku bolo za posledných 20 rokov vybudovaných viac ako 20 golfových ihrísk (12 golfových ihrísk a 10 golfových akadémií tabuľka 48). V predvojnovom období na Slovensku existovalo golfové ihrisko v Tatranskej Lomnici (vybudované v r. 1909) a ďalšie bolo v Piešťanoch (1914). Po II. svetovej vojne však nedošlo k ich obnove. Rozvoj v tejto oblasti nastal až po roku 1989 (GolfSK 2015).

V roku 1990 bolo otvorené prvé 9 jamkové ihrisko (neskôr rozšírené na 18) v ***Bernolákove***. Dnes sú tam v prevádzke dve klubové ihriská: *Black River* – 18 jamkové majstrovské golfové ihrisko (PAR 73) považované za jedno z najnáročnejších v Európe a *Park* – parkové 9 jamkové ihrisko, atmosféru ktorého dotvára barokový kaštieľ z roku 1722 a park s vzácnymi drevinami. Táto golfová turistická destinácia sa nachádza len 6 km od Bratislavy, ktorá turistom ponúka dostatočne pestré možnosti trávenia voľného času (nákupné možnosti, reštaurácie, bary a pod.) Špecifikom golfového areálu sú úzke golfové dráhy v tieni 200 ročných sekvojí, množstvo pieskových prekážok a cvičné jamkovisko pre začiatočníkov. Turisti majú možnosť absolvovať golfovú školu. V roku 2009 po dokončení 27 jamkového golfového areálu White Eurovalley Golf Park v Malackách došlo k ich spojeniu a vytvoreniu Spojeného rezortu Black & White. (GolfSK 2015; TOPGolf 2015).

Najväčším golfovým areálom na Slovensku je 27 jamkový Golfový rezort Black Stork vo ***Veľkej Lomnici*** na úpätí Vysokých Tatier. Areál ponúka fanúšikom golfu široké služby ako požičovňa golfovej výstroje, golfová škola, individuálne tréningové hodiny, simulátor a putting green. Raritou golfového klubu je najväčšie kryté odpalisko na Slovensku, vhodné aj pre najnáročnejších golfistov. Súčasťou areálu je kvalitný 4(*) wellness hotel (GT 2015).

Golfové ihrisko	počet jamiek	Typ ihriska		
Bernolákovo - Black River	18	*klubové*	*rovinaté*	*parkové*
Bernolákovo - Park	9	*klubové*	*rovinaté*	*parkové*
Čierna Voda pri Bratislave	6	*verejné*	*chip&putt*	*parkové*
Hrubá Borša pri Senci	9 (18)	*klubové*	*rovinaté*	*lúčne*
Hrubá Borša - Public	9 (18)	*verejné*	*rovinaté*	*lúčne*
Ivanka pri Nitre – Public	6	*verejné*	*rovinaté*	*lúčne*
Lozorno	9	*klubové*	*rovinaté*	*lúčne*
Malacky - Pine Course	9	*klubové*	*rovinaté*	*lesnaté*
Malacky - Public Course	9 (27)	*verejné*	*rovinaté*	*lesnaté*
Malacky - Sand Course	9	*klubové*	*rovinaté*	*lesnaté*
Piešťany	9	*klubové*	*rovinaté*	*parkové*
Senica Penati	18 (36)	-	-	-
Skalica	18	*verejné*	-	-
Welten - Báč	18	*verejné*	*rovinaté*	*lúčne*
Záhorská Bystrica	4	*súkromné*	*rovinaté*	*lúčne*
Koš – Prievidza	6	*verejné*	*kopcovité*	*lúčne*
Rajec	9	*klubové*	*kopcovité*	*lúčne*
Tále	18	*klubové*	*horské*	*lesnaté*
Tri duby pri letisku Sliač	18	*verejné*	*rovinaté*	*lesnaté*
Košice Alpinka	9	*verejné*	*kopcovité*	*lesnaté*
Košice hotel Hrabina	6	*verejné*	*rovinaté*	*parkové*
Veľká Lomnica	18 (27)	*klubové*	*kopcovité*	*parkové*

Tabuľka 48
Prehľad golfových ihrísk na Slovensku
Zdroj: spracované na základe dát zo Slovakiagolf (2015)

Okrem pozitívnych vplyvov na rozvoj oblastí, v ktorých sú golfové rezorty situované, sa stále častejšie diskutujú otázky ***vplyvu na životné prostredie***. Odporcovia masívneho rozvoja rozsiahlych „zelených plôch" poukazujú na celý rad negatívnych efektov, z ktorých môže spomenúť napr. :

- extenzívne využívanie lokálnych vodných zdrojov - veľká spotreba vody na zalievanie trávnatých plôch,
- znečistenie lokálnych vodných zdrojov - používanie hnojív a chemikálií na ničenie buriny,
- negatívny vplyv na ľudské zdravie – nadmerným užívaním pesticídov a toxických látok (napr. chemické postreky na vyhubenie nepríjemného hmyzu a pod.)
- negatívny vplyv na miestne ekosystémy - zásah do prirodzeného prostredia zvery (najmä v horských oblastiach) – fragmentácia alebo degradácia prirodzených biotopov a pod. (Snow 1992)

6.3.8. Zážitkový turizmus

Zážitkový turizmus (anglicky: *adventure tourism*) uspokojuje narastajúci dopyt obyvateľov intenzívne urbanizovaných území po fyzickej aktivite a emocionálne silných zážitkoch.

! ***Zážitkový turizmus*** označuje všetky turistické pobyty, ktorých hlavným motívom je prežitie určitého príbehu spätého s cestou do neznáma. Osobitnou črtou zážitkového turizmu je *emocionálny aspekt*, ktorý môže byť spätý s objavovaním nových území počas cesty alebo so *zvýšenou úrovňou rizika*. Exploračný charakter ciest je sprevádzaný intelektuálnou aktivitou a silným emocionálnym zážitom, ktoré prináša pobyt v neštandardnom prostredí, či kontakt s inými kultúrami.

Zážitkový turizmus je v súčasnosti veľmi diskutovanou témou, avšak rozhodne ho nemôžeme považovať za nový fenomén. V tradičnom ponímaní sa spája s cestami, ktorých hlavným cieľom bolo objavovanie a poznávanie málo známych regiónov a kultúr sveta. Charakterizuje ho putovanie mimo obvyklých trás v sťažených podmienkach s minimálnou turistickou infraštruktúrou. Významnú úlohu v propagácii tejto formy turizmu zohrávajú turistické vydavateľstvá, ktoré produkujú množstvo cestopisov a sprievodcov (Kurek a kol. 2007).

V rámci aktuálne rozvíjaných foriem zážitkového turizmu rozlišujeme: *turistický tramping* a *trekking*.

Turistický tramping

! ***Turistický tramping*** (z angl. *tramp* – túlať sa, vláčiť sa) je forma lacného cestovania, ktoré sa odohráva individuálne alebo v malých skupinách. Účastníci trampingových zájazdov si cestu pripravujú sami. Typické je využívanie jednoduchých a lacných ubytovacích zariadení.

Na prepravu sa využíva často autostop. Populárnymi dopravnými prostriedkami sú tiež motorky a bicykle. Tramping si vyžaduje od účastníkov aj predprípravu a prispôsobenie sa miestnym prírodným a kultúrnym podmienkam. Pri realizácii cesty umožňuje vysokú mieru slobody. Vzhľadom na charakter tohto druhu zájazdov sú jeho účastníkmi dominantne mladí ľudia v dobrej fyzickej kondícii. Veľmi rozšíreným druhom trampingu je backpacking.

Backpacking (z anglického *backpack* – ruksak, batoh) je forma individuálneho cestovania, ktoré smeruje do oblastí záujmov turistu. Backpacker resp. „*batôžkár*" cestuje sám (alebo malých skupinách). Nemá vopred zabezpečené ubytovanie ani stravu. Zvyčajne nemá ani presne stanovený itinerár cesty, ani jej cieľ. Využíva príležitostné nocľahy v lacných hoteloch, hostincoch, stane, pod holým nebom alebo u ľudí, ktorých náhodne spozná počas cesty.

Hlavným motívom týchto ciest je dôkladnejšie poznanie sveta a odlišných kultúr. Možnosť realizácie tohto cieľa mu dáva možnosť kontaktu s obyvateľmi navštevovaných krajín, cestovanie miestnymi dopravnými prostriedkami, často aj stopom, využívanie infraštruktúry a služieb určenej pre obyvateľov týchto krajín. *Backpacking* pestujú zvyčajne mladí ľudia, u ktorých býva tento spôsob neraz motivovaný nedostatkom finančných prostriedkov alebo túžbou po znásobení zážitku z cielene vybraných turistických destinácií. Čas trvania takýchto ciest je rozličný a môže trvať od niekoľkých dní až po niekoľko rokov (napr. *cesty okolo sveta*). Štáty a regióny sveta, ktoré sa tešia najväčšej pozornosti medzi *batôžkármi* sú India, juhovýchodná Ázia (najmä Thajsko), Austrália, Nový Zéland, Severná Afrika (najmä Alžírsko a Maroko), USA, Kanada, Mexiko, Brazília, Peru a európske krajiny. Atraktívnymi výpravami sú suchozemské cesty z Európy nasmerované do cieľov vo východnej Ázii (Kurek a kol. 2007).

Turistický trekking

Veľmi zjednodušene by sme mohli chrakterizovať *turistický trekking* ako extrémnu variantu turistiky. Na rozdiel od *pešej turistiky* sa pri tejto forme turizmu vyžadujú od účastníka špeciálne znalosti, fyzická a neraz aj psychická príprava. Keďže cesty majú expedičný charakter vyžadujú používanie špecifického výstroja či prístrojového vybavenia. Realizujú sa v odľahlých územiach a náročnom teréne s minimálnou, resp. žiadnou turistickou infraštruktúrou.

Turistický trekking (z anglického *trek* – putovať, namáhavá cesta, túra) označuje hlavne pešie výpravy v náročnom teréne, ktoré sa uskutočňujú v nezaľudnených alebo málo zaľudnených územiach. Charakterizujú ich sťažené prírodné podmienky (horské oblasti, polárne oblasti, púšte). Zaraďujeme ho medzi formy špecializovaného turizmu, pretože vyžaduje patričnú fyzickú a psychickú prípravu, ako aj isté schopnosti a zručnosti narábania so špeciálnym turistickým náradím a prístrojovým vybavením.

Účastníci takýchto výprav získavajú poznatky o používaní špeciálnych zariadení ešte pred výpravou, resp. počas nej. Zvýšenú mieru rizika spojenú s touto formou turizmu potvrdzujú zaznamenané početné prípady smrteľných nehôd (hlavne v Alpách a Himalájach). Trekking ako forma cestovania v sebe spája pešie horské putovanie s horolezectvom do výšky okolo 5 000 m (***alpinizmus***). Najčastejšie sa realizuje v malých skupinách niekoľkých osôb (niekedy aj niekoľko desiatok). Sú organizované hlavne do horských území (napr. do Himalájí a iných ázijských pohorí, do Ánd, Patagónie, na Island, škandinávskych hôr v Európe). Hlavným cieľom súčasných horských trekkingových výprav sú populárne vrcholy pohorí, ako sú napr.:

- *McKinley*, *Cotopaxi*, *Chimborazo*, *Aconcagua* (v severnej a južnej Amerike),
- *Kilimandžáro*, sopka *Kamerun*, masív *Ruwenzori*, *Jebel Toubkal* (Afrika),
- *Pico de Aneto*, *Mt. Blanc*, *Grossglockner* (Európa),
- *Ararat*, *Demavend*, *Elbrus* (Ázia) a mnohé ďalšie. (Kurek a kol. 2007).

V prípade trekkingu organizovaného v Himalájach sa výpravy dostanú len do hlavných vstupných základní (napr. pod *K2*, *Dhaulagiri* a pod *Mt. Everestom*). Chakteristické črty, ktorými sa vysokohorský trekking vyznačuje, kladú na jeho účastníkov zvýšené nároky. Explorácia je v tomto prípade podmienená zvýšenou úrovňou fyzického úsilia. Vyžaduje si aspoň elementárne zručnosti pri používaní turistickej a horolezeckej výstroje a nástrojov (Kurek a kol. 2007).

Na ubytovanie sa využívajú stany, horské útulne alebo iné zariadenia s nízkym štandardom. Stravovanie je obvykle vo vlastnej réžii. V ostatnom desaťročí 20. storočia však trekking podľahol značnej komercionalizácii. V dôsledku rozvoja a pokroku v oblasti turistických pomôcok a zariadení sa trekkingové zájazdy stali predmetom ponuky špecializovaných cestovných kancelárii. (Kurek a kol. 2007) Skupinám tzv. komerčných turistov je ponúkané putovanie do odľahlých horských oblastí sveta pod dohľadom profesionálnych sprievodcov a alpinistov. Ponuka zájazdov je diferencovaná podľa stupňa obtiažnosti. Počas pobytu sa turisti presúvajú zvyčajne bez vlastnej batožiny, ktorá je prepravovaná do určených miest nezávisle. V prípade, že nie je možná jej preprava dopravnými prostriedkami sú na jej presun využívané ťažné zvieratá, resp. je vynášaná ručne.

Jednou z nových a neustále populárnejších foriem zážitkového turizmu je pobyt v drsných podmienkach - ***survival tourism***. Myšlienka má pôvod v skautskom hnutí.

! ***Survival turizmus*** v sebe spája element zážitku a vzrušenia spätého s rizikom prežívania v neštandardných situáciách v ťažkých prírodných podmienkach. Dopyt po silnom emocionálnom zážitku je stimulovaný snahou o zmenu každodenného stereotypu a pohodlia. Odpočinok a relaxácia je dosahovaná intenzívnym kontaktom s prírodou, ktorý motivuje človeka k vyššej aktivite.

Od účastníka sa očakáva, že si ***výpravu sám naplánuje***, zorganizuje, že bude počas pobytu používať rozličné nástroje (napr. pri výstavbe dočasného príbytku, útulku). Musí zvládnuť prekonávanie terénnych bariér (strmých svahov, vodných tokov, bažín a pod.), preukázať výbornú orientáciu v teréne, zaobstarať si obživu (jej úpravu, rozloženie ohňa a pod.) a poskytnúť prvú pomoc pri prípadných nehodách a ďalšie. Táto forma umožňuje účastníkom overiť si nielen svoje fyzické schopnosti, ale aj vytrvalosť a psychickú odolnosť (Kurek, Faracik, Mika a kol. 2007). Prispôsobovanie sa ťažkým životným podmienkam vedie k posilneniu sebadôvery a viery vo vlastné schopnosti. Pobyty s cieľom prežitia v drsných podmienkach sú už dnes súčasťou ponuky cestovných kancelárii, či iných organizátorov. Takéto komerčné pobyty však už nie je možné zaradiť k *survival turizmu*, pretože nespĺňajú jeho základnú podmienku – individuálnej organizácie a prežitia v drsných podmienkach „bez externej pomoci".

V súčasnosti sa k zážitkovému turizmu zaraďujú tiež pobyty spojené s realizáciou *extrémnych športov*.

! K ***extrémnemu turizmu*** radíme turistické pobyty spojené s realizáciou extrémnych športov (*extreme tourism*) orientované na získavanie veľmi intenzívnych emocionálnych zážitkov. Charakterizuje ich enormná fyzická záťaž účastníka a vysoké riziko poškodenia zdravia či ohrozenia života.

Element rizika patrí k hlavným faktorom a motivátorom účasti v extrémnom turizme. Zo sociologického hľadiska je možné príčiny pestovania extrémneho turizmu hľadať v potrebe realizácie vlastných ašpirácií (snáh o dosiahnutie nejakého cieľa), ambícii, potrebe individualizmu a odlíšenia sa od iných členov sociálnej skupiny, do ktorej títo účastníci patria. Pri propagácii tejto formy sa veľká úloha pripisuje médiám, populárnej kultúre a subkultúram, ktoré sa rozvíjajú najmä v mestských spoločenstvách (Kurek a kol. 2007).

Do tejto skupiny turistických aktivít patria na jednej strane tie, ktoré si vyžadujú zodpovedajúcu prípravu zo strany účastníkov, na strane druhej tu zaraďujeme aj také, ktoré majú charakter masovej zábavy a sú poskytované

osobám očakávajúcim od nich vysokú mieru emocionálnych zážitkov. Participácia umožňuje účastníkom prežitie nezvyčajného zážitku, otestovanie si vlastných možností na hranici psychickej a fyzickej odolnosti a prekonať bariéry bezpečnosti. Pre pestovanie niektorých druhov tejto turistiky sú nevyhnutné špeciálne podmienky prírodného prostredia (napr. prúd vody v rieke, tomu zodpovedajúce určité zariadenia a špeciálne nástroje). Medzi najpopulárnejšie formy tohto turizmu patria:

- ***Base jumping*** – druh skokov z budov, mostov alebo z anténových stožiarov, resp. skál. Názov bol odvodený zo skratky: „*BASE*": *B*– *buliding* (budovy), *A*– *antenna* (anténa), *S*– *span* (rozpätie krídel vtáka), *E*– *earth* (zem), preto sa niekedy označuje aj ako B.A.S.E. jumping (Kurek a kol. 2007).
- ***Bungee jumping*** – druh skokov z vysokej výšky, pri ktorom je skokan priviazaný gumeným lanom. Realizuje sa z rôznych vysokých objektov, na ktoré je možné nainštalovať nevyhnutné vybavenie (z mostov, budov, skalných útesov, žeriavov a pod.).
- ***Hydrospeeding*** - spočíva v prekonávaní horských prúdov riek na neveľkej doske v neoprénovom oblečení s plutvami a ochranou kolien a lakťov.
- ***Rappeling*** – je zjazd na lane medzi dvoma vysokými budovami, stožiarmi, skalami, ponad priepasť alebo roklinu a pod.
- ***Jaskynná turistika*** – ide o tzv. „podzemný" turizmus, ktorý sa realizuje v podpovrchových jaskynných systémoch,v historických banských priestoroch, v podzemných fortifikačných systémoch alebo kryptách vybudovaných na sakrálne účely.
- ***Skialpinizmus*** – ide o extrémne lyžovanie, ktoré spája vysokohorské lyžiarske zjazdy s horolezectvom a horským putovaním na lyžiach. Vyžaduje si vysokú mieru fyzickej zdatnosti a znalosti terénu. V niektorých prípadoch komerčné produkty cestovných kancelárií umožňujú turisom prepravu (napr. vrtuľníkom) do vysokých horských polôh, kde sú lyžiari vyložení a odtiaľ realizujú zjazd do cieľového bodu.
- ***Sky biking*** – ide o druh zjazdu strmých zasnežených svahov na špeciálne upravenom „bicykli" – nemotorový snežný skúter. Namiesto kolies má lyže.
- ***Adventure racing*** (angl. *raceing* – preteky) - ide o zážitkové preteky, ktoré majú podobu dlhotrvajúcich orientačných behov - od niekoľko desiatok do niekoľko sto kilometrov. Spája sa v nich trekking, jazda na bicykli, plávanie a bežecké lyžovanie. Môžu mať aj charakter

kratších trás či víkendových, expedičných a etapových pretekov. Organizované sú zvyčajne na územiach s vhodnými prírodnými podmienkami. Zúčastňujú sa v nich 2-4 členné družstvá, ktoré majú prekonať vymedzenú trasu. Vyžadujú si výnimočnú kondičnú prípravu a schopnosti prekonávať prekážky (napr. horolezeckú stenu, zlaňovanie, prekonávanie podzemia). Účastníci musia vedieť používať špeciálne náčinie a prístroje (športové a navigačné) a musia sa vedieť orientovať v teréne za pomoci máp. Tento druh aktivity je náročný najmä na fyzickú kondíciu a psychickú odolnosť účastníkov. Umožňujú blízky kontakt s prírodou. Najväčšími pretekmi tohto typu na svete sú Adventure Race World Series (neoficiálne majstrovstvá sveta), Maraton pieskov Sahara Race (230 km), Echo Challenge, Subaru Primal Quest. (Kurek a kol. 2007)

- ***Windsurfing*** – kĺzanie po vodnej hladine na surfingovej doske so stožiarom a plachtou. Ide o istý druh kombinácie surfingu a jachtingu. Sťažeň plachty na rozdiel od plachetnice je pripevnený k plaváku pomocou ohybného kĺbu, čo umožňuje takmer ľubovoľnú manipuláciu s oplachtením a tým aj riadenie smeru plavby.
- ***Powerkiting*** – ide o druh pohybu po krajine za pomoci ťažného draka – podobný menšiemu padáku, respektíve krídlu pre paragliding (*kite, powerkite*). Je ho možné realizovať tak na snehu, ako aj na vode. Súčasťou môžu byť figúry vo vzduchu (druh skokov).
- ***Kitesurfing*** (*kite surfing*, *kiteboarding*) - ide o jazdu po vode na špeciálnej doske (tzv. *kiteboard*) pomocou ťažného draka. Aktuálna popularita vedla k vytvoreniu jeho ďalších subvariantov - ako napr.: *wake style*, *wave riding*, *freestyle*, *speed* a i.
- ***Snowkiting*** - zimný šport podobný kiteboardingu, kde sa jazdec pohybuje na lyžiach alebo snowboarde po snehovej pláni za pomoci ťažného draka. Na rozidel od klasickej verzie lyžovania či , je ho možné realizovať aj v rovinatom teréne (na zasnežených pláňach, miernych svahoch, zasnežených zamrznutých jazerách) a dokonca aj smerom hore svahom.
- ***Horské kajakárstvo*** – splavovanie dravých horských riek na kajakoch.
- ***Rafting*** – splavovanie dravých horských riek na gumených člnoch (viac osôb)
- ***Canyoning*** – spočíva v prekonávaní strmých brehov riek, potokov alebo vodopádov alpínskou technikou.
- ***Wakeboarding*** - spočíva v jazde na *wakeboarde,* ktorý je ťahaný motorovými člnmi po vodnej hladine, pričom člny vytvárajú vlny.

- ***Horská a terénna cykloturistika*** - realizuje sa v náročných horských terénoch na vyznačených horských dráhach (na horských cestách ale aj mimo nich).
- ***Mountainboarding*** – pre jazdu dole svahom sa využíva *mountainboard* t. j. doska na kolieskach (podobná skateboardu, ale väčšia s väčšími „pneu-kolečkami" – plnené vzduchom). Pre zjazd sú vyhľadávané najmä zatrávnené zjazdovky, lesné a poľné cesty s dostatočným sklonom, resp. asfaltové cesty. Jeho popularita viedla k vytvoreniu subvariantov ako:
  - *mountainboarding slalom* - jazda z kopca medzi bránkami na čas,
  - *mountainboarding freeride* - voľná jazda z kopca s využitím prírodných prekážok
  - *mountainboarding freestyle* - rôzne skoky na postavených rampách buď z hliny alebo z dreva.
  - *mountainboarding slopestyle* - rôzne skoky a triky na za sebou postavených prekážkach z kopca
  - *mountainboarding boardercross* - jazda z kopca v rôznych klopenkách a muldách.
- ***Streetluge*** –zjazd po strmých asfaltových cestách s ostrými zákrutami na vozíku s kolieskami.
- ***Paintball*** - je hra, využívajúca zbrane. Ide o aktivitu, ktorá imituje bezkontaktný boj pri využití špeciálne upravených pneumatických zbraní. Strelivom sú želatínové guľôčky naplnené vodou riediteľným farbivom, ktoré sa pri zásahu rozprsknú na zasiahnutý objekt. V jeho rámci sa rozlišuje: *military paintball* (tiež *woodsball*) a *športový paintball*.
- ***Zorbing*** - *zorbovanie* alebo *sphering* je neriadené gúľanie vo veľkej nafúknutej plastovej guli, najčastejšie zo svahu smerom dole. Vo veľkej guli je pomocou tisícov laniek upevnená ďalšia menšia guľa, do ktorej sa zmestia až traja ľudia. Sústredný systém usporiadania gúľ je vytvorený tak, aby pri nárazoch, ktoré vznikajú v dôsledku hopsania po nerovnom teréne, zmierňoval intenzitu nárazov. Gúľanie môže prebiehať aj na vodnej hladine. V rámci zorbingu je možné rozlíšiť:
  - *klasický zorbing* - kde je človek vnútri gule pevne pripútaný
  - *hydro-zorbing* – v pridaní vody do vnútornej gule, (vytvorenie pocitu ako pri praní bielizne v práčke).

6.4. Zdravotný turizmus

Kempinski Seychelles Resort, ostrov Mahé, Seychely
Foto: K. Matlovičová

6.4.1. Liečebný turizmus

Liečebný turizmus je založený na pobytoch, ktorých podniknutie predpokladá súčinnosť turistu (pacienta) a lekára, ktorý vypisuje návrh na pobyt. Druhým typom sú pobyty, ktorých cieľom je prevencia, či forma relaxu. Tu je možné využiť odporúčanie lekára alebo ich výber realizovať na základe vlastného uváženia.

! ***Liečebný turizmom*** rozumieme turistické cesty, ktorých cieľom je liečenie rozličného typu chorôb a zlepšenie všeobecného zdravotného stavu jeho účastníkov ako aj prevencia ochorení. Cieľovými miestami sú kúpele a ozdravovne.

Súčasťou liečebný pobytov sú nezriedka aj iné turistické aktivity. Najčastejšie ide o rôzne formy poznávacieho, odpočinkového a dokonca aj špecializovaného turizmu (napr. ak sú v zázemí športoviská vhodné svojim zameraním pre klientelu kúpeľov).

! ***Kúpeľná liečba*** je organizovanou činnosťou spočívajúcou na poskytovaní služieb zdravotnej starostlivosti v špeciálne pre tento účel určených zariadeniach.

! ***Ozdravovňou*** alebo ***kúpeľami*** označujeme územie, v ktorom sú realizované liečebné aktivity. Ide o územie vymedzené s cieľom využívania a ochrany prírodných liečivých zdrojov. Podmienkou je získanie štatútu kúpeľov. Obce, ktoré majú štatút kúpeľov ako celok (alebo čiastočne) sú nazývané kúpeľné obce alebo mestá.

Medzi najčastejšie využívané prírodné predpoklady pre vznik kúpeľov patria:

- *vlastnosti prírodných zdrojov* ako prostriedok liečenia, ako napr. termálne pramene, bahno, more - *thalassoterapia* (z gr. *thalasso – more,* liečivé účinky mora),
- *liečivé vlastnosti klímy* (napríklad prímorská klíma),
- *liečivé vlastnosti mikroklímy* (napr. *subterraneoterapia* - klíma podzemných priestorov).

Za prírodné liečivé zdroje sú považované: liečivé vody, termálne vody, liečivé plyny, liečivé substancie (ako *peloidy* - liečivé rašeliny, slatiny, bahná, resp. látky, ktoré vznikli v prírode geologickými procesmi a ktoré sa používajú v jemnozrnnom stave po zmiešaní s vodou vo forme kúpeľov, obkladov a zábalov k liečbe), ktorých liečivé vlastnosti boli overené (Kurek a kol. 2007).

Štatút kúpeľov dostáva územie, ktoré disponuje prírodnými liečivými zdrojmi, liečivými surovinami, resp. má klímu s liečivými účinkami. Jeho súčasťou sú liečebné organizácie a zariadenia ako aj potrebná infraštruktúra (potrubná, energetická), ktorá spĺňa náročné podmienky ochrany špecifického prírodného prostredia (rámček 46).

Inšpektorát kúpeľov a žriediel **RÁMČEK 46**

„Inšpektorát kúpeľov a žriediel je na Ministerstve zdravotníctva SR zriadený na zabezpečenie celoštátneho dozoru nad dodržiavaním povinností a opatrení určených podľa zákona č. 538/2005 Z. z. o prírodných liečivých vodách, prírodných liečebných kúpeľoch, kúpeľných miestach a prírodných minerálnych vodách a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov (ďalej len „zákon č. 538/2005 Z. z.“). Inšpektorát kúpeľov a žriediel pri výkone dozoru vykonáva úlohy podľa rozhodnutí Štátnej kúpeľnej komisie a dozor na diaľku.“

„Základnou právnou úpravou na úseku pôsobnosti Inšpektorátu kúpeľov a žriediel a Štátnej kúpeľnej komisie je zákon č. 538/2005 Z. z., ktorý upravuje uznávanie prírodných liečivých vôd a prírodných minerálnych vôd, využívanie a ochranu prírodných liečivých zdrojov a prírodných minerálnych zdrojov, uznávanie klimatických podmienok vhodných na liečenie a ich ochranu, podmienky na povolenie na prevádzkovanie prírodných liečebných kúpeľov a kúpeľných liečební, podmienky na uznávanie kúpeľných miest, ochranu kúpeľného územia a požiadavky na kúpeľné prostredie, práva a povinnosti fyzických a právnických osôb pri uznávaní prírodných liečivých vôd, prírodných minerálnych vôd a klimatických podmienok vhodných na liečenie a pri ich využívaní, pôsobnosť orgánov štátnej správy a obcí a zodpovednosť za porušenie povinností ustanovených týmto zákonom.“

Zdroj: presné znenie MZSR (2015)

KÚPEĽNÉ MIESTO	ŠTATÚT KÚPEĽNÉHO MIESTA
Bardejov	uznesenie vlády SR č. 694/1996 v znení jeho zmeny schválenej uznesením vlády SR č. 456/1999
Bojnice	uznesenie vlády SR č. 740/1995
Brusno	uznesenie vlády SR č. 740/1995
Číž	uznesenie vlády SR č. 740/1995
Dudince	uznesenie vlády SR č. 623/1998 v znení jeho zmeny schválenej uznesením vlády SR č. 456/1999
Korytnica	uznesenie vlády SR č. 623/1998 v znení jeho zmeny schválenej uznesením vlády SR č. 456/1999
Kováčová	uznesenie vlády SR č. 830/1997 v znení jeho zmeny schválenej uznesením vlády SR č. 456/1999
Kunerad	uznesenie vlády SR č. 623/1998 v znení jeho zmeny schválenej uznesením vlády SR č. 456/1999

Liptovský Ján	uznesenie vlády SR č. 623/1998 v znení jeho zmeny schválenej uznesením vlády SR č. 456/1999
Lučivná	uznesenie vlády SR č. 623/1998 v znení jeho zmeny schválenej uznesením vlády SR č. 456/1999
Lúčky	uznesenie vlády SR č. 623/1998 v znení jeho zmeny schválenej uznesením vlády SR č. 456/1999
Nimnica	uznesenie vlády SR č. 830/1997 v znení jeho zmeny schválenej uznesením vlády SR č. 456/1999
Piešťany	uznesenie vlády SR č. 623/1998 v znení jeho zmeny schválenej uznesením vlády SR č. 456/1999 v znení zmeny schválenej uznesením vlády SR č. 1029/2004
Rajecké Teplice	uznesenie vlády SR č. 694/1996 v znení jeho zmeny schválenej uznesením vlády SR č. 456/1999
Sklené Teplice	uznesenie vlády SR č. 623/1998 v znení jeho zmeny schválenej uznesením vlády SR č. 456/1999
Sliač	uznesenie vlády SR č. 830/1997 v znení jeho zmeny schválenej uznesením vlády SR č. 456/1999
Smrdáky	uznesenie vlády SR č. 623/1998 v znení jeho zmeny schválenej uznesením vlády SR č. 456/1999
Štós	uznesenie vlády SR č. 623/1998 v znení jeho zmeny schválenej uznesením vlády SR č. 456/1999
Trenčianske Teplice	uznesenie vlády SR č. 694/1996 v znení jeho zmeny schválenej uznesením vlády SR č. 456/1999
Turčianske Teplice	uznesenie vlády SR č. 830/1997 v znení jeho zmeny schválenej uznesením vlády SR č. 456/1999
Vyšné Ružbachy	uznesenie vlády SR č. 694/1996 v znení jeho zmeny schválenej uznesením vlády SR č. 456/1999
Vysoké Tatry *Horný Smokovec, Nový Smokovec, Dolný Smokovec, Štrbské Pleso, Tatranská Kotlina, Tatranská Polianka, Tatranské Matliare*	nariadenie vlády SR č. 446/2006 Z. z.

Tabuľka 49
Štatúty kúpeľných miest
Nariadenie vlády Slovenskej republiky č. 446/2006 Z. z.
Zdroj: presné znenie MZSR (2015)

Za ***kúpeľné organizácie*** sú považované zdravotnícke zariadenia, ktoré sú vytvorené s cieľom poskytovania zdravotníckych služieb. Sú to napríklad nemocnice, sanatória, preventóriá pre deti (pre pacientov infikovaných tuberkulózou, u ktorých ešte neprepukla aktívna podoba tejto choroby - populárne predovšetkým na začiatku 20. storočia) alebo rôzne ozdravovne. Popri týchto organizáciách, ktoré ponúkajú, nocľahy, stravovanie, lekársku starostlivosť, sa tu tiež nachádzajú zariadenia doplnkové ako kolonády, parky, zdravotné chodníky, výseky morského pobrežia, kúpaliská, bazény, podzemné zariadenia a pod. (Kurek a kol. 2007).

Kúpele vo Francúzsku	**RÁMČEK 47**

Vo Francúzsku je okolo 1200 termálnych prameňov a na nich nadväzujúcich 108 kúpeľov. Sústredené sú v 5 regiónoch:

- Rhône-Alpes,
- Aquitaine,
- Lanquedoc-Roussillon,
- Midi-Pyrénées
- Auvergne.

V týchto regiónoch sa realizuje takmer 75% z celkového objemu kúpeľných pobytov vo Francúzsku. Celkom tu funguje 112 termálnych prevádzok. Počas roka ich navštívi asi 10 miliónov osôb s dominanciou staršej populácie nad 60 rokov. Z dvoch tretín sú títo odkázaní na asistenciu ošetrovateľov. Vo francúzskych kúpeľoch pracuje 120 tisíc osôb, z toho 40% na stály úväzok. Celkovo sa odhaduje, že francúzske kúpele majú 20% podiel v rámci európskych kúpeľov. Kúpeľnými strediskami sú predovšetkým malé vidiecke obce a obce v stredne vysokých pohoriach, pre ktoré je liečebná funkcia základom ich ekonomického rozvoja. 80% obcí má menej ako 5000 obyvateľov, medzi nimi až 50% menej ako 2000. Počet hostí v najväčších francúzskych kúpeľoch v r. 2002:

- Dax - 55 288
- Aix-les-Bains - 33 986
- Balaruc-les-Bains - 35 395
- Gréoux-les-Bains - 29 927

Dĺžka liečebného pobytu financovaného zo zdravotného poistenia dosiahla v r. 2002 vo francúzskych kúpeľných strediskách v priemere 18 dní.
Zdroj: Kurek a kol. (2007)

Hlavná klientela kúpeľov je z radov dospelých osôb, ale existujú tiež ozdravovne, ktoré sa špecializujú na liečenie detí a mládeže. Niektoré kúpele sú lokalizované v miestach, kde v dôsledku vojny došlo k významným zmenám štruktúry obyvateľstva. Pôvodní obyvatelia týchto lokalít alebo ich potomkovia navštevujú tieto kúpele v rámci etnického alebo sentimentálneho turizmu.

Nezriedka sa v kúpeľoch usporadúvajú aj kultúrne podujatia, ktoré v niektorých prípadoch majú celoštátny alebo medzinárodný význam (napríklad Trenčiansky festival v Trenčianskych Tepliciach). Tieto kultúrne podujatia lákajú aj turistov, ktorí nie sú hosťami kúpeľov. Na ozdravný turizmus má vplyv poloha kúpeľov vzhľadom k veľkým mestským aglomeráciám. Blízkosť takýchto stredísk vyvoláva záujem o víkendový turizmus v kúpeľoch. V blízkosti kúpeľov a často aj priamo v nich sú vybudované turistické chodníky, ktorých využívanie na prechádzky tvorí súčasť terapeutických procedúr pre kúpeľných hostí. Pôsobia aj ako lákadlo pre jednodenných turistov z okolitých území, ktorí ich navštevujú v rámci krátkodobých relaxačných pobytov. Týka sa to pešieho turizmu, cykloturizmu alebo horského turizmu. Okrem ozdravných sa na kúpeľné zariadenia viažu aj iné formy pobytov - ako napr. kongresový turizmus (napr. vo francúzskych kúpeľoch Vichy, vo švajčiarskom Davose, kde sa každoročne koná svetové ekonomické fórum, v poľskej Krynici – ekonomické fórum) či poznávací turizmus spätý s návštevou historických pamiatok alebo aj prírodných objektov (skupinovo organizované zájazdy pre pacientov). V niektorých kúpeľných zariadeniach sa organizujú aj výmenné pobyty pacientov medzi susednými kúpeľami (napr. kúpele Krynica-Muszyna-Żegiestów-Piwniczna s blízkymi slovenskými kúpeľmi, ktoré ponúkajú termálne kúpaliská atraktívne pre poľských pacientov). Rôznorodosť foriem ozdravného turizmu spôsobuje ťažkosti pri jeho výskume, zvlášť pokiaľ ide ich dosah. Relatívne najjednoduchšie je určiť počet pacientov, ktorí prichádzajú na liečenia. Tento pohyb sa vyznačuje relatívnou stabilitou počas roka. Isté rozdiely je možné pozorovať v priemernom počte pacientov a v zastúpení jednotlivých sociálnych skupín, ku ktorým patria aj staršie osoby, hlavne dôchodcovia, ktorí sú usmerňovaní k návšteve mimo hlavnej turistickej sezóny v letných mesiacoch. Záujem o lacné mimosezónne pobyty umožňuje vyrovnávanie krivky návštevnosti počas roka (Kurek a kol. 2007).

V poslednom období sa čoraz častejšie stretávame so snahami o uplatňovanie zásad udržateľnosti rozvoja, ktorý sa týka turizmu. Jedným z veľmi častých konfliktov je konflikt medzi liečebnou funkciou a urbanizáciou územia. Vzniká tu totiž tlak zo strany iných druhov turizmu, ktorý sa v kúpeľoch rozvíja (rozširujúca sa zástavba, nadmerná automobilizácia, negatívne vplyvy dopravy, najmä v čase vysokej sezóny a v kúpeľoch, ktoré sú lokalizované v horských územiach sa možno stretnúť aj s priestorovými limitmi ich ďalšieho rozvoja). (Kurek a kol. 2007) V našich podmienkach sú veľmi dôležité aj ekonomické otázky fungovania kúpeľov. Na Slovensku štát každoročne znižuje príspevky na bezplatné pobyty v kúpeľoch, resp. obmedzuje

ich počet a dochádza k privatizácii kúpeľov. Istú šancu pre kúpele a ich ďalší rozvoj predstavujú prostriedky zo štrukturálnych fondov EU. Na druhej strane určitou bariérou v tomto prípade je problém kofinancovania podaných projektov.

Kúpele v Maďarsku	**RÁMČEK 48**

Z pohľadu početnosti minerálnych prameňov sa radí Maďarsko na popredné miesta vo svete. História tunajších termálnych kúpeľov má korene ešte v čase Rimanov. Najstaršie kúpele vznikli v Budapešti na ľavom brehu Dunaja. V súčasnosti je v Maďarsku asi 1 300 prameňov, ktoré sú dostupné širokej verejnosti. Celková ubytovacia kapacita kúpeľov je asi 300 000 miest. Len v Budapešti sa nachádza 130 prameňov, teda 10% z celkového počtu. V r. 2005 od januára do septembra prijali 544 000 hostí a počet prenocovaní bol viac ako 2 milióny. Stredná dĺžka kúpeľného pobytu sa pohybuje na úrovni 3,8 nocí. Zahraniční hostia sa podieľajú 60% na celkovom počte klientov. Najväčšie zastúpenie majú turisti z Nemecka (47,5%), Rakúska (12,1%) a Švajčiarska (4,2%). Najväčší nárast zahraničnej klientely v kúpeľných zariadeniach zaznamenalo Maďarsko po vstupe do Európskej únie v r. 2004.
Zdroj: Kurek a kol. (2007)

Najnovšie trendy v kúpeľníctve vedú k zmenám tradičných kúpeľných centier na polyfunkčné turistické rezorty s dominantnou ozdravnou funkciou. Okrem liečebných funkcií začínajú plniť vo väčšej miere aj obytnú a zábavnú funkciu. Stávajú sa strediskami s vyššou mierou koncentrácie gastronomických, kultúrno-poznávacích, športovo-rekreačných, odpočinkových, vedeckých či obchodných zariadení. V poslednom období sa ich funkcia rozširuje aj o tzv. *centrá biologickej obnovy (spa)*, ktoré poskytujú služby s cieľom prinavrátenia harmónie tela a ducha. Pozorovateľný (zvlášť v kúpeľoch západnej Európy) je trend poskytovania *ozdravných turistických služieb s vysokým štandardom (wellness)*, ktoré sú určené predovšetkým pre bohatú klientelu. Rozvoj iných funkcií v kúpeľoch spôsobuje zmeny v štruktúre ubytovacej bázy ako aj v realizovaných doplnkových formách turizmu (Kurek a kol. 2007).

6.4.2. Spa a wellness turizmus

Výnimočná starostlivosť o zdravie, fyzickú kondíciu a celkovú pohodu v rozvinutých postmodernistických spoločenstvách rozvinutých krajín sa odzrkadlila vo vzniku a dynamickom rozvoji nových foriem zdravotného turizmu. Ide o *spa* a *wellness turizmus*. Ich rozmach je patrný najmä od začiatku 90. rokov 20. storočia (Kurek a kol. 2007).

! ***Spa a wellness turizmus*** predstavuje turistické pobyty, ktorých primárnym cieľom je zlepšenie fyzickej a psychickej kondície účastníkov. Silný akcent je tu kladený na stimulovanie dobrého pocitu z biologickej reprodukcie fyzického zdravia a navodenie celkovej emočnej harmónie u jeho účastníkov.

Na rozdiel od tradičného kúpeľného liečenia, ktoré je orientované na rehabilitáciu zdravia pacientov v pooperačných stavoch alebo chronických chorôb, sa rozvoj služieb *spa a wellness opiera o ideu dobrého pocitu*. K rozvoju nových variant zdravotného turizmu mali vplyv tiež zmeny prístupov k problematike zdravia človeka v Svetovej zdravotníckej organizácii. V roku 1948 bolo zaradené do definície zdravia aj označenie „*well-being*" – pocit zdravia a pohody (tak fyzického zdravia bez prejavov choroby ako aj psychickej pohody) (Kurek a kol. 2007).

Termíny spa a wellness nie sú synonymá:

(1) Termín ***spa*** sa v západnej Európe používa na označenie tradičných ozdravovní. Termín je odvodený od *belgických kúpeľov Spa.* Označuje aj nové centrá biologickej obnovy. Všeobecne sa prijíma názor, že pôvod slova je v latinskom „spargere" (rozptýliť, rozohnať) – alebo je tiež skratkou z latinského slovného zvratu: „sanus per aquam" – „zdravý vďaka vode" alebo z „sanitas per aqua" – zdravie vďaka vodám. V myšlienke nového typu centier spa je základným terapeutickým prostriedkom voda. Na tieto účely sa využívajú tak liečivé, minerálne vody i bežná úžitková voda, tečúce vody a vodné bazény. Osobitný význam pre spa turizmus majú termálne vody (Kurek a kol. 2007).

(2) Wellness (z angl. *well*, *be well*) je na druhej strane termínom, ktorý sa vzťahuje na všetky ľudské aktivity, ktoré sú orientované na zdravý štýl života. Osobitne ide o vitalitu a dobrý pocit. Možno ho tiež charakterizovať ako druh preventívnej terapie, pre ľudí ktorí netrpia žiadnymi chorobami a túžia si zachovať a zlepšiť zdravotný stav. Dobré zdravie v širokom slova zmysle je harmóniou fyzickej kondície a psychického zdravia. Ak sa k uvedenému chápaniu pridá aj vysoký životný štandard, ktorý je zabezpečený patričnou sociálnou pozíciou zabezpečenou primeranými zdrojmi, tak potom využívanie wellness je možné považovať za určitý ukazovateľ životného štýlu (Kurek a kol. 2007).

Ideologickú bázu pre ***spa a wellness*** možno hľadať v postmodernistickej filozofii *New Age*, ktorá je rozšírená v krajinách západnej Európy a Sever-

nej Ameriky. Zrejme sú tiež výrazné ideologické väzby wellness na existencionalizmus a východnú filozofiu života, predovšetkým z oblasti ďalekého Východu, (napr. budhizmu a hinduizmu). Súčasný spa a wellness turizmus sa rozvíja v štyroch základných formách, ktoré možno vymedziť nasledovne:

- liečebné pobyty (*health-care-vacation*),
- pobyty, ktorých cieľom je obmedzenie viditeľných efektov starnutia organizmu (*anti-aging-vacation*),
- pobyty, ktoré sú orientované na obnovu vitálnych síl organizmu (*wellness-vacation*),
- biologická obnova orientovaná na estetiku a vonkajší vzhľad (*beauty-vacation*). (Kurek a kol. 2007)

Nové trendy vo wellness turizme, smerujú k neustálemu posilňovaniu jej osobitnej formy tzv. ***medical wellness***.

! ***Medicínsky wellness*** (angl. medical wellness) je forma wellness turizmu, pri ktorej sa prepájajú terapeutické pobyty s tradičným liečením a medicínskymi procedúrami z oblasti transplantológie a chirurgie.

Je možné predpokladať, že spolu so zvyšujúcim sa počtom osôb participujúcich na medicínskom turizme bude pravdepodobne narastať aj záujem o medical wellness. Moderné centrá zdravia majú rozličné podoby. Napríklad:

- *day spa* - denné spa,
- *future spa* - spa budúcnosti,
- *mobile spa* - mobilné spa,
- *spa health resort* - rezort zdravia,
- *beauty spa* - spa krásy, alebo tiež „farmy krásy“,
- *medical vacation spa* (spa zdravia a odpočinku).

Významnú úlohu v ponuke týchto centier hrajú terapie a rôzne relaxačné procedúry (tzv. *pampering* – s cieľom rozmaznávať zákazníkov). Jednou z popredných ideí wellness terapií je uvedenie klienta do blahodárnej nálady s cieľom dosiahnuť psychofyzickú harmóniu (Kurek a kol. 2007).

Komerčná ponuka spa a wellness stredísk zahŕňa zvyčajne kombináciu tradičných liečebných procedúr, ktoré sú používané v kúpeľnej medicíne a nových metód a terapeutických techník, ktoré pochádzajú z orientálnych kultúr (napr. z čínskej medicíny, jógy, ájurvédy, tai-chi, qi-gong, reiki, shaitsu). Mnohé postupy pochádzajú z oblasti alternatívnej medicíny a paramedicíny. Wellness a spa turizmus predstavuje špecifickú formu turizmu odlišujúcu sa od iných foriem nielen motívmi realizácie, ale priestorovou organizáciou,

druhovou skladbou zástavby, sociálnou štruktúrou účastníkov a podobne. Obvykle sa pre klientov vytvárajú špecializované balíčky. Spomedzi rôznorodých *ponúkaných služieb*, je možné vyčleniť tri skupiny procedúr:

- procedúry späté so zvyšovaním estetiky pokožky tela (hlavne tváre),
- masáže a fyzické cvičenia
- procedúry z oblasti alternatívnej medicíny.

Ponuky svetových centier *spa aj wellness* sú orientované predovšetkým na ženy, pretože hlavne medzi nimi sú určité sociálno-profesijné skupiny so zvýšeným dopytom po tejto forme. Sú to najmä:

- aktívne mladé ženy (*young power women*), ktoré veľmi dbajú o svoju kondíciu,
- ženy v strednom veku (*middle-aged goddesses*),
- ženy v predôchodkovom veku (*early pensioners 50 a viac ročné*).

U mužov ide hlavne o dobre situovaných mužov v strednom veku, na vysokých pracovných pozíciách (*older executives*). Vzhľadom na demografické podmienky vysokorozvinutých krajín sa predpokladá, že veľký význam pre rozvoj tohto turizmu budú mať osoby zo skupiny *silver head market*, čiže osoby po 50 roku života so stabilnými príjmami a relatívne vysokým materiálnym statusom (Kurek a kol. 2007).

Najviac špecializované objekty z oblasti služieb v oblasti zdravotnej turistiky sú ***spa hotely***. Na rozdiel od tradičných hotelov sú relatívne novou koncepciou hotelového zariadenia, chápaného ako cieľ cesty – *hotels as a destination*. Tieto hotely sú primárnym cieľom cesty, pričom hlavným motivačným faktorom je komplex wellness služieb, ktorý poskytujú turistom. Objekty tohto typu tvoria vlastnú ponuku odpočinkových spa balíčkov s využívaním vlastných rekreačných zariadení ako sú napríklad bazény, sauny, terapeutické ambulancie, ubytovacie služby a pod. Ponúkajú diferencované a komplexné služby pre rozličné skupiny klientov. Základom ich komerčnej činnosti je ponuka vo forme pobytov trvajúcich od niekoľkých dní do niekoľko desiatok dní, počas ktorých je ponúkaná klientom určitá skupina kozmetických, relaxačných, kondičných procedúr často za využitia nekonvenčných techník. Vzhľadom na relatívne vysokú cenu pobytových balíčkov sú takéto služby využívané skôr solventnejšími skupinami turistov (Kurek a kol. 2007).

Základom aktivity wellness centier (hotelov) je vysoká kvalita ponúkaných služieb a to ako pobytových tak aj terapeutických. Táto „filozofia“ sa prejavuje na jednej strane vo vysokom štandarde vybavenia týchto objektov, často veľmi rafinovanom architektonickom riešení ako interiérov, tak aj exteriérov. Na strane druhej aj vo vysokej úrovni terapeutických procedúr. Garancia kvality služieb týchto objektov je spojená s vysokou progresivitou

technických zariadení, ktoré sa používajú na výkon procedúr, používanie značkovej kozmetiky a vysoko kvalifikovaný personál. *Spa hotely* (najmä tie luxusné, vyššej triedy), je možné považovať za prvok turistickej bázy (infraštruktúry), na ktorom je postavený tzv. ***elite tourism*** - jeho ponuky sú orientované na privilegované, vplyvné, solventné skupiny obyvateľov. Vysoké ceny spa produktov súvisia s veľkou nákladnosťou na technické vybavenie a zabezpečenie kvalifikovaného personálu, najmä z oblasti alternatívnych metód terapie vo vzťahu k tradičnej medicíne. Pre elitných turistov nepredstavuje vysoká cena bariéru. Jej súčasťou však musia byť aj ďalšie atribúty, ktoré reflektujú zvýšené nároky tejto klientely. Ide o niektoré funkčné atribúty spa komplexov – ako sú priestorová izolácia, čiže oddelenie klientov od vplyvov okolia, čím sa sledujú terapeutické ciele a samozrejme kvalita poskytovaných služieb. Odpočinkové zameranie spa hotelov predpokladá tiež kontakt s prírodou a aktívny odpočinok, preto sú tieto objekty lokalizované zvyčajne na periférii, kde možno garantovať pokoj. Tieto špecifické lokalizačné predpoklady, s akcentom na izoláciu od ruchu okolitého sveta, je možné ilustrovať aj na pomerne často v reklamných kampaniach využívaných prirovnaniach spa rezortov k tzv. „*spa ostrovom*" (Kurek a kol. 2007).

Ku ***krajinám***, kde je najviac wellness centier patria USA, Nemecko, Švajčiarsko, Maďarsko, Veľká Británia. Rýchle tempo rozvoja sme zaznamenali aj v ázijských krajinách, najmä v Thajsku, Malajzii, Číne a v neposlednom rade aj v Karibskej oblasti (Kurek a kol. 2007).

Rozvoj týchto foriem stimulujú ***väzby s inými formami*** turizmu. Najvýraznejšie sa wellness a spa turizmus rozvíja ako doplnok ponuky *biznis turizmu*. Obidve formy sa v určitom zmysle slova vzťahujú na *sociálnu elitu* v oblasti podnikania, politiky a vedy. Ich realizácia je postavená na prepojení ponuky biznis stretnutí s biologickou reprodukciou a s wellness rozmaznávaním (*pamperingom*). Takto sa vzájomne obe formy podporujú v rozvoji. Viditeľné sú tiež väzby zdravotného turizmu s rozličnými formami aktívneho turizmu. Spoločná je pre nich idea pohybovej aktivity ako súčasti zdravého životného štýlu. V tomto smere sú obľúbené ponuky spa a wellness stredísk, ktoré prepájajú ich klasickú ponuku s rozličnými formami rekreácie na čerstvom vzduchu (*outdoor activities*) ako lyžovanie, jachting, jazdectvo, golf, ale aj špeciálne zamerané indoorové aktivity a športovanie ako fitness, aerobik, tanec a pod. (Kurek a kol. 2007).

Zdravotný turizmus spa a wellness predstavuje aj v našich podmienkach rýchlo sa rozvíjajúci segment turizmu, avšak vzhľadom k nízkemu sociálneho statusu väčšiny zástupcov *silver head market* (dôchodcov), pre ktorých je nedostupným prianím, sa spája väčšinou s biznis turizmom a *older executives market*. (Kurek a kol. 2007).

Všeobecne rozvoj spa a wellness turizmu predstavuje špecifický civilizačný fenomén, ktorého osobitosť vyplýva z výnimočnej pozornosti, ktorá sa venuje otázke zdravého životného štýlu, najmä vo vysokorozvinutých krajinách. V neposlednom rade je to aj prejav hľadania stále rafinovanejšieho spôsobu trávenia voľného času medzi potenciálnymi turistami. Napriek tomu, že lekárska účinnosť nových terapií je medicínskymi odborníkmi niekedy spochybňovaná, v budúcnosti sa očakáva značný nárast záujmu o wellness a spa turizmus (Kurek a kol. 2007).

6.4.3. Medicínsky turizmus

Termín medicínsky turizmus sa začal v médiách a turistickej branži používať v polovici 90. rokov 20. storočia. Popisoval rozširujúci sa fenomén cestovania za účelom vyhľadania istých medicínskych služieb v iných krajinách. Išlo najmä o obyvateľov bohatých krajín Európy, arabských a severoamerických krajín. Ešte na začiatku 90. rokov 20. storočia bol tento jav prakticky neznámy, ale v priebehu niekoľkých rokov sa stal natoľko atraktívny, že sa mu začali cielene venovať turistické firmy, farmaceutické firmy a súkromné kliniky v mnohých regiónoch sveta (Kurek a kol. 2007).

! Pod pojmom ***medicínsky turizmus*** (*medical tourism*) budeme rozumieť dobrovoľné turistické pobyty, ktorých hlavným cieľom je využívanie odbornej medicínskej starostlivosti, najčastejšie orientovanej na *chirurgické* zákroky (hlavne plastická chirurgia a gynekologicko-pôrodnícke lekárske zákroky) a *stomatologickú* lekársku starostlivosť.

Rozvoj medicínskeho turizmu je podmienený mnohými faktormi. Ide hlavne o:

- vysokú cenu zdravotnej starostlivosti v krajinách, ktoré medicínskych turistov generujú ako aj následná príležitosť využitia lacnejších medicínskych služieb alebo služieb, ktoré sú zdarma,
- postavenie niektorých lekárskych zákrokov mimo zákon v krajinách generujúcich turistov (napr. eutanázia alebo interrupcia tzv. potratový turizmus),
- vyšší štandard poskytovanej zdravotníckej starostlivosti v zahraničí (používaná technológia a štandardy, respektíve nevyhnutnosť absolvovania pokročilejšej medicínskej metódy alebo starostlivosti, ktorá vo vlastnej krajine nie je dostupná,
- extrémne dĺžka čakania na niektoré služby vo vlastnej krajine. (Kurek a kol. 2007)

Zahraničné pobyty sa neohraničujú len na využívanie chirurgických či kozmetických zákrokov. Nezriedka sa za hranicami hľadá špeciálna starostlivosť pri liečení zhubných nádorov ochorení mozgu alebo pri rozličných transplantáciách orgánov. Pre väčšinu medicínskych turistov je dôvodom rozhodnutia vycestovať za zdravotnou staroslivosťou do cudziny, výrazný rozdiel v ich. Napríklad cena chirurgickej operácie v Indii, Thajsku, či v Juhoafrickej republike môže predstavovať len jednu desatinu ceny rovnakého zákroku v USA alebo v západnej Európe. Túto situáciu dnes využíva mnoho firiem, ktoré sa začali špecializovať na ponuku medicínskych zájazdov. Tieto kancelárie zabezpečujú nielen prepravu a organizáciu pobytu na lekárskych klinikách za hranicami, ale tiež aj ošetrovateľskú starostlivosť pred zákrokom a po ňom (Kurek a kol. 2007).

V rámci medicínskeho turizmu sa rozvíja aj tzv. ***reprodukčný turizmus*** a jeho „opak" potratový turizmus. Turizmus oplodnenia respektíve tiež *reprodukčný turizmus* je na rozdiel od potratového legálnou formou. Zúčastňujú sa ho najmä páry, ktoré nemôžu splodiť dieťa prirodzeným spôsobom a vyhľadávajú pomoc v zahraničí, ak v domácom prostredí nie je na dostatočnej úrovni alebo je drahšia. Druhou skupinou sú ženy, ktorých cieľom je umelé oplodnenie anonymným darcom (sperma banky). ***Potratový turizmus*** sa realizuje najmä v krajinách, v ktorých právne predpisy umelé prerušenie tehotenstva zakazujú. Iným prípadom sú ženy, ktoré si chcú zachovať vyššiu mieru anonymity alebo sa potrebujú vyhnúť odsudzovaniu okolím.

Počet medicínskych zájazdov na svete z roka na rok rýchlo rastie. Problémom je, že väčšina štátov nevedie samostanú evidenciu príjazdov medicínskych turistov. Väčšiná existujúcich štatistík predstavuje teda len odhady.

Existujú však aj krajiny, ktoré sa špeciálne venujú rozvoju tejto formy a presne sledujú počty medicínskych turistov. Príkladom je *Singapúr*, kde ich ročne prichádza okolo 250 000 a z nich je takmer polovica obyvateľmi bohatých arabských krajín Perzského zálivu. Ďalšou krajinou pestujúcou túto formu turizmu je *India*, do ktorej v r. 2005 prišlo okolo 500 000 ľudí s cieľom vyhľadať medicínsku starostlivosť (pre porovnanie v r. 2002 to bolo len 150 000). Na súčasnom trhu medicínskych služieb sa India teší veľmi dobrej reputácii a je považovaná za jedného zo svetových lídrov pokročilej svetovej medicíny. Prichádzajúci obvykle vyžadujú veľmi komplikované lekárske zákroky, napr. operácie srdca alebo transplantácie bedrových kĺbov a pod. V roku 2012 priniesol Indii medicínsky turizmus ročne príjmy na úrovni približne 2 mld. USD. Okrem už spomenutých krajín sa medicínsky turizmus rozvíja aj v *Argentíne*, *Brazílii*, *Hongkongu*, *Izraeli*, *Jordánsku*, *Kostarike*, *Litve*, *Malajzii*, *Poľsku*, či v *Spojených arabských emirátoch*. Pre pacientov zo

severnej Ameriky je osobitne atraktívnym miestom medicínskych zájazdov *Kostarika*, kde bez nevyhnutnosti prekonávania veľkých vzdialeností môžu využívať veľmi vysokú kvalitu starostlivosti. Najčastejšie sa tu vykonávajú zákroky z oblasti plastickej chirurgie. Obyvatelia Európy majú tendenciu využívať tieto zákroky v Juhoafrickej republike, pretože tam mnoho kliník ponúka špeciálne turisticko-medicínske balíčky. Tie zahŕňajú okrem zákrokov v najlepších salónoch krásy aj pozákrokovú starostlivosť v luxusných hoteloch, psychologické poradenstvo a tiež rozličné atrakcie s rýdzo turistickým charakterom (odpočinok pri mori alebo safari). Známym aktérom na trhu medicínskeho turizmu je *Maďarsko*, ktoré sa špecializuje na vysokokvalitné a pomerne lacné kozmetické a stomatologické služby. *Argentína* je zasa cenená pre vysokú úroveň plastickej chirurgie (Kurek a kol. 2007). Na *Slovensku* je to ozdravovacie lekárstvo, kozmetika a stomatologické služby.

Predpokladá sa, že v najbližšej budúcnosti bude medicínsky turizmus veľmi populárny hlavne v USA, kde približne 40 miliónov osôb nemá ani zdravotné poistenie a 120 miliónov nemá poistenie pre potreby stomatologického ošetrenia. Čím ďalej, tým viac sú zainteresovaní v tomto druhu turizmu aj obyvatelia Veľkej Británie a Kanady, kde sú veľmi dlhé čakacie lehoty na niektoré operácie alebo iné medicínske zákroky. Odhaduje sa, že do roku 2015 sa chuť využívať nie príliš drahé, ale pritom kvalitné služby medicínskej starostlivosti, bude mať okolo 220 miliónov obyvateľov USA, Kanady, Austrálie, Európy a Nového Zélandu. (napr. Kurek a kol. 2007) Pre viac informácií viď napr. Woodman (2008); Turner (2008). Woodman (2008) napríklad urobil odhad finančných úspor, ktoré umožňuje využitie lekárskych zákrokov v niektorých z najnanštevovanejších krajín. Za benchmark si vzal Spojené štáty americké, vo vzťahu ku ktorým porovnával ceny lekárskej starostlivosti (tabuľka 50).

Cieľová krajina	Finančná úspora
Brazil	20-30%
Costa Rica	45-65%
India	65-90%
Malaysia	65-80%
Mexico	40-65%
Singapore	25-40%
South Korea	30-45%
Taiwan	40-55%
Thailand	50-75%
Turkey	50-65%

Tabuľka 50
Priemerná finančná úspora na lekárskych zákrokoch v porovnaní s ekvivalentom v USA
Woodman (2008)

6.5. Religiózny turizmus

Chrám Buddhovho zubu, Kandy, Srí Lanka
Foto: K. Matlovičová

! ***Religiózny turizmus*** označuje všetky turistické cesty, ktorých hlavným motívom je návšteva sakrálnych a religióznych objektov a miest. Na rozdiel od pútnického turizmu je vnímaný ako širší pojem. Religiózneho turizmu sa môžu napríklad zúčastňovať príslušníci religióznych systémov, ktoré nemajú v rámci kultu zavedenú praktiku púte (napr. mnohé protestantské cirkvi).

! ***Pútnický turizmus*** je súčasť religiózneho turizmu. Označuje turistické cesty, ktorých hlavným motívom sú náboženské dôvody alebo tiež nábožensko-poznávacie dôvody, pričom časť cesty je venovaná účasti na púti ako súčasti náboženského kultu. Púť je organizovaná a spravidla sa riadi prísnym rituálnym poriadkom. Jej súčasťou sú ďalšie elementy náboženského kultu – napr. modlitby, bohoslužby, meditácie a iné formy náboženských obradov. Cieľmi pútnického turizmu sú posvätné miesta (strediská kultu alebo nejaké sanktuárium).

Púte a procesie patria medzi elementy náboženského kultu (Matlovič 2001:29). Púť má v rozličných relígiách rozličný význam. Napríklad v katolicizme je jedným z prejavov zbožnosti. V tomto zmysle ju možno chápať ako cestu do akéhokoľvek posvätného miesta (*loca sancta*), ktorá sa realizuje z náboženských pohnútok. Účasť na púti vedie k duchovnej obnove človeka. Posvätné mesta sú spojené predovšetkým s postavami alebo udalosťami Starého a Nového zákona, albo miestom kultu svätých, či kultu relikvií (Jackowski a kol. 1999 in Matlovič 200:109, Kurek a kol. 2007; Dancák 2005).

V islame je púť kultová praktika, ktorá je súčasťou jeho piatich pilierov. Moslimovia vykonávajú tri základné typy pútí: malá púť (umrah), veľká púť (Hadždž) a púť k hrobom moslimských svätcov (ziyarah). Prvé dve púte sa viažu na Mekku a okolie, tretí typ sa vykonáva do viacerých pútnických miest. Pútnici dodržiavajú presný rituálny poriadok (Matlovič 2001:153). U existuje rigorózny príkaz vzťahujúci sa k pútiam. V hinduizme a budhizme sa pútiam pripisuje úloha podmieňujúceho faktora, ktorý môže viesť k získaniu určitého spasenia (Kurek a kol. 2007; Dancák 2005).

Tradície ***pútnického turizmu*** sú úzko späté s vierou ľudí a s rozvojom určitých relígii. Siahajú do najstarších pohanských čias, kedy dominovali rodové relígie a predmetom kultu boli posvätné hory, jaskyne, posvätné háje, stromy, rieky a pramene. Ľudia sa identifikovali so sídlami bohov, putovali k nim, zhromažďovali sa okolo nich, vyjadrovali úctu božstvám a adresovali k nim prosby. V súvislosti s formovaním nových relígii sa diferencovali aj predmety kultu. Vznikali nové strediská kultov, ku ktorým sa začali uskutočňovať púte. Významnú úlohu zohral *judaizmus*, ktorého počiatky siahajú

do r. 2000 pred n. l. Na jeho základoch sa neskôr rozvinulo *kresťanstvo*. Obdobie medzi 6 stor. pred n. l. a 6 stor. n. l. sa považuje za najdôležitejšiu etapu vo vzniku relígií, pretože popri kresťanstve (vznik sa datuje na začiatok nášho letopočtu) a *islame* sa v tomto období rozvinul aj *taoizmus*, *konfuciánstvo*, *hinduizmus* a *budhizmus*. Tieto relígie sa šírili po celom svete. V tomto smere zohrali dôležitú úlohu veľké obchodné cesty (napríklad hodvábna cesta, zámorské objavné plavby, objavné cesty po súši, obdobie veľkých geografických objavov). Šírenie relígií v mnohých častiach sveta viedlo k vzniku početných kultových stredísk, ktoré znamenali začiatok pútí a to aj z odľahlých regiónov. V niektorých relígiách dochádzalo k rozličným štiepeniam (napr. v kresťanstve exitujú *katolicizmus*, *protestantizmus*, *anglikanizmus*, *pravoslávie* a iné) a ešte aj tieto cirkvi sú vnútorne diferencované, čo sa následne odráža v rozličnej sieti sanktuárií a pútnických ciest (s ich nasledujúcim rozvojom sa kultové strediská a pútnické cesty ako aj ich význam menil). Púte ako cesty s náboženským motívom majú veľmi dlhú tradíciu. (napr. Jackowski 2003)

Niektoré z púti majú svoje originálne názvy, napr. moslimská púť do Mekky je označovaná ako *Hadždž* a má predpísané obradné úkony. Každý dospelý moslim má povinnosť aspoň raz za život vykonať túto cestu. Vzhľadom na vysokú cenu, ktorá súvisí s nákladmi na prepravu a ubytovanie, existuje možnosť nájsť si náhradníka, ktorý putuje do Mekky v zastúpení. Vyskytujú sa prípady, keď z veľmi odľahlej severoafrickej osady sa vydáva na púť len jediný obyvateľ v zastúpení všetkých jej obyvateľov, ktorí túto cestu financujú. Hadždž sa koná každý rok v 12. mesiaci islamského lunárneho kalendára. Menšia alebo malá púť sa nazýva *Umra* (je pútnický rituál moslimov v Mekke, ktorý môže byť vykonaný v ktorúkoľvek ročnú dobu a vykonávajú ju často islamskí politici, rôzne delegácie a pod., aby tak dali verejne najavo svoju zbožnosť). Substitúciu však pozná aj kresťanstvo napr. pri pútiach z Poľska do Ríma alebo do Svätej Zeme. Špeciálne pútnické cesty, ktoré vedú do svätých miest, vznikali už v stredoveku. Spočiatku boli pre účely ich dostupnosti využívané obchodné cesty, ale postupne sa objavili aj siete nezávislých ciest. V Indii už v 4. storočí p. n. l. bolo 12 veľkých pútnických ciest, ktoré sa zachovali dodnes. V stredoveku existoval systém karavánových ciest do Mekky. Sformoval sa tiež systém ciest do Santiago de Compostela a Svätej Zeme z rozličných kútov Európy. Stredoveké európske cesty boli vybavené objektmi poskytujúcimi nocľah, ktoré boli situované v bezprostrednom susedstve kostolov alebo kláštorov. Pri trasách do Mekky a Mediny boli zakladané rozličné hostince (*karavanseráje* – miesta odpočinku pre karavány) pre moslimských pútnikov. Domy pre pútnikov boli stavané aj Indii. V pútiach do

Mekky a Mediny zohrala významnú úlohu námorná doprava, ktorej význam vzrástol v 19. storočí po objavení prvých parníkov. V polovici 19. storočia to bol zasa rozvoj železničnej dopravy (napr. do Lurd bola postavená železničná trať v r. 1867, z Damasku do Mediny v roku 1908). (napr. Jackowski 2003)

Väčšinou putujú živí ľudia, avšak poznáme aj púte mŕtvych. Vzťahujú sa na vieru, že pochovávanie alebo kremácia v posvätnom mieste zaisťuje spasenie a vstup do raja. Púte mŕtvych sa uskutočňujú hlavne v islamských krajinách (do Mekky, Mediny a ďalších posvätných šiítskych miest), v hinduizme (kde sú posvätné mestá a rieky). Miesta kultu sa označujú rozličnými termínmi - ako napr. posvätné miesta, kultové strediská, sanktuária. Väčšina miest je spätá s určitou relígiou, ale sú aj niektoré strediská, ktoré slúžia vyznávačom aj viacerých relígii súčasne:

- *Jeruzalem* (Izrael) - je posvätným miestom pre kresťanov, židov aj moslimov,
- *Váránasí* (India) – je posvätným miestom pre hinduistov, moslimov, budhistov, džinistov,
- *Adamova hora* (Srí Lanka) – je posvätným miestom pre budhistov, moslimov a v malom rozsahu aj kresťanov a hinduistov. (Jackowski 2003)

V rámci priestorovej štruktúry rozmiestnenia hlavných pútnických miest svetových relígii existujú pomerne silné väzby. Veľmi diferencovaná je dostupnosť pútnických miest pre vyznávačov iných relígií. Najotvorenejšie je kresťanstvo a na strane druhej veľmi uzavreté je dôležité moslimské pútnické miesto Mekka a tiež posvätné miesta šiítov. Rozličnú šírku má aj priestorový dosah pútnických centier:

- medzinárodný,
- celoštátny,
- regionálny,
- lokálny.

Posúdiť ***veľkosť pútnického turizmu*** v svetovom, kontinentálnom a národnom meradle je nesmierne náročné, pretože oficiálne štatistiky neexistujú a všetky čísla sú založené len na odhadoch. Predpokladá sa, že ročne sa zúčastní púte okolo 300 miliónov pútnikov, najviac kresťanov (200 miliónov), hinduistov (30 miliónov), moslimov a budhistov (40 miliónov) a vyznávačov iných relígii (30 miliónov). V pútnickom turizme sa stretávame s fenoménom koncentrácie pútnikov do najpopulárnejších stredísk. V kresťanstve okolo 40 miliónov osôb putuje do 20 hlavných miest (Lurdy - 6 miliónov ročne, Częstochowa – 4-5 miliónov ročne). Analogicky 15 svetových miest islamu priťahuje viac ako 10 miliónov osôb (samotná Mekka 5 miliónov). V prípade sanktuárií sa odhaduje ich počet v západnej Európe na 6 150, v Latinskej

Amerike na 973 a v anglosaských krajinách ich je približne 330. V hinduizme je počet takýchto miest odhadovaný na 35 miliónov. Tento vysoký počet vyplýva z toto, že podľa vierouky sú rozmiestnené až v troch svetoch a to v podzemnom, nadzemnom a pozemnom. Na niektorých územiach vytvárajú tieto strediská kultu určité systémy - ako je to v Indii a Japonsku (Sikoku, Saikoku). (Jackowski 2003; Krogmann 2007)

Púte v Poľsku	**RÁMČEK 49**

Veľkým peším pútnickým pohybom sa vyznačuje Poľsko, v rámci neho Częstochowa, do ktorej ročne pešo prichádza z rôznych kútov krajiny viac ako 200 000 osôb. Najdlhšia trasa vedie z Helu a má viac ako 600 km. Pútnici po ceste nocujú v dedinách u gazdov, kde sa aj stravujú. Batožinu však prevážajú v autách. Kulminácia príchodov peších pútnikov do Częstochowej sa viaže na obdobie 15.-26. augusta. Nápor pútnikov si vyžaduje vysokú mieru organizácie ich pohybu v meste k sanktuáriu na Jasnej Góre.
Zdroj: Jackowski (2003)

V mnohých miestach sa postupom času z malých pútnických stredísk vyvinuli veľké mestské strediská. V týchto strediskách sa vo vzťahu k sakrálnemu priestoru postupne výrazne rozvinuli i profánne (svetské) funkcie, ktoré sa napokon stali dominantnými. Tieto zmeny sa viazali predovšetkým s mnohofunkčnou obsluhou pútnikov. V pútnických miestach sú povinné špeciálne rituálne typy správania pútnikov. Najlepším príkladom je *Váránasí* v Indii, kde sa pútnici ponárajú a obmývajú si telá vo vodách posvätnej rieky Gangy, pričom veria v jej očisťujúcu a ozdravujúcu silu. Existujú aj stredisková, kde má veľký význam smrť v danom mieste, napr. vo Váránasí či Mekke. V mnohých strediskách sa nachádzajú aj zázračné pramene, z ktorých sa pije voda a pod. (Jackowski 2003)

Pútnické miesta sú charakterizované rozličnou komunikačnou ***dostupnosťou***, čo spôsobuje nevyhnutnosť alebo možnosť použitia rozličných dopravných prostriedkov. Z hľadiska počtu účastníkov môže mať charakter individuálnych alebo skupinových ciest (pobytov). Napríklad veľkým individuálnym pohybom bolo charakterizované katolícke *Santiago de Compostela* (Španielsko), kde ku hrobu svätého Jakuba z rozličných kútov Európy prichádzali pútnici jednotlivo, koncentrovali sa len na ceste a pri modlitbách. V súčasnosti zažívajú tieto púte renesanciu. Častejšie však majú skupinový charakter. (Kurek a kol. 2007)

Pútnický turizmus charakterizuje ***sezónnosť***, vyplývajúca z klimatických podmienok a z koncentrácie pútnikov v určitom čase viažucom sa na ur-

čité zvyklosti, resp. cirkevné sviatky. Napríklad v Częstochowej je to august, kedy sa odohrávajú hlavné slávnosti vzťahujúce sa k Panne Márii. Diferencovaný je aj čas trvania púte, ktorý sa často odvíja od vzdialenosti, ktorú je potrebné prekonať. Dĺžka trás môže dosahovať od niekoľkých km do niekoľko tisíc km (napr. Hadždž alebo púte v Indii). Pri väčších ***vzdialenostiach*** teda púť môže trvať aj niekoľko rokov. Takéto dlhé púte sú obvyklé v Indii pozdĺž posvätných riek. V súčasnosti sa realizujú aj pešie púte, často po tradičných cestách. V poslednom období možno pozorovať veľké zmeny, hlavne v rozvoji dopravy. Najväčším problémom je ***cena*** dopravy. Je to zároveň jednen z najdôležitejších faktorov ovplyvňujúci výber dopravného prostriedku. Ten najrýchlejší je často aj najdrahším. Niektoré pútnické centrá začali byť po druhej svetovej vojen obsluhované aj leteckou dopravou a v niektorých prípadoch sú letiská určené výlučne na obsluhu pútnikov (napr. Tarbes-Ossun-Lourdes, Džidda (Jiddah), Mekka, Medina, Váránasí, Allahabad). Na letisku, ktoré obsluhuje Lurdy, sú vybudované rozličné čakárne a terminál je prispôsobený pohybu chorých a vozičkárov. Stáva sa, že využívanie lietadiel ako rýchlych a výhodných dopravných prostriedkov je v rozpore s náboženskou tradíciou a predpismi. Ťažkosti počas cesty totiž zvyšujú váhu púte a jej účinok. Problém cien cestovania je veľmi dôležitý najmä v prípade veľmi odľahlých pútnických miest. Nezriedka pútnici vynaložia na cestu aj celoživotné úspory a stáva sa, že im nezostanú prostriedky ani na návrat, čo následne vedie k tomu, že v pútnických miestach zostávajú a strávia tam zvyšok života. Diferencovaná je aj dĺžka pobytu pútnikov v posvätnom mieste. Spravidla krátke niekoľkohodinové pobyty sa odohrávajú v strediskách lokalizovaných neďaleko miesta bydliska. Vo vzdialenejších trvajú od niekoľkých do niekoľko desiatok dní alebo aj týždňov. Dlhodobejšie pobyty sú typické hlavne pre ázijské stredisk á (islam, hinduizmus, budhizmus). (Kurek a kol. 2007; Krogmann 2007; Jackowski 2003; viac aj na APO 2015)

Podobne ako iné formy turizmu aj pútnicky turizmus sa odohráva v priestore, ktorý nie je cieľom miesta púti (sakrálny preistor). Následne sa toto miesto stáva východiskovým miestom návratu s výnimkou prípadov, keď pútnici zostávajú v pútnickom mieste až do svojej smrti. Posvätné miesto je obvykle oddelené od vonkajšieho sveta. Zóna *sacrum* je oddelená od zóny *profanum*. V niektorých prípadoch však dochádza aj k ich prelínaniu, keď sacrum preniká do svetskej profánnej zóny ako je to napr. v Częstochowej. Púte sú významnou formou premiestňovania obyvateľstva a niektoré z nich majú spektakulárny charakter. K takýmto je potrebné uviesť stredoveké púte do Santiaga de Compostela a súčasné púte do Mekky ako aj augustové púte na Jasnu Góru v Częstochowej. Vynárajúcim sa pútnickým centrom

sú i krakovské Lagiewniki, kde bola dokončená svätyňa sv. Jána Pavla II. (Krogmann 2007; Jackowski 2003)

Cieľom pútnických ciest sú najmä náboženské aktivity ako modlitby, bohoslužby, rôzne rituály. Verí sa v nadprirodzené sily, ktoré tam pôsobia, hlavne o vieru v zázračné uzdravenia. K najznámejším v tomto smere patria *Lurdy*, ktoré navštevuje veľké množstvo chorých, hlavne telesne postihnutých (ročne je to okolo 70 tisíc chorých, ktorí prichádzajú špeciálnymi vlakmi, autobusmi, lietadlami a veria v zázračné uzdravenie). (Jackowski 2003)

Základnými funkčnými súčasťami pútnických miest sú ***ubytovacie zariadenia*** alebo miesta na prenocovanie (charakter je do značnej miery determinovaný klimatickými podmienkami, ktoré dovoľujú napr. v Mekke využiť stanové mestečká, ktoré sú ale postupne vytláčané novovybudovanými hotelmi), miesta na parkovanie, stravovacie zariadenia, sanitárne zariadenia a ďalšie nevyhnutné doplnkové služby. Využívanie stanov bolo tiež nevyhnutné v poľských podmienkach. V r. 1991 prišlo napr. na stretnutie s Jánom Pavlom II. do Częstochowej viac ako 1,7 milióna mladých pútnikov, ktorí využili predovšetkým tento spôsob prenocovania a vytvorili tam stanové mestečko pre niekoľko tisíc ľudí. (Kurek a kol. 2007; Jackowski 2003)

Rozvoj niektorých pútnických stredísk viedol aj k sformovaniu ***sakrálnych zón***, ktoré zhŕňajú sanktuárium a miesta koncentrácie pútnikov na spoločných slávnostiach. V *Lurdoch* napríklad vznikol komplex zahŕňajúci celú infraštruktúru pre pútnikov (stanice, ubytovacie, stravovacie zariadenia, parkovacie plocha atd.). Tento komplex sa formuje od polovice 19. storočia, kedy sa tam odohrali zázračné zjavenia. Lurdy sa z malého mestečka rozvinuli do mesta so 17 000 obyvateľmi a výrazne vyprofilovanou sakrálnou zónou. Fakt, že v Lurdoch na jedného obyvateľa pripadá jedno hotelové miesto prispel k vzniku označenia Lúrd ako „*mesto-hotel*". Celá infraštruktúra je prispôsobená potrebám pútnikov. Do Lúrd prichádza veľa špeciálnych vlakov, ktoré sú uspôsobené na prevoz chorých. Pre tieto vlaky sú vybudované aj odstavné koľaje a bezbariérový perón pre vozíčkarov. V staničnej budove sú zodpovedajúcim spôsobom vybudované aj čakárne. V meste, vzhľadom na pohyb veľkého množstva telesne postihnutých vozíčkarov a ležiacich pacientov, sú vyznačené špeciálne trasy pre ich transfer. (Kurek a kol. 2007; Jackowski 2003)

Pútnicke miesta na Slovensku	RÁMČEK 50

- ***Mariánska púť v Levoči***

Púť na Mariánsku horu, patrí medzi najznámejšie a najstaršie na Slovensku, ktorej tradícia siaha do 14. storočia. Písomné zmienky o mieste označovanom ako Olivetská hora, pochádzajú už z 13. storočia. V roku 1274 tu podľa záznamov kronikára Lányiho existovala kaplnka sv. Ducha. O polstoročie neskôr prišli do Levoče františkánski mnísi, ktorí začali sláviť sviatok Navštívenia Panny Márie. Jeho popularita a narastajúci počet pútnikov, ktorí ho každoročne prichádzali oslavovať, si vyžiadal už v stredoveku niekoľkonásobné rozširovanie kapacity kostolíka. V 15. storočí sa na Olivetskej hore usadili kartuziánski mnísi, pre ktorých tam bola zriadená pustovňa. Napriek pohnutej histórii, ktorá tradíciu púte na nejaký čas prerušila, bola obnovená a dnes patrí Mariánska hora v Levoči medzi najnavštevovanejšie pútnicke turistické miesta na Slovensku. 3. júla 1995 navštívil tamojšiu baziliku minor vtedajší pápež sv. Ján Pavol II. Jeho prítomnosť prilákala zvýšený počet veriacich, ktorý bol odhadnutý na 650 tisíc (Čurila 2009). Púť sa koná každoročne začiatkom júla. V roku 2015 bol odhadnutý počet pútnikov na 600 tisíc.

- ***Šaštínska púť***

História šaštínskej púte siaha do roku 1564, kedy manželka grófa Imricha Czobora a majiteľa šaštinského panstva Angelika Bakičová dala zhotoviť súsošie Sedembolestnej Panny Márie z vďaky za pomoc pri rodinných trápeniach. Tá bola umiestnená v trojhrannej kaplnke, ktorá tu stojí podnes. Neskôr inicioval rád Paulínov, pod opateru ktorých súsošie prešlo, výstavbu kostola a kláštora, ktoré boli dokončené v polovici 18. storočia. Súsošie bolo potom bolo prenesené na hlavný oltár kostola. Národná púť Sedembolestnej Panne Márii v Šaštíne sa koná pravidelne každý rok v septembri. Ročne jú navštívi okolo 30 tisíc pútnikov (odhad z r. 2015). V roku 1987 navštívila Šaštín-Stráže a tamojšiu baziliku (od r. 1964) Matka Tereza z Kalkaty a v roku 1995 aj sv. Ján Pavol II. (Ližičiar 2013)

- ***Marianka***

Medzi najstaršie pútnické miesta na Slovensku patrí aj Marianka pri Bratislave. Dôležitým historickým medzníkom bolo vybudovanie Kostola Narodenia Panny Márie v roku 1380. Dal ho postaviť Ľudovít I. Veľký, z rodu Anjou a jeho správou poveril rád Paulínov. Na jeho oltár bola umiestnená Soška Panny Márie Tálenskej, ktorej pôvod je opradený legendami a jej vek sa odhaduje na takmer 1000 rokov. V 16. storočí tu Paulíni postavili kláštor, ktorý dnes slúži ako Exercičný dom Nepoškvrnenej Panny Márie. Pútnicke miesto pôvodne známe ako Marienthal – Máriino údolie je turisticky známe aj tým, že sa tu nachádza Lurdská jaskyňa, „zázračný kameň“ a krížova cesta so 14 kaplnkami (Marianka 2015). Počet tpútnikov v čase výročnej púte (september) dosahoval v období pred II. svetovou vojnou približne 55 tisíc (Nádaska 2012:148). Dnes má miesto skôr charakter individuálnych pútí (malé skupinky či jednotlivci) a počas celého roka. V roku 2015 výročnú púť navštívilo približne 3000 pútnikov (Rezső 2015). ***Nitra***

K mariánskym pútnickým miestam celonárodného významu patrí aj Kalvária v Nitre. Jeho história siaha do roku 1747. Cieľom pútnikov je kostol Matky Božej a krížová cesta na Kalváriu, ktorej súčasťou je Kaplnka Lurdskej Panny Márie vo vápencovej jaskyni. Hlavnú púť v polovici augusta ročne navštívi približne 10-15 tisíc pútnikov.

Druhým pútnickym miestom v Nitre je od r. 2006 aj hradný areál, ktorý je samostatnou farnosťou pod správou Biskupského úradu v Nitre. Jeho hlavnou dominantou je Katedrála sv. Emeráma. Cieľom pútí sú v tomto prípade relikvie vierozvestcov sv. Cyrila a Metoda, ako aj relikvie sv. Svorada a Benedikta. (Krogmann 2007)

- ***Staré Hory***

Tradídia mariánskych pútí na Staré Hory siaha do 15. storočia. Cieľom pútnikov je kostol so sochou Panny Márie, niekoľko kaplniek a neďaleká Studnička v ktorej bola v 17. storočí v čase občianských nepokojov socha ukrytá. V r. 1990 bol starohorský kostol Návštevy Panny Márie povýšený na baziliku. Pri tejto príležitosti navštívilo púť asi 12 000 pútnikov. Každoročná púť sa koná v septembri. (FSH 2015)

- ***Ľutina***

Pútnické centrum Baziliky minor v Ľutine je najväčšie gréckokatolícke pútnicke miesto na Slovensku. Ľutinskú hôrku – miesto zjavení Panny Márie (prvé v r. 1851) ročne navštívi približne 20-30 tisíc pútnikov.Púte sa konajú pravidelne v auguste. (Kuzar 2014)

- ***Skalka pri Trenčíne***

V tomto rímskokatolíckom pútnickom mieste sa púte konajú na sviatok svätých Andreja-Svorada a Beňadika. Ročne ho navštívi približne 15 tisíc veriacich. (Kuzar 2014)

- ***Gaboltov***

Tradícia pútnictva v Gaboltove siaha do roku 1706. Predmetom uctievania je oltárny obraz Panny Márie Karmelskej z 18. storočia. Od počiatku 90. rokov minulého storočia je Gaboltov stredisko tzv. rómskeho pútnickeho turizmu, keďže sa tú každoročne stretávajú veriaci Rómovia z celého Slovenska. (Kuzar 2014)

Podľa Asociácie pútnických organizácií, ktorá vznikla registráciou na MV SR dňa 28. 8. 2015, existuje v súčasnosti ***na Slovensku 151 pútnických miest***. Naviac (26) ich je v Prešovskom kraji. V Nitrianskom kraji ich je 22, v Banskobystrickom-21, Košickom a Trenčianskom-19, Žilinskom-18, v Trnavskom a Bratislavkom-13 (tabuľka 51; APO 2015).

Prešovský kraj	*Nitrianský kraj*
Bardejov	Bíňa
Buková Horka	Demantice, Hybecký Majer
Bukovce – Buková Hôrka	Dolný Ohaj
Čirč	Dražovce
Gaboltov	Dvory nad Žitavou
Hrabské	Hrad Gýmeš
Humenné	Kostoľany pod Tríbečom
Krásny Brod	Lehota
Levoča, Mariánska hora	Levice
Litmanová, Hora Zvir	Nitra – Hrad
Ľutina	Nitra – Kalvária
Malá Poľana	Nitra, Svoradová jaskyňa a prameň
Prešov	Nitrianská Blatnica, Rotunda sv. Juraja
Prešov – Kalvária	Nová Ves nad Žitavou, pútnický areál Studnička

Prešov – Nižná Šebastová	Pozba – Studnička, (Farnosť Beša)
Ruské Pekľany	Šahy
Sabinov	Tesárske Mlyňany
Sečovská Polianka	Topoľčany
Spišská Kapitula	Topoľčianky
Sivá brada – Spišský Jeruzalem	Vráble
Stropkov	Vyškovce nad Ipľom
Šašová	Zlaté Moravce
Tulčík	
Veľký Šariš	
Vranov nad Topľou	
Vyšná Šebastová	
Banskobystrický kraj	***Košický kraj***
Banská Belá	Bôrka
Banská Bystrica – Kalvária pod Urpínom	Jablonov nad Turňou, filiálka Hrušov
Banská Bystrica – Radvaň	Klokočov
Banská Štiavnica – Kalvária	Kluknava
Detva – Kalvária	Košice – Kalvária
Divín	Michalovce
Dudince	Obišovce
Hliník nad Hronom – Kalvária	Rafajovce
Hontianske Nemce	Rakovnica
Hronský Beňadik	Sečovce
Hrušov	Slovinky
Litava	Smižany
Modrý Kameň	Smolnická Huta
Nová Baňa – Kohútovo	Spišská Nová Ves, kaplnka Schulerloch
Predajná	Trebišov
Selce	Úhorná
Senohrad	Veľké Kapušany
Staré Hory	Vysoká nad Uhom
Tajov	Vyšné Slovinky, Farnosť Slovinky
Tajov	
Zvolen	
Trenčianský kraj	***Žilinský kraj***
Domaniža	Bobrov
Dubnica nad Váhom	Čierne
Chalmová	Kláštor pod Znievom
Chrenovec Brusno	Krivá
Lednické Rovne	Oščadnica
Mechovička, farnosť Nadlice	Rajecká Lesná – Frivald
Nitrianské Pravno	Rajecké Teplice
Pomínovec	Smrekovica – kaplnka

Poruba	Staškov – Jelitov
Poruba	Terchová
Považské Podhradie	Trstená
Prievidza	Turzovka – Hora Živčáková
Rudník	Tvrdošín
Rybany	Višňové
Skalka nad Váhom	Vlkolínec, Trlenská dolina
Stará Turá	Vrch Skorušina, farnosť Brezovica
Trenčianska Závada	Vrch Smrekovica
Veľké Uherce	Vysoká nad Kysucou, Kaplnka sv. Anny pod Kýčerou Zákamenné
Vršatské Podhradie, Brezová, Farnosť Pruské	
Trnavský kraj	***Bratislavský kraj***
Borský Mikuláš	Báč
Dechtice – Katarínka	Bratislava – Kalvária
Dolné Orešany	Červený Kameň, hradné nádvorie
Ducové – Kostelec	Doľany
Hlohovec	Dunajská Lužná
Sereď – Stredný Čepeň	Ivanka pri Dunaji
Šaštín – Stráže	Marianka
Trnava	Pezinok
Trnava – Modranka	Podunajské Biskupice
Trstín – Hájiček	Slovenský Grob
Veľké Kostoľany, Kaplnka Hájiček	Sološnica
Vinohrady nad Váhom, Chrasť	Svätý Jur
Zlaté Klasy	Štefanová

Tabuľka 51
Pútnické miesta podľa krajov Slovenska
Zdroj: APO (2015)

Religiózny turizmus zahŕňa aj návštevy lokalít spätých so zaniknutými relígiami. Ide o relígie starovekého Egypta, Ríma, Aztékov a pod. Napriek tomu, že stratili svoj sakrálny charakter, stále sú predmetom záujmu a návštev turistov v rámci široko chápaného kultúrneho turizmu.

V súčasnosti sa však objavujú aj v rámci religióznej turistiky jej špecifické formy. Napríklad forma moslimskych „halal" pobytov, ktoré sa realizujú v duchu najprísnejších ortodoxných tradícií islamu. Počas pobytu sú dodržiavané veľmi prísne pravidlá, pri ktorých sa má očistiť nielen telo, ale aj duša od hriešnych myšlienok. Porušenie pravidiel se trestá. Obľúbené su najmä v Turecku a Maroku, ale praktizujú sa aj v iných moslimských krajinách.

6.6. Biznis turizmus

Prezentácia Slovenska na medzinárodnej výstave cestovného ruchu
ITF Slovakiatour 2008
Foto: K. Matlovičová

Biznis turizmus označovaný tiež termínom „*služobné* resp. *pracovné cesty*“ sa nie celkom hodí do klasickej definície turistiky súvisiacej s trávením voľného času. Služobné cesty taktiež zvyčajne nespĺňajú kritérium dobrovoľnosti výberu charakteru a cieľa cesty. Zaradenie služobných ciest do pojmu „turistika“ a označovanie osôb zúčastňujúcich sa ako turistov (biznis turistov) nastúpilo na prelome 80-tych a 90-tych rokov 20. storočia, kedy značne narástol počet medzinárodných ciest realizujúcich sa s cieľom riešenia pracovných záležitosti a ich bezprostredného previazanie s ubytovacími zariadeniami. Rozvoj medzinárodných obchodných ciest je výsledkom globalizácie svetovej ekonomiky a narastajúcej potreby bezprostredných kontaktov medzi spolupracujúcimi subjektmi. Na začiatku sa termínom biznis turistika pracovalo iba v publikáciách špecifických organizácií (napr. UNWTO – Medzinárodná organizácia cestovného ruchu). Rýchlo sa však tento termín zaužíval aj v odborných publikáciách. V mnohých prípadoch sa pre biznis turistiku používa aj termín „*priemysel MICE*“, ktorý je akronymom anglických slov *meetings, incentives, conferences, exibitions* (stretnutia, motivačné cesty, konferencie, výstavy).

Pod pojmom biznis turizmus je možné celkovo rozumieť cesty konané s pracovným účelom, počas ktorých vycestované osoby využívajú turistické služby a vo voľnom čase uspokojujú potreby odpočinku, poznávania, zábavy využívajúc turisticko-rekreačnú infraštruktúru. Môžu to byť cesty v rámci realizácie vlastného podnikania alebo majú napomôcť pracovníkom efektívnejšie vykonávať svoje úlohy. Môžu to byť tiež cesty ako prejav ocenenia za vykonanú prácu. Obchodné cesty sú realizované aj osobami zastupujúcimi rôzne organizácie, vedu a verejnú správu. Nie všetky formy služobných ciest sú nevyhnutne zviazané len s vykonávaním pracovných povinností. V rámci biznis turistiky je preto možné zaradiť aj stretnutia rôznych záujmových združení, v rámci ktorých je účasť dobrovoľná. Cesty môžu mať charakter národný, medzinárodný alebo globálny.

! ***Biznis turizmus*** označuje všetky turistické cesty, ktoré sú zviazané s prácou alebo s vlastnými záujmami. Podmienkou uznania tejto formy migrácie ako súčasti turistiky je prepojenie pracovných ciest s využitím základných služieb cestovného ruchu, t.j. uspokojovanie rekreačných potrieb, potrieb oddychu, poznávania a zábavy.

Súčasťou pracovných ciest sú často krát aj spoločenské a kultúrne podujatia, poznávacie zájazdy a nákupy (napr. upomienkových darčekov a pod.). Z tohto hľadiska v sebe služobné cesty obsahujú aj elementy, ktoré sú charak-

teristické pre cesty v rámci voľného času a oddychu. Rozdiel je však v tom, že pri bežnom turistovi sú uvedené aktivity zároveň aj hlavnou motiváciou, pri biznis turistike sú iba podružnou činnosťou popri pracovných stretnutiach. Mnoho krát sa stáva, že „rekreačná časť" biznis turistiky je tým hlavným motívom a dodatočným impulzom pre rozhodnutie sa pre túto formu turistiky.

Pre niektoré osoby sú cesty príležitosťou ku krátkemu oddychu čiastočne hradeného zamestnávateľom. Veľa účastníkov biznis turistiky sa rozhodne predĺžiť svoj pobyt tak, aby mohli stráviť niekoľko ďalších dní v navštívenom mieste, často berúc so sebou i blízku osobu. Takýmto predĺženým pobytom sa prispôsobili aj letecké spoločnosti tzv. pravidlo sobotňajšej noci. V zhode s touto zásadou veľa leteckých prepravcov účtuje nižšie ceny za letenky, ak pasažier strávi v danej lokalite sobotňajšiu noc. Nižšia cena leteniek zároveň motivuje zamestnávateľov do preplatenia dodatkovej doby ubytovania svojim zamestnancom, ktorí sa rozhodnú takto stráviť víkend. Zjavná a potvrdená je aj pravidelnosť návratov účastníkov biznis stretnutí do tých istých miest po nejakom čase, ale čisto z hľadiska turistických cieľov.

Účastníci služobných ciest síce nemajú veľký vplyv na spôsob organizácie a výber cieľového miesta, ale očakávajú vysoký štandard turistických služieb, najmä ubytovacích, dopravných (napr. aj prenajatie auta), informačných, tlmočníckych a pod.

Biznis turistika je považovaná za jednu z najviac príjmových foriem turistiky na svete z pohľadu firiem poskytujúcich turistické a s nimi súvisiace služby. UNWTO poukazuje na to, že príjmy z biznis turistiky predstavujú okolo 15% všetkých svetových príjmov v turizme. Do budúcnosti bude tento podiel ešte narastať. Napr. denné výdavky biznis turistu prichádzajúceho do Veľkej Británie je cca 150 libier, klasického návštevníka iba 60 libier. Zároveň približne polovica obsadenosti hotelových miest vo väčších európskych mestách pripadá na služobné cesty. Priemerné výdavky na organizáciu jedného väčšieho medzinárodného kongresu dosahujú takmer 1 mil. dolárov.

Biznis turistika nemá na rozdiel od mnohých iných foriem turizmu sezónny charakter a má menší vplyv na cenotvorbu hotelových služieb a služieb v doprave. Taktiež má výhodu v tom, že je menej citlivá na zmeny v dopyte ako pri ďalších formách turizmu. Príjmy sú rozložené rovnomerne počas celého roka s miernym poklesom v čase letného dovolenkového obdobia. Rozvoj cestovného ruchu v rámci tejto formy je skvelou príležitosťou na získanie dodatočného príjmu pre množstvo subjektov a podnikateľov v turistike, pretože služobné resp. pracovné cesty a cesty vo voľnom čase sú navzájom komplementárne tak počas týždňa ako aj roka. Časom rozvoja

biznis turistiky sú dni a mesiace práce (pondelok až štvrtok, september až jún), pri odpočinkovom turizme ide o víkendy a dovolenkové mesiace (letné a zimné). Táto situácia dáva možnosť hotelom a leteckým spoločnostiam efektívne obsluhovať oba trhy. V množstve prípadov sa služobné cesty využívajú na predĺženie turistickej sezóny.

Cieľom väčšiny služobných ciest sú mestá. Vo veľkých aglomeráciách sú lokalizované ústredia veľkých firiem, organizácií a inštitúcií. V mestách sa taktiež nachádza potrebná infraštruktúra nevyhnutná na realizáciu služobných ciest napr. hotely poskytujúce možnosti organizovania konferencií a výstav, komunikačné uzly (napr. letiská), možnosti kultúry a zábavy. Biznis turistika sa stáva čoraz častejšie faktorom ekonomického rastu a revitalizácie historických prípadne zanedbaných častí miest. Príkladom môže byť škótske mesto Glasgow, v ktorom po úpadku priemyslu v 80-tych rokoch 20. storočia bolo rozhodnuté prebudovať časť prístavu na výstavno-konferenčné centrum. Vďaka tejto investícii išlo nielen o transformáciu časti mesta, ale došlo aj k reštrukturalizácie zamestnanosti a jej nárastu v sektore turistiky na 47 tis. osôb.

Pracovné cesty sa stali nedeliteľnou súčasťou správneho fungovania mnohých firiem v súčasnosti. Nie sú už iba nástrojom, ktorý daná firma alebo organizácia využíva pre svoje pracovné záležitosti, ale aj nástrojom marketingovým, ktorým sa prezentujú navonok tzv. *public relation*. Preto v rámci biznis turistiky je možné vysledovať jej jednotlivé špecifické formy a to:

- individuálne služobné cesty
- korporačný turizmus
- výstavný (veľtržný) turizmus
- kongresový (konferenčný) turizmus
- motivačný turizmus.

6.6.1. Individuálne služobné cesty

Individuálne služobné cesty predstavujú výjazdy pracovníkov firiem alebo iných organizácií, ktoré sú konané s cieľom nadviazania pracovných kontaktov alebo stretnutí pri podpisovaní obchodných kontraktov. Patria sem cesty osôb, ktorých práca vyžaduje presun (napr. novinári, vedci, politici a pod.). Takéto cesty sa realizujú prevažne individuálne a nedávajú účastníkom možnosť výberu cieľa cesty. Takéto cesty sú smerované tam, kde sú dohodnuté stretnutia alebo kde vznikol problém, ktorý je potrebné riešiť. Najviac individuálnych služobných ciest sa realizuje v oblastiach ako napr.

ochrana zdravia, právo, vzdelávanie, financie, bankový sektor a nehnuteľnosti.

6.6.2. Korporačný turizmus

Korporačný turizmus označovaný tiež ako korporačná zábava je forma služobnej cesty založená na pozvaní vybraných hostí na účasti v rámci dôležitých akcií alebo organizovanom relaxe v rámci firmy, ktorý trvá zvyčajne deň alebo niekoľko hodín. Patrí sem luxusná zábava, ktorú ponúka firma svojím strategickým klientom alebo potenciálnym klientom v čase konanie prestížnych športových alebo kultúrnych podujatí akými sú napr. majstrovstvá sveta, olympijské hry alebo festivaly. Môže mať tiež formu aktívneho oddychu pozvaných hostí napr. golf, jachting a pod. Hlavné skupiny osôb, ktorým je smerovaná takáto ponuka, patria: súčasní alebo potenciálni klienti, sprostredkovatelia, agenti, finančí partneri, osoby s rôznym druhom vplyvu (napr. novinári, politici a pod.) a taktiež „vnútorní" klienti, teda personál firmy. Korporačná turistika je cenným nástrojom *public relation* využívaným firmou pre kreáciu pozitívneho imidžu, budovania a rozvíjania kontaktov s najdôležitejšími partnermi a zdôraznenie prítomnosti firmy a jej značky v rámci vplyvných kruhov.

6.6.3. Výstavný a veľtržný turizmus

Veľtrhy a výstavy patria medzi najstaršie komunikačné nástroje, ktoré pretrvali od čias starého Ríma až do dnešnej doby multimediálnej spoločnosti. Prax dokazuje, že svoje opodstatnenie majú aj v 21. storočí. Ich dôležitosť sa potvrdzuje v procese globalizácie i rozširovaní Európskej únie. Sú vysoko komplexným médiom, kvôli ktorému vo svete vzniká špecificky zameraný priemysel – „fair industry" a vytvára sa globálna sieť organizácií a asociácií na jeho kontrolu a správne smerovanie (Mydlová, Tolmáči, 2013).

Výstavy v zmysle trhov sú miestom predaja produktov a služieb pre všetkých zákazníkov (spotrebiteľské trhy) alebo pre zástupcov konkrétnej brandže (veľtrhy). Sú miestom stretnutí vystavovateľov, predstaviteľov rôznych organizácií, návštevníkov a zástupcov médií. Trvajú zvyčajne niekoľko dní až týždeň. Známe veľtrhy sa konajú pravidelne každoročne na tom istom mieste a v tomto istom čase. Tieto trhy sú podujatiami priťahujúcimi veľkú pozornosť, vyberá si ich množstvo firiem ako miesto prezentácie najnovších

výrobkov a produktov (napr. automobilové značky). V závislosti od špecializácie a rangu priťahujú návštevníkov a vystavovateľov z miestneho regiónu, krajiny alebo aj zahraničia. Sú považované za dôležitý stimul rozvoja turistiky na medzinárodnej úrovni.

Mydlová, Tolmáči (2013) uvádzajú nasledujúce delenie veľtrhov a výstav podľa ich významnosti:

- ***regionálne veľtrhy a výstavy*** – predstavujú zo strany návštevníkov takú spádovú oblasť, ktorá prevažne zasahuje región teritória, v ktorom sa veľtrh alebo výstava koná.
- ***nadregionálne veľtrhy a výstavy*** – predstavujú zo strany návštevníkov takú spádovú oblasť, ktorá výrazne presahuje teritórium regiónu, v ktorom sa veľtrh alebo výstava konajú.
- ***medzinárodné výstavy a veľtrhy*** – výstavy a veľtrhy, ktoré vykazujú podiel zahraničných vystavovateľov minimálne 10% alebo pomer odborných zahraničných návštevníkov minimálne 4% a je na nich prezentovaná ponuka jedného alebo viacerých hospodárskych odvetví.

Veľké medzinárodné výstavy a veľtrhy sa konajú v špeciálnych objektoch a areáloch (výstaviskách), ktoré sú súčasťou veľkých miest a aglomerácií.

Výstavisko je priestor určený a špeciálne upravený pre vystavovanie tovaru, výrobkov, služieb, t.j. pre výstavy, veľtrhy, výstavné trhy a pod. Výstavnú plochu tu spravidla za finančnú úhradu prenajíma majiteľ výstaviska, pričom cena závisí od jej atraktívnosti, t.j. veľkosti, umiestnenia, možnosti prístupu a pod. Viaceré subjekty zabezpečujú svojím obchodným partnerom aj prípravu stánkov, resp. „full service" týkajúci sa celého výstavného podujatia. Výstavný areál tvoria spravidla výstavné haly alebo komplex stavaných budov (Horňák, 1999).

K najväčších a najznámejším mestám s tradíciou veľtrhov patria Frankfurt n/M., Ženeva, Chicago, Las Vegas, Berlín, Šanghaj, Tajpej, v menšom meradle aj Praha, Brno a Bratislava. Iba v Európe sa ročne organizuje viac ako tisíc veľkých akcií priťahujúcich milióny návštevníkov a tisíce vystavovateľov.

Špeciálnou skupinou výstav sú svetové výstavy označované ako EXPO. Ide o cyklické, raz za niekoľko rokov organizované výstavy, prezentujúce kultúrne dedičstvo i vedecko-technický pokrok jednotlivých krajín. Prvou svetovou výstavou bola *Great Exhibition* v Londýne organizovaná v roku 1851. Svetové výstavy predstavujú veľkolepé projekty z hľadiska architektonického, finančného, logistického i turistického. Najväčšia svetová výstava EXPO sa konala v Šanghaji v roku 2010 a navštívilo ju približne 70 mil. návštevníkov, pričom príjmy boli na úrovni až 50 mld. Dolárov.

ITB Berlin, Messe Frankfurt, Incheba Expo Bratislava, Kongrresové centrum v Prahe	RÁMČEK 51

ITB Berlin - najväčší veľtrh turizmu na svete

ITB Berlín (Internationale Tourismus-Börse) je jednou z najvýznamnejších pravidel-ne organizovaných akcií (od roku 1967) na berlínskom výstavisku 2 Messe Berlin. Vzhľadom na počet účastníkov-vystavovateľov, expertov, odborníkov a návštevníkov, ide o najdôležitejší veľtrh turizmu na svete. Veľtrhu sa zúčastňuje cca 10 tis. vystavovateľov, z toho 70% mimo Nemecka (celkovo zo 180 krajín). Počet návštev-níkov veľtrhu je nasledovný: 850 veľkých spoločností, 23 tis. obchodných návštevníkov, 50 tis. súkromných návštevníkov a 115 tis. odborných návštevníkov.

Veľtrhu ITB v Berlíne sa zúčastňujú vystavovatelia spojení so širokým sektorom cestovného ruchu. Patria k nim zástupcovia národných i regionálnych organizácii cestovného ruchu, miestnych vlád i predstavitelia medzinárodného turizmu. Prezentujú ponuku turizmu v rámci svojich národných stánkov. Okrem nich sa veľtrhu zúčastňujú i podnikatelia z oblasti turizmu: cestovné kancelárie, dopravné spoločnosti, prevádzkovatelia ubytovacích a stravovacích zariadení, hotelové reťazce, poisťovne i nakladateľstvá. Medzi nimi sú zastúpení aj prevádzkovatelia špeciálnej ponuky cestovného ruchu ako napr. ponuka pre biznis turizmus, plavby, survival i ekoturistiku. Ďalšiu skupinu tvoria podnikatelia zastupujúci služby v turizme ako napr. softvér pre potreby cestovného ruchu, ponuka vybavenia interiérov i exteriérov ubytovacích a stravovacích zariadení, spa&wellness služby a pod.

V harmonograme veľtrhu sa popri dňoch pre verejnosť konajú aj dni výlučne pre odborníkov (vrátene každoročného kongresu-ITB Berlin Convention). Práve takéto dni umožňujú výmenu informácií a skúseností medzi odborníkmi a predstaviteľmi v oblasti turizmu. Celá táto časť programu veľtrhu je venovaná pre podnikateľov v turizme a možnostiam nadväzovania nových obchodných kontaktov. Naopak dni veľtrhu pre verejnosť sú určené osobám zaujímajúcim sa o cestovanie a ponuku cestovných kancelárií z mnohých krajín, regiónov a miest. Trhy cestovného ruchu nie sú iba miestom prezentácie existujúcej ponuky, ale aj prezentácie trendov v turizme, zmien v samotnom cestovaní i v potrebách turistov a ich motivácie Rozdelenie veľtrhu na tematické pavilóny uľahčuje návštevníkom orientá-ciu a možnosť nájsť to, čo ich zaujíma. Internetová platforma Virtual Market Place prehľadne približuje informácie o jednotlivých vystavovateľoch i vystavovaných produktoch. Prostredníctvom tohto rozhrania môžu aj vystavovatelia nadviazať potrebné kontakty a začať spoluprácu v konkrétnej oblasti. V každom ročníku ITB Berlín sú vyberané partnerské krajiny, pričom v roku 2014 to bolo Mongolsko.

Charakteristickým prvkom výstaviska Messe Berlin je televízna veža (Funkturm) s výškou 150 m. Je akýmsi symbolom výstaviska. Bola postavená v roku 1924 podľa vzoru Eiffelovej veže. Prvýkrát bola použitá pri vysielaní v roku 1926 počas veľtrhu spotrebnej elektroniky a telekomunikácií Internationale Funkausstellung (IFA). V priebehu doby bola pridružená aj funkcia TV vysielača. Oficiálne sa používala ako televízna veža do roku 1962 a ako rádiostanica do roku 1973. V sú-časnej dobe sa vo výške 126 m nachádza vyhliadková terasa s panoramatickým výhľadom, na prízemí Palais am Funkturm – najväčšia plesová sála v Berlíne postavená v štýle 50-tych rokov. Kompletne bola rekonštruovaná v roku 1987 pri príležitosti 750. výročia založenia Berlína.

Messe Frankfurt – svetové centrum biznis turistiky

Tradícia veľtrhov vo Frankfurte n/M., piateho najväčšieho mesta v Nemecku (700 tis. obyv.) a modernej metropoly, sa datuje až do stredoveku. Súčasný Frankfurt je európskym finančným centrom, strediskom veľtrhov a služieb i vedy a výskumu.

Messe Frankfurt je jednou zo svetovo najznámejších spoločností fungujúcich v oblasti veľtrhov a výstavníctva. Je to spoločnosť, ktorá zahŕňa verejné subjekty: mesto Frankfurt a krajinu Hessensko. V globálnej sieti Messe Frankfurt spolupracuje 28 subjektov a 52 obchodných partnerov. Spoločnosť má svoje pobočky vo viac ako 150 krajinách, čo umožňuje organizovať akcie v oblasti veľtrhov a výstavníctva pod značkou Messe Frakfurt. Ročne spoločnosť organizuje okolo 100 podujatí v oblastí výstavníctva, z ktorých sa polovica organizuje mimo Nemecka.

Messe Frankfurt je majiteľom aj organizátorom frankfurtského veľtrhu. Ten sa organizuje v rámci výstavného komplexu v častiach Bockenheim a Westend-Süd, ktorý má celkovú výstavnú plochu 592 tis. m^2 (366 tis. m^2 tvoria pavilóny a 96 tis. m^2 vonkajšie plochy). Komplex je tvorený 11 výstavnými halami, novodobým kongresovým centrom, konferenčnými priestormi umiestnenými v historických budovách, ubytovaním a stravovaním. Väčšina výstavných hál bola postavená v 80-tych rokoch 20. storočia, pričom najnovšia bola dokončená v roku 2009. Naopak prvá hala bola používaná a je k dispozícii pre vystavovateľov a návštevníkov už od roku 1909 (Festhalle). Aj dnes sa tu môžu organizovať akcie v nádhernom historickom prostredí.

Tematické zameranie trhov a výstav organizovaných Messe Frankfurt je rôznorodá. Sú to trhy automobilové, technické, odevné, kozmetické, hudobné a pod., pričom množstvo vystavovateľov, odborníkov a návštevníkov je z mnohých krajín. Príkladom sú International Motor Show Germany (veľtrh svetového významu v automobilovom priemysle), Frankfurt Book Fair (najväčší svetový veľtrh kníh a vydavateľstva), Musikmesse (veľtrh hudby, hudobných nástrojov a hudobného vybavenia), Jobmesse Frankfurt (veľtrh pracovných príležitostí), Light+Building (veľtrh architektúry a technológií so zameraním na oblasť osvetlenia, elektrotechniky, stavebníctva, automatizácie a inžinierskeho softvéru) Automotive Engineering Show (veľtrh technológie pre automobilový výrobu), ACHEMA (medzinárodná výstava a kongres o chemickom inžinierstve, ochrane životného prostredia a biotechnológie).

Messe Frankfurt ponúka taktiež vlastné Convention Centre – kongresovo-konferenčné centrum. Celková kapacita 8 konferenčných miestností je 3400 osôb.

Incheba Expo Bratislava, Prague Congress Centre

Incheba Expo Bratislava je miestom pre usporadúvanie rôznych akcií tak na voľnom priestranstve ako aj v rámci konferenčných a kongresových sál. Príkladom sú tematické veľtrhy, výstavy, kultúrne podujatia, športové podujatia a pod. Incheba Expo Bratislava sa ako veľtržný priestor rozkladá na ploche 60 tis. m^2 (z toho krytých je 45 tis. m^2) s parkovaním pre 4,5 tis. automobilov. Konferenčné miestnosti Incheba Expo Bratislava ponúkajú 4,5 tis. miest. Súčasťou konferenčného komplexu je aj hotel.

V areáli komplexu Prague Congress Centre (PCC) sa nachádza viac ako 70 pavilónov, vrátane výstavných hál, konferenčných a seminárnych zariadení a menších miestností určených na obchodné rokovania. Celková výstavná plocha je 13 tis. m^2. V rámci komplexu PCC sa nachádza aj ****Holiday Inn Prague Congress

Centre (251 izieb). PCC je miestom tak pre veľké akcie ako sú konferencie, kongresy, výstavy, veľtrhy, kultúrne podujatia (napr. koncerty), rauty, ale aj menšie tematické stretnutia, tlačové konferencie a semináre. PCC priestory sú vybavené kompletným technickým vybavením (vrátane projektorov, audiovideo techniky, zvuku a osvetlenia), môžu byť ľubovoľne usporiadané a prispôsobené požiadavkám akcie. Najväčšia sála (Congress Hall) s vynikajúcou akustikou má kapacitu 2764 osôb. Naopak najmenšia miestnosť, vhodná pre malé akcie, je určená pre 20 osôb. Celková kapacita všetkých sál je viac ako 9 tis. osôb.

Veľtrhy, výstavy a i kongresy plnia vo vzťahu k jednotlivcovi i spoločnosti viaceré funkcie. Sú to (Orieška, 2002 In Mydlová, Tolmáči, 2013):

- ***vedecko-informačná funkcia*** – umožňuje zoznámenie sa odborníkov z rôznych vedeckých, technických a spoločenských oblastí, sprostredkovanie výmeny poznatkov a skúseností, získanie nových, aktuálnych informácií, nadväzovanie pracovných kontaktov, rozširovanie vedeckej a odbornej spolupráce.
- ***kultúrno-poznávacia funkcia*** – napĺňa sa poznávaním miesta, regiónu a krajiny konania veľtržného podujatia, kultúrnych a historických pamiatok, zvykov a tradícií účastníkmi kongresového cestovného ruchu. Podobne aj ich účasťou na rôznych spoločensko-kultúrnych podujatiach, napr. koncertoch, divadelných, operných a baletných predstaveniach, gastronomických, zábavných športových a iných podujatiach.
- ***ekonomická funkcia*** – súvisí s ekonomickým prínosom organizovania veľtržných podujatí. Veľtržné podujatia sú ekonomicky efektívne, prinášajú nadpriemerné príjmy na jedného účastníka. Štatistiky potvrdzujú, že výdavky zahraničných účastníkov veľtržných podujatí sú takmer dvakrát až trikrát vyššie ako výdavky bežných turistov. Príčinou je, že na veľtržných podujatiach sa zúčastňujú vzdelaní ľudia zo stredných a vyšších sociálnych vrstiev, ktorým časť výdavkov spojených s účasťou na týchto podujatiach zvyčajne hradí zamestnávateľ. Preto si môžu dovoliť využívať zariadenia ubytovacích a stravovacích služieb vyššieho štandardu, návštevu atraktívnych zariadení cestovného ruchu, účasť na rôznych spoločenských podujatiach, nákup suvenírov a pod. Okrem priamych príjmov, ktoré tvoria výdavky účastníkov výstavných podujatí, ide aj o nepriame príjmy, súvisiace s nákupom tovaru a služieb v mieste a mimo miesta alebo zariadenia výstavného podujatia.
- ***faktor regionálneho rozvoja*** – na rozvoji výstavníckeho cestovného ruchu sú zainteresované mnohé podnikateľské a nepodnikateľské subjekty napr. mesto, obec, ubytovacie, pohostinské, dopravné, organizátorské,

obstarávateľské, spoločenské, zábavné, reklamné a iné podniky a zariadenia. Aktivizáciou činnosti rôznych odvetví plní funkciu multiplikátora, podieľa sa na zvyšovaní zamestnanosti v mestách a regiónoch vytváraním pracovných príležitostí pre bežné aj špecializované pracovné profesie napr. tlmočníkov, prekladateľov, sprievodcov, moderátorov, animátorov a i., ovplyvňuje zárobkovú situáciu obyvateľstva atď. Zároveň je imidžotvorným faktorom miesta, regiónu i krajiny konania výstavníckych podujatí.

Prognózy do budúcnosti hovoria o pozitívnom vývoji segmentu výstavníctva a veľtržníctva na celom svete. Ich postavenie a význam spočíva v osobnej komunikácii návštevníka a vystavovateľa, ktorí prekonávajú vzdialenosti, časové a finančné náklady. Prichádzajú na veľtržné podujatia zo zázemia mesta, zo susedných regiónov, štátov i ostatného sveta s cieľom obchodovať, získať nové poznatky, vytvárať nové domáce i zahraničné kontakty. Veľtrh je nenahraditeľným interaktívnym nástrojom s vplyvom na jednotlivé hospodárske odvetvia, vedu, ekonomiku štátu, regiónu, mesta, kultúrne a spoločenské vzťahy (Mydlová, Tolmáči, 2013).

6.6.4. Kongresový (konferenčný) turizmus

Kongresový turizmus chápaný tiež ako „turistika stretnutí" (ang. *meetings tourism*) je v súčasnosti jednou z dynamicky sa rozvíjajúcich foriem biznis turizmu. Paria sem cesty zamerané na účasť na rôznych stretnutiach majúcich oficiálny charakter: kongresy, konferencie, semináre, valné zhromaždenia a pod. Stretnutia ako dôležitý prvok fungovania firiem a organizácií sú organizované s cieľom uľahčenia komunikácie medzi pracovníkmi, klientmi, akcionármi a členmi. V závislosti od charakteru a významu podujatia sa ich zúčastňuje od niekoľko účastníkov až po niekoľko tisíc.

Špeciálne miesto medzi uvedenými stretnutiami majú kongresy resp. plenárne zasadnutia zvolávané raz za niekoľko rokov s účasťou až tisíc účastníkov. Tvoria dôležitú súčasť medzinárodných stretnutí a vzhľadom na ich prestížny charakter a ekonomický profit je ich organizácia predmetom súperenia viacerých miest vo svete. Rozvoj kongresovej turistiky je dôsledkom posilnenia medzinárodnej spolupráce v oblasti politiky, hospodárstva, kultúry, vedy a techniky.

Myšlienka stretnutí vo forme veľkého zjazdu resp. kongresu pochádza z USA, kde už v 30-tych rokoch 20. storočia vzhľadom na nárast počtu členov rôznych spoločností a spoločenstiev (firemných, náboženských a pod.) bolo potrebné organizovať takéto veľké podujatia. V priebehu uvedeného obdo-

bia sa začala rozvíjať aj sieť špecializovaných kancelárií, ktoré organizovali takéto stretnutia. V súčasnosti tieto kancelárie tvoria dôležitú časť biznis turistiky v podobe tzv. *meetings industry*.

Organizácia stretnutí na tejto úrovni vyžaduje vysoký stupeň logistiky a vysokú kvalitu služieb. Daná kancelária ponúka nielen miesto stretnutia, ale tiež podporu gastronomickú, cateringovú, audiovizuálnu, teleinformačnú, telekomunikačnú, tlmočnícku, dopravnú a pod.

Z ekonomického hľadiska sa kongresová turistika vyznačuje multiplikačným efektom a čoraz viac sa v rámci nej angažuje aj vláda na regionálnej i štátnej úrovni. Nárast participácie zo strany štátnych inštitúcií sa týka poskytovania priestorov a budov, spolufinancovanie budovania kongresových centier alebo podpory kancelárií organizujúcich takýto typ stretnutí. Výstavba veľkého kongresového centra je jedným z najviditeľnejších krokov pri revitalizácii mesta a je znakom prestíže a úspešného ekonomického rozvoja.

6.6.4.1. Hlavné oblasti kongresového turizmu

Zatiaľ nie sú k dispozícii žiadne ucelenejšie informácie o celkovej veľkosti kongresového turizmu vo svete. Počet a rozmanitosť stretnutí a informácie o nich sú iba čiastkové a predstavujú fragmenty celej problematiky. Základným problémom je absencia akejkoľvek databázy stretnutí, pokiaľ nejde o stretnutia profesné. Najviac konferencií sa organizuje v marci, septembri, októbri a novembri. Oveľa menej je ich v letných mesiacoch júl a august a v decembri, teda v dovolenkovom období.

Zberom a analýzou informácií vzťahujúcich sa na „turistiku stretnutí" sa zaoberajú rôzne medzinárodné inštitúcie ako napr. *Union of International Associations* (UIA) so sídlom v Bruseli, *International Congress and Convention Association* (ICCA) v Amsterdame alebo *Meeting Professionals International* (MPI) v Dallase. Tieto inštitúcie zhromažďujú informácie o stretnutiach s účasťou minimálne 300 účastníkov najmenej z 5 krajín. Napriek tomu, že prevažná väčšina týchto akcií nemá výraznejší dopad na kongresový turizmus ako celok, majú prestížny charakter ako aj ekonomický benefit pre mesto alebo destináciu, ktorá ju organizuje.

V roku 2013 registrovala UIA viac ako 408 tis. stretnutí resp. kongresov v 1465 mestách a destináciách v 174 krajinách. Prevažná väčšina (cca 60%) sa organizovala v Európe, pričom medzi krajinami dominovali USA, Singapur, Južná Kórea, Francúzsko, Belgicko, Nemecko, Veľká Británia, Holandsko

a Taliansko. K najpopulárnejším mestám patrili Singapur, Brusel, Paríž, Viedeň, Soul, Tokio a Barcelona. Čo sa týka organizovania podujatí rôznych výborov a expertných skupín na medzinárodnej úrovni sú centrami stretnutí ich ústredia, najmä New York, Ženeva, Rím a Viedeň.

Hlavnými centrami kongresovej turistiky sú veľké aglomerácie v Európe a v Amerike, ktoré disponujú novopostavenými kongresovými centrami. V USA ide o mestá na východnom pobreží ako New York, Washington a Chicago (najväčšie kongresové centrum *McCormick Place* má plochu 248 tis. m^2).

McCormick Place – najväčšie konferenčné centrum v S. Amerike	**RÁMČEK 52**

McCormick Place v Chicagu pri jazere Michigan je najväčším kongre-sovým centrom Severnej Ameriky. Centrum vzniklo z iniciatívy plukovníka Roberta R. McCormicka v 50-tych rokoch minulého storočia. Slúži na organizovanie trhov, výstav, konferencií a kongresov. Príkladom sú každoročné akcie ako Chicago Auto Show (vo februári) International Home and Housewares Show (v marci) a National Restaurant Association Annual Show (v máji). V roku 2002 bolo miestom organizácie aktivity svetového významu a to Summitu NATO. Bol to prvý NATO Summit organizovaný v USA mimo Washingtonu. Podobne aj v roku 2012 sa tu konala Election Night Rally prezidenta B. Obamu.

Robert R. McCormick začal svoje úsilie o vybudovanie výstavnej siene v Chicagu už koncom 40-tych rokov. Organizácia veľkého obchodno-výstavného podujatia, akým bola Svetová výstava v roku 1933, ktorá prilákala množstvo návštevníkov, ukázala potrebu výstavby budovy pre tieto účely.

Celková výstavná plocha McCormick Place predstavuje 248 tis. m^2. Celý komplex sa skladá zo 4 hlavných objektov. Najnovšou časťou komplexu je West Building s výstavnou plochou 44 tis. m2, ktorého výstavba predstavovala rozšírenie celého komplexu s cieľom zaradiť Chicago medzi popredné americké veľtržné a kongresové destinácie s príslušnou infraštruktúrou. Vo West Building sa nachádza 61 sál určených na obchodné rokovania a konferencie (o rozlohe 23 tis. m^2) a jedna z najväčších baletných sál na svete s rozlohou 9,3 tis. m^2. Objekty McCormick Place spĺňajú vysoké požiadavky a sú certifikované pre udržateľný rozvoj a riadenie šetrné k životnému prostrediu. Elektrina od roku 2013 pochádza výlučne z veternej elektrárne.

Aktivity spojené s výstavbou komplexu McCormick Place sprevádzala aj revitalizácia jeho okolia. Vytvoril sa McCormick Place Entertainment District, ktorý je súčasťou širšieho vývojového programu s názvom Elevate Chicago. Tento program zahŕňa rozvoj nových foriem turizmu a moderného veľtrhu a výstavníctva sústredených v McCormick Place. Rozvojové plány zahŕňajú výstavbu zábavného centra s panoramatickou halou pre 10 tis. miest s rôznymi funkciami, s priestorom pre zábavu, ubytovanie a stravovanie. Hala bude slúžiť pre organizovanie kongresov, veľtrhov a koncertov. Je naplánovaná tiež výstavba športového ihriska pre basketbal.

V ***Európe*** má najlepšie podmienky pre túto formu turistiky Francúzsko, kde sa nachádza viac ako 120 kongresových centier a 1500 hotelov ponúkajúcich svoje služby práve v tejto oblasti. Dobré podmienky sú tiež v Nemecku, Španielsku a Holandsku. Na Slovensku a v Česku sú centrami najmä mestá Bratislava, Praha a Brno. S nárastom tohto segmentu turistiky vzrastá aj význam ***ázijských*** miest a metropol. K hlavným patria Singapur, Soul, Busan a Hongkong. Rozvíjajú sa tiaž Macao, Istanbul, Šanghaj, Dílli, Bombaj a Dubaj, ktorý je najrozvinutejším strediskom na Blízkom Východe. Súčasné ázijské kongresové centrá sú budované podľa amerického modelu založeného na spojení veľkých kongresových a výstavných priestorov. Oproti mestským oblastiam sa čoraz viac do popredia dostávajú aj ***oddychové destinácie a kúpele***. Príkladom je Davos vo Švajčiarsku, kde sa každoročne koná Svetové hospodárske fórum, Acapulco a Cancún v Mexiku a Bermudy.

Historické kongresové centrá v Európe	**RÁMČEK 53**

Spoločnosť *Historické konferenčné centrá v Európe* v sebe spája aspekt konferenčný s aspektom historicko-architektonickým. Počiatky jej fungovania siahajú do polovice 90-tych rokov 20. storočia, kedy bola založená W. Straubom a N. Breisa-chom. Krité-ria, ktoré sú povinné spĺňať objekty s konferenčnou funkciou, aby mohli byť zarade-né do siete historických kongresových centier, sú okrem veku budov (min. 100 ro-kov) aj technické parametre umožňujúce organizáciu konferencií a využívanie no-vých technológií a príslušné štandardy správy.

Do spoločnosti resp. sieti Historické konferenčné centrá v Európe patria: Congress Graz (Rakúsko), Zámok Kliczków (Poľsko), Kurhaus Merano (Taliansko), Congress Centre Kursaal Interlaken (Švajčiarsko), Le Palais Beaumont (Francúzsko), Neimënster (Luxembursko), Kurhaus Wiesbaden (Nemecko), Historische Stadthalle, Wuppertal (Nemecko), Kongress Palais, Kassel (Nemecko), Hannover Congress Centrum HCC (Nemecko), Mediterranean Conference Centre, Valletta (Malta).

6.6.4.2. Konferenčné centrá

Rozvoj konferenčnej turistiky využíva jednak objekty na to špeciálne určené ako aj objekty podobného charakteru. Medzi základnú infraštruktúru patria: kongresové hotely, konferenčné centrá, edukačno-konferenčné objekty prípadne aj vedecko-výskumné inštitúcie ako aj netypické miesta ako napr. prímorské strediská.

Napriek značnej konkurencii v tejto oblasti sa najviac stretnutí realizuje v konferenčných resp. kongresových hoteloch. Vyplýva to z ich vhodnej lokalizácie a komplexného vybavenia. Z hľadiska organizácie konferencií

sú najviac využívané hotely lokalizované v historických a biznis centrách miest, v susedstvách letísk a rezidenčné hotely v historických budovách, v zámkoch či kaštieľoch. Hotely ponúkajú prístup k oddychu a zábave ako aj úsporu času, pretože miesto konferencie a ubytovanie účastníkov sa nachádzajú v tom istom objekte.

Konferenčné centrá sa vyznačujú zaujímavou architektúrou, veľkými rozmermi a dobrou lokalizáciou, preto sa vo viacerých krajinách označujú aj ako „kongresové paláce". Sú jasným dôkazom toho, že mestá v ktorých sa nachádzajú, sú aktívnymi „hráčmi" na trhu biznis turizmu. Základnou výhodou konferenčných centier je to, že disponujú odpovedajúcou veľkosťou potrebnou pre organizáciu veľkých stretnutí pre viac ako 2 tis. osôb. Takéto centra majú odpovedajúce vybavenie – audiovizuálny systém, možnosti simultánneho tlmočenia, veľké rokovacie sály ako aj menšie salóny pre catering. Rýchly rozvoj konferenčných centier sa začal v európskych a severoamerických mestách v 60-tych a 70-tych rokoch 20. storočia, kedy vyvstala potreba organizovania veľkých stretnutí. V 80-tych a 90-tych rokoch 20. storočia sa podobné centra začali budovať v Ázii, najmä v juhovýchodnej ako napr. v Hongkongu a Singapure. V týchto destináciách vznikli moderné konferenčné centrá konkurujúce európskym a americkým mestám.

Konferenčno-edukačné objekty tvoria druhú skupinu, ktorá na rozdiel od predchádzajúcej nedisponuje tak kvalitným vybavením. Zvyčajne sa nachádzajú na okraji miest v blízkosti diaľnic, letísk a železnice. Poskytujú adekvátnu atmosféru a vybavenie spĺňajúce potreby organizátorov. Často sa konferenčné sály a ubytovanie nachádza na jednom mieste, čo spĺňajú najmä konferenčné hotely.

Prestížny charakter majú zvyčajne konferencie organizované v rámci vedecko-výskumných inštitúcií. Významným elementom je tu atmosféra univerzity, ktorá napomáha plodnej diskusii. Prednáškové sály sú vybavené na odpovedajúcej úrovni a ich rôznorodosť umožňuje organizovanie stretnutí rôzne veľkých skupín účastníkov.

Čoraz väčšej popularite medzi organizátormi konferencií a seminárov sa tešia netypické miesta ako napr. múzeá, galérie, historické budovy, divadlá, kultúrne centrá, tematické parky a iné objekty, pre ktoré predstavujú tieto podujatia dodatočný príjem. Atraktívnosť týchto miest vychádza z toho, že stretnutia v nich majú osobitú atmosféru a predstavujú dlhodobé zážitky aj po ich skončení. Veľmi rýchlo sa rozvíja konferenčná turistika aj na výletných plavbách, ktoré sú za týmto účelom organizované. Pripravujú sa tu konferenčné sály vybavené najmodernejšou audiovizuálnou technikou v kombinácií s atrakciami výletných plavieb.

6.6.5. Motivačný turizmus

Na rozdiel od vyššie už spomenutých foriem biznis turizmu, motivačný turizmus (ang. *incentive tourism*) nie je spätý s cestami, ktorých cieľom je splnenie úloh týkajúcich sa práce alebo podobných záležitosti. Týmto termínom sa popisujú zvyčajne luxusné smerujúce do atraktívnych destinácií, ktoré financujú zamestnávatelia svojim pracovníkom ako odmenu za vykonanú prácu. Sprievodným cieľom takejto cesty je aj vzbudenie entuziazmu a vďačnosti u zamestnanca a tým aj jeho lojálnosti vo vzťahu k firme. Motivačné cesty pripomínajú svojim charakterom tradičný rekreačný turizmus realizovaný vo voľnom čase. Napriek týmto podobnostiam s rekreačnými cestami sa motivačné cesty vyčleňujú ako samostatná kategória v rámci turizmu spätého s prácou.

Neexistuje vyčerpávajúca definícia tejto formy turizmu. Napríklad Medlik (1995 in Kurek a kol. 2008) uvádza, že incentive travel (tourism) sú cesty pracovníkov, predajcov alebo poskytovateľov vyplácané spoločnosťou resp. firmou v rámci náhrad za realizáciu odpovedajúceho obchodu alebo iných úloh, za vynikajúce výsledky alebo ako stimul do budúcnosti. Ďalšie definovanie tohto termínu ponúka organizácia *Society of Incentive & Travel Executives* (SITE), podľa ktorej motivačné cesty predstavujú komplexný nástroj používaný s cieľom motivovať zamestnancov k lepším výkonom a práci aj nad rámec ich bežných povinností smerujúc k dosiahnutiu stanovených cieľov spoločnosti.

Motivačné cesty sú teda cestami pracovníkov súkromných firiem alebo iných inštitúcií hradené zamestnávateľom, ktoré sú navrhnuté tak, aby povzbudili zamestnancov k dosiahnutiu ambicióznych cieľov firmy resp. organizácie, realizáciu jednotlivca alebo skupiny resp. prekročenie stanovených plánov. Hlavným účelom odmeňovania pracovníkov je rast predaja výrobkov alebo služieb v budúcnosti.

Pri organizácii motivačných ciest je dôležité súťaženie a rivalita medzi pracovníkmi, pretože výsledky rozhodujú o tom, kto z tejto spoločnosti resp. jej oddelenia bude cestovať. Preto sa účastníci týchto ciest často nazývajú „víťazmi motivačných ciest“ resp. len „víťazmi“. Cena má zvyčajne formu skupinovej cesty a odmenení cestujú aj so svojimi rodinnými príslušníkmi (manželkami, partnermi a pod.). Cestovanie môže byť čisto rekreačné, poznávacie alebo dobrodružné. Môže mať rôznu podobu v závislosti od kultúry a špecifík navštívených krajín ako napr.:

- domáca alebo zahraničná motivačná cesta na vysokej úrovni s unikátnym programom v trvaní 3 – 7 dní

- dlhšie luxusné cesty ako odmena pre najlepších distribútorov, dílerov, obchodníkov, manažérov bez účasti „bežných" pracovníkov danej firmy, no za účasti zástupcov top manažmentu a riadenia firmy
- turistický výlet resp. návšteva atraktívnych destinácií bez špecifického programu
- cesta s cieľom budovania pracovného tímu (tzv. teambuilding) a s pomocou psychológa hľadať neformálnych lídrov medzi pracovníkmi
- krátky zahraničný výlet do zahraničia organizovaný aj pre rodinných príslušníkov vybraných zamestnancov
- spoločná cesta manažérov firmy so zástupcami kooperujúcej sponzorskej firmy spojená s prezentáciou produktov
- školiaci výjazd resp. cesta s prvkami rekreácie a zábavy
- luxusný exotický zájazd pre malú skupinu manažérov spoločnosti s ich rodinami

Motivačný turizmus resp. cesta spája potreby odpočinku, fyzickej aktivity, túžby poznávať iných ľudí a kultúry a snahy o nárast osobnej prestíže v profesionálnom živote. Charakteristickým rysom motivačných ciest je vysoká kvalita poskytovaných služieb v každom ohľade. Najčastejšie sa jedná o skupinové cesty, ktorých program je špeciálne prispôsobený danej akcii a často krát sa značne líši od klasických dovolenkových ciest.

Typickými črtami motivačných ciest sú: jedinečnosť, fantázia, exotické zážitky, aktivita a exkluzivita (Davidson, Beulah 2003 In Kurek a kol. 2008).

Jedinečnosť motivačných ciest spočíva v predpoklade, že každá akcia musí byť v rámci programu unikátna. Programy ciest sú pripravené individuálne pre každého klienta, čo znamená, že nie sú opakovateľné a nie sú na trhu dostupné pre bežných turistov. Program by mal zahŕňať prekvapenie a špeciálne akcie, čo z neho robí nepredvídateľnú a zaujímavú cestu pre klienta – pracovníka. Organizátori musia preukázať pri jeho tvorbe svoju kreativitu a nápaditosť. Dôležitú úlohu v tomto smere hrajú: sofistikovaná infraštruktúra, výnimočné atrakcie turizmu a kombinácia zaujímavých lokalít a objektov tzv. „wow faktor" (napr. Las Vegas, Dubaj a pod.).

Fantázia a exotické zážitky vyplývajú z atraktívnych foriem rekreácie, možností netradičných športov a hier, s ktorými sa klient bežne nestretáva. Môžu to byť napr. príležitosti lovu so sokolom, streľba z luku alebo kuše, rôzne extrémne športy a krátke výjazdy s terénnymi vozidlami alebo športovými autami. Dôležitým činiteľom je okrem uvedených atraktivít aj samotná ochota klienta ku aktivite. Môže to byť dosiahnuté napr. súťaživosťou v prípade hier, fyzickou aktivitou pri športových podujatiach a pod.

Exkluzivita resp. výlučnosť motivačných ciest by mala zvýhodňovať účastníkov voči ostatným turistom pri návšteve zaujímavých turistických destinácií. Takíto klienti dostávajú vstupenky pre VIP hostí, majú prístup do miest bežne uzavretých pre ostatných návštevníkov alebo je im umožnený kontakt s ľuďmi, s ktorými je problematické sa za normálnych okolností stretnúť (napr. s hviezdami showbiznisu, politikmi, či známymi športovcami).

Z hľadiska zamestnávateľa majú takéto cesty špecifické ciele. Prostredníctvom nich sa uľahčuje komunikácia s pracovníkmi, ich integrácia do pracovného kolektívu, lojalita k firme a zvyšuje ich nadšenie pre prácu do budúcnosti. Takéto cesty môžu byť využívané aj za účelom zlepšenia vzájomnej komunikácie medzi zamestnancami, hľadanie prirodzených lídrov, ale i odhaľovanie slabých miest. V tomto smere môžu byť nápomocní aj niektorí odborníci (napr. psychológovia, personalisti), ktorí v takejto uvoľnenej atmosfére mimo pracoviska môžu lepšie spoznať jednotlivých pracovníkov.

Najväčší trh v tejto forme turizmu predstavujú USA (50%) ako aj niektoré západoeurópske krajiny (Nemecko, Veľká Británia, Francúzsko a Taliansko) a Škandinávia. Na začiatku 21. storočia získavajú stále väčšiu popularitu cesty na Ďaleký Východ, do Austrálie, Východnej Európy a Karibiku.

Motivačný turizmus je uznávaná forma turizmu aj z pozície účinného nástroja na riadenie ľudských zdrojov, najmä vo veľkých firmách a spoločnostiach. Predstavuje formu odmeňovania a motivačný prvok. Ide o lacnejšiu formu odmeny pre zamestnancov, pretože zamestnávateľ si tieto výdavky môže započítať do nákladov. Na viac unikátna cesta má vyššiu emocionálnu hodnotu a pracovníkovi sa hlbšie vryje do pamäti ako peňažný bonus. Suveníry prinesené z tejto cesty predstavujú hmatateľný symbol úspešnosti pracovníka v danej firme. Motivačné cesty bližšie primkýnajú pracovníka k firme a motivujú ho k lepším výkonom. Zároveň dochádza k otvorenejšej komunikácii medzi pracovníkom a zamestnávateľom, čo potom napomáha k efektívnejšiemu riešeniu úloh, problémov a dosahovaniu stanovených cieľov.

Väčšina veľkých spoločností a firiem si na organizáciu takýchto motivačných ciest najíma za určitú províziu špecializované agentúry. Tie sa vo svojej činnosti navzájom pomerne líšia. Niektoré ponúkajú iba špecifické aktivity a motivačné cesty predstavujú iba jeden z viacerých segmentov podnikania, iné poskytujú komplexný servis.

Motivačné cesty predstavujú jednu z najmenej sledovaných a študovaných oblastí v sfére služobných ciest. Jedným z hlavných problémov brániacich získavania informácií je absencia presnej definície motivačnej cesty.

Často nie je jasná hranica medzi motivačnými cestami a inými firemnými stretnutiami (napr. exkluzívna večera, návšteva divadla, spoločné športové popoludnia, teambuildingové stretnutia a pod.). Napríklad aj súčasný konferenčný resp. kongresový turizmus má okrem iných funkcií čoraz viac motivačný a prestížny charakter.

Príklady ponuky motivačného turizmu **RÁMČEK 54**

Cesta integračného charakteru – téma: „Rím – Anjeli a Démoni“

Aktivita Anjeli a Démoni nadväzuje na román Dana Browna s názvom Anjeli a Dé-moni. Ide o zaujímavý projekt, ktorého cieľom je budovanie obchodného tímu (teambuilding). Aktivita má charakter pouličnej hry a realizuje sa v historickom centre Ríma. Účastníci sú hercami vtiahnutými do príbehu zameraného na zábavu s cieľom odhalenia záhady za pomoci celého tímu. Využívajú sa pritom satelitné snímky, mapy, staré knihy a šifrované odkazy. Počas hry dostávajú účastníci pokyny prostredníctvom SMS správ alebo skrz informátorov. Musia konať a predávať vlastné informácie. Príbeh hry stanovuje prítomnosť „nepriateľov“, ktorí sa snažia „atakovať“ účastníkov. Tí stoja pre rôznymi výzvami, ktoré majú charakter intelektuálny, fyzický i strategický. Medzi činnosti, ktoré musia účastníci zvládnuť patria:

- orientácia v meste s využitím satelitných snímok a GPS navigácie,
- interakcia s hercami i okoloidúcimi s cieľom získať potrebné informácie,
- získanie informácií od „podozrivého chlapíka“,
- získanie historickej informácie a informácie kultúrneho charakteru s cieľom riešenia úlohy,
- riešenie hádanky i problému intelektuálno-strategického charakteru,
- použitie kompasu i digitálneho fotoaparátu,
- obrana proti údajným nepriateľom, ktorí sa snažia fotografovať účastníkov, nočné akcie v hoteli s informáciami podsunutými popod dvere a pod.

Cesta charakteru odmeny – téma: „Návšteva legendárnych výrobcov automobilov – výlet do továrne Ferrari a múzea Lamborgini“

Ide o návštevu regiónu Emilia Romagna, kde sa nachádzajú továrne a múzeá legen-dárnych automobilových značiek Ferrari, Lamborgini, Maserati a Ducati ako aj prete-kárske dráhy v Modene, Imole a Varane. Región Emilia Romagna je tiež známy svojou preslávenou kuchyňou a ponukou miestnych produktov ako napr. víno Lambrusco, balzamikový ocot, mortadella, viaceré druhy syrov a mnoho iných produktov.

Program cesty zahŕňa: ubytovanie v hoteli Maranello Village s originálnym vybavením v štýle Ferrari, návšteva múzea a továrne Ferrari v Maranelle spoločne s traťami vo Fiorane a Modene, na ktorých je možné si vyskúšať niektorý z modelov tejto legendárnej značky, návšteva múzea Enza Ferrariho (zakladateľa značky), prehliadky výrobne balzamikového octu v Modene a nakoniec návšteva múzea značky Lamborgini v Sant Agata Bolognese.

Zdroj: Zdroj: Airclub (2014)

7. ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Národný park Durmitor, Čierna Hora
Foto: K. Matlovičová

Agroturizmus – hipoturistika (2015): Agroturizmus. [Online] citované: 1.2.2015, dostupné na: www.agroturizmus.net/hipoturistika

Airclub (2014): Airclub. [online] citované: 1.7.2014, dostupné na: www.airclub.pl/incentives

Akama J. S., Maingi S., & Camargo B. A. (2011): Wildlife conservation, safari tourism and the role of tourism certification in Kenya: a postcolonial critique. Tourism recreation research. Vol. 36, č. 3, s. 281-291

Andrlová, M. (2008): Na koni Křížem krážem po Česku. Fragment, Praha, 128 s.

Anonym (2012): Michelin a jeho hvězda. Strategie.cz. Mladá fronta a. s. [online] dostupné na: strategie.e15.cz/zurnal/michelin-a-jeho-hvezda-768104, citované dňa: 30.4.2014

Anonym (2012): Michelin opäť hľadal najlepšie európske reštaurácie a hotely, Slovensko zatiaľ neobjavil. Petit Press, a. s., Reštaurácie.SME.sk, publikované aj [on-line], 22.3.2012, dostupné na: restauracie.sme.sk/clanok/michelin-opat-hladal-najlepsie-europske-restauracie-a-hotely-slovensko-zatial-neobjavil, citované dňa: 2.6.2014

Anonym (2014): Holiday shop. [online] citované: 10.8.2014, dostupné na: www.holidaysshop.ae

Anonym (2014a): Equestrain hotels. [online] citované: 5.2.2014, dostupné na: www.equestrianhotels.com/country.php?c=13

Anonym (2014b): Choppershoot. [online] citované: 10.8.2014, dostupné na: www.choppershoot.com

Anonym (2014b): TikaTrek. [online] citované: 5.2.2014, dostupné na www.tikatrek.com/en/program/1415/salkantay-to-machu-picchu-lodge-to-lodge-equestrian-tour

APO (2015): Asociácia pútnických organizácií. Oficiálne stránky asociácie [online] citované: 1.9.2015, dostupné na: www.putnickemiesta.sk

Arsenijevič M., Bohanec M. (2008): Environmental education and ecotourism: A case study of protected areas in the Alps. Best Education Network, Nova Gorica, 42 s.

Ashley C. (2000): The Impacts of Tourism on Rural Livelihoods: Namibia's Experience. Overseas Development Institute Portland House, London Working Paper 128, 31 s.

Ashworth G. J., Tunbridge J.E. (2011): The Tourist-Historic City. Retrospect and Prospect of Managing the Heritage City. Advances in Tourism Research, ISBN: 978-0-08-043675-3, 348 s.

ATN (2015): Arabian Travels News. [online] citované: 28.7.2015, dostupné na: www.arabiantravelnews.com/resources/static/content/images/larger2/sailing-371353.jpg

Bačova Cesta (2012): Oficiálne stránky Občianského združenia Bačova cesta. [on-line] dostupne na: www.bacovacesta.sk/index.htm, citované dňa: 10.3.2012

Baraniecki L. (2001): Politics and Tourism: Sentimental Tourism. Development in East-Central Europe. Geographica Slovenica. Vol. 34, č. 1, s. 105-113

Barkin , C. , James , E. 1994: The Holiday Handbook. Clarion. Books , New York

Beard, J.G And Ragheb, M.G. (1983): 'Measuring leisure motivation', Journal of Leisure Research, 15(3): 219–228.

Beeton S. (2005): Film-induced Tourism. Aspects of Tourism. Channel View Publications, Great Britain by the Cromwell Press. ISBN 1-84541-015-7, 270 s.

Bel M. (1984): O Svätojurskom víne, VEDA Vydavateľstvo slovenskej Akadémie vied Bratislava.

Bell D., Valentine, G. (1997): Consuming Geographies: we are where we eat, London: Routledge, ISBN 978-0-415-13768-3, 257 p.

Bella P. (2005): Chodby, labyrinty a vertikály pod zemským povrchom. In: Jákal, J. a kol. (eds): Jaskyne svetového dedičstva na Slovensku. Liptovský Mikuláš, Správa slovenských jaskýň, ISBN 80-8064-235-4, 35-57

Berglie C. Geffen, A., M. (1993): Ecotours and Nature Getaways: A Guide to Environmental Vacations Around the World. Crown Publishing Group-vii, ISBN 978-05-1788-068-5, 324 s.

Bernadovič, F. (1996): Čerpací pokus v Malej Stanišovskej jaskyni. In: Spravodaj SSS. Roč. 27, č.1, ISSN 1335-5023, 32-33

Bike Raft (2015): Bike Raft. [online] citované: 5.8.2015, dostupné na: www.bikeraft.com/wp-content/uploads/2011/11/Salmon-River-Rafting.jpg

Bizubová M., Kollár D. (2015a): Náučné chodníky - juhozápad. Vydavateľstvo Dajama, Bratislava, 978-80-8136-038-1, 160 s.

Bizubová M., Kollár, D. (2015b): Náučné chodníky - severozápad. Vydavateľstvo Dajama, Bratislava, 978-80-8136-039-8, 160 s.

Blue Corner Palau (2015): Blue Corner Wall Palau. [online] citované: 18.8.2015, dostupné na: www.wearetraveller.com/wp-content/uploads/2012/04/Blue-Corner-Wall-Palau.jpg

Boniface B. G. , Cooper Ch. (2009): Worldwide Destinations: The Geography of Travel and Tourism, Elsevier, ISBN: 0750689471, 9780750689472, 644 s.

Bonham C., Edmonds, C., Mak J. (2006). The impact of 9/11 and other terrible global events on tourism in the United States and Hawaii. Journal of Travel Rese-arch, vol. 45, č. 1, s. 99-110.

Book of Route of the R. Roy (2015): Eldritch Press. Route of the Rob Roy. [online], dostupné na: www.eldritchpress.org/jm/GIF/T001.JPG, citované: 30.7.2015

Boutique Hotel (2014): Boutique Hotel. [online] citované: 5.10.2014, dostupné na: www.myboutiquehotel.com/en/boutique-hotels-chamonix/hameau-albert-ier.html

Brillant-Savarin J. A. (2012): Umenie vychutnať si život alebo Fyziológia chuti, Úvahy o chuti, o pôžitku z jedla a iných blízkych pôžitkoch, SPN - Mladé letá, ISBN: 978-80-10-02017-1, 224 s.

Brendon P. (1991): Thomas Cook 150 years of popular tourism. London, Secker & Warburg

BTA (2001a): Movie Map. British Tourist Authority. [online], dostupné na: www.visitbritain.com/moviemap, itované: 5.10.2014

BTA (2001b): Bollywood Movie Map. British Tourist Authority. [online], dostupné na: www.visitbritain.com/moviemap/bollywood. Accessed November 2001, citované: 5.10.2014

Buček J., Bleha B. (2014): Bańska Szczawnica - przeciwdziałanie negatywnym skutkom kurczenia się; lokalne inicjatywy a wsparcie zewnętrzne (Copying with shrinking in Banská Štiavnica - local initiatives and external support). In: Stryjakiewicz, T., ed. Kurczenie sie miast v Europie środkowo-wschodniej (Urban Shrinkage in East-Central Europe). Poznan: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, pp. 39-50.

Bučeková I. (1999): Tendencie vývoja a priestorová diferencovanosť ubytovacích zariadení v Bratislave. Geografický časopis, 51, 2, 205-218.

Bučeková I. (2001): Model lokalizácie hotelov na území veľkých miest - na pr klade Bratislavy. Ekonomická revue cestovného ruchu, 34, 1, 17-27.

Bučeková I. (2007): Vývoj priestorovej štruktúry siete hotelov na území Bratislavy. Geografický časopis, 59, 1, 65-81.

Bučeková I. (2009): A szállodák telephelyválasztása a város területén: Pozsony (Bratislava) esete. In. Michalkó G., Rátz T. (eds.) A tér vonzásában: a turisztikai termékfejlesztés térspecifikus vonásai. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola, pp. 144-157.

Buckley R. (2001): The environmental impacts of ecotourism. In: Weaver, D. (ed.): The Encyclopedia of Ecotourism. CABI, Willinford, s. 379 - 394

Buchmann A., Moore K., Fisher D. (2010): Experiencing Film Tourism. Authenticity & Fellowship. Annals of Tourism Research, Vol. 37, č. 1, s. 229–248

Burdová M. (2003): Endurance - sport bez hranic. Žďár nad Sázavou: JK Amigo

Butler R. W. (1980): The concept of a tourist area cycle of evolution. The Canadian Geographer / Le Géographe canadien, Vol 24, č. 1, s 5–12

BWR (2011): Burgundy Wine Road. [on-line] dostupné na: fr.maison-de- la-france.com/bd_doc/559_200805132853.pdf, citované dňa 18. 3. 2011

Cákoci R. (2011): Virtuálny obraz regiónu cestovného ruchu Turiec na internet. Geografia. Roč. 19, č. 4, s. 119-124

Cákoci R. (2012): Vplyv internetovej služby World Wide Web na vývoj a rozvoj cestovného ruchu. Geographia Cassoviensis. Roč. 6, č. 1, s. 11-15

Cawson M., Knetsch J. (1966): The economics of Outdoor Recreation. John Hopkins University Press. ISBN: 978-1-61726-034-6, 328 s.

Ceballos, Lescurain, (1996): Ecoturism. In: Kurek, W. a kol. 2008. Turystyka. PWN, Warszawa. ISBN 978-83-01-15294-9, 540 s.

Cesta SNP (2014): Cesta hrdinov Slovenského národného povstania. [online] citované: 20.2.2014, dostupné na: www.cestasnp.sk

CK Waching (2014): Cestovná kancelária watching.sk. [online] citované: 18.6.2014, dostupné na www.watching.sk

Clavé S. A. (2007): The global theme park industry. [online] Cambridge: CABI North American Office, Cambridge, 2007, 481 s. ISBN-13: 978 1 84593208 4, Dostupné na: steconomice.uoradea.ro/anale/volume/2008/v2-economy-and-business-administration/113.pdf, citované: 15.9.2010

CNN Diving (2015): CNN. Into the deep: World´s 50 best dive sites. [online] citované: 18.8.2015, dostupné na: travel.cnn.com/explorations/escape/outdoor-adventures/worlds-50-best-dive-sites-895793

Conduct Cave (2014): Conduct in the cave. [online] citované: 6.1.2014, dostupné na http://speleo.catshostel.org

Conway M. (1897): The First Crossing Of Spitsbergen: Being An Account Of An Inland Journey of Exploration ond Survey, with a Description of Several Mountain Ascents. London, The Alpine Club.

Cooper Ch., Fletcher J., Fyall A., Gilbert D., Wanhill S. (2008): Tourism: Principles and Practice. Publisher: Financial Times/ Prentice Hall; 4 edition, ISBN-10: 1408200090, ISBN-13: 978-1408200094, 736 s.

Crompton, J. L. (1979): Motivations of pleasure vacation, Annals of Tourism Research, č. 6, s. 408-424

Cyclo Guide AUS (2014): Cycle Trails Australia. [online] citované: 15.5.2014, dostupné na: www.cycletrailsaustralia.com

Cyclo Guide DK (2014): Foreningen Frie Fugle. [online] citované: 5.5.2014, dostupné na: www.friefugle.dk

Cyclo Guide FI (2014): PyöräillenSuomessa. [online] citované: 9.5.2014, dostupné na: www.pyoraillensuomessa.fi

Cyclo Guide FR (2014): France vélo tourisme. [online] citované: 8.5.2014, dostupné na: www.francevelotourisme.com/en/contents/practical-infos/cycling-in-france

Cyclo Guide GER (2014): Germany travel. [online] citované: 4.5.2014, dostupné na: www.germany.travel

Cyclo Guide CH (2014): Veloland. [online] citované: 10.5.2014, dostupné na: www.veloland.ch

Cyclo Guide IT (2014): Bicitalia. [online] citované: 7.5.2014, dostupné na www.bicitalia.org/cms

Cyclo Guide NDL (2014): Nederland Fietsland. [online] citované: 5.5.2014, dostupné na www.nederlandfietsland.nl

Cyclo Guide NOR (2014): Cycling Norway. [online] citované: 9.5.2014, dostupné na: www.cyclingnorway.no

Cyclo Guide SVE (2014): Sverige – Leden by bike. [online] citované: 9.5.2014, dostupné na www.svenska-cykelsallskapet.se/images/sveledeng.pdf

Cyclo Guide UK (2014): Sustrans. [online] citované: 2.5.2014, dostupné na: www.sustrans.org.uk

Cyclo Guide US (2014): U.S. Bicycle Route Sytem. [online] citované: 13.5.2014, dostupné na www.adventurecycling.org/routes-and-maps/us-bicycle-route-system

ČSÚ (2011): Metodika satelitního účtu České republiky. Tabulky satelitního účtu cestovního ruchu, [online], dostupne na: www.czso.cz/csu/czso/tabulky_satelitniho_uctu_cestovniho_ruchu, citované: 5.8.2011

Čurila D. (2009): SPOLOČNOSŤ: Mariánska hora v Levoči. Konzervatívny denník Postoj, 2,7.2007

Dacko S. G. (2004): Marketing strategies for last-minute travel and tourism: Profitability and revenue management implications. Journal of Travel & Tourism Marketing, vol. 16, č. 4, s.7-20

Dajama (2014): Dajama Books. citované: 18.2.2014, dostupné na www.dajama.sk

Dancák F. (2005): Náboženský turizmus: turistika, náboženská turistika, púte - história a súčasnosť. Prešov, PETRA, ISBN:

de Blij H. J. (1983): Wine: A Geographic Appreciation. Rowman & Littlefield Pub Inc (April 1983), ISBN-13: 978-0865980914, 320 s.

De Lollis C. (1992): Život Kryštofa Kolumba. Melantrich, Praha, ISBN: 8070231238, 295 s.

Deep Paradise (2015): Deep Paradise. [online] citované: 30.8.2015, dostupné na: www.deepparadise.sk

Demeter, J. (2015): Obecné noviny Veľkošarišan - Veľkošarišský žrebčinec sa špecializuje hlavne na športové kone. [online] citované: 18.2.2015, dostupné na www.velkysaris.sk/download_file_f.php?id=415257

Detour (2015): Detour. The Local Travel marketplace. [online] citované: 5.8.2015, dostupné na: www.detourdestinations.com/media/catalog/product/cache/1/image/700x700/17f82f742ffe127f42dca9de82fb58b1/a/p/apurimac09_1.jpg

Doležal T., Hošek R., Nováková E. (2000): Zásady TUR v cestovním ruchu. In: Moldan, B., Hák, T., Kolářová, H. Národní strategie udržitelného rozvoje a regionální rozvoj: k udržitelnému rozvoji Čes-ké republiky: vytváření podmínek: sborník z projektu, svazek III. Praha: CŽR UK, 2002, ISBN 80-238-8378-X, 556 s.

Dreamsrocket – sailing (2015): Dreamsrocket. [online] citované: 28.7.2015, dostupné na: www.dreamsrocket.com

Dreamstime – wakeboarding (2015): Dreamstime. [online] citované: 12.6.2015, dostupné na: www.dreamstime.com/royalty-free-stock-photo-boy-wakeboarding-image179845

Driver C. (2014): See where the fighting is actually taking place: Tourism opportunists offer trips to war zone in UKRAINE for £50 … which includes a flak jacket and armed guard. [online] dostupné na: www.dailymail.co.uk, citované 2.2.2015

Drozdík L. (2009): Ibn Battúta, Muhammad ibn Abdalláh: Cesty po Afrike, Ázii a Európe v rokoch 1325 – 1354. Bratislava: Slovac Academic Press, 446 s.

du Chaillu P. B.(1881): The Land of the Midnight Sun - summer and winter journeys through Sweden, Norway, Lapland and northern Finland Two volumes. New York, Harper & Brothers.

Dufferin L. (1873): A yacht voyage letters from high latitudes: Being some account of a voyage, in 1856, in the schooner yacht 'Foam', to Iceland, Jan Mayen, and Spitzbergen. London, John Murray.

Edwards, E., H. (1992): Velká kniha o koních. Bratislava: Gemini, s. r. o., ISBN 80-85265-36-2, 240 s.

EGN (2015): European Geoparks Network. [online], dostupne na: www.europeangeoparks.org/, citované: 2.8.2015

Elsasser, H., Bürki, R. (2002): Climate change as a threat to tourism in the Alps. Climate research, Vol. 20, 253-257

Ekovýlety (2014): Poznanie prírody a seba ... [online] citované: 15.6.2014, dostupné na: www.ekovylety.sk

Elias M. (2011): The Meaning of Gourmet, in Gourmet Live 09.21.11, [on-line], dostupné na: www.gourmet.com/food/gourmetlive/2011/092111/meaning-of-gourmet , citované 12.1.2014

Etymology Dictionary (2013): Online Etymology Dictionary, [on-line], dostupné na: www.etymonline.com/sources.php, citované 12.11.2013

EU Brewers (2011): The Brewers of Europe. [on-line] dostupne na: www.brewersofeurope.org/docs/flipping_books/ey_full_2009/index.html, citované dňa 1. 4. 2011

European Bicycle Market (2003): Industry & Market Profile [online] citované: 28.4.2014, dostupné na: http://ziv-zweirad.de/uploads/media/european-bicycle-market-industry-profile-edition-2013_01.pdf

European Sailing (2015): The finest European sailing holidays. [online] citované: 29.6.2015, dostupné na: www.independent.co.uk/travel/news-and-advice/the-finest-european-sailing-holidays-8610867.html

Eurovelo (2014): Eurovelo-Routes. [online] citované: 30.4.2014, dostupné na www.eurovelo.org

FCCA (2014): Cruise Industry Overview – 2014. State of the Cruise Industry. Florida-Caribbean Cruise Association, 12 s.

Feč R. (2014): Námorný jachting ako produkt cestovného ruchu. UTVŠ UPJŠ, Košice, ISBN 978-80-8152-149-2, 202 s.

Feč R. (2015): Špecifiká tvorby zájazdov námorného jachtingu. UTVŠ UPJŠ, Košice, ISBN 978-80-8152-236-9, 191 s.

Fennel, D. (2003): Ecotourism: an introduction. Routledge, London, 280 s.

Ferdinandy, P. (2015): Rekreačné potápanie na Slovensku. Manuskript. 15 s.

Fialová D. (2015): Golfová hřiště – nový prvek v krajině. Geografické rozhledy, 25, č. 2., s. 24–25., ISSN 1210-3004

Fialová D., Vágner J. (2014): Cestovní ruch: požehnání nebo hrozba? Přírodovědci.cz. magazín Přírodovědecké fakulty Uk v Praze, č. 2, s.12–15

Fialová D., Orosz O. (2012): Vývoj lázeňství na území dnešního Slovenska (v období od konce 16. století do současnosti). Klaudyan, r. 8-9, č. 2, s. 94-106 www.klaudyan.cz/ ISSN 1212-9690

Formica S., Uysal M. (2006): Destination attractiveness based on supply and de-mand evaluations: An analytical framework. Journal of Travel Research, vol. 44, č. 4, s. 418-430

Fortification et Mémoire (2012): Les guides Michelin des champs de bataille, dans les pas des Poilus. Fortification et Mémoire; Le site des passionnés – De Vauban à Todt [on-line] dostupné na: www.fortificationetmemoire.fr/les-guides-michelin-des-champs-de-bataille-dans-les-traces-des-poilus, citované dňa: 10.6.2014

FSH (2015): Bazilika navštevy Panny Márie Rímskokatolícka cirkev, Farnosť Návštevy Panny Márie a mariánske pútnicke miesto. Farnosť Sataré Hory. [Online] odstupne na: www.farnoststarehory.sk, citované: 1.8.2015

Gaál Ľ. (2005): Kamenná krása jaskýň. In: Jákal, J. a kol. (eds): Jaskyne svetového dedičstva na Slovensku.

Gallery Caving (2013): Gallery Caving. [online] citované: 25.10.2013, dostupné na: www.jphd360.net/index.php/en/immedia/immedia-360galleries/caving

Garwood D. (2013): Řím. Do kapsy. Praha: Svojtka, Lonely Planet, ISBN: 978-80-256-0845-6, 208 s.

Gašpar J. a kol. (1995): V stopách bicyklov. K storočnici organizovanej cyklistiky v Košiciach. Pergamon, Košice, ISBN 80-96-73726-0, 57 s.

Goeldner Ch. R., Ritchie B. J.R. (2014): Cestovní ruch. Princípy, příklady, trendy. BizBooks, Brno, ISBN: 9788025125953, 568 s.

Getz D. (1992). Tourism planning and destination life cycle. Annals of tourism research. Vol. 19, č. 4, s. 752-770

Gogola, M. (2011): Cyklistická doprava .vyd.: OZ Mulica v Bratislave, roč.II.číslo 3. ISSN 1338-0486, 42 s.

GolfSK (2015): Spojený golfový rezort Black & White, dostupné na: http://www.golf.sk/golf, citované 1.8.2015

Gopixpic – flyboarding (2015): Gopixpic. [online] citované: 12.6.2015, dostupné na: www.gopixpic.com/264/flyboard-by-franky-zapata/http:%7C%7Cjet-shop*ro%7C167-large_default%7Cflyboard-by-franky-zapata*jpg/

Gordon Rocks (2015): Academy Bay Dive Center. Gordon Rocks. [online] citované: 18.8.2015, dostupné na http://www.tripadvisor.co.uk/LocationPhotoDirectLink-g297533-d1783071-i29882268-Academy_Bay_Dive_Center-Puerto_Ayora_Santa_Cruz_Galapagos_Islands.html

Green Museum (2014): Greenmuseum. [online] citované: 30.7.2014, dostupné na www.greenmuseum.org

Grundsten C. (2008): Najwspanialsze szlaki turystyczne świata. Bellona, Warszawa, ISBN 978-83-11-11298-8, 288 s.

GT (2015): Golf Tatry 2012, Black Stork, PGA Golf Course, dostupné na: www.golftatry.sk, citované 1.8.2015

Guldan, A. (2006): O značkovaných turistických chodníkoch. KST, Bratislava, ISBN 80-969498-1-0, 11 s.

Gulden, B. (2014): Worlds deepest caves. [online] citované: 16.6.2014, dostupné na www.cavebob.com/wdeep.htm

Gulden, B. (2014): Worlds longest caves. [online] citované: 16.6.2014, dostupné na: www.cavebob.com/wlong.htm

Gunn, J. (2004): Encyclopedia of Caves and Karst Science. London: Taylor and Francis Books, ISBN 0-203-61963-3, 194 s.

Gut P., Jarrell S. (2007): Silver lining on a dark cloud: the impact of 9/11 on a regi-onal tourist destination. Journal of Travel Research, vol. 46, č. 2, s. 147-153

Gutierrez, E. (2013): La equinoterapia o hipoterapia. [online] citované: 10.12.2013, dostupné na: equitacion.eninternet.es/la-equinoterapia-o-hipoterapia/

Hall C. M., Johnston M. E. (1995): Polar tourism: tourism in the Arctic and Antarctic regions. John Wiley & Sons

Hall C. M., Lew A. A. (1998): Sustainable tourism. A geographical perspective. Ad-dison Wesley Longman Ltd.

Hall C. M., Mitchell R. D. (2008): Wine Marketing: A Practical Approach. Butterworth-Heinemann , Oxford

Hall C. M., Sharples L. (2008): Food and Wine Festivals and Events Around the World Development, Management and Markets, Routledge, 2008, First edition, ISBN: 978-0-7506-8380-7, 351 s.

Hall M. a kol. (Eds.)(2004): Wine Tourism Around the World. Development, management and markets. Elsevier Butterworth-Heinemann, ISBN 0 7506 5466 X., 349 s.

Hall M., Mitchell R. (2002): Tourism as a force for gastronomic globalization and localization, pp: 71-87, in Hjalager, A. M., Richards, G. (2002) (Eds.): Tourism and Gastronomy. Routledge. ISBN 0-415-27381-1, s. 256

Hall C. M., Sharples L. (2003): The consumption of experiences or the experience of consumption? An introduction to the tourism of taste, in Food tourism around the world. Elsevier Butterworth-Heinemann, Oxford, pp. 1-24.

Halong (2015): In-Depth. Vietnam´s Ha Long Bay – new color, new challenge. [online] citované: 1.8.2015, dostupné na: news.xinhuanet.com/english/indepth/2012-05/08/c_131575015.htm

Halong Bay (2015): V´Spirit Cruises. Halong Bay. Vietnam. [online] citované: 1.8.2015, dostupné na http://www.vspiritcruises.com/

Havrlant J., Mácha P., Siwek T. (2012): Geografie cestovního ruchu v Americe. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, 2012. 83 s. ISBN 978-80-7464-145-9.

Haywood K. M. (1986). Can the tourist-area life cycle be made operational?. Tourism Management, 7(3), 154-167

Hejl I. (1990): Turistika v horách. Praha, Olympia, ISBN 80- 7033-023-6, 192 s.

Herliczek, J. (1996): Where is ecotourism going? The Amicus Journal, vol. 18, č. 1, s. 31-35

Hipony (2015): Hipony – hipoturistika. [online] citované: 1.4.2015, dostupné na www.hipony.sk

Hipoturistika AU (2014): Sonnefeld urlaubsland. [online] citované: 6.2.2014, dostupné na: www.sonnfeld.at/reiten

Hipoturistika GER (2014): Reiten in Alfunnixsiel. [online] citované: 6.2.2014, dostupné na: www.altfunnixsiel-ostfriesland.de/ostfriesland-urlaub/reiten.php

Hipoturistika Královohradecký kraj (2014): Jezdecké stanice Královéhradeckého kraje. [online] citované: 6.1. 2014, dostupné na: www.jslk.wbs.cz/Co-se-deje-na-stezce-.html

Hipoturistika Liberecký kraj (2014): Co se děje na stezce... Jezdecké stanice Libereckého kraje. [online] citované: 6.1. 2014, dostupné na http://www.jezdecke-stezky.wbs.cz/jezdecke-stanice.html

Hipoturistika PL (2015): Stadnina koni w Kurkach. [online] citované: 21.4.2015, dostupné na: www.stadninakurki.pl/?main=138&sub=398&lang=1

História koní (2014): História koní. [online] citované: 12.3.2014, dostupné na: www.web2.mendelu.cz/af_291_projekty2/vseo/stranka.php?kod=1149

Hjalager, A. M., Richards, G. (2002)(Eds.): Tourism and Gastronomy. Routledge. ISBN 0-415-27381-1, s. 256

Hochmuth, Z. (2006): Krasový fenomén Zlej diery a jaskyňa krasovej oblasti „*Na skaly*". In: Spravodaj Slovenskej speleologickej spoločnosti. Roč. 37, č.1, ISSN 1335-5023, 37-44

Holden A. (2000): Environment and tourism. Routledge, London. In: Kurek, W. a kol. 2008. Turystyka. PWN, Warszawa. ISBN 978-83-01-15294-9, 540 s.

Hollý K. (2003): Jezdecká turistika. Ostrava: Montanex, ISBN 80-7225-104-X, 112 s.

Hollý K., Hornáček K. (2005): Hipoterapie: léčba pomocí koně. Ostrava: Montanex, ISBN 8072251902, 293 s.

Horňák, P. (1999): Reklama 2000. Bratislava: Central European Advertising CEA, ISBN 80-967950-1-5

Horse Guide UK (2014): The Unofficial Guide to Great Britain. [online] citované: 6.2.2014, dostupné na: www.beenthere-donethat.org.uk/sussex/southdowns4.html

Horse Riding NSW Australia (2014): Horse Riding Holidays – New South Wales Australia. [online] citované: 6.2.2014, dostupné na: www.horsetreks.com.au/horseriding/beach-horses.html

Hose, T. A. (2008). Towards a history of geotourism: definitions, antecedents and the future. Geological Society, London, Special Publications, 300(1), 37-60.

Hotel Chopok (2015): Hotel Chopok. [online] citované: 12.1.2015, dostupné na www.hotelchopok.sk

Hotels Chamonix (2014): Ponuky hotelov v Chamonix. [online] citované: 10.10.2014, dostupné na www.booking.com

Houdek, I., Bohuš, I. (1976): Osudy Tatier. Vydavateľstvo Šport, Bratislava, 244 s.

Hovinen, G. R. (2002). Revisiting the destination lifecycle model. Annals of tourism research, vol. 29, č.1, s. 209-230

Hronský Š. (?): Terroir najdôležitejší znak kvality vína podľa apelácie pôvodu. Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre. Slovenská vinárska akadémia Pezinok. [on-line] dostupne na: www.svapezinok.sk/files/gallery/20130103204840_Apel%C3%A1cie%20p%C3%B4vodu.pdf, citované 9.7.2014

Hrubíšek I. (1992): Horské kolo od A do Z. Státní nakladatelství technické literatury, Praha, ISBN 80-03-00678-3, 140 s.

Hučko V. (2015): História chovu koní na Slovensku. [online] citované: 4.3.2015, dostupné na: www.horses.sk/konfer/k-hislo.htm

Hunter C. (1997): Sustainable tourism as an adaptive paradigm. Annals of tourism research. Vol. 24, č. 4, s. 850-867

Hunziker W., Krapf K. (1942). Grundriss der Allgemeinen Fremdenverkehrslehre (The Outline of General Tourism Science). Zürich: Polygraphischer Verlag, č. 1

Hurdman L. E. (1979): Origin regions of international tourism. Wiener Geographische Schriften, Vol. 53/54, s. 43-49

Húska (1995): Agroturistika, príroda a poľnohospodárstvo. Nitra: VŠP, ISBN 80-137-186-6, 145 s.

Chamonet (2014): Chamonet - Chamonix. [online] citované: 5.10.2014, dostupné na: www.chamonet.com

Chamonix Mont-Blanc (2014): Chamonix Mont-Blanc Skiing.. [online] citované: 5.10.2014, dostupné na: www.onthesnow.com/northern-alps/chamonix-mont-blanc/ski-resort.html

Charter World – Virgin Islands (2015): Charter World. [online] citované: 28.7.2015, dostupné na: www.charterworld.com/images/user/The%20British%20Virgin%20Islands.jpg

CHMB History (2014): Gentlewomen skiers in Edwardian Chamonix [online] citované: www.jot101.com/2014/03/gentlewomen-skiers-in-edwardian-chamonix.html

Chorvat I. (2006): Turista a turizmus ako metafory pohybu a pobytu človeka v modernej spoločnosti. K niektorým vybraným koncepciám sociológie turizmu. Sociální studia: život v pohybu, č. 1, Masarykova univerzita Brno, s. 111-128.

Chorvát I. (2007): Cestovanie a turizmus v zrkadle času. Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, ISBN 978-80-8083-344-2, 132 s.

IAAPA (2009): European Amusement and Theme Park Industry: An Assessment of Economic Impact of Onsite Visitor Spending. [online]. 2009, 35 s. dostupné na: www.iaapa.org/europe/documents/EuropeEconomicImpactStudy.pdf, citované: 16.12.2010

IAATO (2015): International Association of Antarctica Tour Operators". [online], dostupne na: www.iaato.org

iExplore Africa & M. East (2015): Sailing and Yachting. Africa and Middle East. [online] citované: 17.7.2015, dostupné na: www.iexplore.com/activity-guides/sailing-yachting/top-10-africa-middle

iExplore Asia & F. East (2015): Sailing and Yachting. Asia and Far East. [online] citované: 20.7.2015, dostupné na: www.iexplore.com/activity-guides/sailing-yachting/top-10-asia-far-east

iExplore Australia & S. Pacific (2015): iExplore. Sailing and Yachting. Australia and South Pacific. [online] citované: 24.7.2015, dostupné na: www.iexplore.com/activity-guides/sailing-yachting/top-10-australia-south-pacific

iExplore L. America (2015): Sailing and Yachting. Latin America. [online] citované: 14.7.2015, dostupné na www.iexplore.com/activity-guides/sailing-yachting/top-10-latin-america

iExplore N. America (2015): Sailing and Yachting. North America. [online] citované: 12.7.2015, dostupné na www.iexplore.com/activity-guides/sailing-yachting/top-10-north-america

iExplore Whitewater Rafting (2015): Whitewater Rafting. [online] citované: 5.8.2015, dostupné na: www.iexplore.com/activity-guides/whitewater-rafting/top-10-overall

IGF (2014): History of Golf. International Golf Federation. [online] citované: 5.8.2015, dostupné na: www.igfgolf.org/about-golf/history

Ilieş A., Ilieş D., C, Josan I., Grama V., Gozner M. (2008): Romanian Rural Tourism between Authentic/Traditional and Modern/Contemporary. The Case of Crişana and Maramureş Areas, GeoJournal of Tourism and Geosites Year I, no. 2, vol. 2, 2008, ISSN 2065-0817, E-ISSN 2065-1198, s. 140-148

Ilieş A. Wendt J. Ilieş D. Grama V. (2011): Structures and typology of the Romanian borderland, Region and Regionalism 10 (2), pp. 117-130

Indochina Vacation (2015): Vacation Indochina. [online] citované: 1.8.2015, dostupné na: www.vacationindochina.com

Ingle R. (1991): Thomas Cook of Leicester. Bangor, Headstart History, ISBN: 978-1873041161, 67 s.

IOC (2008): Interantional Olympic Committee, Marketing Report – Beijing 2008, správa, Švajčiarsko, 145 s.

Ivanivna B. T. (2014): Recreational and tourist destinations for the needs of outdoor winter activities (on the example of Ukrainian Ski Resorsts). Scientific review of Physical Culture, volume 4, issue 1, e-ISSN 2083-8581, 136-145

Ira V. (2015): Linkages between quality of life and cultural landscapes. In Changing geographies : the transformation of subject and object orientation in geographical research : abstract book. - Praha : Charles University in Prague, Faculty of Science, s. 48. ISBN 978-80-87343-47-0.

Ira V. (2015): Sídliská a životné prostredie. In Životné prostredie : revue pre teóriu a starostlivosť o životné prostredie, roč. 49, č. 2, s. 65-66. ISSN 0044-4863

Ištok R. (2004): Politická geografia a geopolitika. 2. dopln. vyd. Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied, 392 s. - ISBN 80-8068-313-1.

IAGTO (2013): Golf Tourism Report 2013, IAGTO Golf Tour Operator Survey Analysis, Londýn, 13 s.

Cousteau Explorer J. Y. (2015): Jacques-Yves Cousteau, 87 years of Exploration. [online] citované: 7.8.2015, dostupné na: www.ecophotoexplorers.com/jacquescousteau.asp

Jackowski A. (2003): Święta przestrzeń świata. Podstawy geografii religii. ISBN: 83-233-1717-8, 270 s.

Jackson, J. (1999): Najpiękniejsze miejsca do nurkowania na świecie. Wydawnictwo Twój styl. Warzsawa, ISBN 83-7163-104-9, 168 s.

Jákal, J. (1982): Praktická speleológia. Osveta, Martin, 384 s.

Jakubíkova D. (2009): Marketing v cestovnim ruchu. Grada, ISBN: 978-80-247-3247-3, 288 s.

Janáček J. (1992): Čtyři plavby Kryštofa Kolumba. Panorama, Praha, ISBN: 80703821391992, 322 s.

Jansen-Verbeke M., Spee R. (1995): A regional analysis of tourist flows within Europe. Tourism Management, vol. 16, č. 1, s.: 73-80

Jelínková, R. (2013): Hipoturistika. [online] citované: 3.3.2013, dostupné na: jslk.wbs.cz/prezentace/jelinkova_26_4_14.pdf

Jenkins, M. (2011): Dobývaní nekonečné jeskyně. National Geographic No. 1, 84 - 103

JS Dukovany (2014): Jezdecká stezka Dukovany – Javorek (červená). Vítejte na Vysočine – Turistické průvodce. [online] citované: 15.2.2014, dostupné na: www.region-vysocina.cz/jezdecka-stezka-dukovany-javorek-cervena-cx1333

Jones C. (2008): History of geoparks. Geological Society, London, Special Publications, vol. 300, č. 1, s. 273-277

Junger J. (2002): Turistika a športy v prírode. Fakulta humanitných a prírodných vied PU Prešov 2002, ISBN 80-8068-097-3, 267 s.

Kahounová E. (1997): Spoločensko-ekonomické podmienky vývinu vinohradníctva na západnom a strednom Slovensku. Slovenský národopis 15

Kandl L. a kol. (2006): Turistika a zdravie. KST, Bratislava, ISBN 80-969498-2-9, 79 s.

Kazimír Š. (1986): Pestovanie viniča a produkcia vína na Slovensku v minulosti. VEDA Vydavateľstvo slovenskej Akadémie vied, Bratislava, 327 s.

Kemperman A.D.A.M. (2000): Temporal aspect of theme park choice behavior. [online] Eindhoven: Technische Universiteit Eindhoven, Faculteit Bouwkunde, capaciteitsgroep Stedebouw,den Haag: 2000, 309 s. ISBN 90-6814-558-4. Dostupné na: alexandria.tue.nl/extra2/200013915.pdf> cit.: 15.10.2010

Khandl L. (1999): Cesty slovenskej turistiky. 1. vyd. Bratislava, Turservis, ISBN 80-966988-4-2, 52 s.

Khandl L. (1999): Cesty slovenskej turistiky. 1. vyd. Bratislava, Turservis, ISBN 80-966988-4-2, 52 s.

Khandl L. (2004): 50 slovenských turistických zrazov. KST, Bratislava, ISBN 978-80-969498-6-1, 147 s.

Kim J. H. (2007): Exploring Motivation and Tourist Typology: The Case of Korean Golf Tourists Travelling in the Asia Pacific, University of Canberra, Canberra, ACT, s. 1-318

Kim J. H., Moosa I. A. (2005): Forecasting international tourist flows to Australia: A comparison between the direct and indirect methods. Tourism Management, vol. 26, č. 1, s.: 69-78

Klimovský D. (2014): Inter-municipal cooperation in Slovakia: The case of regions with highly fragmented municipal structure. Novo mesto : Faculty of Organization Studies, 1. vyd., ISBN 978-961-93688-3-1, 204 s.

Klimovský D., Malíková Ľ. (2008): Základy verejnej správy, Košice: UPJŠ

Klimovský D. (2006): Verejná politika na regionálnej a komunálnej úrovni, in Kráľová, Ľ. a kol. (2006): Aktuálne otázky verejnej politiky. Košice: Typopress, pp. 225-296

Klinda J. (2006): Geoparky – nová iniciatíva aj u nás. Enviromagazín, č. 5. Odborno-náučný časopis o životnom prostredí. Ministerstvo životného prostredia SR a Slovenská agentúra životného prostredia, B. Bystrica, pp. 26-27

KNBS (2010): Kenya National Bureau of Statistics. Kenya Economic Survey 2010. Nairobi. Government Printer

KNV (2015): Kam na výlet. [online] citované: 25.2.2015, dostupné na www.kamnavylet.sk

Kol. (1987): Slovenská technická norma STN 01 8025 Turistické značenie, dátum vydania 17.12.1987, nahradená v 2006: STN 01 8025:2006-08

Kol. (2000): Slovenská technická norma STN 01 8028 Cykloturistické značenie, dátum vydania 1.11.2000

Kol. (2005): Regionalizácia cestovného ruchu v Slovenskej republike schválená uznesením vlády SR č. 923 zo dňa 23. novembra 2005, vydalo Ministerstvo hospodárstva SR, Bratislava, p. 114

Kol. (2005): Regionalizácia cestovného ruchu v Slovenskej republike schválená uznesením vlády SR č. 923 zo dňa 23. novembra 2005, vydalo Ministerstvo hospodárstva SR, Bratislava, p. 114

Kol. (2005): Regionalizácia cestovného ruchu v Slovenskej republike schválená uznesením vlády SR č. 923 zo dňa 23. novembra 2005, vydalo Ministerstvo hospodárstva SR, Bratislava, p. 114

Kol. (2005): Regionalizácia cestovného ruchu v Slovenskej republike schválená uznesením vlády SR č. 923 zo dňa 23. novembra 2005, vydalo Ministerstvo hospodárstva SR, Bratislava, p. 114

Kol. (2006): Cykloturistický atlas Slovenska, VKÚ Harmanec, ISBN 80-8042-458-6

Kol. (2013): Národná stratégia rozvoja cyklistickej dopravy a cykloturistiky v Slovenskej republike. Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR, číslo materiálu 11993/2013, Bratislava, 48 s.

Kol. (2013): Ski Industry Report. Crystal Ski, [online] citované: 25.8.2013, dostupné na: mag.digitalpc.co.uk/fvx/crystal/sir2013/

Kollár, D. (2012): Najkrajšie pešie okruhy. Vydavateľstvo Dajama, Bratislava, ISBN 978-80-8136-007-7, 206 s.

Kollár D., Trstenský T. (2014): Najkrajšie pešie prechody. Vydavateľstvo Dajama, Bratislava, ISBN 978-80-8136-023-7, 206 s.

Kompán J., Görner K. (2007): Možnosti uplatnenie turistiky a pohybových aktivít v prírode v spôsobe života mladej generácie. UMB Banská Bystrica, ISBN 80-8083-365-7, 62 s.

Kompán J., Görner K. (2007): Možnosti uplatnenie turistiky a pohybových aktivít v prírode v spôsobe života mladej generácie. UMB Banská Bystrica, ISBN 80-8083-365-7, 62 s.

Kone a ich plemená (2014): Plemená koní. [online] citované: 16.3.2014, dostupné na: horses-online.cz/index.php?mmi=2&smi=186&bmi=I

Konský postroj – sedlo (2014): Sedlání. [online] citované: 24.3.2014, dostupné na: www.agropress.cz/sedlani.php

Korec P., Bučeková I. (2012): Bratislava – Slovakia (kapitola 4). In: Cudny, W., Michalski, T., Rouba R., (eds.). Tourism and the Transformation of Large Cities in the Post-communist Countries of Central and Eastern Europe. Łódź: Łódzkie Towarzystwo, Naukowe, pp. 69-102.

Korec P. (2013): Poloha mesta Bratislava. In: Moderná humánna geografia mesta Bratislava: priestorové štruktúry, siete a procesy. Bratislava: Univerzita Komenského, ISBN 978-80-223-3516-4, pp. 7-25.

Korec P., Lauko V. , Tolmáči L., Zubriczký G. (1997): Kraje a okresy Slovenska. Q111 Bratislava.

Korvas, P. (2007): Aktivní formy cestovního ruchu. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, ISBN 978-80-210-4361-9

Kozma G., Szabó G., Molnár E., Pénzes J. (2015): The position of environmental protection in municipal council committees of local governments in Hungary, Administratie si Management Public 07/2015; č.24, pp.44-55

Križan F., Lauko V. (2014): Geografia maloobchodu. Úvod do problematiky. Bratislava : Univerzita Komenského.

Križan F., Tolmáči L., Gurňák D. (2013): Doprava na Slovensku, in Geografia Slovenskej republiky - humánna geografia. ISBN 978-80-89317-23-3. Bratislava: Geo-grafika, pp.197-213

Križan F., Tolmáči L., Lauko V. (2008): Identifikácia "potravinových púští" na území mesta Bratislava aplikáciou mier dostupnosti. Ekonomický časopis. Vol. 56, č. 10, pp. 959-972

Križan F., Bilková K. (2013): Koncentrácia podnikateľských subjektov v maloobchode v slovenských mestách. Geographia Cassoviensis. Vol. 7, č. 1, pp. 31-44

Križan F. (2008): Vybrané geografické osobitosti Kuby, Geografia, Vol. 16, č. 3 pp. 97-102

Krogmann A. (2006): Application of models in geography of tourism based on an example of border towns Komárno and Štúrovo. In: Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae: Geographica č. 48, s.174-184. ISSN 0231-715X

Krogmann A. (2006): Percepcia vybraných stredísk cestovného ruchu v Nitrianskom kraji ich návštevníkmi. In: Geografická revue roč. 2, č. 2, s.340-351. ISSN 1336-7072

Krogmann A. (2006): Problematika kultúrnosprávnych predpokladov a ich delimitácie v geografickej literatúre. In: GEO Information. č. 3, s. 44-52. ISSN 1336-7234

Krogmann A. (2005): Aktuálne možnosti rozvoja cestovného ruchu v meste Nitra. In: Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitas Comenianae : Geographica, Supplementum No. 3. roč. 28, s. 281-286, ISSN 0231-715X.

Krogmann A. (2007): Religiózny cestovný ruch v Nitrianskom kraji . Nitra : UKF, 2007. 100 s. ISBN 978-80-8094-186-4

Kružliaková E. (2012): Monitoring návštevnosti 2012 (záverečná správa). Správa Národného parku malá Fatra, Interné materiály a štatistiky, 15 s.

KST (2013): Klub slovenských turistov. História, vývoj značenia. [online] citované: 9.8.2013, dostupné na: www.kst.sk/index.php/dosahovanie-cieov-na-tzt-organizacia-133/153-historia-vyvoj-znaenia

KST (2014): Klub slovenských turistov. O nás. [online] citované: 6.2.2014, dostupné na: www.kst.sk/index.php/o-nas

KTS (2015): Klub slovenských turistov, oficiálne stránky spoločnosti, [online], dostupne na: www.kst.sk/index.php/o-nas, citované: 2.8.2015

Kučera M. (2014): Francouzská vína. , Vydavateľ: Miroslav Kučera , citované dňa: 10.6.2014, 42 s., náhľad dostupný [on-line], dostupný na: < books.google.sk/books?id=GlijAwAAQBAJ&dq=Bordeauxsk%C3%A1+klasifikace+v%C3%ADn&hl=sk&source=gbs_navlinks_s>,

Kurek, W. (2004): Turystyka na obszarach górskich. Wybrane zagadnenia. IGiGP UJ, Kraków, ISBN 83-88424-37-8, 204 s.

Kurek, W., Faracik, R., Mika, M., Pawlusiński, R., Pitrus, E., Ptaszycka-Jackowska, D. (2007): Turystyka. Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa. ISBN 978-83-01-15294-9, 540 s.

Kurek, W., Faracik, R., Mika, M., Pawlusiński, R., Pitrus, E., Ptaszycka-Jackowska, D. (2008): Turystyka. Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa. ISBN 978-83-01-15294-9, 540 s.

Kuzar T. (2014): Najznámejšie púte na Slovensku na leto 2014. Najznámejšie púte na Slovensku na leto 2014. on-line], dostupné na: www. kormidlo.sk/najznamejsie-pute-na-slovensku-na-leto-2014

Labanc M. (2013): Lesk a bieda michelinovských hviezd. Ako fungujú presné pravidlá pri udeľovaní michelinovských hviezdičiek je stále jednou veľkou záhadou. TREND Holding. Publikované aj [on-line],

7.11.2013, dostupné na: restauracie.etrend.sk/restauracie-aktuality/lesk-a-bieda-michelinovskych-hviezd.html, citované dňa: 2.6.2014

Lacika, J. (1998): Geomorfológia. Technická univerzita, Zvolen, ISBN 80-2280-070-36, s. 173

Lalkovič, M. (2013): Písané pamiatky v jaskyniach na Slovensku. Slovenský kras. Ročník 51, č. 2, Liptovský Mikuláš, ISSN 0560-3137, 121-148

Lanovky SR (2015): Lanovky na Slovensku. [online] citované: 15.1.2015, dostupné na http://www.lanovky.sk/

Lansing J. B., Blood D., M. (1960): The Changing Travel Market. Prieskum: Institute for social research.

Lavery P. (1975): Recreational geography (Problems in modern geography). Wiley. Series: Problems in modern geography, ISBN: 978-0470518885, 335s.

Lavex (2014): Lavex, lanovky a vleky. [online] citované: 10.12.2014, dostupné na www.lavex.sk

Leiper N. (1979). The framework of tourism: Towards a definition of tourism, tourist,and the tourist industry. Annals of Tourism Research, Vol. 6, č. 4, s. 390-407

Leiper N. (1979): The Framework of Tourism: Towards a Definition of Tourism, Tourist, and the Tourist Industry, Annals of Tourism Research, 1979, Vol. VI, č. 4, s. 390–407

Lett J. W. (1983): Ludic and liminoid aspects of charter yacht tourism in the Caribbean. Annals of Tourism Research. Vol. 10, č. 1, s. 35-56

Lew A. A. (1987): A framework of tourist attraction research. Annals of tourism rese-arch, vol. 14, č. 4, s.553-575.

Librairie Trois Plumes (2011): [on-line], Physiologie du goût de Jean-Anthelme Brillat-Savarin, Paris, A Sautelet & Cie, 1826. 2 volumes., In-8, XIV+390pp & 442pp, Edition originale de ce célèbre ouvrage, tirée à 500 exemplaires et publiée sans nom d'auteur, très peu de temps avant la mort de celui-ci, qui n'aura jamais bénéficié de la notoriété de cet ouvrage. Publikované 1.1.2011, dostupné na: librairie-trois-plumes.blogspot.sk/2011/09/eo-de-la-physiologie-du-gout-brillat.html, citované dňa: 2.6.2014

Ližičiar M. (2013): Sedembolestná Panna Mária, história pútnického miesta v Šaštíne. Text zverejneny na internetovej stranke TK

KBS (tkkbs.sk), [on-line], dostupné na: www.tkkbs.sk/view.php?cisloclanku=20130913020, citované: 1.8.2015

Lottman H. (2003): The Michelin Men: Driving an Empire, I.B.Tauris, 2003, ISBN 1 86064 896 7, 310 s.

MacGregor´s R. Roy (2015): Deep Deck. MacGregor´s Rob Roy. [online] citované: 30.7.2015, dostupné na http://www.deepcraft.org/deep/archives/5110

Migała, M., Szczyrba, Z.(2006): Spas and spa tourism in the Czech Republic In: Zeszyty Naukowe, Nr. 312/2006, z. 1, seria Turystyka i Rekreacja. Opole : Politechnika Opolska, s. 147-162

Mahon P. (1984): Verdict on Erebus. Collins. ISBN 0-00-636976-6, 296 s.

Maison Pic (2009): Ocenenie reštaurácie Maison Pic vo Valencii [on-line], dostupné na: < http://foodsnobblog.wordpress.com/2009/06/27/maison-pic-valence/>, citované dňa: 2.6.2014

Makarová S. (2007): Starovek bol dôsledný v túžbe po kráse. Korzár, denník [online], dostupne na: www. korzar.sme.sk/c/4463715/starovek-bol-dosledny-v-tuzbe-po-krase.html, citované: 25.8.2009

Mansfeld Y., Pizam A. (Eds.) (2006): Tourism, security and safety. Routledge

Mao C. K., Ding C. G., Lee H. Y. (2010): Post-SARS tourist arrival recovery patterns: An analysis based on a catastrophe theory. Tourism Management, Vol. 31, č. 6, 855-861

Marianka (2015): Oficiálne stránky obce. [Online], dostupne na: www.marianka.sk

Mariot P. (1983): Geografia cestovného ruchu . Bratislava : Veda, 1983. 248 s.

Masefield J. in Polo M. (2012): Hodvábna cesta Marca Pola : Umenie cestovať. Preklad: Keníž A., Draškaba P., Bratislava: SPN, Mladé letá, 2012. ISBN: 9788010022052, 282 s.

Maslow, A.H. (1943): A Theory of Human Motivation, Psychological Review 50(4): 370-96.

Mason M. C., Moretti A. (2015): Antecedents and moderators of golf tourists' behavioral Intentions. EuroMed Journal of Business. Vol. 10, č. 3, s. 338 - 359

Mathieson A., Wall G. (1982): Tourism: Economic, Physical and Social Impacts. Longman, ISBN: 0582300614, 208 s.

Matlovič R. (2001): Geografia relígií. Náčrt problematiky. Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešov, 375 s. ISBN 80-8068-062-0.

Matlovič R., Matlovičová K. (2015): Geografické myslenie. Prešovská univerzita, Prešov, 321 s. ISBN 978-80-555-1416-1.

Matlovič R., Matlovičová K., Kolesárová J. (2014): Conceptualization of the historic mining towns in Slovakia in the institutional, urban-physiological and urban-morphological context, In Radics, Z., Penczes, J. (Eds), 2014. Enhancing competitiveness of V4 historic cities to develop tourism. Spatial-economic cohesion and competitivness in the context of tourism. Debrecen, 2014. ISBN 978-615-5212-22-2, s. 165-193

Matlovič R., Vlčková V., Matlovičová K. (2015): Religiosity in Slovakia After the Social Change in 1989, s.1031-1045. In. : Brunn S. D. (Ed.): The Changing World Religion Map. Sacred Places, Identities, Practices and Politics. 2015, XLVII, 3926 p., Springer. ISBN 978-94-017-9375-9, e-book: ISBN: 978-94-017-9376-6, link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-94-017-9376-6_53

Matlovičová K., Pompura M. (2013): The Culinary Tourism in Slovakia Case Study of the Traditional Local Sheep's Milk Products in the regions of Orava and Liptov GeoJournal of Tourism and Geosites, Oradea – Gdańsk, ISSN 2065-0817, E-ISSN 2065-1198, Year VI, no. 2, vol. 12, November 2013, pp.: 129-144

Matlovičová K., Kolesarová J. Židová A. (2013): Slovak spas in the context of change – current conditions, issues and challenges in Dej M., Huculak M., Jarczewski W. (Eds) (2013): Recreational use of geothermal water in Visegrad Group countries, © Copyright by Institute of Urban Development, Kraków 2013, ISBN 978-83-89440-67-9, pp. 161 – 173

Matlovičová K., Kolesárová J. (2012): Destinačný imidž a možnosti jeho formovania - Prípadová štúdia vnímaného imidžu Thajska ako turistickej destinácie u Slovákov Centrall European Regiionall Polliicy and Human Geography, Year II, no. 1, 2012, HU ISSN 2062-8870, HU E-ISSN 2062-8889, Article no. 2012-1, University of Debrecen, Hungary, dostupne aj elektronicky na: http://www.cerphg.unideb.hu/PDF/2012_1/1_kveta_nyomda.pdf, pp. 5-20.

Matlovičová K., Kolesárová J. (2012): Place branding – význam a možnosti využitia v rozvoji území Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Prírodné vedy, Folia Geographica 19, Ročník LIV., ISSN 1336-6149, ISSN 1336-6157, PU Prešov, s. 160-170

Matlovičová K., Sovičová I., Malinovský B. (2012): Turizmus Holandska - analýza vybraných ukazovateľov Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Prírodné vedy, Folia Geographica 19, Ročník LIV., ISSN 1336-6149, ISSN 1336-6157, PU Prešov, s. 171-183

Matlovičová K., Malinovský B., Sovičová I., Klamár R. (2012): Aktuálny stav a perspektívy rozvoja turizmu na báze tematických parkov, Aktuálny stav a perspektívy rozvoja turizmu na báze tematických parkov in Obodynski K., Krol P., Bajorka W.: Spoleczno-kulturowe studia z kultury fizycznej, Uniwersytet, Rzeszowski, Rzeszow, pp.: 505 – 518

Matlovičová K. (2011): Analýza interného imidžu mesta Prešov Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Prírodné vedy, Folia Geographica, 17, Ročník LII, ISSN 1336-6149, ISSN 1336-6157, PU Prešov, s. 217-241

Matlovičová K., Kolesárová, J. (2011): Vývoj cestovného ruchu v Thajsku, s dôrazom na stratégie prekonávania krízových situácií Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Prírodné vedy, Folia Geographica, 17, Ročník LII, ISSN 1336-6149, ISSN 1336-6157, PU Prešov, s. 241-254

Matlovičová K., Šimčík D. (2010): Kúpeľníctvo a wellness turizmus v Estónsku

Geografia Cassoviensis, ročník IV., 1 / 2010, ISSN 1337 – 6748, s. 108-113

Matlovičová K.; Matlovič R., Némethyová B. (2009): Percepcia potenciálu Prešova pre rekreáciu a voľnočasové aktivity jeho obyvateľmi in Aktywnosc turystyczno-rekreacyjna w obiektach dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, pod redakcja J. Ruta i P. Ruta, Uniwersytet Rzeszowski Wydzial Wychowania Fizycznego, Katedra Gospodarki Turystycznej, Rzeszow 2009, ISBN 83-926640-5-5, chapter II, pp.: 170-179

Matlovičová K., Kolesárová J., Matlovič R. (2014): The use and stimulation of culinary tourism in learning about local and regional cultural peculiarities and historical heritage. In Faracik R., Widawski K. (Eds), 2014. Enhancing competitiveness of V4 historic cities to develop

tourism. Aspects of cultural heritage. Krakow–Debrecen, 2014, Center-Print Kft., Debrecen. ISBN 978-615-5212-26-0, pp.: 141-164

Matlovičová K., Kormaníková J. (2014): City Brand-Image Associations Detection. Case Study of Prague SGEM International Multidisciplinary Scientific Conferences on Social Sciences and Arts, SGEM 2014, Psychology & Psychiatry, Sociology & Healthcare, Education, Conference Proceedings, Volume II., Sociology and Healthcare, Albena, Bulgaria, ISBN 978-619-7105-23-0, ISSN 2367-5659, pp. 139-146

Matlovičová K. (2015): Značka územia. Grafotlač Prešov, Prešovská univerzita v Prešove, Grafotlač Prešov, dostupné na: www.unipo.sk/fakulta-humanitnych-prirodnych-vied/geografia/pracovnici/matlovicova/pp/, 320 s.

Mcintosh R.W., Goeldner C. R., Ritchie J. R. (1995): Tourism: Principles, Practices, Philosophies (7th edn), Chichester: John Wiley

Michaeli E. (1998): Trasy za poznaním Slovenska. ATA Prešov, 500 s.

Michaeli E. (1995): Vybrané kapitoly z regionálnej geografie SR. Poľnohospodárstvo a priemysel. MC Prešov, 71 s.

Michaeli E. (1996): Vybrané kapitoly z regionálnej geografie SR. Cestovný ruch. MC Prešov, 64 s.

Michaeli E., Ištok R. (1998): Geografia Popradu a okolia. In: Chalupecký I. (1998): Dejiny Popradu: Oriens, 1998. s. 7-21, ISBN 80-88828-12-0.

Michelin (1939a): Guide du pneu. Services de Turisme Michelin. 03 Mars 1939, France, [on-line cover] dostupný na: www.bibimage.com/galerie/picture.php?/404/categories, citované dňa: 18.4.2014

Michelin (1939b): Guide du pneu. Original 1939 Michelin Guide US WWII Military Intelligence D-Day Normandy France. [on-line cover] dostupný na: < www.ebay.co.uk/itm/Original-1939-Michelin-Guide-US-WWII-Military-Intelligence-D-Day-Normandy-France-/290898484748?nma=true&si=CC6zzk19MXVJP7KRH0tFKy2V7%252BE%253D&orig_cvip=true&rt=nc&_trksid=p2047675.l2557>, citované dňa: 18.4.2014

Michelin (2014): Oficiálne stránky spoločnosti Michelin. [on-line] dostupné na: www.michelin.com, citované dňa: 18.2.2014

Michelin Dictionary (2013): Michelin guide Dictionary. [on-line] Príručka dostupná na: www.michelintravel.com/_uploads/Red-Guide-ABCs.pdf. citované dňa: 10.4.2014

Michelin Gide (2012): Michelin guide Dictionary. Michelin Newsroom [on-line] Dostupný na: michelinmedia.com/wp-content/uploads/2012/10/Michelin-Guide-Fact-Sheet.pdf, citované dňa: 16.4.2014

Michelin Gides (2014): Michelin Travel & Lifestyle. Oficiálne stránky spoločnosti Michelin. [on-line] dostupné na: www.michelintravel.com/guides-cat/red-guides/, citované dňa: 6.6.2014

Michelin History (2013): Oficiálne stránky spoločnosti Michelin. History 1829-2012 [on-line], dostupné na: www.michelin.com/corporate/EN/group/history, citované dňa: 4.4.2014

Michelin Japan (2013): [on-line] Michelin Guide - Restaurant, Ryokan, Hotel (Tokyo, Yokohama, Shonan, Kyoto, Osaka, Kobe, Nara) Dostupné na: gm.gnavi.co.jp/home, citované dňa: 18.4.2014

Michelin South Africa (2014): The MICHELIN guide is coming to Brazil in March 2015. Oficiálne stránky Michelin South Africa. News – publikované 29.05.2014 [on-line] Dostupné na: www.michelin.co.za/Home/News-Promotions/News/The-MICHELIN-guide-is-coming-to-Brazil-in-March-2015, citované dňa: 6.6.2014

Michelin T&L (2013): Oficiálne stránky spoločnosti Michelin. A Brief History of Michelin Travel & Lifestyle 1898-2012 [on-line], dostupné na: www.michelintravel.com/about, citované dňa: 5.4.2014

MIND (2013): Počet slovenských rekreačných plavidiel vzrástol za posledných päť rokov aj napriek kríze o takmer 40 percent, publikované: 26.07.2013. Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR. Oficiálne stránky, [on-line], dostupné na: www.telecom.gov.sk/index/index.php?ids=36301&prm2=144701, citované 1.2.2015

Mitríková J., Tomčíková I., Lukáčová A. (2012): Trávenie voľného času obyvateľ-mi Košíc v nákupných centrách ako nový druh víkendového cestovného ru-chu. Význam ľudského potenciálu v regionálnom rozvoji. Význam ľudského potenciálu v regionálnom rozvoji. Zborník z konferencie. Podhájska: EEDA, 69-90

Modlin I. M., Lawton G. P. (1996): Observations on the Gastric Illuminati. Perspectives in Biology and Medicine, vol. 39, č. 4, s. 527–543

Moscardo G., Pearce P., Morrison A., Green D., O'leary J. T. (2000): Developing a typology for understanding visiting friends and relatives markets. Journal of Travel Research, vol. 38, č. 3, s. 251-259

Moore W., Whitehall P. (2005): The tourism area lifecycle and regime switching models. Annals of Tourism Research. Vol. 32, č. 1, s. 112-126

Mráz M. (2007): Apelačné vína (1): Francúzsko. Základom kvality moku je systém apelácií – zákonom určených oblastí najlepších vín. Dostupne [on-line] na: www.restauracie.etrend.sk/restauracie-vino/apelacne-vina-francuzsko.html, citované 9.7.2014

Mumford Books (2015): Mumford Books. [online] citované: 30.7.2015, dostupné na: www.mumfordbooks.com/savefullpicshere/V718jm11X_.jpg

Múzeum Tatranská Lomnica (2014): Interné materiály a popisky fotografií Ski Múzea, Tatranská Lomnica

Mydlová A. , Tolmáči L. (2013): Geografia výstavníctva a veľtržníctva. Geografic-ké informácie, vol. 17, č. 1, s. 114-126

Na Palubu (2015): Na palubu. Lodě, jachty a plachetnice, navigace, moře. [online] citované: 28.6.2015, dostupné na http://www.napalubu.cz/lode-a-jachty/kratke-nahlednuti-do-historie-jachtingu.aspx

Nádaská K. (2012): Marianka. Etnologická analýza pútnického miesta. Zborník múzea mesta Bratislavy 24, Bratislava: Múzeum mesta Bratislavy, s. 133 – 174

Nilius B., Appendino G. (2011): Tasty and healthy TR(i)Ps. The human quest for culinary pungency, [online] citované: 1.5.2014, dostupné na: www.embor.embopress.org/content/12/11/1094

NPMP (2014): Návštevnosť NP Muránska Planina. Správa národného parku Muránska Planina. Interné materiály a štatistiky

NPSR (2014): Návštevnosť NP Slovenský Raj. Správa národného parku Slovenský raj. Interné materiály a štatistiky

Októberfest (2011). Oktoberfest – Zahlen Statistiken. [online], citované dňa 14. 3. 2011, dostupné na: www.muenchen.de/Rathaus/tourist_office/oktobfest/126031/oktoberfest_Zahlen_Statistiken.html

Oktoberfest (2015): Das Oktoberfest in Zahlen Besucherzahlen, Ausschank und Verzehr, Wiesn-Beschäftigte und vieles mehr zum Oktoberfest erfahren Sie in dieser Wiesn-Statistik. Datenwerk GmbH. [online], dostupne na: www.oktoberfest.de/de/article, citované 1.8.2015

Ondráček J. (2014): Turistika I. Cykloturistika. [online] citované: 25.4.2014, dostupné na: is.muni.cz/elportal/estud/fsps/js07/turistika/ch08s02.html

Ondráček J., Hřebíčková S. (2007): Cykloturistika. Masarykova univerzita, ISBN 978-80-210-4443-2, 123 s.

Orams M. B. (1995): Towards a more desirable form of ecotourism. Tourism ma-nagement, vol. 16, č. 1, s. 3-8.

Otrubová E. (1996): Humánna geografia II. (Zahraničný obchod, cestovný ruch). Prif UK, Bratislava, 150 s.

Ottův slovník (1891): Ottův slovník naučný, Illustrovaná encyklopœdie obecných vědomostí. Čtvrtý díl. Vydavatel a nakladatel J.Otto v Praze, 1891, 1128 s.

Outdoor Planet (2015): Outdoor Planet – The Adventure Company. [online] citované: 12.6.2015, dostupné na:www.outdoorplanet.net

Outdoors Naturally (2015): Reflections On The Outdoors Naturally. [online] citované: 13.5.2015, dostupné na: www.reflectionsoutdoors.wordpress.com/

Palata L. (2012): Ukrajinská skupina bojuje s prostitucí, přepadává sexturisty, iDnes.cz, online] citované: 12.6.2015, dostupné na: www.zpravy.idnes.cz/ukrajinska-skupina-tresta-turisty-kteri-do-zeme-prijedou-za-sexem-1do-/zahranicni.aspx?c=A121130_222859_zahranicni_brm

Panoš V. (2001): Karsologická a speleologická terminologie: výkladový slovník s ekvivalenty ve slovenštině a jednacích jazycích Mezinárodní speleologické unie (UNESCO) (angličtina, francouzština, italština, němčina, ruština, španělština). Žilina: Knižné centrum, ISBN 80-8064-115-3, 352 s.

Pasková M., Zelenka J. (2002): Výkladový slovník cestovního ruchu. Česká republika: Ministerstvo pre miestny rozvoj, 2002

Pásková M., Zelenka J. (2002): Výkladový slovník cestovního ruchu. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj, ISBN 80-239-0152-4, 448 s.

Paugschová, B. a kol. (2004): Lyžovanie. Učebné texty, Banská Bystrica, ISBN 80-8055-880-9, 237 s.

PC (2015): O pivných cestách, DOMANAJ s.r.o. cestovná kancelária, [online], citované dňa 14. 8. 2015, dostupné na: www.pivnecesty.sk/o-pivnych-cestach

PCSC (1885): Alaska Scenes - folio souvenir scrapbook of the company's „Totem Pole Route". Pacific Coast Steamship Company Brooklyn, New York, Albertype Company

Pearce P. L. (1993): Fundamentals of tourist motivation. In D. G. Pearce and R. W. Butler (Eds.) Tourism Research: Critique and Challenges, London: Routledge, s. 113-134

Pénzes J., Bujdosó Z., Dávid L., Radics Z., Kozma G. (2014): Differing development paths of spatial income inequalities after the political transition – by the example of Hungary and its regions, Economy of Region 03/2014; vol. 33, č. 1, s. 73-84

Penzes J. (2011): Ajovedelmi szempontb61 elmaradott telepUlesek terUleti Mrendez6dese a rendszervaltozas utan (Spatial restructuring of settlements with low-income after the political transition). Foldrajzi Kozlemenyek 135. (1.) 59-69. pp.

Penzes J. (2013a): A foglalkoztatottsag, az ingazas es ajovedelmi szint osszefUggesei Eszakkelet- es Eszaknyugat-Magyarorszagon (The relations between employment, commuting and income level in North Eastern and in North Western Hungary). Teriileti Statisztika 16. (53.) (3.) s. 202-224

Penzes J. (2013b): The dimensions of peripheral areas and their restructuring in Central Europe. Hungarian Geographical Bulletin, vol. 62., č.4. s. 373-386

PI (2012). Pivní info, [online], dostupné na: www.pivni.info/pivovary/slovensko, citované dňa 1. 4. 2012

PIENAP (2014): Návštevnosť NP Pieniny v prielome Dunajca. Správa Pieninského národného parku. Interné materiály a štatistiky

Pine R., McKercher B. (2004): The impact of SARS on Hong Kong's tourism indus-try. International Journal of Contemporary Hospitality Management, Vol. 16, č. 2, s. 139-143

Plemená koní (2014): Plemená koní. [online] citované: 15.3.2014, dostupné na: www.andulla.cz/Zvirata/Kone/PlemenaKoni

Plte Dunajec (2015): Plte Dunajec. [online] citované: 29.8.2015, dostupné na: www.plte-dunajec.sk

Plte Hron (2015a): Plte na Hrone. [online] citované: 29.8.2015, dostupné na: www2.fsvah.sk/prezentacia/plavenie%20plte%20dolu%20hronom.jpg

Plte Hron (2015b): Plte na Hrone. [online] citované: 29.8.2015, dostupné na: www.enigma.sk/files/plte.jpg

Plte Váh (2015): Plte na Váhu - Strečno. [online] citované: 29.8.2015, dostupné na: www.i.sme.sk/cdata/4/67/6784164/plte3.JPG

Popis bicykla (2014): Popis bicykla. [online] citované: 20.4.2014, dostupné na: www.bicykle-predaj.sk

Poria Y., Ashworth G. (2009): Heritage Tourism-Current Resource for Conflict. Annals of Tourism Research, Elsevier, Vol. 36, č. 3, s. 522–525

Porubský a kol. (2003): Polstoročie pod plachtami. Slovenský jachting 1952 – 2002. Slovenský zväz jachtingu. Cornea, Bratislava, 121 s.

Považan, R. (2013): Kreačné hodnoty NP Veľká Fatra. Acta Universitatis Matthiae Belli. Séria Environmentálne manažérstvo, ročník XV., 1, ISSN 1338-4430, [online] citované: 9.8.2013, dostupné na www.sparc.fpv.umb.sk

Priestley, G., & Mundet, L. (1998). The post-stagnation phase of the resort cycle. Annals of tourism research. Vol. 25, č. 1, s. 85-111

Prešovská univerzita (2013): Kurz odbornej spôsobilosti veliteľa námorného rekreačného plavidla na Prešovskej univerzite Interný materiál Centra celoživotného a kompetenčného vzdelávania PU

Przeclawski K. (1979): Socjologiczne problemy turystyki. Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ

Quan S., Wang N. (2004): Towards a structural model of the tourist experience: An illustration from food experiences in tourism, Tourism management, vol. 25, č. 3, s. 297-305.

Raft (2015): Raft. Průvodce – Země Slovensko. [online] citované: 21.8.2015, dostupné na http://www.raft.cz/

Rafting Adventure (2015): Rafting Adventure. [online] citované: 22.8.2015, dostupné na: www.raftingadventure.sk/

Rafting AVŠ LM (2015): Rafting Areál vodných športov Liptovský Mikuláš. [online] citované: 25.8.2015, dostupné na: www.splavovanie.sk/rafting-avs-lm/

Rafting Belá (2015): Rafting Slovakia. Belá. [online] citované: 25.8.2015, dostupné na: www.rafting-slovakia.sk/uploads/bela116.jpg

Rafting Hron (2015): Rafting Hron. [online] citované: 25.8.2015, dostupné na http://www.miceslovakia.com/sites/default/files/images/destinations/rafting_hron1.png

Rafting Liptov (2015): Divoká voda na Liptove. [online] citované: 6.6.2015, dostupné na www.raftingliptov.sk

Rafting Orava (2015): Rafting Slovakia. Orava. [online] citované: 25.8.2015, dostupné na: www.rafting-slovakia.sk/uploads/rafting_orava_2.jpeg

Rafting PL – Dunajec (2015): Bagmaextreme. [online] citované: 25.8.2015, dostupné na: www.bagmaextreme.pl/edc_media/Page/Extremalne-2pl/Image5/800x600mAUTOcWHITE.jpgRafting (2015): Rafting. [online] citované: 5.8.2015, dostupné na: www.rafting10.com/Imagenes/descenso-del-rio-futaleufu.jpg

Rafting Slovakia (2015): Rafting Slovakia. [online] citované: 22.8.2015, dostupné na: www.rating-slovakia.sk

Rafting Váh (2015): Rafting Slovakia. Váh. [online] citované: 25.8.2015, dostupné na www.rafting-slovakia.sk/uploads/rafting_vah_strecno_4.jpg

RealJourneys NZ (2015): Real Journeys. [online] citované: 28.7.2015, dostupné na www.realjourneys.co.nz/media/117425/RJ_Vol9_61%20U_Rotator.jpg

Red Guide Use (2014): How to Use This Guide. Oficiálne stránky spoločnosti Michelin. [on-line], dostupné na: http://www.michelintravel.com/_uploads/using-a-red-guide.pdf, citované dňa: 4.5.2014

Rezső D. (2015): Púť do Marianky. Farnosť Kostolná pri Dunaji. [Online], dostupné na: kostolna.fara.sk/put-do-marianky-mariavolgyi-zarando-klat-2/, citované: 1. 8. 2015.

Richards G. (2002): Gastronomy: an essential ingredient in tourism production and consumption?, in Hjalager, A. M., Richards, G. (2002)(Eds.): Tourism and Gastronomy. Routledge. ISBN 0-415-27381-1, s. 256 pp. 3-20

RJD pod Vihorlatom (2015): Rekreačný a jazdecký dvor pod Vihorlatom. [online] citované: 22.3.2015, dostupné na: www.rajd.sk

Roesch S. (2009). The experiences of film location tourists. Bristol: Channel View Publications.

Robinson P., Lück M., Smith S.L.J. (2013): Tourism. CAB International, ISBN: 978-1-84593-976-2, Oxfordshire, UK, 525 s.

Rosič M., Madziková A., Klamár R. (2011): Glówne kierunki i problemy rozwoju turystyki narciarskiej w republice Slowackiej. In: Prace geograficzne. Zesz. 125, ISSN 1644-3586, 111-128

Ruf J. C. (2008): Úloha OIV dnes a zajtra. Enologické postupy vo vinohradníckych krajinách sveta. Medzinárodná konferencia, „Európske normy", OIV Paríž Štrbské pleso, 5. - 7. novembra 2008. SPPK Bratislava.

Ryan C. (1997): The Tourist Experience, London: Cassell.

Ryan C., Kinder R. (1996): Sex, tourism and sex tourism: fulfilling similar needs?. Tourism Management. Vol. 17, č. 7, s. 507-518

Sail World – Phuket (2015): Sail World. [online] citované: 28.7.2015, dostupné na: www.one.sail-world.com/photos/Alt_62Phuket%20Langkawi.JPG

Sailing Destination EU (2015): 12 of the most beautiful sailing destinations in Europe. [online] citované: 12.7.2015, dostupné na: www.globalgrasshopper.com/destinations/europe/12-beautiful-sailing-destinations-europe/

Sailing FR (2015): Boatbooking. [online] citované: 28.7.2015, dostupné na: www.boatbookings.com/images/french_riviera/villefranche600.jpg

SCUBA (2015): SCUBA – potápačský portál. [online] citované: 10.6.2015, dostupné na: www.scuba.sk

Sedlá a ich klasifikácia (2014): Typy sediel. Shagya. [online] citované: 22.3.2014, dostupné na: www.shagya-chov.estranky.sk/clanky/nieco-o-konoch/jazdenie---westernovy-tyl.html

Sedlák J. (2009a): Vinári sú pominuteľní, terroir je večný. [on-line] dostupné na: www.spravy.pravda.sk/domace/clanok/161867-vinari-su-pominutelni-terroir-je-vecny/, citované 9.7.2014

Sedlák J. (2009b): Slovenské vína budú á la France. [on-line] dostupné na: www.spravy.pravda.sk/domace/clanok/161868-slovenske-vina-budu-a-la-france/, citované 9.7.2014

Schmidhauser H. (1975): Travel propensity and travel frequency, in Burkart A. J., S. Medlik (eds), The Management of Tourism. Heinemann, s. 53-60

Schnetzer A. (1999). "The Gastronomic Servings of Brillat-Savarin." Washington Times, 11. Júl 1999, [on-line], dostupné na: www.aei.org/article/society-and-culture/the-gastronomic-servings-of-brillat-savarin, citované dňa: 6.6.2014

Siwek T. (2008): Hodnocení vlivu cestovního ruchu na krajiny Nízkého Jeseníku metodami GIS. Ostrava, 3 s.

Skawran K. (2014): Trasy narciarskie i snowbordowe Europy. Grupa Wydawnictwa Foksal, Warszawa, ISBN 978-83-280-0715-4, 160 s.

SKI Alpy (2014): Lyžovanie - Alpy. [online] citované: 15.9.2014, dostupné na: www.lyzovanie-alpy.sk/lyzovanie_historia.php

SKI CAN (2014): PowderHounds - Canada. [online] citované: 1.11.2014, dostupné na: www.powderhounds.com/Canada/Best-Ski-Resorts.aspx

SKI Jasná (2015): Jasná – Nízke Tatry. História. [online] citované: 10.1.2015, dostupné na: www.jasna.sk/hory-a-dovolenka/historia/

SKI JPN (2014): SnowJapan. [online] citované: 3.11.2014, dostupné na: www.snowjapan.com

SKI Pyreneje (2014): Lyžiarske strediská – Pyreneje. [online] citované: 15.10.2014, dostupné na www.onthesnow.sk

SKI RO (2014): Partii de schi Romania. [online] citované: 25.10.2014, dostupné na: www.viaromania.eu/info.cfm/ski-partii-de-schi.html

SKI SR (2014): Lyžiarske strediská na Slovensku. [online] citované: 5.12.2014, dostupné na www.nalyzovacku.sk

SKI USA (2014): America´s Most-Visited Ski Resorts. [online] citované: 28.10.2014, dostupné na: www.travelandleisure.com/articles/americas-most-visited-ski-resorts

Slovakiagolf (2015): stránky [online] citované: 28.9.2015, dostupné na http://www.slovakiagolf.sk/hladaj-golf.php

Slovakia Travel (2014): Hrebeňovky. [online] citované: 25.2.2014, dostupné na http://slovakia.travel/

Slovakia travel (2015): Gotická cesta. [online], dostupne na: www.slovakia.travel/goticka-cesta, citované 1.8.2015

Small-plate (2013): Macmillan Dictionary. Publikované 8. 1. 2013 [on-line], dostupné na: www.macmillandictionary.com/buzzword/entries/small-plate.html, citované dňa: 2.6.2014

Smith S. L. J., Xiao H. (2008): Culinary Tourism Supply Chains: A Preliminary Examination, Journal of Travel Research 2008/46, pp.: 289-299

Smith V. L. (ed.) (1978): Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism, Blackwell, 254 s.

Smolová I., Szczyrba Z. (2005): České lázně – tradiční produkt marketingu turistické destinace Česká republika. In: Fňukal, M., Ptáček, P. (eds.): Geografie, cestovní ruch a rekreace. Olomouc : Univerzita Palackého, s. 57-64.

Smolová I., Szczyrba Z. (2005): Využití zvláště chráněných území ČR pro cestovní ruch. In: Klímová, V., Vystoupil, J. (eds.): VIII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Brno : MU, s. 296-300.

Snow J. T. (1992): Dealing With Golf´s Environmental Issues, Special report, the Florida Green, s. 22-24

Son Doong Cave (2013): Son Doong Cave is World´s largest cave, discovered in 2009. [online] citované: 18.10.2013, dostupné na: www.sondoongcave.org

Spilková J., Fialová D. (2012): Culinary Tourism Packages and Regional Brands in Czechia.Tourism Geographies: An International Journal of Tourism Space, Place and Environment. Online 04 oct 2012, dostupné na: www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14616688.2012.726268 IF 0,780

Spravodaj SSS (2013a): Najdlhšie jaskyne Slovenska 2013. Spravodaj Slovenskej speleologickej spoločnosti. 1/2013, stav k 1.4.2013 [online] citované: 28.12.2013, dostupné na: www.sss.sk/index.php/rebricky-jaskyn/549-najdlhsie-jaskyne-slovenska-2013

Spravodaj SSS (2013b): Najhlbšie jaskyne Slovenska 2013. Spravodaj Slovenskej speleologickej spoločnosti. 1/2013, stav k 1.4.2013 [online] citované: 28.12.2013, dostupné na: www.sss.sk/index.php/rebricky-jaskyn/550-najhlbsie-jaskyne-slovenska-2013

SSJ (2014): Činnosť. Správa slovenských jaskýň. Ochrana jaskýň. Prevádzka jaskýň. Environmentálna výchova a propagácia jaskýň. [online] citované: 6.2.2014, dostupné na: www.ssj.sk/sk/cinnost

SSJ (2015a): Návštevnosť jaskýň. [online] citované: 2.2.2015, dostupné na: www.ssj.sk/sk/navstevnost-jaskyn

SSJ (2015b): Zoznam iných sprístupnených jaskýň. [online] citované: 8.2.2015, dostupné na: www.ssj.sk/sk/ine-spristupnene-jaskyne

Strapp J. D. (1988). The resort cycle and second homes. Annals of Tourism Research. Vol. 15, č. 4, s. 504-516

Stejskal T. (1989): Kurz vodnej turistiky na Hrone. PF UPJŠ, Košice, ISBN 80-7097-028-6, 141 s.

Stewart E. J., Draper D., JohnstonM. E. (2005). A review of tourism research in the polar regions. Arctic, 383-394

STN 01 8028 (2014): Cykloturistické značenie. STN 01 8028. [Online] dostupne na: www.cyklodoprava.sk, citované: 5.3.2014.

SÚ CR (2015): Satelitný účet cestovného ruchu v Slovenskej republike, informatívna správa Štatistického úradu SR za rok 2015. Štatistický úrad Slovenskej republiky, [online], dostupne na: www.slovak.statistics.sk/

wps/wcm/connect/cb285f5b-50e5-4c31-8414-13c6d1389d28/Satelitny_ucet_cestovneho_ruchu_SR.pdf?MOD=AJPERES, citované: 1.9.2015

Suydam H. L. (1899): Scowing on the Yukon. Recreation X , č. 1, s. 6-13

Syrová cesta (2013). Oficiálne stránky [on-line] dostupne na:. www.peknykraj.com/subjekty/-/4, citované dňa: 20.3.2013

Szczyrba Z. (2005): Changes of Shopping Behaviour of the Czech Population in the Period of Economic Transformation. In: Michalski, T. (ed.): Geographical Aspects of Transformation Process in Central and East-Central Europe. Gdynia : Bernardinum, s. 188-196.

Szczyrba Z. (2005): Služby pro cestovní ruch na severní Moravě v období ekonomické transformace – mikroregionální sonda. In: Klímová, V., Vystoupil, J. (eds.): VIII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Brno : MU, s. 301-306.

ŠKPP (2015): Športový klub Polície Prešov. Lokality potápania. [online] citované: 15.8.2015, dostupné na: www.potapanie.info/lokality.html

ŠL TANAP (2014): Štátne lesy TANAPu. Sčítania turistov 1972 – 2014. Interné materiály a štatistiky ŠL TANAPu.

Šlosár R., Šlosárová A., Majtán Š. (2002): Výkladový slovník ekonomických pojmov. Vydavateľstvo: Slovenské pedagogické nakladateľstvo - Mladé letá, ISBN: 8008033347, 254 s.

Šoffa J. (2015): Problematika rozšírenia vodnej turistiky na Slovensku. [online] citované: 9.6.2015, dostupné na http://www.kst.sk/images/stories/dokumenty/2010/vodne%20toky_prispevok.pdf

Špičáková H. (2009): Hipoturistika včera a dnes, tady a tam. In: Hipoturistika jako forma rekreace, lesní hospodářství, ochrana přírody, fakta a střety. 1. vyd. Kostelec nad Černými Lesy: Česká lesnická společnost, ISBN 978-80-02-02122-3.

Šraier Z. (2015): Strany potápěčské. [online] citované: 9.8.2015, dostupné na www.stranypotapecske.cz/uvodnik/default.asp

Štofan B. (2008): Dejiny horského lyžovania. Vydavateľstvo Ivan Bohuš - I&B, ISBN 978-80-969017-7-7, 96 s.

ŠÚ SR (2007): Výročná správa Štatistického úradu SR za rok 2007. Štatistický úrad Slovenskej republiky.

ŠÚSR CR (2013): Cestovný ruch, metodické vysvetlivky - vybrané ukazovatele. Štatistický úrad Slovenskej republiky, metaúdaje, [online], dostup-

né na: www.slovak.statistics.sk/wps/portal/ext/themes/sectoral/tourism/metadata, citované: 11.04.2013

Tanaś S. (2008): Przestrzeń turystyczna cmentarzy. Wstep do tanatoturystyki. Wydawnictwo UL, Lódz, ISBN 978-83-7525-193-7, 215 s.

TASR (2011): Fico chce turizmus postaviť na troch pilieroch. Tlačová správa TASR z 26.11.2009. [online], dostupne na: http://www.tasr.sk/, citované: 30.11.2010

TC (2012): Oficiálne stránky Thomas Cook Group plc. [online], dostupne na: www.thomascookgroup.com/, citované 10.11. 2012

TC (2015): Oficiálne stránky Thomas Cook Group plc. [online], dostupne na: http://www.thomascookgroup.com/, citované 10.8. 2015

Telegraph (2012): Tourist spending spree at London 2012 Olympics boosts UK economy, Telegraph staff and agencies, 11 Oct 2012, [online] dostupné na: www.telegraph.co.uk/finance/economics/9601918/Tourist-spending-spree-at-London-2012-Olympics-boosts-UK-economy.html, citované: 1.1.2015

Tim Ho Wan (2014): Tim Ho Wan, the Dim-Sum Specialists 添好運點心專門店. Openrice Group Inc. All Rights Reserved. 版權所有 不得轉載 [on-line], dostupné na: www.openrice.com/english/restaurant/sr2.htm?shopid=30806>, citované dňa: 2.6.2014

Timothy, D. J. (2005): Shopping Tourism, Retail and Leisure. 2. Vyd. Bristol: Multilingual Matters, s. 222. ISBN 1-873150-59-8

Tinlot, R. (2008): Tlak globalizácie na trh s vínom. Medzinárodná konferencia, „Európske normy", Štrbské pleso, 5. - 7. novembra 2008. OIV Paríž SPPK Bratislava.

TOPGolf (2015): TOP golfové ihriská na Slovensku. COM2BIZ spol. s r.o., http://www.com2biz.sk/top-golfove-ihriska-na-slovensku/

TOPAS (2014): TOPAS – cestovná kancelária. [online] citované: 10.8.2014, dostupné na www.topas.sk

Tremboš P., Trembošován M. (2014): Cestovný ruch a maloobchodná sieť. Sborník z mezinárodní konference „Cestovní ruch a jeho dopady na společnost". Jihlava, 239 – 248, ISBN 978-80-87035-87-0, s. 260

Trstenský, T., Kollár, D., Mizla, K. (2013): Najkrajšie hrebeňovky. Vydavateľstvo Dajama, Bratislava, ISBN 978-80-8136-016-9, 206 s.

Turistická mapa SR (2014): Mapový portál Hiking.sk. [online] citované: 15.2.2014, dostupné na http://mapy.hiking.sk/

Turistika Online (2014): Turistika na Slovensku. Lyžovanie. [online] citované: 20.12.2014, dostupné na http://www.turistikaonline.sk/index.php?m=900

Turistika Online (2014a): Turistika na Slovensku. Cykloturistika. [online] citované: 30.5.2014, dostupné na http://www.turistikaonline.sk/index.php?m=2

Turistika Online (2014b): Cykloturistika. [online] citované: 30.5.2014, dostupné na http://www.turista.sk/index.php/cykloturistika

Turistika Online (2014c): Turistika na Slovensku. Lyžovanie. [online] citované: 20.12.2014, dostupné na http://www.turistikaonline.sk/index.php?m=900

Turner L. (2008): Cross-border dental care:dental tourism and patient mobility. British dental journal, vol. 204. č. 10, s. 553-554

UHP (2014): The Ultimate History Project. [online] citované: 2.8.2014, dostupné na www.ultimatehistoryproject.com

UNEP (2007): Tourism in the Polar Regions. The Sustainability Challenge. United Nations Environment Programme, ISBN: 978-92-807-2813-2, UNEP DTIE Sustainable Consumption and Production Branch, The International Ecotourism Society, 57 s.

UNSTAT (1994): Recommendations on Tourism Statistics, správa: WTO, Madrid&OSN, New York.

UNWTO (2010): Cruise Tourism – Current Situation and Trends. ISBN: 978-92-844-1364-5, 252 s.

UNWTO (2012): Global Report on Food Tourism, Madrid, Spain, 64 p.

UNWTO (2015): UNWTO – Tourism Hoghlights, 2014 Edistion. Správa o stave turizmu vo svete.

Urbańczyk, A. (2013): Samotne rejsy. Triumfy i śmierć na oceanach. Almapress, Warszawa, ISBN 978-83-7020-509-6, 330 s.

UTS (2012): Uganda Tourism Sector Situational Assessment: Tourism Reawakening. Jún, 2012, 50 s.

UV SR (2001): Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 185 z 28. februára 2001, k správe o rozvoji cestovného ruchu a národnému programu rozvoja cestovného ruchu v Slovenskej republike, Číslo materiálu: 1514/2001, 1283/2001 Predkladateľ: minister hospodárstva

Uysal M., Hagan L. (1993): Motivations of pleasure travel and tourism. In M. Khan, M. Olsen, & T. Var (Eds.), Encyclopedia of Hospitality and Tourism (pp. 798-810), New York: Van Nostrand Reinhold.

Valachovič P. (2009): Rímske kúpele na Slovensku. Hobbistický magazín Dobrodruh. [online], dostupne na: www.dobrodruh.sk, citované: 25.8.2009

Vambera I. (1963): Skripta kanoistiky. ITVS UK, SPN, Praha, 54 s.

Varela C., Mazzara R. (2010): Kryštof Kolumbus a tajemství zvonu ze Santa María. Mladá fronta, Praha, ISBN: 9788020419507, 223 s.

Velemínský, M. (2007.) Zooterapie ve světle objektivních poznatků. České Budějovice: Dona, ISBN 978-80-7322-109-6, 335 s.

Velodróm PO (2014): Prešovský velodróm a dráhová cyklistika. [online] citované: 15.4.2014, dostupné na http://forum.mtbiker.sk/post849500.html

ViaMichelin (2009): Oficiálne stránky spoločnosti Michelin. The MICHELIN Guide: 100 editions and over a century of history. l'Association des collectionneurs de guides et de cartes Michelin, l'ACGCM [on-line], dostupné na: http://www.viamichelin.co.uk/tpl/mag6/art200903/htm/tour-saga-michelin.htm, citované dňa: 6.4.2014

Victoria Falls (2015): Amazing – Victoria Falls. [online] citované: 5.8.2015, dostupné na http://www.amazingvictoriafalls.com/wp-content/uploads/2012/07/white-water-rafting-Victoria-falls-300x225.jpg

Vilček J., Bedrna Z.(2007): Vhodnosť poľnohospodárskych pôda krajiny Slovenska na pestovanie rastlín. Bratislava :VÚPOP, 248 s.

Vilcek J. ,Bujnovský R.: (2008): Produkčno-ekonomické aspekty udržatelného využívania polnohospodárskych pôd Slovenska. Bratislava: VÚPOP, 2008. 61 s. ISBN 978-80-89128-42-6.

Vilček J., Hronec, O., Bedrna Z. (2005): Environmentálna pedológia. Nitra : SPU, Bratislava : VÚPOP, 299 s.

VM (2014): prieskum návštevnosti Zádielskej Planiny. Východoslovenské múzeum, Košice [online] citované: 19.2.2014, dostupné na http://www.vsmuzeum.sk/projekty/prieskum-zadiel

Vodáci (2015): Vodáci. info. [online] citované: 25.8.2015, dostupné na http://eurocup.vodaci.info/

VPLS (2014): Virtuálna prehliadka lyžiarskych stredísk. [online] citované: 5.12.2014, dostupné na www.lyzovacka.com

Vystoupil J., Šauer M. (2006): Základy cestovního ruchu. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita. 163 s. ISBN 80-210-4205-2

Vývoj bicykla (2014): Rozwój rowerze. [online] citované: 26.4.2014, dostupné na http://www.allposters.pl

Warde A., Martens, L. (2000): Eating Out: Social differentiation, consumption and pleasure, New York, Cambridge: Cambridge University Press, ISBN: 0-521-59044-2, 246 p.

Warszyńska J. (1999): Główne problemy badawcze geografii turyzmu, Turyzm, Vol. 9, č. 1, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 38 s.

Wax (2013): The Original Michelin Man Might Just Eat Your Soul [on-line] dostupné na: http://www.fearnet.com/news/news-article/original-michelin-man-might-just-eat-your-soul, citované dňa: 6.6.2014

WHC (2005): Basic Texts of the 1972 World Heritage Convention, UNESCO World Heritage Centre, reedícia 2005, Francúzsko, 231 s.

Wight A. C. (2005): Philosophical and methodological praxes in dark tourism: Controversy, contention and the evolving paradigm. Journal of Vacation Marketing, SAGE Publications, Vol. 12, č. 2, pp. 119–129

Williams W. M. (1859): Through Norway With A Knapsack. London, The Alpine Club

Wind & Kitesurfing Products (2015): Windsurfing and Kitesurfing Products Retailers. [online] citované: 12.6.2015, dostupné na http://retail.regionaldirectory.us/windsurfing-and-kitesurfing-products/

Woodman J. (2008): Patients Beyond Borders: Everybody's Guide to Affordable, World-Class Medical Travel, Healthy Travel Media; 2. vydanie, ISBN: 978-0979107924, 410 s.

WTO (2001): Basic Concepts of the Tourism Satellite Account (TSA), správa: WTO, Madrid

Yang Y., Fik T., Zhang J. (2013): Modeling Sequential Tourist Flows: Where is the Next Destination?. Annals of Tourism Research, 43, s.: 297-320

Yap G., Saha, S. (2013). Do political instability, terrorism, and corruption have de-terring effects on tourism development even in the presence of UNESCO heritage? A cross-country panel estimate. Tourism Analysis, 18(5), 587-599.

Yaya M. E. (2009): Terrorism and tourism: the case of Turkey. Defence and Peace Economics, Vol. 20, č. 6, s. 477-497

Yeh S-S. (2008): Visitors to a Theme Park – Motives and Satisfaction: The Case of Janfusun, Taiwan. [online] thesis, Research Commons at the University of Waikato. Dostupné na: <http://researchcommons.waikato.ac.nz/bitstream/10289/2585/2/thesis.pdf> cit. 17.12.2010

Yeti Trail Adventure (2015): Yeti Trail Adventure. Private Limited. [online] citované: 5.8.2015, dostupné na http://www.yetitrailadventure.com/images/karnali-river-rafting.jpg

Yoon Y., M. Uysal (2005): An examination of the effects of motivation and satisfaction on destination loyalty: a structural model. Tourism Management 26:45-56.

Zadrozny B. (2013): Where Are the World's Best Restaurants? A Look at the Changing Landscape of Michelin Star Winners. © 2014 The Daily Beast Company LLC, Food. [on-line] publikované: Oct 25, 2013. Dostupné na: http://gm.gnavi.co.jp/home/, citované dňa: 18.4.2014

Zákon (313/2009): ZÁKON z 30. júna 2009 o vinohradníctve a vinárstve v znení neskorších zmien (zmena:198/2010 Z. z. s účinnosťou od 1.júna 2010; zmena:353/2012 Z. z. s účinnosťou od 1.decembra 2012; zmena:34/2014 Z. z. s účinnosťou od 27.februára 2014) [on-line] na http://www.uksup.sk/download/legislativa/2009/20090630_zakon_313-2009.pdf, citované 9.7.2014

Zákon (338/2000): Zákon z 22. septembra 2000 o vnútrozemskej plavbe, Národná rada Slovenskej republiky, citované 16.6.2015

Zákon (543/2002): Zákon z 25. júna 2002 o ochrane prírody a krajiny, Národná rada Slovenskej republiky, citované 17.3.2014

Želinský T. (2010): Analýza chudoby na Slovensku založená na koncepte relatívnej deprivácie. *Politická ekonomie*. Vol. 58, č. 4, pp. 542-565

ZV (2015): Tisíc podôb vína. Víno Žilina, Slovenské Víno, Vinotéka [online], citované dňa 14. 8. 2015, dostupné na: http://www.zilinskavinoteka.sk/www-zilinskavinoteka-sk/4-O-VINACH/5-Tisic-podob-vina

Žídek, J. a kol. (2004): Turistika. Bratislava, FTVŠ UK. ISBN 80-88901-89-8, 184 s.

Žídek J. a kol. (2004): Turistika. Bratislava, FTVŠ UK. ISBN 80-88901-89-8, 184 s.

Žiškay J. (1981): Turistika pre všetkých. Bratislava, Šport, 193 s.

Žrebčín Kopčany (2015): Žrebčín Kopčany – cisársky a kráľovský žrebčín, história. [online] citované: 8.2.2015, dostupné na http://ckz.kopcany.sk

Žrebčín Motešice (2015): Žrebčín Motešice. [online] citované: 17.2.2015, dostupné na http://www.furioso.sk/

Žrebčín Nový Tekov (2015): Žrebčín Nový Tekov. [online] citované: 15.2.2015, dostupné na http://old.novytekov.sk/stranka/zreb.html

Žrebčín Topolčianky (2015): Národný žrebčín Topolčianky. [online] citované: 10.2.2015, dostupné na www.nztopolcianky.sk

Beruwala, Srí Lanka
Foto: archív K. Matlovičovej

TURISTIKA A JEJ FORMY

Recenzenti: doc. RNDr. František Križan, PhD.
doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

Za odbornú a jazykovú stránku tejto publikácie zodpovedajú autori.

© autori RNDr. Kvetoslava Matlovičová, PhD.
doc. RNDr. Radoslav Klamár, PhD.
dr hab. Mirosław Mika

© Prešovská univerzita v Prešove
Fakulta humanitných a prírodných vied

Rozsah: 550 strán
Náklad: 100 ks

Tlač: GRAFOTLAČ PREŠOV, s. r. o.

ISBN 978-80-555-1530-4

„Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť /
Projekt je spolufnancovaný zo zdrojov EÚ“

ISBN 978-80-555-1530-4

